

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Заснований у 2011 р.

ВИПУСК 19

МАРИУПОЛЬ – 2017

УДК 3(05)

Вісник Маріупольського державного університету.

Серія: Історія. Політологія

Збірник наукових праць

Видається 3 рази на рік. Заснований у 2011 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою МДУ (протокол № 3 від 25.10.2017 р.)

Вісник МДУ. Серія: Історія. Політологія включено до Переліку наукових фахових видань України з політичних наук (наказ МОН України № 793 від 04.07.2014 р.) та історичних наук (наказ МОН України № 261 від 06.03.2015 р.).

Видання включено до міжнародних наукометричних баз даних

Index Copernicus International sp.z o.o. та **«Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ)**, а також до фонду наукової електронної бібліотеки **«КиберЛенинка»**

Головна редколегія:

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Заст. головного редактора – д.е.н., проф. О. В. Булатова

Члени редколегії: д.філол.н., проф. С. В. Безчотнікова,
д.і.н., проф. В. М. Романцов, д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш,
д.ю.н., проф. О. В. Філонов, д.е.н., проф. Ю. І. Чентуков.

Редакційна колегія серії:

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Заступник головного редактора – д.і.н., проф. В. М. Романцов

Відповідальний секретар – к.політ.н., проф. М. В. Трофименко

Члени редакційної колегії: д.політ.н., проф. В. А. Войналович, д.і.н., проф. А. В. Гедьо,
д.і.н., проф. І. М. Грідіна, д.і.н., проф. О. І. Гуржій, д.політ.н., проф. Г. І. Зеленько, д.і.н.,
проф. В. Ф. Лисак, д.і.н., проф. Р. О. Литвиненко, д.і.н., проф. Ю. І. Макар, д.політ.н., проф.
І. Г. Оніщенко, д.політ.н., проф. Н. П. Пашина, д.і.н., проф. І. С. Пономарьова, д.і.н., проф.
О. П. Реєнт, д.політ.н., проф. С. Ю. Римаренко, д.соціол.н., проф. Б. В. Слющинський,
д.і.н., проф. О. В. Стяжкіна, д.і.н., проф. Н. Р. Темірова.

Іноземні фахівці: д.політ.н., проф. Т. Граціані (Італійська Республіка),

д.політ.н., проф. К. Карнасіотіс (Грецька Республіка),

д.політ.н., проф. С. Корнеа (Республіка Молдова),

д.і.н., проф. П-Р. Магочій (Канада),

д.політ.н., проф. А. Романо (Італійська Республіка).

Науковий секретар – к.і.н., доц. С. С. Арабаджи

Засновник: Маріупольський державний університет

87548, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а

тел.: (0629)53-22-60; e-mail: visnyk.mdu.istoria.politologia@gmail.com

Сайт видання: www.visnyk-politologia.mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ №17802-6652Р від 24.05.2011)

Тираж 100 примірників. Замовлення № 054/017

Видавець «Видавничий відділ МДУ»

87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015 р.

ISSN 2518-1521 (Online)

ISSN 2226-2830 (Print)

© МДУ, 2017

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Антонова С.Є., Цецик Я.П.	9
ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ МІСТ ВОЛИНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	
Арабаджи С.С.	14
ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД МАРИУПОЛЯ І ЙОГО ВПОРЯДКОВАННІСТЬ У ХІХ СТ. ОЧИМА ГОСТЕЙ МІСТА ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ	
Лильо І.М.	22
ДО ПИТАННЯ ПРО УЧАСТЬ ГРЕКІВ У ДІЯЛЬНОСТІ СТАВРОПІГІЙСЬКОГО БРАТСТВА У ЛЬВОВІ В XVI-XVIII ст.	
Нефьодов Д. В.	35
ВИСВІТЛЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ ПОВОЄННОГО РОБІТНИЦТВА УРСР (1946–1965 рр.) В РАДЯНСЬКІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1960-х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1980-х рр.	
Подобєд О.А.	40
ПОВСЯКДЕННА МОБІЛЬНІСТЬ ПЕРЕМІЩЕНИХ УКРАЇНЦІВ ПОВОЄННОЇ ЗАХІДНОЇ НІМЕЧЧИНИ	
Романцов В.М.	47
УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ. ПОДІЇ 1917 р. В МАРИУПОЛІ	
Стороженко І.С.	59
ГІПОТЕЗА ГЕНЕЗИСУ ТА ЕВОЛЮЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА АСПЕКТИ ПАСІОНАРНОЇ ТЕОРІЇ ЕТНОГЕНЕЗУ (КІНЕЦЬ XV – СЕРЕДИНА XVII ст.)	
Шевчук В.А.	68
АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ АДВЕНТИСЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ГАЛИЧИНІ ТА ВОЛИНІ В ДОБУ П РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ	

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Бокоч Ю.М.	79
ТЕХНОЛОГІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО ВПЛИВУ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ КОНФЛІКТНОСТІ	
Buchyn M.	86
RESTRICTIONS ON THE PRE-ELECTION AGITATION AS A CONDITION OF DEMOCRACY OF THE ELECTORAL PROCESS: EVOLUTION OF LEGAL REGULATION IN UKRAINE	
Гаврилова Н.В., Константинова Ю.В.	94
ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКИЙ ВЕКТОР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ КИТАЮ: ЦІЛІ, ЗАВДАННЯ, МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ	
Гаврилова Н.В., Москальов Т.К.	103
ПОТЕНЦІАЛ КОМП'ЮТЕРНИХ ІГОР У ЗМІНІ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	
Гаврилова Н.В., Чінякова М.В.	110
МІГРАЦІЙНА КРИЗА В ЄС ТА ЇЇ НАСЛІДКИ ДЛЯ ФРАНЦІЇ	
Гільченко О.Л., Верютіна Д.М.	116
ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НІМЕЧЧИНИ В КОНТЕКСТІ ЗАПОБІГАННЯ ВИКЛИКАМ «ЖОРСТКОЇ» БЕЗПЕКИ	

Dorosh L., Shchukina R. COMMONALITIES AND DIFFERENCES IN THE FUNCTIONING OF THE OSCE SPECIAL MISSIONS IN UKRAINE AND GEORGIA: INSTITUTIONAL AND PROCEDURAL DIMENSIONS	125
Еделєва М.А. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ	133
Івасечко О.Я., Здоровега М.В. КРИЗА ПОЛІТИКИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ В ЄВРОПІ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ	141
Ключкович А.Ю. ДЕСТРУКТИВНІ ТЕНДЕНЦІЇ В РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ СЛОВАЧЧИНИ ПІСЛЯ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2016 р.	151
Козачук О.О. ІНСТРУМЕНТАЛІЗМ ЯК ТЕОРЕТИЧНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ МІЖЕТНІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ	157
Коппель О.А., Пархомчук О.С. ДЕСЕКУЛЯРИЗАЦІЯ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ	164
Кушнарєв І.В. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ПОЛІТИЧНА КОРУПЦІЯ»	172
Левенець Є.Ю. ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ КОАЛІЦІЙ В УКРАЇНІ	178
Лепська Н.В. ГЕНЕЗА РЕФЛЕКСІЇ КАТЕГОРІЇ «СИЛА» В ГЕОПОЛІТИЦІ	185
Лесняк В.Ю. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ДІАЛОГУ В СУЧАСНІЙ ПОЛЬЩІ	193
Лисак В.Ф., Юдіна А.А. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ІТАЛІЙСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ КРИЗИ	201
Марадик Н., Цірнер М. ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (1993-2017)	210
Матвєєва О.В. ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ СВІТОВОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ПОСТГЛОБАЛІЗАЦІЇ	219
Ніколаєнко Н.О. ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНОГО РЕСУРСУ ЯК НЕДЕМОКРАТИЧНОГО ЯВИЩА СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ	226
Пашина Н.П., Булик М.В. ВПЛИВ ПРОМИСЛОВИХ МІГРАЦІЙ В ПОРЕФОРМЕНІЙ ДОНБАС НА ЕТНОСТРУКТУРУ РЕГІОНУ ТА РЕГІОНАЛЬНУ ІДЕНТИЧНОСТЬ (1861 – 1900 рр.)	233
Сурніна-Далекорей О.А. ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК СУЧАСНИХ ПОРІВНЯЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	242

Твердохліб Ю.М.	248
АНАЛІЗ ЦІЛЬОВОЇ АУДИТОРІЇ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ІНФОРМАЦІНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ	
Трофименко М.В.	257
ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ	
Fesenko M.	266
PHENOMENON OF POSTGLOBALIZATION IN THE CONTEXT OF A NEW INTERNATIONAL ORDER FORMATION	
Шлемкевич Т.В.	275
ЧИННИКИ ІНФОРМАЦІЙНИХ КОМУНІКАЦІЙ В ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ	
Попазогло В.С.	281
РОЛЬ НЕФОРМАЛЬНИХ ДЕСТРУКТИВНИХ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТУВ У БІЛОРУСІ ТА РОСІЇ: ПОШУК СПІЛЬНОСТЕЙ І ВІДМІННОСТЕЙ	
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	291
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ	294

CONTENTS

HISTORICAL SCIENCE

- Antonova S., Tsetsyk J.** 9
FEATURES OF THE ACTIVITIES OF CITY GOVERNMENT BODIES IN THE DEVELOPMENT OF INFRASTRUCTURE OF THE CITY OF THE VOLYNIA AT THE BEGINNING OF XX CENTURIES
- Arabadzhy S.** 14
APPEARANCE OF MARIUPOL CITY AND ITS LIVEABILITY IN THE XIX CENT. VIEWED BY THE CITY'S VISITORS BASED ON THEMATERIALS OF PERSONAL ORIGIN
- Lylo I.** 22
SOME QUESTIONS OF THE PARTICIPATION OF GREEKS IN STAVROPIGIAN BROTHERHOOD IN LVIV IN THE XVI-XVIII c.
- Nefyodov D.** 35
COVERAGE OF SOCIAL AND POLITICAL ACTIVITY OF UKRAINIAN SSR POSTWAR WORKING CLASS (1946-1965) IN SOVIET SCIENTIFIC LITERATURE OF THE SECOND HALF OF THE 1960S – EARLY 1980S
- Podobied O.** 40
THE DAILY MOBILITY OF DISPLACED UKRAINIANS OF POST-WAR WEST GERMANY
- Romantsov V.** 47
UKRAINIAN REVOLUTION. EVENTS OF 1917 IN MARIUPOL
- Storozhenko I.** 59
THE HYPOTHESIS OF THE GENESIS AND EVOLUTION OF UKRAINIAN COSSACKS IN THE ASPECT OF PASSIONARY THEORY OF ETHNOGENESIS (the END of XV – MID of XVII century)
- Shevchuk V.** 68
ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL ESTABLISHMENT OF THE ADVENTIST CHURCH IN GALYCHYNA AND VOLYN DURING THE SECOND POLISH REPUBLIC

POLITICAL SCIENCE

- Bokoch J.** 79
TECHNOLOGIES OF INFORMATION INFLUENCE IN CONDITIONS OF HYBRID CONFLICT
- Buchyn M.** 86
RESTRICTIONS ON THE PRE-ELECTION AGITATION AS A CONDITION OF DEMOCRACY OF THE ELECTORAL PROCESS: EVOLUTION OF LEGAL REGULATION IN UKRAINE
- Gavrilova N., Konstantinova J.** 94
THE LATIN AMERICAN VECTOR OF FOREIGN POLICY OF CHINA: OBJECTIVES, TASKS AND IMPLEMENTATION MECHANISMS
- Gavrylova N., Moskalov T.** 103
POTENTIAL OF VIDEOGAMES IN POLICY CHANGING OF NATIONAL SECURITY OF STATE

Gavrylova N., Chinyakova M. MIGRATION CRISIS IN THE EU AND ITS CONSEQUENCES FOR FRANCE	110
Hilchenko O., Vierutina D. GERMANY'S NATIONAL SECURITY POLICY IN THE CONTEXT OF PREVENTION THE «HARD» SECURITY CHALLENGES	116
Dorosh L., Shchukina R. COMMONALITIES AND DIFFERENCES IN THE FUNCTIONING OF THE OSCE SPECIAL MISSIONS IN UKRAINE AND GEORGIA: INSTITUTIONAL AND PROCEDURAL DIMENSIONS	125
Edelieva M. PROVISION OF THE INFORMATIONAL SECURITY IN THE CONTEXT OF REALIZATION OF GOVERNMENTAL INFORMATIONAL POLITICS	133
Ivasechko O., Zdorovega M. THE CRISIS OF MULTICULTURALISM IN EUROPE: CAUSES AND CONSEQUENCES	141
Klyuchkovych A. DESTRUCTIVE TRENDS IN PARTY SYSTEM DEVELOPMENT IN SLOVAKIA AFTER THE PARLIAMENTARY ELECTIONS IN 2016	151
Kozachuk O. INSTRUMENTALISM AS THEORETICAL APPROACH IN INTERETHNIC INTERACTION'S RESEARCH	157
Koppel O., Parkhomchuk O. DESECULARIZATION IN INTERNATIONAL RELATIONS	164
Kushnarov I. CONCEPTUALIZATION OF «POLITICAL CORRUPTION»	172
Levenets Ye. FEATURES OF INSTITUTIONALIZATION OF PARLIAMENTARY COALITIONS IN UKRAINE	178
Lepska N. THE GENESE OF THE REFLEXION OF «POWER» CATEGORY IN GEOPOLITICS	185
Lesnyak V. POLITICAL AND LEGAL MECHANISMS FOR THE FORMATION OF INSTITUTIONAL STRUCTURE OF THE CIVIL DIALOGUE IN CONTEMPORARY POLAND	193
Lysak V., Yudina A. FOREIGN POLICY OF ITALIAN REPUBLIC IN THE CONTEXT OF THE MIGRATION CRISIS	201
Maradyk N., Cirner M. DISTINCTIVE FEATURES OF THE PARTY SYSTEM TRANSFORMATION IN THE CHECK REPUBLIC (1993-2017)	210
Matvieieva O. TRANSNATIONALIZATION OF THE WORLD POLITICAL PROCESS UNDER CONDITIONS OF POSTGLOBALIZATION	219
Nikolaienko N. CONTENT OF ADMINISTRATIVE RESOURCE AS AN UNDEMOCRATIC PHENOMENON OF THE MODERN POLITICAL PROCESS IN UKRAINE	226
Pashyna N., Bulyk M. IMPACT OF THE INDUSTRIAL MIGRATIONS TO THE POST-REFORM DONBAS ON THE ETHNIC STRUCTURE OF THE TERRITORY AND ITS REGINIOL IDENTITY (1861 – 1900 pp.)	233

Surnina-Dalekorey O. THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON THE DEVELOPMENT OF MODERN COMPARATIVE STUDIES	242
Tverdokhlib J. TARGET AUDIENCE ANALYSIS IN THE PSYCHOLOGICAL OPERATIONS PROCESS	248
Trofymenko M. PUBLIC DIPLOMACY OF CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES	257
Fesenko M. PHENOMENON OF POSTGLOBALIZATION IN THE CONTEXT OF A NEW INTERNATIONAL ORDER FORMATION	266
Shlemkevich T. FACTORS OF INFORMATION COMMUNICATIONS IN POLITICAL SPACE OF UKRAINE	275
Popazohlo V. THE ROLE OF INFORMAL DESTRUCTIVE POLITICAL INSTITUTIONS IN BELARUS AND RUSSIA: SEARCH FOR SIMILARITIES AND DIFFERENCES	281
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	291
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTED WORKS	294

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477.8)''1895/1917''

С.Є. Антонова, Я.П. Цецик

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ МІСТ ВОЛИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті на основі періоджерел проаналізовано особливості розвитку інфраструктури міст Волинської губернії на початку ХХ ст. З'ясовано пріоритетні напрями діяльності органів міського самоврядування регіону щодо вдосконалення роботи об'єктів інфраструктури. Окрема увага звернута на складнощі розвитку інфраструктури, які спостерігалися на Волині під час Першої світової війни.

Ключові слова: Волинь, органи міського самоврядування, інфраструктура, благоустрій.

Джерельну базу дослідження становлять документи, які зберігаються у фондах державних архівів Волинської, Житомирської та Рівненської областей, аналіз, вивчення та систематизація яких дає змогу детально вивчити ключові напрями діяльності органів міського самоврядування у розвитку міської інфраструктури на початку ХХ ст.

Мета і завдання дослідження дослідити пріоритетні напрями діяльності органів міського самоврядування у розвитку інфраструктури міст Волині. Окрему увагу звернута на ускладнення ситуації у регіоні під час Першої світової війни.

На початку ХХ ст. у багатьох повітових містах Волинської губернії гостро постала проблема покращення інфраструктури повітових міст. Це було зумовлено рядом причин: по-перше, поступово у зв'язку із збільшенням кількості підприємств зростали прибутки міських бюджетів; по-друге, органи міського самоврядування були змушені покращувати міську інфраструктуру, адже це великою мірою впливало на їхній розвиток; по-третє, ряд міст було електрифіковано шляхом побудови міських електростанцій, які в своїй діяльності були підконтрольні й підзвітні міським управам.

Так, 4 травня 1915 р. на засіданні Луцької міської Думи розглядалося питання про роботу міських колодязів й водозабірних станцій. Дане питання було підняте з метою вжиття превентивних заходів щодо попередження епідемічних захворювань. Дана проблема у той час була особливо актуальною для прифронтових населених пунктів Волині, а Луцьк якраз і входив до їхнього числа. Ще 26 березня 1915 р. при розгляді телеграми волинського губернатора про доцільність покращення населення повітових міст питною водою було прийнято рішення «надати населенню здорову воду, тому що місцева річкова вода згідно із заключенням Санітарної комісії була непридатною для вживання». Тому, розглянувши пропозиції дума постановила: два діючих колодязі надати у розпорядження жителів міста з метою більш ефективної їхньої експлуатації, було визнано за доцільне встановити два електричні мотори для закачування питної води. Потужність кожного мотора мала бути «не менше 500 відер». З метою збереження моторів виникла необхідність у побудові біля водозабірних приміщень будівлі для двох сторожів, яких планувалося найняти. Враховуючи недостачу коштів у міському бюджеті, органи міського самоврядування звернулися до губернської влади надати місту субсидію на 6 тис. руб., але відповіді так і не отримали. У зв'язку з цим міська Управа просила

Думу виділити додатково з бюджету міста на ці потреби 1,5 тис. руб. Дане прохання Управи члени думи підтримали одногосно [1, арк. 72-72 зв.].

Загалом проблема боротьби з інфекційними захворюваннями була однією з актуальних проблем у діяльності органів міського самоврядування на Волині під час Першої світової війни. Це було зумовлено тим, що інфраструктура не лише повітових центрів губернії, а й губернського міста не була готова до різкого зростання кількості жителів в зв'язку із перебуванням у прифронтових містах великої кількості військових підрозділів. Питання протидії розповсюдженню інфекційних захворювань неодноразово піднімалися на засіданнях міських дум регіону. Так, 3 лютого 1916 р. на засіданні Житомирської міської Думи було розглянуто питання врегулювання підведення питної води до околиць міста. Жителі губернського центру, насамперед околиць, де проживали представники незаможних верств населення, були незадоволені роботою місцевих водовозів і «потерпали від недобросовісного виконання ними своїх обов'язків», також «бували дні коли їм взагалі води не довозили». Частина місцевих водовозів, доставляючи питну воду до споживачів, для її транспортування використовували «бочки та відра не першої свіжості», а будь-які протести з боку жителів оберталися тим, що вони могли кілька днів не мати води. На своєму засіданні міська дума, розглянувши це питання, прийняла рішення, що ті водовози, які порушуватимуть взяті на себе зобов'язання будуть позбавлені ліцензії на заняття даним промислом. Така позиція органу міського самоврядування була продиктована тим, що у зв'язку «із наближенням весни це може призвести до епідемій» [2, с. 3-4].

Після звільнення західних повітів губернії від австро-угорських військ у 1916 р., у ряді повітових центрів ситуація ускладнилася через скупчення великої кількості військових частин, пошкодження інфраструктури міст. Однією з проблем, яка негативно впливала на життя була загроза розповсюдження інфекційних захворювань. Цьому намагалися протидіяти не лише органи міського самоврядування, а й військове командування. Одним із засобів протидії їхньому розповсюдженню, які використовувалися було залучення об'єктів інфраструктури міст. В одному із розпоряджень командуючого Особливою армією наголошувалося, що у зв'язку із загрозою «розповсюдження у м. Луцьку висипного тифу – всі цивільні жителі зобов'язуються утримувати у належній чистоті свої помешкання та подвір'я». Крім того, це стосувалося і одягу, який при відвідуванні міських бань (обов'язково не менше двох разів на місяць), мав бути оброблений працівниками санітарної інспекції. З метою контролю за відвідуванням жителями міста бань видавалися безоплатно «банні карточки», на яких їх адміністрація була зобов'язана робити відповідні відмітки про відвідування. За невиконання даного розпорядження, підписаного командуючим Особливою армією генералом від інфантерії Балуєвим, на жителів міста накладався штраф у розмірі до 3-х тис. руб., або ув'язнення до трьох місяців [3, арк. 3].

Для забезпечення виконання цього розпорядження всі жителі м. Луцька мали «потурбуватися про отримання банних карточок» і з 10 січня 1917 р. приступити до відвідування бань. Органи військової влади за погодженням з міською управою закріпили за кожним районом міста певні бані для унеможливлення виникнення великих черг. Так, ті, які знаходилися біля єврейської лікарні та Гнідавського мосту мали відвідувати лише жителі центру Острову й Гнідави, для жителів «Вульки» - бані Яровиці й Фельшера тощо. Окрема увага зверталася на відвідування бань військовими чинами. Їм рекомендувалося користуватися ними лише «поблизу Збірного етапу та Залізничних шляхів». Всі вони мали здатність надати послуги 4 тис. осіб щоденно [3, арк. 4].

Пропускна здатність окремих бань м. Луцька свідчить про те, що напередодні війни дана галузь міської інфраструктури розвивалася належним чином. Контроль за чистотою у місті покладался не лише на орган міського самоврядування, а й на військово-санітарну

інспекцію, яка враховуючи прифронтовий статус міста мала значно більше важелів впливу на жителів.

Важливу увагу органи міського самоврядування Волині на початку ХХ ст. приділяли актуальній проблемі того часу – електрифікації міст шляхом будівництва в них електричних станцій. У різних містах Волині органи міського самоврядування по різному вирішували це питання. Так, 30 квітня 1909 р. Луцька міська дума на своєму засіданні розглянула проект інженера А. Л. Яра про доцільність будівництва у місті електричної станції. Тоді ж між ним і міською управою було укладено угоду, згідно з якою остання виділяла землю для її спорудження. У пункті 19 цього концесійного договору зазначалося «що впродовж перших десяти років концесії підприємець зобов'язується освітлювати місто 10 вуличними ліхтарями», які мали бути встановлені за його кошти [4, арк. 11а-13]. Незабаром ця електрична станція розпочала свою роботу.

Значно складніше відбувався процес будівництва електричної станції у м. Рівне. Міською думою у 1911 р. було прийнято рішення побудувати її за кошти міста та інвесторів – міських підприємців, а сама станція мала бути у міській власності [5, арк. 138-139]. Аналогічний проект побудови електричної станції мав князь С. Любомирський, який планував здійснити це за власні кошти, а електрична енергія мала використовуватися для освітлення палацу князя й частини міста. Впродовж року тривала суперечка, яку припинило рішення Сенату. Дозвіл на будівництво електричної станції отримала міська дума [5, арк. 160-165].

Напередодні Першої світової війни, враховуючи позитивну динаміку розвитку було прийнято рішення розпочати підготовку проектної документації для будівництва трамвайної лінії [4, арк. 1-1 зв.]. Реалізації цих планів перешкодив початок війни.

Отже, як бачимо, органи міського самоврядування на початку ХХ ст. приділяли значну увагу будівництву електричних станцій у повітових містах Волині, що й відображено у документах про їхню діяльність. При цьому варто зазначити, що спорудження електричних станцій у повітових містах Волині відбувалося не лише за кошти органів міського самоврядування, а ключову роль у цих процесах відігравали промисловці, які створювали електричні товариства та місцеві підприємці, які виступали у ролі інвесторів цих будівництв. Це давало їм можливість отримувати не лише дивіденди від діяльності електричних станцій, а й електричну енергію за нижчими цінами, яку вони використовували для модернізації своїх підприємств. При цьому ключову роль в розвитку цих процесів відіграли органи міського самоврядування, які робили усе можливе для того, щоб електрифікувати міста.

Варто відзначити, що у діяльності електричних станцій особливо на початку їхньої роботи не все було добре. Іноді їхня діяльність припинялася у зв'язку із заворушеннями, що призводило до припинення подачі електричної енергії споживачам, а враховуючи, що після початку їхньої роботи у ряді населених пунктів було електрифіковано міські водогони – це негативно впливало на життєзабезпеченість населених пунктів.

Так, Житомирське електричне агентство інформувало міську Управу, про те, що 25 січня 1905 р. близько 10 год. 30 хв. ранку невідомі в кількості близько 60-80 осіб ввірвалися на подвір'я електричної станції. Дехто з них був озброєний кинджалами, а в одного був револьвер. Враховуючи, що існувала загроза життю працівників електричної станції та висока ймовірність пошкодження обладнання, а нападники ввірвалися у машинне відділення, де знаходилося устаткування, яке забезпечувало функціонування електричної станції, було прийнято рішення тимчасово припинити її роботу та проінформувати поліцію. Лише через деякий період вдалося відновити нормальний режим функціонування. Як свідчить аналіз даного документу, з робітників станції ніхто не постраждав і жоден з них не приєднався до бунтівників [6, арк.1-2.]. Однак, тимчасова зупинка роботи електричної станції негативно позначилася на життєдіяльності міста,

адже було не лише припинено подачу електричної енергії у помешкання жителі та на підприємства, які були електрифіковані, але на певний період часу не працював міський водогін.

Електричні станції освітлювали не лише будинки жителів, а завдяки фінансуванню органів міського самоврядування здійснювалося освітлення вулиць у вечірній час. Згідно концесійних угод частину ліхтарів встановлювали їх власники, їхнім же коштом здійснювалося освітлення міських вулиць. Частину електричних ліхтарів встановлювали за кошти міських бюджетів, також місто оплачувало витрати пов'язані із освітленням вулиць. Відповідно до розрахунків Житомирської електричної станції, зроблених у березні 1906 р. міська Дума мала оплатити станції витрати на освітлення вулиць у сумі 633 руб. 06 коп. Окрім цього, на прохання органу міського самоврядування електричним агентством у період з 25 грудня 1905 р. на період різдвяних свят було додатково встановлено на центральних вулицях і біля храмів ряд ліхтарів, у зв'язку з чим фінансування зросло ще на 625 руб. [6, арк. 3].

Проте, існували і інші причини, які перешкождали нормальній роботі електричних станцій на Волині, а саме несвоєчасне підвезення вугілля, адже більшість тогочасних електричних станцій працювали на ньому. В одному із документів, що відображає діяльність Житомирської електричної станції на початку ХХ ст. увага акцентувалася на тому, що «питання підвозу вугілля до електричної станції ще не вирішено», про що й було проінформовано міську Управу. Впродовж грудня 1906 р. на електричну станцію прибуло лише 4 вагони, які відправили у листопаді. Інше вугілля, яке було придбане міською станцією для безперебійного забезпечення її паливом на зимовий період роботи станом на грудень 1906 р. навіть не було погружено у вагони. Така ситуація була зумовлена тією обставиною, що «Харківський комітет розпорядження вагонів» не надавав вагонів для завантаження вугілля. Керівництво електричної станції дізналося про це із запізненням. Враховуючи складність ситуації, що склалася керівництво звернулося з проханням до волинського губернатора «втрутитися у це питання» та «негайно надати» для відправки вугілля для потреб станції 17 вагонів [7, арк. 8]. Лише після його та органу міського самоврядування дане питання було вирішено. Загалом на початку ХХ ст. подібні ситуації траплялися неодноразово. Адже ті електричні станції, які функціонували у той період на Волині на відміну від станцій у великих містах потребували значно менше вугілля й їх неодноразово «посували» у черзі.

Незважаючи на те, що органи міського самоврядування брали активну участь у розвитку інфраструктури та піклувалися про благоустрій населених пунктів, на початку 1915 р. Житомирська преса піддала критиці їх роботу за негативні явища, що відбувалися з освітленням міста. Адже «Товариство міських підвідних шляхів», яке експлуатувало міську електричну станцію майже щодня «порушувало контракт», а «міське самоуправління не бажало цього бачити». Регулярно відбувалося самовільне відключення ліхтарів на окремих вулицях від електричного освітлення, потужність ліхтарів була «наполовину» меншої ніж потрібно, а вимоги міської влади не виконувалися. На багатьох вулицях міста ліхтарі вимикалися не о 12 год. ночі, а о 11 год. 30 хв., а на деяких вулицях і об 11 год. Також було названо низку й інших порушень [8, с. 3-4]. Автор статті також стверджував, що орган міського самоуправління не реагував на порушення, а звернення жителів міста з цих питань не розглядалися. Відповідно до його точки зору у цьому були зацікавлені окремі члени міської Управи. Досліджуючи дане питання ми враховуємо ту обставину, що газета в якій було опубліковано дану інформацію перебувала на платформі чорносотенців, а між ними й частиною міських гласних Житомира у той період були напружені взаємовідносини. При цьому, варто враховувати ту обставину, що під час Першої світової війни робота

електричних станцій на Волині значно ускладнилася й цілком ймовірно, що на ряді вулиць достроково припинялося освітлення.

Важливим напрямом діяльності органів міського самоврядування на Волині на початку ХХ ст. було покращення благоустрою міст регіону. Хоча у бюджетах міст на ці потреби закладалися певні суми й як свідчить аналіз тогочасних документів вони щорічно зростали, а в ряді населених пунктів проводилися значні роботи. Незважаючи на загальні позитивні тенденції варто відзначити, що ряд питань пов'язаних із благоустроєм міст вирішувалися досить повільно. Так, житель міста Житомира, дійсний статський радник А.П. Стефанов, неодноразово звертався до міської Управи міста з клопотанням, щоб вона взяла на міський баланс «стічну канаву», яка знаходилася біля його будинку «й утримували її у потрібній чистоті та проводили необхідний ремонт» або взагалі її засипали [9, арк. 5].

В іншому документі поліцмейстер м. Житомира інформував міську Управу, що на Миколаївській вулиці біля «місцевого Лазарету, навпроти саду Богоявленського монастиря місток прийшов у повну непридатність», а це загрожувало жителям міста під час проїзду по ньому. Ним було про це не лише проінформовано міську Управу, а висунуто вимогу «негайно його відремонтувати» й проінформувати поліцмейстера про виконання ремонтних робіт [9, арк. 5].

Отже, на початку ХХ ст., незважаючи на позитивну динаміку розвитку інфраструктури повітових центрів Волині ряд питань, що стосувалися благоустрою міст залишалися повністю не вирішеними, а органи міського самоврядування не завжди оперативно реагували на ці проблеми. Під час Першої світової війни ситуація значно погіршилася, що було спричинено веденням військових дій, погіршенням економічного розвитку регіону.

Список використаних джерел

1. Державний архів Волинської області (далі Держархів Волинської обл.), ф. 3, оп. 1, спр. 1468, арк. 72-72 зв. ; Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti (dali Derzharkhiv Volynskoi obl.), f. 3, op. 1, spr. 1468, ark. 72-72 zv.
2. Заседание городской Думы // Жизнь Волыни. – 1916. - № 36 (5 февр.). – С. 3-4 ; Zasedanie gorodskoy Dumy // Zhizn Volyni. – 1916. - № 36 (5 fevr.). – S. 3-4
3. Держархів Волинської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 1570, арк. 3-4 ; Derzharkhiv Volynskoi obl., f. 3, op. 1, spr. 1570, ark. 3-4
4. Держархів Волинської обл. ф. 3, оп. 1, спр. 868, арк. 1-13 ; Derzharkhiv Volynskoi obl. f. 3, op. 1, spr. 868, ark. 1-13
5. Державний архів Рівненської області (далі Держархів Рівненської обл.), ф. 165, оп. 1, спр. 23, арк. 138-139; арк. 154; арк. 160-165 ; Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti (dali Derzharkhiv Rivnenskoï obl.), f. 165, op. 1, spr. 23, ark. 138-139; ark. 154; ark. 160-165
6. Державний архів Житомирської області (далі Держархів Житомирської обл.), ф. 62, оп. 1, спр. 1180, арк. 1-2; арк. 3 ; Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti (dali Derzharkhiv Zhytomyrskoi obl.), f. 62, op. 1, spr. 1180, ark. 1-2; ark. 3
7. Держархів Житомирської обл., ф. 62, оп. 1, спр. 1183, арк. 3 ; Derzharkhiv Zhytomyrskoi obl., f. 62, op. 1, spr. 1183, ark. 3
8. Макашов Г. Город и электричество / Г. Макашов // Жизнь Волыни. – 1915. - № 17. – С. 3-4 ; Makashov G. Gorod i elektrichestvo / G. Makashov // Zhizn Volyni. – 1915. - № 17. – S. 3-4
9. Держархів Житомирської обл., ф. 62, оп. 1, спр. 1189, арк. 5; арк. 13 ; Derzharkhiv Zhitomirskoi obl., f. 62, op. 1, spr. 1189, ark. 5; ark.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2017 р.

S. Antonova, J. Tsetsyk

FEATURES OF THE ACTIVITIES OF CITY GOVERNMENT BODIES IN THE DEVELOPMENT OF INFRASTRUCTURE OF THE CITY OF THE VOLYNIA AT THE BEGINNING OF XX CENTURIES

In the article on the basis of primary sources analyzed features of infrastructure development of cities of Volyn province in the early twentieth century.

It was found that although at the beginning of the 20th century. Electrification of cities played a positive role in their development and contributed to the improvement of urban infrastructure, but it should be noted that their work was not all positive. And this in turn negatively affected the development of urban infrastructure. This situation was conditioned by the difficulty of bringing coal to power plants, unfair compliance with contracts of station owners concluded with the city authorities, which caused dissatisfaction with the inhabitants of cities.

An important direction of the activities of the bodies of municipal self-government in Volyn in the early twentieth century was to improve the improvement of the cities of the region. Although in urban budgets, certain amounts were set for these needs, and as the analysis of the time documents shows, they grew annually, and in a number of settlements, significant work was carried out. But despite the general positive trends, it should be noted that a number of issues related to the improvement of cities were solved quite slowly, causing a complaint about the work of the bodies of municipal self-government.

The priority directions of activity of the bodies of the city self-government of the region in improving the work of the objects that improved the development of cities have been identified. Particular attention is paid to the complexity of the infrastructure development that was observed in Volyn during the First World War.

Key words: *Volyn, bodies of city self-government, improvement.*

УДК 930.2:72(477.62-2)''18''

С.С. Арабаджи

ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД МАРІУПОЛЯ І ЙОГО ВПОРЯДКОВАНІСТЬ У ХІХ СТ. ОЧИМА ГОСТЕЙ МІСТА ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ

Стаття присвячена інформативним можливостям джерел особового походження, які візуалізують життєвий простір міста Маріуполя та його комфортабельність. Записки мандрівників та матеріали експедицій умовно класифіковано у три групи відповідно до їх змісту. Охарактеризовано час та причини створення джерел, їх інформативну насиченість.

Ключові слова: *джерела особового походження, Маріуполь, матеріали експедицій, нотатки мандрівників.*

Кожен рік в Україні публікуються рейтинги найкомфортніших міст для проживання. Щороку місцева влада вкладає гроші на благоустрій міст і містечок. Все це робиться для того, щоб створити сприятливі умови для життя населення України. Відомо, що зовнішній вигляд міста, його впорядкованість впливає на психічний стан людини, приносячи їй позитивні або негативні емоції.

Завдяки фотографіям, зробленим наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., ми можемо бачити, як виглядало місто Маріуполь більше сто років назад. Поповнити знання про

соціально-економічний розвиток міста допоможуть матеріали офіційних установ та статистичні відомості. В більшості це будуть сухі дані про кількість закладів промисловості, торгівлі тощо. Фотографії в основному зафіксували храми та центральні вулиці в гарну пору року. Оскільки значну частину свого часу людина проводить за межами будинку, неабияке значення в повсякденному житті має територія за стінами її помешкання. Дослідження внутрішнього простору міста Маріуполя дозволить наблизитися до створення повноцінного дослідження з повсякденного життя населення міста в XIX ст.

М. Араджионі в своїй історіографічній праці навела перелік дослідників, які описували зовнішній вигляд будинків греків, будівельний матеріал та систему опалювання. Більшість праць цих авторів побудовані на матеріалах експедицій, що проводилися в грецьких селищах [4, с. 60]. Історикиня А. Гедьо в джерелознавчому дослідженні надала статистичні відомості іноземців (кількість будинків, церков), які відвідали Маріуполь, а також описи хатин грецького населення, які містяться в записках мандрівників [7].

Етнологиня І. Пономарьова звернула увагу на квартальне планування міста Маріуполя і зазначила, що назви кварталів були пов'язані з назвами місць, з яких переселилися греки. Дослідниця ставить під сумнів відомості Г. Тітова про те, що у місті в середині XIX ст. було лише кілька кам'яних будівель та два ряди дерев'яних лавок. На протипагу цим відомостям вона наводить дані з «Материалов для географии и статистики, собранные офицерами Генерального штаба», які вказують на наявність у 1850-х рр. макаронної фабрики, черепичних, цегельних та тютюнових заводів [11, с. 93]. С. Арабаджи у статтях, присвячених матеріалам експедицій та запискам іноземців як джерелам з історії повсякденного життя греків, побіжно торкалася питання зовнішнього вигляду міста та його інфраструктури [2; 3]. Таким чином, огляд досліджень засвідчив, що запропонована тема розвідки тільки частково відображена в працях істориків та краєзнавців.

З огляду на фрагментарність досліджень, метою статті є характеристика джерел особового походження та інформації в них, яка візуалізує життєвий простір міста Маріуполя та його комфортабельність. Наявний комплекс джерел особового походження представлений записками мандрівників та матеріалами експедицій.

Мандрівники, які відвідали Приазов'я та Маріуполь зокрема, зафіксували свої емоції та побачене у формі щоденникових записів та подорожніх нотаток. Даний масив джерел умовно можна поділити на три групи. У першу групу увійдуть матеріали, які містять статистичні відомості щодо житлового фонду міста, кількості промислових закладів, ринків, магазинів та лавок. До другої групи можна віднести джерела, які розкривають питання комфортності міста та містять опис емоцій, які виникали у їх авторів під час знаходження в Маріуполі. До третьої групи – матеріали, в яких подано докладний опис храмів та церковного начиння.

До першої групи віднесено «Письма из Таганрога» невідомого автора, які у 1809 р. були надруковані у «Санктпетербургском журнале» [10]. Не зважаючи на назву, частина матеріалів присвячена опису міста Маріуполя. У джерелі зазначено, що на початку XIX ст. в місті функціонувало 24 заводи, зокрема вісім заводів французької та вейнкової горілки, два заводи з виготовлення макаронних виробів, два заводи з вироблення свічок, шість цегельних і черепичних підприємств тощо. Така кількість цегельних і черепичних заводів свідчить про попит серед населення на дану продукцію, а також про активну розбудову міста. Цеглу обпалювали кам'яним вугіллям, яке привозили з Луганського ливарного заводу [10, с. 90]. В місті та на його околицях були висаджені фруктові сади, дерева шовковиці та виноградники, але на початку XIX ст., внаслідок сильних морозів взимку, значна їх кількість вимерзла.

Н. Зуєв у своїй праці «Азовское море с его приморскими и портовыми городами, их жителями, промыслами и торговлею внутри и вне России» виданої у 1855 р. приділив увагу і грецьким переселенцям, що мешкали у м. Маріуполі [9]. Опису міста та промислів місцевих мешканців Н. Зуєв присвятив третій розділ своєї книги. Завдяки детальному опису міста, можна встановити наскільки повсякденне життя греків було забезпечено необхідними установами, де проводили свій вільний час городяни та інше. Автор детально описав кількість будинків і церков, керуючі та адміністративні установи, фабрики тощо, так, наприклад, у середині XIX ст. у м. Маріуполі функціонували 46 крамниць, 14 погребів, аптека й один готель [9, с. 74].

До другої групи джерел особового походження віднесено нотатки Х. Бока «Месяц в Мариуполе» [5]. Інформація, що в них міститься, допомагає візуалізувати зовнішній вигляд міста. Впродовж місяця Х. Бок знайомився з інфраструктурою Маріуполя, традиціями і культурою його жителів.

Згідно свідчень Х. Бока деякі вулиці в місті були доволі просторими, частково з тротуарами. Тільки кілька будинків справили враження на мандрівника, вони були побудовані з каменю та цегли і покриті черепицею. Неприємні емоції в автора залишила кількість бруду у місті «везде большая нечистота и неопрятность» [5, с. 1045]. Потребу мешканців Маріуполя в воді задовольняла криниця, яку в місті називали фонтаном або басейном. Автор нотаток підкреслював, що це було джерело найчистішої і смачної води. Кам'яний резервуар фонтану був доверху наповнений водою, незважаючи на те, що з нього постійно набирали воду в бочки і поїли худобу. На жаль, Х. Бок не зазначив чи пила худоба з самого резервуару, чи для цього була пристосована інша ємкість.

Вибір продовольчих та промислових товарів в місті був достатній. Товари реалізовувались через лавки, крамниці і на базарах. Лавки знаходилися в загальному порядку вулиць, поруч з будинками. В торгових закладах продукти розміщувалися без врахування специфіки зберігання товарів, наприклад, біля цукру, чаю, прянощів лежала або висіла ікра, риба (свіжа, солоня) та інші продукти зі специфічним ароматом. В результаті, продукти, які швидко вбирали запах, втрачали або змінювали свій власний аромат, відповідно їх якість знижувалась. Х. Бок зазначав, що поруч з лавками з продуктами харчування проводився продаж промислових товарів, таких як дьоготь, залізо, крейда, мило тощо. Незручностей в повсякденному житті додавало розміщення штофних лавок, в яких реалізовували горілку, пиво і вино вроздріб, поруч з іншими точками продажу товарів [5, с. 1045].

Крім грецького суду, в місті знаходилися ще інші присутствені місця: поштова контора, митна застава і Портове управління. На думку автора нотаток, чиновники цих місць склали окрему бюрократію, яка була пов'язана тільки спільними інтересами. В Маріуполі функціонувало два навчальних заклади: духовне і парафіяльне училище. Х. Боку тільки кілька разів довелося поспілкуватися з мешканцями міста, які мали гімнастичну освіту. Основним заняттям греків автор називає торгівлю.

В місті Х. Бок відчув нестачу місць (закладів), в яких можна було проводити вільний час, особливо ця нестача відчувалась в осінні і зимові дні. Згідно його відомостей, в Маріуполі був утворений клуб, в якому відбувались танці в час зі Святого до Великого посту. Його відвідувачами були кілька родин чиновників, міських греків і Донських поміщиків. Єдиними задоволеннями влітку мандрівник називає катання на човнах по річках та морю, а також прогулянки по садках та балках, що знаходились на території грецьких хуторів.

Особливу увагу в нотатках приділено храмам та іконам Маріуполя. Наприклад, Х. Бок зазначає, що саме в честь чудотворної ікони, привезеної християнами з Тавриди, яка зберігалася в Маріїнській церкві, місто отримало свою назву Маріуполь. Щовесни до цієї церкви приходило багато прочан з усіх навколишніх місць для того, щоб вклонитися

образу Пречистої Діви. Саме для прихожан були побудовані на території церковної огорожі кілька маленьких будиночків [5, с. 1045].

В 1856 р. Маріуполь відвідав статський радник А.О. Скальковський. Його враження і зібрана інформація про місто зберігається в Державному архіві Одеської області і вперше вводиться до наукового обігу. Інформація викладена у формі рапорту Новоросійському і Бессарабському генерал-губернатору, що дозволяє віднести це джерело до ділових матеріалів. Авторка свідомо включила дане джерело до статті, оскільки виклад тексту наповнений емоціями і враженнями, що є цінним для даної розвідки.

На думку Аполлона Олександровича, Маріуполь був доволі добре побудований, поблизу моря знаходився квартал гарних двоповерхових будівель. Поруч розташовувались цегляні комори купців Мімбелі, Палеолога, Піньопі, які були споруджені з 1846 по 1856 рр. [8, арк. 51] Під час перебування А.О. Скальковського в Маріуполі проходив Успенський ярмарок і статський радник вперше на власні очі його побачив. Згідно його відомостей, в місто приїхало дуже багато людей (і це не дивлячись на те, що в Таганрозі також розпочався великий ярмарок). На ярмарку був представлений значний асортимент землеробської продукції та мануфактурних виробів.

Переправа, яка належала міським мешканцям, знаходилась у жалюгідному становищі. Час, витрачений на переправу, залишив у Аполлона Олександровича погані спогади: «...и прохожие, в том числе и я подвергались не только остановкам, но и даже оскорблениям от пьяной и необузданной толпы всякой сволочи» [8, арк. 51 зв.]. На здивування А.О. Скальковського, за порядком на ярмарку спостерігало два чи три представники від Маріупольського грецького суду. Священик Маріїнської церкви скаржився статському раднику, що саме під час ярмарку збільшувалась кількість крадіжок (їх вчиняли навіть під час богослужінь).

Цінний матеріал стосовно зовнішнього вигляду міста містять подорожні нотатки І. Христофоровича-Лобко, опубліковані у 1871 р. у кількох випусках газети «Ведомости Таганрогского градоначальства» [13]. При підготовці рукописів автор використовував власні спостереження та навів деякі відповіді на свої запитання мешканців Маріуполя та грецьких селищ. Перші враження від міста у автора були позитивні (знаходилося на березі моря, на рівних вулицях розташовувались гарні будівлі), але після ближчого знайомства І. Христофорович-Лобко розчарувався: «Улицы не мощенные и в весеннее и осеннее время не только пешеходы, но и идущему нет возможности пробраться по ним – грязь еще хуже бахмутской. Года три уже мариупольцы толкуют о мостовых, но, увы, только лишь толкуют.» [13, с. 218]. Згідно відомостей автора тільки головна вулиця в місті була доволі широкою, чистою та вкритою бруківкою, саме вона свідчила, що Маріуполь приморське і не бідне місто. Інші вулиці були вузькі і дуже брудні, особливо гостро це відчувалось у весняний та осінній період та після дощів, в цей час пересуватися по місту було дуже важко: «Раз, когда я остановился на углу улицы и начал присматриваться куда бы по суше пройти на другую сторону улицы, предо мной спокойно лежала свинья в грязи. В это время подходит какой-то грек, и тоже остановился; постояв немного, он взял объемный камень, бросил его в грязь, и став одной ногой на камень, (другой же куда он станет? Думал я, - до сухого места было еще более сажня), а другой он стал на свинью и прыгнул на сухое место. Я хотел было последовать примеру грека, но, увы, свинья встала и перешла на другое место» [13, с. 218]. Важливо підкреслити, що мешканці Маріуполя також постійно скаржились на поганий стан доріг та велику кількість ям на них, це проблема була актуальною і наприкінці XIX ст. про що свідчать матеріали в рубриці кореспонденція «Екатеринославских губернских ведомостей» [1, с. 248].

За свідченням автора, в місті працювало тільки два «легких» візника, що також додавало незручностей у пересуванні містом. На слобідці, через її близькості до моря, в осінній і весняний час утворювалися «озера», внаслідок чого частину будинків затоплювало. На думку І. Христофоровича-Лобко будинки в місті були гарні, але довгий час їх не штукатурили, тому вони виглядали не охайно. Дахи всіх будівель були покриті черепицею.

Придбати необхідні товари мешканці Маріуполя могли як в центрі міста, так і на слобідці і пристані. Наприклад, з обох боків пристані розташовувались крамниці, а також шинки і ресторани. Вибір товарів був дуже різноманітний, мандрівник підкреслював, що не можна було знайти тільки пташиного молока та доброго тютюну. Неприємне враження у автора нотаток залишив зовнішній вигляд цих торгових закладів: вони були брудні до неподобства, обідрані, а бруд між крамницями дуже смердів і заважав вільно дихати [13, с. 223]. Йдучи з пристані на головну вулицю, можна було побачити ряди лавок і магазинів, які нічим не відрізнялися від попередніх.

Популярним місцем відпочинку маріупольців був міський сад. Автору сподобалось його місце розташування та гарна ротонда. І. Христофорович-Лобко зазначав, що Маріуполь, за складом населення, це переважно грецьке місто, але серед його мешканців зустрічались також французи, італійці, євреї, росіяни (під росіянами мандрівник напевно мав на увазі і українців. – прим. авт.) та інші народності. Саме внаслідок такого етнічного розмаїття населення міста, згідно висновку І. Христофоровича-Лобко, в маріупольському суспільстві не було єдності. В якості прикладу він надав наступні відомості: в місті існував один клуб, в якому організовувались танці, але з плином часу одним членам клубу захотілося, щоб танці були кожен день, а іншим – два рази на тиждень. Оскільки члени не зійшлися між собою щодо періодичності танцювальних вечорів, то і клуб розділився на два – клуб російський, де влаштовували танці кожен день і клуб іноземний, в якому танці організовували два рази на тиждень. Але такий поділ не означав, що в іноземному клубі танцювали тільки греки, а в російському – слов'яни, і в одному, і в другому можна було зустріти представників різних етнічних груп [13, с. 218].

Згідно даних І. Христофоровича-Лобко в місті існувало тільки три заклади освіти: народне училище, жіночий пансіон та духовне училище. Нажаль, автор не зазначив точне місце розташування цих освітніх установ. Але описав їх фізичний стан: народне училище розміщувалось в маленькому будиночку, духовне училище – в найманій квартирі. Ця квартира була тісною і зовсім не пристосована для навчальних цілей. Учням одного класу доводилося дивитися на дошку, яка знаходилась в іншій кімнаті через двері. Також в Маріуполі існувала публічна бібліотека (місце знаходження І. Христофорович-Лобко не написав). Згідно відомостей мандрівника, кількість книг була незначною, тільки після того, як бібліотека стала належати братам Поповим, її почали поповнювати працями природничих та історичних наук. Виходячи з кількості читачів бібліотеки (110 читачів на 10000 осіб населення міста), автор зробив висновок, що маріупольці не любили читати [13, с. 223].

Одним з джерел особового походження, що містить докладний опис церков Маріуполя є праця Д. Струкова, що у серпні 1883 р відвідав м. Маріуполь. Метою його приїзду був пошук ікон, церковної начиння та книг. У місті дослідник спілкувався зі священниками, нащадками вихідців із Криму, але від них не отримав достатньої інформації. Священники рекомендували Д. Струкову відвідати грецькі села, але останній не мав такої можливості й на перший раз обмежився оглядом церков у м. Маріуполі. У своїй праці «О поездке в г. Мариуполь к переселенцам древнего христианского Крыма», яка вийшла у 1884 р. і зберігається в Російській державній бібліотеці, автор детально описав церкви, їх внутрішнє оздоблення і старовинні предмети [12]. Д. Струков описав п'ять храмів: Соборний храм на честь святої мучениці Катерини, Храм Успіння

Пресвятої Богородиці, Храм Різдва Богородиці та святих Козьми і Дем'яна, храм на честь святої Марії Магдалини. Щодо п'ятого храму, автор не написав на чю честь він був збудований (скоріш за все це Харлампіївський собор – прим. авт.), але дуже детально описав церковне начиння, що в ньому знаходилося. Автор звернув увагу, що ще існував храм на честь святого Феодора Стратилата, але він згорів.

Особливу увагу Д. Струков приділив старовинним предметам, що знаходились у кожному храмі, зазначаючи матеріал з якого вони були виготовлені (дерево, тканина, метал тощо) та матеріал оздоблення, стан, місце розташування (стосується ікон), розміри, звідки був привезений, чудодійні властивості тощо.

До третьої групи джерел також можна віднести працю приват-доценту Санкт-Петербурзького університету Ф. Брауна «Мариупольские греки». У 1890 р. на кошти Імператорської Археологічної комісії і Російського географічного товариства він був відряджений в Маріуполь з метою знайти нащадків готів. В Маріупольському повіті дослідник провів 10 днів і за цей час встиг ознайомитись з містом та з 12 грецькими селами. Згідно його свідчень, храми, що були побудовані після переселення греків, вже були замінені на нові та добре оздоблені. Увагу автора привернуло поховання митрополита Ігнатія (він був похований в сидячому положенні у склепі, який був закритий плитою з білого мармуру) [6, с. 89]. Як розповідали приват-доценту, склеп за більше ніж сто років (митрополит помер у 1786 р.) кілька разів відкривали і бачили, що тіло Ігнатія залишалось у тому ж положенні.

Ф. Браун дуже детально описав церковне начиння маріупольських православних храмів, якому на час його відвідування міста налічувалось більше 150 років і було перевезено греками ще з Криму. Перелічу тільки деякі з раритетів, описаних приват-доцентом: Євангеліє грецькою мовою, надруковане у 1709 р. у Венеції та інші церковні книги, срібний посуд, ікона Божої матері Одігітрії, що зберігалася в Успенській церкві [6, с. 90].

Проаналізував вище зазначені матеріали можна зробити висновок, що місто Маріуполь було не достатньо впорядкованим, це приносило незручності населенню у повсякденному житті. Відсутність бруківки на дорогах, велика кількість ям, нестача перевізників були основними з них. Місто було забезпечено чистою і смачною водою з криниці. Не дивлячись на те, що з кам'яного резервуару постійно набирали воду і поїли худобу, джерело було постійно повним. Згідно свідчень мандрівників, мешканці Маріуполя не відчували потребу в промислових та продуктових товарах. В місті було достатньо торгових закладів, які знаходились в різних частинах Маріуполя. Недоліком роботи їх персоналу було неправильне розміщення товарів, внаслідок чого, продукти, які швидко вбирали запахи, втрачали свою якість. Ще один недолік – це бруд між торговими точками та їх непривабливий зовнішній вигляд. Шинки та інші заклади роздрібної реалізації спиртних напоїв, які розташовувались поруч з торговими об'єктами, заважали багатьом городянам.

Вільний час городяни міста мали змогу проводити в міському саду і танцювальному клубі. В середині XIX ст. в Маріуполі був один клуб, який з часом розділився на два: іноземний (грецький) і російський. За свідченнями мандрівників, в місті не вистачало розважальних закладів. Духовні потреби мешканців забезпечували християнські храми, кількість яких коливалася впродовж XIX ст. В цілому джерела особового походження є достатньо інформативними, наявні в них описи міста, вулиць, торгових закладів допомагають візуалізувати життєвий простір маріупольців, середовище їх повсякденного перебування, а також доповнюють відомості офіційних матеріалів.

Список використаної літератури

1. Арабаджи С.С. Використання матеріалів газетної періодики другої половини XIX – початку XX ст. в дослідженні повсякденності грецького населення Північного Приазов'я / С.С. Арабаджи // Гілея (науковий вісник) : Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К., 2011. – Вип. 50. – С. 245–250. ; Arabadzhy S.S. Vykorystannia materialiv hazetnoi periodyky druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. v doslidzhenni povsiakdennosti hretskoho naseleння Pivnichnoho Pryazovia / S.S. Arabadzhy // Hileia (naukovyi visnyk) : Zbirnyk naukovykh prats / Hol. red. V.M. Vashkevych. – K., 2011. – Vyp. 50. – S. 245–250.
2. Арабаджи С.С. Записки іноземців як джерела з історії повсякденності грецької спільноти Приазов'я / С.С. Арабаджи // Вісник Маріупольського державного університету. – Вип. 2. Серія: Історія. Політологія / Під заг. ред. К.В. Балабанова. – Маріуполь, 2011. – С. 117-121. ; Arabadzhy S.S. Zapysky inozemtsiv yak dzherela z istorii povsiakdennosti hretskoi spilnoty Pryazovia / S.S. Arabadzhy // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. – Vyp. 2. Seria: Istorii. Politolohiia / Pid zah. red. K.V. Balabanova. – Mariupol, 2011. – S. 117-121.
3. Арабаджи С.С. Значення матеріалів експедицій у вивченні історії повсякденного життя греків Приазов'я у XIX ст. / С.С. Арабаджи // Історичні записки: Збірник наукових праць / Гол. ред. В.П. Михайлюк. – Луганськ: Вид-во СЛУ ім. В. Даля, 2011. – Вип. 29. – С. 3-9. ; Arabadzhy S.S. Znachennia materialiv ekspedytsii u vuvchenni istorii povsiakdennoho zhyttia hrekiv Pryazovia u XIX st. / S.S. Arabadzhy // Istorychni zapysky: Zbirnyk naukovykh prats / Hol. red. V.P. Mykhailiuk. – Luhansk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia, 2011. – Vyp. 29. – S. 3-9.
4. Араджиони М.А. Греки Крыма и Приазовья история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII-90-е гг. XX вв.) / М.А. Араджиони. – Симферополь: Амена, 1999. – 132 с. ; Aradzhiioni M.A. Greki Kryma i Priazovya istoriya izucheniya i istoriografiya etnicheskoy istorii i kultury (80-e gg. XVIII-90-e gg. XX vv.) / M.A. Aradzhiioni. – Simferopol: Amena, 1999. – 132 s.
5. Бок Х. Месяц в Мариуполе / Х. Бок // Московские ведомости. – 1847. – № 136. – С. 1044–1046 ; Bok Kh. Mesyats v Mariupole / Kh. Bok // Moskovskie vedomosti. – 1847. – № 136. – S. 1044–1046.
6. Браун Ф.А. Мариупольские греки / Ф.А. Браун // Живая старина. – СПб., 1890. – Т. 1. – Вып. 2. – С. 78-92 ; Braun F.A. Mariupolskie greki / F.A. Braun // Zhivaya starina. – SPb., 1890. – T. 1. – Vyp. 2. – S. 78-92.
7. Гедьо А. Джерела з історії греків Північного Приазов'я (кінець XVIII – початок XX ст.) / А. Гедьо. – Київ, 2001. – 245 с. ; Hedo A. Dzherela z istorii hrekiv Pivnichnoho Pryazovia (kinets XVIII – pochatok XX st.) / A. Hedo. – Kyiv, 2001. – 245 s.
8. Держархів Одеської області, ф. 3, оп. 1, spr. 12, 61 арк. ; Derzharkhiv Odeskoi oblasti, f. 3, op. 1, spr. 12, 61 ark.
9. Зуев Н. Азовское море с его приморскими и портовыми городами, их жителями, промыслами и торговлею внутри и вне России / Н. Зуев. – СПб., 1855. – 92 с. ; Zuev N. Azovskoe more s ego primorskimi i portovymi gorodami, ikh zhitelyami, promyslami i torgovleyu vnutri i вне Rossii / N. Zuev. – Spb., 1855. – 92 s.
10. Письма из Таганрога // Санктпетербургский журнал. – 1809. – № 3. – С. 93-99; № 5. – С. 85-95. ; Pisma iz Taganroga // Sanktpeterburgskiy zhurnal. – 1809. – № 3. – S. 93-99; № 5. – S. 85-95.
11. Пономарьова І.С. Етнічна історія греків Приазов'я (кінець XVIII – початок XXI ст.). Історико-етнографічне дослідження / І.С. Пономарьова. – К.: Реферат, 2006. – 300 с. ; Ponomarova I.S. Etnichna istoriia hrekiv Pryazovia (kinets XVIII – pochatok XXI st.). Istoryko-etnografichne doslidzhennia / I.S. Ponomarova. – K.: Referat, 2006. – 300 s.

12. Струков Д. О поездке в г. Мариуполь к переселенцам древнего христианского Крыма / Д. Струков. – М.: Типогр. Л.Ф. Снегирева Остоженка, 1884. – 7 с. ; Strukov D. O poezdke v g. Mariupol k pereselentsam drevnego khristianskogo Kryma / D. Strukov. – М.: Типогр. Л.Ф. Снегирева Остоженка, 1884. – 7 s.

13. Христофорович-Лобко И. Очерки Мариупольского округа / И. Христофорович-Лобко // Ведомости Таганрогского градоначальства. – 1871. – № 36. – С. 218; № 38. – С. 223; № 48. – С. 253-254. ; Khristoforovich-Lobko I. Ocherki Mariupolskogo okruga / I. Khristoforovich-Lobko // Vedomosti Taganrogskogo gradonachalstva. – 1871. – № 36. – S. 218; № 38. – S. 223; № 48. – S. 253-254.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2017 р.

S. Arabadzhy

APPEARANCE OF MARIUPOL CITY AND ITS LIVEABILITY IN THE XIX CENT. VIEWED BY THE CITY'S VISITORS BASED ON THE MATERIALS OF PERSONAL ORIGIN

The article is devoted to the information capacity of the sources of personal origin which visualize Mariupol living space and its comfortability. The travellers who visited the Azov Sea region and Mariupol in particular captured their emotions and everything they saw in the form of diary records and travel notes. This bulk of sources was conceptually categorized into three groups. The first group consists of the materials that have statistical data concerning the city's housing stock, number of industrial establishments, markets and shops. The second group is comprised of the sources elucidating comfortability of the city and describing emotions that the authors had while staying in Mariupol. The constituents of the third group are the materials presenting the detailed description of the churches and sacred vessels.

The analysis of the source of personal origin enabled to reach the conclusion that Mariupol was not enough liveable. That fact inconvenienced the population in everyday life. The absence of paving stones on the roads, numerous potholes, lack of carriers were the main inconveniences. The city was provided with clean and tasty water from the well. Despite they constantly fetched water from the stone reservoir and water the livestock the spring was always full. According to the travellers' evidences the residents of Mariupol didn't feel any need for food and non-food goods. There were enough trade institutions in the city that were located in different parts of Mariupol. The disadvantage of their staff's work was inappropriate goods placement, dirt in front of outlets and their unattractive exterior. Pubs and other institutions of retail sale of alcohol that were situated next to the commercial facilities bothered many residents of the city.

The townspeople could spend their free time in the municipal garden and dance club. In the middle of the XIX cent. in Mariupol there was one club that some time later was divided into two: foreign (Greek) and Russian. According to the travellers' evidences there were not enough entertainments venues. The spiritual needs of the population were satisfied with the Christian churches the number of which varied in the course of the XIX cent. In general the sources of personal origin are sufficiently informative, they include descriptions of the city, its streets, trade institutions. They help to visualize the living space of Mariupol townspeople, environment of their everyday life and complement the data of the official materials.

Key words: *sources of personal origin, Mariupol, material of expeditions, travellers' notes.*

І.М. Лильо

ДО ПИТАННЯ ПРО УЧАСТЬ ГРЕКІВ У ДІЯЛЬНОСТІ СТАВРОПІГІЙСЬКОГО БРАТСТВА У ЛЬВОВІ В XVI-XVIII ст.

Розглянуто питання активності грецьких іммігрантів в житті Ставропігійського братства – громадської інституції, що була виразником інтересів православного населення Львова.

Основне завдання нашої розвідки – на підставі наявного джерельного та опублікованого матеріалу прояснити суперечливі моменти, що були впроваджені в історіографію у минулому та як наслідок, призвели до втрати інтересу щодо вивчення історії греків на території Руського Воєводства Речі Посполитої в XVI-XVII ст. В роботі показано, що присутність греків в роботі православних братств була низкою практичних кроків, котрі сприяли їх швидкій адаптації у місцеве середовище. Ці дії вдало поєднувались з одночасним прагненням греків до збереження власної релігійної та національної ідентичності. В умовах несприятливого ставлення тогочасної католицької влади Львова до православного населення, греки та українці були у братстві ситуативними союзниками. Грецькі купці часто виступали як добрі комунікатори між релігійними осередками Східного Середземномор'я та православними громадами українських і білоруських земель Речі Посполитої. Участь греків у діяльності львівського братства була подібною до поведінки грецьких іммігрантів на території Молдавії, Волощини та Балканського півострова.

Ключові слова: *Львів, греки, Ставропігійське братство, Річ Посполита, православна Церква.*

Питання ролі та місця греків в справах організації релігійного та суспільного життя українського населення на території Речі Посполитої в другій половині XVI ст. - першій половині XVII ст. все ще залишається дискусійним. Найкраще цю проблему видно на прикладі участі греків у найвідомішій громадській організації православних міщан – львівському Ставропігійському братстві.

Історіографія до вивчення минулого цієї громадської інституції українських міщан є доволі значною [1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12]. Довший час базовими залишались розвідки опубліковані В. Лозінським [13] та Ф. Срібним [14]. Їх автори виявились анагоністами у справі оцінки місця та ролі греків в роботі братства.

В. Лозінський всіляко применшував роль українців в діяльності братства. Через наголошення на фактах фінансових дотацій, котрі братство отримувало зі сторони греків, він дійшов до висновку про функціональну недієздатність братства чи принаймні значну його узалеженість від постійної економічної підтримки [13, с. 310].

Ф. Срібний навпаки – всіляко підкреслював, що принципи рішення в братстві ухвалювали виключно діячі українського походження, а греки були помітним, але лише допоміжним елементом [14, с.7-9]. На маргінесі уваги залишилось “грецьке питання” в одного найкращих дослідників історії львівського братства – Я. Ісаєвича. Згадуючи про братчиків грецького походження, дослідник обмежився висновком, що в певний період “...керівні посади в братстві захопили багатії (часто грецького походження)” [4, с. 53]. Про маргінальність присутності греків в справах братства говорив і Б. Гудзяк [16, с. 199-200]. Зважаючи на те, що таким чином роль греків в братстві або нівелювалася бо перебільшувалася, варто ще раз повернутись до цього питання оперуючи наявними фактами.

Першу згадку про присутність греків у братстві датовано 11 травня 1579 р. В документах вказано імена Сави Гречина та Марка Гречина [16, с. 199]. Зростання чисельності греків у Львові мало поступовий, еволюційний характер. Варто пам'ятати, що ці терени завжди перебували в загально-європейському культурному просторі і водночас були розташовані на межі пограниччя християнських культур Заходу та Сходу. Це мало свої особливі вияви в духовному, економічному та громадському аспектах. Одним з них була участь греків в самоврядних організаціях, що утворювались навколо релігійних чи інших центрів. Приклади подібної організації міщан у Західній Європі неодинокі. Та причини їх утворення і діяльності діяльності не завжди можуть слугувати відповідником для порівняння з ситуацією на українських та білоруських землях [17].

Метою, що принципово відрізняла львівське братство від західноєвропейських аналогів був захист національно-культурних та релігійних інтересів його членів та всієї православної громади краю [18].

Пошуки підтримки для втілення власних ідей спонукали українців активніше шукати союзників. Саме такими надійними хоча й ситуативними партнерами стали грецькі купці та іммігранти. Для українців, котрі починаючи з другої половини XVI ст. знову активніше почали прилучалися до комерції, греки були взірцем успішного підприємця і мецената, що зміг реалізувати себе в умовах наявного економічного та правового простору Речі Посполитої.

У намаганні об'єднатись з українцями, греки набували необхідну їм початкову підтримку, що полегшувало доступ до отримання міського права чи встановлення корисних економічних та політичних контактів. Водночас, їх присутність підсилювала загальний авторитет братства [16, с. 192.]. У значимих кроках православної громади, греки активно проявили свою поставу під час відновлення руського владитства. У 1539 р. частина з них підтримали обрання львівським єпископом Макарія Тучапського [2, с. 147-148; 20, с. 178–189.]. В подальшому така співпраця лише міцніла. Схема відносин українців та греків не була унікальною лише для львівського братства. Подібні засади роботи прослідковуємо в роботі таких осередків як Рогатинське та Богоявленське братства [19, с. 76; 20, Ііі.].

Греки охоче долучились до амбітних планів українців заснувати власну школу, лікарню, друкарню. Всі ці задуми вимагали як фінансових так і людських ресурсів. На додаток, значною проблемою тогочасного українського шкільництва був брак кваліфікованих кадрів, здатних гідно конкурувати із викладачами католицьких навчальних закладів. Тому у братських школах особливу увагу приділяли налагодженню якісного навчального процесу. За часів керівництва школою ректора Стефана Зизанія, у Львові з'явилися грецькі викладачі [22, с. 147-148, 181–184; 23, с. 371-377]. Гаврило Дорофейович з Дубно, за сприяння грека на ім'я Яніс Сімотас намагався переконати стати викладачем школи єпископа Кирила Лукаріса [23, с. 135]. Не дивно, що українці не оминули нагоди залучити до викладання іншого грецького клірика – архієпископа Елассонського – Арсенія.

Арсеній народився у січні 1550 р. у селі Калор'яно поблизу міста Тріккі в провінції Фессалія в сім'ї священика Феодора та його дружини Хрісафи [24, с. 1-52; 25, с. 7; 26, с. 55; 27, с. 89-99]. Він отримав добру початкову освіту під опікою старшого брата Йосафата, а потім у школі, що її заснував митрополит Лариси і майбутній царгородський патріарх Єремія II Транос. Коли в 1572 р. Єремію обрали патріархом, він викликав Арсенія до Константинополя та на початку 1580-х рр. рукоположив Арсенія на єпископа Елассону. Навесні 1585 р. Арсенія разом з єпископом Диррахіону - Паїсієм відпривили до Московії. Їх шлях пролягав через Львів де він пристав на пропозицію українців і два роки викладав у братській школі [28, с. 203; 18, с. 71].

Спільно з учнями єпископ Арсеній опрацював та опублікував в 1591 р. греко-

церковно-слов'янську граматику “Адельфотес” [29, с. 1-42], в основу якої поклав систему, розроблену видатним візантійським богословом та науковцем Константином Ласкарисом (1434–1501). Ці програми викладачі школи переклали на церковно-слов'янську мову. Львівський документ охоплював початковий і середній рівні навчання, передбачав вивчення арифметики, геометрії, музики та астрономії. В статуті школи визначалися головні напрямки та пріоритети організації навчального процесу, обов'язки вчителів та учнів. Особливий наголос робився на розвиток в особі таких якостей, як порядність, послух та сумлінність. Серед учнів школи наприкінці XVI ст. з'явилися імена і дітей місцевих греків. В каталозі учнів занотовано, що “Марко Гречин (Лангиш) дав сина свого Гавриська” [15, с. 16; 2, с. 74; 15, 197].

Видання “Адельфотесу” в 1591 р. започаткувало у наступні десятиліття написання інших граматики. Плідно працюючи над справою розбудови освітньої політики братства, Арсеній намагався максимально обережно виявляти свою позицію у конфлікті, що розгортався між братчиками та єпископом Гедеоном (Балабаном). Останній був противником отримання браством права “Ставропігії” вважаючи його таким, що підривало його владу. Проте, після чергового загострення, Арсеній допоміг звільнити “старших” братства від відлучення, накладеного на них львівським єпископом [30, с.46]. Вважається, що тривала присутність у Львові цього вчителя у поєднанні із значним впливом на формування та розвиток українського шкільництва, зміцнювало у братчиків почуття спільності із східною християнською традицією [16, с. 198]. Діяльність Арсенія могла б мати значно більший вплив якби не слабе володіння ним українською та польською мовами, що обмежувало його активність в міському просторі Львова [25, с. 17].

Попри очевидний позитив від праці Арсенія, залучення таких греків до творення та впорядкування шкільних програм мало для українського шкільництва і негатив. Надмірне зосередження уваги на церковнослов'янській та грецькій мовах часто йшло на шкоду вивченню латини та інших дисциплін. І як наслідок, призводило до того, що учні шкіл де-факто втрачали доступ до передових зразків європейського наукового простору. Проблемою був і факт, що підготовка, яку давала православна школа у Львові, не сприяла подальшій успішній кар'єрі у польсько-литовській державі [31, с.151].

Від'їзд Арсенія зі Львова не перервав традиції викладання. В 1637 р. серед вчителів згадувались Атаназій Грек та Миколай Грек [15, с. 16]. Згідно з рішенням товариства, останній отримував третину винагороди від оплат учнів та ділив із дяком Анастасієм прибутки від продажу свічок та подзвінного [32, с. 740]. Частину свого майна призначив на утримання в школі вчителя грецької та руської мови гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний [33, с. 59-60]. У 1630 – 1690 рр. ці кошти гетьмана братство передало в управління (оренду) грецькому купцю Янію, а пізніше Петру Афендику. Як відсоток за право їх використання вони щороку платили до братської скарбниці 160 зл. ренти. 1690 р. братство позичило з цих фондів 2000 зл. іншому львівському купцю – Куртовичу, поручителем котрого виступив грек Ю. Папара. Надалі сплата відсотків покладалась на власників Куртовичівської (пізніше Папарівської) кам'яниці [5, с. 167]. Справу розвитку освітніх програм українського міщанства в інших осередків підтримував і патріарх Кирило Лукаріс. Його протосинкел Йосиф, був викладачем у Києві [31, с. 159]. В 1641 р. при церкві Успіння Пресвятої Богородиці залишалось кілька вчителів грецької мови [19, с. 259].

Зростання наприкінці XVI ст. числа грецьких прочан, що прибували в Московію через українські землі для отримання матеріальної підтримки мало свій вплив і на активність православних братств. Саме через таких мандрівників львів'яни отримували актуальну інформацію про ситуацію в житті східної Церкви. Часті зміни східних патріархів, розбрат серед православної еліти сприймався ними болісно.

Попри такий стан справ у братствах намагались робити все можливе щоб підтримувати у місцевих громадах дух пост-візантійської християнської та культурної єдності. Для сприйняття самих греків в середовищі православних українців багато важила історична пам'ять [34, с. 50-51]. Спільність віри та політичного становища підкріплювалась подібністю доль, що провадило до формування певних стереотипів. Один з них – в Османській імперії турки панували над греками, а поляки переслідували східну Церкву [31, с. 114]. При цьому багато українців вважали, що становище греків було навіть вигіднішим, бо турки, на відміну від католиків, майже не втручались у внутрішнє життя Церкви. У важливих питаннях власної інституалізації вони продовжували сподіватись на підтримку давніх православних центрів. На жаль, навіть приїзд до Львова 11 (1) січня 1586 р. антиохійського патріарха Йоакима не зміг остаточно вирішити усі питання, що накопичились у православних громадах Речі Посполитої [35, с. 43].

Головною причиною його подорожі було отримання матеріальної та моральної підтримки від московського царя [30, с. 45-51; 16, с. 203-217]. Відвідини Львова були лише епізодом цієї мандрівки. Після ознайомлення із станом справ у Москві та в Київській митрополії, патріарх дійшов висновку, що львівські міщани найактивніше дбали про добробут православних інституцій на цій території [36, с. 513]. Він узаконив релігійну та просвітницьку діяльність львівського осередку, надав йому право старшинства над українськими та білоруськими братствами, затвердив незалежність братства в стосунках з місцевим єпископом. Львівське Ставропігійське братство отримало право керівництва над членами Рогатинського братства, поміж засновників якого був грек Федір та його дружина Анна. Це викликало чергове напруження. Під час суперечок з приводу прийняття унії родич владики Гедеона Балабана – Адам, разом з своїми людьми перебуваючи в Рогатині “...висмикав бороду” членові місцевого братства Федору Грекові [19, с. 76; 1, с. 3]. Отож, статут пришвидшив процеси реформування церковних інституцій України [37, с. 504]. Те, що патріарх Йоаким надав статут для львівського братства, на противагу діям єпископа Гедеона Балабана, свідчить, що цей документ готували заздалегідь [30, с. 206].

Братчики надавали новоотриманому документові велике значення. Про це свідчить загальний тон їх листа до константинопольського патріарха Феолепта, в якому вони просили про благословення [37, с. 138-140]. Через повільність проходження таких документів, відповідь вони отримали вже від іншого патріарха – Єремії II Траноса [37, с. 148-150]. Невдовзі цей патріарх також вирушив за фінансовою допомогою до Москви. Для уникнення можливих політичних непорозумінь, Єремія II попередньо звернувся до єпископа Арсенія з проханням про підготовку доброго ґрунту для його подорожі та отримання відповідного дозволу від польської влади. Відвідини у травні 1589 р. не були тривалими. Посланці коронного канцлера Я. Замойського зустріли патріарха на кордоні і супроводили до Замостя [16, с. 216]. 20 травня до почету Єремії II там приєднався єпископ Арсеній. Звідти вони разом відбули до Москви [25, с. 19]. Для львівського братства велике значення мали розпорядження патріарха, видані вже на зворотному шляху до Царгорода восени 1590 р., в яких він виклав рекомендації щодо перспектив розвитку осередку [38, с. 62-67]. Історики Церкви вказували на непослідовну, хаотичну політику Константинопольського патріархату щодо Київської митрополії. Бажання покращити свою економічну ситуацію за рахунок різноманітних грамот та привілеїв призводило до посилення внутрішнього розбрату в українському середовищі [31, с. 151; 39, с. 61-62]. До позитивів зараховуємо факт, що за посередництва таких контактів на українські землі потрапляли зразки літератури та мистецтва [30, с. 48; 1, с. 204]. Зі Львова частина цих творів поширювалась за межі міста до інших братств за сприяння таких людей, як член Віленського братства Василь Тваровський, що в 1622 р. під розписку

позичив в бібліотеці львівського братства «Тріодь», написану грецькою мовою [1, с. 84].

Добрі особисті контакти греків на території Туреччини, Молдавії та Венеційської Республіки мали помітний вплив на господарську діяльність братства [5, с. 117; 40]. Ставропігія забезпечила собі кілька сталих джерел прибутку серед яких особливо важливим був продаж книг. Тут таланти греків також стали в нагоді. Грецький купець та міщанин Г. Лангиш переконав друкаря Михайла Сльозку викупити в братства 100 екземплярів Псалтирів та Службників, що погано продавались у роздріб [41, с. 51; 42, с. 133; 43, с. 108]. Проте, братчики не оминали нагоди отримати додаткові кошти за рахунок підприємливих греків й іншими способами. Окрім складок, що були обов'язковими для усіх, непоодинокими були випадки, коли грецькі купці брали з братської каси обіговий капітал для поїздки за товаром [37, с. 157-159, 814-815]. Частина отриманого зиску після повернення основного тіла позики, поповнювала скарбницю братства [44, с. 3; 18, с. 133].

Доволі вигідним для розміщення капіталу вважалась оренда нерухомості. За час роботи, братство отримало у власність від найбагатших членів кілька таких об'єктів. Це були землі на передмістях Львова, житлові кам'яниці в середмістті та багаті крами. Поміж українців, котрі створили подібні фундації, зустрічаємо і прізвище греків Константина Корнякта, родини Лангишів, Михайла Альвїзія, Янія Мазаракі. Серед п'ятнадцяти легаций на Церкву Успіння Пресвятої Богородиці грекам належали чотири: Константин Корнякт 2000 зл. плюс 100 фл. з маєтку на Збоїщах. Він теж пожертвував 2000 зл. на монастир св. Онуфрія 30 фл., на православних отців. На чотири парастаси на рік - 25 фл. Додатково виділив кошти на "leguminy" для учнів школи та монастирського шпиталю. В 1655 р. П. Афендик з дружиною дали 160 фл. на рік на школу, та шпиталь. Михайло Альвїзій дав 1000 зл. та відсотки (80 фл.) на церкву а також кошти отцям та «легуміни» для школи, шпиталю а також Крехівського монастиря. Легація Яна Мазаракі з кам'яниці "Bilduzyńskieј" на суму 2000 зл. та відсотки 120 зл. на рік на свічки перед вітварями та оливу для лампадки [45, с.108-110, 129-131; 46; 42, с. 345-349; 46, с. 117].

Греки були серед українців при початках творення братського устрою у Львові. Вже у перших відомих нам документах щодо діяльності міщан "грецької віри" при церкві Успіння Пресвятої Богородиці [5, с. 29; 47, с. 494-511]. Частіше грецькі прізвища починають з'являтися на сторінках документів братства лише наприкінці XVI ст., коли інституційно воно вже було оформлене та активно працювало. Після 1589 р. тут знову зустрічаємо імена впливових купців К. Корнякта чи Маноліса Арфанеса Маринетоса [5, с. 51].

У списку дев'яти братчиків є імена Михайла Серво, Антонія Катаккало та Адріана Дамокльо, Йосифа Ероса [15, с. 11]. Кількість греків у братстві зростала в міру їхнього напливу до міста. В перші десятиліття XVII ст. вони все частіше згадуються серед його членів [42, с. 558]. За період 1601-1712 рр. в списках братчиків було занотовано 20 осіб грецького походження. Окремих з них у братстві обирали на відповідальні посади. У 1648 р. І. Мазаракі разом з Андрієм Стрілецьким були ключниками церковної каси [48]. Павло Лавришевич разом з Василем Григоровичем у 1656 р. представляли інтереси православної громади Львова перед комісією сорока мужів [49, с. 90-100; 42, с. 203]. 1657 р. згаданого І. Мазаракі разом з С. Лавришевичем обрали сеньйорами братства [14, с. 20]. Останній у 1656 р. був призначений завідувачем братського шпиталю при монастирі Св. Онуфрія у Львові [50, с. 3-5] та активно працював під час його подальшої розбудови. Принаймні один з інвентарів церкви Успіння Пресвятої Богородиці з 1637 р. уклав Константин Мадзапета [47, с. 501].

Попри зростання чисельності греків, його українська частина завжди була достатньо міцною, щоб оберезти себе від будь-якого надмірного зовнішнього втручання.

Перебуваючи в стані перманентного конфлікту з офіційною владою та з владикою Гедеоном Балабаном, братчики виробили дієву систему захисту. Жодного разу ні греки, а ні українці не намагались провести поділи між собою за етнічною ознакою, вважаючи на рівні громадського життя головним ідентифікатором насамперед релігію.

Реальна значимість греків у справах товариства зростає лише наприкінці другої третини XVII ст. що особливо помітно на тлі протистояння між владикою Йосифом Шумлянським та його відвертими противниками – Ю. Папарою, Я. Мазаракі та О. Балабаном [19, 171]. Останні були учасниками численних судових процесів та навіть збройних нападів на слуг владики. Але, формальні впливи братчиків грецького походження посилювались лише тоді, коли становище саме української громади Львова ставало особливо вразливим. Особливо це помітно після початку національно-визвольної війни під проводом гетьмана Богдана Хмельницького в 1648 р.

Очевидно, що зростання чисельності заможних греків братстві неминуче призводило до посилення їх фінансового впливу. Саме навколо цих «грецьких коштів» і розгорнулася згадана вище дискусія В. Лозінського та Ф. Срібного. Проте, питання впливу греків на братство через фінанси не є простим. Якщо виходити із засади, що попри прагнення до інтеграції, греки у першому поколінні все ж залишались «чужорідним» для Львова елементом, то цілком закономірно, що частина з них могла взагалі лише сплачувати обов'язкові вкладки і в боротьбі українців за рівноправ'я виконувати роль пасивних спостерігачів. А підстави для такої поведінки в них були. Наприклад, після подій 7 січня 1588 р., коли владики Г. Балабан, перебуваючи в черговому загостренні конфлікту з братством, де-факто провокував конфлікт між українцями та греками. Він наказав священникам не відправляти жодних богослужінь у братській церкві й не уділяти міщанам Святого Причастя, за винятком – «панів греків» [19, с. 71-72]. Ставлення львівської влади до греків також було не на користь українців. Загальний тон документів вказує, що влада міста відрізняла «греків» від «городян грецької віри» вважаючи меншою загрозою для інтересів міста. Попри такі вияви, греки залишались лояльними щодо життя української громади та братства.

Зростання чи зменшення чисельності греків, а отже і їх посилення в товаристві інколи було наслідком і зовнішньої кон'юнктури. 15 червня 1631 р. волоський правитель Раду Леоне видав акт, який передбачав вигнання «...усіх грецьких бояр і торгівців, окрім тих, хто поселився на теренах країни від давніх часів» [51, с. 74]. Такі дії були реакцією на реальну загрозу з боку греків щодо політичних та економічних інтересів місцевого боярства. Становище ускладнилось ще більше після зміщення з молдавського престолу господаря Василя Лупула [51, с. 75]. Тож не дивно, що для частини греків саме українські землі в складі Речі Посполитої ставали бажаним місцем для поселення.

Для львівського середовища ці іммігранти були відносно новими людьми. Більшість з них, на початках перебування підписувалася у документах братства виключно грецькою мовою [42, с. 433]. Не маючи ще достатнього авторитету серед місцевих мешканців, новоприбулі могли розраховувати на власне утвердження переважно через українське середовище Львова. Для багатьох привабливою формою участі стала меценатська діяльність. Гроші для товариства збирали не лише серед греків що постійно чи перманентно мешкали у місті, але й серед тих, хто прибував лише на період ярмарків чи вирішення бізнесових інтересів [1, с. 200-201].

Ця схема проникнення на нові території аж ніяк не була для грецьких іммігрантів в Речі Посполитій чимось новим. Греки, в тому числі впливова «венеціанська група», у Львові діяли за подібною схемою, як і їх земляки у сусідніх Молдавії, Волощині та теренах Балканського півострова [52, с. 301]. Інтеграції передувало набуття ними нерухомості, створення торгівельних об'єднань. Наступним кроком була підтримка та розбудова шкіл, книгодрукування (в тому числі місцевими мовами), спроби впливу та

посилення своїх позицій через локальні православні церковні інституції. Ідеально, коли відбувалось поєднання всіх факторів [53, с. 83]. Саме таким і слід вважати львівський випадок.

Щоправда, кожна ситуація мала свою динаміку та зазнавала корекцій. Після спустошливих для Речі Посполитої подій 1648 – 1655 рр. у львівському братстві залишилося менше двох десятків активних осіб. У цій критичній ситуації, греки отримали шанс «захопити» в товаристві чільні позиції. Вже під час засідання 13 січня 1656 р. до братства було прийнято «старих» та новоприбулих греків Григорія Папару, Андрія Альвізія, Стефана Аверковича та молодого Лавришевича [42, с. 168]. Це змінило чисельну перевагу на користь греків. На наступних зборах до товариства зарахували Петра Афендика, котрий сплатив перший внесок у сумі 3 зл. [54, с. 1-54].

Але, вже через три роки етнічне співвідношення у товаристві знову було на користь українців. У реєстрі 1659 р. у списках братчиків занотовано лише шістьох греків: І. Мазаракія, Теодора Яневича, Стефана Нестеровича, Г. Папару, Андрія Альвізія, П. Афендика [15, с. 13]. З часом греків у товаристві знову стало більше, і вони склали майже половину від усіх членів [15, с. 24]. Та навіть ця кількісна пропорція не відповідала їхньому реальному впливові на братство. Займаючись переважно економічною діяльністю, такі греки як А. Альвізій [42, с. 195], у більшості випадків були відсутніми на засіданнях.

Фінансова підтримка з боку греків була для братства важливою. Наприклад, у 1649 р. коли під тиском магістрату Ставропігія була змушена виплатити три тисячі злотих як частину викупу, яку польське військо передало татарам після Зборівської битви. Рахунки братства чітко засвідчили, що 700 зл., які надав братчик І. Мазаракі, були вирішальними [55, с. 15]. Фінансову солідарність із своїми одновірцями у цій справі виявили й інші греки [56, с. 15].

О. Балабан з Яніни в 1642 р. дав кошти на відновлення каплиці Трьох Святителів [19, с. 175-180; 26, с. 58]. Завдяки його фінансуванню у 1671 р. було обновлено інтер'єр каплиці Трьох Святителів. Замовлення на її розпис отримав маляр Олександр Ляницький [56, 33]. Для братського шпиталю, Габріель та Варвара Лангіші передали у 1636 р. суму 1700 зл. [1, с. 231]. Інколи, позапланові виплати без дольової участі греків були б просто неможливими. В 1660 р., коли до міста з візитом приїхав король Ян Казимир, місто виставило православній громаді податок на нерухомість на суму 3000 зл. за рахунок якого намагалось покрити видатки з утримання королівського почту. О. Балабан тоді надав Ставропігії грошову підтримку на суму 150 зл. [57]. Великі суми були вплачені Василем Григоровичем Афендиком, Кіріаком Ісаровичем, А. Альвізієм [13, с. 323]. Проте ці видатки не відлякували нових членів, що хотіли долучитись до товариства. 2 липня 1689 р. до братства приєднались Георгій Грегоріус (Γεοργις Γρεγορουξης) та Яніс Ніколаї (Γάνης Νικολαι) [1, с. 11].

Наприкінці XVII ст. у реєстрі грецьких меценатів було сім осіб, котрі загалом внесли до братської скарбнички 10,5 тис. зл. За умов несприятливої ситуації, що склалась в Речі Посполитій, така матеріальна підтримка була для братства дуже на часі [5, с. 51]. Складки що їх платили братчики йшли і на різноманітні внутрішні потреби. Ставропігія матеріально підтримувала своїх членів, втім і грецького походження. У 1588 р. купці Михайло Паламідіс та Бернард Гампіаліс отримали з каси товариства позику на суму 836 зл. 15 гр. [15, с. 36]. У 1650 р. братство надало Миколі Гречину, мешканцеві Краківського передмістя, фінансову допомогу у розмірі 30 зл. для викупу сина з татарського полону [42, с. 549]. Деякі греки мали перед братством заборгованості, до моменту остаточного полагодження яких минало навіть кілька років [58]. В 1633 р. через надання пільгових позик братчики намагались витягти з біди «упадлого брата» Янія Савеловича Грека [15, с. 26].

Інформацію про складки на підтримання православного життя у Львові та його передмістях зустрічаються і в інших документах. Окрім Ставропігійського братства кошти від грецьких купців надходили і для Богоявленського православного братства що діяло на Галицькому передмісті Львова. Тамтешні братчики тричі звертались до грецьких купців котрі перебували під час торгів у місті, з проханням пожертвувати гроші на їх церкву. Як результат — за першим заходом було зібрано 84 зл., за другим – 26 зл., а за третім – 39 зл. Серед найщедріших меценатів Богоявленського братства – греки Димитрій Полпочан – 80 зл., Олексій Гречин – 10 зл. [15, 26]. Позаяк і в цьому випадку, коли професійні інтереси не дозволяли таким купцям брати активну повсякденну участь у громадському житті, фінансова підтримка товариства була єдиним можливим виявом солідарності. Те, що багатіями, що співфінансували товариства в їх активностях, були купці грецького походження – лише збіг обставин.

Помітна грецька активність поступово зникає в Ставропігійському братстві лише наприкінці XVII ст. Втрата Львовом позиції провідного ринку у торгівлі Речі Посполитої зі Сходом у сукупності із змінами що запанували на глобальних ринках, помітно вплинула на кількість грецьких купців що прибували до регіону. Змінювались часи, реформувалась структура самої братської інституції та завдань що вона перед собою ставила. Прихильність до традицій та “грецької віри” набувала у Львові дещо іншого виміру. Очевидно, що греки не сприйняли рішення братства про підпорядкування Римові. Після 1708 р. їхні підписи більше не зустрічались у документах братства [13, с. 261].

Формальним прощанням із “грецькою спадщиною” можна вважати подію що трапилась у 1725 р. За рішенням керівників, давні грецькі книги з бібліотеки (з огляду на те «...що вони віддавали схизмою») братчики обміняли якомусь східному купцеві на гроші та багаті шати, використавши кошти від їх продажу для придбання церковного начиння [19, с. 247].

Список використаної літератури

1. Крыловский А. С. Львовское Ставропигийское братство: Опыт церковно-исторического исследования / А. Крыловский. – Киев : Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, 1904. – 578 с. ; Krylovskiy A. S. Lvovskoe Stavropigiyskoe bratstvo: Opyt tserkovno-istoricheskogo issledovaniya / A. Krylovskiy. – Kiev : Tip. Imp. un-ta Sv. Vladimira, 1904. – 578 s.
2. Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / наук. ред. : Я. Дашкевич, Р. Шуст; перекл. з польськ. І. Сварника; комент. М. Капраля. – Львів : Центр Європи, 2002. - 602 с. ; Zubrytskyi D. Khronika mista Lvova / nauk. red. : Ya. Dashkevych, R. Shust; perekl. z polsk. I. Svarnyka; koment. M. Kapralia. – Lviv : Tsentr Yevropy, 2002. - 602 s.
3. Клименко П. Цехи в Україні / П. Клименко. – Т. I : Суспільно-правні елементи цехової організації. – Київ : Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1929. – 200 с. ; Klymenko P. Tsekhy v Ukraini / P. Klymenko. – Т. I : Suspilno-pravni elementy tsekhovoi orhanizatsii. – Kyiv : Drukarnia Vseukrainskoi Akademii Nauk, 1929. – 200 s.
4. Ісаєвич Я. Бібліотека Львівського братства / Я. Ісаєвич // Бібліотекознавство та бібліографія. – 1966. – Вип. 3. – С. 126 – 132 ; Isaievych Ya. Biblioteka Lvivskoho bratstva / Ya. Isaievych // Bibliotekoznavstvo ta bibliohrafiia. – 1966. – Vyp. 3. – S. 126 – 132.
5. Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI – XVII ст. / Я. Ісаєвич. – Київ : Наукова думка, 1966. – 248 с. ; Isaievych Ya. Bratstva ta yikh rol v rozvytku ukrainskoi kultury XVI – XVII st. / Ya. Isaievych. – Kyiv : Naukova dumka, 1966. – 248 s.
6. Ісаєвич Я. Архів Львівського братства (XVI – XVIII ст.) / Я. Ісаєвич // Архіви України. – 1968. – № 1. – С. 88 – 93 ; Isaievych Ya. Arkhiv Lvivskoho bratstva (XVI – XVIII st.) / Ya. Isaievych // Arkhivy Ukrainy. – 1968. – № 1. – S. 88 – 93
7. Ісаєвич Я. “Греческое” и “латинское” наследие в украинской и белорусской

культуре XIV – XVIII вв. Символическое значение и реальное содержание / Я. Исаевич // Славяне и их соседи: Греческий и славянский мир в средние века и раннее новое время : (тез. XIII конф.) / редкол. : Б. Н. Флоря (отв. ред.) и др. – Москва : ИБС, 1994. – С. 52 – 54 ; Isaevich Ya. “Grecheskoe” i “latinskoe” nasledie v ukrainskoy i belorusskoy kulture XIV – XVIII vv. Simvolicheskoe znachenie i realnoe sodержanie / Ya. Isaevich // Slavyane i ikh sosedi: Grecheskiy i slavyanskiy mir v srednie veka i rannee novoe vremya : (tez. XIII konf.) / redkol. : B. N. Florya (otv. red.) i dr. – Moskva : IBS, 1994. – S. 52 – 54

8. Исаевич Я. История Львовского Успенского братства: проблемы периодизации / Я. Исаевич // Успенское братство и його роль в украинському національно-культурному відродженні : матер. наук. конф., м. Львів, 4-5 квітня 1996 р. – Львів, 1996. – С. 5-8 ; Isaievych Ya. Istoriiia Lvivskoho Uspenskoho bratstva: problemy periodyzatsii / Ya. Isaievych // Uspenske bratstvo i yoho rol v ukrainskomu natsionalno-kulturnomu vidrozhenni : mater. nauk. konf., m. Lviv, 4-5 kvitnia 1996 r. – Lviv, 1996. – S. 5-8

9. Капраль М. Историография Львовского Успенского братства / М. Капраль // Украина в минулому. – Київ, Львів, 1992. - Т. 1. – С. 54-71 ; Kapral M. Istoriohrafiiia Lvivskoho Uspenskoho bratstva / M. Kapral // Ukraina v mynulomu. – Kyiv, Lviv, 1992. - T. 1. – S. 54-71

10. Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження та матеріали / І. Крип'якевич. – Львів, 1994. – 394 с. ; Krypiakevych I. Lvivska Rus v pershii polovyni XVI st.: doslidzhennia ta materialy / I. Krypiakevych. – Lviv, 1994. – 394 s.

11. Паславський І. Суспільно-культурна діяльність львівського братства кінця XVI-першої половини XVII ст. в оцінці української історіографії / І. Паславський // Успенське братство і його роль в українському національно-культурному відродженні : матер. наук. конф., м. Львів, 4-5 квітня 1996 р. – Львів, 1996. – С. 43-51 ; Paslavskyi I. Suspilno-kulturna diialnist lvivskoho bratstva kintsia XVI-pershoi polovyny XVII st. v otsintsi ukrainskoi istoriohrafii / I. Paslavskiy // Uspenske bratstvo i yoho rol v ukrainskomu natsionalno-kulturnomu vidrozhenni : mater. nauk. konf., m. Lviv, 4-5 kvitnia 1996 r. – Lviv, 1996. – S. 43-51

12. Матковська О. Львівське братство. Культура і традиції. Кінець XVI – перша половина XVII ст. / О. Матковська, вступ. слово І. В. Паславського. – Львів : Каменяр, 1996. – 71 с. ; Matkovska O. Lvivske bratstvo. Kultura i tradytsii. Kinets KhVI – persha polovyna XVII st. / O. Matkovska, vstup. slovo I. V. Paslavskoho. – Lviv : Kameniar, 1996. – 71 s.

13. Шустова Ю. Э. Документы Львовского Успенского Ставропигийского братства (1586-1788): Источниковедческое исследование / Ю. Э Шустова. – Москва : Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – 648 с., ил. ; Shustova Yu. E. Dokumenty Lvovskogo Uspenskogo Stavropigiyskogo bratstva (1586-1788): Istochnikovedcheskoe issledovanie / Yu.E. Shustova. – Moskva : Rukopisnye pamyatniki Drevney Rusi, 2009. – 648 s., il.

14. Łoziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI – XVII wieku / W. Łoziński. – Lwów : Księgarnia H. Altenberga, 1902.

15. Срібний Ф. Студії над організацією Львівської Ставропігії від кінця XVI до першої половини XVII ст. / Ф. Срібний // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – 1912. - Т. 108, Кн. II. - С. 5-38 ; 1912. - Т. 112. – С. 59–73 ; 1913. – Т. 114. – С. 25–56 ; Sribnyi F. Studii nad orhanizatsiieiu Lvivskoi Stavropihii vid kintsia XVI do pershoi polovyny XVII st. / F. Sribnyi // Zapysky Naukovoho Tovarystva im. T. Shevchenka. – 1912. - T. 108, Kn. II. - S. 5-38 ; 1912. - T. 112. – S. 59–73 ; 1913. – T. 114. – S. 25–56

16. Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Б. Гудзяк, перекл. М. Габлевич, за ред. О. Турія. – Львів : Інститут історії церкви Львівської Богословської Академії, 2000. – 426 с. ; Gudziak B. Kryza i reforma: Kyivska mytropoliia, Tsarhorodskiy patriarkhat i heneza Beresteiskoi unii /

B. Gudziak, perekl. M. Hablevych, za red. O. Turii. – Lviv : Instytut istorii tserkvy Lvivskoi Bohoslovskoi Akademii, 2000. – 426 s.

17. Isaievych Ia. Voluntary Brotherhood. Confraternities of Laymen in Early Modern Ukraine / Ia. Isaievych. - Edmonton : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2006. – 324 p.

18. Капраль М. Історіографія Львівського Успенського братства / М. Капраль // Україна в минулому. – Київ, Львів, 1992. – Т. 1. – С. 54-71 ; Kapral M. Istoriohrafiiia Lvivskoho Uspenskoho bratstva / M. Kapral // Ukraina v mynulomu. – Kyiv, Lviv, 1992. – Т. 1. – С. 54-71

19. Зубрицький Д. Хроніка Ставропігійського братства / Д. Зубрицький, перекл. І. Сварник. – Львів : Аpriori, 2011. – 404 с. ; Zubrytskyi D. Khronika Stavropihiiskoho bratstva / D. Zubrytskyi, perekl. I. Svarnyk. – Lviv : Apriori, 2011. – 404 s.

20. Капраль М. Богоявленське братство Львова у XVIII ст.: дослідження та матеріали / М. Капраль; Національна академія наук України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Львівське відділенн. – Львів: Піраміда, 2016. – 338 с. ; Kapral M. Bohoiavlenske bratstvo Lvova u XVIII st.: doslidzhennia ta materialy / M. Kapral; Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho, Lvivske viddilenn. – Lviv: Piramida, 2016. – 338 s.

21. Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус / І. Скочиляс; Інститут Історії Церкви Українського Католицького Університету. – Львів : Вид-во УКУ, 2010. - 832 с. ; Skochylias I. Halytka (Lvivska) yeparkhiia XII–XVIII stolit: orhanizatsiina struktura ta pravovyi status / I. Skochylias; Instytut Istorii Tserkvy Ukrainskoho Katolytskoho Universytetu. – Lviv : Vyd-vo UKU, 2010. - 832 s.

22. Огоновський О. Історія літератури руської / О. Огоновський. – Львів, 1887. – Т. 1. – 462 с. ; Ohonovskyi O. Istoriiia literatury ruskoi / O. Ohonovskyi. – Lviv, 1887. – Т. 1. – 462 s.

22. Возняк М. С. Історія української літератури у 2-х кн. : навч. вид. / М. С. Возняк. — 2-ге вид., перероб. – Львів : Світ, 1992. - Кн. 1. – 696 с. ; Vozniak M. S. Istoriiia ukrainskoi literatury u 2-kh kn. : navch. vyd. / M. S. Vozniak. – 2-he vyd., pererob. – Lviv : Svit, 1992. – Кн. 1. – 696 s.

23. Андрей Борковский (еп.) Первый визит экзарха Кирилла Лукариса в Киевскую митрополию (1595-1597) / Андрей Борковский (еп.) // Каптеревские чтения 7. : сб. ст. Ежегод. науч. конф., г. Москва, 27-28 октября 2009 г. – Москва : Ин-т всеобщей истории РАН, 2009. – С. 129-140 ; Andrey Borkovskiy (ep.) Pervyy vizit ekzarkha Kirilla Lukarisa v Kievskuyu mitropoliyu (1595-1597) / Andrey Borkovskiy (ep.) // Kapterevskie chteniya 7. : sb. st. Yezhegod. nauch. konf., g. Moskva, 27-28 oktyabrya 2009 g. – Moskva : In-t vseobshchey istorii RAN, 2009. – S. 129-140

24. Φώτιος Αρ. Δημητράκοπουλος, Αρσένιος Ελασσόνος (1550 – 1626). Βίος και έργο / Αρ. Φώτιος. – Αθήνα, 1984. – 240 σ.

25. Дмитриевский А. Епископ Элассонский Арсений (Суздальский тожь) и его вновь открытые исторические мемуары (с предисловием) / А. Дмитриевский // Труды киевской академии. – 1898. – № 1. ; Dmitrievskiy A. Yepiskop Elassonskiy Arseniy (Suzdalskiy tozh) i ego vnov otkrytye istoricheskie memuary (s predisloviem) / A. Dmitrievskiy // Trudy kievskoy akademii. – 1898. – № 1

26. Терентьева Н. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII- XX вв.) / Н. А. Терентьева. – Киев : Аквилон-Пресс, 1999. – 352 с. ; Terenteva N. Greki v Ukraine: ekonomicheskaya i kulturno-prosvetitelskaya deyatelnost (XVII- XX vv.) / N. A. Terenteva. – Kiev : Akvilon-Press, 1999. – 352 s.

27. Kuczara K. Arsenios z Elassonu – Grek w służbie Cerkwi prawosławnej we Lwowie / K. Kuczara // *Przegląd Historyczny*. – 2010. – 101/1. – S. 89-99
28. Дмитриевский А. Архиепископ Элассонский Арсений и мемуары его из истории русской истории по рукописи трапезунтского Сумелийского монастыря / А. Дмитриевский. – Киев : тип. Имп. У-та св. Владимира Н.Т. Корчак-Новицкого, 1899. – 234 с. ; Dmitrievskiy A. Arkhiepiskop Elassonskiy Arseniy i memuary ego iz istorii russkoy istorii po rukopisi trapezuntskogo Sumeliyskogo monastyrya / A. Dmitrievskiy. – Kiev : tip. Imp. U-ta sv. Vladimira N.T. Korchak-Novitskogo, 1899. – 234 s.
29. Студинський К. “Адельфотес”, граматика видана у Львові в р. 1591 / К. Студинський // *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. – 1895. – Т. 7. – С. 1-42 ; Studynskiy K. “Adelfotec”, hramatyka vydana u Lvovi v r. 1591 / K. Studynskiy // *Zapysky Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka*. – 1895. – Т. 7. – С. 1-42
30. Флоря Б. М. Східні патріархи і західноруська церква / Б. М. Флоря // *Український історичний журнал*. – 1996. - № 1. – С. 45-51 ; Floria B. M. Skhidni patriarkhy i zakhidnoruska tserkva / B. M. Floria // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. – 1996. - № 1. – С. 45-51
31. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття / І. Шевченко; під ред. А. Ясіновського. – Львів : Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. – 250 с. ; Shevchenko I. Ukraina mizh Skhodom i Zakhodom. Narisy z istorii kultury do pochatku XVIII stolittia / I. Shevchenko; pid red. A. Yasinovskoho. – Lviv : Instytut Istorii Tserkvy Lvivskoi Bohoslovskoi Akademii, 2001. – 250 s.
32. Подзвінне // *Словник української мови в 11-ти т.* / за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1975. – Т. 6 : П- Поїти. – С. 740 ; Podzvinne // *Slovyuk ukrainskoi movy v 11-ty t.* / za red. I. K. Bilodida. – Kyiv : Naukova dumka, 1975. – Т. 6 : P- Poity. – С. 740.
33. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори / В. Микитась. – Київ : Абрис, 1994. – 288 с. ; Mykytas V. Davnoukrainski studenty i profesory / V. Mykytas. – Kyiv : Abrys, 1994. – 288 s.
34. Брайчевська О. А. Митрополити-греки у політичному та культурному житті стародавньої Русі / О. А. Брайчевська // *Україна – Греція: історія та сучасність : тези II Міжнародної конференції, м. Київ, 22 – 24 лютого 1995 р.* – С. 50-51 ; Braichevska O. A. Mytropolity-hreky u politychnomu ta kulturnomu zhytti starodavnoi Rusi / O. A. Braichevska // *Ukraina – Hretsiia: istoriia ta suchasnist : tezy II Mizhnarodnoi konferentsii, m. Kyiv, 22 – 24 liutoho 1995 r.* – С. 50-51.
35. Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учреженною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Киев, 1893. – Т. 3. – 764 с. ; Pamyatniki, izdannye Vremennoyu komissieyu dlya razbora drevnikh aktov, vysochayshe uchrezhennoyu pri Kievskom voennom, Podolskom i Volynskom general-gubernatore. – Kiev, 1893. – Т. 3. – 764 s.
36. Грушевський М. С. Історія України-Руси / М. С. Грушевський. – Київ-Львів, 1907. – Т. 6. – 670 с. ; Hrushevskiy M. S. Istoriiia Ukrainy-Rusy / M. S. Hrushevskiy. – Kyiv-Lviv, 1907. – Т. 6. – 670 s.
37. Monumenta Confraternitatis Staupigianae Leopoliensis 1 / W. Milkowicz. – Leopoli : Inst. Staupigiani, 1895. – 960 s.
38. Diplomata Statutaria a Patriarchis Orientalibus Confraternitati Staupigianae Leopoliensi a. 1586–1592 data, cum aliis litteris coaevis et appendice. – Leopoli, 1895. – Т. 2.
39. Кметь В. До історії взаємовідносин між Львівськими єпископами та церковними братствами у XVI-на початку XVII ст. / В. Кметь // *Бюлетень громадської організації “Інтелектуально-фаховий форум”*. – 2001. - № 2(4). – С. 53-65 ; Kmet V. Do istorii vzaemovidnosyn mizh Lvivskymy yepyskopamy ta tserkovnymy bratstvamy u XVI-na

pochatku XVII st. / V. Kmet // Biuletten hromadskoi orhanizatsii "Intelektualno-fakhovyi forum". – 2001. - № 2(4). – S. 53-65

40. Hurmuzaki E. Documente privitoare la istoria Românilor / E. Hurmuzaki. – București, 1900. – Т. 11. Suplement II. – Т. 2, 3 (Doc. № 43).

41. Центральний Державний Історичний Архів у Львові (далі - ЦДІАУ у Львові). – Ф. 129. – Оп.1. – Спр. 1043. – Арк. 51 ; Tsentralnyi Derzhavnyi Istorychnyi Arkhiv u Lvovi (dali – TsDIAU u Lvovi). – F. 129. – Op.1. – Spr. 1043. – Ark. 51

42. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею (далі - АЮЗР) в 15-ти т. – Санкт-Петербург, 1863 – 1892.– Ч. 1, Т. 11 ; Akty, odnosyashchiesya k istorii Yuzhnoy i Zapadnoy Rossii, sobrannye i izdannye Arkheograficheskoyu komissieyu (dali – AYuZR) v 15-ti t. – Sankt-Peterburg, 1863 – 1892.– Ch. 1, T. 11.

43. Шустова Ю. Книга протоколов заседаний Львовского Успенского братства за 1599–1650 гг. как источник по истории книгопечатания / Ю. Шустова // Вестник РГГУ. Сер. : История. Филология. Культурология. Востоковедение. – 2011. - № 12(74). – С. 102-116 ; Shustova Yu. Kniga protokolov zasedaniï Lvovskogo Uspenskogo bratstva za 1599–1650 gg. kak istochnik po istorii knigopchataniya / Yu. Shustova // Vestnik RGGU. Ser. : Istorija. Filologiya. Kulturologiya. Vostokovedenie. – 2011. - № 12(74). – S. 102-116.

44. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 129. – Оп.1. – Спр. 1045. – Арк. 3 ; TDIAU u Lvovi. - Fond 129. - Op. 1. - Spr. 1045. – Ark. 3.

45. Львівська Національна Бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. – Ф. 5 Оссолінських. – Од. зберігання. II, 2125. – Арк. 108-110, 129-131 ; Lvivska Natsionalna Biblioteka im. V. Stefanyka NAN Ukrainy. Viddil rukopysiv. – F. 5 Ossolinskykh. – Od. zberihannia. II, 2125. – Ark. 108-110, 129-131

46. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 129. – Оп.1. – Спр. 1124; TDIAU u Lvovi – Fond 129. – Op. 1. – Spr. 11124

47. Кметь В. Інвентарі Успенської та Святоонофріївської монастирських церков у Львові 1579 р. / В. Кметь // Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. Серія історична. – 2000. - Вип. 35-36. – С. 494-511 ; Kmet V. Inventari Uspenskoï ta Sviatooonufriïvskoi monastyrskykh tserkov u Lvovi 1579 r. / V. Kmet // Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu im. I. Franka. Seriiia istorychna. – 2000. - Vyp. 35-36. – S. 494-511

48. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 717; TDIAU u Lvovi. - Fond 129. – Op. 1. – Spr. 717.

49. Гуль О. Колегія “сорока мужів” у Львові в XVI ст.: передумови утворення та засади діяльності / О. Гуль // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич., 2014. – Вип. 17–18. – С. 90-100 ; Hul O. Kolehiia “sороka muzhiv” u Lvovi v XVI st.: peredumovy utvorennia ta zasady diialnosti / O. Hul // Drohobytskyï kraieznavchyï zbirnyk. – Drohobych., 2014. – Vyp. 17–18. – S. 90-100.

50. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 52. – Спр. 1061. – Арк. 3, 54 ; TDIAU u Lvovi. – F. 52. – Op. 2. – Spr. 1061. – Ark. 3, 54

51. Краткая история Румынии: С древнейших времен до наших дней / отв. ред. В. Н. Виноградов. – Москва : Наука, 1987. – 541 с. ; Kratkaya istoriya Rumynii: S drevneyshikh vremen do nashikh dney / otv. red. V. N. Vinogradov. – Moskva : Nauka, 1987. – 541 s.

52. Luca C. Venetian Merchants in the Lower Danube Area and their role in the development of the international exchanges in the Seventeenth Century / C. Luca // Český časopis historický Ročník (The Czech Historical Review). – 2011. – Vol. 109, Issue 2. – S. 294-327

53. Cristian N. Apetrei Marele negustor grec din Modova (cca 1570-1620). Un profil colectiv din perspectivă Braudeliana / N. Cristian // Revista Istorică Seria nouă. - 2012. -

Т. XXIII, № 1-2. - Р. 65-85

54. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 1139. – Арк. 1–54; TDIAU u Lvovi. – F. 129. – Op. 1. – Spr. 1139. – Ark. 1-54

55. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 129. – Арк. 15; TDIAU u Lvovi. - F. 52. – Op. 1. – Spr. 129. – Ark. 15

56. Голубець М. Українське малярство XVI – XVII ст. під покровом Ставропігії / М. Голубець // Збірник Львівської Ставропігії. – Львів, 1921. – Т. 1. – С. 247 – 325 ; Holubets M. Ukrainske maliarstvo XVI – XVII st. pid pokrovom Stavropihii / M. Holubets // Zbirnyk Lvivskoi Stavropihii. – Lviv, 1921. – Т. 1. – С. 247 – 325

57. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 1155 ; TDIAU u Lvovi. – F. 52. – Op. 1. – Spr. 1155.

58. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 97, 705 ; TDIAU u Lvovi. – F. 129. – Op. 1. – Spr. 97, 705.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2017 р.

I. Lylo

SOME QUESTIONS OF THE PARTICIPATION OF GREEKS IN STAVROPIGIAN BROTHERHOOD IN LVIV IN THE XVI-XVIII c.

The issue of the activity of the Greek immigrants in the Lviv Stavropigian Brotherhood - a non-government institution that for many years was an represent of the interests of the local Orthodox population - was considered.

An analysis of the archives source and published materials made possible to clarify the contradictory points that were introduced in the past in historiography and as a result - led to the loss of interest from the side of the other researchers to the studying history of the Greek communities on the territory of the Polish-Lithuanian Commonwealth.

The main purpose of the research was to show how the Greeks were able to realize themselves through the presence in the Orthodox institutions. The Brotherhood was a perfect instrument for them to fulfill the practical tasks of integrating into the Polish-Lithuanian Commonwealth. At the same time Brotherhood was as institution for preserving religious and national identity. Like Catholics and Protestants who actively supported people of similar faith in the West during the period of the Reformation, the majority of Greeks who settled in Poland, integrated with the local Orthodox society. In the Early Modern period religion was the factor that united people more than their nationality and culture.

The persecution and bans from the Rome-catholic authorities, made the Greeks and Ukrainians acted as allies in Lviv. Even more, the Greek merchants became an good example as a successful dealers for Ukrainians and in the same time, was good communicators between the religious centers of the Eastern Mediterranean and the Orthodox communities of the Ukrainian and Belorussian lands of the Poland.

The majority of Greek immigrants were people who immigrated to Poland from lands under Venice control. It was an influential group that was linked by economic and family relations. In Lviv, they operated according to a similar scheme as did they are like that in Moldavia and the territories of the Balkan Peninsula. Before integration into local community Greeks are buying of real estate and created of the trade associations. The next step was to support and build a variety of institutions, book printing (including in local languages). Rich and powerful Greeks attempted to influence and strengthen their positions through Orthodox Church.

Throughout the time of the existence of the Brotherhood of the Greeks merchants provided significant financial support to it. However they did not have of decisive influence for determinative decisions. Their cooperation with the local Orthodox population was mutually beneficial. It's cooperation was built on the basis of religious identification and vision of the future.

Keywords: Lviv, Greeks, Stavropigian Brotherhood in Lviv, Rzecz Pospolita, Orthodox Church.

УДК 930.1”1960/1980”:316.343-058.14(477)”1946–1965”

Д. В. Нефьодов

**ВИСВІТЛЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ
ПОВОЄННОГО РОБІТНИЦТВА УРСР (1946–1965 рр.) В РАДЯНСЬКІЙ
НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1960-х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ
1980-х рр.**

Метою статті є аналіз рівня висвітлення суспільно-політичної активності повоєнного робітництва УРСР (1946–1965 рр.) в радянській науковій літературі другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр.

Встановлено, що радянська література другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. малювала далеку від реальності картину політичного життя СРСР. Політична система радянського суспільства характеризувалася в працях істориків і суспільствознавців такими рисами, як «гармонійна взаємодія і чітка організація діяльності кожної ланки», «неухильне розширення демократії, прав і повноважень Рад, громадських організацій, забезпечення соціалістичної законності і прав громадян». Зазначалося, що в умовах «розвинутого соціалізму» політична організація суспільства «набуває загальнонародний характер». Їй притаманні «ідейно-політична єдність всіх класів і верств суспільства» і «органічна єдність політичної влади і працівників».

У цій області досліджень як ні в якій іншій, відсутній реальний аналіз. Бюрократичний виконавчий апарат все більше відтискував від участі в управлінні виборні органи державних і громадських організацій. Відбувалося фактичне відсторонення трудящих, робітничого класу від процесу вироблення та реалізації політики.

Ключові слова: УРСР, робітничий клас, повоєнна відбудова, історіографія, суспільно-політичне життя

Радянські історики другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. велику увагу приділяли висвітленню суспільно-політичної активності робітників. Під даним терміном радянська історична наука розуміла «якості його особистості, які, проявляючись в справах, вчинках, поведінці і діяльності в сфері соціально-політичних відносин, характеризували його не тільки як працівника, а й як громадянина соціалістичного суспільства, члена колективу, громадських організацій» [1, с. 163].

Метою статті є аналіз рівня висвітлення суспільно-політичної активності повоєнного робітництва УРСР (1946–1965 рр.) в радянській науковій літературі другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр.

Різні аспекти, опосередковано тотожні з предметом нашого дослідження, містяться в дисертаціях Ю. Ніколайця [2], Ю. Лаєвської [3], працях О. Додонова [4], В. Яремчука [5], Я. Грицака [6].

За оцінкою радянських вчених, суспільно-політична активність робітників виявлялася в їхньому великому інтересу до соціальної інформації, в цілеспрямовані участі в різних зборах, лекціях, заняттях в мережі партійної і комсомольської освіти, а також в практичній громадській діяльності, яка є, на переконання істориків, вищим ступенем суспільно-політичної активності [1, с. 164].

Характеризуючи процес розвитку радянського суспільства, соціолог І. Берхін акцентував увагу на тому, що радянська держава в повоєнне двадцятиріччя являла собою особливу форму класового союзу робітників, колгоспного селянства і соціалістичної інтелігенції під керівництвом робітничого класу. На думку вченого, збереження панівного становища робітничого класу стало вищим типом демократії, тому що являло собою пролетарську демократію – демократію для трудящих, для переважної більшості суспільства [7, с. 31]. Згідно марксистсько-ленінської теорії, розвиток соціалістичної державності і переростання держави в громадське самоврядування є двома сторонами єдиного процесу відмирання держави. Специфіка політичного керівництва робітничого класу розглядалася радянськими ідеологами як історично останній етап політичного керівництва суспільством взагалі, як підготовка соціально-економічних, ідеологічних, духовних передумов досягнення неполітичних форм і методів управління при комунізмі. Особливо акцентовано даний вектор простежується в роботах другої половини 60-х в умовах, коли входження в епоху комунізму розглядалося в найближчій перспективі. Основною формою участі робітничого класу в суспільно-політичному житті радянська історична наука вважала державно-політичну форму, здійснювану через Ради. Ця форма, на думку дослідника В. Кисельова, відігравала вирішальну роль і представляла пряме вираження ставлення всього робітничого класу до всього колгоспного селянства і інтелігенції [8, с. 185]. За підрахунками історика В. Романцова, серед депутатів Верховної Ради Української РСР II скликання (1947 р.) лише 27 робітників. Втім після прийняття ЦК КПРС спеціальної постанови «Про поліпшення діяльності Рад депутатів трудящих і посилення їх зв'язків з масами» (1957 р.) вже через два роки в березні 1959 р. до Верховної Ради УРСР обрано 105 робітників (23% депутатів) [9, с. 202].

За підрахунками авторів фундаментальної «Історії робітничого класу Української РСР» в складі місцевих Рад депутатів трудящих УРСР, обраних у березні 1963 р., з 412 тис. депутатів дві третини становили робітники і колгоспники, безпосередньо зайняті на виробництві. Найактивнішу участь взяли українські робітники у виборах до місцевих рад у березні 1965 р., після яких майже наполовину обновився склад депутатів, а в міських Радах – більш як на 60% [10, с. 453].

Велике значення в працях радянських науковців відведено висвітленню взаємовідносин робітничого класу і партійних структур. Радянські дослідники не виділяють представників останньої в окрему соціальну групу, постійно акцентуючи увагу на нерозривному зв'язку робітників і правлячої партії. Так, дослідник Я. Подпригоршук звернув увагу на забезпечення зростання питомої ваги робітників в партійних структурах УРСР серед прийнятих кандидатами в члени КПРС з 16,6% в 1950 р. до 27,5% в III кварталі 1955 р. [11, с. 17]. У дисертації А. Кондрацького відзначено, що в найбільших промислових центрах республіки робітники становили більшість зарахованих в партію. У 1964 р. в Донецькій, Запорізькій і Ворошиловградській областях серед прийнятих в члени партії 50-60% робітників. З середини 50-х – по середину 60-х рр. кількість робітників в КПУ збільшилася на 490 860 чол., а їх питома вага в складі республіканської партійної організації зросла з 33,1% до 39,5% [12, с. 12].

Залучення людей фізичної праці до участі в управлінні суспільством по лінії громадських органів акцентовано висвітлено радянськими науковцями. Під терміном «громадська організація» в СРСР радянська наука мала на увазі «об'єднання радянських людей, створене відповідно до їх інтересів, з їхньої волі, на засадах добровільного членства та самоврядування, з метою розвитку їх самодіяльності і активності, спрямованої на будівництво комунізму» [8, с. 187]. Аномальною особливістю функціонування громадських організацій в Радянському Союзі стало їх повне підпорядкування партійним і державним структурам аж до злиття з ними. За

твердженням дослідника В. Кисельова, участь робітничого класу в громадських організаціях стало також найважливішою формою здійснення його керівництва в політичній сфері суспільства.

Відповідно до рішення листопадового (1962 р.) Пленуму ЦК КПРС утворений Комітет партійно-державного контролю ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР. У республіках, краях, областях, містах, районах створені місцеві комітети партійно-державного контролю. На підприємствах, будівництвах, колгоспах, радгоспах, установах створені групи сприяння, а в цехах, ділянках, бригадах – пости сприяння партійно-державного контролю [7, с. 34]. На початку 1964 р. на підприємствах, будовах, транспорті УРСР діяло 145 тис. груп і постів сприяння партдержконтролю, в яких працювало 825 тис. контролерів. Вчені відмітили, що організуючи перевірку виконання директив партії і уряду, народні контролери зосереджували свою увагу на виявленні й використанні резервів промислового виробництва, зміцненні дисципліни [10, с. 454]. Втім реальний механізм впливу та результати не висвітлені.

Участь робітників у вихованні молодого покоління та оборонно-спортивній роботі висвітлювалась крізь призму діяльності Всесоюзного добровільного товариства сприяння армії, авіації та флоту СРСР (ДТСААФ). Так, дослідник А. Кондрацький відмітив, що в 1965 р. обласними організаціями республіки до ДТСААФ залучено від 57% до 69% населення [13, с. 128].

Окремим аспектом участі робітничого класу в суспільно-політичному житті є діяльність профспілок. У 1958 р. значно розширені права низових профорганізацій в управлінні виробництвом, в поліпшенні умов праці та побуту робітників. Їм надано право участі в розробці виробничих планів підприємств і установ, право заслуховувати доповіді керівників підприємств і установ про виконання виробничого плану, зобов'язань за колективним договором, заходів по організації і поліпшенню умов праці, матеріально-побутового та культурного обслуговування робітників і вимагати усунення виявлених недоліків, а в разі необхідності ставити перед відповідними організаціями питання про усунення або покарання господарських керівників, які порушують їх закони [7, с. 25]. Розглядаючи профспілки як своєрідні «школи управління», радянські історики трактували їх як «резервуар державної влади взагалі і особливо господарсько-адміністративного апарату» [14, с. 356]. Дослідник І. Берхін конкретизував цей процес, акцентуючи увагу на тому, що в першій половині 60-х рр. в управлінні профспілок перейшли питання охорони праці, соціального страхування, пенсійного забезпечення, охорони здоров'я [7, с. 33].

Перехід окремих функцій державних органів до громадських організацій особливо помітний у сфері громадського порядку. В 1965 р. в УРСР діяло більше 30 тис. народних дружин, які налічували близько 2 млн. чол. В 1964 р. існувало більше 36 тис. товариських судів, з яких близько 13 тис. на підприємствах, будовах і транспорті [10, с. 453].

Дослідниці В. Селунська і Т. Сивохіна висловили думку, що залучення широких мас робітників до управління виробництвом і всім суспільством сприяло їх участь у всенародних обговореннях документів, що визначають основні напрямки економічного і соціально-політичного розвитку суспільства [15, с. 73].

На переконання історика В. Кисельова, люди, що вийшли з робітничого класу, склали кістяк партійного, державного, комсомольського, профспілкового, господарського апарату, військових командних кадрів, діячів науки і культури [8, с. 186]. У зв'язку з цим великий інтерес представляє умовивід вченого С. Сенявського, щодо формування вихідцями з робітничого класу абсолютно нової інтелігенції – інтелігенції робітничо-селянської, що виражає інтереси робітників і стала їх повноважним представником на тих ділянках державного, економічного, суспільного і культурного

життя, де до організованості робітничого класу необхідні також вузькопрофільні знання [16, с. 243].

Отже, радянська література другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. малювала далеку від реальності картину політичного життя СРСР. Політична система радянського суспільства характеризувалася в працях істориків і суспільствознавців такими рисами, як «гармонійна взаємодія і чітка організація діяльності кожної ланки», «неухильне розширення демократії, прав і повноважень Рад, громадських організацій, забезпечення соціалістичної законності і прав громадян». Зазначалося, що в умовах «розвинутого соціалізму» політична організація суспільства «набуває загальнонародний характер». Їй притаманні «ідейно-політична єдність всіх класів і верств суспільства» і «органічна єдність політичної влади і працівників».

У цій області досліджень як ні в якій іншій, відсутній реальний аналіз. Бюрократичний виконавчий апарат все більше відтискував від участі в управлінні виборні органи державних і громадських організацій. Відбувалося фактичне відсторонення трудящих, робітничого класу від процесу вироблення та реалізації політики.

Список використаної літератури

1. Гелюта А. М. Социальный облик рабочего-интеллигента / А. М. Гелюта, В. И. Староверов. – Москва : Мысль, 1977. – 183 с. ; Gelyuta A. M. Sotsialnyy oblik rabocheho-intelligenta / A. M. Gelyuta, V. I. Staroverov. – Moskva : Mysl, 1977. – 183 s.

2. Ніколаєць Ю. О. Суспільно-політичні процеси в УРСР другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років: українська історіографія : дис. ... докт. іст. наук : спец. 07.00.06 / Юрій Олексійович Ніколаєць; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2008. – 481 с. ; Nikolaiets Yu. O. Suspilno-politychni protsesy v URSS druhoi polovyny 1940-kh – pershoi polovyny 1960-kh rokiv: ukrainska istoriografiiia : dys. ... dokt. ist. nauk : spets. 07.00.06 / Yurii Oleksiiovych Nikolaiets; Kyivskiy natsionalnyi un-t im. T. Shevchenka. – Kyiv, 2008. – 481 s.

3. Лаєвська Ю. В. Перетворення в економіці України в 1953–1964 рр.: історіографія проблеми : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 / Юлія Віталіївна Лаєвська; Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2008. – 218 с. ; Laievska Yu. V. Peretvorennia v ekonomitsi Ukrainy v 1953–1964 rr.: istoriografiiia problemy : dys. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.06 / Yuliia Vitaliivna Laievska; Donetskiy natsionalnyi un-t. – Donetsk, 2008. – 218 s.

4. Додонов О. Ф. Нове бачення періодизації історії радянського робітничого класу і його історіографії / О. Ф. Додонов // Культурологічний вісник. - 2002. – Вип. 8. – С. 67–74 ; Dodonov O. F. Nove bachennia periodyzatsii istorii radianskoho robitnychoho klasu i yoho istoriografii / O. F. Dodonov // Kulturolohichniy visnyk. - 2002. – Vyp. 8. – S. 67–74

5. Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби / В. Яремчук. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2009. – 526 с. ; Yaremchuk V. Mynule Ukrainy v istorychnii nauksi URSS pisliastalinskoï doby / V. Yaremchuk. – Ostroh : Vyd-vo Nats. un-tu «Ostrozka akademiia», 2009. – 526 s.

6. Грицак Я. Українська історіографія. 1991 – 2001: Десятиліття змін / Я. Грицак // Україна модерна : зб. наук. ст. – 2005. – Ч. 9. – С. 43–68 ; Hrytsak Ya. Ukrainska istoriografiiia. 1991 – 2001: Desiatylyttia zmin / Ya. Hrytsak // Ukraina moderna : zb. nauk. st. – 2005. – Ch. 9. – S. 43–68

7. Берхин И. Б. Основные этапы развития советского общества / И. Б. Берхин. – Москва : Знания, 1967. – 62 с. ; Berkhin I. B. Osnovnye etapy razvitiya sovetskogo obshchestva / I. B. Berkhin. – Moskva : Znaniya, 1967. – 62 s.

8. Киселёв В. Н. Рабочий класс СССР – руководящая сила строительства коммунизма / В. Н. Киселёв. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1969. – 223 с. ; Kiselev V. N.

Rabochiy klass SSSR – rukovodyashchaya sila stroitelstva kommunizma / V. N. Kiselev. – Kazan : Izd-vo Kazan. un-ta, 1969. – 223 s.

9. Романцов В. О. Робітничий клас Української РСР (1946–1970 pp.) / В. О. Романцов. – Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1972. – 219 с. ; Romantsov V. O. Robitnychiy klas Ukrainskoi RSR (1946–1970 rr.) / V. O. Romantsov. – Kyiv : Vyd-vo Kyiv. un-tu, 1972. – 219 s.

10. Історія робітничого класу Української РСР у 2-х т. / І. О. Гуржій (відп. ред.), Г. Д. Діденко, О. С. Кудлай та ін. – Київ : Наукова думка, 1967. – Т. 2. – 507 с. ; Istoriiia robitnychoho klasu Ukrainskoi RSR u 2-kh t. / I. O. Hurzhii (vidp. red.), H. D. Didenko, O. S. Kudlai ta in. – Kyiv : Naukova dumka, 1967. – Т. 2. – 507 s.

11. Подпригорщук Я. В. Рабочий класс Украины в период пятой пятилетки (1951–1955 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук : спец. 07.00.02 / Я. В. Подпригорщук ; АН УССР. Ин-т истории. – Киев, 1969. – 23 с. ; Podprigorshchuk Ya. V. Rabochiy klass Ukrainy v period pyatoy pyatiletki (1951–1955 gg.) : avtoref. dis. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.02 / Ya.V. Podprigorshchuk ; AN USSR. In-t istorii. – Kiev, 1969. – 23 s.

12. Кондрацкий А. А. Роль рабочего класса в общественно-политической жизни 1959–1970 гг. (На материалах Украинской ССР) : автореф. дис. ... канд. ист. наук : спец. 07.00.02 / Адольф Адольфович Кондрацкий; АН УССР. Ин-т истории. – Киев, 1975. – 29 с. ; Kondratskiy A. A. Rol rabocheho klasa v obshchestvenno-politicheskoy zhizni 1959–1970 gg. (Na materialakh Ukrainskoy SSR) : avtoref. dis. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.02 / Adolf Adolfovich Kondratskiy; AN USSR. In-t istorii. – Kiev, 1975. – 29 s.

13. Кондрацький А. А. Суспільно-політична активність робітничого класу Української РСР в умовах розвинутого соціалізму / А. А. Кондрацький. – Київ : Наукова думка, 1978. – 159 с. ; Kondratskiy A. A. Suspilno-politychna aktyvnist robitnychoho klasu Ukrainskoi RSR v umovakh rozvynutoho sotsializmu / A. A. Kondratskiy. – Kyiv : Naukova dumka, 1978. – 159 s.

14. Рабочий класс СССР и его ведущая роль в строительстве коммунизма / Ц. А. Степанян, А. И. Арнольдов, Б. С. Маньковский и др. – Москва : Наука, 1975. – 568 с. ; Rabochiy klass SSSR i ego vedushchaya rol v stroitelstve kommunizma / Ts.A. Stepanyan, A.I. Arnoldov, B. S. Mankovskiy i dr. – Moskva : Nauka, 1975. – 568 s.

15. Селунская В. М. Социально-политическое единство советского общества / В. М. Селунская, Т. А. Сивохина. – Москва : Мысль, 1982. – 206 с. ; Selunskaya V. M. Sotsialno-politicheskoe edinstvo sovetskogo obshchestva / V. M. Selunskaya, T. A. Sivokhina. – Moskva : Mysl, 1982. – 206 s.

16. Сенявский С. Л. Изменения в социальной структуре советского общества 1938–1970 / С. Л. Сенявский. – Москва : Мысль, 1973. – 447 с. ; Senyavskiy S. L. Izmeneniya v sotsialnoy strukture sovetskogo obshchestva 1938–1970 / S. L. Senyavskiy. – Moskva : Mysl, 1973. – 447 s.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2017 р.

D. Nefyodov

**COVERAGE OF SOCIAL AND POLITICAL ACTIVITY
OF UKRAINIAN SSR POSTWAR WORKING CLASS (1946-1965)
IN SOVIET SCIENTIFIC LITERATURE OF THE SECOND HALF
OF THE 1960S – EARLY 1980S**

The purpose of the article is to analyze the coverage of social and political activity of the Ukrainian SSR postwar working class (1946-1965) in Soviet scientific literature of the second half of the 1960s – early 1980s.

We established that Soviet literature of the second half of the 1960s – early 1980s misdescribed the political life of the Ukrainian SSR. The political system of the Soviet society was characterized in the works of historians and social scientists by such features as

“harmonious interaction and clear organization of each level”, “steady expansion of democracy, rights and powers of councils and non-government organizations, enforcement of socialist legality and citizens’ rights”. It was noted that in the conditions of “developed socialism” the political organization of the society “is increasingly becoming national in nature”. “Ideological and political unity of all classes and strata of society” and “smooth unity of the political power and the working class” were peculiar to it.

This research area comparatively with others hasn’t been analyzed. The bureaucratic authority more and more sidelined the elected bodies of state and public organizations from participation in state administration. The actual sideline of workers and the working class from the process of policy formulation and implementation took place.

Keywords: *Ukrainian SSR, working class, postwar reconstruction, historiography, social and political life.*

УДК 316.728-054.73(=161.2)(430)“1945/1990”

О.А. Подобєд

ПОВСЯКДЕННА МОБІЛЬНІСТЬ ПЕРЕМІЩЕНИХ УКРАЇНЦІВ ПОВОЄННОЇ ЗАХІДНОЇ НІМЕЧЧИНИ

Досліджується повсякденна мобільність переміщених українців у повоєнній Західній Німеччині. Визначено різновиди повсякденної мобільності переміщених українців. З’ясовано, які фактори впливали та ускладнювали повсякденну мобільність.

Ключові слова: *українські переміщені особи, Західна Німеччина, повсякденна мобільність, транспорт, пошта.*

Повсякденна мобільність переміщених українців, які опинилися у повоєнній Західній Німеччині, ще не була у полі зору дослідників, що й зумовлює актуальність розвідки. Автор ставить за мету проаналізувати, які фактори впливали та ускладнювали повсякденну мобільність переміщених українців. Автор спирався на теоретичні праці закордонних дослідників Н. Антонової та А. Данилової, У. Бека, Дж. Уррі. Проблема знайшла часткове висвітлення у праці О. Ватліна. Основу джерельної бази дослідження становили матеріали архівів і преси, спогади сучасників подій.

Проблема повсякденної мобільності перебуває у полі зору переважно соціологів, які розробляють її теоретичні основи. На думку німецького соціолога Ульріха Бека, повсякденна мобільність – мобільність між домом і робочим місцем [2, с. 70]. Його британський колега Джон Уррі більш ширше дивився на проблему і вважав, що мобільності можуть бути тілесні, фізичні, віртуальні, уявні та комунікаційні [39, с. 135-136]. Взявши за основу цю класифікацію, зокрема такий формальний критерій, як принципи подолання відстаней, російські дослідниці Н. Антонова й А. Данилова виокремили наступні види повсякденної мобільності: тілесні (фізичні) та віртуально-комунікаційні переміщення [1]. Під час тілесної мобільності індивіду чи групі осіб доводиться змінювати своє положення у фізичному просторі і перетинати межі свого місця проживання. При цьому пересування здійснюється як із використанням, так і без використання транспортних засобів. Віртуально-комунікаційна мобільність передбачає використання технічних засобів, зокрема телефонів і комп’ютерів, за допомогою яких можна реалізувати повсякденну мобільність, швидко долаючи значні відстані. Зрозуміло, що перший вид мобільності потребує порівняно із другим більших часових витрат.

Таким чином, повсякденна мобільність (за Н. Антоною, А. Даниловою) – рутинні переміщення як сукупність дій і взаємодій індивідів, з метою становлення, підтримування і розвитку соціальних зв'язків і відносин [1].

Повсякденна мобільність виконує низку функцій: становлення, підтримування і розвиток соціальних зв'язків і відносин; соціального порядку, який організовує повсякденну життєдіяльність індивідів і груп; забезпечує інтеграцію індивідів у спільноти, що формуються за різними критеріями [1].

Аналізуючи повсякденну мобільність переміщених українців повоєнної Західної Німеччини слід дослідити їхні тілесні (фізичні) та віртуально-комунікаційні переміщення. Окрім того, необхідно з'ясувати фактори, які сприяли та ускладнювали мобільність. Також потрібно звернути увагу на проблему нерівності у доступі до мобільностей.

Абсолютну більшість у середовищі переміщених осіб становили тілесні, тобто фізичні переміщення. Серед факторів, які ускладнювали фізичну мобільність переміщених осіб слід назвати руйнацію транспортної інфраструктури Західної Німеччини у роки Другої світової війни. Російський історик Олександр Ватлін констатував, що руйнації такого масштабу, як у 1945 р., Німеччина не знала з часів Тридцятирічної війни [4]. З одного боку, значних руйнувань зазнали житловий фонд і різні галузі промисловості, з іншого – дуже відчутною для населення було знищення шляхів сполучень і комунікацій, особливо залізничної інфраструктури, яка колись була предметом гордості Німеччини. На шпальтах тогочасної преси з'являлися невтішні повідомлення: «Німецькі залізниці на межі своїх транспортних можливостей» [42, с. 10]. Так, із 6,8 тис. паровозів 50% були виведені з ладу, а 40 тис. вантажних вагонів чекало на ремонт [42, с. 10]. Ще у більш скрутній ситуації перебував парк вантажівок, який становив 25% довоєнного рівня [7]. «На зміну вантажівок і підводам на вулицях прийшли тачанки і дитячі візочки» [4], – писав О. Ватлін.

У перші повоєнні місяці на повсякденну мобільність впливала відсутність поштового зв'язку для цивільного населення [34, с. 163]. Відповідно віртуально-комунікаційні переміщення не було можливості реалізувати, що у свою чергу спонукало й надавало перевагу комунікаціям фізичним. Окрім того, у перші місяці по завершенні війни була відсутня комунікація між переміщеними українцями з різних окупаційних зон Німеччини. Так, українці, приміром, із французької зони окупації перебували у цілковитому інформаційному вакуумі про становище переміщених осіб в американській зоні. Щоб його заповнити представник громади пішки та/або використовуючи різні види транспорту відвідував інші населені пункти, в яких з'ясовував обставини життя українців. Повернувшись додому доповідав на зборах про побачене і почуте та давав рекомендації громаді, зокрема міг порадити перебиратися для подальшого проживання в іншу зону окупації Німеччини, де, на його думку, були більш комфортні та безпечні умови [34, с. 162-168; 11, арк. 1].

Ще один фактор, який впливав на повсякденну мобільність – проживання переміщених українців у таборі ДіПі чи поза ним. Табори переміщених осіб були маленькими республіками із власним самоврядуванням, своїми школами і дитячими садочками, лікарнями і церквами, залами для проведення концертів чи постановки театральних вистав. Відповідно не виходячи за межі табору їхні мешканці могли задовольнити свої потреби у середній освіті та частково культурні потреби, отримати консультацію лікаря, окрім того, частина таборян могла знайти на території табору роботу.

В якісно іншому становищі перебували переміщені українці, які проживали індивідуально, знімаючи кімнати у будинках чи квартирах німецького населення. Так, якщо батьки прагнули віддавати дітей на навчання в українські школи, то слід було

подекуди переміщуватися на значні відстані від місця проживання, зазвичай пішки. Наприклад, родина письменника Дмитра Нитченка навесні 1945 р. мешкала в орендованому житлі у селищі Новий Аубінг [35, с. 329] поблизу Пасінгу. Дізнавшись, що у Карсфельді вже відкрилася українська гімназія письменник віддав до неї на навчання старшу дочку Лесю. Навпростець потрібно було йти 7 км, тому дитина жила в гуртожитку, а на вихідні поверталась додому. Майже щоразу турботливий батько йшов їй назустріч, переживаючи за безпеку доньки [35, с. 337].

Повсякденна мобільність залежала і від віддаленості роботи від місця проживання. Одні переміщені українці працювали на території табору, інші – у населеному пункті, в якому мешкали, треті мусили їздити до інших населених пунктів. Так, професор Володимир Державин у 1951 р. їздив чотири дні на тиждень 80 км від Авгсбургу до Мюнхену, де працював літературним редактором у газеті «Український самостійник» [10, арк. 4]. У свою чергу робота Дмитра Нитченка, що мешкав у районі Цуффенгаузен м. Штутгарт, розташовувалася за 120 км у м. Новий Ульм. Письменник не міг собі дозволити їздити на роботу щодня, тому протягом п'яти робочих днів працював у гімназії та редакції газети «Українські вісті», а на вихідні повертався додому [35, с. 377].

Переміщення українців на значні відстані здійснювалася переважно за допомогою залізниці, а також на вантажівці, велосипеді («ровер») і пішки. Сучасник подій Михайло Клименко згадував, що спочатку пасажирські потяги ходили на невеликі відстані 50 – 60 км. Його здивувала свобода поїздок: квиток був дійсний на 4 дні на будь-який потяг до місця призначення [32, с. 134]. Загалом поїздка залізницею у повоєнній Західній Німеччині становила ще те випробування: вагони були переповнені, пасажирів часто їздили стоячи, опалювання було відсутнє [6, с. 96] та й швидкість, з якою рухалися потяги бажала кращого [30, арк. 3]. Окрім того, функціонування залізниці характеризувалося й тим, що потяги прибували не за розкладом, часто запізнювалися. Анекдот «Трохи помилився», що з'явився на шпальтах французької газети у 1947 р. своїм змістом цілком відповідає німецькій дійсності. У ньому один говорить: «Вперше є свідком, що потяг прибуває на десять хвилин скорше» і чує у відповідь: «Помиляєтесь, це є потяг з учора» [38, с. 4].

Вартість квитків для переміщених українців була задорогою, тому ті, хто бажав зекономити користувалися послугами залізниці у суботу та неділю, купуючи «sonntagskarte» [43, с. 93] (недільний квиток), вартість якого була удвічі, а то й на 35% [27, арк. 1] дешевшою від звичайного. Такий квиток був запроваджений ще наприкінці XIX ст. з метою збільшити пасажиропотік на вихідних і проіснував до початку 1990-х рр. Ті ж, юнаки, які взагалі не мали можливості чи бажання платити, їздили безкоштовно на дахах товарних потягів [36, с. 158].

Поїздки на велосипедах здійснювалися, як і потягом та вантажівкою, на значні відстані. Загалом «ровер», який у повоєнній Західній Німеччині становив цінність, робив свого власника незалежним у переміщеннях. Такий статус надавало і володіння автомобілем, що траплялося серед переміщених українців вкрай рідко. Подекуди зверталися до послуг таксі. Наприклад, о. Семен Іжик відстань від свого помешкання до табору, де розташовувався храм долав на велосипеді. Для поїздок в інші табори на відстань до 50 км, де мешкала його паства, панотець використовував таксі [8, с. 151-152, 159].

Для подолання значних відстаней також використовували винайняті вантажівки. До такого виду транспорту зверталися організовані групи осіб, зокрема спортсмени [5, с. 363] та їхні уболівальники, яким потрібно було дістатися до місця проведення змагань. Окрім того українська громада використовувала вантажівки з метою переїзду від одного табору до іншого [34, с. 168, 169], особливо, якщо при цьому потрібно було

транспортувати особисті речі. Ті ж, хто не мав фінансової можливості орендувати вантажівку йшли пішки.

Подолання відстаней пішки переміщеними українцями зазвичай не перевищувало 50 км в один бік. Так, о. Семен Іжик поки не розбагатів на велосипед у церковних справах неодноразово проходив пішки по 30 км від м. Гільдесгайм до м. Ганновера [8, с. 135] і у зворотному напрямку. Водночас траплялися і винятки. Так, оунівець Зиновій Книш, який мав дістатися із землі Форальберг, що в Австрії до Мюнхену згадував, що відстань у понад 250 км йому довелося долати пішки, оскільки не вмів кермувати велосипедом [33, с. 188-200]. Його мандрівка тривала 5 днів.

Фактор, який ускладнював мобільність українців між окупаційними зонами Західної Німеччини – пропускна система. Цивільні мали отримати спеціальний дозвіл для перетину адміністративного кордону, чекати на який іноді доводилося кілька місяців [17, арк. 7]. Щоправда відчайдухів відсутність пропуску не зупиняла [16, арк. 4, 6].

Не всі переміщені українці мали рівні можливості реалізовувати фізичну мобільність. Говорячи про нерівність у доступі до мобільностей передовсім маємо на увазі осіб, що мали обмежені фізичні можливості здоров'я. Вони зазнавали значні труднощі у повсякденних переміщеннях, і відповідно їхній доступ до мобільностей був обмежений.

До віртуально-комунікаційних переміщень українців повоєнної Західної Німеччини слід зарахувати телефонні розмови та листування. У джерелах практично відсутні відомості про використання переміщеними українцями телефонного зв'язку, окрім хіба що окремих нотаток номерів телефонів [40, арк. 1; 26, арк. 2]. Загалом вартість телефонного зв'язку була для переміщених українців задорогою. Опосередковано це засвідчено у листах деяких організацій, які маючи зацікавлення в отриманні від ДіПі телефонного повідомлення, гарантували повернути витрачені кошти [19, арк. 1].

Такий спосіб комунікації, як листування переміщені українці, особливо інтелігенція, використовували дуже активно. У перші повоєнні місяці пошта у зруйнованих країнах Європи працювала не вельми оперативно. Так, лист з Італії до Англії у другій половині 1945 р. йшов 2 місяці, а у зворотному напрямку цілих 4 [37, с. 411]. У Західній Німеччині по завершенні війни поштовий зв'язок був паралізований [3, с. 325], однак окупаційні влади докладали зусиль для його поступового поновлення. В оперативності доставки листів важив і вид поштового зв'язку, який обирали адресанти. Поштові відправлення, які транспортувалися повітряним шляхом до Німеччини надходили до своїх адресатів значно швидше, ніж наземною поштою. Однак із Німеччини листи йшли однаково довго не залежно від способу транспортування – наземного чи авіа [29, арк. 1]. Так, церковний діяч Аркадій Яременко у 1948 р. зазначав, що листи із США (Нью Джерсі) «летунською [авіа. – О.П.] поштою» до Німеччини надходили приблизно за 6 днів, а у зворотному напрямку наземною поштою йшли довгих 3 тижні [41, арк. 8]. Таким чином, фактором, що ускладнював комунікацію шляхом листування була відсутність оперативності у доставлянні поштою листів, особливо у перші повоєнні місяці.

Ще один фактор, який впливав на листування був фінансовий. Закономірно, що послуги поштового зв'язку не були безкоштовними. Так, поштова марка для відправки листа по території Західної Німеччини у 1946 – 1947 рр. коштувала 12 пфенігів [13, арк. конверт; 14, арк. 1], а із США та Канади до Західної Німеччини у 1949 – 1951 рр. – 15 центів [12, арк. конверт; 14, арк. конверт; 15, арк. конверт]. Безгрошів'я, яке стало вірним супутником більшості переміщених українців, не завжди давало їм можливість листуватися так часто, як було потрібно [31, арк. 13в]. Подекуди, відправляючи лист з інформацією особистого (про побут на німецькій землі) або ділового (про спільні проекти, участь у політичних партіях, громадських організаціях) характеру, наприклад,

до США чи Канади конкретному адресату, вони просили його, прочитавши лист, передати для ознайомлення іншим визначеним особам. Таким чином, економили кошти на поштовому зв'язку. Водночас надіслати лист, зокрема територією Західної Німеччини, коштувало дешевше [18, арк. 3], ніж поїздка на ту ж відстань транспортом, що й надавало перевагу згаданому віртуально-комунікаційному способу переміщення. Окрім того, не всі переміщені українці мали фінансову можливість придбати папір та чорнила [28, арк. 4], траплялося, що писали простим або кольоровим олівцями.

Переміщені українці листувалися як у межах Західної Німеччини, так і надсилали листи за кордон. Листування у межах Західної Німеччини відбувалося з різних питань. Абсолютну більшість становили листи і привітальні листівки приватного характеру. Чимало було листів, в яких українська інтелігенція та політикум вирішували питання професійного характеру. Поштою надсилали персональні запрошення на з'їзди творчих спілок і політичних партій. Українці писали листи до газет, в яких висловлювали бажання посприяти їм у пошуку рідних, з якими їх розлучила війна. Окремо слід виділити листування студентів заочної форми навчання із викладачами українських вишів. У листах студентська молодь отримувала навчальні завдання, про виконання яких у такий самий спосіб і звітувала.

За кордон, переважно до США і Канади переміщені українці надсилали листи, в яких обговорювали можливість реєміграції із Західної Німеччини, просили матеріальної допомоги, обговорювали шляхи реалізації спільних проектів, зокрема із видання власних книг; отримували гонорари за опубліковані художні твори та статті або ж кілька доларів допомоги від друзів і рідних [25, арк. 1зв]. Так, кошти, які пересилали у листах з Америки до Німеччини, мали назву «вкладка» [20, арк. 3зв], оскільки вони вкладалися у листівки, які потім акуратно склеювалися. Зберіглася інструкція поета Михайла Ореста (справжнє прізвище Зеров) із пересилання поштою гонорару, адресована літературознавцю Петрові Одарченку: «видова листівка розрізається, в середину вкладається асигнація, після чого листівка знову зліплюється з країв; або на листівці робиться наклейка, під яку підсувають асигнацію, на наклейці пишуть масу привітів і побажань, а «реалістично збагачену» листівку кладуть у конверт і довіряють її повітряній стихії» [9, арк. 7]. В особовому фонді Михайла Ореста зберіглося чимало таких «розпечатаних» листівок із видами Нью-Йорку, зокрема від його двоюрідного брата Ігоря Гурина [21, арк. листівка; 22, арк. 5, 8, 9; 23, арк. 4, 6; 24, арк. 3-6]. На одній із них із зображенням бруклінського мосту, адресант дотепно зазначив: «Оце Тобі один з ньюорських мостів, спробуй заглянути під міст, але обережно» [21, арк. листівка].

Таким чином, можна виділити два різновиди повсякденної мобільності переміщених українців повоєнної Західної Німеччини – тілесні (фізичні) та віртуально-комунікаційні переміщення. Фізичну мобільність ускладнювали руйнація транспортної інфраструктури Західної Німеччини у роки Другої світової війни та наявність між окупаційними зонами Німеччини пропускної системи; на неї впливали проживання переміщених українців у таборі ДіПі чи поза ним, віддаленість роботи від місця проживання. На віртуально-комунікаційні переміщення українців, до яких зараховуємо телефонні розмови та листування, впливали відсутність оперативності у роботі пошти, особливо у перші повоєнні місяці, та нестача коштів на придбання поштових марок, паперу і чорнил. Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі може бути дослідження нового типу соціального спілкування, що сформувався у середовищі переміщених українців повоєнної Західної Німеччини.

Список використаної літератури

1. Антонова Н. Л. Повседневная мобильность: социологическая концептуализация [Электронный ресурс] / Н. Л. Антонова, А. В. Данилова // Известия Уральского федерального университета. Сер. 3 : Общественные науки. – 2016. - Том 158, № 11 (4). –

С. 69–75. – Режим доступа : <https://journals.urfu.ru/index.php/Izvestia3/article/view/2171> ; Antonova N. L. Povsednevnyaya mobilnost: sotsiologicheskaya kontseptualizatsiya [Elektronnyy resurs] / N. L. Antonova, A. V. Danilova // Izvestiya Uralskogo federalnogo universiteta. Ser. 3 : Obshchestvennye nauki. – 2016. - Tom 158, № 11 (4). – S. 69–75. – Rezhim dostupa : <https://journals.urfu.ru/index.php/Izvestia3/article/view/2171>

2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек; пер. с нем. В. Седелника, Н. Федоровой; послесл. А. Филиппова. – Москва : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с. ; Bek U. Obshchestvo riska. Na puti k drugomu modernu / U. Bek; per. s nem. V. Sedelnika, N. Fedorovoy; poslesl. A. Filippova. – Moskva : Progress-Traditsiya, 2000. – 384 s.

3. Брокгауз Ф. А. История Немецchini у світлинах / Ф. А. Брокгауз; перек. з нім. І. Андрущенко, Л. Сандига, О. Кислюк. – Київ : Юніверс, 2010. – 568 с. ; Brokhauz F. A. Istoriia Nimechchynu u svitlynakh / F. A. Brokhauz; perek. z nim. I. Andrushchenko, L. Sandyha, O. Kysliuk. – Kyiv : Yunivers, 2010. – 568 s.

4. Ватлин А. Ю. Германия в XX веке [Электронный ресурс] / А. Ю. Ватлин. – Москва : Директ-Медиа, 2014. – Режим доступа : <http://www.litmir.co/br/?b=269866&p=49> ; Vatlin A. Yu. Germaniya v XX veke [Elektronnyy resurs] / A. Yu. Vatlin. – Moskva : Direkt-Media, 2014. – Rezhim dostupa : <http://www.litmir.co/br/?b=269866&p=49>

5. Гінда В. Український спорт під нацистською свастикою (1941 – 1944 рр.) / В. Гінда. – Житомир : Рута, 2012. – 500 с. ; Hinda V. Ukrainyskyi sport pid natsystskoioi svastykoioi (1941 – 1944 rr.) / V. Hinda. – Zhytomyr : Ruta, 2012. – 500 s.

6. Зельська І. Відгомін : спогади / І. Зельська. – Торонто : Новий шлях, 1989. – 139 с. ; Zelska I. Vidhomin : spohady / I. Zelska. – Toronto : Novyi shliakh, 1989. – 139 s.

7. История Германии : учеб. пособ. [Электронный ресурс] в 3-х т. / под общ. ред. Б. Бонвеча, Ю. В. Галактионова. – Москва : КДУ, 2008. – Т. 2 : От создания Германской империи до начала XXI века. – 672 с. : ил. – Режим доступа : <http://www.perspectivia.net/publikationen/monographien-moskau/bonwetsch-istorija-germanii-2> ; Istoriya Germanii : ucheb. posob. [Yelektronnyy resurs] v 3-kh t. / pod obshch. red. B. Bonvecha, Yu. V. Galaktionova. – Moskva : KDU, 2008. – T. 2 : Ot sozdaniya Germanskoj imperii do nachala XXI veka. – 672 s. : il. – Rezhim dostupa : <http://www.perspectivia.net/publikationen/monographien-moskau/bonwetsch-istorija-germanii-2>

8. Іжик С. Сміх крізь сльози. Спомини з років 1939 – 1947 / С. Іжик. – Вінніпег : Поступ, 1961. – 207 с. ; Izhyk S. Smikh kriz slozy. Spomyny z rokiv 1939 – 1947 / S. Izhyk. – Vinnipeg : Postup, 1961. – 207 s.

9. Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (далі – ІЛ). – Ф. 169. – Од. зб. 72. – 15 арк. ; Instytut literatury imeni T. H. Shevchenka NAN Ukrainy (dali – ІЛ). – F. 169. – Od. zb. 72. – 15 ark.

10. ІЛ. – Ф. 169. – Од. зб. 97. – 10 арк. ; ІЛ. – F. 169. – Od. zb. 97. – 10 ark.

11. ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 1343. – 2 арк. ; ІЛ. – F. 195. – Od. zb. 1343. – 2 ark.

12. ІЛ. – Ф. 216. – Од. зб. 31. – 2 арк. ; ІЛ. – F. 216. – Od. zb. 31. – 2 ark.

13. ІЛ. – Ф. 216. – Од. зб. 32. – 2 арк. ; ІЛ. – F. 216. – Od. zb. 32. – 2 ark.

14. ІЛ. – Ф. 216. – Од. зб. 35. – 3 арк. ; ІЛ. – F. 216. – Od. zb. 35. – 3 ark.

15. ІЛ. – Ф. 216. – Од. зб. 66. – 2 арк. ; ІЛ. – F. 216. – Od. zb. 66. – 2 ark.

16. ІЛ. – Ф. 216. – Од. зб. 148. – 7 арк. ; ІЛ. – F. 216. – Od. zb. 148. – 7 ark.

17. ІЛ. – Ф. 216. – Од. зб. 156. – 10 арк.+1 арк. ; ІЛ. – F. 216. – Od. zb. 156. – 10 ark.+1 ark.

18. ІЛ. – Ф. 216. – Од. зб. 161. – 5 арк. ; ІЛ. – F. 216. – Od. zb. 161. – 5 ark.

19. ІЛ. – Ф. 216. – Од. зб. 164. – 5 арк. ; ІЛ. – F. 216. – Od. zb. 164. – 5 ark.

20. ІЛ. – Ф. 216. – Од. зб. 168. – 4 арк. ; ІЛ. – F. 216. – Od. zb. 168. – 4 ark.

21. ІЛ. – Ф. 216. – Од. зб. 169. – 5 арк. ; ІЛ. – F. 216. – Od. zb. 169. – 5 ark.
22. ІЛ. – Ф. 216. – Од. зб. 170. – 10 арк. ; ІЛ. – F. 216. – Od. zb. 170. – 10 ark.
23. ІЛ. – Ф. 216. – Од. зб. 171. – 6 арк. ; ІЛ. – F. 216. – Od. zb. 171. – 6 ark.
24. ІЛ. – Ф. 216. – Од. зб. 174. – 3 арк. ; ІЛ. – F. 216. – Od. zb. 174. – 3 ark.
25. ІЛ. – Ф. 216. – Од. зб. 184. – 3 арк. ; ІЛ. – F. 216. – Od. zb. 184. – 3 ark.
26. ІЛ. – Ф. 216. – Од. зб. 190. – 2 арк. ; ІЛ. – F. 216. – Od. zb. 190. – 2 ark.
27. ІЛ. – Ф. 216. – Од. зб. 252. – 8 арк. ; ІЛ. – F. 216. – Od. zb. 252. – 8 ark.
28. ІЛ. – Ф. 216. – Од. зб. 253. – 5 арк. ; ІЛ. – F. 216. – Od. zb. 253. – 5 ark.
29. ІЛ. – Ф. 226. – Од. зб. 567. – 4 арк. ; ІЛ. – F. 226. – Od. zb. 567. – 4 ark.
30. ІЛ. – Ф. 244. – Од. зб. 487. – 4 арк. ; ІЛ. – F. 244. – Od. zb. 487. – 4 ark.
31. ІЛ. – Ф. 244. – Од. зб. 604. – 2 арк. ; ІЛ. – F. 244. – Od. zb. 604. – 2 ark.
32. Клименко М. Из трех миров: Пережитое... непроходящее: «...Долг, завещанный от Бога» / М. Клименко. – Москва : Русский путь, 2011. – 396 с. ; Klimentko M. Iz trekh mirov: Perezhitoe... neprokhodyashchee: «...Dolg, zaveshchannyy ot Boga» / M. Klimentko. – Moskva : Russkiy put, 2011. – 396 s.
33. Книш З. На порозі невідомого (Спогади з 1945 року) / З. Книш. – Торонто : Срібна сурма, б. р. – 382 с. ; Knysh Z. Na porozі nevidomoho (Spohady z 1945 roku) / Z. Knysh. – Toronto : Sribna surma, b. r. – 382 s.
34. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади у 2-х кн. / Г. Костюк; передм. М. Жулинський. – Київ : Смолоскип, 2008. – Кн. 2. – 512 с. ; Kostiuk H. Zustrichi i proshchannia. Spohady u 2-kh kn. / H. Kostiuk; peredm. M. Zhulynskiy. – Kyiv : Smoloskyp, 2008. – Кн. 2. – 512 s.
35. Нитченко Д. Від Зінькова до Мельборну. Із хроніки мого життя / Д. Нитченко. – Мельбурн : Вид-во «Байда», 1990. – 407 с. ; Nytschenko D. Vid Zinkova do Melbornu. Iz khroniky moho zhyttia / D. Nytschenko. – Melburn : Vyd-vo «Baida», 1990. – 407 s.
36. Романюк А. Хроніка одного життя: спомини і роздуми / А. Романюк. – Львів : Вид-во «Мс», 2006. – 508 с. ; Romaniuk A. Khronika odnogo zhyttia: spomyny i rozдумы / A. Romaniuk. – Lviv : Vyd-vo «Ms», 2006. – 508 s.
37. Рутченко-Рутыч Н. Н. Среди земных тревог: воспоминания / Н. Н. Рутченко-Рутыч. – Москва : Русский путь; РИЦ «Собрание», 2012. – 608 с. ; Rutchenko-Rutysh N. N. Sred zemnykh trevog: vospominaniya / N. N. Rutchenko-Rutysh. – Moskva : Russkiy put; RITs «Sobranie», 2012. – 608 s.
38. Українець Франції. – Париж, 1947. – №2 (15 січ.) ; Ukrainets Frantsii. – Paryzh, 1947. – №2 (15 sich.)
39. Урри Дж. Мобильности / Дж. Урри. – Москва : Праксис, 2012. – 576 с. ; Urry Dzh. Mobylnosty / Dzh. Urry. – Moskva : Praksys, 2012. – 576 s.
40. Центральний державний архів зарубіжної україніки. – Ф. 23. – Оп. 1. – Спр. 35. – 32 арк. ; Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv zarubizhnoi ukrainiky. – F. 23. – Op. 1. – Spr. 35. – 32 ark.
41. Центральний державний архів зарубіжної україніки. – Ф. 23. – Оп. 3. – Спр. 4. – 10 арк. ; Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv zarubizhnoi ukrainiky. – F. 23. – Op. 3. – Spr. 4. – 10 ark.
42. Час. – Фюрт. – Баварія, 1947. – Ч. 7. – 16 лютого ; Chas. – Fiurt. – Bavariia, 1947. – Ch. 7. – 16 liut.
43. Черінь Г. Листи до Лицаря. 1946 – 1949 / Г. Черінь. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – 103 с. ; Cherin H. Lysty do Lytsaria. 1946 – 1949 / H. Cherin. – Kyiv : Vydavnychyi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2012. – 103 s.
- Стаття надійшла до редакції 20.10.2017 р.

O. Podobied

THE DAILY MOBILITY OF DISPLACED UKRAINIANS OF POST-WAR WEST GERMANY

The author aims to analyze what factors influenced and complicated the daily mobility of displaced Ukrainians of post-war West Germany. We also need to pay attention to the problem of inequality in access to mobility. We can distinguish two types of everyday mobility – physical and virtual-communication displacements.

The absolute majority among the displaced persons were physical displacements. Among the factors that complicated the physical mobility of displaced persons, one should mention the destruction of the transport infrastructure of West Germany during the World War II. Another factor that influenced everyday mobility – the living of displaced Ukrainians in the camp of the DP or outside it. Everyday mobility depended on the remoteness of the work from the place of residence. The movement of Ukrainians over significant distances was carried out mainly with the help of the railway, as well as by truck, bicycle and on foot. The factor that complicated the mobility of Ukrainians between the occupation zones of West Germany is the access system. Civilians had to get a special permit to cross the administrative border, which sometimes had to wait several months.

Not all displaced Ukrainians had equal opportunities to realize physical mobility. Speaking of inequality in access to mobility, first of all we mean individuals who had limited physical health capabilities. They experienced considerable difficulties in their daily movements, and accordingly their access to mobility was limited.

To virtual-communication movements of Ukrainians of post-war West Germany should include telephone conversations and correspondence. The total cost of telephone communication was too expensive for displaced Ukrainians, therefore, as a rule, they did not use it. But such a method of communication, as the correspondence of displaced Ukrainians, especially the intelligentsia, used very actively. In the first post-war months, mail in the destroyed countries of Europe did not work very quickly. Another factor that influenced the correspondence was financial. Displaced persons lacked the means to purchase stamps, paper and ink.

Key words: *Ukrainian displaced persons, Western Germany, everyday mobility, transport, mail.*

УДК 94(477.62-2Map) «1917»

В.М. Романцов

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ. ПОДІЇ 1917 р. В МАРИУПОЛІ

У статті висвітлюються питання щодо подій Української революції 1917 р. в Маріуполі. Аналізується проблема визнання влади Української Народної Республіки Маріупольською міською думою. Розглядається спроба утвердження в адміністративному центрі Маріупольського повіту владних інституцій УНР.

Ключові слова: *Українська революція, універсали Української Центральної Ради, Українська Народна Республіка, влада УНР, український національний рух у Маріуполі, Маріупольська міська дума.*

У 2017 р. відзначається ювілей 100-річчя початку Української революції 1917 – 1921 рр., яка була поворотною подією в історії нашої країни, оскільки вона, продовжуючи багатовікову традицію державотворення, відкрила шлях до відродження

української державності. Ця ювілейна дата надає мотивацію щодо дослідження загальноукраїнського революційного процесу 1917 р. та його регіональних проявів, зокрема, на південному сході України, в Маріуполі.

У статті розглядається спроба утвердження владних інституцій УНР в адміністративному центрі Маріупольського повіту. Висвітлення питання про події Української революції 1917 р. в Маріуполі дає можливість донести до сучасних мешканців міста правду про ті складні суспільні процеси, щоб успішно долати існуючі історичні міфи радянського часу. Це дає можливість проаналізувати місце Приазовського краю в історії України, в її суспільному розвитку, показує, що Маріуполь – це невід’ємна частка України.

У працях українських істориків, маріупольських краєзнавців зазначена тема висвітлювалася лише фрагментарно. Протягом 20 – 80-х років ХХ ст. питання щодо подій Української революції загалом та її здійснення на теренах Маріупольського повіту зокрема, під тиском компартійної цензури не висвітлювалися, джерела, які містили фактичний матеріал з теми в Маріупольському краєзнавчому музеї майже не збереглися, за виключенням не досить повних підшивок місцевих газет. У пострадянський час деякі аспекти зазначеної теми отримали певне висвітлення в працях наукових співробітників Маріупольського краєзнавчого музею [1], П. Мазура [8], В. Романцова [48; 49]. Питання щодо розвитку подій Української революції 1917 р. у Маріуполі потребує ґрунтовного дослідження. Метою статті є висвітлення питань щодо здійснення суспільно-політичних процесів Української революції в Маріуполі протягом березня-листопада 1917 р.

Наслідком Лютневої революції 1917 р. в Росії було падіння самодержавства та початок демократичних перетворень. Це спричинило також Українську революцію, в ході якої розгорнулася боротьба за утвердження національної ідентичності та відродження української державності. За словами В. Смоля, «у надрах російської Лютневої революції» розвинувся «феномен Української революції як історичне явище», яке «набуло самодостатніх рис, реалізувало власну політичну програму» [4, с. 5].

Початком цього руху стало створення 3 – 4 березня 1917 р. (за старим стилем) в Києві Української Центральної Ради. Газета «Киевская мысль», повідомляючи про цю подію, вказала, що від імені цього зібрання «посланы приветственные телеграммы председателю сонета министров кн. Львову и министру юстиции Керенскому с выражением надежды, что в свободной России будут удовлетворены все законные права украинского народа» [2, с. 37].

В українському Приазов’ї з його строкатою поліетнічною та соціальною структурою населення, різноманітними міжкультурними впливами, на українсько-російському прикордонні своєрідно перепліталися міжнаціональні, соціальні та політичні відносини.

На початку березня 1917 р., коли в Маріуполі було опубліковано офіційне повідомлення про зречення з престолу російського царя Миколи II, громадськість міста охопила небачена хвиля революційної ейфорії й почався активний процес демократичних перетворень [49].

Під впливом цих подій у Маріуполі активізувався український рух, що був важливою складовою національної революції і ґрунтувався на демократичних засадах. 10 березня 1917 р. у місті відбулася масова демонстрація демократичної громадськості на підтримку революції та суспільних реформ. Вперше поряд з російськомовними гаслами на мітингу були представлені також транспаранти українською мовою [9].

Найбільш відомими діячами українського руху в Маріуполі того часу були викладач єпархіального училища С. Липківський та член повітового земського зібрання, член міського громадського виконавчого комітету І. Коваленко [8, с. 17]. В місті було створене українське товариство, активними діячами якого були І. Маркович на заводі

«Нікополь» та Безуглий у міністерській школі [15]. Осередки цього товариства діяли на заводах «Нікополь» і «Провіданс», в Олександрівській чоловічій гімназії, в гімназії Лобачевського, в міністерській школі, у земському інвалідному домі. Там проводився запис до українського товариства [8, с. 9].

Газета «Мариупольская жизнь» у березні 1917 р. інформувала про активізацію в країні українського руху. 15 березня з'явилося повідомлення про те, що в Харкові «зібрання українців висловилося за скликання установчих зборів, встановлення демократичної республіки, автономію України, введення в народних школах та судах української мови та видання радою робітничих депутатів газети українською мовою» [10].

Вслід за цим у Маріуполі було опубліковано запрошення до українців, а також осіб, «які співчують українському рухові» прибути 19 березня в приміщення гімназії Лобачевського, щоб «з'ясувати своє ставлення до подій, які відбуваються» [11]. На 25 березня було призначено загальні збори українського товариства, яке діяло на заводах «Нікополь» і «Провіданс». Передбачалося розглянути питання про прийом нових членів товариства та поточні питання [12]. 21 березня в приміщенні жіночої гімназії Н. Дарій відбувся вечір, присвячений творчості І. Котляревського та Т. Шевченка [3, с. 116].

Протягом квітня – жовтня 1917 р. в ході Української революції Центральна Рада активізувала боротьбу за національно-територіальну автономію України у складі Російської демократичної федеративної республіки. Під такими гаслами 6 – 8 квітня 1917 р. в Києві відбувся Перший Український Національний з'їзд, в резолюціях якого була сформульована політична програма революції цього періоду. Вона передбачала, що необхідно «негайно творити підстави її автономного життя», за ініціативою Української Центральної Ради потрібно, не очікуючи, організувати Крайову раду [41, с. 58], створити комітет для розробки проекту автономного статуту України [41, с. 61].

Повідомлення про загальноукраїнський конгрес, який відбувся в Києві 6 – 8 квітня було опубліковане українською мовою в газеті «Мариупольское слово» 18 травня у зверненні Катеринославської української губернської Ради «До українського громадянства». Там зазначалося, що на конгресі об'єдналися українські партії та організації «на підставі вимогань автономії України і федеративної республіки Росії» [17].

Протягом квітня в Маріуполі, як і в усій країні, активізувався український національний рух. 8 квітня в приміщенні міністерської школи на заводі «Нікополь» було скликано загальні збори українського товариства для виборів його ради та прийому нових членів. Зазначалося, що воно «працюватиме для просвіти, добробуту та політичного виховання народу» [13].

У квітні 1917 р. «Мариупольское слово» повідомило, що Українська Центральна Рада ініціювала благодійну акцію для допомоги українцям-галичанам, які під час війни опинилися не з власного бажання далеко від рідної землі. УЦР доручила правничій комісії зібрати необхідний матеріал, який передбачали передати Тимчасовому уряду. Рада українського товариства на заводах «Нікополь» і «Провіданс» взяла цю ініціативу до дії. Активістам товариства І. Марковичу на заводі «Нікополь» та Безуглому у Міністерській школі було доручено збирати необхідні відомості про українців-галичан, щоб потім передати Центральній Раді [16].

Напередодні святкування І Травня тимчасовий комітет українського товариства закликав українців Маріуполя взяти участь у цьому святі. За рішенням нової влади в 1917 р. першотравнева демонстрація проходила за григоріанським календарем 18 квітня. Місце збору було призначене біля блакитно-жовтого прапора [14]. У першотравневій колоні демонстрантів пройшли маріупольські просвітяни під прапором «Вільна Україна» [15].

За постановою Українського Національного з'їзду була створена Катеринославська українська губернська рада, «яка повинна об'єднувати всі українські організації та гуртки нашої губернії, повинна керувати їхньою діяльністю згідно з тими вказівками, які їй дає Центральна Рада» [17].

У зверненні Катеринославської української губернської Ради «До українського громадянства» оголошувалося, що на 21 – 22 травня було призначено український губернський з'їзд, «маючи на меті ... об'єднання всього свідомого українства нашої губернії». На з'їзд запрошувалися представники всіх українських організацій, неорганізованих українців та представників інших націй, «які бажають познайомитись з нашими національними домаганнями». Зазначалося, що 20 та 21 травня на вокзалі та пристані для зустрічі делегатів з'їзду будуть стояти комісари губернської ради з блакитно-жовтими стрічками на рукавах [17]. На цьому з'їзді Маріупольське українське товариство представляв викладач єпархіального училища Сергій Липківський [8, с. 17].

27 травня в приміщенні гімназії В. Остославської було заплановане загальне зібрання українського товариства «Просвіта» в Маріуполі, на якому передбачалося заслухати доповіді голови товариства С. Липківського, а також солдата-фронтовика про організацію українського війська; доповіді щодо діяльності театральної комісії та про біженців-українців [8, с. 17].

11 травня на засіданні Центральної Ради було ухвалено складені М. Грушевським «декларації від імені Центрального уряду (якщо він згодиться)» в справі автономії України та в питанні утворення Крайової ради та крайового комісарства [47, с. 86]. 13 травня на переговори з Тимчасовим урядом до Петрограда вирушила делегація Центральної Ради та Генерального військового комітету на чолі з В. Винниченком. Цій делегації було доручено «домагатися від Тимчасового уряду видання акту з принципіальною згодою на право України мати національно-територіальну автономію, призначення комісара по справах України при Тимчасовому правительстві і правительственного комісара на всю Україну з крайовою при ньому радою, асигновки грошей на культурно-національні потреби українського народу і інші справи». Але після переговорів «урядова комісія заявила, що задовольнити вимоги Української Центральної ради неможливо» [47, с. 93].

Маріупольська громадськість виявляла все більш зростаючий інтерес до розгортання подій Української революції. 30 травня «Маріупольское слово» в рубриці «Русская жизнь» опублікувало Декларацію, представлену українською делегацією до Тимчасового Уряду та Виконкому Ради робітничих та солдатських депутатів з редакційними коментарями [18]. 11 червня маріупольська газета надрукувала промову В. Винниченка на засіданні Центральної Ради, де він доповідав про невтішні результати петроградських переговорів української делегації, яку він очолював, з міністрами Тимчасового уряду з питань національно-територіальної автономії України. Володимир Кирилович, який був вкрай розчарований деструктивною позицією російських міністрів, критично аналізував становище в Росії, відсутність урядової програми вирішення кризових питань і аргументував перспективи розвитку українського руху [21].

Вказані події виразно засвідчили, що серед українців, які мешкали в Маріуполі, на весні 1917 р. поширювалися ідеї національно-культурного та державного відродження. Українське товариство в цей час уже не обмежувалося культурно-просвітницькою діяльністю, але також включилося до громадсько-політичного руху на полі Української революції. Цьому сприяли процеси демократизації суспільного життя, які відбувалися в цей час у місті.

В ході Української революції влітку 1917 р. активізувалася боротьба за автономію України. Великий вплив на політичний процес в країні мали Всеукраїнські селянський та військовий з'їзди, які відбувалися в першій половині червня і заявили про безумовну

підтримку вимог Центральної Ради щодо національно-територіальної автономії України. 9 червня «Мариупольское слово» опублікувало повідомлення про Всеукраїнський військовий з'їзд, резолюція якого піддавала критиці незаконну заборону російського міністра юстиції О. Керенського щодо цього з'їзду і наполягала на тому, що український народ після повалення царату має права вільного народу на зібрання та з'їзди [20].

Під впливом рішень Всеукраїнського військового з'їзду розгорнувся процес українізації військових частин, до чого долучилися також військовослужбовці 24-го піхотного запасного полку, який дислокувався в Маріуполі. 8 червня на фронт проводжали солдатів-українців, про що інформувала мариупольська газета. Провести їх прийшли члени мариупольської організації «Просвіта», які влаштували на вокзалі урочистий мітинг з виголошеними українською мовою промовами. Солдатам, яких проводжали, вручили український національний прапор, а мариупольський просвітянський хор співав «Заповіт» Тараса Шевченка, «Ще не вмерла Україна» та деякі народні пісні [21].

Відмова Тимчасового уряду визнати право України на національно-територіальну автономію обурило українську громадськість. Це спонукало Центральну Раду діяти більш рішуче, захищаючи національні інтереси, прагнучи до реалізації політичної програми Української революції. На початку червня в резолюції загальних зборів Центральної Ради було зазначено: «Центральна Рада вважає потрібним негайно видати до українського народу Універсал, в якому має вияснити суть домагань української демократії, представлені Центральною Радою, а також ті завдання, які стоять перед нею в творенні автономного ладу на Україні разом з іншими національностями української землі» [7, с. 101].

У контексті цього рішення 10 червня був ухвалений I Універсал Української Центральної Ради, який проголосив: «Всі ... домагання наші Центральне російське правительство одкинуло. ... І тепер, народі український нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. ... Центральна Рада покладає надію, що народи неукраїнські, що живуть на нашій землі, також дбатимуть про лад і спокій в нашім краю і в сей тяжкий час вседержавного безладдя дружно, одностайно з нами стануть до праці коло організації автономії України» [42].

Наступним логічним кроком для впровадження в Україні національно-територіальної автономії стало створення 17 червня Генерального секретаріату, «який має завідувати справами внутрішніми, фінансовими, продовольчими, земельними, хліборобськими, міжнаціональними і іншими, в межах України і виконувати всі постанови Центральної Ради, які цих справ торкаються» [43, с. 105].

Тимчасовий уряд був надзвичайно стурбований ухваленням I Універсалу і проголошенням автономії України. У зв'язку з цим було прийнято «Воззвание Временного правительства к украинскому народу». Воно було опубліковане 22 червня в «Мариупольском слове». Це «Воззвание» закликала українців відмовитися від одностороннього проголошення автономії та чекати вирішення цього питання Установчими зборами [22].

29 червня в Києві відбувалися переговори представників Генерального секретаріату з міністрами Тимчасового уряду І. Церетелі та М. Терещенком, в результаті чого сторони досягнули політичного компромісу [44, с. 160-163]. 3 липня Генеральний секретар по внутрішніх справах В. Винниченко отримав з Петрограду «Постанову Тимчасового уряду про затвердження Генерального секретаріату» [45, с. 163-164]. Того ж дня Центральна Рада ухвалила II Універсал, який містив положення досягнутої з Тимчасовим урядом компромісної угоди [5, с. 164-168]. Він посів важливе місце в українському революційному процесі.

7 липня «Мариупольское слово» опублікувало повідомлення про II Універсал Української Центральної Ради. Газета цитувала пафосні слова з виступу голови Української Ради солдатських депутатів Березняка, які були зустрінуті бурхливими аплодисментами: «Недавно лучшие сыны украинцы были далеко на чужбине или в темных углах. Нас не видели, не слышали и не хотели знать. Как гром раздалась революция, пал трон и пали министры. Украинская демократия поняла, что первый удар надо ей сделать вместе со всеми, и сделала. Теперь министры-социалисты пришли и сказали: демократия украинская, наша работа была и будет одна. Мы будем творить великое дело в России, а вам поручаем дела Украины. Эту ношу мы взяли и понесем» [23].

Читачі мариупольської газети були також поінформовані про засідання Центральної Ради. Було надруковано виступ її голови М. Грушевського. Він оголосив телеграму від Тимчасового уряду та виступив з великою промовою. Газета процитувала слова Михайла Сергійовича, які відображали досягнутий на переговорах з представниками Тимчасового Уряду політичний компроміс: «Мы, Центральная Рада, всегда стояли за то, чтобы не отделять Украину от России, чтобы вместе со всеми народами ее стремиться к благоустройству и развитию всей России, к единству всех ее демократических сил ... оповещаем всех граждан Украины, что Рада, избранная украинским народом, в лице его революционных организаций, вскоре будет пополнена на справедливых основаниях представителями других народов, живущих на Украине ...» [23].

Голова Центральної Ради також зазначив, що створюється Генеральний секретаріат як носій вищої крайової влади Тимчасового уряду в Україні. М. Грушевський вказав, що досягнута угода створює Раді можливість готувати проекти законів про автономний устрій України для подання їх на затвердження Установчих Зборів. Михайло Сергійович звернув увагу на те, що у зв'язку з питанням комплектування українських військових частин Центральна Рада буде мати своїх представників при кабінеті військового міністра, при генеральному штабі та верховному головнокомандувачі [23].

Протягом липня переговорний процес продовжувався. 16 липня на засіданні Малої ради було затверджено Статут Генерального секретаріату, який визначав повноваження цієї владної інституції. Цей документ іноді називали конституцією України [6, с. 180-182].

18 липня «Мариупольское слово» повідомляло, що до Петрограду вирушили на переговори з Тимчасовим урядом 5 генеральних секретарів на чолі з В. Винниченком [24]. Мариупольська газета у своєму повідомленні від 23 липня зазначала, що «генеральный секретарь по межнациональным делам передал по телеграфу в Петроград Винниченке для утверждения Правительства украинскую конституцию; ожидается утверждение ее». З російської столиці повідомляли, що, міністр І. Церетелі запевнив: зміни складу міністрів у Тимчасовому уряді не змінять його ставлення до українського питання. Не зважаючи на урядову кризу, українська делегація могла сподіватися на визначенні компетенції Генерального секретаріату, на його затвердження в якості органу крайової влади [26].

Влітку 1917 р. українізація проникала в освітню сферу. Ще з 5 червня для членів «Просвіти» було відкрито двотижневі курси української мови та короткої історії України [19]. Наприкінці липня Катеринославська губерньська управа прийняла рішення про створення початкових шкіл з українською мовою навчання. У зв'язку з цим почалося анкетування населення [27]. Це стосувалося також і Маріуполя як одного з повітових адміністративних центрів Катеринославської губернії.

За цих політичних умов у Маріуполі відбувалося формування українських політичних сил. Ініціативу в цьому питанні взяло на себе мариупольське товариство «Просвіта». 22 липня в «Мариупольском слове» було опубліковане оголошення, в якому

рада товариства запрошувала усіх членів «Просвіти» 22 липня на загальні збори. У порядку денному стояли питання про вибори до міської думи та повітової ради. В оголошенні зазначалося: «Прибуть необхідно – час не чекає!» [25].

У серпні 1917 р. посилилася протидія українському рухові з боку російських інституцій. 4 серпня «Мариупольское слово» повідомляло про заборону всеукраїнського з'їзду духовенства обер-прокурором священного синоду [28]. В той же час Тимчасовий уряд відмовлявся визнати на вимогу Центральної Ради в межах території України поряд з Київською, Чернігівською, Полтавською, Харківською, Волинською та Подільською губерніями також Катеринославську, Херсонську та Таврійську губернії [29].

Особливо гостре протистояння між Центральною Радою та Тимчасовим урядом розгорілося з питання про «Тимчасову інструкцію Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду на Україні», яку було опубліковано 4 серпня 1917 р. Вона означала фактичну відмову петроградського уряду від досягнутого в Києві компромісу, який знайшов відображення в II Універсалі Центральної Ради і проголошувала повернення російських міністрів до імперсько-шовіністичної позиції [51]. 5 серпня на засіданні Малої ради виступив зі звітом про переговори з Тимчасовим урядом генеральний секретар В. Винниченко.

Мариупольська громадськість уважно стежила за цими подіями. У зв'язку з цим «Мариупольское слово» опублікувало досить широку інформацію про зазначене засідання Малої ради. Газета звернула увагу на те, що тривалі переговори не переконали уряд. При обговоренні цього питання на засіданні Малої ради було зазначено, що ніхто з секретарів Ради не давав згоди на прийняття Тимчасової інструкції уряду, яка означала «изменение курса правительственной политики» [30]. 10 серпня мариупольська газета опублікувала нові повідомлення про гострі дискусії на засіданнях Малої ради, які продовжувалися 7 та 8 серпня. Повідомлялося також про заяву В. Винниченка щодо його відставки [31]. «Мариупольское слово» поінформувало також про те, що Центральна Рада відмовилася послати своїх представників для участі в Московській нараді [32], що свідчило про загострення політичного протистояння між Тимчасовим урядом та Центральною Радою.

На початку серпня 1917 р. у Москві було сформовано український запорозький полк, командиром якого призначили українця з Волині штабс-капітана Захарчука [50]. Наприкінці літа постало питання про переведення цього полку з Москви до Маріуполя. Але у зв'язку з цим Маріупольська міська управа 26 серпня повідомила в штаб Московського військового округу, що в місті відсутні приміщення для нього [33]. Очевидно, для справи Української революції в Маріуполі передислокація цього полку була б важливою і зміцнила українські сили в місті, але цього не сталося.

Наприкінці серпня 1917 р. Маріуполь, як і вся країна, був стривожений повідомленнями про «контрреволюционный заговор командного состава» Російської армії. Українці не підтримали заколотників. В цей час мариупольська газета повідомляла про спільну заяву Генерального секретаріату Центральної Ради, командуючого військами округу, Ради робітничих та солдатських депутатів та представників партій від 28 серпня, видану в Києві, в якій наголошувалося, що «покушения на завоевания революции будут подавлены» [34].

У серпні – на початку вересня у Маріуполі відбувався процес підготовки виборів до міської думи за новим виборчим законом. Українська Центральна Рада виявила інтерес до питання підготовки думських виборів у Маріуполі. У зв'язку з цим з Києва до Маріупольської міської управи було направлено запит про склад населення в місті, яке могло взяти участь у виборах, а також всі матеріали щодо виборів гласних думи [33].

Осінь 1917 р. у Маріуполі, як і загалом в Україні, виявилася дуже соціально-напруженим часом. У цей період відбувалося кілька виборчих кампаній, насичених

гострою політичною боротьбою, до якої активно долучилися українські громадські та політичні сили. 8 вересня в місті вперше на демократичних засадах відбулися вибори до Мариупольської міської думи. Внаслідок цих виборів до думи її склад кардинально змінився на користь есерів та меншовиків. На цих виборах українські політичні сили блокувалися з російською партією есерів [40]. Гласними нової міської думи були обрані представники українських партій І. Коваленко, Т. Коваленко та С. Липківський [8, с. 32].

У жовтні посилювалося протистояння між Українською Центральною Радою та Тимчасовим урядом щодо планів скликання Українських Установчих Зборів (Української Установчої Ради). «Мариупольское слово» у зв'язку з цим інформувало, що на засіданні Тимчасового уряду 16 жовтня обговорювалося питання про становище в Україні після отримання повідомлення щодо організації скликання Українських Установчих Зборів. Уряд заявив про свою незгоду з такими діями й ухвалив викликати до Петрограду представників Генерального секретаріату, призупинивши виділення кредиту на 300 тис. руб. для його утримання [35]. Але цим погрозам не судилося здійснитися.

Внаслідок більшовицького жовтневого перевороту в Петрограді Тимчасовий уряд було усунуто від влади. Важливим етапом у розвитку Української революції та процесі відродження державності в Україні став III Універсал Української Центральної Ради (УЦР), проголошений 7 (20) листопада 1917 р. [55]. Він задекларував створення Української Народної Республіки (УНР), що означало відродження української державності. Саме з цього моменту її влада офіційно поширилася на територію Катеринославської губернії, в тому числі й на Мариуполь з повітом [55, с. 400]. У Третьому Універсалі УЦР наголошувалося, що український народ, який «довгі літа боровшися за свою національну волю й нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей на Україні суцільно» [55, с. 401].

15 листопада газета «Мариупольское слово» опублікувала повний текст Третього Універсалу українською мовою. В публікації було виділено основні положення Універсалу – про владу в Україні, її територію, відміну земельної власності, робітниче питання, про мир, відміну смертної кари, про суд, про самоврядування та громадянські свободи, про продовольство, Установчі Збори.

Незабаром після прийняття III Універсалу Українська Центральна Рада ухвалила закон про вибори до Установчих Зборів Української Народної Республіки. «Мариупольское слово» одразу поінформувало про це громадськість міста [35].

На основі законодавчих положень III Універсалу Генеральний секретаріат розпочав поширення своїх владних повноважень у Мариуполі та повіті. Комісаром Генерального секретаріату з освітніх справ на Мариупольщині був призначений І. Коваленко [38]. За його свідченням, владу Центральної Ради визнали також мариупольські поштово-телеграфні службовці та працівники залізниці [40].

10 листопада 1917 р. на засіданні Мариупольської міської думи першим було поставлено питання про її ставлення до Української Центральної Ради. З доповіддю по цьому питанню виступив комісар Генерального секретаріату з освітніх справ, гласний думи І. Коваленко. Він аргументовано переконував думців визнати владу УЦР. Проте останні, навіть не підтримуючи більшовицький переворот у Петрограді, не готові були одразу визнати українську владу [40].

12, 13, 14 листопада 1917 р. у Мариупольському повіті відбувалися вибори до Всеросійських Установчих Зборів [1, с. 135]. Українці Мариуполя певною мірою використали політичні можливості цих виборів. На них представники української політичної спільноти йшли окремим списком № 5 [40]. У цьому списку під № 1 значився підпоручик Костянтин Павлович Величко [36]. На виборах до Всеросійських Установчих Зборів українці отримали понад 3000 голосів і за результатами виборчого процесу в місті

посіли III місце після більшовиків та російських есерів [40]. Загалом, вплив українських есерів у Маріуполі виявився недостатнім, щоб закріпити досягнуті результати Української революції й утверджувати владу УНР.

Таким чином, аналіз революційних подій 1917 р. засвідчує, що не зважаючи на віддаленість від революційного центру України, Маріуполь у цей період перебував у сфері впливу Української революції. Її події отримали досить повне і позитивне висвітлення на сторінках міських газет. Ці публікації інформували всю демократичну громадськість Маріуполя про напружену боротьбу Української Центральної Ради за широку національно-територіальну автономію України.

Революційні процеси 1917 р. виразно засвідчили, що серед українців, які мешкали в Маріуполі, поширювалися ідеї національно-культурного та державного відродження. Українське товариство «Просвіта» в цей час уже не обмежувалося культурно-просвітницькою діяльністю, але також включилося до громадсько-політичного руху на полі Української революції. Цьому сприяли процеси демократизації суспільного життя, які відбувалися в місті.

Українська революція як і Російська Лютнева розвивалася на демократичних засадах, і через це загалом не зустрічала перепон з боку провідних громадських та політичних кіл Маріуполя, за виключенням більшовиків. Протягом листопада 1917 р. у місті демократичним шляхом, відбувалося утвердження влади УНР. Важливе місце в революційному процесі посів III Універсал Центральної Ради, який проголосив створення Української Народної Республіки та поширив її владу на територію Катеринославської губернії, в тому числі, й на Маріупольський повіт.

Але міська дума в цей час втрачала свій політичний вплив. Натомість, у Маріуполі посилювали свою діяльність більшовики, які після жовтневого перевороту в Петрограді зайняли відверто антиукраїнську позицію в політичному житті країни загалом та Маріуполя зокрема. Подальші події показали, що процес Української революції в Маріуполі, як і загалом в Україні, виявився незавершеним.

Надалі висвітлення питання щодо подій Української революції в Маріуполі потребує залучення архівних матеріалів, що дозволить більш повно проаналізувати цю актуальну тему.

Список використаної літератури

1. Божко Р. П. Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI века / Р. П. Божко, Т. Ю. Були, Н. Н. Гашененко и др. – Мариуполь: Изд-во Рената, 2006. - С. 135 – 136; Bozhko R. P. Mariupol i ego okrestnosti: vzglyad iz KhKhI veka / R. P. Bozhko, T. Yu. Buli, N. N. Gashenenko i dr. – Mariupol: Izd-vo Renata, 2006. - S. 135 - 136.
2. В українських організаціях. 5 березня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т1. – Київ: Наукова думка, 1997. – С. 37; V ukrainskikh organizatsiyakh. 5 bereznya 1917 r. // Ukraïnska Tsentralna Rada. Dokumenti i materialy u dvokh tomakh. – T1. – Kiïv: Naukova dumka, 1997. – S. 37.
3. Весь Мариуполь. Фотоальбом. Иллюстрированная историческая хроника. – Мариуполь: СПД Маликов, 2008. – 320 с. с иллюстрациями; Ves Mariupol. Fotoalbum. Ilyustrirovannaya istoricheskaya khronika. – Mariupol: SPD Malikov, 2008. – 320 s. s illyustratsiyami.
4. Виступ академіка В.А.Смолія на Міжнародній науковій конференції «Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.)» (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 1 червня 2017 р.) // Український історичний журнал. – 2017. - № 3. – С. 4 – 7; Vystup akademika V.A.Smoliiia na Mizhnarodnii naukovii konferentsii «Revoliutsiia, derzhavnist, natsiia: Ukraina na shliakhu samostverzhennia (1917–1921 rr.)» (Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, 1 chervnia 2017 r.) // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 2017. - № 3. – S. 4 – 7.

5. Другий Універсал Центральної Ради. 3 липня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т1. – Київ: Наукова думка, 1997. – С. 164 – 168; Druhyi Universal Tsentralnoi Rady. 3 lyupnia 1917 r. // Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy u dvokh tomakh. – T1. – Kyiv: Naukova dumka, 1997. – S. 164 – 168.

6. 3 матеріалів засідань Малої Ради. 9 липня – 2 серпня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т1. – С. 173 – 184; Z materialiv zasidan Maloi Rady. 9 lyupnia – 2 serpnia 1917 r. // Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy u dvokh tomakh. – T1. – S. 173 – 184.

7. Загальні збори Центральної Ради 1 – 3 червня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т1. – С. 99 – 101; Zahalni zbory Tsentralnoi Rady 1 – 3 chervnia 1917 r. // Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy u dvokh tomakh. – T1. – S. 99 – 101.

8. Мазур П. И. 1917 год. Мариуполь: От февраля до октября. Историческая хроника / П. И. Мазур. – Мариуполь: Издательство «Азовье», 2007. – 40 с.; Mazur P. I. 1917 god. Mariupol: Ot fevralya do oktyabrya. Istoricheskaya khronika / P. I. Mazur. – Mariupol: Izdatelstvo «Azove», 2007. – 40 s.

9. Мариупольская жизнь. – 1917. – 12 марта; Mariupolskaya zhizn. – 1917. – 12 marta.

10. Мариупольская жизнь. – 1917. – 15 марта; Mariupolskaya zhizn. – 1917. – 15 marta.

11. Мариупольская жизнь. – 1917. – 16 марта; Mariupolskaya zhizn. – 1917. – 16 marta.

12. Мариупольская жизнь. – 1917. – 18 марта; Mariupolskaya zhizn. – 1917. – 18 marta.

13. Мариупольское слово. – 1917. – 7 апреля; Mariupolskoe slovo. – 1917. –

7 aprelya.

14. Мариупольское слово. – 1917. – 18 апреля; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 18 aprelya.

15. Мариупольское слово. – 1917. – 20 апреля; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 20 aprelya.

16. Мариупольское слово. – 1917. – 21 апреля; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 21 aprelya.

17. Мариупольское слово. – 1917. – 18 мая; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 18 maya.

18. Мариупольское слово. – 1917. – 30 мая; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 30 maya.

19. Мариупольское слово. – 1917. – 31 мая; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 31 maya.

20. Мариупольское слово. – 1917. – 9 июня; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 9 iyunya.

21. Мариупольское слово. – 1917. – 11 июня; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 11 iyunya.

22. Мариупольское слово. – 1917. – 22 июня; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 22 iyunya.

23. Мариупольское слово. – 1917. – 7 июля; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 7 iyulya.

24. Мариупольское слово. – 1917. – 18 июля; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 18 iyulya.

25. Мариупольское слово. – 1917. – 22 июля; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 22 iyulya.

26. Мариупольское слово. – 1917. – 23 июля; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 23 iyulya.

27. Мариупольское слово. – 1917. – 28 июля; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 28 iyulya.

28. Мариупольское слово. – 1917. – 4 августа; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 4 avgusta.

29. Мариупольское слово. – 1917. – 5 августа; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 5 avgusta.

30. Мариупольское слово. – 1917. – 6 августа; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 6 avgusta.

31. Мариупольское слово. – 1917. – 10 августа; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 10 avgusta.

32. Мариупольское слово. – 1917. – 12 августа; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 12 avgusta.

33. Мариупольское слово. – 1917. – 29 августа; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 29 avgusta.
34. Мариупольское слово. – 1917. – 31 августа; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 31 avgusta.
35. Мариупольское слово. – 1917. – 20 октября; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 20 oktyabrya.
36. Мариупольское слово. – 1917. – 21 октября; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 21 oktyabrya.
37. Мариупольское слово. – 1917. – 22 октября; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 22 oktyabrya.
38. Мариупольское слово. – 1917. – 14 ноября; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 14 noyabrya.
39. Мариупольское слово. – 1917. – 15 ноября; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 15 noyabrya.
40. Мариупольское слово. – 1917. – 16 ноября; Mariupolskoe slovo. – 1917. – 16 noyabrya.
41. Матеріали Українського Національного з'їзду. 6 – 8 квітня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т1. – С. 52 – 63; Materialy Ukrainskoho Natsionalnoho zizdu. 6 – 8 kvitnia 1917 r. // Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy u dvokh tomakh. – Т1. – С. 52 – 63.
42. Перший Універсал Центральної Ради 10 червня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т1. – С. 101 – 105; Pershyi Universal Tsentralnoi Rady 10 chervnia 1917 r. // Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy u dvokh tomakh. – Т1. – С. 101 – 105.
43. Повідомлення комітету Центральної Ради про організацію Генерального секретаріату. 17 червня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т1. – С. 105; Povidomlennia komitetu Tsentralnoi Rady pro orhanizatsiiu Heneralnoho sekretariatu. 17 chervnia 1917 r. // Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy u dvokh tomakh. – Т1. – С. 105.
44. Повідомлення Центральної Ради про хід переговорів з Тимчасовим урядом Росії. 30 травня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т1. – С. 92 – 93; Povidomlennia Tsentralnoi Rady pro khid perehovoriv z Tymchasovym uriadom Rosii. 30 travnia 1917 r. // Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy u dvokh tomakh. – Т1. – С. 92 – 93.
45. Постанова Тимчасового уряду про затвердження Генерального секретаріату 3 липня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т1. – С. 163 – 164; Postanova Tymchasovoho uriadu pro zatverdzhennia Heneralnoho sekretariatu 3 lypnia 1917 r. // Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy u dvokh tomakh. – Т1. – С. 163 – 164.
46. Протокол засідання Генерального секретаріату. 29 червня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т1. – С. 160 – 163; Protokol zasidannia Heneralnoho sekretariatu. 29 chervnia 1917 r. // Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy u dvokh tomakh. – Т1. – С. 160 – 163.
47. Протоколи засідань комітету Центральної Ради. 10 – 19 травня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т1. – С. 84 – 92; Protokoly zasidan komitetu Tsentralnoi Rady. 10 – 19 travnia 1917 r. // Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy u dvokh tomakh. – Т1. – С. 84 – 92.
48. Романцов В. М. Грецькі села Північного Приазов'я в перший період Української національно-демократичної революції / В. М. Романцов // Історичні та політологічні дослідження. – 2010. – № 3 - 4 (45 - 46). - С. 146 – 151; Romantsov V. M. Hretski sela

Pivnichnoho Pryazov`ia v pershyi period Ukrainskoi natsionalno-demokratychnoi revoliutsii / V. M. Romantsov // Istorychni ta politolohichni doslidzhennia. – 2010. – № 3 - 4 (45 - 46). - S. 146 – 151.

49. Романцов В. М. Демократичні перетворення в Маріуполі на початку революції 1917 р. / В.М.Романцов // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. – 2015. – Вип. 12. С. 88 – 94; Romantsov V. M. Demokratychni peretvorennia v Mariupoli na rochatku revoliutsii 1917 r. / V.M.Romantsov // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Istorii. Politolohiia. – 2015. – Vyp. 12. S. 88 –94.

50. Сергійчук Г. Українське національне відродження у Москві в 1917 році [Електронний ресурс] / Г. Сергійчук. – Режим доступу:file:///C:/Users/user/Downloads/dkz_2015_Spets.vip.2_6.pdf; Serhiichuk H. Ukrainске natsionalne vidrozhennia u Moskvi v 1917 rotsi [Elektronnyi resurs] / H. Serhiichuk. – Rezhym dostupu: file:///C:/Users/user/Downloads/dkz_2015_Spets.vip.2_6.pdf

51. Тимчасова інструкція Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду на Україні. 4 серпня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т.1. – С. 213 – 214; Tymchasova instruktsiia Heneralnomu sekretariatovi Tymchasovoho uriadu na Ukraini. 4 serpnia 1917 r. // Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy u dvokh tomakh. – Т.1. – S. 213 – 214.

52. Третій універсал Української Центральної Ради // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т.1. –С. 398 – 401; Tretii universal Ukrainskoi Tsentralnoi Rady // Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy u dvokh tomakh. – Т.1. –S. 398 – 401.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2017 р.

V. Romantsov

UKRAINIAN REVOLUTION. EVENTS OF 1917 IN MARIUPOL

In 2017 100th anniversary of the beginning of the Ukrainian Revolution of 1917-1921 is celebrated. It was a transformative event in the history of our state as continuing a centuries-old tradition of state creation after the long-term period of being under the reign of the foreign states it paved the way to the revival of the Ukrainian statehood. III Universal of the Central Council of Ukraine proclaiming creation of the Ukrainian People's Republic and expanding its rule into the territory of Katerynoslavska province including Mariupol uyezd occupied an important place in its process.

The analysis of the events of the Revolution of 1917 indicates that regardless of the fact that Mariupol was in a distance from the revolutionary center of Ukraine it was influenced by the Ukrainian Revolution. The Ukrainian Revolution events were covered sufficiently fully and positively by the city's newspapers. These articles informed Mariupol democratic community about the tense struggle of the Central Council of Ukraine for broad national and territorial autonomy of Ukraine.

The events of the Revolution of 1917 distinctly indicated that among the Ukrainians who lived in Mariupol the ideas of the national and cultural as well as the state revival were promoted. Functioning of Ukrainian society "Prosvita" at that time was not limited to cultural and educational activity but it also joined the social and political movement within the Ukrainian Revolution. The process of public life democratization taking place in the city facilitated this.

The Ukrainian Revolution as well as the February Revolution in Russia was developed on the democratic basis and due to this was unhindered by the leading public and political circles of Mariupol except for the Bolsheviks. In the course of November 1917 in Mariupol the establishment of the Ukrainian People's Republic's authority was taking place democratically. The important place in the revolutionary process was taken by the III Universal of the Central

Council that proclaimed the establishment of the Ukrainian People's Republic and expanded its authority to the territory of Katerynoslavska province including Mariupol uyezd. But further events showed that the process of the Ukrainian Revolution in Mariupol as in Ukraine in general appeared to be inconclusive.

Examining the issue of the Ukrainian Revolution of 1917 events in Mariupol enables to convey truthful information about that hard decisive period to the contemporary residents of the city in order to overcome conventional historical myths of the Soviet times. It affords the opportunity of analyzing the role of Pryazovye in the history of Ukraine, in its social development and decisively proves that Mariupol is an integral part of Ukraine.

Key words: *Ukrainian Revolution, Universals of the Central Council of Ukraine, Ukrainian People's Republic, authority of UPR, Ukrainian national movement in Mariupol, Mariupol City Council.*

УДК 94(477)''14/17

І.С. Стороженко

ГІПОТЕЗА ГЕНЕЗИСУ ТА ЕВОЛЮЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА В АСПЕКТІ ПАСІОНАРНОЇ ТЕОРІЇ ЕТНОГЕНЕЗУ (КІНЕЦЬ XV – СЕРЕДИНА XVII ст.)

Стаття, яка є вступом до рукопису монографії, що має ідентичну із статтею назву¹, в загальному вигляді знайомить читача з механізмом народження українського козацтва як національного етнічного утворення – субетносу, що протягом кінця XV – середини XVII ст. еволюціонував за етнічними фазами та етапами, виконуючи функції домінувати українського етносу, його збройних сил і державності.

Ключові слова: *українське козацтво, етнічне утворення – субетнос, фази та етапи, домінувати українського етносу.*

За висновками Л. Гумільова, «консорція» переростає за певних умов у «етнос», але якщо вона довго зберігається (у нашому випадку понад 70 років), то переростає спочатку в «конвіксію»,² а потім в субетнос. Водночас ситуація з козацькою «консорцією» свідчила, що без зовнішнього поштовху вона не переросте в «конвіксію». Бажаний вплив на етногенез консорції розпочався в 60-х роках XVI ст. Козаки були запрошені для участі в Лівонській (1561-1569 рр.), Московській (1578-1580 рр.) та Псковській (1582 р.) кампаніях у складі польської армії як піхотинці. Водночас були проведені урядові козацькі реформи Сигізмундом II Августом (1570-1572 рр.) та Стефаном Баторієм (1578-1582 рр.), відповідно до яких козацтво було оголошено привілейованим збройним станом в Речі Посполитій з відповідними правами й вольностями. Це сприяло зростанню кількісного складу козацтва за рахунок ветеранів війн та збіднілої шляхти. А головне, козаки почали з 1570 р. закладати основи «конвіксії»: осаджувати (будувати) хутори та села, створювати свої господарства та сім'ї, а організаційно проживати територіальними десятками.

¹ Затверджена до видання Вченою радою Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара, протокол № 6 від 27.12.2012 р., але через брак коштів до цього часу не видана.

² «Конвіксія» (від лат. "convictio" – спільне проживання, постійне спілкування) – група людей з однохарактерним побутом і сімейними зв'язками, а з неї – шлях в «субетнос» [5, с.22].

Підсумовуючи, зазначимо, що у 1570 р. розпочався другий етап козацького етногенезу у фазі «піднесення»: утворення етнічної структури – «конвіксії», соціальною оболонкою якої було козацьке військо, а пасіонарним імперативом поведінки: «*Будь тим, ким ти мусиш бути!*». Протягом 1570-1578 рр. «конвіксія-військо» дислокується на волості, на базі прикордонних замків та їхніх околиць, а протягом 1579-1590 рр. – на Низу Дніпра. Тут, на островах Великого Лугу, козаки утворюють від своїх прикордонних замків 6-8 городків, які починаючи з 1585 р. отримують самоназву «січей», на базі яких утворюються «коші». На ґрунті цих кошів за принципом синергетики «конвіксія – козацьке військо» у 1587 р. досягає апогею свого розвитку як структурно-упорядкована система, що перебуває у неврівноваженому стані («*флуктуації*»), а в 1590 р. досягає критичної межі («*біфуркації*») щодо питання переростання «конвіксії» до наступного етапу етногенезу – «субетносу». Для виведення «конвіксії» з цієї критичної межі до «субетносу» потрібен був зовнішній поштовх щодо визначення для нього соціальної оболонки. Таким зовнішнім поштовхом, що сприяв подальшому етногенезу «конвіксії», стала третя урядова козацька реформа, проведена Сигізмундом III протягом 1590-1591 рр., відповідно до якої було прийнято постанову польського сейму від 19 квітня 1590 р. «Порядок щодо низовців та України», якою козацтву надавалося право на створення під сюзеренатом короля Речі Посполитої своєї автономії на Низу Дніпра [15, с.178,179; 3, с. 173-175].

Отже, у 1590 р. розпочався третій етап козацького етногенезу у фазі «піднесення»: утворення етнічної структури – «субетносу», соціальною оболонкою якої було виникнення протодержавного утворення Війська Запорозького, яке я помилково назвав у своїй монографії першою Запорозькою (Базавлуцькою) Січчю³, з пасіонарним імперативом поведінки: «*Будь тим, ким ти мусиш бути!*».

Зазначимо, що серед усіх козацьких структур особливе місце належить саме Базавлуцькому протодержавному утворенню Війську Запорозькому (1590-1638 рр.). Його унікальність полягає в тому, що, по-перше, це була військово-адміністративна федеративна республіка українського козацтва із столицями на острові Базавлук (р. Дніпро) та на волості (м. Канів). Іншими словами, Базавлуцьке Військо Запорозьке було «*Супердержавою*», соціальна оболонка її козацького субетносу складалася з «*сузір'я*» восьми острівних січей Великого Лугу, а «*плеядою*» в цьому сузір'ї були 8 територіальних кошів (поділялися на територіальні сотні, а останні – на територіальні

³ Розглядаючи питання утворення Запорозької Січі, Н.П. Василенко торкнувся висновків Л.В. Падалки, які він висловив у своїй статті «К вопросу о существовании Запорожской Сечи». За його думкою, ніякої Січі, як постійного місця перебування козаків, не виникало на Запорожжі ні у XVI, ні в першій половині XVII ст. Існували тільки тимчасові козацькі укріплення, табори, «коші» [1, с. 195]. Дослідження автора цих рядків генезису, еволюції і знищення вищеназваної Базавлуцької Січі показали, що вона ні в козацьких джерелах, ні в польських документах не називалася Запорозькою Січчю, а її столиці на острові Базавлук та в м. Каневі не називалися Січчю чи Кошем. У спілкуванні та листуванні козаки свою столицю на острові Базавлук називали «курнями», де було побудовано понад півтори сотні куренів (тимчасових житлових приміщень) від 8 кошів острівних січей, а офіційно це було місто-держава Військо Запорозьке. Документи, відправлені звідси, мали таку форму: «Дано з Базавлука, гетьман Війська Запорозького Петро Сагайдачний». Отже, соціальною оболонкою козацького субетносу, що народився 1590 р., було утворення Базавлуцької козацької держави Війська Запорозького, яка проіснувала до 1638 р. і *трансформувалася* через 10 років в козацьку державу Б.Хмельницького Військо Запорозьке [13, с. 246 -278, 314-332].

Вищевикладене дозволяє зробити висновок, що Б.Хмельницькому належить створення першого Чортомлицького військово-адміністративного прикордонного козацького формування в 1652 р., яке він назвав Запорозькою Січчю, а його столицю – Кошем. Січ підпорядкував Кошовому атаману, поділив територію Січі на п'ять паланок, а усе військо запорожців на 40 куренів (військово-господарських організаційних структур). Ця ж Січ після 25 років еміграції (1709-1734), до якої її примусив Петро I, повернулася з дозволу Анни Іоановни на Запорожжя, де відродилася під назвою Піддільненської, або Нової Січі. Проіснувала 40 років (1734-1775). Знищена за маніфестом Катерини II від 14.08.1775 р.

десятки) на волості, на базі прикордонних замків та їхніх околиць, на які був поширений цей субетнос. По-друге, структура цієї протодержави досягла вершин досконалості через те, що формувалася на принципах синергетики та етногенезу і стала зразком і домінантою для усіх наступних структур козацтва. *Це єдина козацька структура, яка за досконалістю своєї будови, державотворчою, культурно-освітньою і військовою діяльністю є першим державним утворенням українського етносу після загибелі Київської держави – Русі.* Держава Б. Хмельницького – Військо Запорозьке (1648-1657 рр.) є спадкоємницею Базавлуцького протодержавного утворення Війська Запорозького (1590-1638 рр), зокрема за своєю будовою.

На початковому етапі існування Базавлуцького протодержавного утворення його субетнос утвердився через соціальну оболонку організаційної структури тільки на Низу Дніпра та на хуторах і селах, де мешкали козаки і їхні сім'ї (на волості). А протягом двох перших десятиліть XVII ст. воно покочало 75% міщан прикордонних замків та їхніх околиць і цим поширило субетнос і свою організаційну структуру на волость, установивши у такий спосіб над нею козацьку юрисдикцію. Це дозволило Базавлуцькому Війську Запорозькому встановити контроль над діяльністю шляхти і прикордонною королівською адміністрацією, а також взяти під свій захист православну церкву і мешканців волості. На початку другого десятиліття XVII ст. Базавлуцьке Військо Запорозьке уклало союз з православною церквою, що сприяло об'єднанню навколо козацтва як пересічних громадян, так і української еліти на ґрунті національно-релігійних інтересів. Прикладом такого об'єднання був вступ у 1620 р. П. Сагайдачного з усім Військом Запорозьким до Київського братства. Цього ж року за його піклуванням і за підтримки Війська Запорозького в Україні була відновлена православна ієрархія [14, с. 27]. Останнє об'єднало козацтво з українською інтелігенцією, яка в ті часи була зосереджена у складі духовенства. У православної церкви з'явилися свої рицарі, а у громадян України – особистості, які були здатні згуртувати їх для боротьби за етнічну (українську) і конфесійну (православну) незалежність. Союз козацтва з православною церквою поклав початок розвитку українського бароко, яке охопило всі сфери українського освітнього та культурного життя. У 1632 р. за кошти та військової підтримки Базавлуцького Війська Запорозького було утворено вищий освітній заклад – Києво-Могилянську Колегію, шляхом об'єднання Братської та Лаврської шкіл [14, с. 43,44]. В цих школах, а також в Колегії навчалися козацькі діти. За своєю військовою потужністю Базавлуцьке протодержане утворення перетворилося на противагу Кримському ханству. Вищевикладене свідчить, що в Україні після подолання наслідків монгольської навали відбулося наприкінці XVI ст. відродження її етносу з новою назвою – «український», який обріс соціальною оболонкою козацької державності. За таких умов, наступною урядовою козацькою реформою повинно було бути включення Базавлуцького Війська Запорозького за «річпосполитським проектом»⁴ [2, с. 190-199] на правах автономії до складу Речі Посполитої. За умов реалізації цього проекту польська влада отримала б можливість посилити свої позиції на Низу Дніпра з питань оборони

⁴ Проект створення універсальної «*річпосполитської*», або «*шляхетської*», імперії, яка б базувалася на гіпотезі сарматського походження слов'ян, був запропонована мислителем-гуманістом Станіславом Оріховським-Роксоланом (1513–1566 рр.). Відповідно до нього постулювалися рівні «*сарматські*» права поляків та українців і навіть перевага останніх, як спадкоємців найславнішого сарматського племені «*роксоланів*», яка б гарантувала свободи та співіснування різних культур і народів. Люблінська унія 1569 р. стала апофеозом «*річпосполитського проекту*» [2, с. 190, 196, 198]. Та омріяні Оріховським-Роксоланом взаємні поступки за річпосполитським проектом не стали реальністю. Небажання польської шляхти підтримати український проект засвідчило, що Польща не стала носієм річпосполитського проекту, проголошеного правовими актами Люблінської унії 1569 р.

південних рубежів Речі Посполитої, а також покласти на цю автономію (Військо Запорозьке) відповідальність за несанкціоновані вторгнення козацтва в межі володінь Османської імперії. З іншого боку, визнання цієї території автономією дозволило б українцям отримати етнічні і конфесійні права й свободи. Подальші історичні події, ситуації та процеси навколо козацького питання, зокрема, досвід Московської держави, показали, що запропонований запорожцями шлях вирішення козацької проблеми був єдино вірний.

Але враховуючи вороже ставлення до козацтва великого коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського та польської шляхти, яка через свою жадібність не бажала втрачати свої маєтки на волості, про створення козацької автономії на цій території, на споконвічній, до речі, українській землі, не могло бути й мови. Не прораховуючи катастрофічних наслідків для Речі Посполитої, її керівництво взяло курс на знищення українського козацтва, не розуміючи, що воно пустило глибокі соціальні та духовні корені в українському етносі [8, с. 96-98]. *Вчиняючи так, воно також не розуміло, що, знищуючи українське козацтво, воно здійснило запуск процесу загибелі своєї держави – Речі Посполитої, як соціально-політичної системи, бо прагнуло зупинити потужний закономірний історичний процес відродження українського етносу через інструмент козацького субетносу, як складової етнічної системи держави – річпосполитського суперетносу.*

Наприкінці 1637 р. польське військо, очолюване польним гетьманом Миколою Потоцьким, вирушило на Україну з метою приборкнення козацького свавілля. В битві під Кумейками (грудень 1637 р.) військо Базавлуцького Війська Запорозького, очолюване її гетьманом Павлом Павлюком (через помилки останнього), зазнало поразки. Наступного 1638 р., через неузгодженість дій кошових та полковників Базавлуцького Війська Запорозького з подальшої підготовки та проведення відсічі польській армії, а також через зраду реєстрового козацтва, надпотужне запорозьке військо було повністю знищене. Україна покритася козацькими шибеницями. М. Потоцький брав безпосередню участь в жорстоких розправах над запорожцями. Про ці розправи над козаками Адам Кисіль згадував з жалем десять років пізніше, під час повстання Б.Хм-ельницького, зазначивши, що тепер козаки грозять теж саме зробити над поляками [4, с. 278-280]. *«Ординація війська запорозького реєстрового 1638 р.»*, ухвалена польським сеймом у березні цього ж року, позбавила на *«вічні часи»* усе українське козацтво статусу привілейованого окремого збройного стану, скасувала козацький імунітет і перевела його в стан *«простого народу, оберненого в холопів»* [8, с.96, 97]. Реформовані реєстрові полки тепер були не козацькими, а лише організовані по-козацьки, бо до їх складу зарахували не козаків, а холопів. Тому усі посади у цьому війську, за винятком сотника і сотенного отамана, посідали поляки. Польський уряд за допомогою гарнізонів⁵ фортеці Кодак (відновлена в 1639 р.) та утвореного форпосту на Микитиному Розі повністю витіснив залишки запорожців з Низу Дніпра і вимусив їх мігрувати на лівобережну ділянку Дикого Поля (на землі, що межували з Військом Донським) та на землі Слобідської України]. *Визначальним чинником знищення запорозького козацтва було позбавлення*

⁵ Щоб взяти під свій контроль міграцію козаків та мешканців з волості на Низ Дніпра, з метою проведення там господарського та військового промислу, польський уряд побудував в 1635 р. поліцейську фортецю Кодак над Кодацьким порогом, яку цього ж року реєстрові козаки, очолювані Іваном Сулимою, знищили. Після ліквідації в 1638 р. поляками Базавлуцького протодержавного утворення, наступного 1639 р. фортеця була відбудована з гарнізоном у складі 600 осіб. Усі затримані, що прагнули потрапити на Низ Дніпра і не мали паспорта від козацького комісара, каралися на смерть. Для затримки тих, кому вдалося потрапити на Низ Дніпра, на Микитиному Розі, на базі січі Канівського реєстрового козацького полку був облаштований урядовий форпост, на якому за графіком змінного чергування перебував один реєстровий козацький полк у складі однієї тис. осіб з трьома гарматами.

його матеріальної і оборонної бази на Низу Дніпра шляхом захоплення реєстровцями його островних січей у Великому Лузі і перетворення їх на січі реєстрових полків [13, с. 266-277].

Позбавлення волості та Низу Дніпра пасіонарного козацького елементу забезпечило Речі Посполитій спокійне життя протягом «золотого десятиліття» (1638 – 1648 рр.). Але за ці десять років вирости діти й онуки в сім'ях, в яких загинули пасіонарні батьки й діди, а козаків-реєстровців пригнічував соціально-політичний тиск прикордонної польської влади. За цих обставин пасіонарний імпульс-поштовх, спричинений Б. Хмельницьким з острова Томаківка навесні 1648 р. (заклик до повстання), викликав пасіонарну індукцію в полках реєстрових козацьких полків і відгукнувся пасіонарним вибухом мешканців обох берегів Дніпра Середньої і Східної України, формуючи селянські повстанські загони й полки, а також надаючи всебічну допомогу українській армії. Відбувся новий запуск системи козацького етногенезу, внаслідок якого козацький субетнос не тільки відродився, а й став домінантою всього українського етносу. Етнічне пробудження мешканців Наддніпрянщини на основі цієї домінанти обросло соціальною оболонкою української національної революції середини XVII ст. під керівництвом Б. Хмельницького. Уже через півтора роки, за результатами битви під Зборовом (15 – 16.08.1649 р.), відповідно до Зборівського договору між королем Польщі Яном Казимиром та українським гетьманом Богданом Хмельницьким, була утворена де-юре і де-факто українська козацька держава з метафоричною назвою «Військо Запорозьке». Інколи її називають державою Б. Хмельницького. Для створення цього державного формування у складі Речі Посполитої король віддав йому територію трьох воєводств: Київського, Чернігівського та Брацлавського і встановив над ним свій протекторат через київського воєводу. Адміністративний устрій цієї держави був побудований за полково-сотенним ладом, а її армія складалася за сорокатисячним козацьким реєстром. Подальші події засвідчили, що Зборівська битва (15 – 16.08.1649 р.) і підписаний після неї Зборівський договір 1649 р. були апогеєм піднесення козацького субетносу. Уже в другій половині цього ж року в державі Б. Хмельницького відбулися події, які засвідчили, що козацький етногенез переріс із фази «піднесення» в «акматичну фазу (пасіонарного перегріву)», оскільки закінчився 150-літній етап фази піднесення! Особливість цієї фази полягає в тому, що, по-перше, «після певного моменту, деякої червоної межі, – пише Л. Гумільов, – пасіонарії ламають первісний імператив поведінки. Вони припиняють працювати на загальну справу і починають боротися кожний сам за себе... Тому імператив змінює своє призначення. Він звучить уже так: “Не будь тим, ким ти мусиш бути, але будь самим собою!» [5, с.93]. Це означало, що який-небудь козак хоче бути не рядовим воїном своєї сотні, а сотником, а сотник – полковником, він хоче мати своє ім'я і прославити його, а кожен селянин прагне стати козаком. Навіть серед соратників Б. Хмельницького з'явилися полковники, які не хотіли бути тими, ким вони мусили бути, і, ризикуючи своїм життям, проявляли непокору великому гетьману. Зокрема, наприкінці 1649 р. опозиційно настроєні до Б. Хмельницького полковники Д. Нечай, М. Небаба та П. Шумейко зосередили під своїми прапорами близько 30 тисяч козаків і селян. У лютому 1650 р. на Низу Дніпра вибухнуло повстання цієї черні, яка на своїй раді обрала на противагу Б. Хмельницькому гетьманом Війська Запорозького козака Я. Худолія. Як відомо, Б. Хмельницький жорстоко придушив це повстання [9, с.172-174].

Під час акматичної фази виникає проблема надлишку пасіонарного елементу. Ця проблема отримала назву «пасіонарного перегріву». Оскільки ці пасіонарії, користуючись тепер імперативом “Будь самим собою”, дбали тільки про свої особисті інтереси, то перебували в опозиції до діючої влади і створювали небезпечну дестабілізаційну ситуацію в суспільстві. Тому західноєвропейські володарі та їхні уряди

в подібних випадках, щоб зберегти мир і спокій в суспільстві, видворяли пасіонарний елемент за межі своїх держав. Зокрема, організовували хрестові походи за *“Гробом Господнім”* у Палестину, походи для завоювання нових земель, експедиції для виявлення нових торговельних шляхів і континентів або розпочинали довготривалі війни із сусідами [5, с.97-111]. Б. Хмельницький пішов іншим шляхом. Він вирішив зосередити козацький пасіонарний елемент, який не потрапив до 40-тисячного козацького реєстру за Зборівським договором, на Низу Дніпра, установити над ним контроль і періодично, у разі необхідності, спрямовувати його енергію проти Кримського ханства [12, с. 241, 244]. З цією метою в 1652 р. він створив Чортомлицьку Запорозьку Січ за своїм проектом, до її січового реєстру зарахував вищеназаний козацький контингент, взяв її на своє фінансове утримання і таким чином установив над нею свій протекторат. Враховуючи важливість захисту південного кордону держави від Кримського ханства й Османської імперії, Б. Хмельницький вимушений був утримувати і упокорювати пасіонарну і вибухонебезпечну Січ. Але ситуація в козацькій державі не покращувалася. Аналіз ходу подій свідчив, що дія пасіонарного перегріву акматичної фази козацького етногенезу не є першопричиною етнічної кризи, а лише її наслідком. Першопричиною кризи козацької держави була її етнічна будова, яка упродовж 1650-1657 рр. поглиблювала з року в рік соціально-політичну кризу в суспільстві й сприяла занепаду боєздатності армії. Військо Військо Запорозьке наближалось до свого трагічного кінця. Необхідно було терміново вдатися до рішучих дій, щоб зупинити цей процес. За висновками Л.Гумільова на *субетнічному рівні* (наш випадок) людина з великою пасіонарністю може здійснити успішний крок протидії, зокрема, акматичній фазі [6, с. 510]. Але який же для цього треба обрати механізм впливу?

У цьому контексті вражає геніальність вибору Б. Хмельницьким важелів впливу на процеси етногенезу в межах Війська Запорозького. А саме: він дійшов висновку, що врятувати ситуацію можливо лише шляхом утворення держави в територіальних межах українського етносу! Обґрунтуємо вищенаведене і підкреслимо, що вибір Б. Хмельницьким шляху подолання кризових явищ у своїй державі узгоджувався із закономірностями утворення й еволюції етнічних систем. Водночас зазначимо, що сталість етнічної системи забезпечується наявною в ній кількістю компонентів, тобто кількістю субетносів. Чим більше цих компонентів, тобто чим складніша система, тим вона більш життєздатна і тим вище є фактор її сталості і збалансованості, тобто гомеостатичності, *«завдяки чому вона має можливість пережити століття неспокою, розбрату і мирного в'янення»* [5, с. 19]. При цьому Л. Гумільов зазначає, що *«під час спрощення етнічної системи у фазі занепаду кількість субетносів скорочується до одного, що означає персистентний (пережитковий) стан етносу»* [5, с. 22]. У нашому випадку внаслідок процесу етногенезу козацька держава утворилася на базі одного субетносу – козацького. Інші українські субетноси, зокрема лемки, бойки, гуцули, покутяни, підгоряни, ополяни, волиняни та поліщуки [7, с. 196-199], перебували за межами козацької держави у складі суперетносів Речі Посполитої та Австрійської імперії.

Отже, *утворивши козацьку державу з одного субетносу (козацького), Б. Хмельницький отримав спрощену українську етнічну систему, яка рано чи пізно повинна була призвести до занепаду структури Війська Запорозького як системи, оскільки фактор її сталості і збалансованості був мінімальний. Щоб урятувати таку систему, тобто підвищити її фактор сталості й опір навколишньому середовищу, існував єдиний шлях – ускладнити її структуру, тобто включити до складу козацької держави хоча б частину вищеназаних українських субетносів.*

При цьому зазначимо, що *механізм подолання наслідків соціально-політичних кризових явищ у державі Б. Хмельницького, викликаних пасіонарним перегрівом*

акматичної фази етногенезу, закладався самою природою складної етнічної системи. Зокрема, за наявності в системі поряд з козацьким інших українських субетносів, він автоматично передавав свої проблеми всій сукупності субетносів, взаємодія яких обумовлювала виникнення в цієї сукупності нових інтегративних якостей, не притаманних твірним її компонентам, тобто жодному з цих субетносів і, зокрема, козацькому [10, с. 160]. Це і було панацеєю для вирішення проблеми за умови створення української держави в етнічних межах. Саме останнє було стратегічною метою діяльності Б. Хмельницького упродовж 1649-1657 рр.

На заваді створенню такої держави було те, що ці українські землі перебували під владою Речі Посполитої. Для того, щоб відібрати їх у Польщі, Б. Хмельницький шукав допомоги ззовні. Сподіваючись, що православна Москва може надати йому таку допомогу, він уклав з царем Олексієм Михайловичем Переяславську угоду (18 січня 1654 р.). Але у Москві були свої державні інтереси – вихід до Балтійського моря. Протягом 1654 – 1656 рр. вона завойовує Білорусію, Литву й укладає з Польщею Віленську мирну угоду (жовтень 1656 р.) [11, с. 5-144].

Втративши віру отримати допомогу від Росії щодо реалізації своїх задумів, Б. Хмельницький звернувся до шведського короля. З'явилася якась надія Під час облоги м. Львова (жовтень 1655 р.) Б. Хмельницький в листі до львів'ян повідомив, що шведський король здобув Краків, а він (гетьман) має намір об'єднати усі етнічноукраїнські землі в межах козацької держави [12, с. 211]. Б. Хмельницький вірив у те, що шведська протекція допоможе йому створити державу в українських етнічних межах, і що до складу України відійдуть всі українські землі «по Віслу» і до «угорського кордону» [12, с. 222]. Але сподівання здійснити свій задум за допомогою шведського короля виявилися марними. Швеція визнала Військо Запорозьке (грудень 1656 р.) лише в межах Брацлавського, Київського та Чернігівського воєводств [12, с. 230].

Останню надію у своєму задумі розгромити Польщу і приєднати українські землі до Війська Запорозького Б. Хмельницький покладав на союз з Трансільванією і спільні з нею воєнні дії проти польської армії. На допомогу князю Д'єрді II Ракоці він відправив козацький корпус, очолюваний наказним гетьманом А. Ждановичем (грудень 1656 р.), а також додаткові сили під командуванням свого сина Ю. Хмельницького та Миргородського полковника Г. Лісницького (липень 1657 р.) [12, с. 242]. Але через відсутність військової дисципліни ⁶в українській козацькій армії (козаки відмовилися брати участь у воєнних діях і виконувати накази своїх командирів) трансільванська армія зазнала поразки, і Ракоці вимушений був капітулювати перед польською армією (липень 1657 р.) [12, с. 230-233, 243].

Підсумовуючи, зазначимо, що Б. Хмельницький, зіткнувшись із соціально-політичними кризовими явищами у своїй державі, а також із зниженням боєздатності своєї армії, почав шукати шляхи подолання цих негативних процесів. З метою приборкання надлишку пасіонарного козацького елемента і встановлення контролю над ним він відродив у 1652 р. Запорозьку Січ і включив цих пасіонаріїв до січового реєстру. Щоб подолати інші кризові явища в державі і врятувати її від загибелі, Б. Хмельницький дійшов висновку, що оптимальним варіантом може бути об'єднання усіх етнічних українських земель в межах козацької держави. Для того, щоб відібрати ці землі у Польщі, він звертався за допомогою до держав-сусідів (Росії, Швеції та Трансільванії). Але йому не судилося реалізувати свої плани, бо цьому завадила його смерть 27 липня

⁶ Відсутність дисципліни в армійському формуванні тотожно перетворенню його на некерований натовп, тобто є ознакою його 100% небоєздатності. Б. Хмельницький сам був заложником акматичної фази етногенезу і тому нереально оцінював ситуацію в державі і армії. Він у всьому звинуватив наказного гетьмана полковника Антона Ждановича і планував покарати його на смерть.

1657 р. Вона забрала в українського козацтва видатну пасіонарну особистість і тому була не окремою втратою, а поворотною датою історії, яка вплинула на подальшу долю козацької держави. Внаслідок цієї події етногенез козацького субетносу у Війську Запорозькому переріс з *«акматичної фази (пасіонарного перегріву)»* у фазу *«пасіонарного надлому»*, яка обросла соціальною оболонкою громадянської війни під загальною назвою *«Руїна»*, що тривала понад 30 років (1657-1687).

«Завершення, початок у попередньому номері (випуску)».

Список використаної літератури

1. Василенко Н. П. Очерки по истории Западной Руси и Украины / Н. П. Василенко. – Киев: Изд. кн. магазина Н.Я. Оглоблина, 1916. – 589 с. ; Vasilenko N. P. Ocherki po istorii Zapadnoy Rusi i Ukrainy / N. P. Vasilenko. – Kiev: Izd. kn. magazina N.Ya. Ogloblina, 1916. – 589 с.
2. Вирський Д. С. Станіслав Оріховський-Роксолан як історик та політичний мислитель / Д. С. Вирський. – Київ; Кременчук : Вид-во КДПУ, 2001. – 217 с. ; Vyrskiy D. S. Stanislav Orikhovskiy-Roksolan yak istoryk ta politychniy myslytel / D. S. Vyrskiy. – Kyiv; Kremenchuk : Vyd-vo KDPU, 2001. – 217 s.
3. Грушевський М. С. Історія України-Руси. В 11-ти т. / М. С. Грушевський. – Київ, 1995. – Т.7. – 628 с. ; Hrushevskiy M. S. Istoriiia Ukrainy-Rusy. V 11-ty t. / M. S. Hrushevskiy. – Kyiv, 1995. – Т.7. – 628 s.
4. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11т. / М.С. Грушевський – К. 1995.- Т.8. – частина 1.– 325 с.; Hrushevskiy M. S. Istoriiia Ukrainy-Rusy. V 11-ty t. / M. S. Hrushevskiy. – Kyiv, 1995. – Т.8. частина 1. – 325 s.
5. Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период / Л. Н. Гумилев. – Ленинград : Наука, Ленинградское отделение, 1990.- 279 с. ; Gumilev L. N. Geografiya etnosa v istoricheskiy period / L. N. Gumilev. – Leningrad : Nauka, Leningradskoe otделение, 1990. – 279 s.
6. Гумилев Л. Н. Этносфера. История людей и история природы / Л. Н. Гумилев. – Санкт Петербург : СЗКО "Кристалл", Москва : Оникс, 2003. – 575 с. ; Gumilev L. N. Etnosfera. Istoriiya lyudey i istoriiya prirodi / L. N. Gumilev. – Sankt Peterburg : SZKO "Kristall", Moskva : Oniks, 2003. – 575 s.
7. Енциклопедія українознавства в 3-х т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. – Київ, 1994. – Т. 1. - 400 с. ; Entsyklopediia ukrainoznavstva v 3-kh t. / pid hol. red. V. Kubiiovycha, Z. Kuzeli. – Kyiv, 1994. – Т. 1. - 400 s.
8. Історія України в документах і матеріалах / М. Н. Петровський, В. К. Утілов. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1941. – Т. 3 : Визвольна боротьба українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1569–1654 рр.). - 292 с. ; Istoriiia Ukrainy v dokumentakh i materialakh / M. N. Petrovskiy, V. K. Utilov. – Kyiv : Vyd-vo AN URSSR, 1941. – Т. 3 : Vyzvolna borotba ukrainskoho narodu proty hnitu shliakhetskoï Polshchi i pryiednannia Ukrainy do Rosii (1569–1654 rr.). - 292 s.
9. Качмарчик Я. Гетьман Богдан Хмельницький / Я. Качмарчик. – Перемишль-Львів, 1996 р. – 326 с. ; Kachmarchyk Ya. Hetman Bohdan Khmelnytskyi / Ya. Kachmarchyk. – Peremyshl-Lviv, 1996 r. – 326 s.
10. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования / И. Д. Ковальченко. – Москва : Наука, 1987. – 440 с. ; Kovalchenko I. D. Metody istoricheskogo issledovaniya / I. D. Kovalchenko. – Moskva : Nauka, 1987. – 440 s.
11. Сагановіч Г. Невядомая вайна: 1654 – 1667 / Г. Сагановіч. – Мінск: Наука і тэхніка, 1995. – 144 с. ; Sahanovich H. Neviadomaia vaina: 1654 – 1667 / H. Sahanovich. – Minsk: Nauka i tэхnika, 1995. – 144 s.
12. Смолій В. А. Богдан Хмельницький: Хроніка життя та діяльності / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – Київ : Наукова думка, 1994. – 262 с. ; Smolii V. A. Bohdan

Khmelnyskyi: Khronika zhyttia ta diialnosti / V. A. Smolii, V. S. Stepankov. – Kyiv : Naukova dumka, 1994. – 262 s.

13. Стороженко І. С. Богдан Хмельницький і Запорозька Січ кінця XVI – середини XVII ст. / І. Стороженко; передм. Ю. А.Святця; відп. ред. В. А. Смолій. – Дніпродзержинськ, 2007. – Кн. 2 : Генезис, еволюція та реформування організаційної структури Січі. – 415 с. ; Storozhenko I. S. Bohdan Khmelnytskyi i Zaporozka Sich kintsia XVI – seredyny XVII st. / I. Storozhenko; peredm. Yu. A.Sviattsia; vidp. red. V. A. Smolii. – Dniprodzerzhynsk, 2007. – Кн. 2 : Henezys, evoliutsiia ta reformuvannia orhanizatsiinoi struktury Sichi. – 415 s.

14. Хижняк З. І. Києво-Могилянська академія / З. І. Хижняк. – Київ : КДУ, 1970. – 172 с Khyzhniak Z. I. Kyievo-Mohylianska akademiia / Z. I. Khyzhniak. – Kyiv : KDU, 1970. – 172 s.

15. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна) / Н. М. Яковенко. – Київ : Наукова думка, 1993. – 416 с. ; Yakovenko N. M. Ukrainska shliakhta z kintsia XIV do seredyny XVII st. (Volyn i Tsentralna Ukraina) / N. M. Yakovenko. – Kyiv : Naukova dumka, 1993. – 416 s.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2017 р.

I. Storozhenko

THE HYPOTHESIS OF THE GENESIS AND EVOLUTION OF UKRAINIAN COSSACKS IN THE ASPECT OF PASSIONARY THEORY OF ETHNOGENESIS (the END of XV – MID of XVII century)

Coveraging the Cossack`s ethnogenesis problem the author of these lines appeals for the second time. For the first time "Hypothesis of the origin and evolution of the ethnic structures of Ukrainian Cossacks the end of the XV – mid XVII century in the aspect of ethnogenesis" was published by the author in the sixth section of his monograph "Bogdan Khmelnytsky and Zaporizhzhya Sich of the late XVI – mid century XVII. Book second: Genesis, evolution and reforming of the organizational the structure of the Sich" (2007).

The publication of this section had the experimental character and the desire of the author to show the readers in his interpretation simplified contents of Lev Gumilev`s passionary theory of ethnogenesis available to students. At the same time, it was supposed to demonstrate the scientific effectiveness of the theory of ethnogenesis to defining the essence of the Ukrainian Cossacks as a phenomenon of Ukraine history. The results showed that our Cossacks in the first stage of evolution (from the end of XV to mid – XVI) did not arise as the army, but as an ethnic system, as future Cossack subethnos, i.e. as an integral part of the Ukrainian ethnic group and its dominant. As far as it was formed in dangerous conditions of the Large Steppe Border of Ukraine (further – the Big Cordon), so it was forced to arm themselves and eventually turned into the armed forces of the Ukrainian ethnos. According to the Ukrainian state tradition originally the armed formation appeared, on the base of which the state-administrative elements superposed. In our case, on the penultimate stage of formation of subethnic groups (70-80s of the XVI century.) the Cossack army originated, which formed military ethnic Cossack subethnos (late XVI century), which acquires a military state, in particular, the first Zaporozhian (Bazavluk) Sich (1590-1638.).

Application of L. Gumilev`s theory of ethnogenesis for the study of Ukrainian Cossacks caused by the military scientific elite of the Ministry of Defense of Ukraine and understanding support of the author. Upon request the abovementioned section of the Cossack ethnogenesis transformed into a monograph, which was approved for publication by the academic Council of the DNU named after Oles Gonchar, Protocol № 6 dated 27.12.2012. But due to the lack of funds by that time it haven`t been issued. At the same time we note that the publication of this monograph and the consideration in it the origin and development of the Ukrainian Cossacks

in the aspect of ethnogenesis would answer a number of questions that until that time there was no answer.

Key words: *ethnic nature of the Ukrainian Cossacks, military-ethnic Cossack subethnos, passionary theory of ethnogenesis of L. Gumilev.*

УДК 279.14(477.8)1918/1939

В.А. Шевчук

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ АДВЕНТИСЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ГАЛИЧИНІ ТА ВОЛИНІ В ДОБУ ІІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Стаття присвячена дослідженню адміністративно-територіального устрою адвентистської церкви на Галичині та Волині, які в міжвоєнний період належали ІІ Речі Посполитій. В роботі описано виникнення та розвиток адміністративної структури адвентистської церкви та вказані основні причини її появи. Висвітлено становище та діяльність Генеральної конференції та об'єднань адвентистів, які існували в міжвоєнний період на Галичині та Волині з 1918 по 1939 роки.

Ключові слова: *ІІ Річ Посполита, адміністративно-територіальний устрій церкви Адвентистів сьомого дня, міжвоєнний період.*

На сьогодні всесвітня церква Адвентистів сьомого дня нараховує близько 20 мільйонів дорослих прихожан, і на відміну від інших релігійних деномінацій відома своєю структурованою організацією. Всі громади церкви АСД, які знаходяться у 204 країнах світу, об'єднуються в 13 відділень під егідою виконавчого комітету Генеральної Конференції, офіс якого розташований у місті Вашингтоні в Сполучених Штатах Америки. В свою чергу відділення поділяються на союзи, а союзи на об'єднання. До одного об'єднання може належати загалом не більше 100 громад, які знаходяться на території декількох адміністративних округів однієї країни і містять у своєму складі від п'яти до десяти тисяч прихожан [1, с. 71].

Наприклад, громади адвентистів, що знаходяться на території сучасної України об'єднані в один Український союз громад АСД і поділяється на дев'ять об'єднань, кожне з яких охоплює територію трьох або чотирьох областей. В той час, як Український союз є складовою одного із 13 відділень всесвітньої церкви АСД.

Керівним органом церкви є виконавчий комітет генеральної конференції, члени якого обирається терміном на 5 років на з'їзді делегатів, представлених від 13 об'єднань. На з'їзді Генеральної конференції вирішується звітно-виборні питання і вносяться за необхідністю доктринально-організаційні зміни на підставі голосування делегатів, вирішення яких приймається на основі більшості. Описана практика церкви адвентистської церкви базується на власному історичному минулому, яке сформувало подібну організацію не тільки з метою її збереження, але для її розвитку та поширення адвентистського вчення в різних частинах світу.

Перший з'їзд Генеральної конференції адвентистів проходив в Сполучених Штатах Америки у 1863 році і заклав фундамент майбутньої церковної організації, яка була основана на добровільному об'єднанні її прихожан [2, с. 347].

На території Росії і Європи у другій половині ХІХ-го століття в результаті діяльності адвентистських місіонерів з'являються перші групи та громади, що в свою чергу викликало необхідність утворення церковної організації. Так у місті Біель у Швейцарії на з'їзді 24-27 травня 1884 року було утворено швейцарське об'єднання з

центром у Базелі, куди ввійшли адвентисти, що проживали в країнах Середньої Європи, Скандинавії та Англії, а в 1885 у місті Базелі було збудовано видавництво і типографію, що сприяла поширенню адвентизму в Європі [3, с. 8].

Перша організована церковна структура на території Росії виникла 18 січня 1891 року, саме в той рік на першому з'їзді в Гамбурзі було утворено німецьке місіонерське поле, куди входили громади, які були розташовані на території Волинської губернії [4, с. 7], а самостійний статус, як Російський союз громад адвентистів сьомого дня вказане об'єднання отримало першого січня 1908 року згідно рішення європейського керівництва. Головою Російського союзу був призначений Теодор Бетхер [5, с. 98].

Щодо формування організаційної структури адвентистів сьомого дня на теренах відновленої II Речі Посполитої у міжвоєнний період, то її формування прямо залежало від наслідків Першої світової війни, оскільки війна внесла серйозні зміни у політичну карту Європи, зокрема об'єднавши в одну державу Польщу частини територій, які до того належали різним державам. Внаслідок чого церковна структура була зруйнована і призупинила довоєнний усталений розвиток. Галицькі воєводства такі, як: Львівське, Станіславське, Тернопільське, які раніше були у складі Австро-Угорської імперії, Волинське воєводство яке належало Російській імперії тепер увійшли до II Речі Посполитої. Громади, які раніше належали до різних організаційних структур тепер повинні були об'єднатися в нову організацію, яка вкрай стала необхідною для задоволення релігійних потреб адвентистів. Після воєнної розрухи і політичної інтервенції щодо національних меншин із таборів та Сибіру почали повертатися до своїх громад священнослужителі та члени церкви, а також в результаті місіонерської діяльності чисельність прихожан кількості громад почала збільшуватися [6, с. 28]. Отже, не дивлячись на важкі післявоєнні умови, адміністраційні перешкоди і труднощі зі сторони римо-католицького кліру стимулювали шукати шляхи до єдності між адвентистськими громадами та групами, а також між вигнанцями, які знаходилися у діаспорі.

В результаті вище вказаних причин по регіонам на території новоутвореної Польщі почали проходити об'єднаних адвентистські з'їзди, які закладали основу для майбутньої загально-польської організації. Перший такий з'їзд пройшов 7-10 жовтня 1920 року, в результаті якого було утворено Польсько-Сілезьке об'єднання адвентистів сьомого дня. В той час, як на Волині, по причині тривання польсько-радянської війни (1919-1921) проведення подібних організаційно виборчих з'їздів було не можливим.

Наступним кроком до утворення єдиної організації на території всієї Польщі організаційним об'єднанням адвентистів стала перша повоєнна загально-польська конференція служителів. Вона була зібрана з усієї Польщі 20-21 квітня 1921 року у м. Бидгощ, учасниками якої стали 20 служителів і 10 жінок місіонерок. Подібна конференція була необхідною, не тільки з метою підтвердження факту єдності служителів церкви, готових співпрацювати, але й готовності членів громад бути об'єднаними в одну структуру [7, с. 93].

Керівництво Європейського відділу церкви АСД, офіс якого знаходився у м. Берн на під керівництвом Луїса Конраді не заперечувало щодо створення загально-польської адвентистської організації. Тому за спільною згодою усіх сторін з шостого по дев'яте жовтня 1921 року в м. Бидгощ відбувся з'їзд на якому за участю 24 делегатів і присутніх 300 прихожан було створено організацію під назвою «Союз адвентистів сьомого дня в Польщі». Керівником союзу був обраний пастор Л. Матхе, який був громадянином Сполучених Штатів Америки. Союз у своєму складі мав два об'єднання і одне місіонерське поле, які були утворені напередодні: Сілезько-Галицьке з центром у Бельську, Познанське з центром у м. Познань, також Варшавське місіонерське поле з

центром у Варшаві. Варшавське поле очолював Теодор Вілл і до його складу входили громади Волині і Галичини, які ще до цього часу не були сформовані у об'єднання.

Кількість усіх хрещених адвентистів сьомого дня кінець 1921 року становила всього 1400 осіб, тому з метою активного розвитку місіонерської справи на з'їзді одночасно було прийнято рішення про відкриття адвентистської типографії під назвою «Поліглот» в м. Бидгощі, яка б допомогла забезпечити членів церкви місіонерською літературою. Таким чином був закладений фундамент загально-польської організації адвентистів [8, с. 40, 45].

Отже, утворення центральної церковної влади стало переломним моментом в історії адвентизму у Польщі. З одного боку – це було ознакою свідомості прихожан в необхідності організації, а з іншого – доказом їх ідейної єдності, діяльність яких була спрямована на внутрішню стабілізацію і на розвиток місіонерської складової, як однієї із частин адміністративної структури.

На даному етапі дослідження варто описати основні періоди діяльності адвентистів у Польщі в міжвоєнний час на рівні їх вищого керівного органу – Польського союзу громад. Відомо, що громади адвентистів об'єднувалися в конференції та об'єднання, які в свою чергу входили до Польського союзу громад. Рада Польського союзу наділялися вищою владою і координувала діяльність усіх громад в лиці їх представників, тобто об'єднань. Враховуючи цю структурну співзалежність, для нас буде важливим виділити основні періоди діяльності Польського союзу і характерні їх особливості, а також стратегію їх діяльності з метою кращого розуміння того, що буде відбуватися в громадах Волині та Галичини.

Не претендуючи на об'єктивність, польський дослідник Захаріуш Лико поділяє міжвоєнну історію Союзу адвентистів на п'ять періодів, беручи за одиницю проміжок часу між звітно-виборчими з'їздами, які регулярно проходили кожні чотири роки [8, с. 53-68]. Досліджуючи основні події кожного періоду пропоную наступні їх узагальнені назви згідно існуючих в кожному періоду особливостей (паралельно подано інформацію щодо керівника та структури союзу). Для більш структурованого вигляду та наочності інформацію подано в таблиці 1.

Таблиця 1. Періодизація адвентистської історії міжвоєнного періоду на території II Речі Посполитої

Назва періоду	Дата, місце та керівництво з'їзду	Структурний склад союзу	Види стратегічної діяльності та політично-економічні обставини
Період становлення і розвитку церковної структури (1921-1924 рр.).	6-9 жовтня 1921 р. м. Бидгощ. На початку періоду Л. Матхе, згодом Джон Ісаак. Обидва громадяни Сполучених Штатів Америки.	Сілезько-Галицьке з центром у м. Бельськ. Познанське з центром у м. Познань, також Варшавське місійне поле з центром у Варшаві.	Утворення у 1922 році власного видавництва «Поліглот» та будівельної спілки «Конструкція», яка надала можливість утримувати церковне майно та будівлі (1924 р.). [8, с. 55]

<p>Період стабілізації організаційної структури (1924-1928 рр.)</p>	<p>13-17 серпня 1924 р. м. Бидгощ. Керівник – Джон Ісаак.</p>	<p>Сілезько-Галицьке об'єднання з центром у м. Бельськ. Познанське з центром у м. Познань, також Варшавське місійне поля з центром у Варшаві [6, с. 27].</p>	<p>Створено духовний адвентистський навчальний заклад. Релігійно-політичні обставини спровокували у доктринальний відлам у 1922 році. Виданий конкордат Ватикану про надання римокатолицькій церкві у Польщі більше прав у порівнянні з іншими конфесіями (1925 р.)</p>
<p>Період пошуку оптимального територіального розподілу громад відповідно до структурних одиниць (об'єднань) (1928-1932 рр.)</p>	<p>4-8 липня 1928 р. м. Бельськ. Керівник – Джон Ісаак Від 5 березня 1931 р. керівником Польського союзу обрано Л.Ф. Освальда по причині хвороби його попередника.</p>	<p>Сілезько-Галицьке об'єднання з центром у Бельську, Познанське з центром у м. Познань, у жовтні 1927 р. Варшавське місіонерське поле реорганізовано в Центрально-Польське і та Східно-Польське об'єднання, куди увійшли громади Волині і Східної Галичини.</p>	<p>Економічно-політичні обставини спровокували економічну всесвітньо-глобальну кризу економіки, яка припинила роботу духовного закладу та видавництва «Поліглот» [9, с. 8].</p>

Період подолання кризових наслідків церковного розколу (1932-1936 рр.)	17-20 серпня 1932 рік. м. Бельсько Бяла. Керівник – Теофіл Бабієнко.	Створено Східне об'єднання з центром у місті Луцьк, Західне з центром у місті Варшава і Південне об'єднання з центром у місті Катовіце. Проте в листопаді 1932 р. з частини Західного об'єднання було утворено Північне об'єднання. В червні 1934 р. утворено додатково Сілезьку конференцію [10, с. 10-12].	Виник доктринальний розкол під назвою «рух Куби», фінансова криза призвела до закриття в 1933/34 р. духовної семінарії, в 1935 році започатковано видавництво нового журналу «Джерело життя». Кількість членів на початку періоду – 3033 особи. Використання публіцистичних засобів з метою подолання кризи розколу, збільшення числа духовних кадрів, реорганізація видавництва «Поліглот».
Епоха польського незалежного управління церквою під керівництвом Вільяма Чембора (1936-1939 рр.).	8-13 вересня 1936 рік. м. Варшава. Керівник – Вільям Чембор [11. с. 3].	Східне об'єднання з центром в м. Ковель, Західне об'єднання з центром в м. Варшава, Південне об'єднання з центром з центром у м. Львів, Сілезьке об'єднання з центром у Бельську, Північне об'єднання з центром у м. Білосток.	Кількість членів на початку періоду – 3330 особи керівництво Польським союзом переходить у руки лідерів польської національності, розвиток церкви у різних напрямках діяльності. Існуючі фінансові проблеми впливають на розвиток економіки польського краю.

Також першого жовтня 1928 р. було організоване Північно-Польське місіонерське поле, яке територіально охоплювало Віленське, Новоградське, Поліське і Білостоцьке воеводства. Від Центрально-Польського об'єднання до Північно-Польського місіонерського поля відійшло чотири громади, а від Східно-Польського 10 громад. Проіснувало Північне поле до 5 березня 1931 року і було повернуто у лоно Східного об'єднання по причині браку кадрів із керівного складу і приходу нового керівництва. Проте в кінці IV кварталу 1931 року в статистичному звіті Польського союзу окрім чотирьох об'єднань знову з'являється Північне місіонерське поле та нове Південне місіонерське поле, куди входили громади Східної Галичини. Місіонерські поля, які не мали статусу самостійної організації. На четвертому з'їзді у лютому 1932 р. проведено

реорганізацію об'єднань з метою заощадження матеріальних ресурсів і кадрових сил. На місці попередніх чотирьох об'єднань і двох місіонерських полів [9, с. 7].

Отже періодизація та огляд діяльності церкви адвентистів на рівні польського союзу дає можливість побачити загальну адміністративну структуру церкви, її глобальні проблеми, шляхи подолання кризисних ситуацій, а також стратегічні плани розвитку. На фоні загальної картини розвитку адвентизму в Польщі можливо виокремити території східної Галичини та Волині.

Зауважимо, що в результаті першої світової війни адвентистська організаційна структура на цих територіях була зруйнована і потребувала реорганізації в межах ново створених державних адміністративних одиниць. Присутність адвентистів на цих територіях у зв'язку з розрухою була невеликою. Згідно даних ДАВО станом на перше січня 1924 р. в Дубенському повіті було 119 адвентистів, у Луцькому повіті 156, в околицях Здолбунова 18 і в Рівному 19 [12, с. 40]. Громади належали до Варшавського місіонерського поля, яке очолював Теодор Вілль.

З метою пастирського відвідування та об'єднання громад у серпні 1924 року керівник польського союзу Джон Ісаак в супроводі Теодора Вілля відвідав громади і групи адвентистів на Волині та східній Галичині. Подібні візити сприяли об'єднаним задачам. Наступним важливим кроком на шляху утворення церковної організації було проведення місцевих з'їздів, один з яких проходив у місті Здолбунові по вулиці Гандльовій №6 у будинку п. Флегера (2-5 жовтня 1924 року), з метою, як зазначалося в заяві пастора Альфреда Шільберга до старости у м. Рівне, «врегулювання справ громад адвентистів на Волині». З'їзд мав високе представництво, оскільки на ньому були присутні 8 служителів церкви, серед яких керівники польського союзу та інших об'єднань. Від рядових членів церкви у суботу було 75 осіб в інші дні 40. Серед питань, які піднімалися на зустрічі були наступні теми:

1. Обов'язок молодих людей підіймати рівень власної освіти;
2. Кожен, хто не молодший 21 року може стати колпортером з метою розповсюдження книг;
3. Шанування 7-го дня тижня – суботи (практичні поради);
4. Правила здорового способу життя;
5. Година досвідів;
6. Година відповідей на різні питання;
7. Біблійні читання.

Окрім того проводилися окремі засідання (наради) для служителів, колпортерів та молоді. Як засвідчив у своєму звіті представник поліції, який був присутнім на всіх заходах, то: «Під час з'їзду не порушувалися питання політики, хід зібрання проходив у повному спокої. Керівники залишили Здолбунів 6-го жовтня раннім поїздом в напрямку до Львова. Адвентисти не приймають участь в анти державній діяльності і не викликають до себе жодних підозр» [13, с. 129]. Хоча з'їзд у Здолбунові не був звітно-виборчим і в результаті його діяльності не було сформовано адміністративну церковну одиницю, проте рішення цієї зустрічі заклали основи майбутньої організації, оскільки вони стосувалися адміністративних та місіонерських питань церкви.

Щодо розвитку східного об'єднання, то в кінці двадцятих років ХХ ст. кількість членів та громад церкви адвентистів у східній частині Польщі становила відповідно 595 і 40, які обслуговувало 7 священнослужителів і 8 колпортерів [6, с. 27]. В результаті збільшення кількості громад і членів, а також великої території, на якій знаходились громади і з метою покращення управління ними виникла необхідність об'єднання їх в одну адміністративну одиницю, яка отримала назву Східно-Польське об'єднання. У жовтні 1927 р. за рішенням Ради польського союзу Варшавське місіонерське поле було

реорганізовано в Центральньо-Польське та в Східно-Польське об'єднання, куди увійшли громади Волині і Східної Галичини [6, с. 27].

Перший статутний з'їзд відбувся 8 серпня 1928-го року у новозбудованому молитовному будинку в селі Пожарки Рожищанського повіту Волинського воєводства.

В усіх об'єднаннях Польського союзу, згідно рішень всесвітньої адвентистської церкви, щорічно проводилися три денні звітно-виборної з'їзди, на яких вибиралося керівництво церкви, формувався пасторський склад, здійснювався аналіз діяльності за минулий рік, а також визначалися стратегічні кроки розвитку. З'їзди одночасно мали духовно мотиваційний характер, адже це було свято для багатьох членів церкви, які збиралися з усіх громад об'єднання і були або просто гостями або делегатами з'їзду. Це була також можливість стати учасником урочистого богослужіння і слухачем проповідей багатьох відомих гостей проповідників, що прибували із закордону, а навіть із Генеральної конференції. На першому з'їзді Східного об'єднання були присутніми близько 300 членів церкви і гостей, серед яких був представник з Генеральної Конференції – Беддоє, з Північного європейського відділу – Расмус, керівництво Польського союзу Ісак, Т. Вілл і керівник місіонерської школи – Л. Руди. Керівником об'єднання був обраний А. Лідтке, офіс якого знаходився у місті Львів [6, с. 27].

Варто зазначити про те, що новостворене східне об'єднання без зміни своєї назви і реорганізації проіснувало з 1927 по 1939 роки, не враховуючи деяких незначних територіальних новацій і зміни місця знаходження офісу. Характерною особливістю східного об'єднання було те, що завжди у його складі були громади Волинського воєводства і члени церкви, представники 5 національних груп (українці, поляки, німці, чехи, росіяни) [14, с. 4]. Східна конференція з 1927 по 1939 рр. провела на своїй території 12 з'їздів в результаті чого число громад та церков виросло від 36 громад і 595 членів до 44 громад і 1293 членів (станом на 01.01.1938 р.) [15, с. 11].

Нижче подано дати 12 з'їздів, які відбулися з 1928 по 1939 рр.:

Перший з'їзд: з 31 травня по 3 червня 1928 р.; другий з'їзд: 23-26 травня 1929 р.; третій з'їзд: 5-8 червня 1930 р.; четвертий з'їзд: 21-24 травня 1931 р.; п'ятий з'їзд: з 25 травня по 13 червня 1932 р.; шостий з'їзд: 14-22 серпня 1933 р.; сьомий з'їзд: 7-10 червня 1934 р.; восьмий з'їзд: 23-26 травня 1935 р.; дев'ятий з'їзд: 17-20 вересня 1936 р.; десятий з'їзд: 20-23 травня 1937 р.; одинадцятий з'їзд: 9-12 червня 1938 р.; дванадцятий з'їзд: з 29 червня по 2 липня 1939 р.

Усі з'їзди проходили в с. Пожарки, оскільки там було збудовано молитовний будинок, а громада в с. Пожарки була другою за кількістю членів у Східному об'єднанні. Окрім того, в 1938 році цей будинок став одним із найбільших на території Східної конференції в результаті реконструкції, площа якого почала становити 152 м². Така необхідність у розбудові була пов'язана з тим, що на з'їзді збиралося від 300 до 500 гостей і делегатів [16, с. 11]. Як було зазначено вище, територія східного об'єднання завжди охоплювала громади Волинського воєводства, проте в залежності від стратегічних планів керівництва північне місіонерське поле приєднувалися до більш численного східного об'єднання. Таке приєднання відбулося 5 березня 1931 року і тривало до 1932 р. В 1936 р. у складі Східного об'єднання, окрім Волинського і Поліського воєводства було включено і Любельське.

Нижче приведена періодизація історії громад Східного об'єднання. Дослідник Бернард Козіруг поділяє історію Східного об'єднання на дванадцять каденцій по кількості дванадцяти з'їздів, які відбувалися щорічно, враховуючи час від з'їзду до з'їзду, починаючи від 1927 року [17, с. 3-12]. Проте, така періодизація є надто роздрібненою і не відображає характерних рис діяльності Східного об'єднання. На мою думку, цю періодизацію краще подати згідно років керівництва. Вказана періодизація буде виглядати наступним чином:

1. Період керівництва А. Лідтке (жовтень 1927 р. 21 травня 1931 р. (четвертий з'їзд));
2. Період керівництва К. Бартеля (21 травня 1931 р. 14 липня 1933 р. (шостий з'їзд));
3. Період керівництва І. Куляка (14 липня 1933 р. 17 вересня 1936 р. (дев'ятий з'їзд));
4. Період керівництва Й. Зелінського (17 вересня 1936р. 29 червня 1939 р. (дванадцятий з'їзд));

5. Період А. Лідтке – це період становлення і розвитку церковної організації, відбудова духовних і матеріальних руїн Першої світової війни, об'єднання громад в одну організацію. Станом на третій квартал 1927 року в Східному об'єднанні нараховувалося 595 членів церкви, кількість духовних осіб 7, а колполтерів 27. В 1930 році кількість громад становила 37. Офіс об'єднання знаходився у місті Львові [6, с. 27-28].

Період К. Бартеля характеризувався організаційною нестабільністю, яка була викликана теологічним розколом зі сторони Альфреда Куби та зміною керівника польського союзу, котрий перебував на керівній посаді менше одного року, втрата членів церкви та недовіра до керівництва польського союзу. На початку 1932 року у Східному об'єднанні нараховувалося 899 членів церкви і 43 громади і 12 офіційних служителів. Офіс об'єднання знаходився у місті Луцьк [10, с. 12].

Для періоду І. Куляка було характерним подолання теологічної кризи розколу, закінчення року «очищення», активна місіонерська діяльність, що призвела до збільшення громад. Особлива увага приділялась колполтерській діяльності. В кінці третього кварталу 1932 року у східному об'єднанні було: 54 громади, 1121 членів церкви, 8 служителів [18, с. 10].

Період Й. Зелінського характеризується стабільним розвитком громад та високим рівнем пасторського служіння, збільшення кількості молитовних будинків, розвинута діяльність відділів, яка була спрямована на зовнішній вектор служіння. Станом на 1 січня 1937 року у Східному об'єднанні нараховувалося 1199 членів церкви, протягом року прийняло хрещення 155 чоловік, а в кінці 1937 р. 1293. Душпастирську роботу здійснювало 11 служителів. Офіс об'єднання перенесено в м. Ковель [15, с. 11].

Отже, політично-економічна ситуація у Польщі та внутрішньо-духовні проблеми викликали в середовищі церкви АСД богословські розколи, які не завжди сприяли її розвитку, проте наявність стійкого адміністративного устрою і централізованого керівництва допомагала Східному об'єднанню здійснювати свою внутрішню та зовнішню церковну діяльність. Волинські адвентистські громади проявили у важких обставинах духовну зрілість і витривалість і виявили свою духовну стійкість не сприятливих для церкви обставинах.

Щодо історії Південного місіонерського поля (об'єднання), то вона радикально відрізнялася від розвитку громад на Волині (східного об'єднання) з тієї причини, що постійно була втягнута в численні реорганізаційні зміни у зв'язку з малою кількістю громад і не значною територією їх локацій. Так наприклад, з 1921 по жовтень 1927 року громади були у складі Варшавського місіонерського поля під керівництвом Теодора Вілля. З 1927 по 1930 рр. ввійшли до складу Східного об'єднання, а керівником був А. Лідтке, який проживав у Львові за адресою: вул. Львівських дітей, буд. 57 і відповідав за громаду у м. Львові, а також за всю Східну Польщу [19, с. 27]. В 1931 році громади отримали статус місіонерського поля, про цей факт згадується у журналі «Слуга збору», в якому зазначається, що на початку березня 1931 року рада Польського союзу прийняла рішення про зібрання Євангелістів-пасторів Південного місіонерського поля, яке відбудеться у м. Луцьк з 25-27 травня [9, с. 8]. В статистичному звіті за третій квартал 1931 року окремим списком подаються громади Південного місіонерського поля в кількості 14 громад та 231 членів. На з'їзді Східного об'єднання, що проходив у

Пожарках з 21-24 травня 1931 року Павло Енглєрд знаходився у переліку гостей і був названий керівником Південного місіонерського поля [20, с. 6]. На початку 1932 року східна Галичина перейшла до складу так званого Південного об'єднання, яке охоплювало громади Сілезії і Східної Галичини. Керівником у той час був П. Енглєрт, тому що з 13 по 16 травня 1932 року під його керівництвом проводилось районне зібрання громад у Львові [21, с. 7]. В 1934 році із Південного об'єднання було утворено два об'єднання, а саме: Сілезьке і Південне. У Південне об'єднання увійшли громади Східної Галичини. Другий з'їзд Південного об'єднання проходив у місті Львів з 20 по 23 червня 1935 р., керівником якого був обраний К. Шафер. Об'єднання нараховувало 19 громад, а в кінці 1934 року – 32 члени церкви. На території працювало сім священнослужителів і вісім колпортерів [22, с. 14]. Відповідно у місті Львів пройшли наступні з'їзди: третій з'їзд – 24-27 вересня 1936 р., четвертий з'їзд – 13-16 травня 1937 р., п'ятий з'їзд – 26-29 травня 1938 р., шостий з'їзд – 26-29 травня 1939 р.

Періодизацію громад на території Східної Галичини можна подати наступним чином:

1. Період керівництва А. Лідтке (жовтень 1927 р. – 1930 р.);
2. Період керівництва П. Енглєрта (1931-1934 рр.);
3. Період керівництва К. Шафера (20 червня 1935 р. (другий з'їзд) – 26 травня 1939 р. (шостий з'їзд));
4. Період А. Лідтке – час організації і самоутвердження громад, період П. Енглєрта – боротьба з наслідками церковного розколу;
5. Період К. Шафера стабільність і активний розвиток усіх організаційних складових церковної структури.

Керівництво церкви адвентистів у Польщі не було спроможним надати кожній громаді окремого служителя. Причиною цього були фінансові труднощі, оскільки бюджетні кошти об'єднань не дозволяли утримувати великий штат пасторів, по-друге у Польському союзі відчувався брак кадрів. І в ситуації, яка склалася керівництво об'єднувало громади по районах і призначали одного штатного служителя відповідальним за цілий район. В залежності від густини присутності громад в одному районі та відстані між ними, один пастор міг опікуватися за громади в кількості від 3 до 10.

У протоколі Ради Східної конференції, яка відбулася 29 травня 1933 року в Пожарках, кожен рукопокладений проповідник відповідав за десяток громад. Так, згідно пункту № 45 цього протоколу в район пастора Антоні Невядомського входили громади: Równie, Gruda, Aleksandrówka, Podwysoka, Werba, Sylonowice, Demidówka, Młynów, Dubno, а район пастора Яна Куляка складався з громад: Łuck, Kowel, Kamień - Koszyrski, Hołoby, Lubcze, Boguszówka, Perespa, Briszczce, Niemir (Nemir), Pożarki, Rożyszcze, Cerkwiscze, Horodziec, Maniewiczze, Gruszowica, Mydsk, Czechowszczyzna, Sierniczki, Wojnin, Wólka- Sadowska, Świniuchy, Zachorów, Horochów, Kniaże, Włodzimierz Wołyński, Myszów і Ozierany [23, с. 2-3].

Виходячи із вище зазначеної ситуації, реальність примушувала місцеве керівництво громад приймати на себе відповідальність за духовне життя своїх спільновірців. Таким місцевим керівником був насамперед пресвітер (старший громади), який насправді виконував пасторські функції і старший диякон в обов'язки якого входило турбуватися за матеріальні потреби членів церкви та стан їх здоров'я. Як зазначалось в інструкції поданої в церковному журналі «Sługa Zbogu» щодо обов'язків дияконів: «кожен член церкви має бути регулярно відвіданим своїм дияконом і особливу увагу звернути на духовно слабких членів церкви» [24, с. 19]. Загалом життя громади координувалося через церковну раду, яка в залежності від кількості членів церкви могла мати від 3 до 7

радників, проте усі важливі рішення приймалися на членських зборах, що проводилися з періодичністю один раз на місяць.

Отже, можна зробити висновок про те, що кожна громада адвентистів з об'єктивних на то причин в міжвоєнний період на території II Речі Посполитої мала досить незалежний статус у своїй діяльності, який зобов'язував її самоорганізуватися для активної місіонерської роботи та задовольняти потреби своїх одновірців, а для пастора в житті церкви відводилася роль духовного опікуна та радника у вирішенні складних ситуацій та проблем. В загальному адміністративно-територіальний поділ та устрій адвентистської церкви на територіях Галичини та Волині пройшов складний шлях, оскільки економічно-політичні обставини та розкольніцька діяльність Альфреда Куби значно вплинули та сповільнили адміністративне становлення структурної єдності церкви Адвентистів сьомого дня.

Список використаної літератури

1. Бондарь С. Адвентизм 7-го дня / С. Бондарь. - Санкт-Петербург : Типография Министерства Внутренних Дел, 1911. – 140 с. ; Bondar S. Adventizm 7-go dnya / С. Bondar. - Sankt-Peterburg : Tipografiya Ministerstva Vnutrennikh Del, 1911. – 140 s.
2. Настольная книга служителя. – Москва : Издание Церкви христиан-адвентистов седьмого дня, 1989. – Т. №1 : Учение и принципы жизни адвентистов седьмого дня, пасторское богословие, жизнь и труды Е. Уайт. – 415 с. ; Nastolnaia knyha sluzhytelia. T. №1. Uchenye u pryntsyury zhyzny adventystov sedmoho dnia, pastorskoe bohoslovye, zhyzn y trudy E. Uait. – Moskva: Yzdanye Tserkvy khrystyian-adventystov sedmoho dnia, 1989. – 415 s.
3. Kwieciński S. Początki ruchu adwentowego w Europie Dzień / S. Kwieciński // Sługa zboru. – 1937. – № 9. – S. 12
4. Kwieciński S. Początki ruchu adwentowego w Europie Dzień / S. Kwieciński // Sługa zboru. – 1938. – № 6. – S. 12
5. Сітарчук Р. Адвентисти сьомого дня в українських землях у складі Російської імперії (друга половина XIX ст – 1917 рік) / Р. Сітарчук. – Полтава : Скайтек, 2008. – 324 с. ; Sitarchuk R. Adventysty somoho dnia v ukrainskykh zemliakh u skladi Rosiiskoi imperii (druha polovyna XIX st – 1917 rik) / R. Sitarchuk. – Poltava : Skaitek, 2008. – 324 s.
6. Will T. Rzut oka wstecz na działalność warszawskiego Pola misyjnego / T. Will // Sługa zboru. – 1928. – № 3. – S. 32
7. Turek P. Historia Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Polsce : rękopis / P. Turek // Archiwum Szkoły Teologiczno–Humanistycznej im. M. Beliny – Czechowskiego w Podkowie Leśnej. — Podkowa Leśna : 1980. – 135 s.
8. Lyko Z. Sytuacja prawna Kościoła Adwentystycznego w Polsce Miedzywojennej 1918–1939 / Z. Lyko. – Warszawa : Znaki Czasu, 1979. – 380 с.
9. Will T. Ogłoszenie / T. Will // Sługa zboru. – 1931. – № 2. – S. 8
10. Wasidłow M. Sprawozdanie kwartalne / M. Wasidłow // Sługa zboru. – 1932. – № 2. – S.16
11. Kwieciński S. Sprawozdanie z piątego zjazdu w Warszawie / S. Kwieciński // Sługa zboru. – 1936. – № 10. – S. 16
12. Walter M. Dzieje kościoła Adwentystów dnia siódmego na kresach wschodnich w latach 1888–1945/ M. Walter. – Warszawa : Znaki Czasu, 2005. – 618 s.
13. Державний архів Рівненської області (ДАРО). – Ф. 30. – Оп. 19. – Спр. 300. – С. 129 ; Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti (DARO). – F. 30. – Op. 19. – Spr. 300. – S. 129
14. Niewiadomski A. Sprawozdanie z dorocznego zgromadzenia / A. Niewiadomski // Sługa zboru. – 1930. – № 4. – S. 8
15. Lipski J. Zjazd zjednoczenia wschodniego / J. Lipski // Sługa zboru. – 1938. – № 7. – S. 16

16. Lipski J. Ze zjazdu Zjednoczenia Wschodniego / J. Lipski // Sługa zboru. – 1937. – № 7. – S. 12
 17. Koziróg B. Dzieje diecezji Wschodniej / B. Koziróg. – Warszawa : Znaki Czasu, 1988. – S. 45
 18. Wasidłów M. Sprawozdanie kwartalne / M. Wasidłów // Sługa zboru. – 1932. – № 11/12. – S. 16
 19. Державний архів Львівської області (ДАЛО). – Ф. 1. – Оп. 56. – Спр. 1950. – С. 27 ; Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti (DALO). – F. 1. – Op. 56. – Spr. 1950. – S. 27
 20. Demczuk C. Sprawozdanie ze zjazdu / C. Demczuk // Sługa zboru. – 1931. – № 3. – S. 8
 21. Englert P. Zjazd zjednoczenia Południowego / P. Englert // Sługa zboru. – 1932. – № 9. – S. 8
 22. Niedoba O. Zjazd zjednoczenia Południowego / O. Niedoba // Sługa zboru. – 1935. – № 7. – S. 16
 23. Kulak J. «Protokół Nr. 44/51» Posiedzenia komitetu Zjednoczenia Wschodniego w Pożarkach w dniu 29.05.1933 roku / J. Kulak // Archiwum WST–H w Podkowie Leśnej koło Warszawy.
 24. Aberle H. Przeobrażenie / H. Aberle // Sługa zboru. – 1928. – № 2. – S. 32
- Стаття надійшла до редакції 10.10.2017 р.

V. Shevchuk

ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL ESTABLISHMENT OF THE ADVENTIST CHURCH IN GALYCHYNA AND VOLYN DURING THE SECOND POLISH REPUBLIC

This article studies the administrative and territorial establishment of the Adventist Church in Galychyna and Volyn, the territories which during the interwar period belonged to the Second Polish Republic. The article describes the reasons of emergence and development of the Adventist Church. Also, it analyzes the activity of the General Conference and Adventist unions which existed in Galychyna and Volyn during the interwar period.

Based on the archive documents it is argued that the administrative and territorial establishment of the Adventist Church in the Western Ukraine during the Second Polish Republic was stipulated by the increase in number of the church members. Also, it was shown that the formation of the centralized church management was a crucial moment in the Adventist history in Poland because, on the one hand, it was a sign that the church members perceived the necessity of the church organization, and on the other hand, it was an indicator of their ideological unity, since their purpose was not only to achieve the internal stability but also had a positive tendency of the development of missionary activity. The article also describes five distinctive periods of the establishment and development of the Adventist church during the interwar period.

The article demonstrates that the population of the Galychyna and Volyn was interested in religion and was very tolerant to the spread of the Adventist influence and to the growth of the Adventist organization, although the ideology of the Second Polish Republic made the free functioning of the church almost impossible and especially the missionary activity was prohibited. As a result of this the outreach in Galychyna and Volyn was prohibited.

The article analyzes the work of the Adventist unions and proves that every Adventist congregation due to some objective reasons was quite independent which made them to organize themselves for the missionary work.

Key words: *Second Polish Republic, administrative and territorial establishment of the Adventist church during the interwar period.*

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 32.019.5

Ю.М. Бокоч

ТЕХНОЛОГІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО ВПЛИВУ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ КОНФЛІКТНОСТІ

У статті здійснено аналіз сучасних проявів інформаційної війни як технології і складової політичної комунікації. Розглянуто основні проблеми створення якісного інформаційного продукту та розвитку власної інформаційної сфери в Україні. Визначено сутність та значення стратегічних комунікацій у створенні дієвої системи інформаційного захисту держави.

Ключові слова: інформаційний вплив, політична комунікація, інформаційна війна, інформаційний продукт, стратегічні комунікації.

Технології інформаційного насилля становлять суттєву загрозу процесам демократизації суспільного життя, формуванню системи прозорості та підзвітності громадянам політичної влади. Для сучасних політичних еліт вони стають ефективним засобом збереження контролю над свідомістю та поведінкою пересічних громадян, інструментом легітимації власного статусу та узурпації влади. Оцінюючи загальні наслідки феномену інформатизації, необхідно підкреслити неоднозначний характер впливу цього феномену, як на окремі країни, так і на все світове співтовариство. Так, сьогодні відповідь на розв'язану Росією пропагандистську війну доводиться шукати не лише Україні, а й іншим державам та міжнародним акторам, що відчувають на собі потужний тиск різного роду інформаційних впливів. На переконання багатьох європейських лідерів, російська пропаганда нині дестабілізує весь континент, тривалість, гострота й сила протистояння вимагають застосування комплексних довгострокових засобів протидії та інституалізації такої діяльності [1].

Неоднозначність процесів інформатизації змушує дослідників продовжувати концептуально-теоретичні пошуки методології вивчення реалій інформатизації та її впливу на політичне життя. У цьому контексті класичними стали наукові розвідки зарубіжної політичної науки, насамперед праці Г. Алмонда, Д. Белла, Р. Дарендорфа, К. Дойча, М. Кастельса, Дж. Коена, П. Лазарсфельда, Г. Лассуелла, В. Ліппмана, Н. Лумана, М. Маклюєна, А. Моля, Т. Ньюкомба, Г. Тарда, Ч. Кулі, Р. Якобсона та інших. Серед вітчизняних авторів, роботи яких присвячені дослідженню системних рис комунікації, що впливають на політичну трансформацію українського суспільства, необхідно назвати О. Білоруса, В. Гондюла, О. Гриценко, О. Зернецьку, В. Іванова, О. Картунова, О. Литвиненка, Є. Макаренко, А. Москаленка, М. Ожевана, Г. Почепцова, М. Розумного, Ю. Романенка, М. Рябчука, Є. Тихомирової, А. Чічановського, В. Шкляра та інших. Інформаційна війна останнім часом стає окремим предметом дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Серед них найбільш відомими є С. Гриняєв, С. Денисюк, О. Дубас, О. Калиновський, В. Корнієнко, А. Крутських, М. Павлутенкова, А. Федоров, І. Шаравов та ін.

Виходячи з вищезазначеного, метою дослідження є аналіз сучасних проявів інформаційної війни як технології і складової політичної комунікації.

Нині засоби масової комунікації фактично створили в суспільстві своєрідну «суб'єктивну реальність», що робить людину відкритою і беззахисною перед

маніпулятивними технологіями [2, с. 70]. Інформатизація суспільства створює низку проблем у галузі безпеки. В. Конах та О. Лазоренко слушно вказують, що поряд із досягненнями, інформаційні технології та глобальні інформаційні системи створюють інформаційне середовище, де фактично відсутні державні кордони, обмеження на інформаційні впливи чи поширення інформації, на розміщення та отримання інформації тощо. Глобалізація в інформаційній сфері створює передумови для втручання в інформаційний простір різних суб'єктів інформаційних відносин та актуалізує проблему забезпечення інформаційної безпеки [3, с. 264].

О. Дубас звертає увагу на потужне зростання у сучасному суспільному житті можливостей для використання технологій інформаційного обману у політичній діяльності. Причиною цього є не тільки винайдення та застосування високотехнологічних, ефективних засобів і методик впливу на людську свідомість, але й руйнування та викривлення чи послаблення традиційних громадських, церковних, родинних, сусідських та інших комунікацій, що завжди захищали людину і робили її більш незалежною від маніпуляцій з боку засобів масової комунікації. Головна небезпека, на думку автора, полягає у тому, що надмірне переважання в діяльності політичної влади агресивного маніпулювання може призвести до якісного переродження політичного устрою при збереженні ним зовні демократичної оболонки [4, с. 231–232].

О. Кивлюк також відзначає загрозу використання досягнень в інформаційній сфері з метою, несумісною із завданнями підтримки світової стабільності й безпеки, дотримання принципів суверенної рівності держав, мирного врегулювання конфліктів, незастосування сили, невтручання у внутрішні справи, поваги прав і свобод людини. Спостерігається диспропорція у темпах розвитку інформаційної галузі та її відповідної захищеності в правовому, організаційному та технологічному аспектах. Це безпосередньо стосується безпеки держави, оскільки нехтування проблемами інформатизації може поставити одні країни у залежне становище від тих країн, які мають переваги в даній сфері [5, с. 284].

У цілому розвиток технологій інформаційного насилля створює сприятливі умови для розв'язання інформаційних війн, що стають однією з найпоширеніших форм прояву різноманітних конфліктів у сучасному суспільстві. Як відзначає А. Фісун, інформаційна війна є тим чинником, що може помітно змінити спрямованість геополітичних процесів і відносин в інформаційному суспільстві та привести до зсуву геополітичних центрів притягання національних інтересів суб'єктів геополітичної конкуренції в інформаційній сфері – країн, що лідирують у розробці інформаційних і телекомунікаційних технологій, країн, що контролюють стратегічно важливі «транспортні» магістралі передачі інформації та країн, що контролюють і використовують у власних інтересах основні потоки інформації [6, с. 47].

Специфіка сучасної інформаційної війни полягає не тільки у тому, щоб створити необхідне переконання у суспільній свідомості, як це робила класична пропаганда, а й у розпорошенні, фрагментації та забрудненні інформаційного простору з метою дезорієнтації людини й розмивання відмінностей між правдою та брехнею, добром та злом, чорним і білим. «За допомогою конспірології, страхів, ірраціональних рухів прагнуть засмітити його до такої міри, щоб неможливо було привести раціональний аргумент на тему майбутнього Донбасу, наприклад, або ролі НАТО у Східній Європі», – вважає британський публіцист й продюсер П. Померанцев [7].

Ефективна протидія ворожим інформаційним впливам потребує, передусім, розвитку власної інформаційної сфери, що здатна створювати потужний та якісний національний продукт. В Україні за часи незалежності сформувалися та продовжують існувати потужні проблеми розвитку інформаційної сфери, що викликано надмірною комерціалізацією та низьким рівнем відповідальності засобів масової комунікації перед

суспільством, а також впливами соціально-політичного та економічного характеру. Наявність таких негативних чинників приводить до активного використання так званої «джинси» (замовних матеріалів, що містять у собі приховану рекламу), зниження якості інформаційного продукту, відсутності дієвих етичних норм професійної поведінки журналістів. Як наслідок, формується загальна недовіра суспільства до засобів масової комунікації, перетікання уваги громадян до неофіційних та неформальних каналів комунікування.

Про це свідчать багаточисельні соціологічні дані. Зокрема, дослідження якості журналістських матеріалів у різних видах ЗМІ, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва свідчить про те, що українські громадяни у цілому не задоволені рівнем професіоналізму засобів масової комунікації. Найкращі позиції тут зайняли інформаційні агенції, середній бал яких становив 3,7 (максимально 5 балів). Радіостанції у цьому рейтингу зайняли останнє місце з 3-ма балами. За критерієм об'єктивності (висвітлення альтернативних позицій) інформаційні агенції також показали себе найкраще (3,3 бали). Решта засобів масової інформації отримали оцінки нижчі за 3 бали. Достовірність інформації, що подають ЗМІ у своїх матеріалах, на думку респондентів, найкраще забезпечують інформагенції, преса, телеканали, які за цим показником отримали 3 бали, радіостанції та онлайн-ресурси у даному аспекті мали 2,8 і 2,7 бала відповідно. Найкраще респонденти оцінили ЗМІ за показником оперативного висвітлення новин – узагальнений середній бал тут склав 3,8. Найвищі позиції знов зайняли інформаційні агенції (4,3 бала), а також онлайн-ресурси (4,1 бала) [8].

Громадяни відзначили, що рівень присутності замовних матеріалів у засобах масової інформації є вищим за середній. Найбільше «джинси», на їхню думку, було на телебаченні (4 бали), в інформаційних агентствах – дещо менше (3,2 бала). Опитування проводилося також і серед працівників сфери мас-медіа. Кожен четвертий з них підтвердив достатньо регулярну присутність замовних матеріалів у тому ЗМІ, де він працює (38% зазначили, що таке буває скоріше як виняток).

Проведене дослідження виявило досить жорсткий вплив власників ЗМІ на редакційну політику, що знижає об'єктивність та незалежність інформаційних матеріалів. Учасники опитування оцінили відчутність тиску власників ЗМІ на їхню редакційну політику у 4 бали з 5 можливих (найвищим він є на телебаченні та радіостанціях) [9].

Дані результати соціологічних досліджень дають матеріал для пояснення, чому Україна у створенні власного якісного інформаційного продукту стикається з системними проблемами, без вирішення яких неможливий розвиток демократичної суспільно-політичної системи. Насамперед – це відсутність стабільності щодо забезпечення свободи слова. За даними рейтингу «Freedom House» у 2015 році ситуація зі свободою слова хоч і покращилася по відношенню до 2014 року (58 пунктів проти 63), проте в цілому Україна продовжує залишатися в групі «частково вільних» країн для преси [10]. У рейтингу «Свободи в світі» 2017 року Україна не змінила свого місця і залишилася в групі частково вільних країн [11].

Показовими є також дані «Freedom House» щодо рівня свободи наймасовішого та найдемократичнішого інформаційно-комунікаційного джерела – Інтернету. Так, визначено, що за результатами 2016 року дві третини або 67 відсотків користувачів належать до країн, де критика в Інтернеті на адресу уряду, військових або клану, який перебуває при владі, піддається жорсткій цензурі. У 38 країнах світу користувачі соцмереж ризикують бути заарештовані за розміщення критики на адресу влади. У 27 країнах світу позбавлення волі загрожує не тільки за публікацію подібних матеріалів, а й за репост і навіть просто за «лайк». У все більшій кількості країн влада прагне чинити тиск на популярні соцмережі (Facebook, Twitter) і месенджери (WhatsApp, Telegram) з

метою змусити їх ділитися інформацією про користувачів. Найвищий рівень свободи Інтернету продемонстрували в 2016 році Естонія і Ісландія. До першої п'ятірки увійшли також Канада, США і Німеччина. Україна займає 25-е місце. На такій же позиції - Мексика, Туніс і Замбія. Росія опинилася в тій частині списку, куди «Freedom House» відправив країни з несвободним Інтернетом [12].

Активний наступ на інформаційну свободу ведуть в Російській Федерації. Тут чиновники розробили законопроект, який забороняє використовувати на території Росії інформаційні системи і програми, що дозволяють користувачам обходити блокування сайтів із забороненим контентом. У цілому текст законопроекту представляє із себе комплекс поправок до закону про інформацію і Кодекс про адміністративні правопорушення. Його мета - припинити поширення інформації, забороненої в Росії, говориться в пояснювальній записці до документа [13].

Комплекс несприятливих впливів на інформаційну комунікацію викликали падіння довіри аудиторії до ЗМК. Результати досліджень показують різочу негативну динаміку довіри до засобів масової інформації в Україні.

Таблиця 1.

Динаміка довіри аудиторії до ЗМІ в Україні [14]

Роки	Показник довіри
2010	+ 26
2014	+ 13
2015	+ 2

Ці негативні тенденції лише підсилилися останнім часом. Так за висновками Київського міжнародного інституту соціології у грудні 2016 року загальний рівень довіри до українських ЗМІ потрапив до від'ємних числових показників.

Таблиця 2.

Регіональний розподіл довіри до українських ЗМІ [15]

Регіон	Довіряю	Не довіряю	Баланс довіра-недовіра, %
Західний	39,3	28,8	+ 10,5
Центральний	24,9	33,6	- 8,7
Південний	21,9	59,5	- 37,7
Східний	10,0	68,2	- 58,2
Україна в цілому	26,1	43,3	- 17,2

Українські експерти пов'язують цю тенденцію як із зовнішніми, так і з внутрішніми чинниками. По-перше, люди стали споживати набагато більше інформації, що призводить до бажання захиститися від цього потоку. І недовіра тут – один з механізмів захисту. По-друге, пропаганда. Інформаційна війна, яку веде Росія проти України, призводить до загального зростання пропаганди в інформаційному просторі. Забруднення інформаційного простору пропагандою сприяє розповсюдженню тенденційних, і просто неправдивих матеріалів, призводить до неспроможності населення чітко розрізняти їх, а відповідно, і до загальної втоми і ізоляції індивіда в позиції «всі брешуть» і насамперед – «брешуть журналісти» [14].

Одним з напрямків створення дієвої системи інформаційного захисту держави на думку експертів є розвиток стратегічних комунікацій. Частіш за все під стратегічними комунікаціями розуміється процес інтеграції досліджень громадської думки та зацікавлених суб'єктів і врахування отриманих даних в процесах формування політичного порядку денного. Відповідно, стратегічні комунікації виступають як обмін

певними смисловими повідомленнями або ідеями в сфері реалізації національних стратегічних цілей. Як наголошують аналітики Національного інституту стратегічних досліджень, «стратегічні комунікації передбачають діалог і підхід до побудови відносин на основі уважного ставлення до культурних та історичних особливостей, місцевих способів ведення справ і виявлення місцевих лідерів думок» [16, с. 74].

Специфіка стратегічних комунікацій полягає в створенні повідомлення для різноманітних адресних груп, але ці повідомлення не суперечливі за змістом. Тобто така комунікація не обмежується спрямуванням на одну цільову групу, а враховує також і вплив створеного повідомлення на інші аудиторії. «Змістовим ядром стратегічних комунікацій є формування [стратегічного] нарративу – переконливої сюжетної лінії, яка може пояснити події аргументовано і з якої можна дійти висновків щодо причин знаходження держави в конфлікті, значення цього становища та щодо перспектив держави у разі успішного виходу з нього» [16, с. 75].

Таким чином, можна визначити основні напрямки процесу створення та реалізації стратегічних комунікацій:

- проведення постійного діалогу влади та суспільства щодо загально важливих проблем та подій, взаємодія держави і громадян в процесах розробки й реалізації національних стратегій розвитку внутрішньої та зовнішньої політики країни;
- створення якісного інформаційного продукту, системність та послідовність інформаційних повідомлень на підтримку визначених стратегічних цілей;
- визначення стратегічних комунікацій актуальною складовою політики держави, які здатні забезпечити відповідальність та професіоналізм в процесі проведення сучасних інформаційних впливів.

Реалії інформатизації та її вплив на політичні процеси українського суспільства полягають в тому, що інформаційні джерела і медіа впроваджуються як засоби різноспрямованої дії. З одного боку, інформаційні інструменти активно використовуються владою з метою пропагандистського впливу, а з іншого – інформаційні технології дозволяють громадянам вільно асоціюватись, реалізуючи свої соціально-політичні прагнення, права і свободи. Сучасні засоби масової комунікації здійснюють комплексний вплив на протікання більшості суспільно-політичних процесів. Комплексний характер впливу засобів масової комунікації виявляється в тому, що вони можуть виступати як самостійним політичним суб'єктом, так й інструментом просування інтересів владної еліти або громадянського суспільства. Питання інформаційного безпеки сьогодні набувають статусу глобальної проблеми та вимагають координації дій міжнародної спільноти щодо створення безпечного глобального інформаційного простору.

Список використаної літератури

1. Capon F. EU to Launch «Mythbusters» Taskforce to Counter Russian Propaganda [Electronic resource] / F. Capon // Newsweek. – 20.03.2015. - Mode of access : <http://www.newsweek.com/eu-launch-mythbusters-taskforce-counter-russian-propaganda-315480>
2. Дубас О. Інформаційна війна: нові можливості політичного протистояння / О. Дубас // Освіта регіону. – 2010. – № 1. – С. 69-72 ; Dubas O. Informatsiina viina: novi mozhlyvosti politychnoho protyborstva / O. Dubas // Osvita rehionu. – 2010. – № 1. – С. 69-72
3. Конах В. К. Загрози та виклики національним інтересам України в інформаційній сфері в умовах глобалізації / В. К. Конах, О. А. Лазоренко // Стратегічні пріоритети. — 2014. — № 2. — С. 262–265 ; Konakh V. K. Zahrozy ta vyklyky natsionalnym interesam Ukrainy v informatsiinii sferi v umovakh hlobalizatsii / V. K. Konakh, O. A. Lazorenko // Stratehichni prioryty. — 2014. — № 2. — С. 262–265

4. Дубас О. П. Інформаційно-комунікаційний простір: поняття, сутність, структура / О. П. Дубас // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — 2010. — Вип. 19. — С. 223-232 ; Dubas O. P. Informatsiino-komunikatsiyni prostir: poniattia, sutnist, struktura / O. P. Dubas // Suchasna ukrainska polityka. Polityky i politolohy pro nei. — 2010. — Vyr. 19. — S. 223-232

5. Кивлюк О. П. Інформатизація та інформаційна цивілізація: соціально-філософський аспект / О. П. Кивлюк // Гілея: науковий вісник. — 2011. — Вип. 44. — С. 279–285 ; Kyvliuk O. P. Informatyzatsiia ta informatsiina tsyvilizatsiia: sotsialno-filosofskiy aspekt / O. P. Kyvliuk // Hileia: naukovyi visnyk. — 2011. — Vyr. 44. — S. 279–285

6. Фісун А. О. Теоретично-категоріальне осмислення поняття «інформаційна війна» в структурі інформаційно-політичного простору / А. О. Фісун // Інформаційне суспільство. - 2011. - Вип. 13. - С. 43–48 ; Fisun A. O. Teoretychno-katehorialne osmyslennia poniattia «informatsiina viina» v strukturi informatsiino-politychnoho prostoru / A. O. Fisun // Informatsiine suspilstvo. - 2011. - Vyr. 13. - S. 43–48

7. Британський аналітик назвав головною метою російської пропаганди інформаційне «багно» [Електронний ресурс] // УНІАН. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/politics/1062033-britanskiy-analitik-nazvavholovnoyu-metoyu-rosiyskoji-propagandi-informatsiyne-bagno.html> ; Brytanskyi analityk nazvav holovnoiu metoiu rosiiskoi propahandy informatsiine «bahno» [Elektronnyi resurs] // UNIAN. – Rezhym dostupu : <http://www.unian.ua/politics/1062033-britanskiy-analitik-nazvavholovnoyu-metoyu-rosiyskoji-propagandi-informatsiyne-bagno.html>

8. Серед українських ЗМІ найбільш компетентні – інформаційні агентства [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/article/sered-ukrainskikh-zmi-naybilsh-kompetentni-informatsiyni-agentstva> ; Sered ukrainskykh ZMI naibilsh kompetentni – informatsiini ahentstva [Elektronnyi resurs] // Fond «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva. – Rezhym dostupu : <http://dif.org.ua/article/sered-ukrainskikh-zmi-naybilsh-kompetentni-informatsiyni-agentstva>

9. Найбільше «джинси» - на телеканалах [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/article/naybilshe-dzhynsi-na-telekanalakh> ; Naibilshe «dzhynsy» - na telekanalakh [Elektronnyi resurs] // Fond «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva. – Rezhym dostupu : <http://dif.org.ua/article/naybilshe-dzhynsi-na-telekanalakh>

10. Freedom in the World 2015 [Electronic resource] // Freedom House. – Mode of access : <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2015#.WczPMY-0Pcs/>

11. Freedom House залишив Україні рейтинг «частково вільної країни» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://apostrophe.ua/ua/news/society/2017-01-31/freedom-house-ostavil-ukraine-reyting-chastichno-svobodnoy-stranyi-/85211> ; Freedom House zalyshyv Ukraini reitynh «chastkovo vilnoi krainy» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://apostrophe.ua/ua/news/society/2017-01-31/freedom-house-ostavil-ukraine-reyting-chastichno-svobodnoy-stranyi-/85211>

12. Freedom on the Net 2015 [Electronic resource]. – Mode of access : https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_FOTN_2015Report.pdf

13. Очередные пустые попытки властей России в стремлении контролировать Интернет [Электронный ресурс] // 24news.com.ua. – Режим доступу : <http://24news.com.ua/34018-ocherednye-pustye-popytki-vlastej-rossii-v-stremlenii-kontrolirovat-internet/> ; Ocherednye pustye popytки vlastey Rossii v stremlenii kontrolirovat Internet [Elektronnyy resurs] // 24news.com.ua. – Rezhim dostupu : <http://24news.com.ua/34018-ocherednye-pustye-popytki-vlastej-rossii-v-stremlenii-kontrolirovat-internet/>

14. Довіра соціальним інституціям [Електронний ресурс] : прес-реліз / підгот. С. Зленко // Київський міжнародний інститут соціології. – Режим доступу : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=678&page=1> ; Dovira sotsialnym instytutsiiam [Elektronnyi resurs] : pres-reliz / pidhot. S. Zlenko // Kyivskiy mizhnarodnyi instytut sotsiolohii. – Rezhym dostupu : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=678&page=1>

15. Крайнікова Т. Рейтинг довіри до ЗМІ: чому вниз? [Електронний ресурс] / Т. Крайнікова // MediaSapiens. – Режим доступу : http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/rejting_doviri_do_zmi_chomu_vniz/ ; Krainikova T. Reitynh doviry do ZMI: chomu vnyz? [Elektronnyi resurs] / T. Krainikova // MediaSapiens. – Rezhym dostupu : http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/rejting_doviri_do_zmi_chomu_vniz/

16. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії : аналіт. доп. / за заг. ред. А. Баровської. – Київ : НІСД, 2016. – 109 с. ; Informatiini vyklyky hibrydnoi viiny: kontent, kanaly, mekhanizmy protydii : analit. dop. / za zah. red. A. Barovskoi. – Kyiv : NISD, 2016. – 109 s.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2017

J. Bokoch

TECHNOLOGIES OF INFORMATION INFLUENCE IN CONDITIONS OF HYBRID CONFLICT

The article analyzes the current information war as a manifestation technology and component of political communication. The main problem of creating high-quality information products and develop their own information sphere in Ukraine were considered. The essence and importance of strategic communications to create an effective system of information security of the state had been identified.

The realities of Informatization and its influence on the political processes of Ukrainian society are that information sources and media are implemented as means of multidirectional action. On the one hand, information tools are actively used by the authorities for the purpose of propaganda influence, and on the other – information technologies allow citizens to associate freely, realizing their socio-political aspirations, rights and freedoms. Under modern conditions, mass communication is a source of influence on most socio-political processes - as a way of realizing the power interests of the political elite and an integral part of civil society, and acting as independent political actors.

Effective counteraction to hostile information influences requires, first of all, the development of its own information sphere, capable of creating a powerful and high-quality national product. During almost all years of independence in Ukraine there were systemic problems of the development of the information sphere, which are related to the unclear understanding of the role and responsibility of mass media in the society, as well as socio-political and economic factors.

One of the directions of creating an effective state information protection system is the development of strategic communications, which is the result of the process of integration of public opinion research and interested actors. The specificity of strategic communications is that they create messages for different target audiences, but these messages are not contradictory in content. Such communication is not limited to targeting one target group, but also takes into account the impact of the generated message on other audiences. Accordingly, strategic communications serve as the exchange of certain cognitive messages or ideas in support of national strategic goals.

Keywords: *information influence, political communication, information warfare, information products, strategic communication.*

M. Buchyn

RESTRICTIONS ON THE PRE-ELECTION AGITATION AS A CONDITION OF DEMOCRACY OF THE ELECTORAL PROCESS: EVOLUTION OF LEGAL REGULATION IN UKRAINE

The article deals with the restriction of pre-election campaigning as an important condition for elections' democracy. On the basis of the analysis of Ukrainian electoral legislation, the evolution of such forms of restriction of pre-election campaigning is shown: according to time, place, subjects, finances and methods.

Key words: elections, democracy, pre-election campaigning, restriction of pre-election campaign, legislation, Ukraine.

One of the conditions for the functioning of democracy, the desire to build which Ukraine has declared, is the existence of an institution of democratic elections. Pre-election agitation is the core of the election process, as it is necessary for the candidates to mobilize all resources during this period to ensure victory in the elections. This leads to the conflict-oriented nature of pre-election campaigning, often creates unequal conditions for conducting an election campaign by various candidates and contributes to the increase in the number of delicts, as evidenced by the electoral practice of Ukraine.

Legislation of the democratic countries allows you to freely agitate through all legal means. At the same time, the principle of freedom of agitation does not exclude the existence of certain restrictions on its implementation, which promote equality in the implementation of electoral rights. This makes chosen research topic relevant, since the consideration of the evolution of legal regulation of constraints on pre-election campaigning in Ukraine will help to better understand the aspects of the pre-election campaign, to see the disadvantages of domestic legislation and promote its improvement.

The problem of pre-election campaigning and legal regulation of its limitation was considered by foreign scholars such as N. Bondar and I. Gambashidze [3; 18]. Among the domestic researchers the issue of pre-election campaigning was studied by O. Barabash, O. Bolshakova, A. Maghera and others [1; 2; 17]. The researchers considered issues of the essence and features of pre-election campaigning, legal aspects of its implementation, restrictions that applied to its conduction. At the same time, the imperfection of electoral legislation regarding the legal regulation of constraints on pre-election campaigning requires more comprehensive researches of this aspect of the electoral context.

The **purpose** of the article is to consider the evolution of legal regulation of constraints on pre-election campaigning in Ukraine.

The restriction of pre-election campaigning can be divided into restrictions by time, by subjects, by methods, place and financing. It is important to consider how the domestic legislation regulates and restricts campaigning for all of these parameters. In Ukrainian legislation, the beginning of campaigning was tied to various events. Already since the 1990 election, agitation could take place after the candidate's registration [4]. Such a procedure for the beginning of campaigning existed, including the 1999 presidential election, and was, in our opinion, not entirely optimal, since it placed candidates in an unequal position and could encourage abuses by the commissions on their timely registration.

Therefore, we consider the bind of the beginning of campaigning in 2002 to a specific date as positive: the law provided the launch of an agitation campaign 50 days before the election [4]. However, it has to be noted that already at the 2006 parliamentary elections the legislator again

decided to return to the bind of the commencement of agitation to the date before the registration procedure. This applies to subsequent editions of election laws, as well as the current electoral legislation [6; 9; 14; 15]. Therefore, we see the expediency of changing the terms of agitation and enshrining in the electoral legislation the binding of the commencement of pre-election agitation to a specific date before the election day.

The final date for campaigning is also important for the elections' democracy. It should be noted that in 1990 the legislator banned campaigning on election day [4]. The same applies to the 1991 and 1994 presidential elections, as well as to the 1994 parliamentary elections. In addition, on the elections in 1994 the veto was imposed on attempts to boycott the election in any form [7]. During the parliamentary elections in 1998, the legislator banned campaigning on the election day, but noted that printed agitation materials posted before the election outside the polling station remained in place [8]. This situation, in our opinion, wasn't optimal. This is due to the low timing limiting of campaigning (election day is a short deadline for calmly consideration of the situation and making informed choices), as well as the printed agitation materials' influence on the electorate on the day of the elections that remained in the voter's field of view.

In the 1999 presidential elections, the legislator forbade campaigning not only on election day, but also on the day before it [9]. Finally, in 2002, the legislator ordered the relevant local authorities to remove all agitation materials starting from the 24 hour of the last Friday preceding the election day [5]. During parliamentary elections in 2006, legislation specifies forbidden actions on the elections day and on the eve of the election day. In addition to the prohibition of agitation, it was prohibited: to hold mass actions (meetings, rallies, campaigns, demonstrations, pickets) on behalf of the subject; distribute agitation materials and public announcements about the candidate's support on conducting the concerts, performances, sports competitions, screenings of films and TV programs or other public events [15]. These provisions were also transposed into electoral legislation which regulated the holding of parliamentary elections in 2012 and 2014 [6]. Similar provisions are also included by current presidential election legislation [16].

This situation indicates the intention of the legislator to create the most favorable conditions for the formation of voters' preferences on the basis of information received without external pressure in a calm atmosphere. In our opinion, one day before the election it's enough for the citizens to analyze the course of the election campaign and make rational expression of will in their interests.

In addition to campaigning, the results of sociological surveys should also be subject to time limits, since they also have a significant impact on the formation of voters' electoral preferences. It should be noted that for a long time in Ukraine the legislator was missing this question from the field of view. Only in the parliamentary elections of 1998 it was noted that in the 15 days before the elections the announcement in the media of the results of sociological surveys, opinion polls and other subjects' ratings forecasts was prohibited [8].

In 2002, the legislator further prohibited publishing of the results of exit polls on election day before the end of voting. However, the norm on the prohibition of promulgation, in addition to the results of sociological surveys, as well as projections was lost [5]. This was a significant disadvantage, as it allowed influence on voters on the eve of the elections using public forecasts of well-known personalities for the results of the expression of will. In the following versions of the law, this nuance was not taken into account, which creates the necessity of its inclusion in the legislation in the future.

At the same time, some changes were made in the current legislation regarding the publication of the results of sociological surveys - they were forbidden to be published during the last two (earlier - fifteen or ten) days before the elections. Also, the legislator regulated the conduction of polls in the polling station on the day of voting: in addition to the prohibition of the promulgation of their results before the end of voting, a demand was made according to

which the methods of conducting such polls should ensure the preservation of the secrecy of voting [6; 13; 16].

It is worth noting that such innovations have different qualitative assessment. On the one hand, time liberalization regarding the promulgation of the results of sociological surveys is, to our minds, somewhat wrong, since the information received by the voter directly on the eve of voting day can disorient him and lead to negative consequences - avoidance of participation in elections or committing the expression of will contrary to his wishes and interests. On the other hand, the legislator's desire to keep the secrecy during the exit polls should be evaluated exclusively positively.

The next is the restriction of agitation by the subjects. At the initial stages of the electoral practice in Ukraine, legislation was characterized by the lack of norms aimed at regulating this type of restriction [4; 7; 10; 12]. Only in 1998, the legislator banned participation in campaigning of officials. A similar ban was also imposed on members of commissions [8]. In 1999, stateless persons were added to the list of subjects who were forbidden to agitate [9]. In 2002, a substantive clarification was made regarding the prohibition on campaigning for members of commissions: the latter was forbidden to agitate only while performing their duties [5].

At the 2006 parliamentary elections, the legislator expanded and detailed the range of persons for who there are restrictions on campaigning. To this list the law enforcement agencies and courts were additionally added. As for foreigners and stateless persons, the legislator clarified the prohibition of campaigning through journalism, as well as participation in concerts, performances, sports competitions, and other public events held in support of candidates [15].

During the parliamentary elections in 2012, the legislator for the first time banned the campaigning of the authors and broadcasters who are candidates for deputies. In addition, the restrictions on the campaigning of the officials and officials of authorities, law enforcement agencies and courts were liberalized: they were forbidden to campaign only during working hours [6]. We see the imperfection of this provision as it contributes to the use of official status and violates the equal conditions for the participation of subjects in agitation. On the eve of the 2014 presidential election, amendments were introduced to the legislation, that fixed, although less detailed, analogical to the current parliamentary legislation list of subjects who are prohibited from campaigning [9; 16]

The above-mentioned clarifications on restricting agitation were a reaction to the disadvantages of Ukraine's electoral practice in the agitation period and were aimed at reaching the widest possible range of people, the campaigning of which violates the principle of freedom of agitation.

For the implementation of the principle of freedom of agitation, the quality of agitation products and agitation actions also plays an important role. Therefore, this principle implies the presence of restrictions on agitation methods. In the parliamentary elections of 1990, the legislator does not attach any value to this problem, and during the presidential election race in 1991, it is limited to the general statement that agitation materials must comply with the requirements of the law and the content has to be agreed with the election commission [4; 10].

During the parliamentary elections in 1994, the legislator made an attempt to prevent agitation with the use of "dirty" technologies, obliging the media a week before the vote refrain from the release of unverified data that compromise a particular candidate. Otherwise, the media was obliged within a week, but not later than the day before the election, to give the candidate the opportunity to refute the compromise [7]. This provision, as we see, was characterized by universality and did not determine the conditions in which compromise requires refutation, nor the characteristics of the process of refutation itself.

At the presidential election in 1994, the legislator specifies the requirements for the content of campaign materials. Such materials, in particular, shouldn't contain secret and false

information, calls for violent acts or commercial advertising [12]. During the parliamentary elections of 1998, the legislator imposed additional restrictions on the methods of conducting campaigning. In particular, anonymous agitation was banned. To this end, the law required that printed agitation materials had to contain information about the organization, institution, persons responsible for their issue, the original data of the institution that issued the print, a total circulation of copies. In addition, candidates were obliged to submit one copy of each type of printed material to the election commission with a personal signature, not later than three days after making [8].

Also, the legislator has banned the inclusion of agitation materials and political advertising in information programs. The latter should have been separated and designated as such. In addition, it was forbidden to interrupt the agitation with commercial advertising or other messages. Finally, the agitation, which was accompanied by the provision of voters free of charge or on preferential terms of goods and securities were prohibited. A positive aspect of the 1998 law was also the anticipation of possible actions by the authorities on condition of violation of the restrictions on campaigning by the methods: "In the case of the distribution of anonymous agitation materials or agitation materials under the pseudonym or materials calling for violent overthrow of the constitutional order, violation of the territorial integrity of the state, to the national, linguistic, racial, religious intolerance the election commissions after receiving such information are obliged to apply to the law enforcement agencies in order to terminate illegally campaigning and taking measures stipulated by the legislation of Ukraine" [8].

From the above we can conclude that in the 1998 elections, the legislator regulated the restriction of campaigning by methods only in print media. Therefore, in 2002, the use of such restrictions for sociological surveys was also positive. Legislation imposed a requirement to the mass media in case of publicizing the results of the public opinion poll, to indicate the organization that conducted the survey, time of its conducting, the number of respondents, the method of gathering information, the exact formulation of questions and the statistical estimation of the possible error [5].

Measures to avoid the anonymity of political advertising in electronic media in 2002 could also be characterized positively: "During the demonstration of political advertising, the full name of its customer must be displayed in the form of a text message, which should occupy not less than fifteen percent of the screen area and be executed with the contrasting color to the background and be perceptible for the viewer" [15].

In the parliamentary elections of 2006, the prohibition of campaigning accompanied by bribe was also detailed. The provision of free of charge goods to voters containing visual representations of the name, symbolism, flag of the candidate of the process provided that the value of such goods does not exceed 3% of the minimum wage, the legislator didn't count as a bribe [15].

In 2012, a number of provisions were introduced to promote elections' democracy and transparency. The legislator has introduced a requirement that, by publishing the results of public opinion polls, in addition to those mentioned in the previous versions of the laws of information, it is necessary to indicate information about the customer of the survey [6]. Such a norm will enable the voter, in our opinion, to have a clearer idea of the nature and reliability of such a survey.

Another improvement in the 2012 elections was the legal regulation of the promulgation by TV and radio organizations of the results of interactive polls related to the election: "... the participants in the broadcast are not allowed to comment the results of such surveys or otherwise refer to them. During the entire time of promulgation of the results of an interactive poll of the audience, must be accompanied with the text message. "This poll reflects the opinion of this audience only," which should be shown on the screen (for TV programs) in a form acceptable to the viewer, whether to be sounded (for radio programs) with a clear text of a announcer or a

presenter of the program immediately before and after the promulgation of the indicated results" [6]. During the parliamentary elections of 2012, the legislator also banned the dissemination of knowingly false or defamatory data on candidates only if it was established in court [6].

On the eve of the 2014 parliamentary elections, an addendum was added to the law, which prohibited the placement of political advertising in a single block with commercial or social ones. In addition, it was forbidden to use in social or commercial advertising the names or portraits of candidates, as well as the names and symbols of parties that run for parliament [13]. Similar restrictions on campaigning include the current presidential legislation. However, it should be noted that it is somewhat more declarative if to compare with the parliamentary ones. This applies, in particular, to the lack of detailed requirements for social and commercial advertising during the election, as well as bribery-free agitation [9; 16].

The next is the restriction of campaigning by the place of implementation. It was first recorded in 1991 and envisaged the possibility of local authorities to decide to ban the placement of agitation materials on individual buildings, which are architectural monuments, as well as for the purpose of road safety [10]. But the lack of imperative norm made it declarative and difficult to apply.

In parliamentary elections in 1994, the legislator additionally applied restrictions on campaigning in military units. Organization of meetings of candidates with military personnel was relied on the AAU with the obligatory invitation of all candidates. In other cases, visits to military units by candidates, as well as their trustees, agitators and representatives of parties, blocs and movements were prohibited [7]. In the 2002 parliamentary elections, the aforementioned restrictions on campaigning began to apply to the institutions of the criminal-executive system. In addition, the legislator has prohibited campaigning in foreign media operating in Ukraine [5].

In 2006, the following restrictions on campaigning by the place were added: "The placement of political advertisement carriers, as well as the distribution of political advertising through radio broadcasting or other networks for the notification of passengers, in public transport vehicles, metro stations, train stations, ports and airports is prohibited" [15].

In the elections of deputies of 2012, certain changes were made regarding restrictions on campaigning by the place: "Placing of bearers of political advertising on the outside and inside public transport vehicles, including taxis, placing political advertisements in premises and at the buildings of metro stations, bus and railway stations, ports and airports, as well as the distribution of agitation materials, including political advertising, through broadcasting or other information networks and information boards in the premises of stations and underground carriages, bus and train stations, ports and airports, in public transport vehicles is prohibited" [6].

In addition, it was forbidden to place propaganda materials and political advertising not only at buildings and in the premises of government bodies, but also at the houses of enterprises, institutions and organizations of state and communal property [6]. During the 2014 parliamentary elections, the election law was supplemented by a provision prohibiting campaigning during events organized by authorities, state and communal enterprises, institutions and organizations [13]. Such a provision and its positive character in terms of freedom of agitation are evident. However, it would be reasonable to include the aforementioned norms to the current presidential election legislation.

The last type of the restriction of agitation is the restriction by funding. Already, the 1991 law provided for the financing of agitation from two sources: the State Budget and the funds of the candidate's election fund, however, there were no restrictions on the campaigning depending on the funding [10]. However, in the presidential election in 1994, the legislator restricts campaigning by a financial factor: "It is prohibited for a candidate, his trustees and authorized person to receive from anyone and spend his own funds for election campaign outside the

personal election fund of a candidate" [12]. Such a rule facilitated the arrangement of agitation, control over the financial component of the election and created a level playing field for candidates in the election campaign.

However, the law gave citizens the opportunity for volunteering participation in elections through both private work and the use of their own means on a voluntary basis in free from work or service time [12]. Such a general nature of the provision has contributed to the abuse of office and created unequal conditions for campaigning by different candidates. This provision was also retained during the 1999 presidential election [9].

In the 2002 elections, the legislator detailed the restrictions on agitation by the financial factor in the media. According to the regulatory act, airtime or print space was provided to the candidate on the basis of an agreement that was concluded between him and the appropriate television, radio companies or print media. Without the conclusion of such an agreement and the receipt of funds to the account of the relevant media, agitation was prohibited [5]. The expediency of such a norm was obvious, since it didn't allow for free campaigning, having implemented fictitious (or symbolic) payment, or campaigning on much more convenient terms from its opponents.

In 2004, the legislation contained a norm according to which a candidate or a party (bloc) who had nominated him could produce printed agitation materials using their own property [11]. This, in our opinion, created unequal conditions for the campaigning of various candidates and made it difficult to control the observance of the rules of campaigning by the participants of the election race.

In 2006, the legislator enacted an important norm that regulated the financial constraint on the implementation of public agitation measures: financial support of concerts, performances, sports events, demonstration of films, television programs and other events could be carried out by the candidate only at the expense of the election fund [15]. The aforementioned provision was maintained in the current parliamentary legislation and was a reaction to Ukraine's electoral practices, which previously enabled certain actors, through financial support for public events, to create their own support and better conditions for victory.

In addition, the current parliamentary election legislation contains an additional rule aimed at regulating the restriction of campaigning for finances: agitation in the media of all forms of ownership at the expense of the election fund can be made only after payment of print space or airtime from the relevant fund [13]. The expediency of introducing this norm, taking into account domestic electoral practices, seems to be quite feasible. At the same time, it is necessary to state the need to consolidate such norms in the current presidential legislation.

Summing up, it should be noted that most of the problems connected with restrictions on election campaigning are properly regulated in Ukrainian electoral legislation. It allows elections to be held in accordance with international democratic standards. At the same time, certain aspects of legal regulation of constraints on election campaigning require revision and correction to ensure equal conditions for conducting an election campaign. It is also clear that, in addition to legislative regulation, the democracy of pre-election campaigning depends on the level of political consciousness and culture of the participants of the electoral race and their desire to adhere to the existing rules of the game. Given the lack of sufficient respect for Ukrainian legislation by both voters and candidates, the study of the problems of forming a democratic electoral culture of citizens may be a promising direction for further research.

Список використаної літератури

1. Барабаш О. Л. Проблема забезпечення рівних прав кандидатів на пост Президента України у проведенні передвиборної агітації / О. Л. Барабаш // *Вибори Президента України-2004 : проблеми теорії та практики : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.*, м. Київ, 9-10 червня 2005 р. – Київ : Атіка, 2005. – С. 504–510 ; Varabash O. L. Problema zabezpechennia rivnykh prav kandydativ na post Prezydenta Ukrainy u provedenni

peredvybornoї ahitatsii / O. L. Barabash // Vybory Prezydenta Ukrainy-2004 : problemy teorii ta praktyky : zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kyiv, 9-10 chervnia 2005 r. – Kyiv : Atika, 2005. – S. 504–510

2. Большакова О. Ю. Проблемы правового регулирования передвыборной агитации в электронных ЗМІ / О. Ю. Большакова // Выборы Президента Украины-2004 : проблемы теории та практики : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 9-10 червня 2005 р. – Київ : Атіка, 2005. – С. 517–525 ; Bolshakova O. Yu. Problemy pravovoho rehuliuвання peredvybornoї ahitatsii v elektronnykh ZMI / O. Yu. Bolshakova // Vybory Prezydenta Ukrainy-2004 : problemy teorii ta praktyky : zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kyiv, 9-10 chervnia 2005 r. – Kyiv : Atika, 2005. – S. 517–525

3. Гамбашидзе И. А. Предвыборная агитация: правовые аспекты [Электронный ресурс] / И. А. Гамбашидзе // Право и власть. – 2001. – № 1. – С. 65-72. - Режим доступа : <http://contrstream.livejournal.com/342324.html> ; Gambashidze I. A. Predvybornaya agitatsiya: pravovye aspekty [Elektronnyy resurs] / I. A. Gambashidze // Pravo i vlast. – 2001. – № 1. – С. 65-72. - Rezhim dostupa : <http://contrstream.livejournal.com/342324.html>

4. Про вибори народних депутатів Української РСР [Електронний ресурс] : Закон Української РСР від 27 жовтня 1989 р. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=8304-11> ; Pro vybory narodnykh deputativ Ukrainskoi RSR [Elektronnyi resurs] : Zakon Ukrainskoi RSR vid 27 zhovtnia 1989 r. – Rezhym dostupu : <http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=8304-11>

5. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 18 жовтня 2001 р. // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 51–52. – С. 1058–1112 ; Pro vybory narodnykh deputativ Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 18 zhovtnia 2001 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady. – 2001. – № 51–52. – S. 1058–1112

6. Про вибори народних депутатів України [Електронний ресурс] : Закон України від 17 листопада 2011 р. – Режим доступу : <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4061-17> ; Pro vybory narodnykh deputativ Ukrainy [Elektronnyi resurs] : Zakon Ukrainy vid 17 lystopada 2011 r. – Rezhym dostupu : <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>

7. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 18 листопада 1993 р. // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 48. – С. 1099–1122 ; Pro vybory narodnykh deputativ Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 18 lystopada 1993 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady. – 1993. – № 48. – S. 1099–1122

8. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 24 вересня 1997 р. // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 43. – С. 787–822 ; Pro vybory narodnykh deputativ Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 24 veresnia 1997 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady. – 1997. – № 43. – S. 787–822.

9. Про вибори Президента України : Закон України від 5 березня 1999 р. // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 14. – С. 274–304 ; Pro vybory Prezydenta Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 5 bereznia 1999 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady. – 1999. – № 14. – S. 274–304

10. Про вибори Президента України [Електронний ресурс] : Закон України від 5 липня 1991 р. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1297-12> ; Pro vybory Prezydenta Ukrainy [Elektronnyi resurs] : Zakon Ukrainy vid 5 lypnia 1991 r. – Rezhym dostupu : <http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1297-12>

11. Про вибори Президента України : Закон України від 18 березня 2004 р. – Київ : Парламентське видавництво, 2004. – 129 с. ; Pro vybory Prezydenta Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 18 bereznia 2004 r. – Kyiv : Parlamentske vydavnytstvo, 2004. – 129 s.

12. Про вибори Президента України : Закон України від 24 лютого 1994 р. // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 8. – С. 200–220 ; Pro vybory Prezydenta Ukrainy :

Zakon Ukrainy vid 24 liutoho 1994 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady. – 1994. – № 8. – S. 200–220

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства з питань проведення виборів [Електронний ресурс] : Закон України від 21 листопада 2013 р. – Режим доступу : <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/709-18/paran33#n33> ; Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia zakonodavstva z pytan provedennia vyboriv [Elektronnyi resurs] : Zakon Ukrainy vid 21 lystopada 2013 r. – Rezhym dostupu : <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/709-18/paran33#n33>

14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України [Електронний ресурс] : Закон України від 21 серпня 2009 р. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=3&nreg=1616-17> ; Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vyboriv Prezydenta Ukrainy [Elektronnyi resurs] : Zakon Ukrainy vid 21 serpnia 2009 r. – Rezhym dostupu : <http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=3&nreg=1616-17>

15. Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України : Закон України від 7 липня 2005 р. // Відомості Верховної Ради. – 2005. – № 38–39. – С. 1454–1574 ; Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro vybory narodnykh deputativ Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 7 lypnia 2005 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady. – 2005. – № 38–39. – S. 1454–1574

16. Про внесення змін до Закону України «Про вибори Президента України» та деяких інших законодавчих актів України щодо техніко-юридичного вдосконалення виборчого процесу [Електронний ресурс] : Закон України від 13 березня 2014 р. – Режим доступу : <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/879-18/paran6#n6> ; Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro vybory Prezydenta Ukrainy» ta deiakykh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo tekhniko-yurydychnoho vdoskonalennia vyborchoho protsesu [Elektronnyi resurs] : Zakon Ukrainy vid 13 bereznia 2014 r. – Rezhym dostupu : <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/879-18/paran6#n6>

17. Магера А. Й. Правове та організаційне забезпечення проведення передвиборної агітації під час виборів Президента України 2004 року : практичні проблеми, шляхи їх вирішення / А. Й. Магера // Вибори Президента України-2004 : проблеми теорії та практики : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 9-10 червня 2005 р. – Київ : Атіка, 2005. – С. 483–490 ; Mahera A. Y. Pravove ta orhanizatsiine zabezpechennia provedennia peredvybornoї ahitatsii pid chas vyboriv Prezydenta Ukrainy 2004 roku : praktychni problemy, shliakhy yikh vyrishennia / A. Y. Mahera // Vybory Prezydenta Ukrainy-2004 : problemy teorii ta praktyku : zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kyiv, 9-10 chervnia 2005 r. – Kyiv : Atika, 2005. – S. 483–490

18. Предвыборная агитация : теория и практика / отв. ред. Н. С. Бондарь. – Москва : Издательский дом «Городец», «Формула права», 2004. – 220 с. ; Predvybornaya agitatsiya : teoriya i praktika / отв. red. N. S. Bondar. – Moskva : Izdatelskiy dom «Gorodets», «Formula prava», 2004. – 220 s.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2017 р.

М.А. Бучин

ОБМЕЖЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНОЇ АГІТАЦІЇ ЯК УМОВА ДЕМОКРАТИЧНОСТІ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ: ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються обмеження передвиборної агітації як важлива умова демократичності виборів. На основі аналізу українського виборчого законодавства показано еволюцію різних форм обмежень передвиборної агітації в Україні від початку 1990-х років і до сьогодні.

Проаналізовано правову регламентацію обмеження передвиборної агітації за часом, зокрема, питання початку та закінчення агітаційних дій, оприлюднення результатів соціологічних опитувань та прогнозів під час виборів в Україні. З'ясовано позицію вітчизняного законодавця щодо обмеження агітації за суб'єктами та визначеного законом переліку осіб, участь яких у агітації є забороненою чи обмеженою. Дослідження обмеження агітації за методами дало змогу визначити заборонені способи агітації в Україні. Крім того, проаналізовано правові аспекти регулювання обмеження агітації за місцем та за фінансами.

Показано недоліки вітчизняного виборчого законодавства щодо правового регулювання обмежень передвиборної агітації: прив'язка початку передвиборної агітації до дня реєстрації кандидатів, що може ставити останніх у нерівне становище та сприяти зловживанням з боку комісій щодо їх вчасної реєстрації; заборона законодавця на оприлюднення результатів соціологічних опитувань лише за два останні дні до голосування, що може дезорієнтувати виборця; лібералізація обмеження щодо здійснення агітації посадовим і службовим особам органів влади, правоохоронних органів та судів, що може сприяти використанню службового становища та порушувати рівні умови участі кандидатів в передвиборній агітації; необхідність врахування та перенесення певних позитивних правових аспектів регулювання обмежень передвиборчої агітації, які містяться у чинному парламентському виборчому законодавстві, у закон, що регулює проведення виборів глави держави в Україні.

Наголошено на тому, що демократичність передвиборної агітації також значною мірою залежить від рівня політичної свідомості та культури учасників виборчих перегонів, їхнього бажання дотримуватись наявних правил гри.

Ключові слова: вибори, демократія, передвиборна агітація, обмеження передвиборної агітації, законодавство, Україна.

УДК 327(510:728+8=134)(045)

Н.В. Гаврилова, Ю.В. Константинова

ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКИЙ ВЕКТОР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ КИТАЮ: ЦІЛІ, ЗАВДАННЯ, МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Розглянуто основні фактори що вплинули на формування латиноамериканського вектору зовнішньої політики Китаю. Основні інструменти «м'якої сили», що дозволили Піднебесній затвердитись на континенті. Окреслено основні напрямки співробітництва.

Ключові слова: Китай, Латинська Америка, зовнішня політика, «м'яка сила», співробітництво, інвестиції, сировина.

Особливістю розвитку сучасної системи міжнародних відносин є її перехідний характер. На думку ряду дослідників в майбутньому буде сформована біполярна система з двома центрами США та Китаєм [1, с. 7]. Не залежно від того, чи буде новий світовий порядок багатополярним чи біполярним, Китай обов'язково буде одним з його полюсів. Отже, зовнішня політика Китаю є однією з актуальних проблем для дослідників, бо сьогодні вона в багато чому визначає хід та тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин.

Враховуючи те, що у XXI столітті Латиноамериканський регіон вийшов з тіні і став у силу ряду факторів важливим геополітичним полюсом світового розвитку, який найшвидше розвивається. Природно, що цей континент став ареною жорсткого протистояння низки позарегіональних гравців – Китай, США, ЄС, Росія, у боротьбі за його багатства. Тому, дослідження саме латиноамериканського вектору зовнішньої політики Китаю є досить актуальним.

Актуальність даної теми обумовлена тим, що ступінь її дослідження у вітчизняній літературі не відповідає її значимості. Існує лише невелика кількість робіт присвячених окремим аспектам проблеми А. М. Киридон, Л. Л. Кияниця, М. А. Таран тощо. Більша частина робіт з даної проблеми – це дослідження західних науковців С. Арнсона, А. Генрікеса, Д. Банча, П. Брукса тощо. Також активно над темою працюють російські дослідники такі як, О. В. Андріянова, Е. С. Дагабян, І. Денісова, В. Міхеєва, Д. М. Розенталя, В. А. Тепермана, Л. В. Хадорич, В. Хейфена, Н. В. Чернишової тощо.

Мета статті – розкрити цілі, завдання та механізм реалізації латиноамериканського вектору зовнішньої політики Китаю, а також дослідити причини його трансформації у один з головних пріоритетів зовнішньої політики країни.

Вступивши на шлях модернізації господарства у 1979 році Китай за короткий час трансформувався у одну з провідних держав світу. Зрівнявшись за низкою параметрів з США, Китай став глобальною економічною державою, офіційно вийшовши на друге місце у світі за абсолютним розміром ВВП, хоча реально, як вважає ряд дослідників, враховуючи занижений курс юаню по відношенню до долару ВВП Китаю перевищує США вже сьогодні. Якщо частка США у світовому ВВП має ярко виражену тенденцію до зниження, так у 2000 році вона склала 31 %, 2010 – 23 %, 2016 – 25 %, то частка Китаю постійно зростає: 2000 – 4 %, 2010 – 9 %, 2016 – 15 % [5]. Сьогодні Китай вийшов на перше місце у світі за об'ємом золотовалютних резервів – більше 3,38 трил. дол. за даними МВФ на серпень 2017 року [21]. Окрім цього Китай володіє цінними та борговими паперами США на суму 800 млрд. дол. та на 40 млрд. дол. цінними паперами ЄС. Після кризи 2008 року, яка його практично не зачепила, Китай отримав імідж країни «яка допомагає світу подолати кризу» [9, с. 71]. Постійно зростає об'єм китайських інвестицій за кордоном, якщо у 2010 році вони склали 59 млрд. дол., то у 2016 році – біля 170 млрд. дол. [3].

Особливістю Китаю є те, що він не має документу в якому у концентрованому вигляді була би викладена його зовнішньополітична Доктрина. Зовнішня та внутрішня політика країни як комуністичної держави визначається партійними документами, що приймаються на з'їздах, засіданнях ЦК Компартії Китаю. В основі зовнішньої політики Китаю лежить концепція модернізації запропонована Ден Сяопіном, яка базувалась на наступних принципах: холоднокровно спостерігати; зміцнювати розхитані позиції; стримано реагувати; триматися в тіні; не брати на себе тягар лідерства; робити свою конкретну справу [11]. Коли на початку XXI століття Китай перетворився на другу економіку у світі, його лідери почали сумніватися у адекватності даного курсу тим геополітичним реаліям, які склались у світі та національним інтересам Китаю. З приходом до влади так званого «п'ятого покоління» на чолі з Сі Цзіньпінем починається трансформація стратегічного курсу на міжнародній арені, поряд зі збереженням спадковості, чітко простежується прагнення надати китайській дипломатії більш ініціативний характер та відкрито презентувати себе як глобального гравця, який готовий взяти на себе відповідальність за сучасний світовий порядок.

Амбіції Китаю у цьому контексті яскраво проявляються у тій широкомасштабній модернізації армії та військово-морського флоту що відбувається останніми роками. Сьогодні, китайські збройні сили в повній мірі залучені до операцій за межами АТР, крім того створенні військові бази у регіонах де Китай ніколи не був присутній. Протягом

кількох років китайський флот постійно присутній у Аденській затоці офіційно для боротьби з сомалійськими піратами, реально це дозволяє Китаю контролювати найважливіші морські комунікації, якими відбуваються поставки нафти з Перської затоки.

На початку XXI століття Китай приймає активну участь у миротворчих місіях ООН. Крім того, китайський флот зайнятий у міжнародних гуманітарних операціях та місіях надання допомоги країнам що розвиваються [6, с. 269-270].

Заявку на глобальне лідерство ілюструє також китайська ініціатива з формування Економічного поясу Шовкового шляху. У травні 2017 року відбувся міжнародний форум «Один пояс - один шлях», який відвідали глави 29 країн Азії, Європи і Латинської Америки. Сьогодні в ініціативі беруть участь 68 країн, і вона охоплює 40 відсотків глобального ВВП [16].

Таким чином, проблема глобального лідерства у XXI столітті стала одним з тих факторів, що впливає на формування зовнішньополітичного курсу Китаю. Іншим ключовим фактором є внутрішня політика та характер завдань і проблем, що вирішуються керівництвом всередині країни.

Бурхливе зростання економіки Китаю, особливо обробляючої промисловості, з одного боку вимагало пошуку нових джерел сировини, з іншого – нових ринків збуту для виготовлених товарів. В контексті цих завдань Латиноамериканський регіон був ідеальним. Величезний континент з населенням понад 400 млн. представляв собою величезний за масштабом ринок збуту для китайських товарів, одночасно будучи найбагатшим ареалом, де знаходяться колосальні запаси сировини, що охоплюють майже усю таблицю Менделєєва. У цьому регіоні знаходяться 91% світових запасів нафти та більше 15% її видобування, 9% газу, 3% вугілля, 14% залізної руди, 8% марганцю, 40% міді, 25% цинку, 16% нікелю, 15% свинцю, 25% олова, 29% срібла. Крім того, значний запас радіоактивних та рідкоземельних металів – уран, стронцій, торій, молибден. У її надрах є значні об'єми селітри, сірки, слюди, барію, графіту, йоду, є запаси золоту та дорогоцінних каменів.

До 90-х років XX століття Китай практично не був помітний на Латиноамериканському континенті. Характер співробітництва фактично обмежувався рівнем традиційної дипломатії. Поворот зовнішньої політики Китаю у бік Латинської Америки співпав з кардинальними змінами геополітичної ситуації на континенті, які отримали назву «лівий дрейф Латинської Америки» [9, с. 26]. Він був пов'язаний з приходом до влади у цілому ряді країн політичних сил, які взяли курс на укріплення своєї незалежності та відхід від проамериканського курсу, що вимагало диверсифікації їх зовнішніх зв'язків, пошуку нових економічних, політичних, стратегічних партнерів на міжнародній арені. Отже, більшість країн Латинської Америки побачили в Китаї серйозний потенціал для економічного зростання, джерело інвестицій та величезний ринок для товарів регіонального експорту.

Таким чином, хронологічно співпали дві тенденції – прагнення Китаю увійти у цей регіон та бажання цілої низки країн регіону знайти собі нових партнерів, спроможних позитивно вплинути на розвиток їх економік.

Час початку експансії Китаю у Латинську Америку було вибрано досить вдало, ще й тому, що головний гравець що панував тут від часів прийняття доктрини Монро – США, з приходом Буша – молодшого до влади, фактично виключили регіон з кола своїх зовнішньополітичних інтересів, переорієнтувавшись на Ірак, Афганістан, Близький Схід. Це, на наш погляд, також створила сприятливі умови для його проникнення.

Активізація відносин з Латинською Америкою також співпала з боротьбою Китаю за вступ до СОТ, головною умовою якого було визнання країнами-учасниками його

статусу, як країни з ринковою економікою. Отже, його ціль була домогтися визнання з боку 33 країн континенту, і у 2005 році 10 з них визнали за Китаєм даний статус.

Економічний прагматизм вдало поєднується з повною деідеологізацією зовнішньої політики Піднебесної. В той час, як одне з ключових завдань його зовнішньої політики було і залишається утвердження принципу «одного Китаю». Для цього регіону це завдання набувало особливої актуальності, на той час серед 27 союзників Тайваню – 14 були латиноамериканськими державами [15], сьогодні на континенті таких залишилось лише 3. Китай не використовував вимогу визнання «одного Китаю» як ультиматум і не відмовлявся від співпраці з країнами які її не виконували, Піднебесна по відношенню до них просто не проявляла такої «щедрості», як до країн що підтримали її позицію. Прикладом може слугувати Нікарагуа, яка розвиває відносини як з Тайванем, так і з КНР, але співпраця з останнім обмежується лише економічними інтересами.

Про пріоритет економіки над політикою та ідеологією переконливо свідчить відмова Піднебесної надавати кредит Мадурі, президенту Венесуели, у січні 2015 року у період наростання внутрішньополітичної та економічної кризи у країні. Так як Китай не збирається ставати донором навіть для ідеологічно близьких режимів [13, с.44]. Більш того китайське керівництво та бізнес готові співпрацювати і з опозицією, якщо вона прийде до влади. Такий підхід, на наш погляд, став одним зі складових успіху зовнішньої політики Китаю в регіоні.

Латиноамериканський вектор Пекіну як в цілому і вся його зовнішня політика реалізується за допомогою «м'якої сили». Одним з її інструментів є програми допомоги розвитку закордонним країнам. Вони покликані сприяти не тільки налагодженню відносин між державами, але і формувати позитивний імідж Китаю у суспільній свідомості населення країн-отримувачів допомоги. Використовуючи цей інструмент Пекін, на відміну від Вашингтона, який обумовив надання допомоги низкою умов, де головною є рівень розвитку демократії та дотримання прав людини, робить акцент на відсутності будь-якої політичної обумовленості фінансування.

Форми допомоги яку надавав та продовжує надавати Пекін у регіоні досить різноманітні від будівництва лікарень та шкіл у країнах Карибського басейну, поставок безкоштовних комп'ютерів школярам Венесуели, ліків та продовольства мешканцям Гаїті до проектування об'єктів у країнах Центральної Америки, зокрема у Нікарагуа та боротьбі з наркобізнесом у Болівії та Еквадорі.

Однією зі складових «м'якої сили» є знайомство латиноамериканських країн з китайською культурою, основою якої є конфуціанство, ідеї якого сьогодні у Піднебесній реанімуються і широко розповсюджуються. Вчення Конфуція активно використовується у зовнішній політиці, для популяризації китайської культури і мови з 2004 року відкрито 322 представництва Інституту Конфуція у 96 країнах світу, з них 21 у країнах Латинської Америки [18].

КНР широко використовував і такий інструмент «м'якої сили» як традиційна дипломатія. Характер двосторонніх відносин має високий ступень динамізму, про це свідчить кількість візитів, офіційних делегацій здійснених обома сторонами. У квітні 2001 року відбувся перший візит голови КНР – Цзян Цземіня у регіон, він відвідав шість ключових країн: Бразилію, Аргентину, Чилі, Венесуелу, Уругвай і Кубу, у 2004 році регіон відвідав його наступник Ху Цзіньтао. В цей же час з 2001 по 2005 роки лідери 15 країн Латинської Америки відвідали Китай. З 2007 по 2017 рік динаміка взаємних візитів продовжує залишатися на високому рівні.

У 2008 році Китаєм було прийнято перший документа про політику щодо Латинської Америки і країн Карибського басейну. У світлі успішних візитів голови КНР Сі Цзіньпіна в окремі країни регіону у 2015 році, уряд КНР оприлюднив другий документ, що мав принципове значення для стимулювання розвитку двосторонніх

відносин. В ньому було окреслено цілі розвитку відносин Китаю з Латинською Америкою [12].

Як вже зазначалось, економічна міць Китаю розглядається як головний інструмент його зовнішньої політики. У 2014 році президент КНР Сі Цзиньпін, під час VI саміту БРІКС зустрівся з представниками 11 країн, що входять до CELAC (Співтовариство країн Латинської Америки та Карибського басейну), на цій зустрічі він оголосив про нові перспективи відносин Китаю з Латинською Америкою. В контексті того, що Програма «Китай для Латинської Америки», що була прийнята у 2005 році і передбачала 40 млрд. дол. інвестицій у економіку латиноамериканських країн до 2015 року практично була реалізована. Він заявив про намір вкласти додатково у економіку країн регіону 35 млрд. дол. Створивши три типи фонд: перший 20 млрд. дол. призначений для фінансування інфраструктурних проектів; другий – 10 млрд. дол. – це кредитна лінія для фінансування проектів розвитку; третій – 5 млрд. дол. – це специфічні проекти, у тих галузях які буде визначати Китай [7]. Єдиною умовою реалізації нової програми лідер Китаю визначив створення постійного форуму Китай - СЕЛАК. Перший такий форум відбувся у Пекіні 8 січня 2015 року, де були підписані численні двосторонні договори про торгівлю та інвестиції. Також було прийнято План співробітництва на 2015-2019 рр. в якому чітко зазначались наміри Китаю зі збільшення об'ємів торгівлі до 500 млрд. дол. до 2025 року та підвищення рівня інвестицій у регіон до 250 млрд. дол. за наступні десять років [20].

Отже, важливою складовою є інвестиційне співробітництво. Обсяг китайських інвестицій зростає високими темпами починаючи з 2001 року. Маючи на початку XXI століття практично нульову відмітку вони вже у 2009 році склали 15 млрд. дол., у 2011 – 22,7 млрд. дол. у 2016 понад 30 млрд. дол., сьогодні це другий показник після США. Інвестиції зростали не тільки у кількісних показниках але й змінювалися якісно. Якщо до 2008-2009 років кошти головним чином направлялись у видобувну галузь, нафтову, гірничодобувну, забезпечуючи таким чином поставки необхідної для стабільного та динамічного розвитку китайської економіки сировини, то останнім часом Китай став інвестувати у проекти, які пов'язані з високими технологіями – електроніку, телекомунікації, автомобілебудування, агроіндустрію, транспортну інфраструктуру.

Для більш успішної та ефективної реалізації інфраструктурних проектів Китай вступає у 2010 році у Міжамериканський банк розвитку, зробивши внесок у розмірі 225 млн. дол. [17]. У складі цього банку було створено спільний з Китаєм фонд у розмірі 1 млрд. дол. головна мета якого інвестування проектів високотехнологічної складності.

Однією з ключових складових відносин є розвиток торгівлі, об'єм якої має тенденції до постійного зростання. Так, у 2000 році він склав 13 млрд. дол., у 2010 р. – 170 млрд. дол., 2016 р. – 237 млрд. дол. [20; 6]. Отже, до 2017 року Китай перетворився на ведучого торгового партнера для цілого ряду країн регіону, зокрема туди спрямовується 18% чилійського експорту, 14,7% перуанського, по 13% аргентинського та бразильського, 30% венесуельського та 25% кубинського [4].

Іншою важливою складовою політики Китаю у регіоні стало кредитування. Так, у 2016 році Китай виділив Латинській Америці 21,2 млрд. дол. у якості кредитів, що вище загальної суми аналогічних кредитів, наданих Світовим банком та Міждержавним банком розвитку [2].

Військово-стратегічне співробітництво займає порівняно невеликий сектор у китайсько-латиноамериканських відносинах і в першу чергу присутнє у контактах Китаю з Кубою та Венесуелою. Хоча у XXI столітті елементи такої співпраці почали простежуватися у відносинах і з низкою інших країн. Основною формою співробітництва є підготовка у Китаї військових кадрів вищої кваліфікації. Як вважає український дослідник Л. Кияниця, розширення цієї форми співпраці було обумовлене скороченням американської військової допомоги у період президентства Буша - молодшого [8, с. 679].

Іншою складовою цього співробітництва – є продаж зброї. Починаючи з 2001 року китайську зброю закупили Венесуела, Куба, Перу, Болівія, Уругвай, Еквадор. Причина цього полягала у тому, що Китай виділив вигідні кредити для її купівлі.

При всьому динамізмі відносин і масштабними внесками Китаю у розвиток регіону, останнім часом все більше стали проявлятися негативні наслідки співробітництва для латиноамериканських держав. Вони на думку експертів пов'язані з реалізацією на континенті так званої «африканської моделі» сутність якої спрощено можна визначити так: «Ви нам сировину, а ми Вас закидаємо готовими виробами» [4].

За оцінками ряду експертів, однобічна спрямованість китайських інвестицій у першу чергу у розробку сировинних ресурсів та експорт цих ресурсів стали фактором, несприятливих змін у структурі промислового виробництва у ряді країн регіону де спостерігається деградація обробляючої промисловості. Сьогодні 75% експорту Латинської Америки у Китай приходить на чотири країни Бразилію, Аргентину, Чилі та Венесуелу. Залежність економік особливо проявилось у Бразилії та Венесуелі де уповільнення темпів зростання у Китаї у 2014-2015 роках та зміна політики Китаю з метою стимулювання внутрішнього ринку стали одним з факторів глибокої економічної кризи [14, с. 39]. Модель економічного росту що заснована на вивозі сировини, яка завдяки Китаю вдало працювала у більшості країн континенту, у нових умовах що складаються сьогодні у глобальній економіці виявилась не спроможною.

Країни що не мають значних природних ресурсів є імпортерами дешевої китайської продукції, конкуренцію з якою не витримує місцева промисловість. А також маючи зону вільної торгівлі з США стають платформою для захоплення Китаєм сегментів американського ринку. Така ситуація змушує приймати захисні заходи. Так, Мексика та Аргентина, змушені були ввести мита на китайську продукцію, щоб захистити свої виробництва.

Інша проблема з якою зіштовхнулися країни у рамках свого співробітництва з Китаєм – це політика китайських підприємців, які недостатньо приділяють уваги охороні навколишнього середовища, а також порушують робоче законодавство країн.

Необхідно відмітити, що китайське керівництво усвідомлює делікатність ситуації що склалася, і робить певні кроки з її подолання. Це нова ініціатива Китаю про перехід на новий рівень співробітництва через створення фондів у розмірі 30-40 млрд. дол. та збільшення інвестицій у обробляючу та високотехнологічну галузі.

В умовах яро виражених кризових явищ, з якими сьогодні зіштовхнулися більшість країн, ейфорія у відношенні співробітництва з Китаєм поступається місцем більш прагматичному розрахунку, не бажанню зміритися з тим, що Китай здобуває лише сировину, що ускладнює процес створення диверсифікованої економіки. Сьогодні криза обумовлена падінням цін на сировину, що не дає країнам кошти необхідні для їх розвитку. В контексті цього кандидат у президенти Аргентини М. Макрі вже у ході передвиборчої компанії обіцяв переглянути контракти з Китаєм та навіть денонсувати. Правда, ставши президентом він на це не спромігся. В умовах економічної кризи, розрив торгово-економічних зв'язків з Китаєм ще більш загострив би ситуацію у країні.

Не дивлячись на існуючі проблеми Китай сьогодні зміцнив свій вплив на континенті, витісняючи США, ЄС та Росію. Використовуючи свою економічну могутність Китай перейшов до нового етапу реалізації своєї зовнішньої політики, більш жорсткої та експансіоністської, спираючись на «м'яку силу» як головний інструмент у досягненні її цілей він будує нові політичні відносини за кордоном. Крім того, за рахунок двостороннього співробітництва він прагне вирішити свої глобальні завдання.

Таким чином, можна зробити висновок, що даний напрямок зовнішньої політики Китаю сьогодні фактично повністю реалізував весь комплекс завдань, що поставлені керівництвом КНР на початку китайської експансії у Латинську Америку. Перетворивши

Китай на одного з головних позарегіональних гравців у боротьбі за вплив на континенті, який все більше трансформується на регіон, що визначає тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин.

Список використаної літератури

1. Богданов А. Н. На пороге биполярного мира? О перспективах системной конфронтации в XXI в. / А. Н. Богданов // Власть. – 2015. – № 2. – С. 5-11 ; Bogdanov A. N. Na poroge bipolyarnogo mira? O perspektivakh sistemnoy konfrontatsii v XXI v. / A.N. Bogdanov // Vlast. – 2015. – № 2. – S. 5-11

2. Бразилия стала крупнейшим получателем китайских кредитов в Латинской Америке [Электронный ресурс] // Новое наблюдение шелкового пути. – Режим доступа : <http://ru.siluxgc.com/html/R1673/201703/1922590766699.shtml> ; Braziliya stala krupneyshim poluchatelem kitayskikh kreditov v Latinskoj Amerike [Elektronnyy resurs] // Novoe nablyudenie shelkovogo puti. – Rezhim dostupa : <http://ru.siluxgc.com/html/R1673/201703/1922590766699.shtml>

3. Булатов И. Прямые инвестиции Китая за рубежом в 2016 году могут достичь \$170 миллиардов [Электронный ресурс] И. Булатов // Россия сегодня. – Режим доступа : <https://ria.ru/economy/20170110/1485368301.html> ; Bulatov I. Pryamyie investitsii Kitaya za rubezh v 2016 godu mogut dostich \$170 milliardov [Elektronnyy resurs] I. Bulatov // Rossiya segodnya. – Rezhim dostupa : <https://ria.ru/economy/20170110/1485368301.html>

4. Дагабян С. Поднебесная на просторах Латинской Америки [Электронный ресурс] / С. Дагабян // Свободная мысль. – 2016. - № 4. -Режим доступа : <http://www.svom.info/entry/664-podnebesnaya-na-prostorah-latinskoj-ameriki/?collection=32> ; Dagabyan S. Podnebesnaya na prostorakh Latinskoj Ameriki [Elektronnyy resurs] / S. Dagobyayn // Svobodnaya mysl. – 2016. - № 4. -Rezhim dostupa : <http://www.svom.info/entry/664-podnebesnaya-na-prostorah-latinskoj-ameriki/?collection=32>

5. Динамика ВВП мира с 1970 по 2016 года [Электронный ресурс] – Режим доступа : <https://seosait.com/dinamika-vvp-mira-1970-2016> ; Dinamika VVP mira s 1970 po 2016 goda [Elektronnyy resurs] – Rezhim dostupa : <https://seosait.com/dinamika-vvp-mira-1970-2016>

6. Кашин В. Б. Роль НОАК в защите политических и экономических интересов КНР за рубежом / В. Б. Кашин // Китай в мировой и региональной политике. История и современность. – 2013. – Вып. ХУІІІ. - С. 266-276 ; Kashin V. B. Rol NOAK v zashchite politicheskikh i ekonomicheskikh interesov KNR za rubezhom / V. B. Kashin // Kitay v mirovoy i regionalnoy politike. Istoriya i sovremennost. – 2013. – Вып. ХУІІІ. - S. 266-276

7. Китай заполняет пустоту в Латинской Америке, оставленную Трампом [Электронный ресурс] // Вестник Кавказа. – Режим доступа : <http://vestikavkaza.ru/analytics/Kitay-zapolnyaet-pustotu-v-Latinskoj-Amerike-ostavlennuyu-Trampom.html> ; Kitay zapolnyaet pustotu v Latinskoj Amerike, ostavlennuyu Trampom [Elektronnyy resurs] // Vestnik Kavkaza. – Rezhim dostupa : <http://vestikavkaza.ru/analytics/Kitay-zapolnyaet-pustotu-v-Latinskoj-Amerike-ostavlennuyu-Trampom.html>

8. Кияниця Л. Л. Військово-стратегічний аспект КНР в Латинській Америці / Л. Л. Кияниця // Гілея: науковий вісник. – 2011. – Вип.49. – С. 677-684 ; Kyianytsia L. L. Viiskovo-stratehichnyi aspekt KNR v Latynskii Amerytsi / L. L. Kyianytsia // Hileia: naukovyi visnyk. – 2011. – Вып.49. – S. 677-684

9. «Левый поворот» в Латинской Америке: причины, содержание, последствия : ("круглый стол" в ИЛА РАН) // Латинская Америка. – 2006. – № 6 – С. 4-34 ; «Levyuy povorot» v Latinskoj Amerike: prichiny, sodержanie, posledstviya : ("kruglyy stol" v ILA RAN) // Latinskaya Amerika. – 2006. – № 6 – S. 4-34

10. Михеев В. Дальше – без заветов / В. Михеев, С. Луконин, Ю. Сафронов // *Международная экономика и международные отношения*. – 2011. – № 12. – С. 69-78 ; Mikheev V. Dalshe – bez zavetov / V. Mikheev, S. Lukonin, Yu. Safronov // *Mezhdunarodnaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya*. – 2011. – № 12. – S. 69-78
11. Морозова Н. В. Роль языка в политическом дискурсе КНР [Электронный ресурс] / Н. В. Морозова // *Историческая психология и социология истории*. – 2016. – Т. 9, № 1. - Режим доступа : https://www.socionauki.ru/journal/files/ipisi/2016_1/072-085.pdf ; Морозова Н. В. Роль языка в политическом дискурсе КНР [Электронный ресурс] / Н. В. Морозова // *Историческая психология и социология истории*. – 2016. – Т. 9, № 1. - Режим доступа : https://www.socionauki.ru/journal/files/ipisi/2016_1/072-085.pdf
12. Очередная пресс-конференция 25 ноября 2016 г. у официального представителя МИД КНР Гэн Шуана [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.fmprc.gov.cn/rus/xwfw/fyrth/lxjzhzhdh/t1419190.shtml> ; Ocherednaya press-konferentsiya 25 noyabrya 2016 g. u ofitsialnogo predstavatelya MID KNR Gen Shuana [Elektronnyy resurs] – Rezhim dostupa : <http://www.fmprc.gov.cn/rus/xwfw/fyrth/lxjzhzhdh/t1419190.shtml>
13. Розенталь Д. М. Дракон над Каракосом. Китайско-Венесуэльские отношения в начале XXI века / Д. М. Розенталь // *Латинская Америка*. – 2016. – № 3. – С. 39-50 ; Rozental D. M. Drakon nad Karakosom. Kitaysko-Venesuelskie otnosheniya v nachale XXI veka / D. M. Rozental // *Latinskaya Amerika*. – 2016. – № 3. – S. 39-50
14. Симонова Л. Н. Трансформация включения стран ЛКА в глобальную экономику (обзор выступлений на «круглом столе») / Л. Н. Симонова // *Латинская Америка*. – 2016. – № 7. – С. 38-57 ; Simonova L. N. Transformatsiya vklyucheniya stran LKA v globalnuyu ekonomiku (obzor vystupleniy na «kruglom stole») / L. N. Simonova // *Latinskaya Amerika*. – 2016. – № 7. – S. 38-57.
15. Таран М. А. КНР – Латинська Америка: реалії економічного співробітництва і політичний підтекст [Електронний ресурс] / М. А. Таран // *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. - 2004. - Вип. 10(2). - С. 30-41. – Режим доступа : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2004_10%282%29__4 ; Taran M. A. KNR – Latynska Ameryka: realii ekonomichnoho spivrobitnytstva i politychnyi pidtekst [Elektronnyi resurs] / M. A. Taran // *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy*. - 2004. - Vyr. 10(2). - S. 30-41. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2004_10%282%29__4.
16. Цивілізаційний проєкт Китаю. Новий Шовковий шлях [Електронний ресурс] // *Корреспондент.net*. – 2017. – 15 трав. - Режим доступа : <http://ua.korrespondent.net/world/3850792-tsyvilizatsiinyi-proekt-kytau-novy-shovkovyi-shliakh> ; Tsyvilizatsiinyi proekt Kytau. Novyi Shovkovyi shliakh [Elektronnyi resurs] // *Korrespondent.net*. – 2017. – 15 trav. - Rezhym dostupu : <http://ua.korrespondent.net/world/3850792-tsyvilizatsiinyi-proekt-kytau-novy-shovkovyi-shliakh>
17. China busca clientes en América Latina // *BBC Mundo*. 2009.07.02 [Electronic resource]. – Mode of access : http://news.bbc.co.uk/hi/spanish/latin_america/newsid_7876000/7876835.stm
18. Confucius Institutes in Latin America [Electronic resource]. – Mode of access : http://institutoconfucio.ugr.es/pages/enlaces/enlaces_confucio_hispanoamerica?lang=en
19. Cooperation Plan (2015-2019) [Electronic resource] // *China-CELAC Forum*. – Mode of access : http://www.chinacelacforum.org/eng/zywj_3/t1230944.htm
20. Infolatam/Efe: Latinoamérica busca estrechar lazos con China en el Foro de Inversiones en Pekín [Electronic resource]. – Mode of access :

: <http://www.infolatam.com/2011/09/15/latinoamerica-busca-estrechar-lazos-con-china-en-el-foro-de-inversiones-en-pekín/>

21. International monetary fund [Electronic resource]. – Mode of access : <http://data.imf.org/?sk=2DFB3380-3603-4D2C-90BE-A04D8BBCE237&sId=1452013100577>

Стаття надійшла до редакції 08.10.2017 р.

N. Gavrilova, J. Konstantinova

THE LATIN AMERICAN VECTOR OF FOREIGN POLICY OF CHINA: OBJECTIVES, TASKS AND IMPLEMENTATION MECHANISMS

The Chinese international policy is one of the actual questions for the researchers, because this policy defines development and tendency in the many spheres of the modern system of international relations nowadays.

Under the superintendent of Xi Jinping a strategic course of China on the international scene changes towards openness and the aspiration to take the place of the global player. Moreover, such player is ready to take the responsibility for a modern world order. Also, the domestic policy and its problems within the country are the substantial factor, which have influence on the formation of the Chinese foreign policy.

The cardinal changes of a geopolitical situation on the continent involved the turn of foreign policy of China towards the Latin America. The countries of the Latin-American region needed new economic partners at the period of "Left drift". Therefore, the cooperation with Chinese government became a perspective way of the Latin-American foreign affairs.

The Latin American vector of Beijing is implemented by means of "soft power". Aid programs to development to foreign countries, giving various grants and humanitarian aid, promoting of the Chinese culture and language through representative offices of Institute of Confucius are tools of "soft power". Also traditional diplomacy is widely used and the relations between China and the Latin American countries are characterized by high degree of dynamism.

At the present day the economic power of China became the main factor for its foreign policy. Therefore, the principal directions of the cooperation with other countries are trade development, investments and crediting.

But, negative consequences of cooperation for the Latin-American states develop the more lately. First of all, it is connected with transformation of the region to a raw materials source for the Chinese economy and sales market of cheap goods. Also, there is a problem of policy of the Chinese businessmen who give insufficiently attention to environmental protection and violate the working law of the countries.

However, in spite of the existing problems China has strengthened the impact on the continent today. Moreover, the state extruding the USA, the EU and Russia and became the main extra-regional player.

Today in the framework of such direction of Chinese foreign policy the all complex of tasks set by the leadership of the People's Republic of China at the beginning of his expansion to the region is actually completely realized.

Key words: *China, Latin America, foreign policy, "soft power", cooperation, investments, raw.*

Н.В. Гаврилова, Т.К. Москальов

ПОТЕНЦІАЛ КОМП'ЮТЕРНИХ ІГОР У ЗМІНІ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Розглянуто можливий вплив комп'ютерних ігор на політику національної безпеки країни на прикладі США. Проведена категоризація комп'ютерних ігор за типом впливу на національну безпеку країни.

Ключові слова: комп'ютерні ігри, національна безпека, правила гри.

Головною функцією держави завжди було забезпечення її національної безпеки. В умовах розвитку глобалізації та інформаційної революції парадигма безпеки у цілому та національної безпеки у особистості отримує новий смисл, зіткнувшись з принципово новими за своїм характером загрозами. Це надало дослідникам можливість починаючи з 90-х років казати о м'якій та жорсткій безпеці. Якщо остання повинна використовуватися з загрозами військового характеру, то м'яка безпека все більш ускладнюється включаючи до себе економіку, енергетику і так звану інформаційну безпеку.

Інформаційна безпека тісно зв'язана з таким поняттям як кібербезпека. Її впровадження та її роль у національній безпеці росте постійно. Для України, яка знаходиться у стані гібридної війни з РФ, забезпечення інформаційної безпеки, ефективне протиставлення інформаційній війні зі сторони РФ, сьогодні є головним пріоритетом у контексті забезпечення своєї національної безпеки. Інформаційна безпека є достатньо широким поняттям и включає до себе ряд складових. Також достатньо велик інструментарій котрий держави здатні використовувати в їх забезпеченні своїх національних інтересів в інформаційній війні яку ми здатні спостерігати у світі. Важливим інструментом, роль котрого буде збільшуватися, на наш погляд є комп'ютерні ігри.

В умовах процесу масової комп'ютеризації населення у світі, комп'ютерні ігри набирають більшу популярність. Відео гри всюди. Сорок відсотків дорослого населення США володіють ігровими приставками; багато інших мають ігор на своїх мобільних телефонах. За деякими даними, більшість гравців складають жінки. Цифрові гри в даний час отримують більше, ніж річний дохід продажів касі квиток в кіно. Це дає нам змогу казати об актуальності теми даної статті.

Данна стаття ставить своєю метою розглянути потенціал комп'ютерних ігор як інструменту інформаційної безпеки у контексті зміні політики національної безпеки держави на прикладі США та окреслити потенціал застосування в Україні.

Актуальність даної проблеми зумовлюється тим, що вона майже не досліджена у вітчизняній літературі. Зарубіжна література більш представлена роботами досліджуваними роль комп'ютерних ігор та їх роль в сучасному культурному просторі. У цьому напрямку ми бачимо два шляхи наукової думки наративизм та людологізм.

Що стосовно напрямку дослідження комп'ютерних ігор, то у західному просторі він вивчен достатньо слабко, однак з авторів потрібно назвати І. Богоста –викладача Інституту технології Джорджії та Дж. Джорджевіч – вченого лабораторії “Сандія”.

Комп'ютерна гра – це електронна гра, в ігровому процесі якої гравець використовує інтерфейс користувача, щоб отримати зворотну інформацію з відеопристрою.

На розвиток держав та їх взаємовідносини на сучасному періоді характеризуються у ряді питань двома особливостями – глобалізацією та поширенням інструментарію

інформаційного впливу, та користуванням нових інформаційних технологій. Тісний взаємозв'язок між усіма державами світу потребує від країн врахування нових, раніш не існуючих факторів а залежність від комп'ютерних технологій вимагає використовувати нові технології та постійно модернізуватися. У цей період кожна держава знаходиться у постійному стані небезпеки в плані інформаційного захисту. Вона може стати жертвою як прямої інформаційної атаки (вірусної, пропагандистської тощо), так і інші о видах яких ця стаття докладає більш детально. У контексті модернізації держав та пошуку нових шляхів безпеки, все більш корисним та важливим інструментом для забезпечення інформаційної та національної безпеки стають комп'ютерні ігри. Використання нових технологій та всесвітня комп'ютеризація усіх сфер життя по-новому поставила питання пов'язані з забезпеченням національної безпеки. Пріоритет отримали інформаційні бази та з'явилося поняття кібербезпеки. В цьому контексті особливу впливовість отримують комп'ютерні ігри, які, як показують дослідження, можуть бути задіяні для реалізації цілого комплексу проблем пов'язаних з національною безпекою.

Ця стаття приєднується до робіт вчених двох напрямів, що закликають до серйозного розгляду комп'ютерних ігор як значущої індустрії, яка відображає і зауважує проблеми щодо соціальних і політичних питань. Останні здебільшого вийшли за рамки дебатів між нарративниками і людологістами (два наукових підходи до вивчення комп'ютерних ігор: нарративизм вивчає комп'ютерні ігри аналізуючи їх сюжет, людологізм – аналізуючи їх ігровий процес), які визначили перші роки поля [9], і замість цього прагнуть бути в рівній мірі співзвучним до тематичної і формальної складової ігор, і в складному взаємозв'язку між ними.

Обидва напрямки дослідження комп'ютерних ігор окреслюють декілька практичних застосувань комп'ютерних ігор у вирішенні загроз національної безпеки. Одним з таких застосувань є пристосування відеоігор для боротьби з загрозою тероризму. Це завдання особливо важливо, коли відеогра чітко вписується в рамки такого реального світового контексту як так званої війна з терором, яка все частіше стає фоном для як ігор масового ринку (комп'ютерних ігор розроблених крупними компаніями розробниками) і самостійно розроблених відеоігор. Розуміючи, що відеоігри здатні формувати культурний діалог про тероризм, ряд критиків уже почав вивчати декорацію війни з терором уявна у відеоіграх. Аналіз гри "Command & Conquer: Generals (EA Atlantic, 2003)" в якості гри «повністю насичен» з резонансами війни в Іраку [6], в той час як Богост показує, як іграшка «World of Tanks (NewsGaming.com, 2003)» забезпечує потужне заяву про провал односторонній військової сили для боротьби з міжнародним тероризмом. Змішання теоретичних питань інтерактивності із занепокоєнням з приводу глобальної нерівності, відображення армії Америки «(American Army, 2002)» в якості «реального артикуляції політичного переваги повсті і бажання більшості американців» в світу після подій 11 вересня (2006 , стр. 83). Дослідження Богоста [7] фокусується на визначальних межах взаємодії Сполучених Штатів з тероризмом, яка ігнорувалася в дослідженнях відеоігор: тортури, допит. Тісно аналізуючи інтерфейс кількох відеоігор, в яких опитування є невід'ємною частиною геймплея, автор вважає, що спосіб катування, допитів моделюються в грі і повторюються гравцем покладаючись на бажану логіку, яка відображає офіційні мотивування для тортур. Потім автор пропонує проект педагогічної програми, яка використовує уявлення тортур у відеоіграх в переосмислення динаміки між силою і знаннями в світі за межами ігрового світу.

Одним з наслідків війни з терором , що тривала при адміністрації Буша-Чейні є те, що американці були схильні до образів і дискурсу тортур безпрецедентним чином. Будь то стаття Сеймура Херша з New Yorker о знущаннях над ув'язненими в тюрмі Абу-Грейб, обговорювання доцільності техніки допита «waterboarding» на телебаченні або

американських прайм-тайм телевізійних драмах, як «24» і «Lost», тортури, здається, всюди, крім популярних відеоігор. Це не означає, що насильство у відеоіграх не зустрічається. Дійсно, з «Space Invaders (Nishikado, 1978)» до «Gears of War (EPIC, 2006)», руйнування і смерть були опорою ігрового дизайну. Деякі відеоігри описують бойові дії настільки реалістично, що вони використовуються в якості навчальних посібників для американських військових, частини більшої павутини зв'язків між військовими і ігровою індустрією, яка була добре документована (8). У 1997 році, наприклад, американські морпіхи модифікована версія гри «Doom (ID, 1993)» для тренувань. Зовсім недавно, хіт Xbox (ігрова консоль – електронний пристрій для роботи з комп'ютерними іграми) гра «Full Spectrum Warrior (Pandemic, 2004)» спочатку був введений в експлуатацію в армії США в якості міського моделювання бойових дій. І одна з найпопулярніших ігор всіх часів є шутер від першої особи (комп'ютерна гра особливістю якої є фокус ігрову процесу на стрільбі по умовному ворозі та гра з видом камери від першої особи) «American Army», спроектований для армії одночасно як рекрутинг і навчальний інструмент. Ці ігри майже завжди зображують бойові сценарії. Але допит? Тортури? Це абсолютно різні ситуації. Каткування з метою допиту можуть бути рідкісними в відеоіграх, як це часто зустрічається в реальному житті.

Агентство технології міністерства оборони «Moonshot» знаходиться в пошуку відеоігор, які можуть допомогти воєначальникам мислити стратегічно про конфлікти.

Мета полягає в тому, щоб поліпшити процес військового планування за допомогою ігрової діяльності, по суті, DOD (Department of Defense) Департамент оборони, намагаються розробити ігровий процес відповідаючий схемі «що якби вони зробили це, і ми зробили це?» Сценарії національної безпеки з їх другого, третього і четвертого порядку наслідків, за рахунок інтеграції складності і драматизму відеоігор.

DOD вже працюють над іграми, як системами підготовки, але це в основному окремо від війни ігрових операцій Пентагону, за результатами запитів передових оборонних дослідницьких проектів Агентства за інформацією, опублікованою раніше в цьому місяці.

У цьому напрямку DARPA (Defense Advanced Research Projects Agency) (Агенство оборони по розширеним дослідженням) шукає зворотний зв'язок промисловості за трьома основними напрямками відеоігор: архітектура, дизайн ігри і як ігри включають штучний інтелект, наприклад, дізнатися зі старих сценаріїв і створювати нові.

Агентство зацікавлене в іграх, які представляють весь спектр військових рішень: стратегія великої картини, як правило, робиться президентом і його кабінету, оперативні рішення, прийняті вищими військовими керівниками і тактичних рішень, прийнятих військами в польових умовах.

DARPA пропонує серію «Цивілізація» відео гри як приклад стратегії орієнтованих відеоігор, в той час як шутер від першої особи ігри являють собою тактичний процес прийняття рішень.

Агентство також зацікавлено в іграх, які можуть виступати, як стратегічні, оперативні і тактичні рішення що залежать від безлічі різних гравців і нових технологій.

«Так, наприклад, розробка мережевих рої безпілотних літальних апаратів в грі оперативного-рівня, щоб атакувати противника, забезпечення збройних сил або забезпечити зв'язок може мати як стратегічні і тактичні наслідки.» впроваджується дизайн документом. [2]

По завершенню документ DARPA, по суті, закликає до пропозицій і не зобов'язує уряду придбати яку-небудь конкретну технологію.

Ще одним засобом використання відеоігор є перетворення комп'ютерних ігор у моделі для навчання і тренування професійних кадрів. Донна Джорджевіч, вчений і інженер-програміст, лабораторії Sandia Національної адміністрації з ядерної безпеки,

прогнозує що, відеоігри стануть використовуватися наукою наступного покоління для боротьби з наслідками тероризму. Прототип проекту, передбачаючого це знаходиться в стадії розробки з університетом GamePipe Лабораторії Південної Каліфорнії. І останнім часом демонстрація прототипу для реальних аварійних служб показує, що він знаходиться на правильному шляху. Джорджевіч є головним дослідником з Sandia який фінансує проект під назвою «Game Technology відстеження моделювання для національної безпеки.» Його місія полягає в тому, щоб створити інтерактивну ігрову платформу, спеціально призначену для підготовки осіб, які приймають рішення і реагують на зброю масового знищення / зброї масового ефекту (ЗМУ / WME) нападу в міських районах. Перша версія цієї платформи, більш широко відомий як «Ground Truth» надає віртуальне середовище, в якій можуть грати користувачі за допомогою такого сценарію, щоб побачити наслідки своїх рішень в рамках обмежень часу і ресурсів. Проект був профінансований і запущений в 2007 фінансовому році, а розвиток почався в жовтні минулого року. Але Джорджевіч, випускниця університету Південної Каліфорнії (USC) пропонує що Sandia могли б зробити ще більше, щоб скористатися нашою поточною ігровою культурою, можливо, навіть інтегрувати ігри в формальний шлях в програмі забезпечення безпеки Homeland, діяльність лабораторії і в інших місцях. «Відео ігри прогресують, вони інтуїтивні, доступні і захоплюючі,» говорить Джорджевіч, що робить їх ідеальною основою для підготовки і навчання. Пожежні, поліцейські та інші перші відповідачі, вона стверджує, використовуються для того «модульований» інцидент, так ігрові механізми, здатні використовуватися в «реальному» середовищі що відмінно підходять для навчання і освітніх цілей [2].

Джорджевіч, з позиції багатого як професійного так і особистого досвіду роботи з комп'ютерними іграми, каже, що «інтерактивне моделювання на основі» інтерфейсу пропонуваніх відеоігор є більш ефективним, ніж стиль відотренувань «натисніть кнопку відтворення, а потім піти» або попередньо скриптових (не-інтерактивних) сценаріїв сповільнювачем експертів помічників, які часто витрачають в день або довше, щоб вивчити лише один сценарій загрози. «Ground Truth» є частиною «стратегії в реальному часі» жанру відеоігор і прикладом руху «серйозні ігри» [2]. У статті в New York Times в 2006 під назвою «Збереження миру, One Video Game за раз» стверджується, що це «нове покоління» відеоігор «може бути більше, ніж просто іграшками, вони можуть бути засобом для зміни ... (рух) є партнерством між прихильниками і некомерційними організаціями, які шукають нові шляхи для досягнення молодих людей, і технічно підкованих вчених що прагнуть вивчити освітній потенціал комп'ютерних ігор» (2). Лабораторія GamePipe, частина Університету Вітербо школи кафедри інформатики інжинірингу, стала основним полігоном, з майже 100 студентів і в даний час проводить ступінь бакалавра і магістра в ігровій спеціалізації, в тому числі велика кількість зосереджуючись на іграх у якості навчальних інструментів, також відомий як «серйозні ігри.» П'ять з цих студентів в даний час працюють на кафедрі, за словами директора GamePipe Майк Зіда, взаємодіючи з Джорджевіч і групою штатних співробітників Sandia. Проект знаходиться в першому році трирічного зобов'язання з Sandia. Візуально «Ground Truth» виглядає як популярна гра «SimCity» містобудівним моделювання, з безіменним міським середовищем в центрі дії. В даний час сценарій включає розлив хлору, і користувачі повинні перемістити частини навколо - так само, як гра в шахи - для того, щоб найкращим чином пом'якшити наслідки інциденту. Вони можуть вибирати з різних функціональних частин в тому числі пожежних, співробітників поліції, НАЗМАТ (спеціальні рятувальні групи) команд або вони можуть активувати медичні плацдарми. Якщо сцена аварії вимагає загородження, щоб відвернути трафік, наприклад, користувач може вибрати, щоб відправити в поліцію області. Медична сфера може займатися, щоб ставитися до жертв, хоча користувачам повинні стежити за будь-якими токсичними

тумани, які можуть вплинути на успіх операції. А «Прогрес термометр» у верхньому правому кутку екрану комп'ютера, допомагає їм оцінити успішність своїх ходів. Гра займає близько 20 хвилин. Джорджевіч стверджує що, У своєму нинішньому вигляді, «Ground Truth» призначений для широкого кола керуючих працівників сфери безпеки, які повинні зрозуміти, як найкращим чином розподілити свої ресурси (звідси і «великої картини» з висоти пташиного польоту на екрані), враховуючи незвичайні обставини, визначені ОМП сценарії загроз. Гра також навчає своїх користувачів про небезпеки, з якими стикаються на місці події аварійно-рятувальних служб. Ті, хто грав в гру, наприклад, швидко дізнаються, що тільки деякі відповідачі можуть носити засоби індивідуального захисту, так що «ви не хочете відправки співробітників поліції в районі, де вони можуть зіткнутися хмара токсичного газу» [2].

Прогнозуючи майбутнє, Джорджевіч сподівається, залучити персонал, який насправді реагує на сцени, лікує жертв, а також за участю осіб, які приймають рішення на більш високому рівні і юрисдикціях. Джорджевіч також планує включити зворотний зв'язок від автентичного персоналу аварійного реагування в Ground Truth. Недавній візит в Sandia / Каліфорнію членів Департаменту Alameda County Public Health ознаки демонстрації Ground Truth і був добре прийнятий. «Я любив грати на консолях, хоча відеоігри не в моїй культурі. Гра зроблена зручною в прийнятті рішень ... Ви виконали велику роботу» [2] говорить Джеймс Пойнтер, доктор медичних наук, медичний директор відділу. Хоча вона зосередивши увагу на роботі під рукою, Джорджевіч не може допомогти, але уявити собі великі і кращі речі з Ground Truth і відеоігор арені в Sandia. У той час як Ground Truth може один день стати ліцензованим продуктом, який поставляється на DVD, вона передбачає DHS секретар Майкла Чертофф виграється над демонстрацією і вимагає, щоб програма була схвалена, оплачена, і доставлена DHS для служб швидкого реагування по всій країні. «Тоді, можливо, ми будемо готові до запуску центру Sandia для інтерактивних ігрових додатків,» говорить вона.

Також, спецслужби були стурбовані впливом відеоігор і віртуальних світів протягом деякого часу. Комісія по з дослідження подій 11 вересня повідомила о тренуваннях терористів з використанням авіаційних тренажерів та ігор «щоб збільшити знайомство з моделями і функціями повітряних суден, а також виділити прогалани в салоні безпеки». З Виконавчого резюме, «Ці ігри надають анонімну віртуальне середовище для ворожих народів і терористичних організацій, повністю вільний доступу до комунікацій, рекрутингу, фінансування, планування та операцій» [4].

Концепція ж в кінцевому підсумку грає велику роль в засіданні в тому ж році, «Так що навіть справжні терористи експлуатують «Second Life» та інші онлайн (ігри з постійним інтернет з'єднанням) ігри для найму, планування і фінансування, SIGMA складає таблицю щоб дати Сполученим Штатам перевагу в боротьбі за майбутнє» [4].

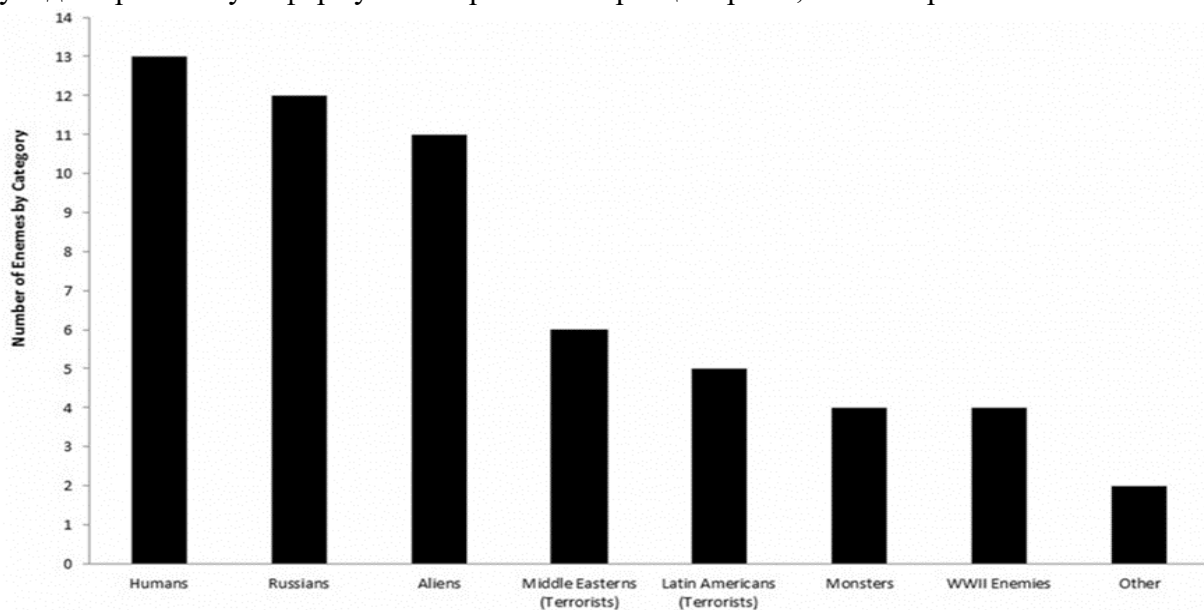
Результатом став проект під назвою Рейнеке з IARPA (Intelligence Advanced Research Projects Activity) (Проект розвиненого дослідження даних), частиною у повноваженні директора національної розвідки. Метою програми було спів віднести реальні загрози або поведінку з поведінкою в грі. Іншими словами, можливо дослідивши особливий стиль гри або вибір аватара вказати на гравця терориста? Ряд гравців прийняв участь в програмі, перш ніж Air Force Research Lab (Лабораторія дослідження повітряних військ) при підтримці департаменту розвідки зробила висновки. Велика частина програми повинна була стежити за онлайн-гравцями, які включали громадян США. Дійсно, уряд США активно реалізує цей домен, включаючи проекти зламати шифрування консолі (пристрій для запуску комп'ютерних ігор).

Ще в 2008 році в AFRL (Air Force research Laboratory), була створена команда під назвою Gaming Lab з метою застосувати комерційну технологію відеоігор для проблем міністерства оборони, той же самий шлях у який терористів використовували гри;

Брифінги, комунікація, планування і т.д. Були побудовані умовні операції центрів з відеогрою, яка виступає в якості нашого «світу», щоб навчати, що збільшують і поліпшити розвідувальні інструменти, навчання і аналітики.

Метт МакКлюр, інженер і аналітик котрий провів десять років як співробітник і цивільного в дослідницькій лабораторії ВПС, граючи у комп'ютерні мілітаристичні ігри. Він є автором майбутнього роману про терористів, відеоіграх і національної безпеки. Зі свого дослідження він зробив декілька важливих висновків о презентуванні можливого противника у свідомості розробників відеоігор.

Дослідники показали, що розважальні медіа, як кіно, можуть змінити суспільні поведінку, думки. Але є набагато менше досліджень про вплив комп'ютерних ігор. Є політичні дослідження науки про зв'язок між військовими і індустрією розваг, який отримав назвою «військово-розважальний комплекс.» Існують плани по розробці гри о подіях протягом 2014 року ізраїльсько-палестинського конфлікту. Але наші знання про те, як комп'ютерні ігри впливають на громадську думку, державну політику або політичну культуру обмежена. Перший крок у відповідь на це питання, щоб дивитися на ворогів, з якими гравці стикаються в комп'ютерних іграх. Для того, щоб використовувати більш точний термін, ми розглянемо, як вороги «репрезентовані» - як пакет інформації, який резонує з аудиторією. У статті, опублікованій в International Studies Review, на прикладі популярного жанру шутерів (FPS), в якому озброєний гравець прагне знищити ворога проводиться цікаве дослідження. FPS гравці відчувають конфлікт і насильство з перших рук, хоча і змодельовані. Але уявлення поганих хлопців у відеоіграх можуть формувати сприйняття гравців про те, хто є загрозою.

Мал 1. Діаграма дослідження international Studies Review

Для того, щоб зрозуміти, обрамлення ворогів в іграх, був складений набір даних з найбільш популярних FPS під час 2001-2013, в цілому 57 ігор, кожна з яких начислює понад 1,5 млн проданих одиниць. Навіть не-гравці будуть розпізнавати такі популярні назви з набору даних, в тому числі «Call of Duty» або «Halo». Закодована інформація, така як особистість головного героя, контекст і місце конфлікту, і особистість противника присутня в кожній грі. Вороги згруповані на кілька категорій: звичайна людина; іноземці; монстри, в тому числі зомбі; які зображені як терористи з країн Близького Сходу і Латинської Америки; Росіяни, ультра-націоналісти або сепаратисти; і вороги і інші Другої світової війни, в тому числі Ірак і Північна Корея [4].

Данні показали, що російські вороги в 21 відсотках ігор (12 ігор), на один менше, ніж, наприклад звичайні люди (13 ігор) і один більше, ніж іноземці (11 ігор). Навіть якщо ми вважаємо, Латинської Америки (6 ігор) і близькосхідними терористами (5 ігор) в якості однієї комбінованої категорії, кількість ігор з російськими ворогами ще більше. (Мал. 1) [4].

Дані свідчать про те, що FPS гравці часто стикаються з російськими військами, як ворогами. Довго після закінчення холодної війни, і, не дивлячись на проблеми реального світу з глобальним тероризмом і іншими питаннями безпеки, часи холодної війни вороги у відеоіграх можуть складати відношення до сучасної Росії.

Це цікава знахідка, враховуючи погіршення відносин Росії із Заходом і триваючим протистоянням навколо російської участі в Україні і Сирії.

Виникає питання, чи, побачивши російські війська відображені в іграх ворогами означає, що західні гравці будуть менше терпимими до російської агресії.

Розглянув вище приведене можна підсумувати що на сучасному етапі мирового розвитку, при критичній важливості інформації та інформаційної безпеки, національна безпека кожної країни залежить від її правильного використання інструментів інформаційної безпеки. Комп'ютерні ігри, з їх можливістю охоплювати широкі кола населення, та впливовістю їх змісту є потенційно дуже корисним інструментом у впливі на інформаційну, а тому й на національну безпеку. Світовий досвід використання відеоігор у питаннях безпеки окрім іншого зумовлює їх використання у анти терористичній, навчальній та тренувальній та пропагандистській діяльності. Можливо використання відеоігор у такому контексті і на території України.

Список використаної літератури

1. Bogost I. Persuasive Games: The Expressive Power of Videogames [Electronic resource] / I. Bogost. – Cambridge : MIT Press, 2007. - Mode of access : <https://mitpress.mit.edu/books/persuasive-games>
2. Bogost I. How to Do Things with Videogames [Electronic resource] / I. Bogost. – Mode of access : https://books.google.com.ua/books/about/How_to_Do_Things_With_Videogames.html?id=qUXrBcaQjoc&redir_esc=y
3. Caillois R. Man, Play, and Games [Electronic resource] / R. Caillois; transl. from the french by M. Barash. - Urbana : University of Illinois Press, 2001. – Mode of access : http://creativegames.org.uk/modules/Intro_Game_Studies/Caillois_Man_Play_Games_Chapters1_2-2001.pdf
4. Der Derian J. Virtuous War : Mapping the Military-Industrial-Media-Entertainment Network [Electronic resource] / J. Der Derian. – Boulder : Westview Press, 2001. – Mode of access : <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.2307/798104/abstract>
5. Eskelinen M. The Gaming Situation [Electronic resource] / M. Eskelinen // Game Studies. – 2001. - Vol. 1, Issue 1. – Mode of access : <http://www.gamestudies.org/0101/eskelinen/>
6. Gee J. P. What Video Games Have to Teach Us about Learning and Literacy / J. P. Gee. - New York : Palgrave Macmillan, 2004. – 225 p.
7. Marks J. DARPA thinks military strategists could learn a lot from video games [Electronic resource] / J. Marks. – Mode of access : <http://www.nextgov.com/emerging-tech/2017/04/darpa-thinks-military-strategists-could-learn-lot-video-games/137079/>
8. Ricks T. E. Terrorists, videogames and us [Electronic resource] / T. E. Ricks. – Mode of access : <http://foreignpolicy.com/2015/11/16/terrorists-video-games-and-us/>
9. Sample M. L. Virtual Torture: Videogames and the War on Terror [Electronic resource] / M. L. Sample // Game Studies. – 2008. – Vol. 8. Issue 2. - Mode of access : gamestudies.org/0802/articles/sample

10. Valeriano B. Which country is the most frequent enemy in violent video games? [Electronic resource] / B. Valeriano, P. Habel // The Washington Post. – 2016. – 21 apr. - Mode of access : https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2016/04/21/do-video-games-change-how-we-think-about-our-enemies-we-investigated/?utm_term=.c20655f8e3fc

Стаття надійшла до редакції 20.10.2017 р.

N. Gavrylova, T. Moskalov

POTENTIAL OF VIDEOGAMES IN POLICY CHANGING OF NATIONAL SECURITY OF STATE

This article provides points of view on different scenarios of possible usage of videogames as useful tools in providing necessary changes for national security of state and in the area of informational security in particular. Article gives the scientific definition of “videogames”, provides brief explanation on modern scientific research of videogames (scientific schools, most prominent researcher, etc.), and describes existing examples videogames usage in modern systems and examples of usage of videogames in national security in particular. For the present day, there is two scientific approaches to videogames research – ludologism (videogames research based on their gameplay analysis) and narrativism (videogames research based on their script analysis). Main ideas of both scientific paths are represented in this article.

Article describes three main implementations of videogames in national security as of this day: counter-terrorism programs, training materials and tools for gathering statistical data. Article draws correlation between changes in modern information-based world and possible usages of videogames in this light.

Article gives example of videogames usage in counter-terrorism programs as tools for training military personnel, gathering of statistical data about players, which allows to recognize potential terrorists among them.

As for usage of videogames as training programs, article gives example of videogames, used as tools for emergency service personnel education in case of event of terroristic attack and natural or man-made disasters.

Usage of videogames as data gathering tool described in this article on example of gathering information about players feedback on different nationalities or social groups based on how often this groups appears as antagonists in videogames. Another example is usage of videogame to gather player feedback on current world problems (war conflict, human right violations e.t.c.)

Article uses mostly examples and works of US authors and researchers as the topic of this article as of right now is underdeveloped and not represented in Ukrainian dimension.

Keywords: *videogames, national security, game rules.*

УДК 314.15-022.326.5(4-672ЄС)(045)

Н.В. Гаврилова, М.В. Чінякова.

МІГРАЦІЙНА КРИЗА В ЄС ТА ЇЇ НАСЛІДКИ ДЛЯ ФРАНЦІЇ

Стаття присвячена міграційній кризі в сучасній Європі, зокрема у Франції. Розглянуто причини, що зумовили цю проблему, дії французької влади по її вирішенню. А також можливі наслідки міграційної кризи для країни і всього французького народу.

Ключові слова: *ЄС, Франція, міграційна криза, мігранти, ісламізація.*

Проблема мігрантів в Європі має глибокі історичні корені. Після Другої світової війни європейські країни мали потребу у трудових ресурсах. У той самий час

починається розпад колоніальної системи. У пошуках кращого життя мешканці відправляються в Європу, осідаючи у своїх колишніх метрополіях. У цілому ряді європейських країн, таких як Німеччина, Франція, Бельгія, були прийняті досить м'які міграційні закони, які передбачали ряд преференцій для мігрантів. На початку 2000 років у країнах ЄС налічувалося понад 16 мільйонів мігрантів та членів їх сімей.

Більша частина мігрантів, що осіла в європейських країнах, були мусульмани. Ця умова стала основою створення процесів ісламізації Європи. Потоки мігрантів у 2015 році були такими, що для характеристики даного явища стали вперше застосовувати поняття «криза». ЄС не зміг оперативного адаптуватися у наявній ситуації та взяти цей процес під свій контроль і поставити його в рамки свого правового поля. Міграційна криза в Європі фактично стала неконтрольованою. Усе це призвело до цілого ряду негативних тенденцій всередині ЄС:

1. Відмова європейських держав від прийняття мігрантів у своїх країнах;
2. В Європі знову почали зводити прикордонні стіни;
3. Ряд країн стали вносити поправки в міграційне законодавство, які не відповідали вимогам Європейського Союзу (Швеція, Данія, Угорщина);
4. Міграційна політика ЄС фактично спровокувала вихід Великобританії з Союзу.

У наслідок цієї кризи змінився розклад політичних сил в Європі. Сталося посилення позицій правих партій, що наочно продемонстрували останні парламентські вибори у Німеччині у вересні 2017 року. В ході яких права партія «Альтернатива для Німеччини» посіла третє місце на виборах.

Наслідки міграційної кризи створили сприятливі умови для діяльності міжнародного тероризму на території Європи у вигляді Ісламської держави. І стала потужним каталізатором у процесі ісламізації Європи. Франція, де вже на момент кризи проживало понад 4,5 мільйонів мігрантів, зіткнулася також з негативними наслідками міграційної кризи.

Процеси, які відбуваються у Франції, однієї з провідних країн Європейського Союзу, багато в чому є визначними та пов'язані з розвитком ЄС. Тому проблема міграційної кризи у Франції впливає на ситуацію всередині ЄС та на її міграційну політику. У цьому контексті дослідження даної теми є актуальним.

Якщо проблема міграційної кризи в ЄС в цілому зображено у роботах наступних українських авторів: В. Іващенко, В. Коваленка, В. Кривенка, О. Кузьменка, В. Куц, О. Малиновської, а також у працях західних дослідників: М. Вейнера, Р. Вольвенда, М. Пуглі, Р. Плендер. Наслідки міграційної кризи у Франції практично не знайшли своє зображення в роботах вітчизняних та західних дослідників.

Мета статті розкрити наслідки міграційної кризи у Франції та показати як вона вплинула на рівень безпеки та зміну політичних сил у країні.

Франція прийняла на своїй території найбільшу кількість іноземців за всю історію імміграції в Європу. На початку 2000-х років французький уряд прийняв рішення перекрити канали доступу та різко скоротити загальну кількість мігрантів, які перебувають на території країни.

Закон «Про управління процесами імміграції, про перебування іноземців у Франції і про національність» від 2003 року, який назвали «законом Саркозі», був першим актом, який передбачав комплексні перетворення в міграційній політиці країни [10]. Перш за все було поставлено завдання скоротити можливості зловживання правом приїзду у країну по лінії возз'єднання сімей.

Одночасно з тим у Франції пройшли перші масові демонстрації та заворушення у відповідь на прийняті урядом закони.

Міністр внутрішніх справ Ніколя Саркозі пішов на жорсткі заходи для подолання заворушень чим розколов французьке суспільство.

У 2007 році Ніколя Саркозі став президентом Франції. Одним із найсильніших передвиборних заяв Н. Саркозі стали висловлювання з приводу міграційної політики французької держави, що дозволило йому отримати на виборах підтримку «правих» виборців. Закон, який викликав у одних бурхливі протести, у інших — захоплення, називають революційним [8].

Саркозі вів жорстку міграційну політику. Було засновано спеціальне Міністерство у справах мігрантів, яке вимагало від іммігрантів знання французької мови і дотримання французьких законів. Велася боротьба з нелегальною міграцією.

У другій половині 2009 – початку 2010 року Саркозі ініціював дискусію про «національну ідентичність», яка повинна була залучити громадськість до повернення «республіканських цінностей» і змусити іммігрантів поважати французькі закони [9].

Міграційна політика за часів уряду Олланда не змінилася. Він мав намір зберігати число легальних іммігрантів із наданням дозволу на проживання – не більше 30 тисячам на рік, та борюся з нелегальною імміграцією.

Наявність мільйонного представництва мігрантів мусульман призвело до того, що Франція стала тією країною, де процеси ісламізації відбуваються дуже швидко.

Уже у 1980-1990 рр. іслам посідає друге місце за релігією у Франції, і заявляє про себе і свої права у французькому суспільстві (надання права голосувати на виборах, виділення кімнат для молитов, місць для ритуального забою худоби, мусульманських Карре на кладовищах і т.п.) [8]. Одночасно з цим відбувається процес самоорганізації мусульманських діаспор.

На сьогодні у Франції діє кілька великих мусульманських громадських організацій. Серед них впливове місце у суспільстві посідають наступні. З 1983 року діє Союз ісламських організацій Франції [6]. У 2006 році, за підтримки уряду Марокко, було створено Об'єднання французьких мусульман [7].

Побоювання викликає не традиційний «спокійний» іслам, а його фундаменталістський рух. Дослідження показали, що чим краще стає соціальне й економічне становище іммігрантів, тим глибше їх інтеграція у французьке суспільство, тим рідше вони самостверджуються як мусульмани, і навпаки: чим більше відторгнуті вони себе почувають, чим слабкіше їх цивільне самовідчуття, тим помітніше їх прагнення до мусульманської ідентичності [9].

Зростання нелегальної міграції, з якою зіткнулася Франція, привело до різкого загострення проблеми безпеки. Це створило сприятливі умови для терористів та їхньої діяльності. З ростом кількості мігрантів збільшилися терористичні акти на території Європи. Численні теракти у Франції шокували всю Європу. Франція стала країною на території якої було скоєно найбільшу кількість терористичних актів. У цей же час загострюється проблема з вуличною злочинністю.

7 січня 2015 р. у Парижі був здійснений терористичний акт проти редакції сатиричного тижневика (Charlie Hebdo), 9 січня 2015 р. чотири людини були вбиті та 15 взяті в заручники в магазині кошерних продуктів біля Венсенських воріт у центрі французької столиці.

26 червня 2015 р. у місті Сен-Кентен-Фаллавье (недалеко від Ліона) автомашина протаранила ворота підприємства з виробництва зрідженого газу Air Products і врзалася в складові балонів з газом. 14 липня 2016 р. у Ніцці, під час гулянь на честь національного свята День взяття Бастилії, на Англійській набережній вантажний автомобіль врзався у натовп людей.

Найбільшими визнано терористичні атаки 13 та 14 листопада 2015 року. Одночасно відбулися кілька інцидентів: вибухи біля стадіону «Стад де Франс», де проходив

товариський матч між збірними Франції та Німеччини, на якому був присутній президент Франсуа Олланд, розстріл відвідувачів ресторану, а також інцидент із заручниками в театрі Батаклан. Загалом під час тих подій загинуло не менше 129 осіб [11].

Відповідальність за терористичні акції взяла на себе терористичне ісламістське угруповання ІГІЛ. Ці події стали причиною, за якою корінні європейці все більше починають побоюватися вихідців з мусульманських країн.

За останні роки також збільшилася злочинність, на вулицях багатьох європейських міст стало небезпечно виходити у темну пору доби. Кримінальні новини про мігрантів все частіше з'являються в європейських новинах: терористичні напади на жінок, численні сутички з поліцією і спроби незаконного перетину кордонів.

Всі ці фактори створюють значні суперечності у французькому суспільстві, аж до розколу думок, щодо положення мігрантів у країні. У багатьох містах все частіше стали проводитися демонстрації та акції протесту, як проти мігрантів, так і на їх підтримку [5].

Це у повній мірі відноситься до Франції, де різко зріс вплив правих партій в обличчі «Народного фронту».

Під час регіональних виборів у 2015 році вони отримали майже 30% голосів. Це також наочно показали результати президентських виборів у Франції у травні 2017 року. Де за результатами голосування кандидат від партії «Народного фронту» Марін Ле Пен потрапила до другого туру [6].

З перемогою на президентських виборах Еммануеля Макрона в 2017 році проблема міграційної кризи є одним із найважливіших напрямів у його програмі.

На думку Макрона міграційна криза в Європі буде довгостроковою та потребує більш активних скоординованих заходів з боку держав Євросоюзу.

Він вважає, що необхідно чітко розмежовувати поняття економічних мігрантів і біженців. При цьому потрібно мати на увазі, що надання притулку останнім — моральний обов'язок Європи. Усі країни ЄС зобов'язані в зв'язку з цим діяти солідарно і координувати свої заходи з приймання біженців, вважає Макрон. Президент підтримує лінію Ангели Меркель щодо мігрантів і пропонує спростити процедуру отримання статусу біженця [13].

Але виходячи з останніх даних рейтингу президента – довіру французького народу Макрон поки ще не виправдав. Французи, багато з яких мріяли про більш авторитетну і сильну влади, стали відвертатися від Макрона, визнавши його стиль дуже авторитарним, зарозумілим. «Занадто нахабний» - ця претензія стоїть за зниженням рейтингу Макрона відразу на п'ять пунктів у червні (з 59% до 54%) [13].

Не дивлячись на це, президент Франції заявив, що призначить спеціального посла з вирішення питань, пов'язаних з врегулюванням міграційної кризи. Під час виступу на щорічній нараді французьких послів у Парижі Макрон нагадав, що влада країни приділяє особливе значення міграційній проблемі, яка також стала однією з головних викликів для багатьох держав Європи.

При цьому президент зазначив, що приймати мігрантів – гуманітарний борг Франції й «справа честі». Крім того, Еммануель Макрон повідомив, що у французькому МЗС буде створена оперативна група, яка буде працювати по цій проблемі в тісному контакті з ЄС і Африканським союзом [13].

Одним із напрямів у вирішенні даної проблеми, Макрон вважає необхідність проведення масштабної реформи системи надання притулку у Франції: вона передбачає децентралізацію і значне скорочення термінів розгляду заяв. Мета в тому, щоб прискорити цей процес удвічі, до шести місяців на всі процедури.

При цьому володіння французькою мовою має стати головним критерієм при ухваленні рішення про надання громадянства. Знання законів і прийняття цінностей

П'ятої республіки також повинні враховуватися. Для захисту від нелегальної міграції Макрон пропонує зміцнити кордони [13].

Таким чином для Європи та Франції, в цілому наслідки міграційної кризи мають вкрай негативні риси. В умовах нелегальної імміграції зростає ступінь терористичних загроз, змінилися настрої та думки у французькому суспільстві щодо мігрантів. Суспільство стало менше толерантним. Новий президент країни Еммануель Макрон розуміє актуальність даної проблеми. І намагається адаптувати внутрішню політику держави у зв'язку з наявною загрозою. Рішення даної проблеми вимагає значних зусиль не тільки від Франції, але і від решти Європи.

Список використаної літератури

1. Майданюк В. Н. Чому Франція страждає від терактів? [Електронний ресурс] / В. Н. Майданюк // Вголос. – 2016. – 15 лип. – Режим доступу : http://vgolos.com.ua/articles/chomu_frantsiya_strazhdaie_vid_teraktiv_221699.html ; Рігерт Б. Міграційна політика ЄС: основні не вирішені питання [Електронний ресурс] / Б. Рігерт, О. Міщенко, О. Марченко // Deutsche Welle. — 2015. – 28 серпня. - Режим доступу : <http://www.dw.com/uk/міграційна-політика-єс-основні-невирішені-питання/a-18677044> ; Maidaniuk V. N. Chomu Frantsiia strazhdaie vid teraktiv? [Elektronnyi resurs] / V.N. Maidaniuk // Vholos. – 2016. – 15 lyp. – Rezhym dostupu : http://vgolos.com.ua/articles/chomu_frantsiya_strazhdaie_vid_teraktiv_221699.html ; Rigert B. Mihratsiina polityka YeS: osnovni nevyrisheni pytannia [Elektronnyi resurs] / B. Rigert, O. Mishchenko, O. Marchenko // Deutsche Welle. — 2015. – 28 serpnia. - Rezhym dostupu : <http://www.dw.com/uk/міграційна-політика-єс-основні-невирішені-питання/a-18677044>
2. Приходько Є. Міграційна проблема на паузі: чи пройшов ЄС пік кризи біженців [Електронний ресурс] / Є Приходько // Європейська правда. — 2017. – 20 вер. - Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/09/20/7071245/> ; Prykhodko Ye. Mihratsiina problema na pauzi: chy proishov YeS pik kryzy bizhentsiv [Elektronnyi resurs] / Ye Prykhodko // Yevropeiska pravda. — 2017. – 20 ver. - Rezhym dostupu : <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/09/20/7071245/>
3. Солодько А. Міграційна криза в ЄС: статистика та аналіз політики [Електронний ресурс] / А. Солодько, А. Фітисова // CEDOS аналітичний центр. — 2016. – 4 бер. — Режим доступу: <https://cedos.org.ua/uk/migration/mihratsiina-kryza-v-yes-statystyka-ta-analiz-polityky>
4. Осадчий Т. Передумови та наслідки нелегальної міграції на Європейський континент [Електронний ресурс] / Т. Осадчий // Глобал аналітик. — Режим доступу : <http://www.global-analytik.com/аналітика/передумови-та-наслідки-нелегальної-м/> ; Osadchyi T. Peredumovy ta naslidky nelegalnoi mihratsii na Yevropeyskyi kontyent [Elektronnyi resurs] / T. Osadchyi // Hlobal analytik. — Rezhym dostupu : <http://www.global-analytik.com/аналітика/передумови-та-наслідки-нелегальної-м>
5. Лоренс П. Як ЄС дає собі раду з мігрантами [Електронний ресурс] / П. Лоренс // BBC Україна. — 2015. – 22 серп. - Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/08/150822_migrants_eu_ko ; Lorens P. Yak YeS daie sobi radu z mihrantamy [Elektronnyi resurs] / P. Lorens // VVS Ukraina. — 2015. – 22 serp. - Rezhym dostupu : http://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/08/150822_migrants_eu_ko
6. Sly L. 8 reasons Europe's refugee crisis is happening now [Electronic resource] / L. Sly // The Washington Post. - 2015. – 18 Sept. - Mode of access : <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2015/09/18/8-reasons-why-europes-refugee-crisis-is-happening-now/>
7. Balleix C. La politique migratoire de l'Union Européenne / C. Balleix. – Paris : La Documentation Française, 2013. - 200 p.

8. Castels H. The Age of Migration : international population movements in the modern world. / S. Castels, H. de Haas, M. Miller. - Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2013. – 420 p.
9. Vaudano M. Comprendre la crise des migrants en Europe en cartes, graphiques et vidéos [Electronic resource] / M. Vaudano // Le Monde.fr. - Mode of access : http://www.lemonde.fr/les-decodeurs/article/2015/09/04/comprendre-la-crise-des-migrants-en-europe-en-cartes-graphiques-et-vidéos_4745981_4355770.html#zB1PEbfzrWOi
10. Migrant crisis: Migration to Europe explained in seven charts [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.bbc.com/news/world-europe-34131911>
11. L'Europe et les migrants, faits et chiffres [Electronic resource]. — Mode of access : <http://tempsreel.nouvelobs.com/monde/20170319.AFP9626/l-europe-et-les-migrants-faits-et-chiffres.html>
12. L'immigration, chance ou menace pour la France ? 10 choses qu'on oublie un peu vite quand on essaie de répondre à la question [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.atlantico.fr/decryptage/immigration-chance-ou-menace-pour-france-10-choses-qu-on-oublie-peu-vite-quand-on-essaie-repondre-question-michele-tribalat-1907298.html>
13. Le site officiel du ministère de l'Intérieur de l'Outre-mer et des Collectivités Territoriales [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.interieur.gouv.fr/>
14. Office français de protection des réfugiés et des apatrides [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.ofpra.gouv.fr/index.html>
15. Quelle réalité de l'immigration en France ? [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.latribune.fr/opinions/tribunes/quelle-realite-de-l-immigration-en-france-630804.html>
16. Wihtol de Wenden C. Atlas de migrations / C. Wihtol de Wenden. – Paris, Autrement : Atlas/Monde, 2012. - 96 p.
17. Wihtol de Wenden C. Faut-il ouvrir les frontières? / C. Wihtol de Wenden. – Paris : Presses de Sciences Po, 2014. – 100 p.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2017 р.

N. Gavrylova, M. Chinyakova

MIGRATION CRISIS IN THE EU AND ITS CONSEQUENCES FOR FRANCE

The article is devoted to the migration crisis in modern Europe, in particular in France. The reasons that caused this problem, the actions of the French authorities to solve it is considered. And also the possible consequences of the migration crisis for the country and the entire French people. The migration crisis has led to an increase in social tension in society, changes in the political Olympus. It has led to the emergence and strengthening of right-wing parties in parliaments of key European powers (for example, "Alternative to Germany"), Islamization of Europe. And this problem has become one of the main reasons for the Brexit. The consequences of the migration crisis hit all European countries, including France. The country where the problem with migrants was important in the sociopolitical life of society.

France has adopted in its territory the largest number of foreigners in the history of immigration to Europe. In the early 2000s, the French government decided to cut off access channels and cut sharply the total number of migrants in the country. The presence of a million representatives of Muslim migrants led to the fact that France became the country where the processes of Islamization take place very quickly.

The rise of illegal migration faced by France has led to a sharp escalation of the security issue. This has created favorable conditions for terrorists and their activities. With the increase in the number of migrants, terrorist acts have increased in Europe. Numerous terrorist attacks in France shocked the whole of Europe. France became the country in whose territory the largest number of terrorist acts was committed. In recent years, crime has also increased, the streets of many European cities became dangerous during the dark times of the day.

Key words: EU, France, migration crisis, migrants, islamization.

О.Л. Гільченко, Д.М. Верютіна

ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НІМЕЧЧИНИ В КОНТЕКСТІ ЗАПОБІГАННЯ ВИКЛИКАМ «ЖОРСТКОЇ» БЕЗПЕКИ

У статті розглядається політика національної безпеки Німеччини. Проаналізовані основні загрози «жорсткої» безпеки, визначені в Білій книзі ФРН. Вивчено роль Німеччини в запобіганні та вирішенні міждержавних конфліктів та допомогу у розвитку нестабільних держав. Автори розглядають політику ФРН у боротьбі з міжнародним тероризмом, нелегальною міграцією та кібертероризмом.

Ключові слова: політика національної безпеки ФРН, Біла книга, виклики «жорсткої» безпеки ФРН, міждержавні конфлікти, нестабільні держави, тероризм, нелегальна міграція, кібертероризм.

В результаті все зростаючої глобалізації питання національної безпеки для кожної країни стало далеко виходити за межі її державної території. Особливо ця тенденція посилюється фактором регіональної інтеграції, який охопив й Європу в тому числі. Більш того, типів сучасних викликів «жорсткої» безпеки стає все більше, територія їх розповсюдження все більш широкою, а наслідки все більш непередбачуваними. Все це робить актуальним дослідження проблеми забезпечення національної безпеки Німеччини в контексті запобігання викликам «жорсткої» безпеки. Крім того, всі ці визначені загрози є, в тому числі, й загрозами національної безпеки України, тому досвід їх вирішення такою провідною країною світу як ФРН є актуальним для нашої держави.

Враховуючи все більшу актуалізацію нових глобальних та регіональних загроз, вивчення політики безпеки загалом, та в окремих країнах є досить поширеною темою в наукових колах. У дослідженні В. Ліпкана «Національна безпека України» [1] надається аналіз змісту та складовим національної безпеки окремих країн, в тому числі й ФРН. Робота Л. Хухлиндіної «Політика Європейського Союзу у сфері безпеки і оборони» [2] присвячена дослідженню проблеми формування, розбудови та вдосконалення оборонної і безпекової політики Європейського Союзу, спільної зовнішньої та безпекової політики. Окремі виклики національної безпеки Німеччини розглядаються в роботах А. Гаспаряна «Вплив міграційних проблем на безпекову політику ФРН» [3], де досліджується вплив міграційних проблем на політику безпеки ФРН та аналізуються причини активізації міграційних потоків в сучасному світі. Основні ризики та загрози інформаційної безпеки вивчаються у дослідженні О. Смирнова «Забезпечення інформаційної безпеки в умовах віртуалізації суспільства. Досвід Європейського Союзу» [4]. Є. Леонов в праці «Сучасна Німеччина у фарватері концепції глобального лідерства США» [5] в ході аналізу активізації співробітництва ФРН та США характеризує участь Німеччини у врегулюванні міжнародних конфліктів. Роботи І. Классена «Новий курс у зовнішній політиці Німеччини» [6] та В. Васильєва «Східна політика» Німеччини: суперечна еволюція» [7] аналізують провідну роль ФРН у розвитку нестабільних країн Східної Європи. Проте, незважаючи на великий науковий досвід в вітчизняній історіографії останніх років, відсутні комплексні дослідження з проблеми формування та реалізації політики національної безпеки Німеччини, що робить дане дослідження ще більш актуальним.

Основний діючий закон ФРН, який є легітимною нормативно-правовою основою для забезпечення національної безпеки держави – це Біла книга в її останній редакції

2016 р. Одна з основних складових цього акту це ретельний перелік тих загроз, які стоять сьогодні перед Німеччиною. Треба зауважити, що діапазон цих загроз у порівнянні з минулим діючим документом, значно розширений та оновлений. В цілому пунктом 2.2. Білої книги виділяється дев'ять основних викликів політики безпеки Німеччини: транснаціональний тероризм; виклики у кібер- та інформаційному середовищі; міждержавні конфлікти; нестабільні держави і слабе управління; глобальне нарощування озброєнь і поширення зброї масового знищення; загрози для інформаційних і комунікаційних систем, ліній постачання, транспорту і торгових шляхів, а також забезпечення гарантій поставок сировини і енергії; зміна клімату; неконтрольована і нелегальна міграція, епідемії і пандемії.

Деякі з цих викликів традиційно відносяться до викликів «жорсткої» безпеки та здебільшого мають глобальний характер, а вивчення їх поширення та боротьби з ними виходять далеко за межі територіальних рамок Німеччини та ЄС. Так проблема транснаціонального тероризму не обмежується окремими державами або регіонами. Розповсюдження ядерної, біологічної та хімічної зброї тягне за собою непередбачувані ризики, контроль над якими можливий лише за умов транспарентності і політики обмеженого експорту озброєнь зусиллями всіх держав світу. Також до викликів «жорсткої» безпеки належать міждержавні конфлікти та загрози, які йдуть з території нестабільних держав. А такі загрози як нелегальна міграція та кібертероризм лише останнім часом вийшли з категорії викликів «м'якої» безпеки та набули основних ознак «жорстких» викликів.

Кліматичні та епідеміологічні загрози є класичним прикладом глобальних загроз «м'якої» безпеки. Так зміна клімату є глобальним явищем, яке у поєднанні з нестачею ресурсів і зростанням чисельності населення є реальною загрозою політики безпеки Німеччини. Цю проблему уряд ФРН регулярно підіймає в порядку денному міжнародних організацій і форумів, таких як ООН, ЄС і G7. Глобалізація впливає й на зростаючу мобільність населення, що сприяє поширенню хвороб і епідемій. Німеччина підтримує профілактику і лікування таких проблем можливостями багатосторонніх організацій, таких як ВООЗ, Європейський медичний корпус і створення контингенту лікарів і фахівців медичного персоналу на національному та європейському рівнях, а також матеріально-технічні можливості для швидкого розгортання такого персоналу в кризових регіонах [8].

Одну з найбільших загроз «жорсткої» безпеки для національної безпеки Німеччини складає загроза міждержавних конфліктів. Якщо кілька років тому локальні конфлікти не мали прямого впливу на безпеку ФРН, то тепер на прикладі дій Росії в Україні стало зрозуміло, що ризик виникнення насильницьких міждержавних конфліктів підвищується тепер і в Європі.

Реакцію Берліну на появу нової загрози у безпосередній близькості до її кордонів можна яскраво простежити в ході проведення у 2014 р. 50-ї Мюнхенської конференції з питань політики безпеки. В ході її проведення було заявлено про значний еволюційний здвиг у зовнішньополітичній стратегії ФРН. В майбутньому країна повинна «оперативніше, рішуче та змістовніше» реагувати та те, що відбувається в сучасному світі, - заявив міністр іноземних справ Німеччини (президент ФРН з 2017 р.) Ф. Штайнмайер [6].

До цього Німеччина послідовно демонструвала відмову від участі у військових операціях з вирішення міждержавних конфліктів: 2003 р. відмова від участі в операції НАТО в Іраку, 2011 р. – від операції в Лівії та можливої операції в Сирії, не підтримка Франції у бойових діях на території африканського континенту. Така політика пояснювалась офіційною позицією уряду щодо просування методу дипломатичного

рішення поточних конфліктів, намагаючись попередити їх ескалацію та не доводити справу до необхідності військового втручання.

На сьогодні Німеччина вдало поєднує в своїй політиці щодо попередження та вирішення військових конфліктів дипломатію з активізацією участі військ бундесверу у більшості місій НАТО: «Рішуча підтримка» в Афганістані, «Сили для Косово», «Активні зусилля» в Середземному морі, «Океанський щит» в Аденському заливі та вздовж берегів Африканського рогу, операція «Active fans» у Туреччині [5].

При цьому в найбільш кризових на сьогодні регіонах, на Близькому Сході та в Україні, Німеччина виступає основним посередником та ініціатором дипломатичних переговорів конфліктуючих сторін. Особливо це стосується України, бо затягування конфлікту погрожує не тільки національній безпеці Німеччини, а й демонструє радикальний сценарій в державі, яка межує з ЄС та є її асоціативним членом, що порушує вже безпековий простір регіонального масштабу.

Займаючи географічну позицію центру Європейського Союзу, Німеччина відчуває на собі негативний вплив від нестабільного розвитку слабких недієздатних держав. Такі держави характеризуються слабкою легітимністю, поганим управлінням, корупцією, слабкими структурами та від того слабкою економікою. Нестабільні держави несуть пряму загрозу «жорсткої» безпеки для інших держав перш за все через розповсюдження з їх території терористичних організацій, організованої злочинності, торгівлі людьми та зброєю тощо.

Проблема небезпеки з боку слабких держав несе загрозу не тільки власній безпеці Німеччини, а також є першопричиною нестабільного розвитку всього європейського регіону. Згідно рейтингу крихких держав (який до 2014 р. мав назву рейтинг недієздатних держав), проявляється така нестабільність, перш за все, за умов наявності таких складників як: демографічний тиск (визначається густотою населення та наявністю протидіючих етнічних груп); рівень еміграції; рівень економічної нерівності; економічне становище; криміналізація держави; роздрібненість у силових структурах й еліті; переміщення біженців усередині країни; зростання реваншистських настроїв; кількість послуг держави; дотримання законів і прав людини; зовнішнє втручання (ризик іноземного втручання в політичні й військові суперечки, а також залежність від зовнішнього фінансування). Згідно цього рейтингу першу десятку традиційно посідають країни Африки та Азії.

ФРН завжди в пріоритет ставила превентивну дипломатію, а за часів канцлерства Меркель політика, направлена на попередження виникнення можливих загроз з боку нестабільних держав, набула найбільшого значення. Така політика проявляється, перш за все, у наданні економічної допомоги країнам, що розвиваються. На 2017 р. Німеччини випередила Великобританію та стала другою країною в світі після США за об'ємом цієї допомоги. Динаміка виділеного бюджету на допомогу характеризується швидким зростанням, він виріс на 35 % у 2017 р. та склав 8,5 млрд євро. З цієї суми найбільші частки йдуть на допомогу біженцям та на сільськогосподарські проекти по розвитку сільських регіонів для боротьби з голодом у країнах, що розвиваються [9]. Крім того, ФРН надає регулярну гуманітарну допомогу країнам, які опинились у важкому соціально-політичному та економічному становищі. Так Україна у 2017 р. отримала від Берліну гуманітарну допомогу у розмірі 26 млн. євро.

Проте, як показує практика, попередити можливу небезпеку лише шляхом фінансової допомоги вдається далеко не у всіх випадках й територія нестабільної країни стає зоною військового конфлікту чи джерелом інших факторів небезпеки.

Боротьба з тероризмом була актуальною для ФРН ще з 70 - х років минулого століття, але саме міжнародний тероризм став тією загрозою, на боротьбу з якою у ХХІ столітті вже докладено чимало зусиль. Новою віхою у зміні антитерористичної

стратегії ЄС та активної участі Німеччині у ній стали теракти 11 вересня 2001 року у США. Після цього на міжнародній арені Німеччиною були зроблені істотні зусилля, спрямовані на зміцнення міжнародного співробітництва в даній сфері. Чималу роль при цьому відіграв той факт, що теракти були підготовлені та проведені ісламістами, спеціально підготовленими саме в Гамбурзі.

В результаті 17 лютого 2004 року міністри внутрішніх справ Німеччини, Франції, Іспанії та Італії розпочали переговори про створення колективної системи безпеки чотирьох країн. Глави МВС запропонували урядам і парламентам своїх країн декілька законопроектів, що уніфікували антитерористичні закони в цих державах.

З 2001 року уряд ФРН розпочав створення багатофункціональної антитерористичної стратегії, що включає в себе п'ять пунктів: попередження та запобігання терористичних загроз, знищення терористичних структур, захист населення і зменшення уразливості країни, розширення міжнародного співробітництва у сфері боротьби з тероризмом, боротьба з причинами тероризму. Основними німецькими структурами, що займаються даною проблемою, є Федеральне відомство кримінальної поліції і Федеральне відомство з охорони конституції.

Коли у 2007 році Федеративна Республіка Німеччина мала зайняти в першому півріччі крісло голови в Євросоюзі, канцлер Ангела Меркель виступила з основоположною промовою про головні напрямки політики ФРН як голови ЄС. У ній вона заявила, що пріоритетною складовою діяльності ЄС є зовнішня політика та політика безпеки, а також звернула увагу на характер нових – не блокових, а «асиметричних» загроз у світі, до числа яких відносяться міжнародний тероризм, розповсюдження зброї масового знищення та регіональні конфлікти. Слова А. Меркель про першорядність вирішення проблем безпеки та міжнародного тероризму підтверджує і «Програма головування ФРН в ЄС», в якій цим темам присвячена окрема глава під назвою «Простір свободи, безпеки та права». Німеччина виступала також за підтримку на рівні ЄС Договору про зміцнення міжнаціонального співробітництва, особливо, у сфері боротьби з тероризмом, міжнародною злочинністю та нелегальною міграцією, укладений сімома державами-учасниками 27 травня 2005 року в Прюмі [2].

Проте якісно нова зміна у характері сприйнятті загрози тероризму для європейського суспільства відбулася у 2013 році, коли бойовики терористичної організації Ісламської держави Іраку та Леванту долучилися до протистояння в Сирії та значно розхитали ситуацію на Близькому Сході. Влітку 2014 року Німеччина та вся європейська спільнота розпочали пошук правильної та ефективної стратегії боротьби проти ісламістської загрози, що може дестабілізувати ситуацію і в Європі. Причиною цього є ісламісти з громадянством країн ЄС, що, повернувшись із Сирії або Іраку, можуть здійснити теракти на батьківщині.

Міністр внутрішніх справ Німеччини Томас де Мезьєр, виступаючи на конференції голів МВС країн Євросоюзу 5 червня 2014 року, заявив про необхідність вжити заходів контролю за радикальними ісламістами, що повертаються з Сирії, і створити європейську систему контролю авіапасажирів за прикладом США. Важливим є також обмін інформацією спецслужб всередині Євросоюзу і з Туреччиною, через яку багато європейських ісламістів потрапляють до Сирії.

Нового значення проблема тероризму у Європі та самій Німеччині набула після масових терактів у Парижі 13 листопада 2015 року, найбільші з яких відбулися у концертному залі Bataclan та поблизу стадіону «Стад де Франс». Ця серія терактів була найбільшою у Європі за останні десятиліття: одного вечора у результаті атак загинуло більше 128 людей, близько 200 були поранені.

Вищезазначені події спричинили свій вплив і на Німеччину: перед країною постала дійсна загроза ісламського тероризму: від спецслужб надходила інформація про можливі

теракти на вокзалах Берліну та Дрездена. Крім того, 17 листопада 2015 року німецькими правоохоронцями поблизу міста Ахен було затримано трьох підозрюваних у причетності до паризьких терактів.

Також 22 березня 2016 року відбулася серія терактів у Брюсселі: два вибухи в аеропорту та на станціях метро Maelbeek та Schuman. Після цього 8 квітня 2016 року стало відомо про затримання Німеччиною двох осіб, підозрюваних у зв'язках з ІД. Громадянин Іраку 46 років та громадянин Нігерії 29 років були затримані у Баварії та, за даними поліції, могли готувати значну терористичну атаку [10].

З даною проблемою тісно пов'язана також якісно нова загроза для безпеки Європи та Німеччини – нелегальна міграція. Міграційна криза розпочалася влітку 2015 року на фоні збільшення кількості мігрантів та біженців, що шукали притулок у країнах ЄС. Дану проблему загострили конфлікти у Сирії, Іраку та Афганістані, погіршення фінансування та умов перебування у таборах біженців на території Туреччини, Лівану, Йорданії та рішення македонського уряду у червні 2015 року про видачу віз біженцям, які дозволили вільно перетинати кордони європейських країн. Лише станом на перше півріччя 2015 року Німеччина прийняла 40% сирійських біженців (1,1, млн.) які прибули до Європи, в той час як Швеція - 20%, Греція, Італія та Іспанія - 25%. Великобританія - 1%.

Слід відзначити, що у зв'язку з різким напливом мігрантів, багато країн ЄС запровадили паспортний контроль на своїх кордонах та виступили проти прийому мігрантів (Болгарія, Хорватія, Угорщина, Австрія). Однак канцлер Німеччини Ангела Меркель мала свою стратегію щодо вирішення даної проблеми – виступила проти одноосібного підходу країн ЄС щодо обмеження потоку мігрантів, приділяючи увагу виробленні спільної міграційної стратегії ЄС. Німеччина, відповідно до свого традиційного підходу з поглиблення євроінтеграції, піклувалася про дотримання ідеї вільного руху в рамках Шенгенської зони. Як наслідок, у травні 2015 року Єврокомісія запропонувала розподіляти мігрантів в країнах ЄС за квотним принципом - в залежності від економічних показників країни.

Продовжуючи пошук спільної міграційної стратегії, глава МВС Німеччини Томас де Мезьєр і глава італійського відомства Анджеліно Альфано у березні 2016 року у спільному листі на адресу Єврокомісії підготували пропозиції щодо вирішення кризи біженців в Європі. Автори листа запропонували визначати людей, що потребують захисту, ще на їх батьківщині або в транзитних країнах і вже звідти розподіляти їх до європейських країн згідно жорстко встановлених квот на рік. При цьому повинен бути затверджений єдиний для ЄС список країн, які вважаються безпечними [11].

Одночасно із ініціативами на європейському континенті, Ангела Меркель провела ряд переговорів з країнами, з яких мігранти прямують до Європи (Афганістан, Ірак). Також у квітні 2016 року канцлер стала головним ініціатором переговорів та укладення договору з Туреччиною, який дозволив би взяти під контроль міграцію з Близького Сходу до Європи. Однак дані домовленості не були реалізовані в повному обсязі через корекцію політичного курсу Туреччини та погіршення дипломатичних відносин з рядом європейських країн.

Реалізуючи політику безпеки у європейському просторі, Німеччина, як одна з провідних країн світу, не залишається осторонь протидії комплексу нових загроз, до яких включається і кібербезпека.

Поява сучасних загроз в інформаційній сфері зумовлена технологізацією та інформатизацією суспільства, використанням інформаційних технологій у політичних процесах. Виходячи з цього, основними факторами, що можуть становити інформаційні загрози для Німеччини, є питання захисту персональних даних, шпіонаж та пропаганда та інформаційні війни.

Оновлена стратегія кібербезпеки ЄС вступила в силу 19 червня 2013 року. Згідно з документом, повноваження Європейського агентства мережевої та інформаційної безпеки продовжені до 2020 року. Урядам країн ЄС наказано створити органи, відповідальні за кібербезпеку, а фінансовим, транспортним і енергетичним компаніям - розробити заходи з протидії кіберзагрозам.

Цілком логічно, що дана стратегія стала своєрідним наслідком викриття великого за масштабами кібершпіонажу американського Агентства національної безпеки (АНБ) за країнами ЄС і, в першу чергу, за Німеччиною. АНБ відстежувало близько 500 млн. з'єднань на місяць - телефонні дзвінки, електронний зв'язок, текстові повідомлення і т.д. Статистика, надана Едвардом Сноуденом, колишнім співробітником АНБ, засвідчила той факт, що агентство займається шпигунством щодо Німеччини в таких же розмірах, як відносно, наприклад, Китаю, Саудівської Аравії чи Іраку.

Також з метою зміцнити загальну безпеку в інформаційній сфері у липні 2013 року міністри закордонних справ ФРН Гідо Вестервелле і юстиції Сабіне Лойтхойссер-Шнарренбергер направили партнерам по ЄС послання, в якому пропонується з метою посилення захисту приватної сфери внести додатковий протокол до статті 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. В якості кінцевої мети пропонується провести конференцію за участю 167 держав, що підписали Пакт ООН про громадянські і політичні права.

Продовжуючи пошук шляхів боротьби з кіберзлочинністю, 19 лютого 2013 року у Берліні відбулося засідання Європейського поліцейського конгресу. Експерт з питань кібербезпеки, співробітник Європейського центру по боротьбі з кіберзлочинністю, Трьольс Ертінген вважає, що боротьбу у сфері кібербезпеки ускладнює те, що у злочинів в інтернеті немає географічних кордонів, а зловмисники обходяться незначною кількістю ресурсів, і це ускладнює боротьбу з ними. Крім того, боротьба з кіберзлочинцями буде більш ефективною, якщо країни ЄС будуть зміцнювати міжнародне співробітництво і працювати над підвищенням рівня професійної підготовки суддів, поліції і представників слідчих органів [12].

Крім того, проблеми сучасної кіберзлочинності були обговорені на Саміті з питань комп'ютерної безпеки, що відкрився у Бонні 3 листопада 2014 року. Саміт зібрав близько 180 представників бізнесу і політики з країн ЄС та НАТО та був організований керівництвом Мюнхенської конференції з безпеки і концерном Deutsche Telekom. Фахівці концерну щодня фіксують до 1 мільйону кібератак на свої мережі, а збиток, нанесений світовому бізнесу діяльністю кіберзлочинців, в 2013 році склав 575 мільярдів доларів. На тлі цих загроз учасники саміту заявили про необхідність розробки нових правил ЄС щодо захисту даних, а також укладення відповідної угоди між ЄС і США.

Продовженням даної діяльності стала підготовка в 2015 році в ЄС нового закону про кібербезпеку, котрий зобов'язував великі інтернет-концерни повідомляти про хакерські атаки на їх системи, за невиконання цього заходу компаніям загрожує штраф. ЄС також визначив області, в яких ситуація з кібербезпекою повинна бути поліпшена: це компанії, що створюють і обслуговують інфраструктуру в сфері енергетики, транспорту, охорони здоров'я і в банківському секторі [13].

Про актуальність кіберзагроз для самої Німеччини свідчить зареєстрований у 2015 році міністерством оборони ФРН 71 млн. хакерських атак на сайт бундесверу. При цьому 8,5 млн. спроб несанкціонованого доступу були класифіковані як «особливо небезпечні», а 150 тис. нападів було здійснено з-за кордону [14].

Крім того, 12 травня 2016 року стало відомо, що на штаб квартиру німецької партії Християнсько-демократичний союз було здійснено хакерський напад з метою отримання доступу до бази даних партії, особливо до персональних даних високопоставлених членів партії. У нападі підозрюється група під назвою Pawn Storm, що була задіяна також

у хакерських нападах у 2014 році на комп'ютери уряду Польщі, а у 2015 – на французький телеканал та Раду Безпеки Нідерландів.

На тлі широкого розголосу про можливий вплив Росії на президентські вибори в США, вже на початку 2017 року ФРН і Франція закликали посилити позиції у сфері кібербезпеки для перешкоджання зовнішньому впливу на виборчі процеси у Європі. З цією метою у Німеччині 1 квітня 2017 року розпочав свою роботу командний центр німецьких кібервійськ (CIR), розташований в Бонні. Спочатку у ньому працювали 260 співробітників, до 1 липня 2017 року в його підпорядкування планувалося перевести 13500 військовослужбовців [15]. Новий вид військ повинен забезпечувати безпеку інформаційних систем збройних сил Німеччини, а також захищати види озброєнь, у яких застосовуються цифрові технології.

Вже 4 вересня 2017 року, у ході проведення передвиборчої кампанії, у Німеччині стало відомо про хакерську атаку на сайт лідерки ХДС у землі Рейнланд-Пфальц Юлії Клекнер [16].

Отже, згідно основного документу ФРН з визначення політики національної безпеки, Білої книги 2016 р., ключовими загрозами для Німеччини та світу є проблеми міждержавних конфліктів, нестабільних держав, міжнародного тероризму, кібертероризму, нелегальної міграції тощо. Всі ці виклики на сьогодні відносяться до викликів «жорсткої» безпеки та мають глобальний характер. Німеччина, як світовий та європейський лідер, має чітку стратегію відповіді на зазначені загрози, особливої уваги при цьому приділено превентивній дипломатії. Не останню роль при попередженні та вирішенні зовнішніх викликів відіграє економічний фактор, а саме надання фінансової допомоги тим країнам та регіонам, які можуть стати джерелом потенційної загрози національній безпеці ФРН. Також, останніми роками, особливої уваги Німеччина приділяє активізації політики кібербезпеки та продовжує виступати беззаперечним лідером ЄС з вирішення проблеми нелегальної міграції.

Проте, незважаючи на посилену увагу на подолання зовнішніх «жорстких» викликів національній безпеці ФРН, всі ці загрози потребують консолідованих загальноєвропейських, а в деяких випадках й загальносвітових зусиль, бо мають глобальний характер.

Список використаної літератури

1. Ліпкан В. О. Національна безпека України [Електронний ресурс] / В. О. Ліпкан. – Режим доступу : https://uchebnikionline.com/politologia/natsionalna_bezpeka_ukrayini_-_lipkan_va/politika_bezpeki_nimechchini.htm ; Lipkan V. O. Natsionalna bezpeka Ukrainy [Elektronnyi resurs] / V. O. Lipkan. — Rezhym dostupu : https://uchebnikionline.com/politologia/natsionalna_bezpeka_ukrayini_-_lipkan_va/politika_bezpeki_nimechchini.htm
2. Хухлындина Л. Политика Европейского Союза в области безопасности и обороны [Электронный ресурс] / Л. Хухлындина // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 1998. — № 4. — Режим доступа : <http://evolutio.info/content/view/201/49/> ; Khukhlyndina L. Politika Yevropeyskogo Soyuza v oblasti bezopasnosti i oborony [Elektronnyy resurs] / L. Khukhlyndina // Belorusskiy zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnykh otnosheniy. – 1998. — № 4. — Rezhim dostupa : <http://evolutio.info/content/view/201/49/>
3. Гаспарян А. Л. Вплив міграційних проблем на безпекову політику ФРН / А. Л. Гаспарян // Гілея : науковий вісник. — 2016. — Вип. 112. — С. 326-329 ; Hasparian A.L. Vplyv mihratsiinykh problem na bezpekovu polityku FRN / A. L. Hasparian // Hileia : naukovyi visnyk. — 2016. — Vyp. 112. — S. 326-329

4. Смирнов А. А. Обеспечение информационной безопасности в условиях виртуализации общества: опыт Европейского Союза [Электронный ресурс] : моногр. / А. А. Смирнов. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2011. – Режим доступа : <http://spkurdyumov.ru/uploads//2013/08/smironov.pdf> ; Smirnov A. A. Obespechenie informatsionnoy bezopasnosti v usloviyakh virtualizatsii obshchestva: opyt Yevropeyskogo Soyuza [Elektronnyy resurs] : monogr. / A. A. Smirnov. – Moskva : YuNITI-DANA, 2011. – Rezhim dostupa : <http://spkurdyumov.ru/uploads//2013/08/smironov.pdf>

5. Леонов Е. Современная Германия в фарватере концепции глобального лидерства США / Е. Леонов // Международная жизнь. – 2015. - № 6. - С. 136-146 ; Leonov Ye. Sovremennaya Germaniya v farvatere kontseptsii globalnogo liderstva SShA / Ye. Leonov // Mezhdunarodnaya zhizn. – 2015. - № 6. - S. 136-146

6. Классен И. Новый курс во внешней политике Германии / И. Классен // Международная жизнь. – 2014. – № 5. - С. 103-112 ; Klassen I. Novyy kurs vo vneshney politike Germanii / I. Klassen // Mezhdunarodnaya zhizn. – 2014. – № 5. - S. 103-112

7. Васильев В. «Восточная политика» Германии: противоречивая эволюция / В. Васильев // Международная жизнь. – 2015. – № 1. - С. 14-28 ; Vasilev V. «Vostochnaya politika» Germanii: protivorechivaya evolyutsiya / V. Vasilev // Mezhdunarodnaya zhizn. – 2015. – № 1. - S. 14-28

8. Weißbuch 2016 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.bmvg.de/portal/a/bmvg/!ut/p/c4/04_SB8K8xLLM9MSSzPy8xBz9CP3I5EyrhK9pNyudL3y1Mzi4qTS5Ay9lPzyvJz8xJRi_YJsR0UAIHdqGQ!!/

9. Германия вышла на второе место по объему помощи развивающимся странам [Электронный ресурс] // Deutsche Welle. — Режим доступа : <http://www.dw.com/ru/германия-вышла-на-второе-место-по-объему-помощи-развивающимся-странам/a-38597771> ; Germaniya vyshla na vtoree mesto po obemu pomoshchi razvivayushchimsya stranam [Elektronnyy resurs] // Deutsche Welle. — Rezhim dostupa : <http://www.dw.com/ru/германия-вышла-на-второе-место-по-объему-помощи-развивающимся-странам/a-38597771>

10. У Німеччині затримали підозрюваних у причетності до терактів у Парижі [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://tsn.ua/svit/u-nimechchini-zatrimali-pidozryuvanih-u-prichetnosti-do-teraktiv-u-parizhi-zmi-535974.html> ; U Nimechchini zatrymaly pidozriuvanykh u prychnosti do teraktiv u Paryzhi [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : <http://tsn.ua/svit/u-nimechchini-zatrimali-pidozryuvanih-u-prichetnosti-do-teraktiv-u-parizhi-zmi-535974.html>

11. Німеччина й Італія запропонували ЄС план рішення міграційної кризи [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://dt.ua/WORLD/nimechchina-y-italiya-zaproponovali-yes-plan-rishennya-migraciynogo-krizi-201669_.html ; Nimechchyna y Italiia zaproponovaly YeS plan rishennia mihratsiinoi kryzy [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : https://dt.ua/WORLD/nimechchina-y-italiya-zaproponovali-yes-plan-rishennya-migraciynogo-krizi-201669_.html

12. Европейские полицейские усилят борьбу с киберпреступностью [Электронный ресурс] // Deutsche Welle. — Режим доступа : <http://www.dw.com/ru/европейские-полицейские-усилят-борьбу-с-киберпреступностью/a-16610177> ; Yevropeyskie politseyskie usilyat borbu s kiberprestupnostyu [Elektronnyy resurs] // Deutsche Welle. — Rezhim dostupa : <http://www.dw.com/ru/evropeiskyе-polytseiskyе-usylyat-borbu-s-kyberprestupnosti/a-16610177>

13. В ЕС подготовлен новый закон о кибербезопасности [Электронный ресурс] // Deutsche Welle. — Режим доступа : <http://www.dw.com/ru/в-ес-подготовлен-новый-закон-о-кибербезопасности/a-18901020> ; V YeS podgotovlen novyy zakon o

kiberbezopasnosti [Elektronnyy resurs] // Deutsche Welle. — Rezhim dostupa: <http://www.dw.com/ru/v-es-podhotovlen-novyyi-zakon-o-kyberbezopasnosty/a-18901020>

14. На сайт бундесвера в 2015 году напали десятки миллионов раз [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2016/03/16/7046303/> ; Na sayt bundesvera v 2015 godu napadali desyatki millionov raz [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa : <http://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2016/03/16/7046303/>

15. У Німеччині почав роботу штаб кібервійськ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.obozrevatel.com/ukr/news/54260-u-nimechchini-pochav-robotu-shtab-kibervijsk.htm> ; U Nimechchini pochav robotu shtab kiberviisk [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : <https://www.obozrevatel.com/ukr/news/54260-u-nimechchini-pochav-robotu-shtab-kibervijsk.htm>

16. У партії Меркель повідомили про хакерську атаку напередодні виборів, підозрюють РФ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.unian.ua/world/2114961-u-partiji-merkel-povidomili-pro-hakersku-ataku-naperedodni-viboriv-pidozryuyut-rosiyan.html> ; U partii Merkel povidomyly pro khakersku ataku naperedodni vyboriv, pidozriuiut RF [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : <https://www.unian.ua/world/2114961-u-partiji-merkel-povidomili-pro-hakersku-ataku-naperedodni-viboriv-pidozryuyut-rosiyan.html>

Стаття надійшла до редакції 06.10.2017 р.

O. Hilchenko, D. Vierutina

GERMANY'S NATIONAL SECURITY POLICY IN THE CONTEXT OF PREVENTION THE «HARD» SECURITY CHALLENGES

The article analyzes the problem of ensuring the national security of Germany in the context of preventing the «hard» security challenges. Outlined the main challenges of «hard» security for Germany in the White Paper 2016: transnational terrorism; calls in the cyber and information environment; inter-state conflicts; unstable states and weak governance; global arms development and the proliferation of weapons of mass destruction; uncontrolled and illegal migration. The authors analyzes the threat of inter-state conflicts for the national security of the Federal Republic of Germany and the response to this challenge by combining in its policy the method of diplomatic solution of current conflicts to intensify the participation of the Bundeswehr troops in most of the NATO missions.

Characterized the threat to Germany's security from unstable states through the spread of terrorist organizations from their territory, organized crime, trafficking in human beings and weapons, etc. Shown the components of the rating of fragile states. Characterized Merkel's policy aimed at preventing the emergence of possible threats by unstable states in providing economic assistance to developing countries and regular humanitarian assistance to countries in difficult socio-political and economic situations.

Considered Germany's approaches to fighting international terrorism as a new, «asymmetric» threat. Described practical activities for preventing terrorist attacks in Germany and Europe both after 2001 and after the islamist terrorist attacks in Europe 2014-2015. Determined the peculiarities of migration flows to Europe and Germany, in particular, and their preconditions and reasons. Described Angela Merkel's personal approach to solving the migration crisis and the state's activities on the European arena in search of relevant EU migration policy. Identified priority areas in confronting to threats in the cyber and information space. Determined preconditions for the adoption of the new EU Cybersecurity Strategy. Provided the statistics on cyber-attacks on German state structures during recent years. Determined importance of cybersecurity in European political and economic processes.

Key words: national security policy of the FRG, White book, challenges of «hard» security of the FRG, interstate conflicts, unstable states, terrorism, illegal migration, cyberterrorism.

L. Dorosh, R. Shchukina

**COMMONALITIES AND DIFFERENCES IN THE FUNCTIONING OF THE
OSCE SPECIAL MISSIONS IN UKRAINE AND GEORGIA:
INSTITUTIONAL AND PROCEDURAL DIMENSIONS**

It is analyzed the commonalities and differences in the functioning of the OSCE mission in Georgia and Ukraine and the effectiveness of the organization in resolving conflicts in the former Soviet Union. It is investigated the OSCE activities in Georgia and Ukraine, mainly its institutional and procedural dimensions. Emphasis is placed on the reforming of the decision-making process; introducing a coercive mechanism, whether economic or political, which could affect the parties to the conflict in order to implement the agreements; equipping of the OSCE missions with new security tools.

Keywords: OSCE, the OSCE Special Monitoring Mission, conflict in Georgia, conflict in the East of Ukraine, international security.

The Organization for Security and Co-operation in Europe (further: OSCE) is the major regional international organization in the field of security, which contributes to the resolution of many conflicts. Currently one of the priorities of the organization is the development of democratic institutions and sustainability of the former Soviet Union, including Ukraine. Despite significant activity in conflict resolution, many analysts assert about the low efficiency of such activities in the areas of a conflict. Therefore, in case of finding mechanisms for resolving the conflict in Eastern Ukraine with the direct participation of the OSCE, the studies of the effectiveness of its methods *are actualized* for establishing democratic order and peace in the former Soviet Union countries. To learn this, we can compare the OSCE activities in Georgia and Ukraine, mainly its institutional and procedural dimensions.

Conflicts in South Ossetia and Eastern part of Ukraine remains unresolved. Given the fact that the OSCE missions were involved in the settlement of both conflicts, the organization's activities are often criticized. Therefore, it is important to comprehensively examine the role of the OSCE in resolving both conflicts, namely the legal framework, the work of institutions and operational activities on the ground. Taking into account such various criteria as the development of a peaceful settlement program, the response of the OSCE bodies to crises, the operational activities of specific missions in both countries will help us to find which gaps exist in the structure and functioning of the organization. Such comparative approach was not used before, and OSCE activities in both conflicts were often viewed separately, without comparison. However, the experience of the closed OSCE mission in Georgia may be useful in developing a crisis management plan in Ukraine. Consequently, comparisons of conflict resolution methods in Georgia and Ukraine are very relevant and will allow to identify shortcomings, emphasize the achievements of the work of both OSCE Missions and develop recommendations for resolving such conflicts in the future.

The article *aims* to identify commonalities and differences in the functioning of the OSCE mission in Georgia and Ukraine and to analyze the effectiveness of the organization in resolving conflicts in the former Soviet Union.

The *source base of research* includes works on peacekeeping and conflict resolution, in particular, the issues concerning OSCE effectiveness in crisis resolution, as well as its cooperation with other international structures [12]. In this context, it is worth mentioning the work of J. Alsyte, in which the author describes the main achievements of the organization in

resolving "frozen conflicts" in the former Soviet Union and criticizes OSCE for insufficient legislative power and the lack of enforcement mechanism [9].

Conducting the research, we used analytical materials on the OSCE's work in resolving conflicts in Georgia and Ukraine. The issues of the Ukrainian conflict and OSCE missions in Ukraine were investigated by D. Sammut and J. Durso, paying great attention to the effectiveness of the mission in the Donbas region and the future development of the OSCE as an organization aimed at maintaining stability in the region [18]. Another researcher A. Bloed analyzes the activities of the OSCE in Ukraine and emphasizes the unique role of the conflict resolution mission [10]. T. Potier [16], M. Konig [11], M.-J. Rie [17] and S. Stöber [20] in their studies discuss the causes of conflicts in Georgia, shortcomings in the work of the OSCE in resolving the conflict in this country. All authors argue that Russia has had a significant influence on the development of the conflict and its destabilizing role in the post-Soviet region, which hinders OSCE missions in the effective management of conflicts.

To compare the legal regulation of the OSCE in conflict management in both countries there is another group of documents signed by the parties regarding the arrangements for conflict resolution. In the case of the conflict in Ukraine it was important to review the "Protocol on the results of consultations of the Trilateral Contact Group with respect to the joint steps aimed at the implementation of the Peace Plan of the President of Ukraine, P. Poroshenko, and the initiatives of the President of Russia, V. Putin" [6] and "Package of Measures for the Implementation of the Minsk Agreements"[4]. Both documents are the results of the difficult negotiation process and contain requirements in order to end the war on the Donbass.

The review of bibliography and research sources of the OSCE's work on conflict resolution in the territory of Georgia and Ukraine shows that, in spite of the number of studies devoted to conflicts management and organization work, there are practically no scientific works in which the methodology of work is thoroughly analyzed and compared to conflict resolution in Donbass and South Ossetia. All in all, the researchers have raised the following issues in their works such as the main features of the activities of the regional organization, mechanisms for conflict management, principles of the OSCE and its role in the system of regional organizations, the effectiveness of the OSCE missions. These and other issues were the subject of interest for many researchers, including scientists from Western Europe, Ukraine, the USA, Russia, Canada and other countries. We also should note the relatively small number of scientific publications have been devoted to the OSCE Mission to Ukraine and the conflict in the Donbass, which could provide an objective assessment of the peaceful regulation and the OSCE work, and that could help to formulate specific recommendations and suggestions for improving the activity of the OSCE in resolving the Ukrainian crisis and similar conflicts.

The Organization for Security and Cooperation in Europe has extensive experience in resolving conflicts in the post-Soviet region. Nowadays there are two lasting conflicts on the territory of Georgia - in South Ossetia and Abkhazia. With similar consequences, however, with other preconditions in 2014, a conflict began in Ukraine, during which the so-called Luhansk and Donetsk national republics were created. The crisis, which began with the change of the political course of the country and the intervention of external forces – Russia, lasts for more than three years.

Defining commonalities and differences in the OSCE conflict resolution in Georgia and Ukraine we consider the best to analyze legal, institutional and organizational frameworks as well as operational activities of the OSCE in Ukraine and Georgia.

The main normative documents of the OSCE, which regulate the creation, continuation or cancellation of missions, are the Permanent Council decisions. In accordance with the decision made on December 13, 1992, at the meeting of the Committee of Senior Officials, the establishment of the mission, which was to promote negotiations between the conflicting parties in Georgia, were aimed at achieving peaceful political settlement of the conflict in this country

[21, p. 78]. At the Plenary meeting of the OSCE in 1999, the Permanent Council agreed to extend the mandate of the OSCE Mission to Georgiaby adding a Border Observation Operation in order to report on the situation on the border between Georgia and the Chechen Republic of Russian Federation [15]. The next expansion took place in 2001, respectively to which mission observed the situation also on the border with Ingushetia [13], and in 2002 – with Dagestan [14].

In 2008, due to the aggravation of the conflict, the Permanent Council on its plenary meeting decided to increase the number of military personnel observers to 100 people for a period up to six months, of which 20 should be immediately directed to South Ossetia [21, p. 80]. The mandate of the mission ended on December 31, 2008, as a result of Russia's blocking of proposals regarding the extension of observer activities [9, p.81-99]. However, the OSCE Military Observers continued to work in the South Ossetia until June 30, 2009, in accordance with a decision approved by Permanent Council in February 2009 [21, p.78].

The OSCE's presence in Ukraine is much older than in Georgia. The Project Coordinator in Ukraine was appointed in 1999 by the decision of the OSCE Permanent Council. With the beginning of the conflict in the Eastern Ukraine new OSCE Special Monitoring Mission (SMM) was launched on March 21, 2014. This Mission was repeatedly extended by the decision of the Permanent Council due to the constant military tensions in the conflict zone.

The main OSCE normative documents on the resolution of the crisis are agreements developed by its members. For example, in Georgia, basic regulatory documents and policy decisions on conflict regulation were taken by the Expert Group initiated by the OSCE. The first meetings of this group were organized in 1997 for the purpose of concluding the future document with the principles and commitments for conflict resolution. At the fourth meeting in Baden (Austria) in 2000, the first version of the Baden Document “On Fundamentals of political-legal relations between the parties in the Georgian-Ossetian conflict” was developed and presented by the Georgian and South-Ossetian delegations [11, c. 245-246]. However, the work of the OSCE was strongly criticized by the Georgian politicians, in particular, the opposition that treats the Ossetian people as “unwanted violators” on the historical territory of Georgia [16, c. 134-135]. In 2003, the authorities of South Ossetia disassociated the Baden document [3]. We can conclude that the parties have reached the agreements on paper, but they were not implemented in real life. It was the failure of the mechanism proposed by the international community, namely absence of obligations and guarantees of those agreements.

A similar situation has also arisen in resolving the conflict in Ukraine. Talks were conducted in the Minsk format and with the participation of the parties to the conflict (representatives of Ukraine, Russia, unrecognized Luhansk and Donetsk national republics and the OSCE). The first agreement on a temporary armistice was reached on September 1, 2014, after the escalation of the conflict in Eastern Ukraine. The OSCE Representative Ambassador Heidi Tagliavini, former President of Ukraine Leonid Kuchma, Russian Ambassador to Ukraine Mikhail Zurabov took part in preparation and signing of the Minsk Protocol. The signatures were also put up by representatives of self-proclaimed republics Alexander Zakharchenko and Igor Plotnytsky. This protocol provided for: cease-fire; decentralization of power in Ukraine and adoption of the Law on the special status of Donetsk and Luhansk regions; holding early local elections; the withdrawal of illegal armed groups, military equipment, fighters and mercenaries from the territory of Ukraine, etc. The OSCE was entrusted with observing compliance with the terms of the treaty, in particular with regard to the cease-fire regime in the conflict zone and monitoring at the Ukrainian-Russian state border [6]. However, many of these provisions were not implemented by the parties to the conflict, and the OSCE constantly recorded cases of cease-fire violations near the delimitation line from both sides. The elections were impossible to organize on the territory where illegal armed formations are still present.

Due to the escalation of the conflict, there was a summit in the Normandy format with the leaders of Germany, France, Ukraine, and Russia. The participants developed a set of measures to implement the Minsk agreements (Minsk II), which included specific conditions on disarmament, hostage release and elections. In particular, the OSCE mission had to monitor the removal of heavy weapons from demarcation line and elections with the help of the OSCE Office for Democratic institutions and human rights [4]. However, this agreement was partially fulfilled and did not solve the problem of control over the part of the Ukrainian-Russian border, which is uncontrolled by Ukraine. After the signing of the Agreement, the OSCE SMM has recorded ceasefire violations in Luhansk, Donetsk, Debaltsevo and Raygorodtsi [5]. According to the SMM reports, the ceasefire violations continue to this day.

All in all, the documents signed between the parties to the conflict with the assistance of the OSCE, the Minsk Agreements, and Baden document, are quite similar due to its format. The point is that all parties to the conflict took part in signing both documents, and they were developed with the support and initiative of the OSCE. However, there are some differences. In the development of Minsk agreements, there were involved many important actors of international relations, such as France and Germany (Normandy format), which significantly enhanced the credibility and importance of these agreements. In addition, this had a significant impact on the implementation of decisions taken by Russia and Ukraine, as the negotiations conducted at the highest level with the participation of the presidents of both countries. We can talk about the greater involvement of the international community in resolving the conflict in Ukraine, rather than in the case of Georgia.

It is known that the OSCE usually works with the field operations. In 2014, the Special Monitoring was directed to Ukraine to monitor and report on the situation in the east of Ukraine, as well as promoting dialogue between the parties to the conflict [2]. According to the Permanent Council decision, observers stayed in Kherson, Odessa, Lviv, Ivano-Frankivsk, Kharkov, Donetsk, Dnipropetrovsk, Chernivtsi, and Lugansk. Initially, the mission consisted of 100 civilian observers; however, it has been significantly expanded [21, p. 27]. As for May 3, 2017, the mission consists of 656 observers from 44 States OSCE Members. The vast majority of observers are concentrated in the Luhansk and Donetsk regions. The largest number of observers are citizens of the United States (61 persons), The United Kingdom (49 people), Russian Federation (37 people) and Poland (35 people) [2].

In Georgia, the OSCE mission began to operate in 1992, with the onset of the conflict in Ossetia. The mission contributed to the peace talks during the Georgian-Ossetian war, and also supported the peaceful resolution of Georgian-Abkhaz conflict under the auspices of the UN. Consequently, its mandate included several directions of work in accordance with the region. As for the Georgian-Abkhaz conflict, the OSCE has a limited mandate in this area, and its activities were aimed at maintaining links with the UN operation in Abkhazia, in order to regularly report on the situation in the region. On the whole territory of Georgia, the mission had to promote the dissemination of the principles of human rights and freedoms in development of democratic institutions and processes, including the development of a new constitution and the implementation of the law on citizenship, as well as coordinate the work of the OSCE with other international organizations - the UN, the EU, the Council of Europe [21, p. 79].

When Abkhazia and South Ossetia proclaimed their independence, Russia began to demand the launching of two separate missions in Georgia and South Ossetia. It was unacceptable to the international community and especially to Georgia [19]. Subsequently, in 2009 the mission completely ceased its work. In the following years, there were some attempts to create the new mission in Georgia, but all ended only with regular OSCE staff visits to Georgia. They helped the EU mission, which monitored the situation near the demarcation line

from the Georgian side. The knowledge of the former staff of the OSCE mission based on their experience in the South Ossetia proved to be very helpful for a new EU mission [20, с. 219].

Thus, the organizational component of the mission in Georgia was much weaker than in Ukraine for several reasons. Firstly, the mission did not have enough observers who could respond promptly to the aggravation of the conflict. Secondly, one mission in Georgia had to perform approximately the same set of functions that two missions in Ukraine performed. In our opinion, dividing obligations for observing compliance with agreements and work with the community (multidimensional approach to security) is extremely important for better coordination of the mission's work. Thirdly, the presence of other observers – Peacekeeping forces could have a negative impact on the effectiveness of the OSCE mission in Georgia. Although some authors believe that such peacekeeping forces are contributed to the work of the mission and such formation meets the basic principles of the OSCE [12, p. 54].

In general, the OSCE organizational activity in both countries can be assessed as ineffective. The missions were appointed with the onset of conflicts and activities of the OSCE were conducted with the multidimensional approach, also countries had an opportunity to increase the number of observers. But also there are some difficulties in the organizational work of mission. In some cases, it was unable to prolong the work of mission due to the consensus approach in the OSCE decision-making process.

The OSCE mission in Ukraine insists on the objectivity of its activities, as well on the fact that the parties have to agree on themselves and stop the military actions. Moreover, the observers are invited to check on the compliance of those arrangements. Activities of missions are reflected in daily, operational, thematic and weekly reports [7]. The rhetoric of reports is neutral, that is why observers write only what they saw with their own eyes or what they were able to find out with the help of special devices. In particular, they write about where and what happened. Mission has the opportunity to observe the situation on both sides of the front line. Observers often describe shelling in a certain area, however, they never say it was from the opposite side and do not blame any party. In the reports, there are specified the directions from which they were firing, and the type of weapons. Such an approach results in criticism from both sides of the conflict, especially in the cases where a significant number of victims are. At the end of the reports, there are data on the humanitarian situation in the region. In addition, reports often mention the obstruction of the OSCE's access to a site where a shelling or other critical situation has occurred, which is also a violation of the terms of the agreement [8].

Military incidents in Georgia took place quite often, especially at the time of the biggest outbreak of the conflict in August 2008. It was difficult to achieve proper security controls in view of the fact that there were a small number of the OSCE military observers and they were unarmed. Besides, the OSCE with the UN was essentially forced out by a large number of armed peacekeeping forces created by Russia, Abkhazia and South Ossetia [17]. In its operational activities, the OSCE mission in Georgia has repeatedly faced problems regarding peacekeeping forces. In particular, with the fact that they could not for objective reasons distinguish members of the peacekeeping forces of Georgia and South Ossetia from other security forces. The problem was that the two parties did not comply with the arrangements for the number of participants who should participate in these groups [20, p. 214].

In Ukraine, the OSCE is the only international organization that monitors the situation in the conflict area. Moreover, the SMM conducts regular meetings with the civilians, organizes roundtables with the authorities and citizens. The mission ensures the delivery of humanitarian aid, as well as the access of repair teams to places along the front line. After the accident with the Malaysia Airplane in the Donetsk region, SMM was the first international observer to arrive at the scene. They also provided access to the accident for international experts [7].

All in all, we can find a lot in common in the activities of both missions. In particular, the organization's approach to crisis management is similar. In Georgia as well as in Ukraine, the

OSCE activity can be broadly divided into observation and dialogue activities, and the development of democracy. A wide range of issues that covers the activities of the organization in the territories of these countries proves a multidimensional approach to the solution of the crisis. This should include working with the society, conducting trainings, communicating with local authorities, organizing negotiations, etc.

Analyzing observation activities of the OSCE, in particular in Ukraine, they were often hampered by various factors: the obstruction of access to certain places where a military incident occurred; unpreparedness of the equipment at the disposal of the mission to the conditions of combat operations; insufficient number of observers, or their absence in places of probable aggravation of the conflict. In Georgia, the main problem was that there was an insufficient number of observers, and apart of them there were other peacekeeping forces, which did not always contribute to the work of the mission.

To sum up, it should be noted that the effectiveness of the work of the OSCE in resolving conflicts in Georgia and Ukraine is generally debatable. It is said that by analyzing the normative and legal documents on these conflicts, the specific institutional and operational activities of the OSCE in these countries, we can indicate the partially shared positive and negative points that characterize the OSCE's activities.

Therefore, the Organization for Security and Cooperation in Europe remains the main structure in resolving conflicts on the territory of both states. In case of Ukraine, it is generally the only international organization that provides information on compliance with the parties' agreements. International representatives from the UN worked on the territory of Georgia and observers from the EU continue their work till now [1], but the presence of such representatives did not affect the outcome of the conflict, and it is still considered to be frozen.

Among the achievements of the OSCE missions, it is necessary to highlight its neutral status in the system of international organizations related to security measures. This position allows involving a large number of participants in the negotiations. In the case of Georgia and Ukraine, the OSCE has become a platform for negotiating with Russia as one of the parties to the conflict and without the consent of which it is impossible to reach any decision. Hence, the other achievement of the organization was the involvement of the parties to the conflict to negotiate and reduce the intensity of hostilities. In its activities, the OSCE follows a multifunctional community-based approach that includes a humanitarian approach to work with the public and monitoring human rights. Observers cover in their reports only those events that they saw with their own eyes and try to be objective.

Challenges in the work of the OSCE include the difficult decision-making process, in accordance with the OSCE principle, the participating countries need to reach a consensus. One of the problems of the organization is the lack of a mechanism of coercion in implementing agreements, which leads to their violations. The OSCE missions are often criticized for not being present at the site of armed incidents. Some peculiarities in the work of unarmed observers are their inability to patrol at night when the greatest violations occur. Of course, such measures are taken for the sake of security, but at the same time, they jeopardize the objectivity of the information provided.

As a result of our work, we can propose such recommendations for the improvement of the OSCE's activities in the settlement of conflicts. First, the organization should reform the decision-making process, especially when the parties to the conflict are involved in making important decisions. The point is that the principle of absolute consensus may not be possible in the case when the conflict party places its hostile interests on the first-place ignoring interests of all international community, as well as its principles and commitments. Secondly, within the framework of the OSCE, it is important to introduce a coercive mechanism, whether economic or political, which could affect the parties to the conflict in order to implement the

agreements. Thirdly, OSCE missions should be equipped with new security tools to eliminate the risks for international observers and better monitoring in the conflict zone.

Thus, an analysis of the OSCE's work in resolving conflicts on the territory of Georgia and Ukraine has shown that the organization responds promptly to the emergence of conflicts and uses the developed methods for their solution. At the same time, the activities of this organization in Ukraine and Georgia confirm the need to reform the structures and mechanisms for preventing and resolving conflicts. Such reform is especially necessary and urgent in the light of the resolution of the Ukrainian conflict and the effective resolution and prevention of regional and international crises.

Список використаної літератури

1. Грузия: Мандат Миссии Наблюдателей ЕС продлен еще на два года [Электронный ресурс] // Миссия наблюдателей Европейского Союза. – Режим доступа: https://eumm.eu/ru/press_and_public_information/press_releases/5687/; Gruziya: Mandat Missii Nablyudateley YeS prodlen eshche na dva goda [Elektronnyy resurs] // Missiya nablyudateley Yevropeyskogo Soyuza. – Rezhim dostupa : https://eumm.eu/ru/press_and_public_information/press_releases/5687/

2. Звіт СММ ОБСЄ станом на 3 травня 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.osce.org/uk/special-monitoring-mission-to-ukraine/315521?download=true;Zvit SMM OBSIe stanom na 3 travnia 2017 roku](http://www.osce.org/uk/special-monitoring-mission-to-ukraine/315521?download=true;Zvit_SMM_OBSIe_stanom_na_3_travnia_2017_roku) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.osce.org/uk/special-monitoring-mission-to-ukraine/315521?download=true>

3. Илларионов А. Как готовилась война? [Электронный ресурс] / А. Илларионов // Новая газета. – 2009. – №66. – Режим доступа : [https://www.novayagazeta.ru/articles/2009/06/24/42372-kak-gotovilas-voyna; Illarionov A. Kak gotovilas voyna?](https://www.novayagazeta.ru/articles/2009/06/24/42372-kak-gotovilas-voyna;Illarionov_A._Kak_gotovilas_voyna?) [Elektronnyy resurs] / A. Illarionov // Novaya gazeta. – 2009. – № 66. – Rezhim dostupa : <https://www.novayagazeta.ru/articles/2009/06/24/42372-kak-gotovilas-voyna>

4. Комплекс мер по выполнению Минских соглашений [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.osce.org/ru/cio/140221?download=true;Kompleks mer po vupolneniyu Minskikh soglasheniy](http://www.osce.org/ru/cio/140221?download=true;Kompleks_mer_po_vypolneniyu_Minskikh_soglasheniy) [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : <http://www.osce.org/ru/cio/140221?download=true>

5. ОБСЄ: Обстріли зафіксовано у Дебальцевому, Донецьку, Луганську та Райгородці [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2015. – 15 лют. – Режим доступу: [https://www.unian.ua/politics/1044376-obse-obstrili-zafiksovano-u-debaltsevomu-donetsku-lugansku-ta-raygorodtsi.html;OBSIe: Obstrily zafiksovano u Debaltsevomu, Donetsku, Luhansku ta Raihorodtsi](https://www.unian.ua/politics/1044376-obse-obstrili-zafiksovano-u-debaltsevomu-donetsku-lugansku-ta-raygorodtsi.html;OBSIe:Obstrily_zafiksovano_u_Debaltsevomu,Donetsku,Luhansku_ta_Raihorodtsi) [Elektronnyi resurs] // UNIAN. – 2015. – 15 liut. – Rezhym dostupu : <https://www.unian.ua/politics/1044376-obse-obstrili-zafiksovano-u-debaltsevomu-donetsku-lugansku-ta-raygorodtsi.html>

6. Протокол по итогам консультаций Трехсторонней контактной группы относительно совместных шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины П. Порошенко и инициатив Президента России В. Путина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.osce.org/ru/home/123258?download=true; Protokol po itogam konsultatsiy Trekhstoronney kontaktnoy gruppy otnositelno sovmetnykh shagov, napravlennykh na implementatsiyu Mirnogo plana Prezidenta Ukrainy P. Poroshenko i initsiativ Prezidenta Rossii V. Putina](http://www.osce.org/ru/home/123258?download=true;Protokol_po_itogam_konsultatsiy_Trehstoronney_kontaktnoy_gruppy_otnositelno_sovmestnykh_shagov,_napravlennykh_na_implementatsiyu_Mirnogo_plana_Prezidenta_Ukrainy_P._Poroshenko_i_initsiativ_Prezidenta_Rossii_V._Putina) [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : <http://www.osce.org/ru/home/123258?download=true>

7. Реакція ОБСЄ на кризу в Україні і навколо неї [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.osce.org/uk/home/125576?download=true;Reaktsiia OBSIe na kryzu v](http://www.osce.org/uk/home/125576?download=true;Reaktsiia_OBSIe_na_kryzu_v)

Ukraini i navkolo nei [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.osce.org/uk/home/125576?download=true>

8. Щоденні і оперативні звіти Спеціальної моніторингової місії в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/reports](http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/reports;Shchodenni i operatyvni zvity Spetsialnoi monitorynhovoi misii v Ukraini) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/reports>

9. Alsyte J. OSCE's achievements vs. Shortcomings in the resolution of armed conflicts [Electronic resource] / J. Alsyte // Lithuanian Foreign Policy Review. – 2010. – Vol. 24. – Mode of access: <http://www.litpr.lt/wp-content/uploads/2015/08/LFPR-24-Alsyte.pdf>.

10. Bloed A. OSCE Revitalized by Ukraine Crisis / A. Bloed // Security and Human Rights. – Vol. 25, Issue 1. – P. 145 – 151

11. Konig M. The Georgian-South Ossetian Conflict [Electronic resource] / M. Konig // OSCE Yearbook 2004. – Mode of access: <https://ifsh.de/file-CORE/documents/yearbook/english/04/OSCEYearbook2004.pdf>

12. Moxon-Browne Ed. A future for peacekeeping? / Ed. Moxon-Browne. – New York : St. Martin's Press, 1998. – 213 p.

13. OSCE, Permanent Council, Decision No. 450, Geographical Expansion of the Border Monitoring Operation of the OSCE Mission to Georgia, PC.DEC/450 13 December 2001 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.osce.org/pc/18176?download=true>

14. OSCE, Permanent Council, Decision No. 523, Border Monitoring Operation of the OSCE Mission to Georgia, PC.DEC/523 19 December 2002 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.osce.org/pc/12536?download=true>

15. OSCE, Permanent Council, PC.DEC/334 Decision No. 334, 15 December 1999 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.osce.org/pc/27908?download=true>

16. Potier T. Conflict in Nagorno-Karabakh, Abkhazia and South Ossetia : a legal appraisal / T. Potier. – Hague: Kluwer Law International, 2001. – 290 p.

17. Rie M.-J. van Theroleofthe OSCE intheconflictinGeorgia/ M.-J. van Rie// SecurityandHumanRights. – 2009. – Vol. 20, Issue 4.– P. 318-324

18. Sammut D. The Special Monitoring Mission in Ukraine: a useful but flawed OSCE tool/ D. Sammut, J. D'Urso// European Policy Center.– 2015. – 23 April. - 4 p.

19. SouthOssetia-Georgia [Electronic resource]. – Mode of access : http://peaceoperationsreview.org/wp-content/uploads/2014/10/2007_sou_oss_georgia_mission_notes.pdf

20. Stöber S. The Failure of the OSCE Mission to Georgia – What Remains? [Electronic resource] / S. Stöber // OSCE Yearbook 2010. – Mode of access: <https://ifsh.de/file-CORE/documents/jahrbuch/10/OSZE-Jahrbuch-2010-gesamt.pdf>

21. Survey of OSCE Field Operations, SEC.GAL/27/16, 18 February 2009 [Electronic resource]/ The Secretariat of Conflict Prevention center, 2017.–Mode of access: <http://www.osce.org/cpc/74783?download=true>

Стаття надійшла до редакції 10.10.2017 р.

Л. Дорош, Р. Щукіна

СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ У ФУНКЦІОНУВАННІ СПЕЦІАЛЬНИХ МІСІЙ ОБСЄ В УКРАЇНІ ТА ГРУЗІЇ:

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ВИМІРИ

Проаналізовано спільне та відмінне у функціонуванні місії ОБСЄ у Грузії та Україні та ефективність діяльності організації у врегулюванні конфліктів на пострадянському просторі. Зіставлення особливостей діяльності місії у двох країнах у інституціональному та процесуальному вимірах актуалізується із точки зору виявлення ефективності діяльності ОБСЄ та пошуку оптимальних методів роботи задля встановлення демократичного устрою та миру. Враховуючи те, що місії ОБСЄ були

залучені до врегулювання конфліктів в обох країнах та значну критику діяльність організації, стверджується про доцільність комплексного вивчення ролі ОБСЄ у вирішенні обох конфліктів, а саме її нормативно-правової основи, роботи інституцій та оперативної діяльності на місцях. Доведено, що досвід роботи вже закритої місії ОБСЄ в Грузії може стати корисним при розробці плану врегулювання кризи в Україні. Серед досягнень функціонування місії ОБСЄ у Грузії та Україні виокремлено її нейтральний статус, що дозволяє залучити до переговорів велику кількість учасників. У випадку Грузії та України ОБСЄ стала платформою для ведення переговорів з Росією, як однією зі сторін конфлікту і без погодження з якою неможливе вирішення кризи. Наголошено на такому досягненні організації як залучення сторін конфлікту до переговорів та зменшення інтенсивності військових дій, враховуючи й той факт, що у своїй діяльності ОБСЄ дотримується багатофункціонального підходу у вирішенні кризи у суспільстві, який містить гуманітарний підхід у роботі з населенням та моніторинг прав людини. Виокремлено виклики у роботі ОБСЄ, до яких віднесено складний процес прийняття рішень, відсутність механізму примусу щодо виконання домовленостей, що призводить до порушення угод та невирішеності конфлікту, часту відсутність спостерігачів на місці, де трапляються збройні інциденти тощо. Доводиться необхідність реформування процесу прийняття рішень, особливо у випадку, коли сторони конфлікту долучені до прийняття важливих рішень; впровадження механізму примусу, чи то економічного, чи то політичного, який міг би впливати на сторони конфлікту задля виконання домовленостей; оснащення місії ОБСЄ новим обладнанням та засобами безпеки задля усунення ризиків для міжнародних спостерігачів та кращого моніторингу в зоні конфлікту.

Ключові слова: ОБСЄ, спеціальна моніторингова місія ОБСЄ, конфлікт у Грузії, конфлікт на Сході України, міжнародна безпека.

УДК 351.862.4:316.776

М.А. Еделєва

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

В XXI столітті людство отримало стрімкий розвиток науково-технічного потенціалу завдяки швидкому поширенню інформації та впровадженню сучасних інформаційних технологій (ІТ) в повсякденне життя суспільства. Виявлено, що розвиток ІТ призведе до принципово нового витка розвитку людства, що може привести до корінних змін в багатьох сферах суспільства, зокрема в політичній та економічній. Автором з'ясовано, що в новому столітті відмічається попит на інформацію як новий стратегічний ресурс, що відкриває нові можливості для країн, що розвиваються як в економічному, так і політичному секторі. Також встановлено, що з розвитком інформаційного суспільства зростають інформаційні загрози, з'являється необхідність забезпечення інформаційної безпеки держави, суспільства та особистості. В період модернізації політичної системи держави владою повинні бути визначені основні напрямки державної інформаційної політики в сфері забезпечення інформаційної безпеки.

Ключові слова: інформаційна політика, інформаційна безпека, кібербезпека, хакери.

В останні роки, питання забезпечення інформаційної безпеки в контексті реалізації державної інформаційної політики стають все більш актуальними. Влада розуміє існування проблем і складність завдань, при вирішенні питань з забезпечення інформаційної безпеки в країні. На сьогодні необхідно провести комплексне дослідження стану забезпечення інформаційної безпеки та знайти можливі шляхи удосконалення.

Робиться спроба виділити конкретні виміри, за межами яких дія цих чинників перетворюється на загрозу життєдіяльності суспільства, і сформулювати належний формат та інструменти за сприянням яких адекватно приймати і реагувати на наявні та потенційні загрози національної безпеки через реальний стан державної інформаційної політики України.

Питання інформаційної безпеки вітчизняні вчені досліджували і раніше, але комплексних, системних досліджень в контексті державної інформаційної політики не багато. В українській вітчизняній науці питання забезпечення інформаційної безпеки вивчалися такими вченими як В. Гурковський, О. Довгань, В. Козубський, О. Крюков, Є. Макаренко, В. Остроухов, В. Петрик, Г. Почепцов та інші.

Аналіз нормативних документів провідних, розвинутих демократичних країн з інформаційної безпеки, які були прийняті ще в 90-х роках ХХ століття, показав, що американські та європейські уряди вже тоді розуміли складність інформаційних систем, а з тим і складність забезпечення інформаційної безпеки.

Інформаційна безпека є предметом дослідження вчених різних галузей: політології, соціології, філософії, державного управління, юридичних наук. Ця проблема є дискусійною, як серед вчених, так серед представників громадськості, політиків, військових тощо.

Метою даної статті є аналіз проблемних питань в сфері інформаційної безпеки та пошук напрямків вдосконалення інформаційної політики держави.

У двадцятому столітті внаслідок великого попиту на інформацію як з боку держав так і суспільства, зростає її роль як ресурсу. Інформація стала не тільки стратегічним ресурсом, який створюється у величезних масштабах, зберігається і передається, обробляється і використовується, а й великою потребою для населення всієї земної кулі. Владі треба усвідомити, що: по-перше, засоби масової комунікації (ЗМК) відіграють провідну роль у формуванні відносин між владою та суспільством; по-друге, суспільство наразі значно інформоване ніж раніше. На сьогодні існує «цілий комплекс проблем, які пов'язані з гуманітарною складовою національної безпеки як окремого індивіда, так і проблеми управління суспільною свідомістю нації» [5, с. 8].

З ростом попиту населення на інформацію, держава повинна прораховувати виклики та проблеми, швидко проводити модернізацію в стратегічних областях державного сектору. Отож, в сучасному суспільстві, яке здійснює модернізацію, виникає потреба переглянути існуючі економічні, політичні, соціально-культурні концепції розвитку та інформувати суспільство про ці зміни.

В той же час, розвиток інформаційних технологій, що необхідне для накопичення і ефективного використання інформаційних ресурсів, стає стратегічним чинником забезпечення національної безпеки. Для державної інформаційної політики забезпечення інформаційної безпеки держави стає принциповим, влада розуміє, що загрози в інформаційній сфері заважають ефективному розвитку політичної системи країни та демократизації суспільства.

На сьогодні, на жаль, як ніколи для Української держави стають актуальними поняття «інформаційна безпека», «інформаційна війна», «кібертероризм». Зупинимось на характеристиці цих явищ детальніше.

У сучасних умовах інформаційна війна розглядається військовими теоретиками як якісно новий вид бойових дій, активна протидія в інформаційному просторі, а інформація при цьому - як потенційна зброя та зручна ціль [1, с. 7]. Раніше інформація слугувала для населення засобом інформування про події, що відбуваються в країні та світі. Сьогодні під час ведення інформаційної війни, інформацію використовують як новий вид зброї для дестабілізації політичної системи в країні та підриву демократичних цінностей.

Для України представляє науковий та практичний інтерес стратегія розвитку національної безпеки розвинутих країн світу, зокрема США. Для США питання національної безпеки в інформаційній сфері завжди були пріоритетами розвитку держави.

У підготовлений Комітетом збройних сил США документі «Єдина доктрина протиборства в галузі управління та зв'язку» термін «інформаційна війна» визначається як сукупність заходів, що приймаються з метою досягнення інформаційної переваги над противником шляхом впливу на його інформаційні системи, процеси, комп'ютерні мережі, громадськість і індивідуальну свідомість та підсвідомість населення, також особового складу збройних сил, при одночасному захисті свого інформаційного середовища [12, с. 7].

Можна стверджувати, що при наявності такої великої кількості аналітичних досліджень, присвячених способам та методам ведення інформаційної війни, тільки їх ігнорування при розробці інформаційної політики держави могло привести до негативних наслідків в 2014 р. (АТО та анексія Криму).

Ще в 2005 році Козубський В.О. звернув увагу на проблеми та загрози стабільності в кримському регіоні, які пов'язані з недосконалістю інформаційної політики. Автор наголошує, що тривала аналітична діяльність у сфері кримського сегменту національного інформаційного простору усе більше переконує не тільки в тім, що кардинальні рішення просто відсутні, але й у тім, що конструктивний шлях стабілізації автономії лежить насамперед у послідовній і кропіткій роботі з суспільною думкою» [5, с. 4].

Дійсно, державна інформаційна політика України в кримському регіоні була вкрай слабкою, вплив російської інформаційної політики на формування настроїв населення Криму був сильніший, ніж української.

З початком формування в Україні інформаційного суспільства та входженням до світового інформаційного простору у держави з'явилося ряд нових завдань, які потребують нагального вирішення. Особливої актуальності набуває вирішення проблем інформаційної безпеки в сучасному суспільстві.

В умовах існуючих нових загроз інформаційній безпеці, держава повинна впроваджувати і нові методи захисту інформації. Новизна дослідження як раз і полягає в тому, щоб систематизувати загрози в інформаційному просторі, порівняти вже існуючі методи боротьби з ними та запропонувати нові ефективні методи протидії інформаційним загрозам в контексті реалізації державної інформаційної політики.

На думку науковців, інформаційна безпека – це стан захищеності об'єкта (особистості, суспільства, держави, інформаційно-технічної інфраструктури), при якому досягається його нормальне функціонування незалежно від внутрішніх і зовнішніх інформаційних впливів [9, с. 136].

В. Фомін та А. Рось, зауважують, що суть інформаційної безпеки в системі національної безпеки держави полягає в наступному: прагненню кожної держави реалізувати та захистити власні національні інтереси, що направлені на формування та накопичення національного інформаційного потенціалу в умовах глобалізації світових інформаційних процесів [11, с. 24]. Звичайно, розвинутих країнам світу свій

інформаційний простір значно простіше захистити, ніж тим країнам, що є менш розвиненими. Захист інформаційного простору вимагає не тільки великих матеріальних затрат, але і достатньої кількості висококваліфікованих спеціалістів в цій галузі. Чи зацікавлені розвинуті країни світу в наданні допомоги країнам з менш розвинутим технологічним забезпеченням, з тим щоб впровадити сучасні технології глобальної міжнародної інформаційної безпеки? Очевидно, розвинуті країни світу будуть виходити з своїх власних інтересів, враховувати ситуацію, що склалася в світі, прораховувати всі вигоди і програди при наданні такої допомоги.

Як зауважує Є. Макаренко, проблеми глобальної безпеки посідають особливе місце в структурі міжнародної інформаційної політики, визначають суперечності сучасного етапу міжнародного розвитку, які досягли такого рівня і гостроти, що можуть поставити під загрозу забезпечення світопорядку, реалізацію стратегій становлення глобального інформаційного суспільства, навіть саме існування цивілізації [7, с. 20].

Геополітичне розташування України багато в чому визначало політичний курс різних політичних сил, що перебували при владі в Україні в різні часи, а з тим і систему управління щодо забезпечення інформаційної безпеки. Нині вектор розвитку політичної системи України спрямований на демократизацію суспільства та впровадження європейських цінностей.

Сьогодні існують численні проблеми в сфері інформаційної безпеки України, одна із головних – це збереження інформації, яка може бути використана з метою руйнування цілісності держави, або проти інститутів влади, від функціонування яких залежить стабільність, розвиток українського суспільства.

Наприклад, США розуміючи всі загрози в інформаційній сфері та пов'язуючи її з стратегічною сферою інтересів держави, розробили ряд послідовних кроків, які мають запобігти загрозам безпеці в кіберпросторі. Перш за все кадрові призначення повинні бути відповідальними та зваженими, адже успіх у вирішенні цієї проблеми залежить від професіоналізму, кваліфікованості працівників в цій сфері. «Президент США Барак Обама оголосив інформаційну інфраструктуру Америки «стратегічним національним активом» і призначив Говарда Шміда, колишнього начальника служби безпеки корпорації Майкрософт, начальником з кібербезпеки США» [13, с. 4]. Також, «У травні 2010 року Пентагон створив свій новий відділ по боротьбі з кіберзлочинцями «Cyber Command» (Cybercom) на чолі з генералом Кітом Олександром, директором Агентства національної безпеки (NSA). В його обов'язки входить, проводити спеціальні операції так званого «повного спектру», тобто захищати американські військові мережі та здійснювати несанкціоновані напади на електронні системи інших країн, як і за якими правилами залишається таємницею» [13, с. 4]. Отже, дбаючи про власну кібербезпеку США (як і інші країни) не виключають спеціальних операцій щодо електронних систем інших країн, незважаючи на те, що 22 липня 2000 року провідними країнами світу була підписана «Окінавська Хартія глобального інформаційного суспільства», в якій зазначалося, що «Зусилля міжнародного співтовариства, спрямовані на розвиток глобального інформаційного суспільства, повинні супроводжуватися погодженими діями по створенню безпечного і вільного від злочинності кіберпростору» [8, с. 6].

Слід визнати, що за той час, що пройшов з моменту підписання угоди світ змінився, інформаційний простір країн став ще більш уразливим, атаки в кіберпросторі стали носити системний характер.

Особливе місце в системі забезпечення інформаційної безпеки займає кібертероризм. Від традиційного цей вид тероризму відрізняється використанням сучасних інформаційних технологій, зловмисним створенням інформаційних загроз життєво важливим інтересам особистості і суспільства. Ця обставина обумовлює застосування більшої кількості способів досягнення цілей.

В 2017 році в ході хакерської атаки від комп'ютерного вірусу Petya значно постраждала інформаційна інфраструктура України. Внаслідок чого понесли збитки національні стратегічні об'єкти, комерційні установи та громадяни України. Ця хакерська атака стала можливою через недостатній рівень захищеності інформаційних ресурсів та нехтування правил кібербезпеки. Метою атаки була дестабілізація політичної системи України, створення хаосу в інформаційному просторі країни.

Кібервійни в мережі Інтернет породжують складні, різнобічні та потенційно дуже небезпечні загрози. Сучасні суспільства все більше залежать від комп'ютерних систем, з'єднаних з Інтернетом, що надає ворогам більше можливостей для нападу.

В журналі *The Economist*, зазначається, що «як і в разі контролю над ядерним та звичайним озброєнням, великі країни повинні почати говорити про те, як зменшити загрозу кібервійни, мета - обмежити напади, перш ніж буде занадто пізно [13, с. 1].

Отож, нині, кіберпростір став ще однією сферою, в якій розгортаються бойові дії після землі, морського та повітряного простору.

Нині служби безпеки (держави, приватного сектора) постійно працюють над захистом інформації та вдосконалення систем захисту даних. Подія жовтня 2013 року (Агентство національної безпеки США прослуховувало особистий телефон Канцлера Німеччини) показала, що недостатній захист інформації приводить до того, що незахищеними від прослуховувань є і особисті телефонні переговори політичних лідерів країн [3, с. 106]. Це призводить до погіршення відносин між країнами партнерами та загострення відносин на міжнародній арені.

У ХХІ ст. виникла ціла низка нових проблем в сфері безпеки. Процеси глобалізації привели не тільки до позитивних наслідків, але породили серйозні негативні явища, до яких світова спільнота виявилася не готовою. Як зауважує, О. Крюков, «Виклики, пов'язані з глобалізацією, завдали колосальних збитків майже всім країнам» [6, с. 3].

Відомий експерт в сфері державної інформаційної політики Г. Почепцов відмічає, що «на сьогодні величезні обсяги фінансування виділяють на те, щоб закрити інформаційний простір від чужих, оскільки там містяться секрети, а в комунікативний простір вкладаються гроші, щоб розміщена там інформація поширилася якомога більше» [10, с. 198].

Наступна проблема в системі забезпечення інформаційної безпеки, яка існує в нашому суспільстві, це проблема доступу до інформації громадськості. Ця проблема певною мірою пов'язана з проблемою захищеності інформаційного простору від несанкціонованих атак та ведення інформаційної війни в площині українського інформаційного простору. Тобто, варто відмітити, що в будь-якій державі є секретна інформація, доступ до якої може бути дозволений через багато років, тоді, коли знімається гриф секретності. Це, в першу чергу, та інформація, розповсюдження, оприлюднення якої, може завдати шкоди як державі, так і суспільству. В свою чергу, як відмічається в монографії «Інформаційна політика України: європейський контекст» (2007), «інформаційна безпека – це завжди балансування між інформаційною відкритістю та закритістю, між прагненнями максимально розширити доступ громадян до невтаємниченої публічної інформації (державної, комерційної, наукової, освітньої, персональної тощо) й максимально захистити інформацію корпоративного і приватного змісту» [4, с. 120].

Певно, для громадськості важливий вільний, максимально розширений доступ до інформації, але якщо мова йде про державу, то для неї в пріоритеті є конфіденційність, обмежений доступ до інформації, що повинно регулюватися законами, які визначають рівень доступу.

Варто відзначити, що на сьогодні українська влада підтримує курс на євроінтеграцію та взяті зобов'язання дотримуватися практики вільного доступу

громадян до інформації та забезпечувати відкритість прийняття рішень. В умовах реалізації демократичних принципів та конституційних прав громадян на вільний доступ до інформації зросли потреби соціально активної частини суспільства в розширенні інформаційної взаємодії влади і громадськості.

Однак, сьогодні, коли держава намагається побудувати демократичне, відкрите суспільство, слід враховувати зростаючу роль таких явищ як «інформаційна війна» та «інформаційні протистояння», а також кібертероризм, який має чітку мету отримати секретні данні держав задля створення хаосу в певних країнах.

З одного боку, існують права і свободи людини, в тому числі право на інформацію та право на захист інформації, що є невід'ємними правами громадян демократичних країн, з іншого боку, коли проти України ведеться інформаційна війна, то заради безпеки людини в умовах існування міжнародного кібертероризму держава змушена закрити деякі Інтернет ресурси, які можуть розповсюджувати інформацію, яка направлена на дестабілізацію політичної системи країни. Метою таких дій є і попередження підготовки терористичних актів. Такі попереджувальні дії держави звичайно ж викликають занепокоєння щодо збереження демократичних принципів.

Сьогодні ніде в світі людина не може відчувати себе в безпеці – ні в розвинутих країнах, ні в тих, що розвиваються. Уявлення про «безпечні» країни дуже змінилися.

Слід зважати на те, що з кібертероризмом боротися дуже важко. «Інформаційна зброя», яку використовують кібертерористи, специфічна. Якщо відносно інших видів озброєння час від часу держави ведуть переговори щодо їх скорочення, то щодо використання «інформаційної зброї» вести переговори важко, якщо взагалі можливо. Це робить цю сферу ще більш небезпечною. Аналітики не можуть прогнозувати те, яку владу можуть отримати кіберзлочинці в сучасному світі та передбачити їх наступну мішень, а тому держави, в тому числі й Україна, мають бути готовими до захисту від кібератак в будь-який момент часу.

Питання національної безпеки України в інформаційній сфері поєднано з питанням безпеки міжнародної. Якщо в цілому світ став небезпечним, не може в окремій державі бути безпечно.

Для України є актуальним питання взаємодії органів державної влади щодо гарантування інформаційної безпеки держави. В. Гурковській наголошує, що від органів державної влади очікується вдосконалення не тільки технічного захисту власних систем безпеки комп'ютерних, інформаційних мереж, а й розробки нових підходів та організаційно-правових заходів щодо взаємодії з іншими державними органами, здатними розв'язувати зазначені проблеми на національному рівні [2, с. 3].

Потребує вдосконалення також правова база інформаційної політики. Закон повинен чітко регламентувати права держави і не заперечувати основним правам і свободам громадян. Наприклад, Інтернет не є державною мережею, що ускладнює контроль з боку влади, а є мережею, яка в основному належить приватному сектору. Але між владою та приватним сектором були укладені домовленості щодо забезпечення безпеки інформаційного простору країни. У 2017 р. були внесені зміни в законодавчі акти, що стосуються медіа сфери, захисту інформаційного простору та кіберпростору. Була введена заборона інтернет-провайдером щодо надання послуг з доступу користувачам мережі Інтернет до ресурсів, які несуть загрозу Українській державі в умовах «гібридної війни».

Важливим кроком в напрямку посилення державної безпеки є економічне забезпечення ефективної державної інформаційної політики. Довгі роки не проводилася модернізація національних систем захисту інформації. Той комплекс засобів захисту інформаційних мереж, який дістався Україні після розпаду Радянського Союзу застарів, частина була зруйнована, а частина модернізована. Його нині не вистачає для того, щоб

Україна зайняла гідне місце в світі в сфері захищеності мереж. Для цього потрібно: відповідне фінансування; запровадження технологій, які використовують передові держави сфері в інформаційній безпеці; кваліфіковані кадри в сфері захисту інформації держави від несанкціонованого доступу.

Також важливо створити механізм протидії попаданню в інформаційний простір країни недостовірної інформації з метою дестабілізації суспільства. Метою державної інформаційної політики є боротьба з фейковими новинами за допомогою механізмів протидії цьому феномену. Пересічному громадянину дуже складно розібратися в інформаційному контенті, який він споживає, для цього потрібно розробити урядову програму для школярів та менш захищених верств населення (пенсіонерів, інвалідів) по медіаграмотності. Уряд повинен працювати на випередження, тобто він повинен передбачити вкидання інформації до того моменту коли ця інформація потрапить в суспільство.

Отже, сьогодні проблема інформаційної безпеки в процесі глобалізації та міжнародних інтеграційних процесів набувають особливого значення. Країни з потужним потенціалом в інформаційному просторі мають змогу впливу на країни з низьким рівнем захищеності інформаційного простору та кіберпростору. За останні три роки Україною в інформаційному просторі, мережі Інтернет та кіберпросторі було здійснено більше заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки ніж за всі попередні роки незалежності країни.

Законодавча база щодо інформаційної сфери в Україні одна із передових, але комплексне вивчення дає змогу побачити відставання від розвинутих демократичних країн, що гальмує інтеграцію в світовий інформаційний простір.

Таким чином, перед владою стоїть завдання ліквідувати наступні загрози, які підривають інформаційну безпеку держави: послаблення уваги до питань інформаційної безпеки; недосконала правова база; застарілі технології захисту мереж; відсутність кваліфікованих кадрів в сфері захисту інформації; економічна, соціальна та політична нестабільність в країні та інше.

Багато чого також можна досягти шляхом більш тісної співпраці між урядом та приватним сектором. Більшу частину роботи щодо забезпечення того, щоб звичайні комп'ютерні системи не використовувались злочинцями або «кібервійськами», можуть виконати постачальників послуг Інтернету, які керують мережею. Вони можуть взяти на себе більшу відповідальність за виявлення заражених комп'ютерів та виявлення атак. Всі ці заходи, звичайно, не приведуть до припинення злочинів в інформаційній сфері, шпигунства чи воєн в кіберпросторі, але це може зробити світ трохи безпечнішим.

Нейтралізувати вплив інформаційних загроз покликана єдина державна система інформаційної безпеки, якої на сьогодні в Україні ще не створено.

Список використаної літератури:

1. Горбулін В. П. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання: монографія / В. П. Горбулін, О. Г. Додонов, Д. В. Ланде. – Київ : Інтертехнологія, 2009. – 164 с. ; Horbulin V. P. Informatsiini operatsii ta bezpeka suspilstva: zahrozy, protydiia, modeliuvannia: monohrafiia / V. P. Horbulin, O. H. Dodonov, D. V. Lande. – Kyiv : Intertekhnolohiia, 2009. – 164 s.

2. Гурковський В. І. Організаційно-правові питання взаємодії органів державної влади у сфері національної інформаційної безпеки : автореф. дис. ... канд. наук з держ. управ. : спец. 25.00.02 / Володимир Ігорович Гурковський; Нац. акад. держ. управ. при Президентові України. – Київ, 2004. – 23 с. ; Hurkovskyi V. I. Orhanizatsiino-pravovi pytannia vzaiemodii orhaniv derzhavnoi vlady u sferi natsionalnoi informatsiinoi bezpeky : avtoref. dys. ... kand. nauk z derzh. uprav. : spets. 25.00.02 / Volodymyr Ihorovych Hurkovskyi; Nats. akad. derzh. uprav. pry Prezydentovi Ukrainy. – Kyiv, 2004. – 23 s.

3. Еделєва М. А. Проблеми інформаційної безпеки в сучасному суспільстві / М. А. Еделєва // Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни: миротворення у гібридних війнах : матер. VI Міжнар. наук. конф., м. Запоріжжя, 25 березня 2016 р. – Запоріжжя, 2016. – С. 105 – 107 ; Edeliava M. A. Problemy informatsiinoi bezpeky v suchasnomu suspilstvi / M. A. Edeliava // Sotsialne prohnouzuvannia ta proektuvannia maibutnoho krainy: myrotvorennia u hibrydnykh viinakh : mater. VI Mizhnar. nauk. konf., m. Zaporizhzhia, 25 bereznia 2016 r. – Zaporizhzhia, 2016. – S. 105 – 107.

4. Інформаційна політика України: європейський контекст : моногр. / Л. В. Губерський, Є. Є. Камінський, Є. А. Макаренко та ін. – Київ : Либідь, 2007. – 360 с. ; Informatsiina polityka Ukrainy: yevropeyskyi kontekst : monohr. / L. V. Huberskyi, Ye. Ye. Kaminskyi, Ye. A. Makarenko ta in. – Kyiv : Lybid, 2007. – 360 s.

5. Козубський В. О. Інформаційна безпека держави: Кримський регіон : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / Валентин Олексійович Козубський; Тавр. нац. універ. ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2005. – 19 с. ; Kozubskyy V. O. Informatsiina bezpeka derzhavy: Krymskyi rehion : avtoref. dys. ... kand. polit. nauk : spets. 23.00.02 / Valentyn Oleksiiovich Kozubskyy; Tavr. nats. univer. im. V. I. Vernadskoho. – Simferopol, 2005. – 19 s..

6. Крюков О. І. Інформаційна безпека держави в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / О. І. Крюков // Державне будівництво. – 2007. – № 2. Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_2_12 ; Kriukov O. I. Informatsiina bezpeka derzhavy v umovakh hlobalizatsii [Elektronnyi resurs] / O. I. Kriukov // Derzhavne budivnytstvo. – 2007. – № 2. Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_2_12

7. Макаренко Є. А. Міжнародна інформаційна політика: структура, тенденції, перспективи : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.04 / Євгенія Анатоліївна Макаренко; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2002. – 66 с. ; Makarenko Ye. A. Mizhnarodna informatsiina polityka: struktura, tendentsii, perspektyvy : avtoref. dys. ... d-ra polit. nauk : 23.00.04 / Yevheniia Anatoliivna Makarenko; Kyivskyyi natsionalnyi un-t im. T. Shevchenka. – Kyiv, 2002. - 66 s.

8. Окинавская Хартия глобального информационного общества [Электронный ресурс] // Режим доступа : <http://www.iis.ru/library/okinawa/charter.ru.html> ; Okinavskaya Khartiya globalnogo informatsionnogo obshchestva [Elektronnyy resurs] // Rezhim dostupa : <http://www.iis.ru/library/okinawa/charter.ru.html>

9. Остроухов В. В. До проблеми забезпечення інформаційної безпеки України / В. В. Остроухов, В. М. Петрик // Політичний менеджмент. – 2008. - № 4. – С. 135-141 ; Ostroukhov V. V. Do problemy zabezpechennia informatsiinoi bezpeky Ukrainy / V.V. Ostroukhov, V. M. Petryk // Politychnyi menedzhment. – 2008. - № 4. – S. 135-141

10. Почепцов Г. Г. Від покемонів до гібридних війн: нові комунікативні технології XXI століття / Г. Г. Почепцов. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2017. – 260 с. ; Pocheptsov H. H. Vid pokemoniv do hibrydnykh viin: novi komunikatyvni tekhnolohii KhKhI stolittia / H. H. Pocheptsov. – Kyiv : Vydavnychyi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2017. – 260 s.

11. Фомін В. О. Сутність і співвідношення понять «інформаційна безпека», «інформаційна війна» та «інформаційна боротьба» / В. О. Фомін, А. О. Рось // Наука і оборона. – 1999. - № 4. - С. 23-32 ; Fomin V. O. Sutnist i spivvidnoshennia poniat «informatsiina bezpeka», «informatsiina viina» ta «informatsiina borotba» / V. O. Fomin, A.O. Ros // Nauka i oborona. – 1999. - № 4. - S. 23-32

12. National security strategy [Electronic resource]. – Mode of access : www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf

13. Cyberwar [Electronic resource] // The Economist. – 2010. - July 3. - Mode of access : <http://www.economist.com/node/16481504>

Стаття надійшла до редакції 04.10.2017 р.

M. Edeliava

PROVISION OF THE INFORMATIONAL SECURITY IN THE CONTEXT OF REALIZATION OF GOVERNMENTAL INFORMATIONAL POLITICS

In the XXI century humanity has received a rapid development of the scientific-technologic potential thanks to the fast spread of information and involving of the modern informational technologies (IT) in the everyday life of the society. It is revealed that IT development leads to the principally new branch of humanity development that can lead to the drastic changes in many spheres of the society including political and economic. The author has defined that in the modern society there's a request for information as a new strategic resource that opens new opportunities for the developing countries in the economic as well as in the political sector. It is also established that with the development of the informational society increases the risk of informational threats, appears the need of the informational security provision of the country, society and an individual. In the period of modernization of the political system of the country by the government it is important to define the main branches of the governmental and informational politics in the sphere of informational security provision.

The goal of this article is analysis of the problematic questions in the sphere of informational security and search of the directions for the improvement of the informational politics of the government.

With the increase of request of the population for information government should calculate the requests and problems, rapidly carry out the modernization of in the strategic regions of the governmental sector. Thus in the modern society with carrying out of the modernization appears the need to review the existing economic, political and socio-cultural concepts of the development and inform the society about these changes.

This way government has a task of liquidate the following threats that derange informational safety; decreased attention to the questions of the informational safety; incomplete law base; out of date technologies of web protections; absence of the qualified human resources in the sphere of informational security; information protection; economic, social and political instability in the country etc.

Key words: *informational politics, informational security, cybersecurity, hackers.*

УДК 323.1(4)

О.Я. Івасечко, М.В. Здоровега

КРИЗА ПОЛІТИКИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ В ЄВРОПІ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

У статті розглянуто особливості розвитку сучасних західноєвропейських держав в умовах зростання критики політики мультикультуралізму, механізмів та проблем імплементації відповідної політики провідними країнами Європи на національному рівні. Визначено, що упродовж останніх років політика мультикультуралізму все частіше є викликом та загрозою національній ідентичності держав-членів ЄС. Труднощі пов'язані із втіленням ідеології мультикультурного суспільства у європейських реаліях полягають у необхідності формування спільної європейської ідентичності, яка задовольняє інтереси далеко не всіх мешканців ЄС. Проаналізовано етапи становлення політики мультикультуралізму, її моделі та основні напрями. Розкрито способи імплементації політики мультикультуралізму у провідних державах Європи. Зазначено, що криза

політики мультикультуралізму виникла внаслідок порушення принципів громадянської інтеграції, нівелювання якими, в свою чергу, руйнує багатовікові культурні традиції розвинених національних держав. Висвітлено ставлення європейського населення щодо доцільності ведення мультикультурної політики. З'ясовано, що політика мультикультуралізму в Європі стала підґрунтям для актуалізації інших соціальних та політичних питань: імміграції, ідентичності, політичного розчарування, занепаду робітничого класу. Окрім цього, криза політики мультикультуралізму великою мірою пов'язана з надмірним напливом мігрантів в Європу, які в подальшому не бажають асимілюватися та продовжують жити за своїми правилами, відкидаючи культуру приймаючої країни. Увагу акцентовано на наслідках кризи політики мультикультуралізму в Європі, до яких належать послаблення соціальної згуртованості, криза національної ідентичності та зниження довіри громадськості. Зроблено висновок про те, що наслідками кризи політики мультикультуралізму в ЄС є фрагментація суспільства, відчуженість національних меншин та невдоволення місцевих громадян Європи. Виокремлено рекомендації європейським державам щодо недопущення ескалації кризи мультикультуралізму на континенті.

Ключові слова: мультикультуралізм, громадянська ідентичність, міграція, культура, Європейський Союз.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. став періодом кардинальних змін в історії людської цивілізації. Упродовж цього часу у високорозвинених країнах на зміну колишньому індустріальному суспільству прийшло нове – постіндустріальне, з характерною для нього культурою постмодерну. Цей процес відбувається в рамках глобалізації світової культури і безпосередньо з ним пов'язаний, що вказує на значущість та актуальність дослідження проблем міжкультурної комунікації.

Однією з істотних рис нового глобалізованого світу стала так звана «зворотна колонізація», коли мігранти почали масово переїжджати в економічно розвинуті країни для пошуку кращого життя. Особливістю цього процесу – відмова цих людей від інтеграції, що часто стає причиною зіткнення з місцевою національною культурою і навіть законодавством. Аналогічні проблеми «зіткнення культур» мають місце і в традиційних мігрантських країнах, таких, як США, Канада, Австралія. Відповіддю (або, принаймні, однією з відповідей) на цей новий виклик людству стала політика мультикультуралізму, що активно впроваджувалася європейськими державами з метою уникнення міжетнічних конфліктів та інтеграції мігрантів у приймаючі суспільства.

Мультикультуралізм є політикою, яка включає в себе культурний плюралізм і сприяє його розвитку. Такий підхід передбачає повагу прав усього населення будь якої країни незалежно від етнічних, расових і релігійних відмінностей. У мультикультуралістському суспільстві всі жителі країни мають рівні права для розвитку своєї культури, мови, традицій, етнічних і релігійних цінностей. Для забезпечення рівних можливостей держави відкривають національні школи, випускають газети і журнали на мові національної меншини. Крім того, принципи мультикультуралізму широко підтримуються не тільки політичною елітою, але також іншими представниками нації, які не займають високих посад [10].

Політика мультикультуралізму отримала широке висвітлення у науковій літературі вітчизняних та зарубіжних вчених. Теоретичні і практичні аспекти сучасного мультикультуралізму, особливості застосування мультикультурної моделі у країнах Західної Європи досліджували О. Підскальна [12] та С. Дрожжина [5]. В. Грубов та Ю. Кулагін у своїх роботах висвітлюють механізми та проблеми реалізації політики мультикультуралізму провідними країнами Європи на національному рівні. Аналізуються також новітні мультикультуралістські теорії і їх інтерпретації в сучасній

європейській політиці [4]. О. Корнієнко розкриває феномен мультикультуралізму в сучасному поліетнічному суспільстві та перспективи її реалізації в Україні [6]. В роботі Ю. Подаєнко та О. Новокшанової «Ісламський чинник як невирішене питання західноєвропейської політики мультикультуралізму» [13] характеризуються особливості розвитку сучасних західноєвропейських держав в умовах зростання ісламського впливу. Особлива увага приділяється аналізу співвідношення принципів політики мультикультуралізму, впроваджуваної країнами Західної Європи та фактору поступової «ісламізації» Європейського Союзу.

В зарубіжній науковій літературі до питання мультикультуралізму зверталися такі науковці, як К. Малік [16], Е. Панін [11], А. Стіло [17] та ін. Так, публіцист The International New York Times Кенан Малік у своєму дослідженні пояснює причини критики мультикультуралізму в Європі, аналізує в історичній ретроспективі становлення та розвиток європейського мультикультурного суспільства. Російський політолог та етнограф Еміль Паін розкриває теоретичні підходи до поняття мультикультуралізму, фактори, які стали причиною кризи відповідної політики в Європі, акцентуючи увагу на зовнішніх чинниках (економіка, політика, культурний розвиток).

З науково-теоретичних позицій доцільно виокремити основні напрямки, за якими сьогодні в політичній думці аналізуються проблеми політики мультикультуралізму: мультикультуралізм як політика гармонізації суспільно-політичних процесів в багатоскладових суспільствах (А. Лейпхарт, Ч. Тейлор); переосмислення понять «громадянство», «ідентичність», «етнічність» у мультикультурних суспільствах (У. Кімліка, Л. Пітерс); мультикультуралізм як стратегія розвитку майбутніх суспільств (А. Гангон, Н. Глейзер, Ч. Кукатас); мультикультуралізм як засіб вирішення етнічних та мовних проблем (О. Биков, Е. Бомешко, В. Вардеккер, І. Воронов, С. Саржан); мультикультуралізм як новітній напрямок в освітньо-виховній діяльності (А. Перотті, М. Рагозін); мультикультуралізм крізь призму соціальної філософії (В. Малахов) [13, с. 75].

Термін «мультикультуралізм» часто замінюють метафорою «салатна миска» (salad bowl) на протизвагу «плавильному котлу» (melting pot). Останній вислів упродовж десятків років характеризував офіційну ідеологію США по відношенню до різних етносів, які повинні були «переплавлятися» в єдину націю – американський народ. «Салатна миска» символізує інший процес: це «єдність в різноманітті» – таке «переміщення» різних етносів і соціальних груп, при якому зберігається їх самоідентичність [2].

Цілі ідеології мультикультуралізму на Заході змінювалися упродовж історії. Спочатку основне призначення мультикультурних цінностей полягало у служінні християнській релігії і римському Папі як фактору об'єднання Європи.

Другий етап формування мультикультуралізму західного зразка завершився виникненням моделі держави, де в одній країні разом співіснували різні народи і культури та було відсутнє чітке визначення поняття «нація». У цей період починається становлення нової єдиної й універсальної американської моделі мультикультуралізму. Американська модель дала поштовх виникненню держави на основі єдиної громадянської ідентичності, без чіткого визначення поняття «нація». Наприклад, хоча в США американська ідентичність ґрунтується на англосаксонській ідеології, вона не відображає національні цінності окремої нації. Ця модель швидше є універсальним поєднанням, в якому відображені новостворені цінності. Однак в американській моделі мультикультуралізму культурні цінності місцевих народів не знаходять свого відображення [9].

Третій етап у формуванні ідеології мультикультуралізму пов'язаний з міграційною політикою європейських країн в ХХ ст. Як відомо, стрімке економічне зростання держав

Європи після Другої світової війни потребувало великої кількості економічно активного населення. Старіння європейців, і в той же час наявність дешевої робочої сили за межами континенту стимулювали міграцію в західні держави з колишніх колоніальних країн. При цьому кожна з європейських держав надавала перевагу країнам з власних імперських володінь в минулому. Історичні зв'язки, мова, культурні фактори вважалися ключовими елементами, які скеровували міграційні потоки. Зокрема, у Великій Британії більшість мігрантів становили вихідці з Індії і Пакистану, у Франції – з франкомовних країн Африки, в Нідерландах – з колоній Карибського басейну.

На цьому етапі політика мультикультуралізму була спрямована на інтеграцію новоприбулих з колоній мігрантів в західну систему цінностей та їх асиміляцію. Однак, колоніальна політика Заходу почала давати зворотний ефект: носіїв індивідуальної культури не вдалось повністю адаптувати до універсальної моделі, що і стало початком кризи мультикультуралізму [8].

На відміну від американської моделі, спроба створити мультикультурне суспільство в Європі зазнала краху. Основна причина цього полягала в тому, що домінуючий етнос надавав перевагу тільки власним культурним і релігійним цінностям. Новоприбулі мігранти повинні були стати однорідною складовою частиною суспільства, адже їх специфічні норми поведінки чи моралі були неприйнятними через невідповідність західним цінностям. Але той факт, що навіть у другому і третьому поколіннях мігрантів проблеми адаптації все ще залишалися, а релігійні цінності етнічних меншин не зазнали впливу християнської Європи, свідчив про недостатню ефективність мультикультурної політики.

У перекладі з англійської мультикультуралізм означає буквально «багато культур». Але чи може бути багато культур в одному суспільстві? Якщо так, тоді це суспільство приречене на вимирання, бо в такому випадку воно втрачає свою ідентичність, що й відбувається зараз у Франції, Німеччині, Нідерландах, Бельгії та деяких інших країнах Заходу. За словами доцента Бакинського слов'янського університету Етібара Бабаєва, така «мультикультурність» або «багатокультурність» в її західному розумінні призведе до деградації, катастрофи і до втрати всіх тих гігантських ціннісних пластів, які були напрацьовані багатьма поколіннями [3].

На сучасному етапі відбувається ефект бумеранга – мультикультуралізм поставив на грань повільного знищення велику культуру західної цивілізації. Виразно проявляються два протиріччя в значенні цього терміна: спочатку йдеться про сенс мультикультури як «культурної рівності, збереження в етнічно неоднорідному суспільстві особливостей», а в іншому визначенні абсолютно суперечить постулат «змішування культур з метою їх взаємного проникнення, збагачення і розвитку в загальнолюдському руслі». Саме поняття «рівності, збереження особливостей» суперечить «змішуванню культур з метою їх взаємного збагачення і проникнення».

Європейські лідери – політики, які колись активно проводили глобальну політику мультикультуралізму, з гіркотою відмовляються від своїх переконань і слів, як це сталося у вересні 2010 р., коли всього лише з інтервалом у декілька днів президент Франції Ніколя Саркозі, канцлер Німеччини Ангела Меркель, прем'єр Великобританії Девід Камерон публічно зреклися колись популярної політики мультикультуралізму, констатувавши її повну поразку і небезпеку для розвитку західного суспільства.

Натомість новообраний президент Франції Еммануель Макрон та його прибічники є безперечними захисниками європейської інтеграції та прав меншин, вони виступають проти різкого посилення міграційної політики і підтримують політику мультикультуралізму в Європі. На підтвердження цього Е. Макрон висловився за політику «відкритих дверей» для іммігрантів, ініційовану канцлером ФРН А. Меркель [7].

Мультикультурна політика як концепція співіснування різних культур і народів у європейському варіанті є певною мірою неоднозначною. Європейський Союз є спільнотою держав, яка ґрунтується на таких фундаментальних цінностях, як демократія, толерантність, повага до прав і свобод людини, свобода слова тощо. Всі вищезгадані цінності за своєю суттю протистоять політиці мультикультуралізму: у демократичних країнах ЄС існують релігійні громади, які не визнають окремих прав людини (наприклад, права жінок у мусульманському світі), не схвалюють свободу слова, критично ставляться до демократії та, що найголовніше, не пов'язують себе з країною проживання, її культурою, традиціями, світоглядом, способом життя тощо.

Доцільно зауважити, що феномен мультикультурної політики перманентно піддається критиці. Більшість дослідників вважають, що мультикультуралізм сьогодні руйнує багатовікові національні культурні традиції розвинених держав. Найактивніше заперечують політику мультикультуралізму як теорію і практику держави, в яких іммігранти великою мірою впливають на внутрішньополітичну та соціально-економічну ситуацію в країні та через масовий характер міграції можуть «поглинути» титульну націю. В країнах, де питання прийому мігрантів стоять найбільш гостро, часто лунають заклики, що мультикультуралізм є нічим іншим, як новим типом модернізованого расизму [1, с. 89].

Відхід від політики мультикультуралізму спостерігається навіть у Нідерландах, де публічно підтримані мультикультуралістські програми були в основі політики уряду з 1980-х рр. Ця модель почала зазнавати кризових явищ наприкінці 1990-х рр., коли зростаюча присутність незахідних іммігрантських громад, особливо мусульманських меншин, могла стати загрозою національній безпеці держави. Критика політики мультикультуралізму з боку відомих громадських активістів стала каталізатором та підтвердила зростаючу невдоволеність населення, що в підсумку призвело до боротьби з цим явищем.

Прогнози зарубіжних дослідників свідчать, що культурні відмінності є причиною сучасних та майбутніх міжнародних конфліктів. Так, на думку видатного американського політолога С. Хантінгтона, найбільш великі, серйозні та небезпечні конфлікти будуть спалахувати не між соціальними класами, не між багатими й бідними, не між будь-якими іншими економічними групами, а між народами, що належать до різних культур [13, с. 75].

Наприкінці XIX ст. переважна більшість європейців вбачала в політиці мультикультуралізму відповідь на соціальні проблеми Європи. Сьогодні, за словами критиків відповідної політики, мультикультуралізм став причиною надмірної імміграції та, не передбачаючи достатньої інтеграції, став наслідком послаблення соціальної згуртованості, кризи національної ідентичності та зниження довіри громадськості. Разом з тим, як стверджує публіцист *The International New York Times* Кенан Малік, мультикультуралізм в Європі став підґрунтям для актуалізації інших соціальних та політичних питань, з-поміж яких, виокремлює такі як-от: імміграція, ідентичність, політичне розчарування, занепад робітничого класу. «Як політичний інструмент, мультикультуралізм функціонував не просто як відповідь на різноманіття, а й засіб його обмеження», зазначає К. Малік [17].

Проблема політики мультикультуралізму не випадково пов'язується з появою міграційної кризи в Європі. Сама ідея мультикультурної політики виникає у другій половині XX ст., коли вона передбачала, перш за все, включення в її культурне поле елементів культур іммігрантів з країн «третього світу» (у тому числі і з колишніх колоній європейських країн).

Соціологічне опитування, проведене американською організацією *Pew Research Center* у квітні-травні 2016 р. показало, що європейці все більше відкидають ідею про те,

що політика мультикультуралізму є корисною для суспільства. Так, на запитання «Чи культурне різноманіття робить вашу країну кращим місцем для проживання?», 63 % греків, 53 % італійців, 41 % угорців та 40 % поляків відповіли негативно [14].

Після початку міграційної кризи та ісламських терористичних нападів у Парижі і Брюсселі за останніх два роки ставлення до імміграції погіршується на континенті навіть у традиційно ліберальних країнах. Результати дослідження показали, що Швеція залишається найбільш лояльною до політики мультикультуралізму, не дивлячись на рекордний рівень імміграції, проте навіть у цій країні лише 36 % респондентів дотримуються такої думки, в той час як на 38 % це не складає суттєвого впливу і 26 % виступають проти відповідної політики [14].

Найбільш негативно до прийняття мігрантів налаштована Греція, де 63 % респондентів заявили, що збільшення різноманітності зробило їхню країну гіршим місцем для проживання. В Італії, яка також зазнала негативних наслідків міграційної кризи, 53 % мали подібні погляди. Тільки третина британців підтримала політику мультикультуралізму як позитивне явище для країни, в той час як та ж сама кількість вважає цю політику вкрай негативною.

Опитування також свідчить про те, що майже три чверті угорців та 65 % поляків негативно ставляться до проживання мусульманського населення на території їхньої держави. Автори звіту зазначають, що серед держав ЄС негативне ставлення до мусульман і біженців спостерігається у Греції, Угорщині, Італії та Польщі.

Навіть у країнах з більш толерантними поглядами, таких як Німеччина, Швеція та Нідерланди, принаймні половина вважають, що мусульмани не мають бажання інтегруватися, а більшість висловлює занепокоєння з приводу того, що біженці стають причиною зростання імовірності виникнення терактів [15].

Важливо підкреслити, що вищезгадана позиція стосується не всіх мігрантів. Тим не менш, саме мусульмани, чисельність яких значно зросла в Європі, дають підстави говорити про крах політики мультикультуралізму. За словами окремих представників європейської політичної еліти, нездатність мігрантів (особливо мусульман) стати частиною західної громади і веде до відродження расових та національних упереджень, зростання екстремістських настроїв, соціального відчуження та ворожнечі. Вищезгадані чинники призводять до необґрунтованих звинувачень у сприйнятті західноєвропейської соціальної культури прихильниками радикального ісламу, виникнення стереотипу, що пов'язує представників ісламської культури з потенційними захисниками ідеології міжнародного тероризму та переконання, що цей шар апріорі не готовий до інтеграції в соціальне середовище, в якому перебуває до цього часу. Використовуючи ці стереотипи, що накладаються на західну громадську думку, певні групи європейських лідерів прагнуть виправдати дискримінаційні заходи проти мігрантів та підтвердити необхідність переходу від політики мультикультуралізму до асиміляції.

Критики мультикультурної політики зазначають, що Європа прийняла багато іммігрантів, не вимагаючи від них інтеграції, що й стало причиною руйнування соціальної єдності, підриву національної ідентичності та різкого зниження суспільної довіри. У свою чергу, прихильники політики мультикультуралізму запевняють, що проблема виявляється не у надмірній багатогранності, а в надто очевидному расизмі.

Слід зазначити, що причини кризи політики мультикультуралізму пояснюються кризою культури самої Європи. Ідеологія мультикультурної політики, сформована «лівим» післявоєнним рухом як реакція на нацизм і фашизм, є іншою крайністю. Передбачалося, що нова європейська культура повністю відмовиться від консерватизму, націоналізму і християнської релігійності та стане зручним середовищем для вирішення старих конфліктів, адаптації новоприбулих мігрантів із країн «Сходу» до «вільного світу». Натомість, радикально ослаблена культура Європи нічим не привернула до себе

мігрантів (окрім соціальних благ і мрій про забезпечене життя). Масово переїжджаючи до Європи, вони зберігають свою самобутність і відокремлюються від європейського суспільства. В Європі фактично відсутній конфлікт між християнством та ісламом, тому що європейська цивілізація історично ослаблена секуляризмом Нового часу, який, прийшовши на зміну Середньовіччю та фактично визначив всю новітню історію європейської цивілізації [6, с. 153].

Імплементация політики мультикультуралізму, європейські країни обрали різні шляхи її втілення. Для прикладу, Великобританія прагнула забезпечити різним національним громадам рівну участь у політичному житті країни. Німеччина дозволила іммігрантам вільно проживати на території держави замість надання їм громадянства. Франція, у свою чергу, проводила політику мультикультуралізму шляхом асиміляції національних меншин. Відповідно і наслідки таких дій у кожній з країн були різними: у Великій Британії виникла міжнаціональна ворожнеча, в Німеччині турецька громада почала ще більше відокремлюватися від основної частини суспільства, а у Франції відносини між владою та північно-африканськими громадами стали дуже напруженими. Підводячи підсумки ефективності проведення політики мультикультуралізму, можна виділити такі негативні її ефекти, як фрагментація суспільства, відчуженість меншин та невдоволення місцевих громадян [16].

Мультикультуралізм як політичний інструмент виявився не тільки відповіддю на етнічне різноманіття держави, але й використовувався як засіб його утримання. У цьому випадку можна спостерігати парадокс, який полягає у тому, що політика мультикультуралізму приймає як належне різноманіття суспільства, але припускає, що це різноманіття закінчується на кордонах громади національних меншин. Робляться спроби інституціоналізувати наявність великої кількості етнічних меншин у державі, поставивши людей в національні та культурні рамки – наприклад, окрему однорідну мусульманську громаду – і відповідним чином визначити їх потреби та права. Іншими словами, політика мультикультуралізму сприяла розділенню суспільства, для подолання якого і була вироблена.

У мультикультуралістському суспільстві немає єдиної провідної культури. Тут культура не розуміється як «етнос»; в подібному суспільстві не існують також поняття «свій» і «чужий». У той же час етнічне і культурне розмаїття проявляється в більшій мірі різницею у способі життя, в культурних уподобаннях. Основна ідея мультикультуралізму полягає не в паралельному існуванні окремих ідентичних культур, а у взаємозв'язку між цими культурами, у впливі культур одна на одну та можливої їх трансформації. З цієї точки зору мова йде не про діалог між будь-якими культурами або етносами, а про формування єдиного суспільства.

Варто зробити висновок про те, що спочатку концепція мультикультуралізму як частина політичної ідеології і реальної політичної практики була орієнтована на визначення політико-правових норм, що забезпечують толерантне співіснування етносів з різною культурою, менталітетом, економічним і політичним статусом в країнах Європи за умови, що це співіснування не повинно було негативно позначитися на стабільності політичних і культурних засад європейських держав, які у своїй політиці керуються принципами гуманізму, демократії, дотримання прав людини незалежно від їх расової, етнічної та конфесійної приналежності.

Однак з часом, через закономірності соціально-економічного розвитку країн сучасного Заходу і зростаючої кризи в межах Європейського континенту, зміст мультикультуралізму як політичної ідеології і реальної політики зазнав докорінних змін, і від нього вирішили відмовитися, про що свідчать численні заяви європейських політиків, які раніше виступали ініціаторами відповідної концепції.

Криза політики мультикультуралізму в Європі входить в один ряд з аналогічними загальноєвропейськими проблемами, серед яких перебудова економіки, криза в сфері зайнятості, міська сегрегація, маргіналізація працівників низької кваліфікації, необхідність перегляду системи освіти, прояви расизму та ін. Для всіх цих проблем мультикультуралізм пропонує своє, нехай не безперечне рішення. Чи зможе воно стати загальноєвропейською відповіддю на виклики часу – питання залишається актуальним.

Для недопущення остаточного краху політики європейського мультикультуралізму варто запровадити ряд заходів, які, з-поміж іншого, включають в себе:

1) пошук реальних способів подолання кризи мультикультуралізму через прийняття продуманих економічних реформ, вирішення соціально-економічних проблем всіх незахищених верств населення без поділу на іммігрантів та представників титульних націй і, перш за все, безробітних;

2) повагу до культури іммігрантів як частини глобальної культури;

3) відмову від помилкового уявлення про іммігрантів як виконавців найбільш некваліфікованих видів праці, а якщо вони з ісламських країн – то трактування їх як справжніх або майбутніх терористів;

4) відмову від агресивного ставлення до іммігрантів, які представляють ісламський світ, і продуманої фальсифікації їх культури, зокрема, історії культури, включаючи історію філософії ісламського світу в різних сучасних дослідженнях, які деформують суспільну свідомість як Заходу, так і Сходу.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Л. В. Мультикультуралізм как объект философского мышления / Л. В. Арутюнова // Вестник Московского государственного университета культуры и искусств. – 2009. – №3. – С. 87-90 ; Arutyunova L. V. Multikulturalizm kak obekt filosofskogo myshleniya / L. V. Arutyunova // Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta kultury i iskusstv. – 2009. – №3. – S. 87-90

2. Арутюнова Л. В. Мультикультуралізм и его модели в современном мире : дис. ... канд. филос. наук : спец. 24.00.01 / Лилит Володаевна Арутюнова; Московский государственный университет культуры и искусств. – Москва, 2009. – 190 с. ; Arutyunova L. V. Multikulturalizm i ego modeli v sovremennom mire : dis. ... kand. fil. nauk : spets. 24.00.01 / Lilit Volodaevna Arutyunova; Moskovskiy gosudarstvennyy universitet kultury i iskusstv. – Moskva, 2009. – 190 s.

3. Бабаев Э. Трансформация ценностей на современном этапе в понимании мультикультуралізма [Электронный ресурс] / Э. Бабаев // Бакинский международный Гуманитарный форум. – 2011. – Режим доступа : <http://bakuforum.az/ru/multikulturalizm-dostizheniya-i-problemy/?fid=2257> ; Babaev E. Transformatsiya tsennostey na sovremennom etape v ponimaniі multikulturalizma [Elektronnyy resurs] / E. Babaev // Bakinskiy mezhdunarodnyy Gumanitarnyy forum. – 2011. – Rezhim dostupa : <http://bakuforum.az/ru/multikulturalizm-dostizheniya-i-problemy/?fid=2257>;

4. Грубов В. Криза політики мультикультуралізму в європейському суспільному просторі / В. Грубов, Ю. Кулагін // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2012. – №6. – С. 104-114 ; Hrubov V. Kryza polityky multykulturalizmu v yevropeiskomu suspilnomu prostori / V. Hrubov, Yu. Kulagin // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. – 2012. – №6. – S. 104-114

5. Дрожжина С. Мультикультуралізм: теоретичні і практичні аспекти / С. Дрожжина // Політичний менеджмент. – 2008. - № 3. – С. 96-106 ; Drozhzhyna S. Multykulturalizm: teoretychni i praktychni aspekty / S. Drozhzhyna // Politychnyi menedzhment. – 2008. - № 3. – S. 96-106

6. Корнієнко О. Мультикультуралізм як модель сучасного поліетнічного суспільства / О. Корнієнко // Світогляд - Філософія - Релігія. – 2013. – № 4. – С. 150-159 ; Korniienko O. Multykulturalizm yak model suchasnoho polietnichnoho suspilstva / O. Korniienko // Svitohliad - Filosofiia - Relihiia. – 2013. – № 4. – S. 150-159

7. Матвеев В. Как выборы во Франции изменят страну и Евросоюз [Электронный ресурс] / В. Матвеев // РИА Новости Украина. – 2017. – Режим доступа : <http://rian.com.ua/analytics/20170429/1023628786.html> ; Matveev V. Kak vybory vo Frantsii izmenyat stranu i Yevrosoyuz [Elektronnyy resurs] / V. Matveev // RIA Novosti Ukraina. – 2017. – Rezhim dostupa : <http://rian.com.ua/analytics/20170429/1023628786.html>

8. Мультикультуралізм: общечеловеческая идея или западные ценности? - Часть II [Электронный ресурс] // Newtimes Analytical Information. – 2012. – Режим доступа : <http://newtimes.az/ru/politics/1064/> ; Multikulturalizm: obshchechlovecheskaya ideya ili zapadnye tsennosti? - Chast II [Elektronnyy resurs] // Newtimes Analytical Information. – 2012. – Rezhim dostupa : <http://newtimes.az/ru/politics/1064/>

9. Мультикультуралізм: общечеловеческая идея или западные ценности? – Часть I [Электронный ресурс] // Newtimes Analytical Information. – 2012. – Режим доступа : <http://newtimes.az/ru/politics/1054/> ; Multikulturalizm: obshchechlovecheskaya ideya ili zapadnye tsennosti? – Chast I [Elektronnyy resurs] // Newtimes Analytical Information. – 2012. – Rezhim dostupa : <http://newtimes.az/ru/politics/1054/>

10. Наджафов Э. Мультикультуралізм: достижения и проблемы [Электронный ресурс] / Э. Наджафов // Бакинский международный гуманитарный форум. – 2011. – Режим доступа : <http://bakuforum.az/ru/multikulturalizm-dostizheniya-i-problemy/?fid=2257> ; Nadzhafov E. Multikulturalizm: dostizheniya i problemy [Elektronnyy resurs] / E. Nadzhafov // Bakinskiy mezhdunarodnyy gumanitarnyy forum. – 2011. – Rezhim dostupa : <http://bakuforum.az/ru/multikulturalizm-dostizheniya-i-problemy/?fid=2257>

11. Паин Э. О «крахе политики мультикультуралізма» в Европе [Электронный ресурс] / Э. Паин // MADAN. – 2011. – Режим доступа : <http://madan.org.il/ru/news/o-krahe-politiki-multikulturalizma-v-evrope> ; Pain E. O «krakhe politiki multikulturalizma» v Yevrope [Elektronnyy resurs] / E. Pain // MADAN. – 2011. – Rezhim dostupa : <http://madan.org.il/ru/news/o-krahe-politiki-multikulturalizma-v-evrope>

12. Підскальна О. Мультикультуралізм як феномен постсучасного світу / О. Підскальна // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2016. – Вип. 3-4. – С. 108-120 ; Pidskalna O. Multykulturalizm yak fenomen postsuchasnoho svitu / O. Pidskalna // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. – 2016. – Vyr. 3-4. – S. 108-120

13. Подаєнко Ю. Ісламський чинник як невирішене питання західноєвропейської політики мультикультуралізму / Ю. Подаєнко, О. Новокшанова // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Сер. : Політологія. – 2012. – Т. 182, Вип.170. – С. 74-80 ; Podaienko Yu. Islamskiy chynnyk yak nevyrishene pytannia zakhidnoievropeiskoi polityky multykulturalizmu / Yu. Podaienko, O. Novokshanova // Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylianska akademiia"]. Ser. : Politolohiia. – 2012. – Т. 182, Vyp.170. – S. 74-80

14. Few say growing diversity makes their country a better place to live [Electronic resource] // Pew Research Center. – 2016. – Mode of access : http://www.pewglobal.org/2016/07/11/europeans-not-convinced-growing-diversity-is-a-good-thing-divided-on-what-determines-national-identity/ga_2016-07-11_national_identity-01-00/

15. Hallett N. European Peoples Reject Multiculturalism, Research Shows [Electronic resource] / N. Hallett // Breitbart. – 2016. – Mode of access :

<http://www.breitbart.com/london/2016/07/12/european-people-rejecting-multiculturalism-survey-shows/>

16. Malik K. The Failure of Multiculturalism [Electronic resource] / K. Malik // Foreign Affairs. – 2015. – Mode of access : <https://www.foreignaffairs.com/articles/western-europe/failure-multiculturalism>

17. Stilo A. Multiculturalism is dead? Not quite yet [Electronic resource] / A. Stilo // International Institute for Middle-East and Balkan Studies. – 2014. – Режим доступу: <http://www.ifimes.org/en/9241>

Стаття надійшла до редакції 19.10.2010 р.

O. Ivasechko, M. Zdorovega

THE CRISIS OF MULTICULTURALISM IN EUROPE: CAUSES AND CONSEQUENCES

The article considers peculiarities of the development of modern Western European states in the context of growing critics of multiculturalism, mechanisms and problems of its implementing at the national level by leading European countries. In recent years multiculturalism has increasingly become a challenge and a threat to the national identity of the EU. The complexity of implementation a multicultural society ideology in European realities lies in necessity to develop a common European identity, that isn't acceptable for all EU residents. It has been determined stages of development, models and main directions of the multicultural policy in the world.

The sequence of implementation of the multicultural policy in leading European countries is pointed out. It has been observed, that the crisis of multiculturalism has increased as a result of violation of the principles of civil integration that, in its turn, destroys cultural traditions of developed states. The author highlights an attitude of Europeans regarding the expediency of multicultural policy. It was found that multiculturalism in Europe became the basis for actualization of other social and political issues, in particular, immigration, identity, political frustration, decline of the working class etc.

The author suggests that the crisis of multiculturalism is largely caused by an excessive influx of migrants into Europe; they do not want to assimilate and reside in Europe according to their rules, rejecting culture of the host country. Among consequences of the crisis of multiculturalism in Europe the author singles out weakening of social cohesion, crisis of national identity and reduction of public confidence. The author draws conclusions, that multiculturalism policy in the EU has a lot of negative effects, the most significant of which are fragmentation of society, alienation of ethnic minorities and disapproval of EU citizens. In conclusion recommendations for European states for preventing an escalation of the crisis of multiculturalism are singled out.

Keywords: multiculturalism, civic identity, migration, culture, European Union.

А.Ю. Ключкович

ДЕСТРУКТИВНІ ТЕНДЕНЦІЇ В РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ СЛОВАЧЧИНИ ПІСЛЯ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2016 р.

У статті розглядається функціонування політичних партій у сучасній Словаччині, з'ясовуються особливості та проблеми розвитку партійної системи, які окреслилися в контексті парламентських виборів 2016 р. Висвітлюються деструктивні тенденції партійно-політичного розвитку, що можуть негативно вплинути на функціональність партій і стабільність політичної системи Словацької Республіки.

Ключові слова: Словацька Республіка, партійна система, політичні партії, парламентські вибори

Партійна система Словацької Республіки (СР) динамічно розвивається в світлі сучасних викликів і віддзеркалює ті ключові проблеми, які хвилюють громадян-виборців. У контексті останніх електоральних циклів, і насамперед виборів 2016 р., прослідковуються ряд тенденцій партійно-політичного розвитку, що викликають занепокоєння, як в самій Словаччині, так і за рубежом, і відповідно привертають увагу дослідників. Зміни в структурі партійної системи ставлять питання про спроможність політичних партій виконувати їх функції та про стабільність політичної системи Словаччини в цілому.

В даному контексті словацький дослідник Г. Месежніков робить висновок про «деконструкцію» партійної системи Словаччини, оскільки її нинішнє ядро утворюють політичні новоутворення з нечітким ідеологічним профілем, протестним потенціалом, що мають мінімальний (або не мають взагалі) досвід управління державою [5]. З парламентськими виборами 2016 р. Д. Малова пов'язує корекцію трансформаційної моделі Словаччини, в рамках якої загострюється конфлікт між т.зв. «мейнстрімними» партіями та новими партіями «анти-істеблішменту» [4, р. 5]. І. Дудінська та М. Цірнер зазначають, що зміна характеру партійно-політичної конкуренції, посилення нетрадиційних, популістських політичних суб'єктів у сучасній Словаччині зумовлена впливом т.зв. «постфактуальної» демократії та кризи політичних партій [3, с. 324]. Отже, дослідники підкреслюють важливість і складність тих змін, що відбуваються в партійно-політичній системі Словацької Республіки.

Результати парламентських виборів 2016 р. в Словаччині окреслили ряд складних тенденцій у розвитку партій і партійної системи, висвітлення яких є метою даної статті.

Партійна система – це динамічна цілісність, контури якої змінюються від виборів до виборів. Складнішою є ситуація, коли змінюються не тільки контури, але й структурні елементи партійної системи, від стійкості яких вона залежна, стабільна взаємодія яких і породжує саму систему. За таких умов знижується рівень інституціоналізації партійної системи, що не є політично сприятливим, особливо для розвитку молодих демократій. Важливе значення має наявність т.зв. «структурного ядра» партійної системи, яке впродовж кількох електоральних циклів фіксує стабільне парламентське представництво тих партій, що визначають основне русло політичного процесу в умовах ліберальної демократії.

За результатами виборів до Національної Ради СР (НРСР) в 2016 р. розпалося «структурне ядро» словацької партійної системи, яке впродовж двох десятиліть було основою її стабільності та прогнозованості розвитку. Ядро склали три політичні сили – партія «Напряма – Соціальна демократія» (Напряма – СД), Словацький демократичний і

християнський союз / Демократична партія (СДХС/ДП), Християнсько-демократичний рух (ХДР), які ідеологічно презентували лівий і правий центр, мали значний досвід як урядової, так і опозиційної діяльності. В 2016 р. СДХС/ДП з результатом 0,26% і ХДР з 4,94% голосів не пройшли до парламенту, а електоральний показник «Напряму – СД» послабився на 16 % голосів (34 мандати) порівняно з виборами 2012 р. Тривале ослаблення традиційних партій символізує зміну моделі функціонування партійно-політичної системи СР, оскільки звільнився електоральний простір для нових, т.зв. «нетрадиційних» партій без досвіду політичної діяльності, чітких і обґрунтованих програмно-ідеологічних позицій.

Не сприяє стабільності словацької парламентсько-урядової системи й подальша плюралізація парламентського представництва політичних партій. За результатами виборів 2016 р. вперше в НРСП представлено вісім політичних суб'єктів (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Партійне представництво в НРСП за результатами виборів 2016 р. [6].

Партії	Голоси виборців	Депутатські мандати
Напряму – соціальна демократія (Напряму – СД)	28,28%	49
Свобода і солідарність (СіС)	12,10%	21
Звичайні люди і незалежні особистості – НОВА (ЗЛіНО – НОВА)	11,02	19
Словацька національна партія (СНП)	8,64	15
Котлеба – Народна партія Наша Словаччина (Котлеба – НП НШ)	8,04	14
Ми родина – Борис Коллар	6,62	11
Міст	6,50	11
Мережа	5,60	10

Партійна система Словаччини складається в основному з малих партій, яким складно знайти основу для коаліційної співпраці. Її фрагментованість фіксується вже в значній кількості суб'єктів виборчого процесу (партій, об'єднань, коаліцій), які часто складаються ще з доволі самостійних політичних груп із власними інтересами. Таке єднання політичних сил є досить умовне, спричинене скоріше необхідністю подолання п'ятивідсоткового виборчого бар'єру. В площині практичної діяльності партій фіксується значна конфліктність, що загалом не сприяє стійкості партійних утворень.

Характерною особливістю словацької партійної системи є її динамічність, постійне оновлення її складу. Вже на рівні закономірності з 1990 р. (за винятком виборів 2006 р.) працює правило вступу до словацького парламенту щонайменше однієї нової партії, а за результатами виборів 2016 р. – відразу трьох нових суб'єктів («Ми родина – Борис Коллар», «Мережа», «Котлеба – НП НШ»). З 2010 по 2016 рр. словацька партійна система оновилася на 75%, оскільки шість з восьми партій нинішнього парламенту до 2010 р. не мали досвіду парламентської діяльності. Вступ до парламенту нових партій вносить у партійну систему елементи нестійкості на протипагу стабілізаційним характеристикам, які забезпечують традиційні партії.

В контексті постійного оновлення партійної системи працює медіально відоме правило «партії для разового використання». Саме така доля спіткала нову партію «Мережа», яка опинилася на межі розпаду вже після року парламентської та урядової діяльності, а її електоральний рейтинг знизився з 14 % в лютому 2016 р. до 0,7% у вересні

2017 р. [2]. Сумнів викликають і довготривалі парламентські перспективи партії «Ми родина – Борис Коллар», яка є нашвидкуруч сконструйованим, маркетинговим проектом бізнесмена Б. Коллара.

Ступінь персоніфікації словацьких партій є доволі високим, що з одного боку, посилює їх електоральну ідентифікацію з популярними лідерами (Р. Фіцо, М. Котлеба, Б. Коллар), але з іншого – послаблює інституційну та ідеологічну основу їх діяльності, створює загрози для існування партій без свого «обличчя», ускладнює інституціоналізацію партійної системи загалом.

В аспекті оцінки ідеологічної складової, слід зазначити, що партійний ландшафт Словаччини представлений як програмними партіями з виразною ідейно-політичною орієнтацією, так і партіями з нечітким ідеологічним профілем. Але на сучасному етапі в партійній системі домінують ідейно різноманітні, прагматично налаштовані партії з розпливчатым коаліційним потенціалом, що підкреслює умовність застосування ідеологічного принципу їх класифікації.

В проекції двомірної ідеологічної шкали (ліві – праві) фіксується асиметрія партійної системи: в сучасному парламенті присутній єдиний представник лівих – партія «Напряма – СД», шість суб'єктів правого (правоцентристського) спектру (СіС, СНП, «ЗЛіНО – НОВА», «Міст», «Мережа», «Ми родина – Борис Коллар») і одна крайня права політична сила («Котлеба – НП НС»). При цьому фрагментація правого спектру посилюється від виборів до виборів. Правий спектр є розщеплений не тільки кількісно, але й диференційований програмно-ідеологічно, як крізь призму класичних ідеологій (лібералізм, консерватизм, націоналізм), так і у відношенні до ключових тем (ЄС, США, НАТО, мігранти, національні меншини). Ідеологічна неоднорідність і амбівалентність фіксується й на рівні окремих політичних суб'єктів (наприклад, «ЗЛіНО» як словацький різновид «виборчої партії» поєднує в списку лібералів, консерваторів, християнських демократів та ідеологічно невизначених політиків). На даний момент у Словаччині немає політичного суб'єкта-лідера, який зміг би консолідувати правий ідеологічний спектр.

Ідеологічна асиметрія партійної системи та фрагментованість правого спектру йде на користь лівоцентристській партії «Напряма – СД». Партія Р. Фіцо традиційно знаходить можливості для співпраці з правими (правоцентристськими) партіями, яким складно домовитись між собою. Словаччина вже не вперше демонструє цікаві варіанти владного симбіозу лівоцентристських сил з правими, націонал-популістськими партіями.

У 2016 р. було утворено ідеологічно неоднорідну, «мінімально виграшну» коаліцію з чотирьох політичних сил: «Напряма – СД», СНП, «Міст» і «Мережа». При цьому Р. Фіцо вдалося скласти доволі непростий коаліційно-урядовий «пасьянс», залучивши до співпраці своїх критиків («Мережа» і «Міст»), і об'єднавши націоналістів з СНП із захисниками угорської меншини з партії «Міст». Такий формат коаліції має відчутний брак суспільної легітимності і, як показало півторарічне функціонування, внутрішні проблеми при реалізації державної політики. Через внутрішньопартійну кризу в серпні 2016 р. коаліцію покинула партія «Мережа». Але, попри урядові незгоди, політична гнучкість Р. Фіцо та владні амбіції коаліційних партій дозволяють партнерам поки що працювати разом. У даному контексті варто підкреслити й послаблення націонал-радикалізму СНП, що посилює її коаліційний потенціал.

Деструктивною тенденцією, що наростає з кожним електоральним циклом, є зростання популізму в передвиборчих кампаніях партій. Необґрунтовані обіцянки, демагогічні гасла задля поширення популярності – складова риторики словацької політичної еліти. Соціальний популізм, національний популізм – це електорально сприйнятливі теми, які беруть на вістря виборчих кампаній як опозиційні, так і владні партії, ще починаючи з «Руху за демократичну Словаччину» В. Мечіара. Від владного чи опозиційного статусу партії «Напряма – СД» залежить тільки інтенсивність

використання популістичних гасел. Безумовно, що в таких умовах політичне відчуження і недовіра громадян тільки зростатиме.

Ще більш деструктивним є поєднання популістичних гасел і протесту проти всіх, що демонструють політичні суб'єкти «Ми родина – Борис Коллар», «ЗЛіНО» і «Котлеба – НП НС». Використовуючи протестний потенціал незадоволення мейнстрімними партіями, ці політичні сили разом здобули чверть голосів на виборах 2016 р. Стратегія партій базувалася на необмеженій критиці владного істеблішменту без пропозиції конкретної обґрунтованої альтернативи для вирішення економічних і соціальних проблем. Водночас до антидемократичної риторики вдавалася тільки одна представлена в парламенті партія «Котлеба – НП НШ».

Саме успіх на виборах 2016 р. ультраправої політичної сили «Котлеба – Народна партія Наша Словаччина» викликав значний негативний резонанс, який вийшов далеко за межі Словаччини. Вперше в історії постсоціалістичної Словаччини в парламенті присутня політична сила, діяльність якої має правоекстремістські ознаки.

Партія зареєстрована в 2010 р. і брала участь у трьох парламентських виборах, постійно нарощуючи свій електоральний потенціал: 2010 р. – 1,33%, 2012 р. – 1,58%, 2016 р. – 8,04% голосів і 14 мандатів [6]. На виборах 2016 р. партія «Котлеба – НП НШ», попри соціологічні прогнози, пододала п'ятивідсотковий виборчий поріг. Успіх «котлебівців» є відчутним і в регіональному масштабі, оскільки виборчий бар'єр вони подолали у всіх краях, окрім Братиславського (4,7%) [6].

Результати виборів 2016 р. і успіх партії «Котлеба – НП НШ» стали несподіванкою і своєрідним шоком для словацького суспільства. У цьому зв'язку словацькі мас-медіа, політики, вчені не обмежували себе в політичній коректності, прямо означаючи партію як неонацистську і неофашистську [5]. Програмно-ідеологічний профіль партії – це суміш ультра націоналізму, популізму, євроспептицизму та антиглобалізму. Акумулюючи протестний потенціал, партія Котлеби в передвиборчій програмі «10 пунктів за нашу Словаччину!» зосередила свою радикальну критику в трьох ключових напрямках: національному (ромська меншина та мусульманські іммігранти), державно-владному (мейнстрімні партії і політики) та міжнародному (ЄС, США і НАТО) [1].

Вступивши до парламенту, партія «Котлеба – НП НШ» пріоритетним вважає парламентський спосіб впливу на владу, що значно послаблює радикалізм її гасел і діяльності. На сучасному етапі партія мало впливає на державну політику Словаччини, оскільки знаходиться в політичній ізоляції і володіє нульовим коаліційним потенціалом. У травні 2017 р. Генеральний прокурор СР зробив подання до Верховного суду щодо розпуску партії, але станом на вересень 2017 р. рішення ще не прийнято.

Попри сподівання, що представництво в парламенті правих екстремістів буде обмежено тільки цією каденцією, підтримка крайніх правих в Словаччині все ще зростає. Так, соціологічні дослідження агенції «Fokus» у вересні 2017 р. засвідчили, що суспільна підтримка партії Котлеби перевищує 10 % опитаних [2].

Зростання популярності гасел правих екстремістів, популістів, протестних партій зумовлено комплексом причин і чинників, серед яких: низька довіра частини словаків до політичної еліти та мейнстрімних партій; незадоволеність індивідів своїм соціально-економічним становищем; ісламофобія та негативна реакція на наплив до ЄС мігрантів з мусульманських країн; традиційні антиромські настрої в окремих районах Словаччини; страх втрати національних, культурних цінностей внаслідок посилення глобалізаційних, інтеграційних процесів та ін.

В структурі сучасної партійної системи поряд зі збереженням значення традиційних для Словаччини соціально-політичних розмежувань у площинах «центр – периферія», «ліві – праві», «словаки – угорці», «власники – наймані працівники»,

«єврооптимізм – євроскептицизм» на передній план виходять суспільно важливі теми імміграції, корупції та клієнтелізму у владі.

Тенденції до посилення фрагментації, деконцентрації та дестабілізації партійної системи СР після виборів 2016 р. підтверджують також деякі емпіричні заміри щодо її конфігурації. Зокрема, т.зв. «індекс ефективної кількості партій» (М. Лааксо, Р. Таагапера), що фіксує ступінь фрагментації партійної системи та кількість релевантних партій, за результатами розподілу місць у парламенті 2016 р. становив один з найвищих показників в історії Словаччини – 5,7 (див. табл. 2).

Таблиця 2.

Показники індексу ефективної кількості партії (ENPS), індексу агрегації (A) і кількість політичних суб'єктів в словацькому парламенті (N) за результатами виборів 1990-2016 рр.

	1990	1992	1994	1998	2002	2006	2010	2012	2016
ENPS	4,9	3,2	4,4	4,7	6,1	4,8	4,0	2,8	5,7
A	4,6	9,9	5,8	4,8	3,4	5,6	6,9	9,3	3,5
N	7	5	7	6	7	6	6	6	8

Індекс агрегації (Л. Майер), який дозволяє виміряти концентрованість партійної системи через співвідношення частки місць найбільшої партії та кількості партій у парламенті, у 2016 р. становив показник 3,5 (до прикладу, у 2012 р. – 9,3). Показник агрегації у 2016 р. є одним з найнижчих впродовж усіх електоральних циклів у Словаччині, починаючи з 1990 р. (див. табл. 2), що вказує на послаблення домінуючої партії «Напряма – СД» і зниження стабільності парламентсько-урядової коаліції.

Значне оновлення парламентського представництва, наявність у парламенті політичних сил антисистемної та екстремістської спрямованості, гострий характер партійної конкуренції в контексті парламентських виборів 2016 р. свідчить про те, що сучасна партійна система є ближчою до типу «поляризованого плюралізму» за класифікацією Дж. Сарторі. А послаблення «істотності» партії «Напряма – СД» через зниження відносної частки голосів до 28% вказує на повернення Словаччини до типу «багатопартійної системи без домінуючої партії» (за типологією Ж. Блонделя). За таких умов послаблюється стабільність парламентсько-урядової системи СР.

Отже, останні парламентські вибори в Словаччині зафіксували ряд складних тенденцій партійно-політичного розвитку, частина з яких прослідковувалася вже в рамках кількох електоральних циклів, а частина – проявилася тільки в 2016 р. З-поміж основних деструктивних тенденцій у розвитку сучасної партійної системи Словаччини слід виокремити наступні: розпад її «структурного ядра», яке тривалий час визначало основне русло політичного процесу і було основою стабільності, прогнозованості розвитку партійної системи; подальша плюралізація парламентського представництва партій, нестійкість партійної системи і різке оновлення її складу в 2016 р., що не сприяє стабільності парламентсько-урядової системи; асиметрія партійної системи в проекції двомірної шкали «ліві – праві» та надмірна фрагментованість правого спектру, що ускладнює формування коаліцій; посилення електорального впливу та кількісного представництва політичних суб'єктів популістичної, антисистемної спрямованості; зростання популярності та представництво в парламенті партії, діяльність якої має правоекстремістські ознаки.

Така партійно-політична ситуація вимагає як інституційного вдосконалення умов діяльності партій (насамперед, запобігання проявам екстремізму), так і посилення відповідальності політичної еліти, партій і громадян, їх взаємної налаштованості щодо

конструктивного подолання суспільних суперечностей та продовження демократичного розвитку Словаччини.

Список використаної літератури

1. 10 bodov za naše Slovensko! Volebný program politickej strany [Electronic resource] // Ľudová strana Naše Slovensko. – 2016. – Mode of access: <http://www.naseslovensko.net/wp-content/uploads/2015/01/Volebn%C3%BD-program-2016.pdf>

2. Agentúra FOCUS Press release. 21.9.2017 [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.focus-research.sk/files/n216_Volebne%20preferencie%20politickych%20stran_september2017.pdf

3. Dudinská I. Vývoj straníckej politickej scény na Slovensku v rokoch 1989 až 2016 / I. Dudinská, M. Cirner // Політичні партії і вибори: українські та світові практики : зб. ст. і тез / за заг. ред. А. Романюка. – Львів : Простір-М, 2017. – С. 308-326; Dudinská I. Vývoj straníckej politickej scény na Slovensku v rokoch 1989 až 2016 / I. Dudinská, M. Cirner // Politychni partii i vybory: ukrainski ta svitovi praktyky : zb. st. i tez / za zah. red. A. Romaniuka. – Lviv : Prostir-M, 2017. – S. 308-326

4. Malová D. Transformation experiences in Slovakia : governing uncertainty / D. Malová. – Berlin : Friedrich-Ebert-Stiftung, 2017. – 13 s.

5. Mesežnikov G. Slovenské voľby 2016: šok pre slovenskú demokraciu [Electronic resource] / G. Mesežnikov. – Mode of access: <http://cz.boell.org/cs/2016/03/22/slovenske-volby-2016-sok-pre-slovensku-demokraciu>

6. Štatistický úrad Slovenskej republiky [Electronic resource]. – Mode of access: <https://slovak.statistics.sk>

Стаття надійшла до редакції 09.10.2017 р.

A. Klyuchkovych

DESTRUCTIVE TRENDS IN PARTY SYSTEM DEVELOPMENT IN SLOVAKIA AFTER THE PARLIAMENTARY ELECTIONS IN 2016

The article is devoted to the transformation of the party system in modern Slovakia. The current party system of the Slovak Republic, defined its main features, problems and trends with regard to parliamentary elections 2016 was investigated.

It is established that the Slovak party system has undergone significant changes compared to previous years. The party system is a dynamic integrity, the composition of which varies from election to elections. The author comes to the conclusion, that the results of the parliamentary elections in 2016 are led to the reorganization of the party system in the Slovak Republic, with a change in structure and political influence of its subjects.

According to the results of the parliamentary elections in 2016, the «structural core» of the Slovak party system was broken up. A characteristic feature of the Slovak party system is its dynamic and constant updating of its composition. As a result of the elections to the National Council of the Slovak Republic in March 2016, the number of political parties in parliament has increased. The Slovak party system mainly consists of small parties, which have some difficulties to form a coalition. The party system is characterized by ideological asymmetry and fragmentation of the right spectrum.

The growth of populism is a destructive trend in parties' election campaigns. The influence of anti-system, populist and right-wing extremist parties is increasing in the party system of the Slovak Republic. The reasons for the success of populist and right-extremist political forces are analyzed.

Fragmentation, deconcentration and destabilization are characterized for the modern party system of the Slovak Republic. It is concluded that destructive tendencies in party political development create a threat to the stability of the parliamentary and governmental system of the Slovak Republic.

Key words: Slovak Republic, party system, political parties, parliamentary election.

УДК 323.1

О.О. Козачук

ІНСТРУМЕНТАЛІЗМ ЯК ТЕОРЕТИЧНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ МІЖЕТНІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті ми використовуємо інструменталізм як підхід, згідно з яким етнічність та пов'язані феномени та процеси розглядається в якості інструменту акторів, який використовується в боротьбі за владу, статус і т. д. В нашому дослідженні ми стоїмо на позиції, згідно з якої інструменталізм не приділяє особливої уваги сутності етнічності, особливостям та характеру її формування. Натомість ми підтримуємо думку, що роль інтерпретацій формування етнічностей для створення етнополітичних міфів, здатних мобілізувати індивідів на політичну участь та політичну боротьбу, прискорення процесу політизації етнічності є однією з головних наукових проблем прихильників підходу.

Ключові слова: інструменталізм, етнополітичні процеси, національне питання, міжетнічна взаємодія, етнічна мобілізація.

В сучасних умовах розвитку людства, в існуючих політичних системах держав світу відбувається посилення етнічного чинника, важливість проблем, які входять в комплекс національного питання, стає очевидною. Політичні (та етнополітичні) процеси, які мають місце потребують уваги з боку як влади, так і науковців. Вирішення проблем міжетнічної взаємодії, налагодження відповідних політичних та етнополітичних процесів, політична участь громадян та їх об'єднань у вищезазначених процесах – для України очевидними є можливості аналізу досвіду провідних держав світу.

Ми можемо констатувати, що серед українських науковців, проблема інструменталізму досліджена у наукових працях В. Андріяш, В. Євтуха, О. Картунова, Р. Коршука, О. Майбороди. Серед зарубіжних науковців особливо слід відмітити П. Браса, Н. Глейзера, Дж. Фірона та Д. Лейтіна. Їх доробок з проблеми нашої наукової розвідки буде проаналізовано нижче.

В. Андріяш слушно зауважує, що сучасна етнополітична ситуація характеризується підвищенням ролі етнічного фактора в суспільному та політичному житті держави, зокрема, відбувається процес інтеграції національних меншин у внутрішні державні процеси, консолідація етнічних груп навколо державотворчих процесів та політизація етнічних груп [1, с. 14]. Більш того, дослідниця підтримує думку, що в українській науці поняття «етнополітичного процесу» розглядається як таке, що відображає процесуальні аспекти форми прояву активності етнічних спільнот, їх суб'єктності, а оскільки етнічні групи та етнічні спільноті є складовими частинами політичної системи сучасних суспільств, то етнополітичний процес можна визначити як політичний процес зі значною участю політизованих етнічних акторів, які відстоюють свої цінності та інтереси [1, с. 18].

У своїх монографії та наукових статтях В. Андріяш доводить, що «у науковій літературі не існує єдиної класифікації етнополітичних процесів, але якщо виходити з характеристики етнополітичних процесів як різновиду політичних процесів, то можна вважати, що вони мають такі ознаки, що і політичні процеси і відображають динаміку етнополітичного життя етносу в реально існуючих політичних умовах» [2, с. 88]. Для нашого дослідження це твердження має особливе значення, оскільки ми вкотре підкреслюємо міждисциплінарність нашої наукової розвідки, обґрунтовуючи останнім необхідність використання методологічного апарату як політології, так етнополітології.

Характеризуючи спеціальні методи етнополітології, О. Картунов стверджував, що «з часу свого зародження політика є постійною супутницею етносів, невід'ємною і складовою їх існування. Етноси і політика є взаємопов'язаними і взаємообумовленими (щоправда, різною мірою на різних етапах їх співжиття) явищами... Етноси були, є і ще, мабуть, довго будуть постійними об'єктами політики, а з переходом людства до індустріального суспільства і її суб'єктами» [3].

В. Тишков та Ю. Шабаєв відмічали, що «методи етнополітології істотно не відрізняються від методів інших суспільних наук» [4, с. 23], а також «порівняльний етнополітичний аналіз необхідний в тих випадках, коли мова йде про країни з поліетнічним складом населення, неоднорідних в етнічному, релігійному і расовому відношенні» [4, с. 28].

Тому ми вважаємо, що застосування підходів та методів політології та етнополітології, а том більше, за поступового стирання меж між цими спеціальностями у вітчизняній науці⁷, є плідним методологічним синтезом для досягнення нового знання. Більше того, разом із неоінституціоналізмом, ми бачимо потенціал в застосуванні інструменталізму як підходу вивчення проблем міжетнічної взаємодії.

Очевидно, що державоцентричний неоінституціоналізм та інструменталізм є взаємодоповнюючими, проте оперують дещо різними аспектами соціального буття, а саме з одного боку владними, а з іншого – етнічними аспектами. Ю. Василенко частково піднімав в своїх дослідженнях цю проблему, стверджуючи, що перебуваючи в латентному стані, етнічність актуалізується тільки при необхідності соціальної мобільності, для подолання конкуренції, при досягненні домінування і соціального контролю, для надання взаємних послуг, під час необхідності солідарної поведінки, а також для політичної мобілізації [5, с. 47].

Нагадаємо, що на відміну від примордіалізму та конструктивізму, дослідження інструменталізму та концептуалізація наукових поглядів, вибудованих навколо нього, не ґрунтовно досліджені у вітчизняній (та і світовій) політичній думці. Аналізуючи бачення інструменталізму та його інтелектуальну критику деякими дослідниками, ми дійшли висновку, що: 1) система поглядів на інструменталізм в етнополітології не усталена; 2) внаслідок цього трапляються не виважені та ідеологічно заангажовані праці. Як приклад такого «доробку» ми можемо навести працю російського соціолога М. Мнацаканяна «Нации и национализм. Социология и психология национальной жизни» [6]. Постулюючи твердженням, що інструменталізм – це «доведений до крайності конструктивізм, до того ж переплетений з сучасним релятивізмом, тобто заперечення історичності, етнічності і реальності нації» [6, с. 56] (цю тезу потім підхоплюють інші дослідники з Російської Федерації, наприклад Т. Нікітіна, П. Ляшенко та І. Романова [7, с. 66]), М. Мнацаканян «підтягує» для підтвердження своєї тези згадування прізвищ Б. Андерсона, Е. Гелнера та Е. Гобсбаума (в працях цих «серйозних дослідників ми можемо віднайти елементи інструменталізму»), П. Браса, К. Вердері, Н. Глейзера та інших [6, с. 56]. Потім М. Мнацаканян все ж згадує, що «етнічна група трактується як спільність, що об'єднується інтересами, а етнічність - як засіб для досягнення групових інтересів, мобілізації в політичній боротьбі» [6, с. 57]. Не забувши згадати «таку солідну та об'єктивістську концепцію нації, як марксистську» та її «просякнутість духом інструменталізму», М. Мнацаканян доходить до висновку, що «інструменталізм сьогодні на Заході набуває і більш витончених та, одночасно, химерних форм та виразів» [6, с. 57-58]. Висновок продовжується вироком, що «інструменталізм, почавши свою розмову про націю з загальних конструктивістських позицій, потім зводячи її до мобілізованого елітами натовпу, який використовується в

⁷ Тут ми маємо на увазі запровадження єдиної спеціальності «052 – Політологія».

боротьбі за владу і вплив, закінчує тим, що зводить націю до груп типу гомосексуалістів, екологів, ксенофобів, державників і т. д. Не завжди, зрозуміло, теоретики цього напряму виступають так відверто, розчиняючи націю в нових групових конструктах, але суть і функціональне призначення в кінцевому підсумку зводяться до цього. Саме з цією метою винайдені такі нові поняття, як «громадянська нація», «нація-демос», «громадянський націоналізм», «нація гомосексуалістів» і т. д.» [6, с. 58-59].

Ми залишимо оцінку доробку М. Мнацаканяна іншим спеціалістам, проте зазначимо, що власне цей доробок не має нічого спільного з нашим баченням інструменталізму (та й баченням інструменталізму багатьох вчених, чії прізвища були наведені вище). Ми наголошуємо, що використовуємо інструменталізм як підхід, згідно з яким етнічність та пов'язані феномени та процеси розглядається в якості інструменту акторів, який використовується в боротьбі за владу, статус і т.д.

В. Тишков та Ю. Шабаєв стверджували, що деякі прихильники інструменталізму обмежуються аналізом того, яким чином етнічна солідарність підсилює ті соціальні обставини, які вони називають «структурними умовами» (Д. Горовіц, Дж. Ротшильд, С. Олзак, Дж. Нейджел і ін.). Інші йдуть далі і аналізують, як певні соціальні обставини ведуть до раціонального стратегічного вибору етнічної ідентичності як засобу досягнення бажаних політичних, економічних та інших соціальних цілей, які в свою чергу підсилюють групову солідарність [4, с. 48].

Серед інструменталістів ми би показово виділили американського вченого, професора Стенфордського університету Д. Лейтіна, який спирається якраз на теорію раціонального вибору в своїх дослідженнях (частина з них виконана разом з іншим видатним дослідником проблем етнічності Дж. Фіроном) [8–10]. Д. Лейтін звертає увагу на те, що індивіди живуть і діють одночасно в різних групах, виконуючи в кожній з них різні соціальні ролі. Тому в кожній людині одночасно присутня безліч ідентичностей - сімейні, гендерні, класові, релігійні, етнічні. Людина в залежності від ситуації вибирає ту ідентичність, яка більше відповідає потребам моменту або життєвої мети [4, с. 48]. Ми погоджуємось з І. Макаровою, що така властивість ситуаційної ідентичності є нічим іншим, як проявом здатності індивіда здійснити раціональний осмислений вибір [11, с. 89].

Відомі своїми інструменталістськими позиціями Н. Глейзер та Д. Мойніхан [12–17], П. Брас [18; 19]. Тезово думки американських вчених щодо проблематики використання інструменталістського підходу зводяться до наступного: в багатонаціональній державі інтереси етнічної меншини, так чи інакше, виявляються ущемленими, що і стимулює створення національних рухів, спрямованих на ефективну боротьбу з іншими політичними елітами за відстоювання своїх інтересів і отримання політичної влади за допомогою мобілізації мас [20, с. 26]. Етнічна самоідентифікація є наслідком змагання еліт за політичні та економічні переваги [19, р. 22]. Еліти обирають та формують «культурний репертуар» для вирізнення однієї етнічної групи від іншої, для ви будови внутрішньої спільної ідентифікації. Ці культурні аспекти використовуються елітами для формування політичної ідентичності, здобуття економічних чи соціальних благ (статусу) для окремих членів групи або групи в цілому. Більше того, індивід (в межах розумного) може варіювати свою приналежність до певних етнічних категорій. Такий вибір є політичним ресурсом [21, р. 136].

Натомість Т. Юдіна вважає, що інструменталізм з'явився стихійно, ідеї дослідників народжувались головним чином з поточних спостережень, які потім вписувалися в міркування, вироблені зі структурно-функціоналістського, немарксистських або інших позицій, займаних тим чи іншим автором (ми частково погоджуємось з дослідницею, оскільки очевидно, що інструменталістські «нотки» присутні у наукових розвідках багатьох вчених політологів, етнополітологів та соціологів, які прагнули розвинути не

лише теоретичні моделі людського співіснування, але й намагались виокремити практичні рекомендації та припущення щодо вдосконалення функціонування того чи іншого етнополітичного організму). Також Т. Юдіна вважає, що в інструменталізмі сильно відчувається вплив прикладних соціологічних і психологічних досліджень. Прихильники інструменталізму вбачають етнічності як засіб, інструмент досягнення більш комфортного стану, мислячи категоріях користі, що, на думку Т. Юдіної, дозволяє позначити це трактування етнічності як утилітарне. Етнічну мобілізацію пояснюють також потребою у зміні соціальної стратифікації (прагненням піднятися до найвищих верств суспільства), в поділі ринку, для чого потрібна участь у владі [22, с. 283-284].

В своєму аналізі політичних аспектів націоналізму, О. Пустошинська та Е. Доронін [23] звертаються до наукових поглядів західних вчених-інструменталістів, зокрема Дж. Бройї [24] та К. Вердері [25]. Основна теза теорії Дж. Бройї полягає в тому, що націоналізм є одним з видів політики. Саме політичний контекст і націленість надають сенс подібного роду політичній діяльності. Її головним агентом є держава, яке визначає програму націєбудування. Іншим актором виступає опозиція, яка використовує націоналізм як інструмент для досягнення власних цілей [23, с. 120]. К. Вердері вважає за необхідне при спробі осмисленні націоналізму в першу чергу звертати увагу на загальносвітовий, інституційний та соціальний контексти. З огляду на тенденції глобалізації, вона визначає націю як символ, а націоналізм - як інструмент акторів за право на володіння ним [23, с. 120].

Своєю оцінкою інструменталізму подібний до більшості вчений з Киргизстану Н. Омуралієв, стверджуючи що згідно інструменталістського підходу, етнічна чи національна ідентичність є засобом політичної маніпуляції своїх власних еліт, або як їх ще називають етнічними підприємцями, тобто групою людей, які наживають політичний капітал на акцентуванні та експлуатації міжгрупових відмінностей та протиріч [26, с. 96]. Дослідник підкреслює, що інструменталістській підхід розглядає етнічність здебільшого як політичні міфи, які створюються та використовуються елітами етнічних груп в їх боротьбі за владу, а сама етнічність розглядається як інструмент в боротьбі за політичну владу, зміцнення статусу, збільшення добробуту, соціального контролю, для політичної мобілізації і т. д. [26, с. 95]

А. Рибаків вважає інструменталізм проміжною ланкою між примордіалізмом та конструктивізмом. Етнічні спільноти трактуються дослідником як такі спільноти, які створюються для певних практичних цілей (хоча тоді не зрозуміло, в чому відмінність за А. Рибаківим інструменталізму від конструктивізму). Це можуть бути потреби в зміні соціального стану, підвищення статусу в системі соціальної стратифікації, в досягненні економічних і політичних вигод, подоланні відчуження людей, характерного для постіндустріального суспільства і т. п. Об'єднання на етнонаціональній основі стає в цьому випадку засобом реалізації інтересів індивідів, мобілізації для політичної боротьби, рішення соціокультурних очікувань і прагнень [27, с. 218]. Турецький дослідник М. Тезіч також розглядає етнічність як інструмент, який використовується для того, щоб досягти тих чи інших цілей [28, с. 202].

Український вчений Р. Коршук ілюструє інструменталістський підхід до національного питання та етнічної самоідентифікації не тільки елітами, але й масами прикладом зі суспільно-політичного життя Сполучених Штатів Америки, а саме корінних жителів Аляски: «У 60-их роках ХХ століття значна частина корінних жителів цього штату поступово забувала своє етнічне коріння, ідентифікувала себе з домінуючим англомовним населенням. Ситуація кардинально змінилася після 1971 року, коли був прийнятий акт щодо розв'язання земельних вимог Аляски⁸. Відповідно до цього

⁸ Очевидно, що мається на увазі Alaska Native Claims Settlement Act.

документу, общини корінних народів стали основними власниками земельних наділів, багатих на природні копалини. Компанії, що експлуатували ці землі, змушені були ділитися прибутками з новими власниками. Відповідно, до корінних жителів почали масово записуватись ті, хто раніше соромився свого походження. Бути корінним жителем Аляски стало не лише престижно, але й вигідно з матеріального погляду» [29, с. 42].

Ми не дарма навели погляди на інструменталізм вчених з різних куточків світу. В нашому дослідженні ми стоїмо на позиції, згідно з якою інструменталізм не приділяє особливої уваги сутності етнічності, особливостям та характеру її формування. Натомість ми підтримуємо думку Р. Коршука, що роль інтерпретацій формування етнічностей для створення етнополітичних міфів, здатних мобілізувати індивідів на політичну участь та політичну боротьбу, прискорення процесу політизації етнічності – це є однією з головних наукових проблем прихильників підходу [29, с. 41].

Список використаної літератури

1. Андріяш В. Державна етнополітика України в умовах глобалізації / В. Андріяш. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – 328 с. ; Andriiash V. Derzhavna etnopolityka Ukrainy v umovakh hlobalizatsii / V. Andriiash. – Mykolaiv : Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly, 2013. – 328 s.

2. Андріяш В. Етнополітичні процеси: аналіз наукової дефініції / В. Андріяш // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Сер. : Державне управління. - 2011. - Т. 176, Вип. 164. - С. 83-88 ; Andriiash V. Etnopolitychni protsesy: analiz naukovoi defynitsii / V. Andriiash // Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylianska akademiia"]. Ser. : Derzhavne upravlinnia. - 2011. - Т. 176, Vyp. 164. – S. 83-88

3. Картунов О. Вступ до етнополітології [Електронний ресурс] : наук.-навч. посіб. / О. Картунов. – Київ : Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999. – 300 с. – Режим доступу : http://npu.edu.ua!/e-book/book/html/D/iplp_kspd_Kartunov_Vstup_do_etnopolitologiji ; Kartunov O. Vstup do etnopolitologii [Elektronnyi resurs] : nauk.-navch. posib. / O. Kartunov. – Kyiv : In-t ekonomiky, upravlinnia ta hospodarskoho prava, 1999. – 300 s. – Rezhym dostupu : http://npu.edu.ua!/e-book/book/html/D/iplp_kspd_Kartunov_Vstup_do_etnopolitologiji

4. Тишков В. Этнополитология: политические функции этничности / В. Тишков, Ю. Шабаяев. – Москва : Издательство Московского университета, 2011. – 376 с. ; Tishkov V. Etnopolitologiya: politicheskie funktsii etnichnosti / V. Tishkov, Yu. Shabaev. – Moskva : Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, 2011. – 376 s.

5. Мусин Д. А. Региональные модели этнокультурной политики как предмет сравнительного анализа / Д. А. Мусин, Ю. В. Василенко // Ars Administrandi. – 2010. – № 1. – С. 44–59 ; Musin D. A. Regionalnye modeli etnokulturnoy politiki kak predmet sravnitel'nogo analiza / D. A. Musin, Yu. V. Vasilenko // Ars Administrandi. – 2010. – № 1. – S. 44–59

6. Мнацаканян М. Нации и национализм. Социология и психология национальной жизни : учебн. пособ. / М. Мнацаканян. – Москва : Юнити-Дана, 2004. – 367 с. ; Mnatsakanyan M. Natsii i natsionalizm. Sotsiologiya i psikhologiya natsionalnoy zhizni : uchebn. posob. / M. Mnatsakanyan. – Moskva : Yuniti-Dana, 2004. – 367 s.

7. Никитина Т. Национализм: теоретические подходы / Т. Никитина, П. Ляшенко, И. Романова // Вестник Забайкальского государственного университета. – 2017. – Т. 23, Вип. 3. – С. 61–69 ; Nikitina T. Natsionalizm: teoreticheskie podkhody / T. Nikitina, P. Lyashenko, I. Romanova // Vestnik Zabaykalskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2017. – Т. 23, Vip. 3. – S. 61–69

8. Fearon J. D. Explaining interethnic cooperation / J. D. Fearon, D. D. Laitin // *The American Political Science Review*. – 1996. – Vol. 90, № 4. – P. 715–735
9. Fearon J. D. Ethnicity, insurgency, and civil war / J. D. Fearon, D. D. Laitin // *The American Political Science Review*. – 2003. – Vol. 97, № 1. – P. 75–90
10. Laitin D. D. Nations, states, and violence / D. D. Laitin. – Oxford; New York : Oxford University Press, 2007. – 168 p.
11. Макарова И. Социально-философские подходы к определению понятия «этнос» / И. Макарова // *Вестник Забайкальского государственного университета*. – 2013. – № 9. – P. 84–92 ; Makarova I. Sotsialno-filosofskie podkhody k opredeleniyu ponyatiya «etnos» / I. Makarova // *Vestnik Zabaykalskogo gosudarstvennogo universiteta*. – 2013. – № 9. – P. 84–92
12. Glazer N. Why ethnicity / N. Glazer, D. P. Moynihan // *Commentary*. – 1974. – Vol. 58, № 4. – P. 33–39
13. Ethnicity: theory and experience / eds. N. Glazer, D. P. Moynihan, C. S. Schelling. – Cambridge, Mass : Harvard University Press, 1975. – 531 p.
14. Glazer N. The universalisation of ethnicity / N. Glazer // *Encounter*. – 1975. – № 2. – P. 8–18
15. Glazer N. Blacks and ethnic groups: the difference, and the political difference it makes / N. Glazer // *Social Problems*. – 1971. – Vol. 18, № 4. – P. 444–461
16. Glazer N. On beyond the melting pot, 35 years after / N. Glazer // *International Migration Review*. – 2000. – Vol. 34, № 1. – P. 270
17. Glazer N. Race and ethnicity in America / N. Glazer // *Journal of Democracy*. – 2000. – Vol. 11, № 1. – P. 95–102
18. Brass P. R. Ethnic groups and the state / P. R. Brass. – Croom Helm, 1985. – 360 p.
19. Brass P. R. Ethnicity and nationalism: theory and comparison / P. R. Brass. – SAGE Publications, 1991. – 360 p.
20. Лях К. Ключевые подходы к исследованию феномена национализма в западной политической науке XX столетия / К. Лях // *Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Гуманитарные и общественные науки*. – 2014. – № 3. – P. 19–28 ; Lyakh K. Klyuchevye podkhody k issledovaniyu fenomena natsionalizma v zapadnoy politicheskoy nauke KhKh stoletiya / K. Lyakh // *Nauchno-tekhnicheckie vedomosti Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo politekhnicheskogo universiteta. Gumanitarnye i obshchestvennye nauki*. – 2014. – № 3. – P. 19–28
21. Amone C. Constructivism, instrumentalism and the rise of Acholi ethnic identity in Northern Uganda / C. Amone // *African Identities*. – 2015. – Vol. 13, № 2. – P. 129–143
22. Юдина Т. Н. Теория и методология этносоциального исследования / Т.Н. Юдина // *Социальная политика и социология*. – 2010. – № 1. – С. 273–291 ; Yudina T.N. Teoriya i metodologiya etnosotsialnogo issledovaniya / T. N. Yudina // *Sotsialnaya politika i sotsiologiya*. – 2010. – № 1. – С. 273–291
23. Пустошинская О. Политический аспект национализма: анализ зарубежных подходов / О. Пустошинская, Е. Доронин // *Альманах современной науки и образования*. – 2013. – № 7. – С. 119–121 ; Pustoshinskaya O. Politicheskij aspekt natsionalizma: analiz zarubezhnykh podkhodov / O. Pustoshinskaya, Ye. Doronin // *Almanakh sovremennoy nauki i obrazovaniya*. – 2013. – № 7. – С. 119–121
24. Breuilly J. Approaches to nationalism / J. Breuilly // *Mapping the Nation* / eds. B. Anderson, G. Balakrishnan. – London; New York : Verso, 2000. – P. 146–174
25. Verdery K. Whither “nation” and “nationalism”? / K. Verdery // *Mapping the Nation* / eds. B. Anderson, G. Balakrishnan. – London; New York : Verso, 2000. – P. 226–234

26. Омуралиев Н. Методологические вопросы применения теорий этнических общностей на уровне местных органов власти и местных сообществ / Н. Омуралиев, К.Б. Усенова // Известия вузов Кыргызстана. – 2014. – № 12. – С. 94–97 ; Omuraliev N. Metodologicheskie voprosy primeneniya teoriy etnicheskikh obshchnostey na urovne mestnykh organov vlasti i mestnykh soobshchestv / N. Omuraliev, K. B. Usenova // Izvestiya vuzov Kyrgyzstana. – 2014. – № 12. – S. 94–97

27. Рыбаков А. Механизмы формирования этнонациональных сообществ / А. Рыбаков // Символ науки. – 2016. – № 1–3. – С. 216–220 ; Rybakov A. Mekhanizmy formirovaniya etnonatsionalnykh soobshchestv / A. Rybakov // Simvol nauki. – 2016. – № 1–3. – S. 216–220

28. Тезич М. Концепции этноса, этничности и ethnicity в научных традициях России и Запада / М. Тезич // Новые исследования Тувы. – 2016. – № 2. – С. 199 – 210 ; Tezich M. Kontseptsii etnosa, etnichnosti i ethnicity v nauchnykh traditsiyakh Rossii i Zapada / M. Tezich // Novye issledovaniya Tuvy. – 2016. – № 2. – S. 199 – 210

29. Коршук Р. Етнополітологія : навч. посіб. / Р. Коршук. – Київ : Алєрта, 2011. – 200 с. ; Korshuk R. Etnopolitohiia : navch. posib. / R. Korshuk. – Kyiv : Alerta, 2011. – 200 s.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2017 р.

О. Kozachuk

INSTRUMENTALISM AS THEORETICAL APPROACH IN INTERETHNIC INTERACTION'S RESEARCH

We use instrumentalism as an approach according to which ethnicity, related phenomena and processes are seen as an instrument of actors used in the struggle for power, status, etc. Among instrumentalists, we would highlight the American scientist, a professor at Stanford University D. Laitin, who relies precisely on the rational choice theory in his research. D. Laitin draws attention to the fact that individuals live and act simultaneously in different groups, performing in each of them different with social roles. Therefore there are many identities in each person at the same time - family, gender, class, religious, ethnic. A person, depending on the situation, chooses the identity that is more in line with the needs of the moment or the life goal. T. Yudina believes that in instrumentalism the influence of applied sociological and psychological research is strongly felt. Proponents of instrumentalism see ethnicity as a means, an instrument for achieving a more comfortable state, thinking of categories of benefit, which. According to T. Yudina, it is possible to designate this interpretation of ethnicity as a utilitarian one. Ethnic mobilization is also explained by the need to change social stratification (the desire to rise to the highest levels of society), in the division of the market, which requires participation in the government.

According to the instrumentalist approach, ethnic or national identity is a means of political manipulation of their own elites, or as they are also called ethnic entrepreneurs, that is, a group of people who make use of political capital to emphasize and exploit intergroup differences and contradictions. Ethnicity is mostly political myths that are created and used by elites of ethnic groups in their struggle for power, and ethnicity is seen as an instrument in the struggle for political power, strengthening status, increasing welfare, social control, for political mobilization, etc.

In our study, we stand in the position that instrumentalism does not pay particular attention to the essence of ethnicity, the peculiarities and the nature of its formation. Instead, we support the view that the role of interpretations of the formation of ethnicities for the creation of ethnopolitical myths, capable of mobilizing individuals for political participation and political struggle and accelerating the process of politicization of ethnicity is one of the main scientific problems of supporters of the approach.

Key words: instrumentalism, ethno-political processes, national issue, interethnic interaction, ethnic mobilization.

УДК 327.83(477)

О.А. Коппель, О.С. Пархомчук

ДЕСЕКУЛЯРИЗАЦІЯ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

У статті проаналізована десекуляризація як історичний феномен повернення релігії в теорію і практику міжнародних відносин. Визначено, що на сучасному етапі на світовій арені з'являються релігійні системи у вигляді системи транснаціональних зв'язків між державами, релігійними анклавом в кордонах інших держав, окремими групами і транснаціональними релігійними рухами, які встановлюються над національними кордонами, утворюючи додаткову транснаціональну систему взаємодій.

Ключові слова: десекуляризація, релігійний дискурс, релігійний фактор, міжнародні відносини, світова політика.

Актуальність дослідження викликана суттєвими змінами у системі наукових поглядів на роль релігійного дискурсу в міжнародно-політичних дослідженнях. Важливим мегатрендом останньої чверті ХХ – початку ХХІ століття є десекуляризація, підвищення ролі релігійної свідомості та інтенсифікація релігійних рухів, зростання впливу релігійного фактору на міжнародні відносини. В межах цього мегатренду існують окремі тренди, які заслуговують на особливу увагу, зокрема утворення релігійних систем у вигляді системи транснаціональних зв'язків між державами, релігійними анклавом в кордонах інших держав, окремими групами і транснаціональними релігійними рухами. Ці зв'язки встановлюються над національними кордонами, утворюючи додаткову транснаціональну систему взаємодій.

Під релігійним фактором у міжнародних відносинах нами розуміється вплив на них сукупності релігійних цінностей, які знаходяться в тісній та постійній взаємодії з конкретною історичною, політичною, економічною, соціокультурною практикою народів. Релігійний фактор завжди був характерним для будь-якої епохи, держави, міжнародної системи, різниця проявлялася лише в тій мірі, в якій він впливав на суспільне і політичне життя. Саме тому дослідження десекуляризації уявляється неможливим без врахування її зростаючого впливу на природу та характер сучасних міжнародних відносин.

Оскільки важливою характеристикою розвитку сучасної епохи є десекуляризація, формується особливий пласт літератури, в якому цей процес розглядається в якості важливого планетарного мегатренду. Ці проблеми аналізують філософи та соціологи, зокрема П.Бергер, Д.Грейс, Т.Лукман, Д.Мартін, Ч.Тейлор, Ю.Хабермас та ін. У дослідженнях Х.А.Аграма, П.Горські, К.Лехмана, М.Олбрайт, С.Скотта, Дж.Снайдера, Р.Старка, П.Феррара, Ш.Хантера, Е.Хард, С.Хантінгтона та інших досліджується роль релігійного фактору в міжнародних відносинах, зокрема в контексті зміни природи міжнародних акторів. На особливу увагу заслуговує підхід до розгляду ісламу та російської православної церкви в якості транснаціональних чи наднаціональних акторів світової політики в працях Х. Казанови, П.І. Касаткіна, В.В.Наумкіна, С. Х. Рудольфа.

Зростання ролі релігійного фактору найчастіше пов'язують з феноменом “ісламського відродження”, якому присвячене широке коло досліджень. Основними напрямками вказаних досліджень є визначення впливу ісламського фактору на

міжнародну безпеку (Д.Еспозіто, Г.Фуллер, І. Лессер, Ф.Холлідей), дослідження діяльності окремих релігійних рухів під ісламськими гаслами (Д.Донахью, О.Рой та ін.) та аналіз вказаного явища в якості глобальної проблеми сучасності (Д.Джонсон, С.Семпсон та ін.). З методологічної точки зору таке аналітичне виокремлення припустиме і дає можливість визначити істотні риси і особливості цього феномену. Але такий підхід дещо спрощує аналіз впливу десекуляризації на сучасні міжнародні відносини, не акцентуючи увагу на інші конфесії. Залишаються недостатньо дослідженими динаміка, характер та особливості десекуляризації в сучасних міжнародних відносинах, визначення функцій релігійного дискурсу в світовій політиці в межах міждисциплінарного синтезу міжнародно-політичної науки і релігієзнавства.

Метою статті є визначення і аналіз теоретичних та практичних аспектів впливу десекуляризації на природу та характер міжнародних відносин.

Релігія являє собою складний духовний та суспільний феномен, що не тільки відображає віру людини в існування надприродного начала, визнання нематеріального світу, але й є засобом спілкування та зв'язку віруючої людини з надприродним. Релігію як складне системне явище автори з точки зору системного підходу розглядають як таке, якому властиві структурність та ієрархічність певним чином взаємопов'язаних елементів. Ця система складається з окремих підсистем – конкретних релігій, релігійних течій, напрямів, сект, кожна з яких посідає своє місце в структурі, характеризується своєю цілісністю, з якої в залежності від чинників як внутрішнього, так і зовнішнього характеру, зокрема міжнародної політичної ситуації, виокремлюються ті чи інші компоненти. Як зазначає А.В.Мітрофанова, багатозначність слова “релігія” значно ускладнює аналіз ролі релігійного фактору в світовій політиці, тому вона цілком доречно пропонує відрізнити “релігійний” і “конфесійний” фактор, оскільки під терміном “конфесія” розуміється організована релігія, що знаходить відображення в соціальних інститутах (церква у християн, система улемов у мусульман). Саме тому в якості фактору міжнародних відносин релігія виступає і як світоглядна система і як сукупність інститутів [1].

Дослідження релігійної спадщини в міжнародних відносинах свідчить, що релігійні актори завжди в тому або іншому ступені діяли на міжнародній арені. В той же час на початковому етапі розвитку довестфальських міжнародних систем зовнішня політика будувалася майже поза зв'язком з конфесійною складовою. Першим міжнародним системам Стародавнього світу була притаманна відсутність значної ролі релігійного фактору. Супротивником завжди виступав найближчий сусід (в тому числі, етнічно чи конфесійно споріднений), в той час як союзником – сусід сусіда, теж незалежно від його конфесійної чи етнічної належності. Але поступово у довестфальських міжнародних системах складаються, а згодом отримують потужний розвиток раніше невідомі специфічні комплекси соціальних взаємодій - "держава і релігія", "держава і цивілізація", "держава і культура", які починають все більш значуще впливати на міжнародні відносини. Коли прибічники тієї чи іншої релігії починають розглядати прибічників іншої як ворогів, а не як сусідів, конфесійні розбіжності виступають в якості факторів політичного розмежування, а відносини між окремими конфесіями набувають політичного характеру.

На завершальному етапі розвитку взаємопов'язаних міжнародних систем (5-4 ст. до н.е. – до сер. 5 ст. н.е.) - так званій «епосі гігантів», в міжнародних відносинах починають домінувати великі державні утворення імперського типу, кожне з яких претендувало на власний глобальний проект світового устрою. З врахуванням цієї тенденції релігійні спільноти зазвичай не пов'язували себе з конкретною територією, прагнувши до її безмежного поширення. Кожна з імперій об'єднувала та структурувала власну міжнародну систему. Імперська влада знаходила опору в монотеїзмі, єдиній вірі.

Виникає чотири культурних світи (Захід, ісламський світ, Індія та Далекий Схід), ознаками яких стали єдині сакральні тексти, єдина мова священного писання, єдиний шрифт, пов'язаний з естетикою пластичних мистецтв.

В Стародавньому світі та в період раннього Середньовіччя не існувало єдиного терміну, яким би позначалась сукупність різних релігійних течій і який би вживався в чітко фіксованому значенні. Використовувалися переважно назви конкретних конфесій - буддизм, християнство або іслам. Лише в XV-XVI ст. термін почали застосовувати для позначення релігійних явищ незалежно від їх конфесійних особливостей, церковного або сектантського оформлення. В пізньому Середньовіччі розпочинається період «територізації віросповідань» як передумови до подальшої «сакралізації націй» та територій.

В той же час історія свідчить, що, незважаючи на спільні закономірності динаміки ролі релігійного фактору, окремі конфесії впливали на міжнародні відносини по-різному і з різною інтенсивністю. В Середні віки спочатку найбільш активним виявився ісламський проект, де об'єднуючим чинником величезної теократичної держави виступав іслам. В середині халіфату на просторі від Атлантичного океану до Середньої Азії на протязі близько 600 років співіснували підкорені народи різних національностей, об'єднані спільною релігією.

Щодо християнства, то в європейській середньовічній системі католицизм теж виступав в якості однієї з основ спільної системи цінностей. Утворення «християнського світу», а також наявність зовнішніх загроз (Арабський Халіфат, мадярські племена, монголо-татари), об'єднання європейських монархів задля спільної мети в Хрестових походах утверджували гомогенність системи. Внаслідок зазначених процесів у Європі виникає новий специфічний полюс влади: папський престол. Його могутність спиралася не на армію, а на духовний вплив та посередництво при укладанні васальних клятв та домовленостей, на яких ґрунтувалася вся система феодалізму. Згодом у Західній Європі формується специфічний біполярний рівень політичного протистояння, розпочинається довга боротьба між церковною та світською владою, між папами та імператорами. Надалі це призводить до поширення абсолютизму в Європі та перемозі світської влади над церковною. До початку XVI століття коло елементів міжнародної системи звузилося, було в цілому завершено боротьбу між релігійною та світською владами на користь останньої.

Таким чином, сильні позиції католицької церкви не перетворилися на політичну гегемонію папи, а Західна Європа не стала теократичною державою, на відміну від Арабського халіфату. Християнський світ дедалі більшою мірою усвідомлював себе не тільки як релігійну громаду, а як політичну спільноту. Таке становище існувало аж до епохи Реформації.

Процес Реформації змінив європейську середньовічну міжнародну систему на менш радикально, сприяючи посиленню її гетерогенності. Нагадаємо, що «епоха конфесій» характеризувалась взаємним визнанням християнських конфесій, затвердженням принципу «чия земля, того і віра». Але Аугсбурзька система (1555 р.) виявилась достатньо хиткою і в кінцевому результаті переросла спочатку в загальноімперську, а згодом в європейську релігійну війну. Кульмінацією цих подій стала Тридцятилітня війна, завершення якої стало початком нової Вестфальської системи міжнародних відносин, системи поважаних суверенітет один одного і в цілому рівних між собою держав з притаманними їй рисами толерантності до внутрішньої організації своїх системних елементів. Безсумнівною перевагою Вестфальської моделі стало те, що вона не була побудована на ціннісних орієнтирах, зокрема на релігії, оскільки саме з цього приводу завжди було найскладніше досягти компромісів. Це надало можливість в майбутньому на прийняття цієї моделі в якості глобальної.

У релігійній своїй частині Вестфальський мир зрівняв у правах кальвіністів, католиків та лютеран Німеччини, узаконив секуляризацію церковних земель, проведеною до 1624 р. Нагадаємо, що спочатку під секуляризацією (від лат. *saecularis* – світський) розумілися перехід церковних і монастирських земель у державну власність, тобто обернення церковної власності у світську, відмова від духовного звання та церковної посади і перехід до світського стану. Згодом зміст цього терміну розширився і під секуляризацією почало розумітись звільнення різних сфер суспільного життя від впливу релігії, церкви, релігійних інститутів, тобто чітке розрізнення між релігійною та секулярною сферами. Держава формувала законодавчі рамки функціонування релігій, правового становища релігійних організацій, використовувала їх мобілізаційний потенціал у власних цілях. Релігія та її інститути зазвичай не виступали в якості суб'єктів політики. Взаємовідносини релігії та політики обмежувались проблемою взаємовідносин церкви та держави. Більш активно релігійний фактор включався у політичний процес в поліконфесійних суспільствах. В цьому плані стає очевидною ідеологічна підтримка конкретною конфесією позиції своєї держави чи титульної нації. Це, мабуть, стає однією з головних її функцій у міждержавних та міжрелігійних відносинах. У зв'язку з цим необхідно зазначити, що конфесії відігравали важливу роль у розгортанні міжнародних конфліктів, а інколи їх позиція могла бути визначальною. Особливим фактором у регулюванні міжконфесійної ситуації у будь-якій країні чи регіоні стає власне діяльність церкви як соціально-політичного інституту. Релігія освячувала і захищала певні політичні порядки, приймала участь у легітимізації влади, виконуючи легітимізуючу, інтегруючу та комунікативну функції.

З ХУІІІ-ХІХ століття в Європі прослідковувалась тенденція до зниження ролі релігійного фактору в міжнародних відносинах. На зміну релігії в якості всеохоплюючого світогляду приходить націоналізм, перетворюючись на особливу "релігію", яка хоча й не передбачала віру в надприродне, але надавала сакрального значення державі-нації та її символам [1].

Після завершення холодної війни, розпаду СРСР та руйнації Ялтинсько-Потсдамської системи змінюється класична політична структура світу, яка склалась після підписання Вестфальського миру в 1648 р. і була заснована на інституті держави як основної структурної одиниці. Це пов'язано з виходом на політичну авансцену нових транснаціональних акторів. Дж. Най, характеризуючи постбіполярну систему, називає її тривимірною, де перший вимір - військово-політичний, на якому США відіграють ключову роль; другий - політико-економічний рівень, на якому ключовими акторами виступають США, ЄС та Японія; третій вимір - транснаціональних політичних відносин, який не регулюється жодною державою, на якому головна роль відводиться транснаціональним акторам [2].

Відокремившись від держави, релігія починає виступати як самостійна і досить могутня політична сила в суспільстві, як новий, транснаціональний актор міжнародних відносин. Зростання значення релігійного фактору в міжнародних відносинах в останній чверті ХХ століття поставило під сумнів положення так званої "теорії політичної модернізації", розробленої представниками американської "соціології розвитку" Г.Елмондом, Дж.Коулменом, Д.Ростоу (середина 60-х рр. ХХ ст.), що виходила з неминучості всеохоплюючої секуляризації політичних структур в процесі здійснення модернізації. Під тиском подій представники "теорії політичної модернізації" змушені були визнати, що не всі країни підуть шляхом секуляризації, що пройшли Європа та США, що секуляризація не є необхідною умовою модернізації. З 1970-х рр. дослідниками використовується термін «нове Середньовіччя» (*neomedievalism*) для означення феномену повернення релігійності до масової свідомості, посилаючись на працю М.Бердяєва «Нове Середньовіччя» (1924 р.), в якій він на підставі дослідження

ритмічної зміни епох приходиться до висновку щодо переходу від раціоналізму Нової історії до ірраціоналізму середньовічного типу [3, с.152]. Як і в епоху середньовіччя, територіальний чинник втрачає особливе значення, оскільки люди отримують можливість вступати в контакти одним з одним безпосередньо, не перетинаючи державних кордонів, а лояльність громадян належить не тільки державі, а транснаціональній релігійній спільноті. Таким чином, як зазначає Е.Хард (2017 р.), десекуляризація та «релігійне відродження» розглядаються як повернення до звичайного світопорядку [4].

В умовах кризи Вестфальської світополітичної моделі зростає значення релігійного фактору, що обумовлюється процесами глобалізації. Глобалізація з її нерівномірністю і неоднозначними наслідками призводить до зростання недержавної свідомості, надзвичайно актуалізує проблему цінностей, норм, ідей, ідеалів та ідентичностей – тобто саме тих проблем, які є центральними для релігії. Зростання «недержавної свідомості» призводить фактично як до рівнозначності свідомості державної та релігійної, так і до підтримки людиною нових релігійних конфесій. Наслідком десекуляризації стає перегляд ролі релігійних акторів в міжнародних відносинах.

Виникнення нової міжнародно-політичної реальності призводить до того, що не тільки нові, але й традиційні суб'єкти – держави починають вступати у взаємодії одна з одною не тільки у зв'язку з взаємодіями між собою, але й з власних внутрішньополітичних проблем. Трансформація міжнародних відносин в світополітичній призводить до виникнення нового предмету дослідження - світової політики як сфери неподільної взаємодії між суб'єктами міжнародних відносин як у зв'язку з їх діями відносно одна одної і рішення глобальних проблем, так і політики кожного з них по відношенню до власних внутрішніх проблем та ситуацій.

В умовах поступового розмивання кордонів між внутрішньою та зовнішньою політикою в дослідженнях міжнародних відносин посилюється політична компонента. В ХХІ столітті релігія міцно закріплюється в політичному дискурсі, з'являється на світовій арені у вигляді системи транснаціональних зв'язків між державами, транснаціональними релігійними рухами, окремими політичними рухами, у вигляді етнорелігійних конфліктів. Релігія стає політичним явищем, включаючись до кола політикозначущих факторів, в масовій свідомості сприймаючись як релігійна ідеологія або «політична релігія», тобто як особлива форма релігії, яка обґрунтовує масові політичні дії [5]. Ця тенденція посилюється завдяки розвитку глобальних засобів масової комунікації.

Тенденція до зростання ролі релігійного фактору в міжнародних відносинах прослідковується з останньої чверті ХХ століття і найчастіше пов'язується з зростанням ролі ісламського чинника. Вказаний підхід є дещо звуженим, і тому вважаємо за необхідне розглядати цю тенденцію в більш широкому контексті. В цьому плані можна погодитись з точкою зору українського дослідника В.Є. Єленського, який визначає серед чинників, що сприяли поверненню релігії на світову арену, не тільки події в ісламському світі, але й євангелічне пробудження, підйом глобального католицизму та неорелігійний бум [6]. До цього переліку слід додати і активізацію ролі російської православної церкви в сучасній світовій політиці, вплив конфуціанства на зовнішню політику КНР, зокрема на китайську концепцію «глобальної відповідальної держави», індуїзму та буддизму на зовнішню політику Індії, а також роль релігійного фактору в етноконфесійних конфліктах. Невипадково, кажучи про «зіткнення цивілізацій», С. Хантінгтон мав на увазі релігії, в числі яких він називає іслам та християнство.

На початку ХХІ століття релігія міцно закріплюється в політичному дискурсі держав, зокрема США, Російської Федерації, КНР та ін. Так, зокрема, в 2013 році при державному департаменті США було створено відділ релігії та глобальних справ (The Office of Religion and Global Affairs) на чолі з Ш.Кейсі. Державний секретар США в

адміністрації президента Б.Обами Д.Керрі в статті «Релігія і дипломатія» пояснював це необхідністю врахування Вашингтоном релігійної динаміки і залучення релігійних акторів [7]. Нова республіканська адміністрація Д.Трампа теж демонструє значну увагу до релігійного фактору, про що, зокрема, свідчили візити президента США в центри світових релігій в травні 2017 року – в Саудівську Аравію, Ватикан та до Єрусалиму. Правлячі кола Російської Федерації активно просувають геополітичні проекти “православного світу” та “руського світу” [8].

Аналіз впливу десекуляризації на сучасні міжнародні відносини дозволяє виявити та охарактеризувати деякі загальні тенденції. Це транснаціоналізація (Х. Казанова, С.Х. Рудольф, П.І. Касаткін, В.В.Наумкін), детериторізація (Х.Казанова, О.Рой) та децентралізація релігій [9].

Децентралізація релігій призводить до формування транснаціональних релігійних спільнот, появи нових релігійних рухів з якісно новими глобально організованими субкультурами, які не асоціюють себе з приналежністю до конкретної території, оскільки їх головною метою виступає реалізація певної мети в глобальному масштабі.

Наслідком детериторізації є зміна інтрарелігійного ландшафту та геополітики світових релігій, зростання кількості прихильників тих чи інших релігій на як на Сході, так і на Заході. Зокрема, християнство втрачає свої “західні” риси і знаходить все більше прихильників на Сході (до 2050 року більшість християн будуть з країн “третього світу”), відбувається детериторізація ісламу, збільшення кількості його прихильників на Заході, в країнах Європи.

Детериторізація тісно пов’язана з транснаціоналізацією, яка характеризується зростанням ролі транснаціональних акторів, спроможних діяти шляхом мобілізації релігійної ідентичності та використання релігійного фактору з метою реалізації власних інтересів. Кожна транснаціональна релігійна система складається з різномірних елементів – як держав, так і релігійних анклавів в кордонах інших держав і транснаціональних релігійних рухів. Транснаціональні впливи здійснюються складними та різномірними засобами, формуючи як вертикальні ієрархічні лідерські моделі (католицька церква), так і безлідерські моделі із складними мережевими структурами (ісламський проект).

Нагадаємо, що професійні сходознавці традиційно розглядали іслам як організуючий фактор в історії Сходу, ядро та мотивуючу силу ісламської цивілізації [10]. Ще наприкінці 70-х років ХХ століття в науковій літературі посилюється увага до ісламської проблематики. Це пояснювалось тим, що активізація “ісламського фактору” в суспільно-політичному житті країн Сходу виявилась повною несподіванкою і свідчила про те, що деякі теоретичні положення відносно ролі та місця релігійних традицій в країнах Сходу не витримали випробування часом. Тим самим дослідники були поставлені перед необхідністю вносити корективи як в свої ісламські концепції, так і в рекомендації для офіційних органів, які займаються безпосереднім проведенням зовнішньої політики. Це викликало необхідність наукового аналізу причин, суті, соціальної бази, політичної спрямованості та перспектив “ісламського відродження”, під яким спочатку розумілося зростання політичної активності під гаслами ісламу як урядів мусульманських країн та міжнародних мусульманських організацій, так і опозиційних груп всередині країн. Згодом зміст цього терміну розширюється. Спостерігається тенденція до визначення ісламського світу в якості єдиного колективного транснаціонального суб’єкту міжнародних відносин [11, с.439].

Оскільки проблема “суб’єктності” ісламу в сучасній системі міжнародних відносин залишається дискусійною, існуючі підходи до неї узагальнюються наступним чином. В межах першого підходу ісламський світ розглядається в якості єдиного колективного суб’єкта, але це передбачає наявність ще одного або декількох контр-

акторів, зокрема Заходу (антитеза Захід-ісламський світ). Другий підхід виокремлює в якості самостійних акторів окремі держави та транснаціональні структури. Третій підхід розглядає іслам в якості транснаціонального політичного гравця і спирається на ідеї екстериторіальності ісламу і концепцію формування “транснаціональної ісламської умми” (O.Uma) – мусульманської спільноти, в якій не існує територіальних, міжетнічних чи міждержавних перепон [11, с.439-441].

Важливим етапом зміни сучасного світу стали події 11 вересня 2001 року, які символізували собою початок нової епохи зіткнення державних і транснаціональних інтересів. З точки зору Ф.Холлідея, ці події стали проявом “ісламського транснаціоналізму”, який і раніше існував в історії в різних формах та проявах і був реконструйований в ХХ столітті «в епоху масових міграцій та Інтернету» [12]. На сучасному етапі на користь глобальної ролі ісламу свідчить, зокрема, його детериторіація. Крім того, іслам володіє підвищеною пасіонарністю та здатністю мобілізувати великі маси людей, є найбільш динамічною з усіх світових релігій.

Таким чином, вплив релігійного фактору на міжнародні відносини має перманентний характер, але на окремих історичних етапах проявляється з різною силою. Загальні тенденції впливу релігійного фактору на міжнародні відносини в контексті їх системної еволюції демонструють системну логіку чергування періодів його зростання і зменшення. В той же час історія свідчить, що, незважаючи на спільні закономірності динаміки ролі релігійного фактору, окремі конфесії впливали на міжнародні відносини по-різному і з різною інтенсивністю.

Десекуляризація як історичний феномен повернення релігії в теорію і практику міжнародних відносин здійснює значний вплив на світову політику, якісно змінюючи поняття релігії та недержавних акторів в міжнародно-політичних дослідженнях. Вплив десекуляризації на природу та характер міжнародних відносин відбувається у глобальному, регіональному, міждержавному, національному та транснаціональному вимірах. Релігія стає інструментом політичної мобілізації, чинником політичної ідентифікації і політичної каталізації.

Постає і потребує подальшої розробки і окремого дослідження питання стосовно інших проявів десекуляризації, а саме евангелічного пробудження, підйому глобального католицизму, неорелігійного буму та активізації ролі російської православної церкви в сучасних міжнародних відносинах, зокрема в контексті українсько-російських відносин, що сприятиме позиціонуванню України як держави, що має досвід міжконфесійного діалогу.

Список використаної літератури

1. Митрофанова А. В. Религиозный фактор в мировой политике и проблема «цивилизаций» [Электронный ресурс] / А. В. Митрофанова // Век глобализации. -2008. - Вып. 1. – Режим доступа : <http://www.socionauki.ru/journal/articles/129831/> ; Mitrofanova A. V. Religioznyy faktor v mirovoy politike i problema «tsivilizatsiy» [Yelektronniy resurs] / A. V. Mitrofanova // Vek globalizatsii. -2008. - Vyp. 1. – Pezhim dostupa : <http://www.socionauki.ru/journal/articles/129831/>
2. Nye J. The Paradox of American Power: Why the World’s Only Superpower Can’t Go it Alone [Electronic resource] / J. Nye. – Oxford : University Press, 2002. - Mode of access : http://lisd.princeton.edu/sites/lisd/files/Nye_Lecture.pdf ;
3. Толкачев В. В. Религиозный фактор в современных международных отношениях / В. В. Толкачев // Негосударственные участники мировой политики : учеб. пособ. / под ред. М. М. Лебедевой, М. В. Харкевича. – Москва : Аспект Пресс, 2013. – С.151-162 ; Tolkachev V. V. Religioznyy faktor v sovremennykh mezhdunarodnykh otnosheniyakh / V.V.Tolkachev // Negosudarstvennye uchastniki mirovoy politiki : ucheb. posob. / pod red. M. M.Lebedevoy, M. V. Kharkevicha. – Moskva : Aspekt Press, 2013. – S.151-162

4. Hurd E. S. Narratives of de-secularization in international relations [Electronic resours] / E. S. Hurd. // Intellectual History Review. - 2017. – Vol. 27, Issue 1 : Narratives of Secularization. – P. 97-113 – Mode of access : <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17496977.2016.1255462> ;

5. Veer van der P. Political Religion in the Twenty-first Century / P. van der Veer // International Order and the Future of World Politics / ed by T. V. Paul, J. A. Hall. – Cambridge : Cambridge University Press, 1999. – P. 311–327

6. Еленский В. Е. Религия в глобальной политике: конец XX – начало XXI века. [Электронный ресурс] / В. Е. Еленский // Центр религиоведческих исследований "РелигиоПолис". – Режим доступа : <http://www.religiopolis.org/documents/3292-ve-elenskij-religiya-v-globalnoj-politike-konets-hh-nachalo-hhi-vekov.html> ; Yelenskiy V. Ye. Religiya v globalnoy politike: konets KhKh – nachalo KhKh1 veka. [Elektronnyy resurs] / V. Ye. Yelenskiy // Tsentr religiovedcheskikh issledovaniy "ReligioPolis". – Pezhim dostupu : <http://www.religiopolis.org/documents/3292-ve-elenskij-religiya-v-globalnoj-politike-konets-hh-nachalo-hhi-vekov.html>

7. Kerry J. Religion and Diplomacy: Toward a better understanding of Religion and Global affairs [Electronic resource] / J. Kerry // America. - 2015. - September 14. – Mode of access : <http://www.americamagazine.org\issue\religion-and-diplomacy>

8. Касаткин П. И. Русская православная церковь как актор современной мировой политики [Электронный ресурс] / П. И. Касаткин // Вестник МГИМО-Университета. - 2010. - №1. – С. 257. – Режим доступа : <http://www.vestnik.mgimo.ru/sites/default/files/vestnik/2010-10-1.pdf> ; Kasatkin P. I. Russkaya pravoslavnaya tserkov kak aktor sovremennoy mirovoy politiki [Elektronnyy resurs] / P. I. Kasatkin // Vestnik MGIMO-Universiteta. - 2010. - №1. – S. 257. - Pezhim dostupa : <http://www.vestnik.mgimo.ru/sites/default/files/vestnik/2010-10-1.pdf>

9. Casanova J. Globalizing Catholicism and the Return to a «Universal» Church / J. Casanova // Transnational religion and fading states / ed. by S. Rudolph, J. Piskatori. – Boulder (Co.) : Westview, 1997. – P. 121-143

10. Said E. W. Orientalism : 25th anniversary edition With a New Preface by the Author / E. W. Said. – New York : Vintage Books, 2003. – 394 p.

11. Наумкин В. В. Ислам как коллективный игрок / В. В. Наумкин // Современная мировая политика. Прикладной анализ / отв. ред. А. Д. Богатуров. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : Аспект Пресс, 2010. – С. 438-456 ; Naumkin V. V. Islam kak kollektivnyy igrok / V. V. Naumkin // Sovremennaya mirovaya politika. Prikladnoy analiz / отв. red. A. D. Bogaturov. – 2-e izd., ispr. i dop. – Moskva : Aspekt Press, 2010. – S. 438-456

12. Halliday F. The Middle East in International Relations. Power, Politics and Ideology / F. Halliday. - Cambridge : Cambridge University Press, 2012. – 374 p.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2017 р.

O. Koppel, O. Parkhomchuk

DESECULARIZATION IN INTERNATIONAL RELATIONS

The article examines the nature and dynamics of the role of religion in international relations within the context of desecularization as megatrend of world politics. Desecularization in international relations appears as an historical phenomenon bringing religion in the theory and practice of international relations. Religion neither left politics and public life and now is reintegrated into international relations. Also in this research, characteristics are given to the narratives of desecularization in international relations.

It also highlights the nature and dynamics of the religious factor as the multilayer system phenomenon considered as three dimensions – space, time and content. The influence of religious factor on the international relations is studied. In particular, it outlines its basic functions.

Defined are levels of dependence of religious factor on the character of international systems within frames of its historical development type, structural characteristics and their system cross relations, specific features at the definite stage of international system evolution.

The activity of some religions as actors of world politics is considered. It also highlights the role of the religious systems which appears on the world scene in the form of transnational communications between states, separate groups, communities and political movements. These connections are established 'over' the state lines, creating an additional transnational system of interconnections.

The article explore how a religion factor is shaping US foreign religious policy and practice, specific aspects of contemporary US foreign policy, the new US religion bureaucracy in the Department of State.

Special attention is drawn to the politization of Islam and the rise of Islamic fundamentalism, to the role of radical Islamism.

As a result, some recommendations are provided in order to improve the efficiency of Ukraine's activity concerning the regulation of the inter-state conflict with Russia.

Key words: *desecularization, religious discourse, religious factor, international relations, world politics.*

УДК 321:35.072.22

І.В. Кушнар'ов

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ПОЛІТИЧНА КОРУПЦІЯ»

Поняття політичної корупції визначено через призму методології неоінституціоналізму. Політична корупція охарактеризована як деструктивний політичний інститут. Акцентовано на підривному, партикулярному характері політичної корупції. Констатовано тіньовий, латентний характер корупційних практик у політиці. Аргументовано руйнівний вплив політичної корупції на стабільність будь-якої інституціональної системи. Доведено спрямованість політичної корупції на звуження публічного простору, ускладнення циркуляції еліт і створення монополізму на політичному ринку. Підкреслено рентозорієнтований опортуністичний тип поведінки політичних акторів у межах корупційних практик.

Ключові слова: *політична корупція, методологія політологічного дослідження, неоінституціоналізм, неформальні політичні інститути.*

Головна проблема, котра виникає при зверненні до терміна «політична корупція» – це багатогранність дослідницьких підходів, методик, і, як наслідок, нечіткість категоріального апарату. Якщо витрактувувати поняття «політична корупція» через призму його етимології, то англomовний термін «*political corruption*» утворений із грецького *πολιτική* (мистецтво управління державою) та латинського *corruptio* (псування). Якщо тлумачити це буквально, то політична корупція постає як підривна діяльність щодо держави як основного інституту політичної системи, гаранта її стабільності. Відповідно недержавні інституції ніби-то є поза можливою залученістю до корупційних дій. Але цей умовивід, що випливає з етимології поняття політична корупція, з позицій сучасної політичної науки видається неповним, адже суб'єкно-об'єктні характеристики корупційних дій у новітній політиці є значно ширшими.

Окрім цього, на тлумачення сутності політичної корупції впливає те, під кутом зору якої науки конструюється визначення. Це зумовлене тим, що політична корупція перебуває у площині дослідницького аналізу не лише політичної (В. Асфайло, Л. Березинський, І. Валюшко, В. Дерега, Г. Кохан, Є. Невмержицький, П. Радько та ін.), але і юридичної (Р.-В. Кісіль, М. Мельник та ін.), науки державного управління (Д. Клименко, А. Тіньков та ін.) тощо. Визначальним для тлумачення концепту «політична корупція» є її методологія, з позицій якої розглядається предмет дослідження, адже неоінституціоналізм розглядає політичну корупцію як інститут, символічний інтеракціонізм сконцентровується на аналізі соціальних взаємодій корупційного характеру, аксіологічний підхід виходить зі значимих для суспільства антикорупційних цінностей і т. д.

Досліджень, які б комплексно розглядали відмінності у підходах до сутності політичної корупції, у вітчизняній політичній науці на сьогодні немає. Водночас у більшості наукових праць про політичну корупцію дослідники пропонують своє розуміння поняття. Відсутність нормативно-врегульованого визначення поняття «політична корупція» та численна кількість інтерпретацій ще більше актуалізує поставлене нами наукове завдання запропонувати авторську політологічну теоретико-методологічну концептуалізацію поняття «політична корупція».

Найперше, звернемося до уже представлених у науці визначень політичної корупції. Так, на думку А. Тінькова [13, с. 229–230], термін «політична корупція» охоплює чотири основні тлумачення: 1) незаконні дії у сфері політики; 2) державна практика, яка може бути легальною, але мати неетичний характер; 3) конфлікт інтересів у високопосадовців; 4) політичні дії, які не відповідають інтересам суспільства. Корупція, на думку дослідника, стає політичною, бо «саме політичні структури роблять можливими або часто навіть вимагають корупційних діянь» [13, с. 230]. До рис політичної корупції дослідник відносить: 1) клієнтизм; 2) порівняно вузьке суб'єктно-об'єктне коло; 3) не завжди виражене саме матеріалізоване втілення; 4) універсальність (охоплення усіх сфер суспільного життя) політичної корупції; 5) завуальований характер, який практично не є очевидним для пересічного громадянина та ін. риси. Тут найперше хотілося б зауважити щодо «порівняно вузького суб'єктно-об'єктного кола», яке, на нашу думку, охоплює невузьке коло індивідуальних і колективних (групових) акторів. Сюди, на нашу думку, відносяться не лише особи, наділені повноваженнями приймати політичні рішення або долучатися до прийняття таких рішень, а й недоброчесні виборці, члени політичних партій, великі бізнес-групи та ін.

Експерт із прозорості фінансування політичних партій А. Волошина під політичною корупцією розуміє «нелегітимне використання учасниками політичного процесу та носіями публічної влади їх можливостей і повноважень із метою отримання особистих і групових вигод» [11, с. 7]. Корінь політичної корупції дослідниця вбачає найперше у проблемі прозорості фінансів політичних партій [11, с. 6]. Цінність такого формулювання полягає розширенні дослідницею кола суб'єктів політики, не звужуючи його, як це характерно для окремих дослідників, до державних високопосадовців. До прикладу, В. Березинський визначає політичну корупцію, як «використання особою, яка займає державну посаду, довірених йому державно-владних повноважень і прав, службового становища і статусу в системі державної влади, статусу органу державної влади, який він представляє, з метою протиправного отримання особистої та (або) групової, у тому числі й на користь третіх осіб, політичної вигоди [2, с. 59]. У цьому визначенні виражено акцентується лише на таких суб'єктах політичної корупції як «особи, які займають державні посади».

Г. Кохан визначає політичну корупцію як «поведінку державних посадовців, яка відхиляється від повноважень і обов'язків, які передбачені займаною посадою, що

шкодить інтересам держави та суспільства задля досягнення особистої вигоди або переваг матеріального та/або нематеріального характеру для певної групи осіб, наприклад, політичної партії» [6, с. 491]. Зауважимо, що це визначення, з його акцентом на державних посадовцях і поведінці, також не охоплює, на нашу думку, інших можливих суб'єктів політичної корупції. Водночас визначення Г. Кохан узгоджене з тлумаченням, закріпленим документами 34-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН (17.12.1979 р.) широкого визначення корупції: «корупція – це виконання посадовою особою яких-небудь дій або бездіяльність під час здійснення посадових обов'язків, – як результат вимагання чи одержання подарунків, обіцянок чи стимулів, та їх незаконного отримання кожного разу, коли має місце ця дія або бездіяльність» [9, с. 5–12]. На нашу думку, за чотири десятиліття після конструювання ООН цього визначення, воно потребує перегляду в частині розширення кола учасників корупції та можливих форм корупційних дій, які можна було б спроектувати, зокрема, й на політичну корупцію.

В. Дерєга звертає увагу, що: 1) «до політичної корупції відносяться дії, що пов'язані з політичною сферою: виборчий процес, законотворчий, приватизаційний, бюджетний» [3, с. 73]; 2) особливістю політичної корупції є її «сприйняття як невід'ємної частини політичного менеджменту і політичних технологій», а за певних обставин політична корупція може «набувати рис легітимності» [3, с. 74]; 3) найбільш небезпечні форми корупційних злочинів існують у країнах, які знаходяться в перехідному періоді, «демократизація може послабити владу та легітимність політичних інституцій, створивши таким чином умови для більш масштабних форм корупції» [3, с. 73]. Можна припустити, що у цьому авторському розумінні політична корупція розуміється як технологія (радше – антитехнологія) політичного процесу, яка застосовується в широкому комплексі політичних процесів.

Д. Клименко пропонує авторське розуміння дефініції політичної корупції з позицій державно-управлінської науки та проектує авторську дефініцію саме на державне управління: «отримання або надання суб'єктом політичної системи матеріальної чи нематеріальної винагороди (або обіцянка надання такої винагороди), маніпулювання чинним законодавством, використання особою наданих їй державно-владних повноважень або інші не передбачені законодавством діяння з метою здійснення цілеспрямованого впливу на процеси формування та реалізації державної політики у власних корисливих цілях» [5]. Це визначення з огляду на його звужену об'єктно-предметну сферу не охоплює усього комплексу корупційних дій у політиці.

З позицій юридичної науки, а саме через призму категорії «правопорушення», тлумачить політичну корупцію М. Мельник: «сукупність різних за своїм змістом і ступенем суспільної небезпеки корупційних правопорушень, які вчиняються для досягнення політичних цілей або надання останнім пріоритету над іншими» [7]. Дослідник акцентує, що корупційними є «посадові зловживання суб'єктів, наділених політичною владою (політичних і державних діячів, публічних службовців вищого рівня), спрямовані на досягнення політичних цілей (утримання та зміцнення влади, розширення владних повноважень) та/або з метою збагачення» [8, с. 69]. Ми погоджуємося з акцентом на протиправному характері корупційних дій чи бездіяльності, але маємо застереження щодо суб'єктного кола таких правопорушників.

Ще одна із наукових варіацій визначення політичної корупції із позицій юридичної науки (зокрема філософії права) належить Р.-В. Кісіль. Політичну корупцію представлено як підсистему корупційних правопорушень, особливу форму корупційної деліквенції (правопорушення), яка є комплексом деструктивних трансформацій у сфері функціонування вищих органів державної влади, пов'язаних із реструктуризацією парадигми соціально-правових цінностей у державі [4].

Політичний аспект корупції український політолог Є. Невмержицький вбачає у корумпованих формах політичної боротьби кланів, партій, еліт і окремих осіб за владу [10, с. 17]. Це ж визначення підтримує і П. Радько [12, с. 256]. До проявів політичної корупції Є. Невмержицький відносить «незаконний лобізм, протекціонізм, торгівлю впливом, незаконне використання грошових і товарних потоків на виборчі компанії та інші політичні цілі під майбутні дивіденди: державні посади, фінансові пільги, одержання держзамовлень, квот, кредитів та інших привілеїв» [10, с. 17–18].

Як складову частину «процесу делегітимації влади» розглядає політичну корупцію В. Асфайло [1, с. 12]. Це випливає з оцінки політичної корупції як «цілком нелегітимного використання політиками та чиновниками (учасниками політичного процесу й публічного адміністрування) власних повноважень і можливостей із метою отримання незаконної вигоди» [1, с. 12].

Проведений аналіз авторських визначень політичної корупції вітчизняними та українськими дослідниками уможливив низку висновків.

Оскільки ми вважаємо саме неоінституціоналізм найбільш відповідною сьогоденню методологією для вивчення політичної корупції, то вважаємо за доречне визначати політичну корупцію через призму політичних інститутів, зокрема неформальних. Політична корупція є прикладом деструктивних неформальних інститутів, які засновані на партикулярних нормах і правилах, відстоюють пріоритет окремих (локальних) інтересів і цінностей над загальними. Фактично, політична корупція постає як заперечення універсалізму (якщо опиратися на відому дихотомію Т. Парсонса «універсалізм – партикуляризм»).

Політичну корупцію можна характеризувати як:

- прояв тіньової, неформальної політики; тобто це латентна політика (прихована, непублічна, непрозора частина політичного процесу);
- підривний механізм, який посягає на стабільність будь-якої інституціональної системи;
- загрозу національній безпеці держави, яка зумовлює неформальну інституціоналізацію, подальшу деградацію державних інститутів;
- практику, спрямовану на звуження публічного простору, ускладнення циркуляції еліт і створення ситуації монополії на політичному ринку;
- стійкий тип рентозорієнтованої опортуністичної поведінки політичних акторів, спрямованої на реалізацію владних інтересів і набуття матеріальної користі від участі у політичному процесі;
- комплекс неформальних норм, які структурують, обумовлюють дії політичних акторів, і суперечать колективним ідеалам, цілям, увиразнених у формальних інститутах;
- закритий від громадськості вид політичних практик у непублічному полі комунікації;
- неформальний інститут, який витісняє формальні, демократично легітимізовані інститути, частково захоплюючи їх або наповнюючи їх середовище; тобто це процес заміщення формальних інститутів, неформальною інституціоналізацією;
- систему соціальних правил, зазвичай неписаних, що створені та виконуються за межами офіційно дозволених каналів. Механізм політичної корупції опирається як на правові норми, які уможливають зловживання та містять правові прогалини, так і, більшою мірою, на неформальні правила.

З вищесказаного випливає авторське визначення політичної корупції. Політична корупція – це деструктивний різновид неформальних інститутів підривного партикулярного характеру, який зумовлює неправомірне використання суб'єктами політичного процесу з корисливих мотивів ресурсів влади в позасуспільних інтересах,

приватизацію публічних ресурсів за умов слабкості формальних і конструктивних неформальних інститутів.

Список використаної літератури

1. Асафайло В. В. Інституційний та комунікативний виміри протидії політичній корупції / В. В. Асафайло // S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe – 2017. – № 2. – С. 12–15 ; Asafailo V. V. Instytutsiyni ta komunikatyvnyi vymiry protydii politychnii koruptsii / V. V. Asfailo // S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe – 2017. – № 2. – S. 12–15

2. Березинський Л. В. Ризик політичної корупції як чинник функціонування державної влади в умовах проблемної державності / Л. В. Березинський // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія. – 2012. – Вип. 192, Т. 204. – С. 58–61 ; Berezynskiy L. V. Ryzyk politychnoi koruptsii yak chynnyk funktsionuvannia derzhavnoi vlady v umovakh problemnoi derzhavnosti / L.V. Berezynskiy // Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly]. – 2012. – Vyp. 192, T. 204. – S. 58–61

3. Дереха В. В. Політична корупція: визначення та особливості / В. В. Дереха // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія. – 2009. – № 97, Т. 110. – С. 72–76 ; Dereha V. V. Politychna koruptsiia: vyznachennia ta osoblyvosti / V. V. Dereha // Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly]. Ser. : Politolohiia. – 2009. – № 97, T. 110. – S. 72–76

4. Кісіль Р.-В. В. Політична корупція як фактор стагнації вітчизняного публічного механізму / Р.-В. В. Кісіль // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2016. – № 1. – 356–363 ; Kisil R.-V. V. Politychna koruptsiia yak faktor stahnatsii vitchyznianoho publicлноho mekhanizmu / R.-V. V. Kisil // Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnykh sprav. – 2016. – № 1. – 356–363

5. Клименко Д. Політична корупція в державному управлінні: наукові дефініції / Д. Клименко // Демократичне врядування. – 2010. – № 5. - Режим доступу : http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik5/fail/+Klymenko.pdf ; Klymenko D. Politychna koruptsiia v derzhavnomu upravlinni: naukovi definitsii / D. Klymenko // Demokratychne vriaduvannia. – 2010. – № 5. - Rezhym dostupu : http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik5/fail/+Klymenko.pdf

6. Кохан Г. Політична корупція / Г. Кохан // Політологія : навч. енцикл. словн.-довід. / за наук. ред. Н. М. Хоми. - 2-ге вид. – Львів : Новий Світ-2000, 2015. – С. 391–393 ; Kokhan H. Politychna koruptsiia / H. Kokhan // Politolohiia : navch. entsykl. slov.-dovid. / za nauk. red. N. M. Khomy. - 2-he vyd. – Lviv : Novyi Svit-2000, 2015. – S. 391–393

7. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії : моногр. / М.І. Мельник. – Київ : Атіка, 2001. – 304 с. ; Melnyk M. I. Koruptsiia: sutnist, poniattia, zakhody protydii : monohr. / M. I. Melnyk. – Kyiv : Atika, 2001. – 304 s.

8. Мельник М. Політична корупція: сутність, чинники, засоби протидії / М. Мельник // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 7. – С. 67–72 ; Melnyk M. Politychna koruptsiia: sutnist, chynnyky, zasoby protydii / M. Melnyk // Natsionalna bezpeka i oborona. – 2009. – № 7. – S. 67–72

9. Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію / упоряд. М. І. Камлик. – Київ : Школяр, 1999. – 478 с. ; Mizhnarodni pravovi akty ta zakonodavstvo okremykh krain pro koruptsiu / uporiad. M. I. Kamlyk. – Kyiv : Shkoliar, 1999. – 478 s.

10. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичний феномен : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : спец. 23.00.09 / Євген Васильович Невмержицький; Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса. – Київ, 2009. – 35 с. ; Nevmerzhytskyi Ye. V. Koruptsiia yak sotsialno-politychnyi fenomen : avtoref. dys. ... d-ra polit. nauk : spets. 23.00.09

/ Yevhen Vasylovych Nevmerzhytskyi; In-t polit. i etnonats. doslidzhen im. I. F. Kurasa. – Kyiv, 2009. – 35 s.

11. Політична корупція: як розпізнати та подолати: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. К. С. Давиденка. – Київ : Ейдос, 2016. – 52 с. ; Politychna koruptsiia: yak rozpiznaty ta podolaty: navch.-metod. posib. / za zah. red. K. S. Davydenka. – Kyiv : Eidos, 2016. – 52 s.

12. Радько П. Політична корупція в Україні: традиції і сучасність / П. Радько // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – 2010. – Вип. 20. – С. 251–264 ; Radko P. Politychna koruptsiia v Ukraini: tradytsii i suchasnist / P. Radko // Suchasna ukrainska polityka. Polityky i politolohy pro nei. – 2010. – Вуп. 20. – С. 251–264.

13. Тіньков А. Політична корупція в системі державного управління: українські реалії / А. Тіньков // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2010. – № 1. – С. 227–234 ; Tinkov A. Politychna koruptsiia v systemi derzhavnoho upravlinnia: ukrainski realii / A. Tinkov // Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. – 2010. – № 1. – С. 227–234.

Стаття надійшла до редакції: 30.09.2017 р.

I. Kushnarov

CONCEPTUALIZATION OF «POLITICAL CORRUPTION»

Neo-institutionalism is identified as the most appropriate methodology for studying political corruption. Accordingly, political corruption is characterized by the author through the prism of political institutions, in particular - informal ones. The erroneousness of identification of informal institutions exclusively with destructive influence on the state, in consideration of the presence of different types of it (constructive, destructive) is emphasized. Political corruption is determined to be an example of destructive informal institutions. They are established on the particular norms and regulations, defending priority of separate (local) interests and values over general. An inference is drawn that political corruption stays as a denial of universalism (if basing on T. Parson's dichotomy "universalism- particularism").

It is substantiated that political corruption may be described as:

– the manifestation of shadow informal politics; that is latent politics (hidden, non-public, nontransparent part of the political process);

– the seditious mechanism, that impinges on the stability of any institutional system;

– the threat to the national security of the state, which stipulates informal institutionalization, further degradation of state institutions;

– practice directed on narrowing public space, complicating elites' circulation and creation of monopoly situation on the political market;

– stable type of rent-oriented opportunistic behavior of political actors, directed at the realization of own interests and acquiring of material benefits from participation in the political process;

– the complex of informal norms, which present in a structured fashion and stipulate actions of political actors and contradict collective ideals, goals, expressed in formal institutions. This is informal institution which supersedes formal democratically legitimized institutions, partly seizing them or fulfilling their environment, thus that is a process of substitution of formal institutions with informal institutionalization;

– type of political practices in the nonpublic field of communication closed from publicity;

– the system of social rules, usually non-written, which are created and implemented outside officially allowed channels. Mechanism of political corruption basing on both legal norms, enabling abuse and having legal gaps, and bigger on informal rules.

Author's vision of political corruption is presented. It is determined as a destructive type of informal institution of seditious particular character, which stipulates the unjustified use of power resources in extra-social interests, privatization of public resources under conditions of the weakness of formal and constructive informal institutions.

Key words: political corruption, methodology of political research, neo-institutionalism, informal political institutions.

УДК 328.122(477)

Є.Ю. Левенець

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ КОАЛІЦІЙ В УКРАЇНІ

Проаналізовано фактори, які впливають на формування парламентських коаліцій в Україні. Серед них – наявність неопатримоніального (гібридного) політичного режиму, підміна формальних інститутів неформальними, недостатній рівень «інституціоналізації влади». Тому нестабільність парламентських коаліцій в Україні є логічним наслідком девальвації ролі парламенту як політичного інституту.

Ключові слова: парламентська коаліція, формальні та неформальні політичні інститути, гібридний (неопатримоніальний) політичний режим.

Одним з яскравих проявів сучасної вітчизняної політики є систематичне порушення парламентських процедур і спори про наявність (відсутність) парламентської коаліції, що обертається вкрай низьким рівнем довіри до парламенту і низькою легітимністю власне парламентських рішень. При цьому у суспільстві поширеною є думка, що стан парламенту відображає стан суспільства. Проте наскільки об'єктивною є подібна розбалансованість парламенту? Чи могла Україна мати якісно інші парламентські коаліції? Підстави їх утворення і функціонування проаналізуємо в межах цієї публікації.

Підходи до визначення поняття «політична коаліція». У політичній науці поняття «політична коаліція» належить до сфери розподілу владних ресурсів і стосується насамперед політичних груп, які мають спільні (в ідеалі) політичні інтереси. При цьому науковці зазвичай оперують поняттями «політичні коаліції», «парламентські коаліції» та «урядові коаліції», «політичні блоки».

«Коаліції – це групова впорядкованість в просторі боротьби за владу. Тут визначаються правила, угоди і уявлення про те, хто яку позицію може займати, хто може утримувати бажану позицію і хто її може змінювати. Досягаються угоди і закріплюються норми, що вважати правильним, належним, ефективним і належним. Виробляються тимчасові угоди про те, як слід взаємодіяти і пристосовувати свою поведінку один до одного, як починати і закінчувати взаємодії, як дотримуватися прийнятих на себе зобов'язання. Узгоджуються і взаємність перспектив, і взаємодоповнюючі ролі» [1, с. 20].

По суті продовженням політичних коаліцій є парламентські коаліції. На думку В. Мироненка, «під парламентською коаліцією слід розуміти угоду політичних партій, представлених у законодавчому органі, щодо формування уряду, визначення програми його діяльності, розподілу посад між її учасниками в органах законодавчої і виконавчої влади та механізми сприяння діяльності коаліційного уряду» [1, с. 23].

Поряд з поняттям «політична коаліція» науковці артикулюють поняттям «політичний блок». За твердженням Т. Шмачкової, «політичний блок – це відображення блоку соціального. Блок визначається як досить стабільна система відносин панування, спілок, поступок різних соціально-політичних груп (домінуючих і підлеглих). Усередині політичного блоку місця і ролі свідомо нерівні: домінуюча група (партія) нав'язує свої фундаментальні інтереси і концепції економіко-соціального та політичного розвитку;

«Союзні» групи найчастіше виявляють свій основний інтерес в досягненні всім блоком гегемонії в партійній системі; групи-«реле», займаючи навіть дуже підлегле місце, можуть відігравати важливу роль у популяризації загального компромісу, запропонованого блоком (функція «паблісіті»). Вся ця структура будується за участю самих підлеглих, зазвичай явно міноритарних компонентів, чий інтерес найменш задоволений, хоча і приймаються в якійсь мірі до уваги. Останні беруть участь в блоці в силу обставин, які змушують їх робити це. На відміну від властивої блоку структури домінант і диктату критеріями коаліції (союзу) є консенсус і компроміс, баланс інтересів і рівноправність всіх партнерів незалежно від масштабів їх впливу» [2].

Тобто формування коаліцій та блоків – це необхідна умова для реалізації групових інтересів у політиці незалежно від типу партійної системи чи форми державного правління. Водночас особливості їх формування та діяльності істотно відрізняються в сталих демократіях та країнах молоді демократії. Це обумовлено, на наш погляд, специфікою наявних політичних інститутів.

Специфіка формування політичних інститутів в Україні. Політичні інститути поділяються на чотири типи: інститути законодавчої влади, інститути виконавчої влади, інститути судової влади, інститути примусу. При цьому, в залежності від типу політичного режиму, мета створення кожної з цих груп інституцій значно відрізняється. «У понятті політичного інституту поєднані організаційний і нормативний аспекти: відповідними інституціями можуть бути установи й організації та правила і норми, згідно з якими дані політичні утворення функціонують» [3, с. 105].

В Україні процеси політичної інституціоналізації характеризуються експортом демократичних інститутів. Зокрема, в основу Конституції 1996 р. була покладена модель 5-ї Республіки у Франції. Тобто в Україні була запроваджена напівпрезидентська республіка, яка до Конституційної реформи 2004 р. і в період 2010-2014 рр. характеризувалася як президентсько-парламентська, а в період 2004 – 2010 рр. і з 2014 р. характеризується як парламентсько-президентська республіка.

Проте імплементація імпортованих демократичних інститутів в Україні обумовлена іншими соціально-економічними процесами. Подібне поєднання політичних інститутів і соціокультурних характеристик суспільства унеможливило утвердження в Україні лінійної моделі розвитку, як це відбулося в країнах ЦСЄ.

Відтак в Україні утвердився неопатримоніальний (гібридний) режим, для якого характерна суміш демократичних і авторитарних організаційних рис, які формально суперечать одне одному. Гібридний режим характеризується співіснуванням номінально демократичних інститутів – багатопартійною системою, конкурентними виборами, законодавчим органом – із постійними практиками авторитарного управління. Останній призводить до систематичної зміни правил, забезпечених демократичними принципами. У той час як специфічне поєднання формальних і неформальних інститутів на сьогодні широко визнається характерною рисою цих режимів, більше оспорюється представлення новизни гібридних режимів на політичній мапі світу [3, с. 99-100].

В основі пострадянського неопатримоніалізму як політико-економічного порядку, який визначає характеристики політичних режимів і механізми державного управління, лежать наступні принципи: отримання ренти представляє собою головну мету і основну мету отримання управління державою на всіх рівнях; механізм влади і управління тяжіє до ієрархії («вертикаль влади») з єдиним центром прийняття рішень, які прагнуть до монопольного положення; автономія економічних і політичних акторів всередині країни по відношенню до даного центру носить умовний характер і може бути довільно змінена і / або обмежена; формальні інститути, які визначають рамки здійснення влади і управління, являють собою побічний продукт розподілу ресурсів всередині «вертикалі влади»: вони мають значення як «правила гри» лише тією мірою, в якій сприяють (або як мінімум не перешкоджають)

вилученню ренти; апарат управління в рамках «вертикалі влади» розділений на конкуруючі за доступ до ренти організовані структури і неформальні кліки [4, с. 10-11].

Якщо поглянути на безліч «нових демократій» 90-х рр. ХХ ст. (як трактувалися тодішніми вченими новостворені та перехідні держави), то саме «пошкодження» конституційно-правових засад і часткова нейтралізація механізмів стримування влади – є провідною проблемою цих країн на шляху демократичної консолідації, а також ознакою, що найчастіше характеризує гібридні режими. Нехтування ліберально-конституційними механізмами, яке часто виправдовується посиленням на принципи прямої демократії, знаходиться в тісному відношенні з центральною особливістю гібридного типу режиму. Мова йде про спосіб інституціоналізації, який вирізняє гібридний режим від усіх інших типів політичного режиму, а його демократичний субтип – від конституційно-правової (ліберальної) демократії [5, с. 20].

Подібна логіка лягла в основу формування парламентських коаліцій. Тобто в державі є неформальне інституційне «ядро» (в Україні воно представлене фінансово-промисловими групами – Є.Л.), які й сформували фактичну конституцію неопатримоніального політико-економічного порядку, навколо якого правлячими групами формується «оболонка» таких формальних інститутів, як офіційна конституція та система електорального відбору. Ця «оболонка», за висновком В. Гельмана, аж ніяк не є тільки лише «димовою завісою», покликаною прикрити непривабливий вигляд неопатримоніалізму: вона є інструментом «авторитарного поділу влади» (authoritarian powersharing), почасти знижує ризики зміни режиму і підтримує баланс сил акторів, що входять до складу «виграшної коаліції» [4, с. 31-32].

Якщо екстраполювати ці процеси на вітчизняну суспільно-політичну дійсність, то принципи демократії як то поділ влади, демократичні вибори та інші форми політичної участі, політичний плюралізм, зафіксовані у конституції, були накладені на несформоване громадянське суспільство. Іншими словами, громадяни не мали навичок користування наданими їм політичними правами. Саме тому в Україні найрозвиненішою формою політичної участі стали вибори до представницьких органів влади, а не членство у політичних партіях. Однак за наявності неефективних форм політичної відповідальності політичних акторів вибори – як форма політичної участі не стали ефективним механізмом впливу на органи державної влади. Очевидно, що для ефективного впливу суспільства тільки виборів виявилось вкрай недостатньо. Наслідком подібної невідповідності стало фактичне витіснення на периферію організацій громадянського суспільства, профанація партійної системи і формування описаного вище неопатримоніального режиму.

Суть в тім, що процеси первинного нагромадження капіталу в Україні відбулися у вкрай стислі терміни. Адже, знову ж таки на відміну від країн сталої демократії – де ці процеси є результатом так само більш, ніж столітнього історичного процесу, в Україні нагромадження капіталу відбулося за рахунок роздержавлення колективної власності. Залишимо поза увагою у який спосіб відбувалися ці процеси, але наслідком стала диспропорція (фактично прірва) між рівнем розвитку громадянського суспільства і фінансово-економічним сектором суспільства. Внаслідок вкрай сумнівної з точки зору соціальної справедливості моделі приватизації (в Україні була застосована «ваучерна модель») відбулася монополізація економіки доволі консолідованими фінансово-промисловими групами (ФПГ) [6]. Їх кількість вар'юється від кількох десятків (за президентства Л. Кучми) до п'яти-семи (за президентства В. Януковича) [7]. За своїми фінансовими можливостями їх вплив неспівмірний з впливом громадських організацій. Цілком логічно, що у цьому своєрідному суперництві по «відвойовуванню» сфер компетенції у держави перемогу здобули саме ФПГ. Наслідком стало формування «під себе» механізмів електорального відбору, коли головним критерієм вибору тієї чи іншої

виборчої системи став критерій її спроможності гарантувати збереження влади фінансово-промислових груп у представницьких органах влади. А суспільство, по суті, опинилося на периферії процесів здійснення державної політики.

Тобто у випадку України, маючи неопатримоніальний (олігархічний) різновид гібридного режиму, призначенням інституцій є, по-перше, гарантія відтворення влади фінансово-промислових груп, по-друге, для легітимації влади фінансово-промислових груп, по-третє, їх зовнішня форма, яка виявляється у публічних коаліційних угодах, все ж покликана надати зовнішньої легітимності політичному режиму (для своєрідного «збереження обличчя перед Заходом»).

Формальні та неформальні коаліції українського парламенту. Зауважимо, що поняття «парламентська коаліція» відсутнє у законодавстві країн світу, оскільки створення парламентської коаліції майже не регулюється законодавчо. В Україні Конституція передбачає створення за результатами виборів і на підставі узгодження політичних позицій коаліції депутатських фракцій, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України (ст. 83). Поняття коаліції визначалося також у Законі України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р., відповідно до ст. 61 якого було визначено, що коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді – це сформоване за результатами виборів і на підставі узгоджених політичних позицій та на засадах, встановлених Конституцією України і Регламентом, об'єднання депутатських фракцій, народних депутатів, до якого входить більшість народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради.

Крім того поняття «коаліція» зафіксовано у деяких нормах законодавства. Так, у рішенні Конституційного Суду України у справі про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України від 17 вересня 2008 р. зазначено, що під коаліцією слід розуміти: «сформоване на встановлених Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України засадах об'єднання за результатами виборів кількох депутатських фракцій, кількість народних депутатів України в яких становить більшість від конституційного складу Верховної Ради України, які (депутатські фракції) на основі узгодження політичних позицій погодилися на спільну парламентську діяльність».

Іншими словами, для позначення парламентської коаліції в Україні вживається поняття «коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді» – це добровільне об'єднання депутатських фракцій, яке формується у Верховній Раді за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій. Це угода між двома або кількома представниками у парламенті (політичними партіями) про спільне утворення уряду та участі у ньому» [1, с. 21].

Зауважимо, що неформальні коаліції існували у Верховній Раді від формального запровадження політичного плюралізму, тобто від першого скликання. І це цілком нормально. Однак, якщо у парламенті перших скликань політичні дискусії велися навколо принципів розвитку держави, поступово акцент політичних дискусій змінився у простір економічних інтересів. А передвиборчі програми стали виключно продуктами для електорату. Після проходження ж до парламенту, парламентські коаліції утворювалися партіями, які представляли часом взаємовиключні політичні позиції. Найбільш показовою була коаліція Партії регіонів та Соціалістичної партії, утворена після парламентських виборів 2006 р., а пізніше коаліція, утворена Партією Регіонів і Комуністичною партією у 2007 р.

Наслідком подібного штучного коаліціювання – утворення коаліцій з міркувань особистої вигоди і на неідеологічній основі призвело до девальвації ролі парламенту. Особливо подібна девальвація проявилася стосовно парламенту періоду президентства В. Януковича: «Сталою тенденцією останніх років було витіснення українського парламенту від виконання його головних, канонічних функцій. Верховна Рада виявилася

позбавленою свого ексклюзивного статусу щодо законодавчої, представницької та установчої функцій. Натомість вона перетворилася в інститут ритуально-публічного презентування ухвалених за межами парламенту рішень», зауважував О. Лісничук [8, с. 94]. Аналогічної точки зору притримується й К. Лавренова, на думку якої «подібна деградація політичних інститутів, а також відсутність у правлячої еліти стратегії розвитку країни, неминуче призводять до ослаблення самої держави, неможливості (та небажання з боку правлячих сил) встановити її правову форму організації, інституціоналізації корупції і криміналізації суспільства й т. ін.» [3, с. 110 – 111].

Водночас відкриті порушення конституційно-правових норм і поступове зміщення прерогатив законодавчої та судової гілок влади на користь виконавчої в гібридних режимах часто бувають зумовлені новою розстановкою політичних, соціальних й економічних сил. У даному випадку неформальні інституції (персоналізм, патронажний клієнтелізм, системна корупція тощо), що відповідають домінуючим неліберальним тенденціям молодих демократій, стають не безпосереднім наслідком автократичного минулого, а, швидше, результатом раціональних стратегій політичних суб'єктів. Це відбувається насамперед тоді, коли гібридні політичні режими, які виникли порівняно нещодавно, потрапляють в економічну, політичну та / чи соціальну кризу й актори вимушені діяти в умовах високої економічної та політичної невизначеності [5, с. 21].

Підсумовуючи, відзначимо, що одним з найважливіших результатів суспільно-політичного протесту 2013-2014 рр., відомих як Революція Гідності, на наш погляд, стало повернення до парламентсько-президентської форми державного правління, яка була відкинута внаслідок своєрідного «повзучого державного перевороту» 2010 р., коли Конституційний Суд України своїм рішенням скасував Конституційну реформу 2004 р. У контексті нашого дослідження цей факт важливий у тому сенсі, що, як відомо, така форма державного правління сприяє залученню значно ширшого кола політичних акторів до ухвалення політичних рішень. А відтак гіпотетично сприяє руйнуванню сформованої за роки незалежності монополії фінансово-промислових груп на політичну владу і змушує політичних акторів до укладання політичних компромісів і коаліціювання. Однак, в Україні через збереження сформованої тими ж фінансово-промисловими групами виборчої системи (мажоритарно-пропорційної), незважаючи на розширення установчих функцій парламенту і запровадження принципів конкурсного відбору до органів виконавчої влади, вплив громадянського суспільства істотно не змінився. Парламентські коаліції, як і раніше, є агентами впливу здебільшого фінансово-промислових груп, які традиційно здебільшого переорієнтувалися на підтримку влади або ж зайняли опозиційну позицію в очікуванні дострокових виборів. Натомість організації громадянського суспільства, незважаючи на зростання їх чисельності і якісні зміни за рахунок широкого волонтерського руху, однак здебільшого використовуються як засоби боротьби за владу. В українських реаліях це означає боротьбу за фінансові потоки. Саме цим можна пояснити сплеск різноманітних громадських організацій, чия діяльність спрямована нібито на боротьбу з корупцією і конфлікт, який виник у цьому зв'язку і стосується пропозицій правлячої парламентської коаліції і самого Президента Порошенка щодо обов'язкового електронного декларування саме цих громадських організацій. Інша, за своїм впливом на слабкі ліберально-демократичні інститути – більш небезпечніша форма конституціоналістського обмеження – «вкорінення» неформальних, найчастіше клієнтелістських структур елітних груп всередину формальних інститутів виконавчої, законодавчої та судової влади. Наслідком цього стає широке розповсюдження корупції в державному апараті. В результаті такого вживлення неформальних принципів у формальні правила, конституційно легітимовані інститути або обмежуються на користь стратегій максимізації прибутку індивідів чи елітних

картелів, або повністю втрачають силу. У цьому випадку політичні лідери звільняються і від горизонтально-демократичного, і від конституційно-правового контролю [3, с. 116].

Тому, поділяючи думку К. Лавренової, вважаємо, що поки що немає достатніх емпіричних підстав стверджувати, що в Україні прогресує інституційна демократизація. Демократичний протестний рух і тиск знизу на державу громадянського суспільства, який тільки пускає свої паростки, автоматично не перетворить гібридний режим на демократичний у найближчі роки. Навіть у випадку демократичних показників політичної системи, зафіксованих річним звітом за 2016 рік (за 2017 р. також – *Є.Л.*), потрібно більше часу, аби демократія інституціоналізувалась і системно консолідувалась [3, с. 157 – 158].

Нестабільність парламентських коаліцій в Україні є комплексною проблемою, яка обумовлена, по-перше, недостатнім рівнем інституціоналізації влади; по-друге, наявною електоральною формулою, яка обмежує можливості впливу електорату на якісний склад партійних списків; по-третє, збереженням все тієї ж мажоритарної складової у виборчій системі, яка підвищує парламентську корупцію і парламентську мінливість; по-четверте, несформованістю цілісної системи стримувань і противаг. Звісно, тут ми перерахували причини інституційного характеру, які обумовлюють домінування ситуативних коаліцій в парламенті.

Тому тільки повернення до Конституції 2004 р. не гарантує таких змін. Глибина проблеми і специфіка сформованої кланово-олігархічної моделі, побороти яку недостатньо лише розширенням політичної конкуренції, все ще зберігає проблему вихолощення нових політичних інститутів специфічними вкрай криміногенними політичними практиками. В державі все ще зберігається вплив «блокуючих чинників» (передусім «склеротичного» впливу великих політико-економічних угруповань, гегемонію популізму тощо). Подібне домінування й надалі не тільки унеможливує повноцінне і відповідальне коаліціювання в парламенті, а й загрожує перетворенням конституційних норм у декорацію, підриває основу потенційної суспільної угоди, нейтралізує перспективи встановлення ефективного демократичного правління в країні.

Список використаної літератури

1. Мироненко В. П. Політико-правові засади формування і діяльності парламентської коаліції: зарубіжний досвід і Україна : дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / Віталій Петрович Мироненко; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2016. ; Myronenko V. P. Polityko-pravovi zasady formuvannia i diialnosti parlamentskoi koalitsii: zarubizhnyi dosvid i Ukraina : dys. ... kand. polit. nauk : spets. 23.00.02 / Vitalii Petrovych Myronenko; Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. - Kyiv, 2016.

2. Шмачкова Т. В. Из основ политологии Запада (Характер режимов, гражданское общество и партийные системы при демократии) [Электронный ресурс] / Т. В. Шмачкова // ПОЛИС. – 1991. - № 2. – Режим доступа : <http://www.politstudies.ru/N2004fulltext/1991/2/15.htm> ; Shmachkova T. V. Iz osnov politologii Zapada (Kharakter rezhimov, grazhdanskoe obshchestvo i partiynye sistemy pri demokratii) [Elektronnyy resurs] / T. V. Shmachkova // POLIS. – 1991. - № 2. – Rezhim dostupa : <http://www.politstudies.ru/N2004fulltext/1991/2/15.htm>

3. Лавренова К. О. Особливості розвитку гібридного політичного режиму в умовах демократизації : дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / Катерина Олександрівна Лавренова ; Інститут держави і права ім. В. Корецького НАН України. - Київ, 2017. ; Lavrenova K. O. Osoblyvosti rozvytku hibrydnogo politychnoho rezhymu v umovakh demokratyzatsii : dys. ... kand. polit. nauk : spets. 23.00.02 / Kateryna Oleksandrivna Lavrenova ; Instytut derzhavy i prava im. V. Koretskoho NAN Ukrainy. – Kyiv, 2017.

4. Гельман В. Модернизация, институты и «порочный круг» постсоветского неопатримониализма / В. Гельман. – Санкт-Петербург : Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2015. – 44 с. ; Gelman V. Modernizatsiya, instituty i «porochnyy krug» postsovetskogo neopatrimonializma / V. Gelman. – Sankt-Peterburg : Izdatelstvo Yevropeyskogo universiteta v Sankt-Peterburge, 2015. – 44 s.

5. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях (II) / В. Меркель, А. Круассан // Полис. – 2002. - № 2. – С. 20–31 ; Merkel V. Formalnye i neformalnye instituty v defektnykh demokratiyakh (II) / V. Merkel, A. Kruassan // Polis. – 2002. - № 2. – С. 20–31

6. Приватизация в странах Центральной и Восточной Европы: первые результаты / ред. С. Глинкина. – Москва : Российская академия наук, Ин-т междунар. экон. и полит. исследований, 1998. – 222 с. ; Privatizatsiya v stranakh Tsentralnoy i Vostochnoy Yevropy: pervyye rezultaty / red. S. Glinkina. – Moskva : Rossiyskaya akademiya nauk, In-t mezhdunar. ekon. i polit. issledovaniy, 1998. – 222 s. ; Особенности приватизации в Центральной и Восточной Европе : реф. сб. / отв. ред. В. А. Виноградов. – Москва : ИНИОН РАН, 2002. – 115 с. ; Osobennosti privatizatsii v Tsentralnoy i Vostochnoy Yevrope : ref. sb. / otv. red. V.A. Vinogradov. – Moskva : INION RAN, 2002. – 115 s.

7. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991 – 2014) : моногр. / Ю. В. Мацієвський. – Чернівці : Книги – XXI, 2016. – 552 с. ; Matsiievskiy Yu. V. U pasttsi hibrydnosti: zygzagy transformatsii politychnoho rezhymu v Ukraini (1991 – 2014) : monohr. / Yu. V. Matsiievskiy. – Chernivtsi : Knyhy – XXI, 2016. – 552 s.

8. Інституційні зміни політичної системи України: оцінка стану, тенденції розвитку : наук. доп. / за ред. Г. І. Зеленько. – Київ : ІПіЕНД, 2014. – 164 с. ; Instytutsiini zminy politychnoi systemy Ukrainy: otsinka stanu, tendentsii rozvytku : nauk. dop. / za red. H.I. Zelenko. – Kyiv : IPiEND, 2014. – 164 s.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017 р.

Ye. Levenets

FEATURES OF INSTITUTIONALIZATION OF PARLIAMENTARY COALITIONS IN UKRAINE

Yevgeniia Levenets. Features of institutionalization of parliamentary coalitions in Ukraine. Factors that influence the formation of the parliamentary coalition in Ukraine were analyzed. Forming of coalitions and blocks is a necessary condition for group interests realization in politics regardless the type of the party system or form of state rule. At the same time, the features of their forming and activity substantially differ in permanent democracies and countries of young democracy. Among them - the existence of neopatrimonial (hybrid) political regime, the substitution of formal institutions to informal, insufficient level of "institutionalization of authority". Therefore, unstable of parliamentary coalitions in Ukraine is a logical consequence of the devaluation of the role of parliament as a political institution.

It is conditioned by the specific of present political institutes. One of major results of social and political protest 2013-2014, well-known as Revolution of Dignity, was a return to the semi-president form of state rule, that was throw-away as a result of original "creeping putsch" in 2010, when by the decision of Constitutional Court of Ukraine Constitutional reform was canceled in 2004. Such form of state rule assists bringing in of considerably wider circle of political actors to the acceptance of political decisions. And, consequently, hypothetically assists destruction of the monopoly of financially-industrial groups formed for years independence on political power and makes political actors to the conclusion of political compromises and coalition formation. However, in Ukraine through maintenance of formed by the same financially-industrial groups of the electoral system (majority-proportional), without regard to expansion of constituent functions of parliament and input of principles of competitive

selection to the executive bodies, influence of civil society did not change substantially. Parliamentary coalitions, as well as before, are the agents of influence mostly of financially-industrial groups that traditionally mostly ganged orientation in support power or occupied opposition position in expectant of pre-schedule elections. But organizations of civil society, without regard to the increase of their quantity and quality changes due to wide volunteer motion, however mostly used as facilities of race for power (in Ukrainian realities it means a fight for financial resources). Other, after the influence on weak liberal-democratic institutes - more dangerous form of constitutional limitation is a taking "root" of informal, mostly clientela structures of elite groups inward formal institutes of executive, legislative and judicial power. Wide distribution of corruption becomes the consequence of it in a state machine. As a result of such addiction of informal principles in formal rules, constitutionally legitim institutes or limited in behalf on strategies of maximization of profit of individuals or elite cartels, or fully lose force.

Therefore instability of parliamentary coalitions in Ukraine is a complex problem that is conditioned, firstly, by the insufficient level of power institutionalization; secondly, by the present election formula that limits to possibility of electoral influence on quality composition of party lists; thirdly, by maintenance of all the same majority constituent in the electoral system, that promotes a parliamentary corruption and parliamentary changeability; fourthly, unformed of the integral system of separation of powers.

Depth of problem and specific of the formed clan-oligarchic model, to overcome that only not enough by expansion of political competition, still keeps the problem of emasculation of new political institutes specific extremely criminogenic political practices. Influence of "blackout factors" (foremost "sclerotic" influence of large political and economic groups, hegemony of populism and others like that) is still kept in the state. The like prevailing in future not only does impossible valuable and responsible coalition formation in parliament but also threatens converting of constitutional norms into scenery, undermines basis of potential public agreement, neutralizes the prospects of establishment of effective democratic rule in a country.

Key words: *parliamentary coalition, formal and informal political institutions hybrid (neopatrimonial) political regime.*

УДК 327.8

Н.В. Лепська

ГЕНЕЗА РЕФЛЕКСІЇ КАТЕГОРІЇ «СИЛА» В ГЕОПОЛІТИЦІ

У статті актуалізовано проблему генези категорії «сила» як однієї з фундаментальних в геополітиці. З'ясовується, що сприйняття суб'єктної організації світу через оптику силової демаркації знайшло своє обґрунтування ще в епоху античності, як, приміром, дихотомія «Суші» та «Моря», що увиразнює субстанційний дуалізм і притаманна світовим процесам упродовж тривалої історії людської цивілізації. Звернуто увагу на факт зневажливого ставлення в сучасній теорії геополітики до витоків теоретико-методологічного аналізу силового впорядкування світу, що суттєво обмежує дослідницьке поле геополітичних процесів сьогодення.

Ключові слова: *геополітика, сила, «морська сила», «суходільна сила», закони геополітики, геополітичний простір*

Геополітика є найдавнішою сферою політичної практики і водночас науковою дисципліною останнього покоління. Ще у працях видатних мислителів давнини,

середньовіччя та раннього Нового часу висловлювалися ідеї про визначальну роль територіальних інтересів та загалом географічного фактору у формуванні суспільно-політичного устрою і налаштуванні механізмів взаємовідносин між державами. Синтез ідей географічного детермінізму, цивілізаційних та воєнно-стратегічних концепцій, які вважаються теоретичними джерелами геополітики, у підсумку спричинив великонадійну інтегральну якість нового наукового знання, фундатором якого вважають Ф. Ратцеля, хоча сам термін «геополітика» ввів у науковий обіг у 1899 р. Р. Челлен. Починаючи з к. XIX ст., тобто з моменту свого наукового становлення, геополітика фокусувалася на дослідженні в часово-просторовій динаміці надскладних полісуб'єктних відносин (між національними державами, етносами, народами, націями, цивілізаціями, міждержавними альянсами тощо), в межах яких вибудовувалася та чи інша модель силової організації світу, де, використовуючи просторові технології політичної влади, одні виборюють собі місце в авангарді світових процесів, а інші зіштовхуються на їх периферію.

Спектр визначень геополітики дуже розлогий. На наш погляд, їх можливо дещо узагальнити, тож геополітику найчастіше розуміють як:

- *світоглядну доктрину, ідеологію*, що обґрунтовує зміст зовнішньої політики держави її національними інтересами у світовому просторі;
- *політику держави* у географічному просторі;
- *міждисциплінарну науку* зі своїм об'єктом, предметом і методологією досліджень, яка вивчає залежність міжнародних відносин і розвитку держав і народів від умов географічного простору;
- *систему знань* про організацію гегемонії і контроль влади над простором;
- *самостійну науку*, яка вивчає закономірності взаємодії політики із системою неполітичних факторів, що формують географічне середовище, а також закономірності розподілу і перерозподілу сфер впливу різних держав та міждержавних об'єднань у багатовимірному комунікаційному просторі;
- *науку про найвищий ієрархічний (глобальний) рівень ведення боротьби* між соціальними системами.

Така строкатість дефініцій засвідчує тривалість активної фази позиціонування геополітики серед інших політичних наук. До речі, це підтверджує ще й відсутність до сьогодні чіткої операціоналізації ключових категорій геополітики. І серед інших наразі актуальною, на нашу думку, є необхідність більш ґрунтовної рефлексії категорії «сила» саме в геополітичному вимірі, зважаючи на різноманіття концептуальних підходів щодо з'ясування сутності вкрай суперечливих процесів організації глобального життєустрою як в минулому, так і за сучасних умов, та й у прогностичних візіях майбутнього. «Сила» стала фокусом інтелектуального пошуку передусім західних дослідників (які є своєрідними засновниками науково-політичної моди у вивченні багатьох аспектів світової політики), а саме Х. Арендт, З. Бжезинського, І. Валерстайна, Дж. Галларотті, Р. Кеохейна, Г. Кіссінджера, Г. Моргентау, Дж. Найя, К. Норра, Дж. Стоссінджера, К. Уолтца та інших. Серед вітчизняних вчених відзначимо ґрунтовні напрацювання у цій проблематиці М. Капітоненка. Утім власне витoki геополітичної рефлексії категорії «сили» досліджені вкрай фрагментарно, більше того існує певне зневажливе ставлення в сучасній теорії геополітики до фундаментальних джерел теоретико-методологічного аналізу силового впорядкування світу, що суттєво обмежує дослідницьке поле геополітичних процесів сьогодення. Адже традиційно феномен «сили» з'ясовується через класичні праці А. Мехена, Ф. Ратцеля, Р. Челлена, Н. Спайкмена, К. Шмітта, проте інші, не менш змістовні і хронологічно більш ранні, залишаються за інерцією поза увагою. Тож *метою* нашої наукової розвідки є дослідження генези геополітичної рефлексії категорії «сила».

Передусім, слід виходити з того, що на час становлення геополітики (к. XIX – поч. XX ст.) геополітичний простір розглядали у двох форматах – морський та суходільний (континентальний), що обумовило поступове виокремлення в традиційній геополітиці двох парадигм – телурократичної («суходільна сила», «Land Power» або «влада Суші», від лат. *tellūris* «суша, земля, країна» і грец. *κράτος* «влада») та таласократичної («морська сила», «Sea Power» або «влада Моря», від грец. *θάλασσα* «море» і *κράτος* «влада»). Перша відстоювала тип цивілізації та державного устрою, що пов'язаний з колонізацією великого континентального простору, тому міць країни забезпечується шляхом її контролю над суходолом. Державний устрій і управління в телурократичній державі впорядковуються за принципом відносин «центр – провінції». Зразком телурократичної моделі держав вважаються стародавні Спарта і Рим; сьогодні до телурократії відносять, передусім, євразійські держави. Другий геополітичний напрям став апологією морського типу цивілізації та держави, яка внаслідок досить обмежених земельних ресурсів або особливого географічного положення, розвивається завдячуючи мореплавству, морської торгівлі та контролю над узбережжями. Тому таласократичні держави вибудовують модель за принципом «метрополія – колонії». Типовими таласократіями є стародавні Афіни і Карфаген, наразі такими вважаються атлантичні держави. Однак у чистому вигляді не існує телурократичної та таласократичної ідентичності держави, з плином часу та залежно від конкретної зовнішньої або внутрішньої геополітичної кон'юнктури країна здатна змінювати свою цивілізаційну самоідентифікацію.

Ідентитети цих двох типів геополітичних цивілізацій протилежні між собою. Телурократії властиві чітко визначені кордони, фіксований простір, ієрархічність, консерватизм, стабільність, що проявляється в осілості, стійких моральних і юридичних нормах, яким підпорядковується усе населення. Духовним стрижнем суходільної цивілізації є колективізм. Зазвичай, в суходільних державах панує авторитарний, ідеократичний суспільний устрій. Таласократія ж є більш динамічною, гнучкою, заохочує технічний прогрес, тут моральні і юридичні норми мають відносне значення. За своєю сутністю це демократія, торговельна (ринкова) цивілізація. Індивідуалізм – її найвагомніше суспільне надбання та духовне підґрунтя. Суспільству таласократії притаманний дух авантюризму, винахідливість та готовність жити в умовах ризику.

Тож, дві стихії, дві «сили» – Земля і Вода – символізують два способи людської життєдіяльності та дві стратегії суспільного розвитку. Таке дихотомічне розуміння світу скрізь його силовою демаркацією визначило так звані закони геополітики:

- *фундаментального дуалізму Суші та Моря*, який виявляється у геополітичній впорядкованості планети і в історичній типології цивілізацій. Цей закон є безумовною атрибуцією усієї історії людства і виявляється як діалектичне протиборство між суходільною і морською цивілізаціями, між державами, які уособлюють їх. Це протистояння закріплюється перемінним успіхом однієї з них в конкретній історичній період. Найбільш красномовного увиразнення дія цього закону набула за часів холодної війни між США (морською державою) та СРСР (континентальною державою);

- *синтезу Суші і Моря*, який актуалізує одне з ключових понять геополітики – «берегова зона», або «*Rimland*» – це прикордонна зона між морськими і континентальними державами, складний і вкрай суперечливий простір, оскільки в ньому потенційно закладена двоїстість, своєрідний «мікс» владно-цивілізаційних ідентитетів таласократії та телурократії; римленд об'являє Європу і оволодіння ним може мати вирішальне стратегічне значення для світового домінування тієї чи іншої держави;

- *посилення фактору простору в людській історії*, що обумовлено науково-технічним прогресом, удосконаленням системи озброєнь, суспільного розподілу праці,

розвитком торгівлі, врешті-решт поглибленням глобалізаційних процесів в межах бігаторівневого ойкуменічного простору, що у свою чергу засвідчує зміцнення позицій таласократії, але це не фінальна її перемога. У подальшому історична динаміка може привести до формування більш складних просторових моделей світу, адже крім телурократії і таласократії, визначають ще й аерократію (влада у повітрі), ефірократію (влада у космосі), медіакратію (влада у медіапросторі), когнітократію (влада у просторі смислів) і т.ін., які самостійної геополітичної ролі не здобули, але перспективи їх потужної участі у вибудовуванні нових моделей світоустрою не підлягають сумніву.

Варто наголосити на тому, що закони геополітики були сформульовані ще в минулому столітті. До того ж, ознайомлення з вагомою науково-теоретичною базою приводить нас до невтішного висновку щодо відсутності чітких посилань саме на реальні першоджерела (або ж авторство) цих законів геополітики. Хіба що закон синтезу Суші і Моря, що увиразнений феноменом римленду, надає підстави віддати авторство Н. Спайкмену, який увів цей термін.

Утім, створюється таке враження, що статусу законів вище надані твердження набули в працях російських геополітиків (на кшталт О. Дугіна) у 90-ті роки ХХ ст., які, так би мовити, «імплантуючи» геополітику як науку у пострадянський академічний простір, встановили своєрідну монополію на право ознайомлення тодішнього суспільствознавчого загалу з трендовою на Заході геополітикою, але ж через тенденційний російський фокус сприйняття. Тож ці три імперативних твердження стали тиражуватися в усіх підручниках з геополітики (до речі, і вітчизняні не є винятком). Й сьогодні ця традиція активно екстраполюється. Хоча відзначимо, є автори, що мають іншу власну позицію, як, приміром, М. Ашенкамф та С. Погорельська, які виводять в якості основного закону геополітики закон внутрішньої і зовнішньої експансії [1, с. 26], з чим резонно погодитися. Серед українських авторів безперечно слід згадати М. Дністрянського, який гучно наголошує на необхідності критичного переосмислення теоретико-методологічних здобутків фундаментальної геополітики з урахуванням нових реалій геокультурної та гео економічної взаємодії сучасних суб'єктів геополітичних процесів і формування конструктивно зрівноваженої геополітики [2, с.с. 11-13, 24-40]. Без сумніву, силові зрушення в сьогоденній геополітичній системі, розширення кількості суб'єктів глобальних політичних процесів, ущільнення просторових комунікацій засвідчують, що «класичні» закони геополітики недостатньо спроможні виражати динамізм і суперечливість нинішніх геополітичних реалій. Тому не дивно, що на шпальтах сучасних наукових видань ця проблематика активно обговорюється, стимулюючи подальший науковий пошук у сфері геополітичної теорії і практики.

Отже, активізація дослідницького інтересу має стосуватися й фундаментальних категорій геополітики, з яких одна з базових – «сила». Адже, очевидно, що і так звані класичні закони геополітики, і заяви про нагальність їх осучаснення так чи інакше ґрунтуються на підвалинах силової впорядкованості світу, зосереджуються на аналізі силових локацій сприйняття геополітичного простору, що дедалі стає усе більш складним і багатомірним. І, щоб запобігти своєрідній теоретико-методологічній монополізації в операціоналізації однієї з ключових категорій геополітики – сили, – проаналізуємо її витoki, що укорінені ще в античній історико-філософській царині. І, передусім, зосередимось на розмірковуваннях тих античних авторів, які несправедливо опинилися поза увагою теорії геополітики (адже про інших ще більш-менш змістовно йдеться практично в усіх підручниках з геополітики та публікаціях за цією проблематикою).

Американський історик Дональд Каган, досліджуючи специфіку античної військової стратегії і місце в ній силового компонента, посилається на роздуми так званого «Старого олігарха» та Фукидіда. Щодо до першого, то, як пише Д. Каган, це

насправді невідомий автор, який залишив після себе чимало змістовних писемних артефактів, але деякі сучасні автори називають його Псевдо-Ксенофонтом, інші взагалі його напрацювання приписують історика Ксенофону. Проте більшість дослідників називають його «Старим олігархом» через антидемократичну тональність його творів, за стилістичними особливостями яких їх датують близько 420-ми роками до н.е. Міркування цього античного автора, на наш погляд, і заклали фундаментальні підвалини класичної геополітичної дихотомії Море – Суша, що визначає планетарний дуалізм морської та суходільної цивілізацій. Фукидід же настільки уславлений стародавній історик, що не потребує додаткової презентації своєї персони, а от його думки стосовно сили та потуги держави заслуговують більш прискіпливої уваги як теоретиків геополітики, так і тих, хто її практикує.

Тож, «Старий олігарх» говорить про характерні особливості Афінянської імперії як імперії нового типу. Вона була створена, як і її попередниці, мечем. Проте її влада базувалася не на величезній армії, що контролює безкрайні території, а на військово-морському флоті, що домінує на морі. «З тих, хто підкорюється афінянам, держав, які знаходяться на материку, більші підкорюються через страх, а маленькі головним чином через нужденність: адже немає такої держави, яка б не вимагала для себе привезення або вивезення будь-чого, і значить ані того, ані іншого не буде у неї, якщо вона не стане підкорюватися господарям моря. Володарям моря можна робити те, що тільки іноді вдається володарям суші, – спустошувати землю більш сильних: а саме можна підходити на кораблях туди, де або взагалі не існує ворогів, або де їх небагато, а якщо вони наблизяться, можна сісти на корабель і піти, та, роблячи так, людина зустрічає менше ускладнень, ніж та, яка збирається робити подібне із суходільною армією» [3, с.68]. Таким чином, стародавній автор розуміє силу саме в аспекті її військового ресурсу в освоєнні простору та забезпеченні життєздатності держави, підкреслюючи очевидні переваги держав з морською орієнтацією: особливо висока мобільність, спритність, можливість уникати прямих зіткнень з ворогом, комерційний і військовий прагматизм. Ці ідентитети, до речі, знайшли своє подальше втілення і в сучасній рефлексії морської сили.

За аналітичною оцінкою «Старого олігарха» морські сили здатні здійснювати набіги на ворожі території, завдавати збитків ворогу без будь-яких суттєвих втрат для себе. Вони можуть долати великі відстані, що недосяжні сухопутному війську, можуть безпечно оминати ворожі землі, у той час як сухопутній армії доведеться робити прорив тільки через бій. Не меншою перевагою було й те, що морській силі не варто боятися неврожаїв, оскільки вона здатна і без того отримати усе те, що їй потрібно. Більше того, античний автор наголошує на уразливості тих сил, що є ворожими по відношенню до морських, адже у будь-якого материка є або ж берег, що виступає уперед, або ж острів, що знаходиться попереду, або ж будь-яка вузька смуга, тож володарі моря можуть, кидаючи на материку якоря, шкодити його мешканцям [3, с. 69]. Окрім цього, розмірковуючи про Афіни як потужну морську силу, стародавній автор вважає, що вона надає їм можливість контролювати транспортні лінії економічних зв'язків грецьких полісів, тим самим збільшувати своє багатство. Покращити ж розташування Афін було б здатне лише їх острівне положення, оскільки пануючи на морі і проживаючи на острові, афіняни могли б за власним бажанням завдавати збитків іншим, а самі ж разом зі своєю землею залишалися б неушкодженими. Таким чином, переваги морської сили беззаперечні. Позаяк «Старий олігарх» не абсолютизує географічний фактор, не вважає його таким, що надає певної фатальності зовнішньополітичній стратегії держави, натомість розглядає його лише як один з чинників успішної боротьби за панування в певному регіоні (Елладі), що може бути ефективно використаний, а може й так і залишитися статичною атрибутцією держави.

Фукидід у своїх роздумах ще більш влучно, віртуозно та красномовно характеризує феномен морської сили [4, с. 4-19]. Він трактує морську потужність як життєво важливий елемент народження грецької цивілізації і, зокрема, Афінської імперії. Адже спочатку з'являється флот, потім знищуються пірати і забезпечується безпека торгівлі. Як наслідок розпочинається накопичення багатства, що у свою чергу спричиняє виникнення міст-фортець. А це, врешті-решт, додатково збагачує і дозволяє створювати імперію, оскільки маленькі та слабкі міста (яких було досить багато) отримують безпеку та процвітання в обмін на свою незалежність.

Отже, безпека і влада, яких набула у такий спосіб метрополія, припускають розширення її імперської влади. Варто зауважити, адже Фукидід вважає, що імперська влада потенційно закладена у природі речей і є невід'ємною складовою будь-якого морського панування, що уперше було реалізовано на практиці тодішніми Афінами. Тож «імперськість» та морська сила міцно взаємопов'язані між собою. Фукидід пояснює: «Дуже незначними були морські сили еллінів як у стародавні часи, так і згодом. Ті міста, які ревно зайнялися мореплавством, досягли більшої могутності, видобуваючи собі багатства і розповсюджуючи своє панування на інші міста. На своїх кораблях вони нападали на острови і підкорювали їх собі, особливо ті, у кого своєї землі було недостатньо. Але на суходолі ніколи не дійде до такої війни, яка призвела б до виникнення потужної воєнної сили. Адже усі війни, що були, велися тільки між сусідами, і далеких завойовницьких походів за межі своєї землі елліни не здійснювали» [4, с. 13]. На думку Фукидіда, лідер Афін Перикл чітко усвідомлював усі переваги морської імперії, що є результатом інструменталізації морської сили, є важливим чинником афінської величі та напередодні Пелопоннеської війни він вважав, що вона закінчиться перемогою завдячуючи двом основним передумовам – володарюванню над морем та грошовим накопиченням: «Якщо вони нападуть на нашу землю суходолом, то ми нападемо на них на морі, і тоді спустошення навіть частини Пелопоннесу буде для них важливіше спустошення цілої Аттики. Адже у них не залишиться вже ніякої іншої землі, яку можна було б захопити без бою. Тоді як у нас багато землі на островах і на материку. Так важлива перевага на морі!» [4, с. 143].

У подальшому через рік після війни Перикл, намагаючись підбадьорити афінян, каже: «...Все ж мені хочеться вказати ще на одну перевагу...: міць нашої держави... Ви вважаєте, що владарюєте лише над вашими союзниками; я ж запевняю, що з обох частин земної поверхні, доступних людям, – суші та моря, – над однією ви пануєте цілком, і не лише тільки там, де тепер плавають ваші кораблі; ви можете, якщо забажаєте, владарювати, де завгодно. І ніхто, жоден цар, жоден народ не можуть тепер перешкоджати вам вийти у море з вашим потужним флотом» [4, с. 62]. Таким чином, саме завдячуючи наявності морської сили Афіни спроможні здобути безпрецедентну владу. Єдине, що може поставити під загрозу такий намір, це: по-перше, незаперечний географічний факт: метрополія цієї великої морської імперії – місто, що розташоване на материку, і тому воно уразливе для нападу з суші; по-друге, динамічний характер імперії, що полягав у її перманентній необхідності постійного розширення, однак зухвалі амбіції афінян щодо цього можуть спричинити зворотній ефект і згубити Афіни. З цього приводу дуже влучним буде звернути увагу на такий цікавий феномен давньогрецької культури і, зокрема філософії, що згадує і пояснює Д. Каган.

Виявляється, що греки вважали, що будь-яке благо, яке розтиражоване серед людей до надмірних обсягів, призводить поступово через чергу етапів до такого стану, яке вони називали «гюбрис». Подібні люди виходять за межі, що встановлені богами для людини. І тим самим викликають на себе божий гнів і божественну відплату. Такими були основні ідеї, які стали підґрунтям провісницьких практик оракула у храмі Аполлона у Дельфах, де були вирізьблені божественні попередження людині, яка жадала запобігти гюбриса:

«Пізнай самого себе» та «Нічого зайвого». Для греків V ст. до н.е. найбільш яскравим прикладом гюбриса була доля Ксеркса, царя Перської імперії. Адже його велич обернулася самовпевненістю, що призвела до спроби встановити свою владу над материковою Грецією та у подальшому до катастрофи [3, с. 52]. Тож, стародавні греки хоч і були затятими апологетами морської сили, що є неперевершеною у встановленні широких меж територіального владарювання, однак вони звертали увагу на деякі чинники, що відіграють роль своєрідних цензорів в експансіоністській політиці задля недопущення фатальної руйнації держави. По-перше, це легітимність морської сили, адже вона, як запорука створення імперії, має базуватися на легітимній владі метрополії по відношенню до союзницьких держав. До речі, міста-держави, що входили у заснований Афінами Делоський союз, вважалися саме союзницькими, а не колоніями у нинішньому розумінні. Тому Делоський союз став іменуватися імперією з позитивною конотацією цього слова, оскільки Афіни тут відігравали роль провідної держави-стратега, і учасники Делоського союзу не насиллям, а добровільно визнавали пріоритетну, керівну роль афінян. Перикл запевняв, що використання імперських ресурсів на афінські потреби не аналогічно тиранії, а є немов би платою за працю людини, що працювала за наймом. Тому у розумінні давніх греків імперії, засновані на легітимній морській силі, є такими собі імперіями нового типу (на кшталт Афінської імперії). По-друге, дотримання оптимальної міри (недопущення гюбрису) у застосуванні морської сили, оскільки надмірність може спричинити необґрунтоване зростання експансіоністських апетитів метрополії, що тільки роздратує сусідні держави і спровокує їх потужну військову і моральну мобілізацію задля вчинення опору, унаслідок чого держава-метрополія може й втратити цей статус, а в гіршому випадку взагалі припинити своє існування. До речі, ці імперативні принципи не втратили своєї актуальності й до сьогодні і експансія деяких провідних акторів сучасної геополітики набуває вкрай загрозливих форм. Тому аналітичні роздуми античних авторів мають бути ґрунтовно усвідомлені сучасними геополітичними акторами.

Таким чином, категорія сили в геополітиці має тривалу історію рефлексії, що укорінюється ще в стародавні часи. Саме у працях античних авторів уперше актуалізується проблематика геополітичної потужності держави, чинників, що максимально уможливають її стратегічні переваги. Оскільки Афіни на той час вважалися найбільш успішною державою серед інших античних полісів, то саме їм було приділено левову частку усіх аналітичних розмірковувань античних авторів. Тож були з'ясовані ті параметри, які дозволили Афінам посісти чільне місце серед інших грецьких полісів і гідно здобути імперський статус. Найголовнішим поясненням такої впевненої активної геополітичної поведінки Афін є її морська сила. Саме сила з боку її морської орієнтації і була вивчена античними авторами. На суходільну ж силу вони звертали увагу настільки, наскільки це доводило унікальність і ефективність морської сили, тобто характеристика сили Суші виступала красномовним тлом щодо аналітичної оцінки переваг сили Моря. Тому не дивно, що категорія «сила» в геополітичному контексті відрефлексована античними авторами дещо однобоко і цілісного розуміння вона не здобула. Проте глибока аргументація морської сили значно розширює можливості подальших теоретико-методологічних та евристичних досліджень феномену «сили».

Список використаної літератури

1. Ашенкамф Н. Н. Геополитика: учеб. / Н. Н. Ашенкамф, С. В. Погорельская. – Москва : Академический Проект, 2010. – 447 с. ; Ashenkampf N. N. Geopolitika: ucheb. / N. N. Ashenkampf, S. V. Pogorelskaya. – Moskva : Akademicheskij Proekt, 2010. – 447 s.
2. Дністрянський М. С. Геополітика : навч. посіб. / М. С. Дністрянський. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 436 с. ; Dnistrianskyi M. S. Neopolityka : navch. posib. / M. S. Dnistrianskyi. – Lviv : LNU imeni Ivana Franka, 2011. – 436 s.

3. Каган Д. Перикл, Фукидид и оборона империи / Д. Каган // Творцы античной стратегии. От греко-персидских войн до падения Рима / авт.-сост. В. Хэнсон; пер. с англ. Б. Сыркова. – Москва : АСТ, 2015. – С. 44-78 ; Kagan D. Perikl, Fukidid i oborona imperii / D. Kagan // Tvoetsy antichnoy strategii. Ot greko-persidskikh voyn do padeniya Rima / avt.-sost. V. Khenson; per. s angl. B. Syrkova. – Moskva : AST, 2015. – S. 44-78

4. Фукидид История / Фукидид; пер. и примеч. Г. А. Стратановского. отв. ред. Я.М. Боровский. – Ленинград : Наука, 1981. – 599 с. ; Fukidid Istoriya / Fukidid; per. i primech. G. A. Stratanovskogo. отв. red. Ya. M. Borovskiy. – Leningrad : Nauka, 1981. – 599 s.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2017 р.

N. Lepska

THE GENESE OF THE REFLEXION OF «POWER» CATEGORY IN GEOPOLITICS

The problem of the genesis of the category «power» (strength) as one of the fundamental in geopolitics is actualized in the article. From the moment of its scientific formation, geopolitics focused on the study of super complex polysubject relations, in which a certain model of the world's power organization was built, where some are taking the leading place in the forefront of world processes, while others are facing their periphery.

Now geopolitics is experiencing an active phase of its positioning among other political sciences. This is confirmed, for example, by the absence until now of a clear operationalization of key categories of geopolitics. Among other relevant, in our opinion, is the need for a more thorough reflection of the category of «power» in the geopolitical dimension. «Power» has become the focus of intellectual search primarily for Western researchers on many aspects of world politics. However, the very origins of the geopolitical reflection of the category of «power» have been studied extremely fragmentarily. Moreover, there is a certain inattention in the modern theory of geopolitics to the fundamental ancient sources of the theoretical and methodological analysis of the world's power architecture. This significantly limits the research field of the geopolitical processes of our time.

Thus, the article reveals that the perception of the subject organization of the world through the optics of power (strength) demarcation was justified in the era of antiquity, such as the dichotomy of «Land» and «Sea». It emphasizes the substantial dualism of the world processes during the long history of human civilization. The article draws attention to the geopolitical arguments of such ancient authors as «The Old Oligarch» and Thucydides. They understood the power precisely in the aspect of its military resource. Emphasized the obvious advantages of states with naval orientation: special mobility, agility, the possibility of avoiding direct encounters with the enemy, commercial and military pragmatism. These conclusions were further embodied in the modern reflection of sea power. Ancient authors substantiate the geopolitical success of Athens precisely by the presence of sea power in it. Sea power allowed them to legitimately pursue an expansionist policy with respect to other Greek policies. By the way, ancient authors noted that the naval power will be effective only if its legitimate use and unreasonable expansion. Otherwise, this will lead to the phenomenon of «gybrys», that is, the destruction of the state.

Since ancient authors have slightly idealized the Sea Power, this has led to a certain underestimation or fragmentary exploration of the Land Power. Therefore, it is not surprising that the category of «power» in the geopolitical context was reflected by ancient authors with a slightly one-sided and holistic understanding it did not receive. However, the deep argument of the Sea Power greatly expands the possibilities of further theoretical, methodological and heuristic studies of the phenomenon of «power».

Keywords: geopolitics, power, «sea power», «land power», geopolitical laws, geopolitical space.

УДК 323.2(438)

В.Ю. Лесняк

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ДІАЛОГУ В СУЧАСНІЙ ПОЛЬЩІ

Стаття присвячена аналізу політико-правових механізмів формування інституційної структури громадянського діалогу, умов його забезпечення у Польщі. На основі аналізу наукової літератури та законодавчих норм досягнуті основні завдання дослідження. Окреслено умови розвитку громадянського суспільства в Польщі, визначено інституційні основи громадянського діалогу. Особливу увагу приділено визначенню основних засад партнерства та форм фінансової і позафінансової співпраці між владними інститутами і організаціями громадянського суспільства в Польщі. У результаті дослідження підтверджено, що основним правовим інструментом співпраці між органами державного і місцевого управління та неурядовими організаціями є Закон про діяльність суспільної користі і волонтеріат, який визначає насамперед механізми взаємодії та правову базу для дотування суспільно корисної діяльності, яку здійснюють громадські організації. У процесі аналізу узагальнено позитивні елементи польського досвіду в створенні механізмів співпраці між громадськими організаціями та владними інститутами. У статті зазначені принципи конституційно-правової та політичної інституціоналізації громадянського діалогу в Польщі. Загальнонаціональна, воєводські, повітові та гмінні ради діяльності суспільної користі формують інституційну структуру громадянського діалогу у Польщі, об'єднують інститути влади та органи громадянського суспільства, є дискусійними майданчиками для консультування, вироблення програм співпраці між адміністрацією та інститутами громадянського суспільства, узгодження стратегій розвитку громадянського діалогу. Поняття «громадянського діалогу» розглядається як один з найважливіших інститутів консолідованої демократії та демократії участі, що забезпечує зміцнення демократичних процедур у сучасному суспільстві. Завдання запровадження громадянського діалогу в систему державно-управлінських відносин є необхідною умовою стабілізації суспільних відносин, важливим елементом забезпечення демократичної консолідації в сучасній Україні.

Ключові слова: громадянський діалог, інституційна структура, рада діяльності суспільної користі, програми співпраці, Польща

Практика розвинутих держав світу засвідчує, що функціонування розширених форм демократичної політичної участі громадян у державному управлінні підвищує рівень довіри виборців до політичної влади загалом. Здобуті польською нацією трансформаційні результати у ході демократизації постсоціалістичного суспільства є успішними у порівнянні з досвідом, наприклад, більшості пострадянських країн. Зміни у економічному, політичному, культурному, освітньому розвитку, як і зрушення у практиці побудови громадянського діалогу, засвідчують колосальний демократично-консолідаційний поступ польського народу. Створення всебічних умов для того, щоб співпраця з громадянським суспільством не залежала лише від політичної волі окремих політиків чи службовців, а ставала елементом системної взаємодії на основі чітких інституційних механізмів, котрі б змушували владу на всіх рівнях бути більш відповідальною та відкритою, мало надзвичайний вплив на якість демократизаційного процесу. Саме тому польський досвід забезпечення інституційних механізмів

формування громадянського діалогу між владою та інститутами громадянського суспільства викликає надзвичайний інтерес для української практики політичного реформування.

Результативна взаємодія між інститутами влади та організаціями громадянського суспільства в Україні є вкрай необхідною, оскільки країна перебуває в умовах системних змін та потребує застосування ефективних практик громадянського діалогу у процесі прийняття політичних рішень задля національної консолідації та вироблення загальносуспільного консенсусу. Тим не менше, взаємодія органів влади з інститутами громадянського суспільства позбавлена системності, будується в залежності від поточних пріоритетів. Політичні еліти, як правило, заохочують громадські організації та виборців до співпраці будучи прагматично вмотивованими реалізовувати власні інтереси. Тому для виявлення можливих шляхів реформування існуючих практик громадянського діалогу в Україні потрібно опиратись на досвід зарубіжних країн у побудові дієвих політико-правових механізмів міжінституційної взаємодії влади та суспільства.

Не зважаючи на досить широке представлення тематики взаємодії держави та громадянського суспільства, проблематика політико-правових механізмів формування інституційної структури громадянського діалогу досліджена недостатньо. Загальні теоретичні міркування з приводу сутності громадянського діалогу та основних принципів його досягнення, містяться у працях українських дослідників: С. Городецької [1], Н. Липовської, І. Письменного [3]. Вітчизняний науковець Е. Мамонтова окреслила сутнісні характеристики суспільного діалогу у контексті сучасного соціально-гуманітарного знання як інструменту публічної політики [2]. Проте питання, дотичні практичних аспектів побудови громадянського діалогу в сучасній Польщі, розглянуті більш широко саме польськими дослідниками. Проф. В. Міштал використовує різноманітні теоретико-концептуальні підходи намагається обґрунтувати практичне значення становлення громадянського діалогу у польському соціумі [10]. У колективній праці З. Веймана, М. Римші, Р. Скшипца, П. Фрончака «Стандарти співпраці публічної адміністрації з неурядовим сектором» [11] здійснено послідовний аналіз існуючих елементів співпраці адміністрації з громадськими організаціями в сучасній Польщі. Р. Нечіковська та Р. Скіба у посібнику «Як співпрацювати з адміністрацією публічною» [12] окреслили широкий комплекс порад та практичних прийомів успішної співпраці з інститутами державного управління. Я. Косовский у праці «Співпраця одиниць територіального самоврядування з неурядовими організаціями» [8] детально висвітлив проблему правового регулювання співпраці між владою та третім сектором на рівні місцевого самоврядування. Аналізуючи вказані та інші публікації з проблематики міжсекторальної взаємодії, варто підкреслити необхідність акцентування на успішних практиках побудови громадянського діалогу в Польщі, що становлять вагомий практичний інтерес в умовах реформування української політичної системи.

Мета наукового дослідження стосувалась виявлення та аналізу політико-правових механізмів формування інституційної структури громадянського діалогу в сучасній Польщі. Дослідницькі завдання передбачали з'ясування сутності громадянського діалогу, виявлення політико-правових механізмів забезпечення громадянського діалогу у Польщі, вивчення інституційних компонентів його структури, узагальнення позитивних елементів польського досвіду у налагодженні ефективної взаємодії між владою та громадянським суспільством.

За умов позитивної взаємодії влади та суспільства відбувається багатосторонній комунікативний обмін на основі з'ясування та узгодження спільних інтересів, вироблення конструктивних варіантів розв'язку існуючих проблем. На сьогоднішній день поняття «громадянський діалог» досить часто використовується паралельно з

поняттями «соціальний діалог», «консультації з громадськістю», «громадські слухання» тощо. Проте «громадянський діалог» є насамперед контактною формою взаємодії між владними інститутами та організаціями громадянського суспільства, що передбачає обмін інформацією, позиціями та думками з приводу цілей, інструментів та стратегій реалізації публічної політики. Для порівняння, скажімо, поняття «соціального діалогу» має більш вузький характер та передбачає співробітництво між адміністрацією, бізнесом та профспілковими органами у сфері саме соціально-економічної політики. Натомість формами та техніками громадянського діалогу прийнято вважати [10, s. 155-162]: інформування (виставки, тренінги, звіти), консультування (диспути, громадські слухання, фокус-групи) та спільне прийняття рішень (консультаційно-дорадчі ради, громадські суди, примирювальні конференції тощо).

У ході формування громадянського діалогу у Польщі було вироблено сталу практику залучення до взаємного обговорення та вироблення проектів політичних рішень як представників органів державного управління, так і експертів, представників громадських організацій, фахівців академічних центрів тощо. У рамках «польського досвіду» реалізувалися програми та проекти, спрямовані на поглиблення громадянського діалогу та подолання бар'єрів між владою та суспільством («Громадянський бюджет», «Фонд громадянських ініціатив», «Людський капітал» тощо). Крім того, у структурі громадянського суспільства зайняли своє авторитетне місце різноманітні загальнонаціональні і локальні контролюючі та спостережні громадські організації («watchdogs» - з англ. «сторожові пси»), що мають за мету проводити моніторинг відкритості та прозорості діяльності представників адміністрації та виборних органів, слідкувати за ефективністю розподілу публічних фінансів, доцільністю реалізації громіздких затратних проектів тощо. Із залученням до багатосторонньої комунікації органами влади як громадян, так і різноманітних суб'єктів громадянського суспільства, формується досвід налагодження громадянського діалогу, досягається практика вироблення політичних рішень на основі узгодження позицій та прийняття консенсусних шляхів розв'язання політичних проблем. Так, в урядовому документі «Принципи соціального діалогу» зазначається, що неурядові організації можуть брати участь в розробці і реалізації програм, ініційованих державними органами і доповнювати діяльність адміністрації, де остання не в змозі самотійно виконувати соціально вагомі завдання. Громадянський діалог може проявлятися у формі усупільнення механізмів прийняття рішень; збалансування соціальних інтересів; підготовки якісних рішень в сфері соціально-економічної політики; підготовки суспільства до ефективного здійснення публічної політики; доповнення традиційних форм контролю за процесом державного управління. Результатом громадянського діалогу у такий спосіб стає, з одного боку, соціальний спокій, а з іншого, - стійкий і збалансований розвиток країни і суспільства [20].

На думку проф. В. Мішталя, до найістотніших чинників, пов'язаних з функціонуванням громадянського діалогу, належать насамперед правові, політичні та суспільні передумови [10, s. 154], адже він вимагає розроблення та створення певної інституційної структури, що забезпечувала б ефективність його функціонування. С. Городецька у цьому контексті виділяє, наприклад, серед основних рівнів громадянського діалогу: ціннісний рівень (довіра громадян та громадянська участь); нормативний рівень (прийняття та контроль за виконанням державних рішень, пряме спілкування та досягнення зворотного зв'язку); інформаційний рівень (проведення публічних заходів, поширення інформаційних матеріалів, налагодження й підтримка постійних контактів з населенням); правовий рівень (ухвалення та запровадження нових законодавчих актів з метою підвищення ефективності управлінських процедур і послуг, виходячи з європейських правових стандартів) [1].

Владні інституції сучасної Польщі утворюють розгалужений комплекс центральних та територіальних органів державної та місцевої влади. Реформа системи публічної адміністрації, проведена у 1998 році забезпечила функціонування з 1 січня 1999 року традиційного, трьохланкового поділу на гміни, повіти і воєводства, котрий частково мав історичний характер [9, s. 26-27]. До центральної урядової адміністрації відносять уряд, прем'єра та його канцелярію; міністерства та центральні державні відомства і комітети. Структура ж урядової адміністрації на місцях представлена: воєводою і загальною територіальною адміністрацією. Самоврядна адміністрація на рівні гміни та повіту є «самостійним суб'єктом, що здійснює публічні функції», а у воєводстві – суб'єктом, який «спільно приймає рішення з урядовою адміністрацією в публічних справах» [21, s. 30]. На кожному рівні територіального поділу співпраця між органами територіального самоврядування та неурядовими організаціями має особливий характер.

Інститути громадянського суспільства традиційно асоціюються з неурядовими організаціями, які займаються неприбутковою діяльністю. Основними правовими формами неурядових організацій у Польщі є фундації та товариства. Станом на 31 травня 2017 року в Польщі було зареєстровано 123 975 фундацій та товариств [7]. Та варто зазначити, що реєстрація такої кількості ще не свідчить про цілковите проведення ними активної діяльності. Так, фахівці товариства «Klon/Jawor» на основі результатів дослідження фіксують, що близько 70% існуючих організацій проводить свою діяльність на основі саме активних дій та заходів [4, s. 4].

У відповідності до ст. 5 Закону Польської республіки від 24 квітня 2003 року про суспільно корисну діяльність та волонтерство [16], співпраця між органами територіального самоврядування та неурядовими організаціями відбувається на основі: делегування неурядовим організаціям реалізації публічних завдань; взаємного інформування про заплановані напрямки діяльності; консультування з неурядовими організаціями в сферах, які стосуються їхньої статутної діяльності; консультування з приводу проектів нормативних актів; створення спільних органів дорадчого та ініціативного характеру; укладення договорів про виконання місцевих ініціатив; договорів про партнерство в рамках політики розвитку.

Формою інституційної співпраці є створення спільних допоміжних консультативних органів, що складаються з представників неурядового сектора та публічної адміністрації. Відповідно до ст. 5 абз. 2 п. 2 Закону, особливим видом такої співпраці є воєводські, повітові та гмінні ради діяльності суспільної користі [5, s. 212]. Однак це не значить, що їхнє скликання є обов'язковим [8, s.160]. Наприклад, згідно з Рішенням Ради міста Люблін № 196/XIII/2011 від 8 вересня 2011 року [14], термін висловлення рішення Радою діяльності суспільної користі міста Люблін складає 14 днів від дня доручення вироблення проекту акта місцевого права стосовно сфери публічних завдань, а непредставлення рішення в зазначений строк свідчить про відмову від права на висловлення такого рішення (§3). До складу Ради діяльності суспільної користі Любліна входить 18 осіб: 2 представника від Ради міста; 6 представників від Президента міста; 10 представників міських неурядових організацій (§4). Каденція Ради триває 2 роки (§6), членів ради визначає і звільняє Президент міста Люблін у формі окремого рішення (§5).

З перспективи вибору органами територіального самоврядування форм співпраці істотне значення має прийняття річних Програм співпраці з неурядовими організаціями. Прийняття програми має обов'язковий характер. Ст. 5а, абз. 1 Закону про суспільно корисну діяльність та волонтерство регламентує необхідність до 30 листопада кожного року, що передує періоду програми, прийняття органами територіального самоврядування річної програми співпраці. Прийнятий план співпраці представляє

політику найближчого року в сфері співпраці з неурядовими організаціями. Схвалення програми повинно передбачати проведення консультацій з неурядовими організаціями (ст. 5 абз. 5 Закону) [16]. Програми співпраці передбачають цілі, спрямовані на підтримку неурядових організацій в справі реалізації важливих суспільних завдань: створення умов для розвитку ініціатив та структур, що функціонують з метою захисту інтересів місцевих спільнот; збільшення впливу громадянського сектору на творення публічних політик в гміні, повіті, воєводстві; покращення якості життя шляхом повнішого задоволення потреб суспільства; підвищення конкурентоздатності шляхом надання неурядовим організаціям можливостей з реалізації проектів конкретних публічних завдань. Однак дуже часто результати запланованої співпраці характеризуються неоднозначним характером, оскільки самоврядні органи з року в рік приймають подібні програми співпраці і дотують реалізацію майже таких самих завдань тим самим організаціям.

Консультування проектів правових актів стосується рішень органів територіального самоврядування, котрі повинні в рамках окремої процедури визначити, яким чином акти місцевого права будуть передбачати обговорення з організаціями чи діючими на відповідному рівні Радами діяльності суспільної користі (ст. 5 абз. 5 закону) [16]. Скажімо, Я. Косовський вирізняє три основні моделі співпраці в сфері консультування проектів актів місцевого права: консультування винятково з Радами діяльності суспільної користі; консультування винятково з неурядовими організаціями; консультування в рівній мірі як з Радами діяльності суспільної користі, так і неурядовими організаціями [8, s.145-146]. Наприклад, рішення № 1074/XLIII/2010 Ради міста Люблін від 24 червня 2010 року [15] передбачає найістотніші елементи, що стосуються проведення консультацій з неурядовими організаціями. Однак слід зазначити, що згідно з §3 абз.3 рішення, «результат консультації не є зобов'язуючим для органів Ради міста Люблін». На рівні воєводства при обговоренні, скажімо, проекту «Стратегії розвитку Люблінського воєводства на 2014-2020 роки (з перспективою до 2030 року)» [14] були проведені консультації з 25 квітня по 31 травня 2013 року. Воєводська Рада діяльності суспільної користі позитивно оцінила проект, однак серед кількох десятків писемних зауважень до Стратегії, поданих на етапі суспільних консультацій за участі неурядових організацій, жодна не стосувалась проблематики громадянського суспільства [13, s. 39].

У цьому контексті варто додати, що стан розвитку громадянського діалогу у Польщі не вважається вповні задовільним у самій республіці. Так, на думку Д. Длугоша [6, s. 92], до наявних проблем в цій сфері належать: як недостатня культура і низька організаційна ефективність державної служби у сфері співпраці з неурядовими організаціями, так і відсутність (особливо серед деяких соціальних партнерів) репрезентативних та компетентних структур для проведення діалогу з адміністрацією. Натомість ключовою проблемою, з якою стикаються у ході залучення громадян до прийняття рішень, є інструменталізація відповідних механізмів співпраці [18, s. 8], оскільки часто такі механізми служать виключно легітимації прийнятих адміністрацією рішень поза межами діалогових процедур.

Практика здійснення основних форм громадянського діалогу у Польщі здійснюється на основі Закону про діяльність суспільної користі і волонтерство від 2003 року, згідно з яким, інституційну структуру громадянського діалогу у Польщі формують загальнонаціональна, воєводські, повітові та гмінні ради діяльності суспільної користі, що об'єднують представників влади та громадянського суспільства, будучи своєрідними дискусійними майданчиками для консультування щодо прийняття проектів політичних рішень, вироблення річних Програм співпраці між адміністрацією та інститутами громадянського суспільства, узгодження стратегій поглиблення громадянського діалогу.

Наявність таких політико-правових механізмів забезпечує сталий зв'язок владних інститутів з суб'єктами громадянського суспільства на основі взаємного обміну інформацією, об'єднання зусиль при вирішенні найважливіших суспільних проблем, уникнення конфліктів шляхом проведення сталих переговорів задля пошуку консенсусних та компромісних форм співпраці, визначення пріоритетів та перспектив майбутнього партнерства, подолання адміністративного формалізму і протекціонізму при прийнятті і реалізації політичних рішень. Польський досвід функціонування політико-правових механізмів формування інституційної структури громадянського діалогу вказує, що запорукою формування розвиненого громадянського діалогу, окрім усталених інституціалізованих практик співпраці, є також високий рівень громадянської культури та наявність суспільної довіри між людьми, котрі здатні забезпечувати конструктивне співробітництво, компроміс та консенсус у виробленні політичних рішень. У питаннях вибору та планування інституціями влади форм громадянського діалогу істотне значення мають річні програми співпраці між владними інститутами та громадськими організаціями, що зобов'язують практично втілювати відповідні форми співпраці на різних рівнях територіального поділу. Польський досвід доводить, що владні інститути виконують роль домінуючого регулятора громадянського діалогу, окреслюючи за допомогою нормативних актів цілі, принципи, форми і механізми співпраці між владою та громадянським суспільством.

Перспективи використання результатів дослідження та подальшого аналізу наукової проблеми стосуються продовження системного збору та інтерпретації емпіричних даних щодо ефективності впровадження існуючих інституційних механізмів громадянського діалогу у різних регіонах та місцевостях Польщі з метою узагальнення польського досвіду та можливого його використання в українській практиці реформування системи державного управління. Адже перспективним напрямом для України є вдосконалення шляхів ефективного діалогу органів влади з громадськістю на принципах партнерства та довіри, зокрема у сфері реалізації державних та місцевих цільових програм.

Список використаної літератури

1. Городецька С. Л. Громадянський діалог: витоки, структура та проблематика дослідження [Електронний ресурс] / С. Л. Городецька // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. - 2013. - Вип. 19. - С. 91-96. - Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2013_19_15 ; Horodetska S. L. Hromadianskyi dialoh: vytyky, struktura ta problematyka doslidzhennia [Elektronnyi resurs] / S. L. Horodetska // Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky. - 2013. - Vyp. 19. - S. 91-96. - Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2013_19_15

2. Мамонтова Е. Суспільний діалог як інструмент публічної політики: теоретико-методологічний аспект / Е. Мамонтова // Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Історія. Політологія. — 2016. — Вип. 16. — С. 191-201 ; Mamontova E. Suspilnyi dialoh yak instrument publichnoi polityky: teoretyko-metodolohichnyi aspekt / E. Mamontova // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Ser. : Istorii. Politolohiia. — 2016. — Vyp. 16. — S. 191-201

3. Письменний І. В. Громадянський діалог як форма взаємодії між владою та суспільством / І. В. Письменний, Н. А. Липовська // Аспекти публічного управління. — 2015. — № 9. — С. 5 – 11 ; Pysmennyi I. V. Hromadianskyi dialoh yak forma vzaiemodii mizh vladoiu ta suspilstvom / I. V. Pysmennyi, N. A. Lypovska // Aspekty publichnoho upravlinnia. — 2015. — № 9. — S. 5 – 11

4. Adamiak P. Gumkowska M. Polskie organizacje pozarządowe 2015 / P. Adamiak, B. Charycka, M. Gumkowska. – Warszawa : Stowarzyszenie Klon/Jowór, 2015. – 20 s.

5. Blicharz J. Ustawa o działalności pożytku publicznego i wolontariacie. Ustawa o spółdzielniach socjalnych / J. Blicharz. – Warszawa : LEX Wolters Kluwer business, 2012. – 487 s.
6. Długosz D. W kierunku debaty publicznej? Nowe rozwiązania partycypacyjne a pożądane zmiany w systemie dialogu społecznego i obywatelskiego w Polsce / D. Długosz // Trzeci sektor. -2006. — № 4. - S. 91–108
7. Gumkowska M. Ile organizacji jest w Polsce i na świecie [Electronic resource] / M. Gumkowska. — Mode of access : <http://fakty.ngo.pl/wiadomosc/2073690.html>
8. Kosowski J. Współpraca jednostek samorządu terytorialnego z organizacjami pozarządowymi / J. Kosowski. — Warszawa : Wolters Kluwer Polska, 2012. — 222 s.
9. Malec J. Historia administracji i myśli administracyjnej / J. Malec, D. Malec. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003. – 267 s.
10. Misztal W. Dialog obywatelski we współczesnej Polsce / W. Misztal. — Lublin : Wydaw. UMCS, 2011. — 246 s.
11. Standardy współpracy administracji publicznej z sektorem pozarządowym. Ekspertyza przygotowana na zlecenie MPiPS / M. Rymśa, P. Frączak, R. Skrzypiec, Z. Wejmann. — Warszawa : MPiPS, 2007. — 69 s.
12. Skiba R. Jak współpracować z administracją publiczną? / R. Skiba, R. Niecikowska. — Warszawa : Stowarzyszenie Klon/Jawór, 2005. — 28 s.
13. Skrzypiec R. Wspieranie rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w regionach. Ekstertyza dotycząca miejsca i roli organizacji pozarządowych i innych podmiotów ekonomii społecznej w strategiach i projektach strategii rozwoju województw 2014-2020 / R. Skrzypiec. – Warszawa, 2013. – 113 s.
14. Strategia rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 roku) [Electronic resource]. - Lublin, 2014. - 116 s. - Mode of access : http://www.strategia.lubelskie.pl/Strategia_Rozwoju_Wojewodztwa_Lubelskiego_na_lata_2014-2020_z_perspektywa_do_2030_roku.pdf
15. Uchwała nr 196/XIII/2011 Rady Miasta Lublin z dnia 8 września 2011 roku w sprawie określenia organizacji i trybu działania Rady Działalności Pożytku Publicznego Miasta Lublin oraz trybu powoływania jej członków (Dz. Urz. Województwa Lubelskiego 2011.164.2627 z dnia 25 października 2011r.) [Electronic resource]. — Mode of access : bip.lublin.eu/ti/index.php?t=210&id=154772
16. Uchwała Nr 1074/XLIII/2010 Rady miasta Lublin z dnia 24 czerwca 2010 r. w sprawie określenia szczegółowego sposobu konsultowania z Radą Działalności Pożytku Publicznego Miasta Lublin lub organizacjami pozarządowymi i podmiotami wymienionymi w art. 3 ust. 3 ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie projektów aktów prawa miejscowego w dziedzinach dotyczących działalności statutowej tych organizacji [Electronic resource]. – Mode of access : http://edziennik.lublin.uw.gov.pl/WDU_L/2010/87/1593/akt.pdf
17. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (tekst jedn.: Dz.U.2016. Nr 239 z późn. zm.) [Electronic resource]. – Mode of access : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=wdu20030960873>
18. Wiktorska-Świącka A. Ku dialogowi obywatelskiemu w Polsce. Rada Działalności Pożytku Publicznego – 10 lat doświadczeń / A. Wiktorska-Świącka. – Warszawa : MPiPS, 2013. – 222 s.
19. Współpraca administracji rządowej z organizacjami pozarządowymi w 2001 r. ze szczególnym uwzględnieniem prawa organizacji pozarządowych do informacji o działalności organów władzy publicznej RP 2001 r. : Raport. – Warszawa : Departament Analiz Programowych Kancelarii Prezesa Rady Ministrów, 2001. – 265 s.
20. Zasady Dialogu Społecznego. Dokument programowy Rządu przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 22 października 2002 r. [Electronic resource]. – Warszawa, 2002. - Mode of

access :

http://www.malopolska.uw.gov.pl/doc/Zasady_Dialogu_Spolecznego_dokument_programow_u.pdf

21. Zieliński E. Administracja rządowa i samorządowa w Polsce / E. Zieliński. — Warszawa : Wyższa Szkoła Administracyjno-Społeczna, 2013. — 438 s.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2017 р.

V. Lesnyak

**POLITICAL AND LEGAL MECHANISMS FOR THE FORMATION OF
INSTITUTIONAL STRUCTURE OF THE CIVIL DIALOGUE IN CONTEMPORARY
POLAND**

The article analyzes political and legal mechanisms for the formation of institutional structure of the civil dialogue, the conditions for its provision in Poland. Due to the analysis of scientific literature, legislation, normative regulations it was completed basic research tasks. Contemporary conditions for the development of civil society in Poland are identified, the institutional bases of civil dialogue are determined. Special attention is paid to the principles of partnership between the power institutions and civil society organizations in Poland. During investigation activity we came to the conclusion that the basic legal instrument of collaboration and financial and non-financial cooperation forms between the state administration and non-governmental organizations is the Act of Law on Public Benefit and Volunteer Work. These mechanisms define interaction practice and legal framework for subsidies in the whole range of performance from public activities to the civil society organizations. During the process of analysis are generalized the positive elements of Polish experience in creation of mechanisms of cooperation between civil society organizations and power institutions. The article discusses the principles of the constitutional, legal and political institutionalization of civil dialogue in Poland. National, regional and local Public Benefit Works Councils form the institutional structure of civil dialogue in Poland, unite government institutions and civil society, discuss platforms for consultation, create programs of cooperation between the public administration and civil society institutions, create strategies for the development of civil dialogue. The term “civil dialogue” is regarded as the most important institution of participatory democracy and democracy consolidation, which ensures stabilization of democratic procedures in contemporary society. The author believes that high level of democratic consolidation in society can be developed only in opened and organized expert community civil dialogue with authorities. The task of introducing a civil dialogue system of state-management relations is necessary for stabilize social relation and important element of democracy consolidation in contemporary Ukraine.

Key words: *civil dialogue, institutional structure, Public Benefit Works Council, programs of cooperation, Poland.*

УДК 327(450)(045)

В.Ф. Лисак, А.А. Юдіна

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ІТАЛІЙСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ КРИЗИ

Досліджено зовнішню політику Італійської Республіки в умовах сучасної європейської міграційної кризи, яка вважається гуманітарною катастрофою, що спричинена масовим нелегальним напливом мігрантів до європейських країн з Близького Сходу та Африки. Проаналізовано нормативно-правові документи зовнішньополітичної діяльності італійського уряду. Розглянуто два маршрути міграційних потоків через Італійську Республіку та їх вплив на політичні, економічні, соціально-культурні аспекти життєдіяльності країни.

Ключові слова: міграційна криза, мігранти, біженці, зовнішня та внутрішня політика Італійської Республіки, «Стратегія економічного розвитку Італії», італійські реформи

Проблема міграції населення і глобальних міграційних процесів в сучасному світі набуває особливого значення. Для багатьох країн, які активно приймають мігрантів, 2015 рік знаменувався початком міграційної кризи. Вона вплинула на країни Європи, завдала шкоди всім аспектам та акцентувала на необхідності змін. Зокрема, міграційна криза вплинула на Італію, адже країна є одним з пріоритетних напрямків для біженців з країн Близького Сходу та Північної Африки. Маршрути міграційних потоків сформувалися поступово. Вони простягаються через Близький Схід, а також через Середземне море з країн Північної Африки. Сьогодні європейська міграційна криза вважається майже найгострішою у світі, адже Європа прийняла та продовжує приймати велику кількість біженців, що створило ризики та виклики, в політичній, економічній, соціальній та культурній сферах. Один з міграційних маршрутів, центрально-середземноморський, прямує до берегів Італійської Республіки і є величезною проблемою для країни, яка й досі продовжує приймати нових біженців. З огляду на те, що сучасна міграційна криза впливає на життєдіяльність Італійської Республіки в тому числі на зовнішньополітичний напрямок, необхідно вивчити зовнішню політику Італії в умовах сучасної міграційної кризи.

Інтерес до сучасної міграційної кризи з'явився у 2015 році, коли Європа водночас зіткнулася із великим напливом нелегальних біженців із країн Близького Сходу та Північної Африки. Зокрема, ця проблема висвітлена у наукових працях авторів італійського аналітичного центру імені Луїджі Бокконі [9]. Це такі дослідники, як П'єрпаоло Гаттігаллі, С. Сальвато, Дж. Ройер [25]. Автори акцентують увагу на критичному ставленні до біженців, які прибули до Італії, а також на важливості країни в середземноморському регіоні. В роботах авторів аналітичного центру імені Луїджі Бокконі увага приділена, зокрема, зовнішній політиці Італійської Республіки, яка змушена поступово змінювати свій зовнішньополітичний курс під впливом сучасної міграційної кризи [29]. Особливе значення для вивчення зовнішньої політики Італійської Республіки належить таким авторам як Гарет Девіс [14], Мауріціо Марінеллі [23]. Зокрема, в їх роботах проаналізовано законодавчу практику. Серед вітчизняних авторів проблемі міграційної кризи приділили увагу Перелигін Є. [24], Уріна Н.В. [6]. В роботах авторів поданий багатий статистичний матеріал з поточних документів уряду Італійської Республіки, що дозволяє проаналізувати і зрозуміти зовнішньополітичний курс Італійської Республіки та ті зміни, які відбулися останнім часом. Проблемі впливу

міграційної кризи на окремі сфери економіки та суспільства приділили увагу такі автори, як Грехем Ванберген [17], Аян Бегг [18], Джозеф-Саймон Горлах [17], а також вітчизняні автори – Капіца М.М. [3]. Вони поділили вплив міграційної кризи на окремі сфери діяльності країни, тобто на політичну, економічну, соціально-культурну складові. В цілому, дослідники зазначають, що сучасна міграційна криза вважається комплексною, адже спричиняє певні збитки усім країнам Європейського Союзу, які приймають біженців до своєї території. Відповідно до цього, змінюється й зовнішня політика Італійської Республіки. При всій значущості вищеперелічених праць для даного дослідження, проблема зовнішньої політики Італійської Республіки в умовах сучасної міграційної кризи ще не стала предметом окремого дослідження, що ще раз доводить актуальність обраної для вивчення теми.

Метою статті є вивчення зовнішньої політики Італійської Республіки в умовах сучасної міграційної кризи. Досягнення мети можливе через дослідження законодавчо-правових документів та матеріалів, які регулюють зовнішню політику Італійської Республіки.

Джерельну базу дослідження можна розділити на такі групи. По-перше, документи міжнародних організацій, до яких відносяться декларації та конвенції зі справ біженців ООН [1; 2; 4]. Другу групу складають законодавчо-правові акти Італії, до якої можна віднести «Закон Італійської Республіки про біженців та мігрантів» [21] та «Фундаментальні принципи» [27]. Третю групу становлять двосторонні договори Італійської Республіки з іншими країнами, що висвітлюють розвиток зовнішньої політики Італії в умовах міграційної кризи.

Міграційна криза – це комплексне явище, яке змінює сучасну міжнародну ситуацію, впливає на внутрішнє становище країни та зовнішньополітичні орієнтири. Певним чином, з деякими уточненнями, ми можемо припустити порівняння з непідпорядкованим в історії людства переселенням населення, що вплинуло на подальший суспільно-політичний та економічний розвиток країни і людства в цілому. Отже, сучасна ситуація відчуває певні зміни і вочевидь нам слід вивчати сегментарно ті процеси, які відбуваються сьогодні в країнах світу. Під міграційною кризою в офіційних документах ООН (від 30.05.2015) розуміється гуманітарна катастрофа, причиною якої є масовий наплив до Європи великої кількості мігрантів із країн Близького Сходу та Африки, адже ці регіони охоплені війнами [3]. Сучасна європейська міграційна криза, яка почалася у 2015 році, вважається найбільшою кризою після Другої світової війни [19, с. 10].

За офіційною статистикою, кількість нелегальних мігрантів у Європі складає понад триста тисяч осіб [8]. На сьогоднішній день різноманітні потоки біженців з країн Близького Сходу та Північної Африки стали глобальною проблемою для усього міжнародного співтовариства. Саме тому Європейський Союз та Організація Об'єднаних Націй намагаються вирішити цю проблему через підготовку проектів, відповідних чіткому напрямку для вирішення даної проблеми [25]. Для подальшого аналізу пропозицій за основоположним документом ООН «біженець» - це особа, яка в результаті певних подій стала жертвою переслідування за ознакою раси, віросповідання, громадянства, приналежності до певної соціальної групи або політичних переконань, знаходиться поза країною своєї громадянської приналежності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань; або, не маючи певного громадянства та знаходиться поза країною свого звичайного попереднього місця проживання в результаті схожих подій, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань [2]. Згідно тлумачення терміну «мігрант» - це особа, яка проживає поза країною своєї громадянської приналежності протягом більше одного року, незалежно від причин міграції (добровільних чи

недобровільних причин) та видів міграції (легальних чи нелегальних). Тим не менш у звичайній практиці термін «мігрант» входить до певних видів короткострокових мігрантів, наприклад: сільськогосподарські робітники, які приїжджають на короткий відрізок часу для роботи з сільськогосподарською продукцією [1].

Таким чином, у дослідженні міграційної кризи, в більшій кількості випадків використовується термін «біженець», адже на відміну від «мігранта», біженці отримують особливий статус, фінансову допомогу від держави, яка надає притулок. Зокрема, для біженців існує наявність політичної нестабільності в державі, через яку вони змушені мігрувати.

Організація Об'єднаних Націй, на чолі із Генеральним Секретарем ООН – Пан Гі Муном, неодноразово наголошували на тому, що процес вирішення сучасної міграційної кризи як в Італійській Республіці, так і на території усєї Європи, повинен врегульовуватися завдяки нормам міжнародного права, правом людини, правом мігрантів та біженців, а також гуманітарним правом [4; 28].

Протягом 2015-2016 років розширилися міграційні потоки. Окрім основного близькосхідного потоку, який простягається через територію Туреччини, актуалізувалися два середземноморські маршрути. Тепер велика кількість біженців з країн Північної Африки прямують до берегів Італійської Республіки через Середземне море, а далі вирушають до Франції або Австрії. Італійська Республіка вважається стратегічно важливою країною для мігрантів із Близького Сходу та Північної Африки, адже вона володіє окремою інфраструктурою, тобто на її території існує понад двох тисяч місць для прийому. Але метою біженців, які прибувають до Італії, є можливість потрапити через Францію або Австрію до Німеччини [3; 18].

Протягом усього 2016 року через територію Італії в'їжджали та виїжджали до тисячі осіб майже щодня [12]. Пік потоку біженців перепадає на літні місяці, адже перевезення морським шляхом влітку вважаються найбільш безпечними. Саме тому велика кількість біженців намагаються закінчити свої мандри до початку холодів або поганих погодних умов [14].

Окремо необхідно зазначити, що Італійська Республіка як країна, яка приймає біженців, змушена реєструвати кожен особу та надавати їй фінансову допомогу [24, с. 80]. За офіційними даними Міністерства закордонних справ Італійської Республіки, починаючи з 2015 року Італійська Республіка витратила п'ять з половиною мільярдів доларів США на допомогу біженцям, що й спричинило величезні збитки економіці країни. Згідно даних на 2017 рік, від Європейського Союзу надійшло лише 24% від тієї суми [13; 26].

Ще одним важливим питанням для розуміння зовнішньої політики Італійської Республіки, її перспектив є питання про шляхи переміщення біженців із Північної Африки. Це переміщення відбувається декількома маршрутами. До першого маршруту переміщення належить шлях з Італії, який йде через Францію та завершується у Німеччині [6]. Даний маршрут, зокрема, обирають мешканці Північної Африки, для яких Італія є стратегічно важливою країною перетину європейського кордону через Середземне море. Франція вважається наступною після Італії державою, до якої прямують біженці. Цей факт обумовлюється тим, що з історичних часів на території Франції проживають нащадки населення колоній із Північної Африки [11]. З приходом до влади нового Президента, Емануеля Макрона у квітні 2017 року, Франція заявила, що готова прийняти до себе 24 тисячі біженців з Північної Африки та Близького Сходу, тим самим полегшуючи міграційне навантаження, яке наразі існує в Італійській Республіці [10].

Таким чином, Франція продовжує будувати все нові табори для нелегальних мігрантів. Однак, порівнюючи міграційну політику Італії з французькою, на відміну від

постійної реєстрації біженців в Італії та надання статусу «біженця», уряд Франції почав відмовляти біженцям у даному статусі. Країна проводить чіткі та довгострокові перевірки кожної особи. Проте, якщо все відповідає закону, біженець має змогу отримувати щомісячну фінансову допомогу у 350 євро, а ті, які проживають сім'єю, отримують 780 євро. Ті, хто не знаходить притулку у Франції, вирушає далі до Німеччини [19, с. 10-13; 26].

Фінальною точкою мандрувань біженців з Північної Африки є Німеччина. Через свою політико-економічну стабільність у порівнянні з іншими країнами Європейського Союзу, Німеччина виглядає привабливою для мігрантів [7]. Окрім цього, уряд Німеччини ніколи не заявляв про припинення прийому біженців, як це неодноразово простежувалося в офіційних заявах колишнього прем'єр-міністра Італійської Республіки, Маттео Ренці, а також нового Президента Франції Емануеля Макрона [10].

Маттео Ренці (колишній прем'єр-міністр Італії) у 2016 році зауважив, що сучасна міграційна криза завдає шкоди усім складовим країни, тобто політичній, економічній, соціально-культурній. За його висловленням в державі не було чіткого та швидкого механізму для реагування на міграційну кризу. Численні прохання Італійської Республіки до Німеччини про зупинення методу квот та прискорення процесу закриття кордонів завершуються відмовами німецького уряду [16].

Наступною країною, яка для біженців представлена як країна із стабільно високим рівнем життя, низькими показниками безробіття (майже як у Німеччині), є Австрія. Аналізуючи другий середземноморський маршрут міграції біженців із Північної Африки, варто зауважити, що він також починається з Італійської Республіки [20, с. 21-28]. Більша кількість біженців із Північної Африки навіть не чули про Австрію, оскільки культури Австрії та Німеччини багато у чому схожі, нелегальні мігранти продовжують прямувати до Німеччини. На 2017 рік з території Італійської Республіки до Австрії прибуло близько 15 тисяч біженців. Проте влітку 2017 року країна депортувала 10 тисяч біженців до країн-первинного місця їх реєстрації, тобто Італійської Республіки [20, с. 30-33].

Отже, міграційна ситуація в Італійській Республіці значно ускладнена тим, що країна приймає до своєї території найбільшу кількість нелегальних мігрантів, яких вона змушена реєструвати. При цьому перша хвиля міграції, яка відбулась у вересні 2015 року, нанесла величезні збитки економіці країни. Після чого уряд Італії був змушений розробити цілий ряд реформ, які допомогли подолати та надолужити економічні показники країни [24, с. 80]. У 2017 році в Італії простежується економічна стабілізація, хоча країна продовжує приймати нових біженців до своєї території. Тим не менш, уряд Італійської Республіки на чолі з новим прем'єр-міністром, Паоло Джентілоні, неодноразово прохав Європейський Парламент про припинення процесу розподілу квот. Загалом, біженці на території Італійської Республіки є вихідцями із Лівії [15]. Цей факт обумовлений морською близькістю та розвинутими морськими торговельними шляхами між Італією та Лівією. Проте, це надає Італійській Республіці лише негативного впливу. Адже Італія, як перша країна, до якої прибувають біженці, повинна реєструвати усіх та надавати їм фінансову допомогу, поки біженці не покинуть італійську територію. Це наносить величезні збитки економіці, що призводить до необхідності реалізації постійних внутрішніх реформ [13; 15].

Для подолання наслідків міграційної кризи, уряд Італійської Республіки прийняв важливий документ, який дозволить розширити та трансформувати зовнішньополітичний курс країни. Даний документ під назвою «Стратегія зовнішньої політики Італійської Республіки» був прийнятий у січні 2016 року після приходу до влади нового президента країни – Серджо Матарелі [9]. «Стратегія зовнішньої політики Італійської Республіки» як країни, яка приймає мігрантів, схожа на політичну стратегію

інших країн Європи, (а саме Греції та Іспанії), адже вони борються з напливом нелегальних транзитних мігрантів та посилюють свою політику щодо контролю морських кордонів і режиму в'їзду до країни [9; 29]. Через наявність такої проблеми, як нелегальна міграція, Італійська Республіка змушена постійно налагоджувати зовнішні зв'язки із країнами Європейського Союзу, Сполученими Штатами Америки, Російською Федерацією, а також з країнами Близького Сходу та Африки [17].

Серед останніх кроків в подоланні міграційної кризи, співпраця Італійської Республіки з Німеччиною. 5 березня 2016 року колишній міністр закордонних справ Італійської Республіки та міністр закордонних справ Німеччини разом написали листа до Європейської Комісії, у якому висловили спільну ідею щодо створення загальної системи реєстрації мігрантів, а також реформування Дублінської системи (від 1 червня 1990 року) прийому біженців, яка, в свою чергу, блокує мігрантів в країні першого заїзду [21; 26]. Стосовно вищезазначеної проблеми, уряд Італії, на чолі з колишнім прем'єр-міністром Маттео Ренці, неодноразово висловлювався, що саме дублінська система потребує реформування. Тому на сьогоднішній день Італійська Республіка просить допомоги у Європейського Союзу та шукає прибічників відносно зміни дублінської системи [16].

Кажучи про політичну ситуацію, яка склалася у 2017 році, необхідно зазначити, що політика Італійської Республіки зазнала багато змін з моменту проведення конституційного референдуму в країні 4 грудня 2016 року. Він показав, що населення Італії ще не готово прийняти нову політичну систему, яку запропонував ініціатор конституційної реформи, водночас колишній прем'єр-міністр країни – Маттео Ренці [22]. Головними противниками ідей попереднього прем'єр-міністра Італії, який подав у відставку 5 грудня 2016 року, були партії євроскептиків. Саме вони висловлюють своє прагнення щодо виходу Італії з Євросони через наявність в країні міграційної кризи [25].

Сучасний прем'єр-міністр Італійської Республіки, Паоло Джентілоні, закликав усі європейські країни розробити нову стратегію згідно норм Міжнародної Організації з міграції для вирішення проблеми міграційної кризи. Італія зосереджена на тому, щоб не допустити нелегальних мігрантів до своєї території в майбутньому та налагодити усі сфери життєдіяльності як актора міжнародних відносин, а також відстоювати свої національні інтереси [15].

Починаючи з 2017 року Паоло Джентілоні веде активну зовнішню політику та намагається подолати наслідки міграційної кризи. Права партія Італійської Республіки «Брати Італії», на чолі з Ін'яціо Ла Русса, прийняла новий законопроект, який має за мету надати право Риму самостійно виносити політичні рішення незалежно від Європейського Союзу, тобто перегляд формулювання статей Конституції [23, с. 11-13].

В умовах міграційної кризи зовнішня політика Італії формується згідно зовнішньополітичних пріоритетів країни. Перш за все, країна позиціонує себе як лідера або протагоніста у середземноморському регіоні [27] та має важливе і вигідне геополітичне та геостратегічне становище. Завдяки тому, що територіально країна знаходиться у центрі Середземномор'я, Італійська Республіка активно розвиває свій зовнішньополітичний вектор на Середземномор'ї, бере участь у засіданнях країн середземноморського регіону, налагоджує соціально-економічні зв'язки із країнами Близького Сходу, Північної Африки, а також з європейськими країнами середземноморського регіону [20, с. 20; 27].

Сучасна міграційна криза змусила Італію активно співпрацювати з країнами Балканського регіону. Завдяки близькості цих країн, Італія має змогу швидко розвивати усі сфери діяльності із балканськими країнами. Уряди країн однаково бачать розв'язання сучасної міграційної кризи — через передачу міграційних потоків до інших країн Європейського Союзу [13; 18].

У процесі врегулювання міграційної кризи Італія активно співпрацює із Сполученими Штатами Америки. Таке співробітництво можна вважати стратегічним [6]. Ще з 1949 року Італійська Республіка увійшла до Північноатлантичного Альянсу, чийм активним членом вона є і досі. Сили НАТО бачать не стільки ресурсно-технічний потенціал Італії, скільки важливість її території, тобто геополітичного положення. Завдяки наявності вигідної території, НАТО проводить численні операції на Близькому Сході, у Північній Африці, а також у країнах Європи. Сюди можна віднести також військові навчання, морські патрульні операції на Середземномор'ї та, безпосередньо, миротворчі операції [6; 23, с. 30-33].

Одними з основних відносин Італії у контексті сучасної міграційної кризи є відносини з Європейським Союзом, членом якого Італія стала у 1957 році. На сьогоднішній день завдяки потужній економіці Італійська Республіка займає важливе місце серед країн ЄС. Однак, в умовах сучасної міграційної кризи, уряд країни має певні розбіжності відносно процесу врегулювання кризи з ЄС. Колишній прем'єр-міністр Італії, Маттео Ренці, та вже сучасний прем'єр-міністр, Паоло Джентілоні, неодноразово висловлювали свою думку про необхідність припинення прийому нелегальних мігрантів до італійської території [15; 23, с. 31]. Уряд Італії не бачить ніякого сенсу у процесі розподілу квот, який пропонує Європейський Союз. Хоча, завдяки прийняттю Європейською Комісією у 2016 році пакету документів відносно створення нових, більш потужних сил контролю прикордонної території, а також створенню нових пунктів прийому біженців, збільшенню фінансування, організації патрульних морських місій, Італійська Республіка всіляко підтримує даний проект та бажає його скорішої реалізації [12; 28].

Наявність міграційної кризи в країні змусила Італію тісніше співпрацювати з Російською Федерацією [6]. Відносини з Росією завжди можна було характеризувати як конструктивні [24, с. 78-80]. Слід зауважити, що у 2014 році на території РФ працювало близько 24 візових центрів, а відсоток відмов у наданні віз складав лише 4% [8]. Після утвердження Європейським Союзом санкцій проти Росії, кількість російських мігрантів в Італії скоротилася на 50%. У 2015 році Італійська Республіка наголосила на відмові від будівництва газопроводу «Північний потік 2», який простягається через територію Росії до Німеччини. Свої дії уряд Італії обґрунтував тим, що «Північний потік 2» порушує санкції проти Росії, а інтереси Німеччини можна вважати важливішими за інтереси усього Європейського Союзу. Це обумовлено тим, що Німеччина матиме можливість самостійно виставляти ціни на газові ресурси, які будуть постачатися з території Німеччини до інших країн Європейського Союзу [24, с. 82-85]. Колишній прем'єр-міністр Італії, Маттео Ренці, неодноразово критикував дії самого Європейського Союзу, які призвели до відмови від будівництва й «Південного потоку», що повинен був простягатися через територію Російської Федерації до Італійської Республіки [16].

У 2017 році, з обранням нового прем'єр-міністра Італії, Паоло Джентілоні, відносини Італії з Росією отримали новий динамічний поштовх [15]. У квітні 2017 року П. Джентілоні офіційно зустрівся із В.Путіним у місті Сочі, де політики зазначили, що італійсько-російські відносини можна сміливо називати успішними. Окремо було зауважено, що протягом усього 2017 року динаміка торговельно-економічних відносин різко зросла, а товарообіг між країнами збільшився на 30% [5]. В. Путін та П. Джентілоні також наголосили на подальшому підтриманні інтенсивної співпраці на політичному рівні [5; 23, с. 28-30].

Окрім цього, міграційна криза змусила уряд Італії шукати нові шляхи її подолання. 23 травня 2017 року у місті Таорміна (Італія) відбувся сорок третій саміт Великої Сімки (G7), на якому учасники конференції прийняли декларацію про боротьбу із сучасним тероризмом у світі. Італія, разом з іншими країнами обговорили проблему сучасної

міграційної кризи [26; 28]. Саміт «Великої Двадцятки» (G20), який відбувся 7-8 червня 2017 року у Німеччині, дав змогу Італії разом з іншими країнами саміту активно обговорити важливі для міжнародних відносин питання, а саме: проблема міграційної кризи, боротьба з тероризмом, покращення економічного та енергетичного потенціалу середземноморських країн [29]. Незважаючи на консультативний характер саміту та на неприйняття жодного документу для врегулювання сучасної міграційної кризи, Італійська Республіка продовжує вести активну політику.

Таким чином, сучасна європейська міграційна криза, яка почалася у 2015 році, внесла зміни у певні аспекти діяльності Італійської Республіки як актора сучасних міжнародних відносин. За офіційною статистикою, кількість нелегальних мігрантів, які прибули до Європи, складає понад триста тисяч осіб [15]. Італійська Республіка займає важливе значення у процесі розподілу біженців. Центральньо-середземноморський маршрут, який бере свій початок у країнах Північної Африки, веде до території Італійської Республіки як першої країни Європейського Союзу, в якій усі біженці повинні бути зареєстровані. Проблема Дублінських угод на сьогоднішній день дуже актуальна в Італії, а уряд країни неодноразово наголошував на її швидкому вирішенні [8]. Через певне навантаження на міграційну сферу та економіку країни, влада Італії була змушена прийняти цілий ряд реформ відносно налагодження вищезазначених складових. Наразі, Італійська Республіка активно співпрацює з Європейським Союзом в рамках охорони європейських кордонів, скорішого вирішення міграційної кризи, а також зосереджена на недопущенні нових біженців до своєї території в майбутньому [6]. Таким чином, на сьогоднішній день в умовах сучасної міграційної кризи Італійська Республіка продовжує будувати свою політику як держава-учасниця Європейського Союзу та впливова країна у середземноморському регіоні, окремо розвиваючи свою багатовекторну зовнішню політику.

Список використаної літератури

1. Резолюція 40/144 Генеральної Асамблеї ООН від 13 грудня 1985 року "Декларація про права людини щодо осіб, які не є громадянами країни, в якій вони проживають" [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_227 ; Rezoliutsiia 40/144 Heneralnoi Asamblei ООН vid 13 hrudnia 1985 roku "Deklaratsiia pro prava liudyny shchodo osib, yaki ne ye hromadianamy krainy, v yakii vony prozhyvaiut" [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_227

2. Декларация по итогам диалога на высоком уровне по вопросу о международной миграции и развитии [Электронный ресурс] : принята резолюцией 68/4 Генеральной Ассамблеи от 3 октября 2013 года. — Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/migrationdevelop.shtml ; Deklaratsiia po itogam dialoga na vysokom urovne po voprosu o mezhdunarodnoy migratsii i razvitiu [Elektronnyy resurs] : prinyata rezolyutsiei 68/4 Generalnoy Assamblei ot 3 oktyabrya 2013 goda. — Rezhim dostupa : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/migrationdevelop.shtml

3. Капица Л. Н. Миграционный цунами в Европейском Союзе [Электронный ресурс] / Л. М. Капица. — Москва : Университет МГИМО. — Режим доступа : <https://mgimo.ru/about/news/experts/migratsionnyy-tsunami-v-nbsp-evropeyskom-soyuze/> ; Kapitsa L. N. Migratsionnyy tsunami v Yevropeyskom Soyuze [Elektronnyy resurs] / L.M. Kapitsa. — Moskva : Universitet MGIMO. — Rezhim dostupa : <https://mgimo.ru/about/news/experts/migratsionnyy-tsunami-v-nbsp-evropeyskom-soyuze/>

4. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 19 сентября 2016 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N16/292/00/PDF/N1629200.pdf?OpenElement.html> ;

Rezolyutsiya, prinyataya Generalnoy Assambleey 19 sentyabrya 2016 goda [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupu : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N16/292/00/PDF/N1629200.pdf?OpenElement.html>

5. Istituto nazionale di statistica [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.istat.it/it/prodotti/banche-dati.html>

6. Урина Н. В. Итальянская Республика 2011-2017: кризисный марафон СМИ [Электронный ресурс] / Н. В. Урина // Медиаскоп. — 2012. - № 4. - Режим доступа : <http://www.mediascope.ru/node/1169> ; Urina N. V. Italyanskaya Respublika 2011-2017: krizisnyy marafon SMI [Elektronnyy resurs] / N. V. Urina // Mediaskop. — 2012. - № 4. - Rezhim dostupa : <http://www.mediascope.ru/node/1169>

7. Alesina A. The Future of Europe [Electronic resource] / A. Alesina, F. Giavazzi. — Mode of access : http://www.igier.unibocconi.it/folder.php?vedi=5039&tbn=albero&id_folder=4878.html

8. Archivio del Ministero degli Affari Esteri della Repubblica Italiana. — Affari politici (Ucraina) [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.esteri.it.html>

9. Immigration, Refugees and Asylum Policies [Electronic resource] : Conferences, Bocconi University, April 22, 2016. — Mode of access : http://www.igier.unibocconi.it/index.php?vedi=6194&id_folder=4917&tbn=albero.html

10. Council of the European Union. Official documents, reports and data [Electronic resource]. — Mode of access : http://europa.eu/publications/official-documents/index_en.html

11. Dossier Statistico Immigrazione: Caritas/Migrantes. XIII–XX Rapporto, 2016 [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.dossierimmigrazione.it/appuntamenti.php?y=2016.html>

12. European Commission. The EU and the Refugee Crisis [Electronic resource]. — Mode of access : <http://publications.europa.eu/webpub/com/factsheets/refugee-crisis/en.html>

13. Eurostat. Number of asylum application by country 2017 [Electronic resource]. — Mode of access : <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database.html>

14. Eurosystem. European Central Bank. Financial Stability [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.ecb.europa.eu/pub/fsr/html/index.en.html>

15. Davies G. Italy begs other European countries to take migrants ships as the nation struggles to deal with record numbers and threatens to close its ports [Electronic resource] / G. Davies, J. Robinson. — Mode of access : <http://www.dailymail.co.uk/news/article-4659038/Italy-plans-seize-aid-boats-new-migrant-crackdown.html>

16. Governo Gentiloni. Governo Italiano, Presidenza del Consiglio dei Ministri [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.governo.it/governo-gentiloni-dal-12122016/6290.html>

17. Governo Renzi. Governo Italiano, Presidenza del Consiglio dei Ministri. — [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.governo.it/i-governi-dal-1943-ad-oggi/xvii-legislatura-dal-15032013/governo-renzi-dal-22022014/329.html>

18. Vanbergen G. Global Research. EU Refugee Crisis to Escalate — 30 Million Expected, Just 17 Per Cent Employable [Electronic resource] / G. Vanbergen. — Mode of access : http://www.globalresearch.ca/eu-refugee-crisis-to-escalate-30-million-expected-just-17-percentemployable/5596265?utm_campaign=magnet&utm_source=article_page&utm_medium=related_articles.html

19. Begg I. Centre for Research on Globalization. Global Research. Why is the Refugee Crisis so Hard for the EU to Handle? [Electronic resource] / I. Begg. — Mode of access : <http://www.globalresearch.ca/why-is-the-refugee-crisis-so-hard-for-the-eu-to-handle/5575036.html>

20. Gorlach J.-S. Refuge and Refugee Migration: How Much of a Pull Factor Are Recognition Rates? [Electronic resource] / J.-S. Gorlach, N. Motz. — Mode of access : <https://lagv2017.sciencesconf.org/file/327659>
21. Kogan N. The politics of Italian Foreign Policy / N. Kogan. — Rome, 2009. — P. 20-47
22. «Legge sugli stranieri in Repubblica Italiana» 12/02/1998, Roma / Affari Internazionali [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.affarinternazionali.it.html>
23. Dearden L. Italy threatens to close ports to humanitarian refugee rescue ships as it reaches “saturation point [Electronic resource] / L. Dearden. — Mode of access : <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/italy-close-ports-humanitarian-refugee-ships-saturation-point-migrant-boats-rafts-mediterranean-a7814121.html>
24. Marinelli M. Italy's Encounter: Imperial dreams, strategic ambitions / M. Marinelli, G. Andomino. — New York : Palgrave Macmillan, 2014. — P. 10-33
24. Pereligyn E. L'Italia perde un miliardo / E. Pereligyn. — Milano, 2016. — P. 78-95
25. Salvato C. Cooperation across Disciplines: A Multilevel Perspective on Cooperative Behavior in Governing Interfirm Relations [Electronic resource] / C. Salvato, J. J. Reuer, P. Battigalli // Academy of Management Annals. - 2017. — Vol. 11, Issue 2. — P. 960-1004. - Mode of access : http://www.igier.unibocconi.it/folder.php?vedi=6324&tbn=albero&id_folder=4878.html
26. «Politica d’immigrazione della Repubblica Italiana from 06/2017», Note Sintetiche sull’Unione Europea. Parlamento Europeo [Electronic resource]. — Mode of access : http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/en/displayFtu.thml?ftuId=FTU_5.12.3.html
27. «Principi fondamentali». — Governo Italiano, Presidenza del Consiglio dei Ministri [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.governo.it/costituzione-italiana/principi-fondamentali/2839.html>
28. UN High Commissioner for Refugees (UNHCR). Addressing Security Concerns Without Undermining Refugee Protection — UNHCR's Perspective, 17 December 2016, Rev.2. [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.refworld.org/docid/5672aed34.html>
29. Università Commerciale Luigi Bocconi. La Bocconi in cifre [Electronic resource]. — Mode of access : https://www.stampa.unibocconi.it/editor/archivio_pdf/La_Bocconi_in_cifre20121114181222.pdf

Стаття надійшла до редакції 10.10.2017 р.

V. Lysak, A. Yudina

FOREIGN POLICY OF ITALIAN REPUBLIC IN THE CONTEXT OF THE MIGRATION CRISIS

In the present article on the basis of a comprehensive analysis of literature and sources the foreign policy of Italian Republic in the context of European migration crisis is exploring. The modern European migration crisis is considered as a humanitarian catastrophe which caused by the massive illegal influx of migrants to European countries, in particular Italian Republic. In general, all illegal migrants, which are heading to European countries, are considered natives from the Middle East and Africa. The present research explains in detail the main reason on the European migration crisis beginning. The modern European migration problem is caused by political, economic and socio-cultural instability in these regions, in particular in such countries as Syria, Egypt, Libya, Palestine, Israel, Iraq and others. Moreover, in the present research the Italian government regulatory framework of its foreign policy activity is analyzed. These official documents are also connected with changes of the foreign policy course of Italian Republic. There are two general routes of the modern migration flows through Italian Republic which extend from the North African countries through

Mediterranean Sea to Italian territory. All of them stretch across Italy and end in the other European countries, in particular Germany. Two general routes of migration flows through Italian Republic are highlighted in the present research in detail. Thanks to the analysis of official regulatory-documents of the foreign policy of Italian Republics the migration crisis faster settlement model in Italian Republic was pointed out. The official regulatory-documents also demonstrated the cooperation government of Italian Republic with the government of the European Union about the given problem. Due to analysis of such cooperation, the course of the political, economic and socio-cultural development of the Italian Republic as a European country was also highlighted in the present research. There is an expression of the migration crisis influence on the political, economic, socio-cultural aspects of life of the Italian Republic in the article.

Key words: *migration crisis, migrants, refugees, foreign and domestic policies of Italian Republic, «Italy's Economic Development Strategy», Italian reforms.*

УДК 329.1/.6(437.3)''1993/2017''

Н.В. Марадик, М. Цірнер

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (1993-2017)

У даній статті розглянуто процес формування і розвитку багатопартійної системи Чеської Республіки. Автор досліджує основні тенденції партійно-політичного життя чеського суспільства. Проаналізовано також участь політичних партій у виборчому процесі та результати парламентських виборів. На основі вивченого матеріалу і особистих досліджень автор дійшов висновків, що в Чехії утвердилася функціональна партійна система західноєвропейського зразка. Доведено, що процес консолідації демократії в Чеській Республіці не є остаточно завершеним, оскільки на заключній стадії знаходиться етап консолідації партійної системи.

Ключові слова: *партійна система, трансформація, політична партія, багатопартійна система, Чеська Республіка.*

Чеська Республіка (далі ЧР), як і інші так звані посткомуністичні держави, пройшла процес трансформації, пов'язаної з економічними та політичними змінами. Під трансформацією зазвичай розуміють системні зміни, які забезпечують розвиток соціально-ринкової економіки та конкуренцію політичних партій та програм. Саме формування демократичної політичної системи є суттю суспільної трансформації в країнах Центральної та Південно-Східної Європи. Основними напрямками цього процесу є становлення правової держави, зокрема парламентської демократії, а також утвердження принципів політичного плюралізму. У зв'язку з цим проблема еволюції партійної системи в постсоціалістичний період, насамперед дослідження багатопартійності як елемента нової державності, у даному випадку – чеської, викликає науковий інтерес. Саме це і є предметом даної статті.

Варто відзначити і той факт, що обрана нами тематика у вітчизняній політичній науці є поки що недослідженою. Натомість було з'ясовано, що дана проблематика фрагментарно досліджена українськими вченими-істориками та юристами, зокрема В. Лемаком [2], І. Вовканичем [1]. Вивчаючи генезу партійної системи Чеської Республіки автори послуговувалися в основному працями чеських дослідників – Л. Брокла [4], Т. Лебеди [11], М.Новака [14], П. Фіали та М. Мареша [8].

Простежити специфіку становлення багатопартійності в Чехії можна, виокремивши наступні етапи її розвитку. Перший – від 1989 року – до парламентських виборів 1996 року – це період власне трансформації. Слід зауважити, що елементи політичного плюралізму в Чеській Республіці почали зароджуватися ще до листопаду 1989 року. Опозиційні до Компартії Чехословаччини сили поступово проходили своє організаційне становлення, проте, поза сумнівом, про кристалізацію партійної системи ЧР можна говорити лише в перші місяці після «оксамитової революції». Стрімкому розвитку чехословацької багатопартійності сприяли наступні чинники: по-перше, відтворення традиційних політичних партій Чехословаччини, що існували до 1948 року; по-друге, виділення нових партій зі складу Громадянського форуму, що було викликане плюралізацією поглядів та прагнень багатьох членів цього широкого, але досить аморфного об'єднання; по-третє, створення нових партій та політичних організацій, таких як Чеська соціал - демократична партія, Рух за самоврядну демократію – Товариство за Моравію й Сілезію, Республіканська партія Чехословаччини, Християнсько-демократична партія тощо [3, с. 78].

За короткий період часу у Чехословаччині було відтворено та засновано 23 політичні партії та громадські організації. Вони й стали основними суб'єктами партійно-політичної арени Чеської Республіки.

Другий – від виборів 1996 року і до 2006 року – фаза консолідації. Саме на другому етапі партійна система ЧР стабілізувалася, викристалізувалися її основні суб'єкти. Утвердилися дві політичні сили – ГДП та ЧСДП, які на протязі 10 років були головними суперниками на виборах. І хоча в офіційному реєстрі нараховувалося близько 60 політичних партій та 25 політичних організацій, у даний проміжок часу партійна система Чеської Республіки почала нагадувати західноєвропейські аналоги, коли політичний клімат в країні визначають дві-три впливові партії, а інші належать радше до політичного маргінесу. При цьому за західним зразком для формування парламентської більшості їм доводилося створювати коаліції із дрібнішими політичними гравцями.

Третій – від виборів 2006 року і до сьогодні – фаза відкату від консолідації партійної системи. У даний період Чеська Республіка зіштовхнулася з рядом проблем політичного характеру (неможливість створення коаліції, урядова нестабільність), однак з усіх патових ситуацій завжди знаходився раціональний вихід. Урядові кризи здебільшого були наслідком внутрішньопартійних негараздів, корупційних скандалів, пов'язаних з іменами правлячих політиків. Цей етап відзначився появою на політичній арені Чехії нових партійних угруповань, які швидко завоювали авторитет у суспільстві і наразі реально конкурують із традиційними партіями [5, с. 79].

Довгоочікувані загальні вибори, що відбулися 8-9 червня 1990 року (зауважимо, що традиційно вибори у ЧР проходять протягом двох днів, починаються у п'ятницю ввечері і закінчуються в суботу після обіду. Такий режим роботи виборчих дільниць зберігся ще з довоєнних часів), привели до дільниць 96,79% громадян, що мали право голосу. Як і передбачалося, вибори принесли перемогу Громадянському форуму, який закріпив за собою статус провідної політичної сили в країні. ГФ отримав 46% голосів виборців, однак його реальне представництво у федеральному парламенті було значно вищим у зв'язку з тим, що 16% голосів, які були віддані за політичні сили, що не змогли подолати 5-відсоткового прохідного бар'єру, були пропорційно розділені між переможцями. Найбільшою опозиційною щодо Громадянського форуму силою залишилася Комуністична партія Чехословаччини, яка отримала 13% голосів виборців. Третє місце посіли Християнські демократи, що набрали 12% голосів. Результат останніх був несподівано низьким порівняно з попередніми прогнозами. Цьому, вочевидь, сприяло оприлюднення під час виборчої кампанії фактів, які свідчили про минулу співпрацю лідера Християнсько-демократичної партії з органами державної безпеки.

Серед інших партій та об'єднань Моравські автономісти зібрали 7% голосів. Словацька національна партія – 5%, і стільки ж – партія «Співіснування», що відстоювала права угорської меншини.

У результаті виборів у Народній Палаті коаліція Громадянського Форуму та Громадськості проти насильства отримала 84 мандати, КПЧ – 20, ХДП-ХДС – 16, ТМС – 9, СНП – 4, і стільки ж, – 4 місця – партія «Співіснування». У Палаті Національностей мандати було розподілено таким чином: ГФ та ГПН – 80, КПЧ – 20, ХДП-ХДС – 17, ТМС – 7, СНП – 7 та партія «Співіснування» – 7 місць [6].

Ці вибори стали своєрідним плебісцитом з питання підтримки демократичного політичного режиму, їх основна функція полягала у тому, щоб закріпити легітимність приходу до влади нової політичної еліти [7, с. 27]. Фактично чехословацький народ мав зробити вибір між компартією та партіями демократичного спрямування, які так чи інакше були пов'язані з Громадянським форумом.

У 1992 році відбулися останні спільні вибори до парламентів Чехословацької Федеративної Республіки, в яких взяло участь понад 40 політичних партій, коаліцій та рухів і які закріпили різницю у політичній орієнтації органів влади обох республік. Нагадаємо, що напередодні виборів у партійно-політичній системі країни відбулися деякі зміни: в цей час зі складу ГФ виділився Громадянський демократичний альянс, очолений В.Длоугим та Громадянська демократична партія В.Клауса. На виборчі дільниці у Чехії прийшло 80,08% виборців. Згідно підрахунку голосів до парламенту потрапили: ГДП-ХДП – 29,73%, Лівий блок (КПЧМ-ПЛД) – 14,05% , ЧСДП – 6,53%, ЛСУ – 6,52%, ХДС-ЧНП – 6,28%, ОЗР - РПЧ – 5,98%, ГДА – 5,93%, РЗСД - ТМС – 5,87% [15]. Проте результати парламентських виборів в ЧР та СР виявилися різними. Населення Словаччини підтримало лівоорієнтовані партії, що обіцяли пом'якшити негативні наслідки економічних реформ шляхом надання ширших соціальних гарантій, та націоналістичні організації. Прибічники ж радикальних економічних реформ, що виступали за збереження єдиної держави у формі федерації, перемогли у Чехії.

У поствиборчий період, на нашу думку, в житті чеського суспільства відбулася важлива подія, що мала вагомий вплив на усю подальшу історію ЧР – на політичній арені поступово почали укріплюватися позиції чеських соціал-демократів. Отримавши у 1992 році лише 7% голосів, згідно результатів соціологічних досліджень, на початку літа 1995 року ЧСДП користувалася підтримкою 20% виборців, не набагато поступаючись очолюваній В.Клаусом Громадянській демократичній партії, яку підтримувало 25% виборців. Зростання популярності лівих ідей було звичним явищем для всіх без винятку посткомуністичних країн, однак, у Чехії це явище мало свої особливості. ЧСДП з самого початку свого виникнення базувалася на ідеях європейської соціал-демократії і не була обтяжена відповідальністю за попередню політику комуністичного керівництва. Це суттєво відрізняло ЧСДП від аналогічних організацій з інших країн колишнього «соціалістичного табору», які часто були наступниками комуністичних партій та рухів [11, с. 117].

У 1996 році чеська партійна система вступила в нову фазу. Однією з важливих подій на даному етапі було проведення чергових виборів до Палати депутатів, які відбулися 31 травня - 1 червня 1996 року. ГДП на чолі з В.Клаусом отримала 29,62%, ЧСДП – 26,44%, КПЧМ – 10,33%, ХДС-ЧНП – 8,08%, ОЗР-РПЧ – 8,01%, ГДА – 6,36% [6]. Наслідком виборів стало існування уряду (правоцентристської коаліції, очолюваної В.Клаусом), що представляв фактичну меншість та сильної лівоцентристської коаліції, зосередженої навколо ЧСДП. Адже подібна картина партійно-політичної структуризації не залишала уряду практично ніяких шансів створити переконливу парламентську більшість.

Згодом в Чехії відбулася ще одна знаменна подія – в грудні 1997 року Уряд, очолюваний В.Клаусом, внаслідок політичного скандалу, пов'язаного з джерелами фінансування ГДП, змушений був піти у відставку. Вже 17 січня 1998 року проголосила своє створення нова партія правого крила – Союз свободи, до якої перейшло цілий ряд депутатів від ГДП. У такій ситуації переобраний президент В.Гавел на посаду голови уряду запропонував позапартійного Й. Тошовського. ЧСДП, котра стала найвпливовішою в Палаті депутатів, підтримала своїми голосами таку пропозицію в обмін на підтримку рішення про дострокові парламентські вибори, котрі мали бути проведені в червні того ж року.

За результатами позачергових виборів, які відбулися 19-20 червня 1998 року, до нижньої палати чеського парламенту змогли потрапити п'ять суб'єктів виборчого процесу: ЧСДП – 32,31%, ГДП – 27,74%, КПЧМ – 11,03%, ХДС-ЧНП – 9,00%, СС – 8,60% [6]. Однак знову ж таки, ані соціал-демократи, ані громадянські демократи не могли самостійно сформувати уряд, тому партіям довелося вести перетрактації з приводу створення коаліції. Так як переговори з малими партіями не увінчалися успіхом, то був знайдений досить оригінальний для колишніх соцкраїн вихід з патової ситуації: два головні суперники, ЧСДП та ГДП, уклали так звану опозиційну угоду. Суть даної домовленості зводилася до наступного: ГДП як провідна опозиційна партія погоджувалася на створення соціал-демократами уряду меншості в обмін на ключові пости в парламенті. Крім того, Громадянська демократична партія обіцяла не ініціювати питання винесення недовіри Кабінету міністрів до закінчення строку його повноважень. При цьому обидва учасники угоди зобов'язувалися не вступати в коаліції з іншими політичними силами і консультуватися одна з одною з приводу найважливіших питань державної політики. При цьому слід зазначити, що уряд меншості проіснував упродовж чотирьох років і його діяльність вважають досить успішною [2, с.237].

Треті вибори до законодавчого органу ЧР були проведені 14-15 червня 2002 року. У них взяли участь 58% виборців, голоси котрих були розподілені наступним чином: ЧСДП отримала 30,02%, ГДП – 24,47% , КПЧМ – 18,51%, «Коаліція чотирьох» (ХДС-ЧНП та СС-ДС) – 14,27% [6]. Проаналізувавши результати виборів, ми бачимо, що відносну перемогу на них знову отримали соціал-демократи, та ЧСДП і надалі самостійно не могла створити однопартійний уряд, так як у складі новообраного парламенту мала лише 70 депутатів. А для того, щоб урядова програма, а, відповідно, і новий склад Кабінету міністрів були затверджені парламентом потрібна при голосуванні у Палаті депутатів підтримка не менше 101 парламентаря. І саме ця кількість голосів забезпечувала для нової влади післявиборчий політичний союз ЧСДП із так званою «Коаліцією чотирьох».

Соціал-демократи розпочали переговори із представниками «Коаліції чотирьох», про створення правлячого блоку. 3 липня 2002 року лідерами ЧСДП – В.Шпідлою, ХДС-ЧНП – Ц.Свободою та СС-ДС – Г.Марвановою були досягнуті домовленості про політичний союз і склад Кабінету міністрів. Таким чином, можна стверджувати, що за результатами даних парламентських виборів у ЧР склався новий блок правлячих сил: ЧСДП – «Коаліція чотирьох», у якому провідну роль відігравали соціал-демократи. За характером складу та ідейної спрямованості партій-учасниць правлячу коаліцію у Чехії можна було вважати ліволіберальним блоком.

Такий хід подій змусив деяких дослідників стверджувати, що вибори 2002 року стали віддзеркаленням процесу суттєвого ідейно-політичного зрушення чеського суспільства вліво та краху правих ідей, на яких значним чином базувалася чеська модель демократизації [1; 2]. Висловлювалася навіть теза про те, що чеські комуністи переживають еру свого ренесансу та піднесення. Так, без сумніву, збільшення майже вдвоє парламентського представництва – із 24 депутатів у 1998 році до 41 – у 2002 році

це неймовірний феномен в умовах розвинутої чеської демократії, де більшість суспільства і провідних політичних сил справедливо вважають ортодоксальних комуністів «рудиментом» минулого режиму. Але виборчий успіх КПЧМ у 2002 році – це небажаний наслідок політичних спекуляцій найбільших чеських партій, які методами змови про поділ влади в 1998-2002 роках породили зневіру суспільства у здатність держави розвиватися цивілізованим демократичним шляхом. Адже за КПЧМ на червневих виборах у 2002 році до Палати депутатів проголосувала значна частина саме протестного електорату, а не власне апологетів комуністичних принципів.

Вибори до нижньої палати парламенту, що відбулися 2-3 червня 2006 року мали також важливий вплив на розвиток партійної системи Чехії. «Арифметичним» лідером у виборчому марафоні стала правоцентристська Громадянська демократична партія, яка набрала 35,38% голосів виборців. Чеська соціал-демократична партія у поствиборчому рейтингу йде одразу за ГДП – із результатом 32,32 %. Компартія Чехії та Моравії отримала 12,81%, Християнсько-демократична партія – 7,22%. Вперше в історії Чеської Республіки до парламенту пройшла Партія зелених, яку підтримали 6,29% виборців [6]. Ситуація після даних виборів виявилася фактично патовою. Адже Парламент цієї країни поділився навпіл («сто на сто»). У зв'язку з таким розвитком подій у Чеській Республіці виникла політична криза, оскільки не могла бути сформована коаліція, не міг бути обраним Кабінет міністрів, а також спікер Палати депутатів. Довгий час у Чеській Республіці тривала ця політична невизначеність, аж доки не був знайдений раціональний вихід. Результатом політичних перемовин стало утворення з другої спроби (вперше в історії Чехії) урядової коаліції у складі ГДП, ХДС-ЧНП та Партії зелених. Главою уряду було призначено М.Тополанека. За такого розвитку подій ЧСДП та КПЧМ опинилися в опозиції, яка активно контролює діяльність коаліціантів.

28-29 травня 2010 відбулися чергові парламентські вибори, в яких взяло участь 60% громадян Чеської Республіки. На них, як і в 2002 році, перемогу здобула Чеська соціал-демократична партія з результатом 22,08% голосів виборців. Друге місце зайняла Громадянська демократична партія набравши 20,2 % голосів. У трійці лідерів опинилася консервативна партія TOP 09, що отримала 16,7%. Традиційно до парламенту пройшла Комуністична партія Чехії та Моравії з 11% . П'ятірку парламентських партій замикає центристська партія «Справи громадські», за яку проголосували 10,9% чеських виборців [6].

Як і передбачалося після виборів між трьома правими партіями (ГДП, TOP 09, «Справи громадські») був підписаний коаліційний договір. Сенсацією парламентських виборів 2010 року можна сміливо назвати успіх нової партії TOP 09, яка одразу набрала такий великий відсоток голосів виборців, завдяки ставці на молодіжний електорат та нетривіальній виборчій кампанії.

4 червня 2010 року президент В.Клаус довірив лідеру ГДП П.Нечасу сформуванню коаліційний уряд. Однак ці вибори не стали закінченням урядової кризи, яка склалася після 2006 року, а навпаки лише посилили її. Адже внаслідок корупційних скандалів Палата депутатів чеського парламенту була саморозпущена.

Дострокові парламентські вибори в Чехії відбулися 25-26 жовтня 2013 року. Явка виборців була помірковано низька (становила 59,48%), що було спричинено подовженим вікендом, оскільки в понеділок 28 жовтня в Чехії державне свято – день заснування Чехословаччини, а також зневірою і розгубленістю виборців після політичної кризи 2013 року та корупційними скандалами ключових політичних партій.

У виборах взяли участь 23 партії, з них до парламенту пройшло сім. Найкращі передумови на солідний результат мала Соціал-демократична партія, якій прогнозували результат на рівні 30% і більше, однак вибори для них скінчилися набагато гірше, за партію проголосувало 20,45% виборців. Справжнім переможцем виборів виявився

мільярдер і агропромисловий магнат Андрій Бабіш зі своїм рухом АНО 2011 (Аксе неспокојеnýш обčanů) – тобто «Акція незадоволених громадян». Ця політична сила ліберального спрямування, створена 2011 р., несподівано набрала 18,65% [6].

Саме «незадоволені громадяни» визначили перебіг чеських виборів.

Протестні настрої вивели на політичний олімп відверто популістську фігуру чеха японського походження Томіо Окамури та його рух «Світанок прямої демократії». Політична сила Окамури, який має доволі радикальні погляди як на вирішення питань державного управління (через механізм прямої демократії), так і на міграційну політику (він закликає встановити жорсткі обмеження для мігрантів), отримала сенсаційні 6,88% голосів. Для порівняння: Громадянська демократична партія, яка ще півроку тому була правлячою політичною силою в Чехії, отримала 7,72%, втративши більшість своїх виборців. Така метаморфоза чітко ілюструє трансформацію електоральних настроїв чехів: від традиційного вибору між «лівими» й «правими» до більш радикальних, протестних і менш прогнозованих уподобань [5, с. 83].

Третьою найсильнішою партією виявились комуністи, за яких проголосувало 14,91 % виборців. У новий парламент також пройшла партія TOP 09 Карла Шварценберга з 11,99% і християнські демократи із 6,78%.

Зважаючи на результати виборів, чеські експерти почали прогнозувати різні конфігурації урядової коаліції. У результаті переговорів було все таки створено лівоцентристський уряд (ЧСДП, АНО 2011 та ХДС-ЧНП) на чолі з Б.Соботкою.

Вищенаведені факти дають підстави стверджувати, що у Чеській Республіці утвердилася партійна система поміркованого плюралізму (за типологією Дж.Сарторі). Однак з метою уникнення суб'єктивних викривлень результатів досліджень, пропонуємо здійснити аналіз партійної системи ЧР за допомогою формалізованих методик дослідження, зокрема розрахунку індексу ефективної кількості політичних партій, індексу фракційності та індексу агрегації.

Індекс ефективної кількості парламентських політичних партій введений М.Лааксо та Р.Таагеперою використовується для підрахунку кількості політичних партій, що входять до складу партійної системи і визначення їх відносної сили [10]. Цей індекс обраховується на основі оцінки рівня підтримки політичної партії під час виборів (до уваги береться або відсоток голосів, отриманих партією на виборах, або частка місць, якими володіє партія в парламенті). Для обрахунку автори запропонували таку

математичну формулу:
$$N = \frac{1}{\sum_{i=1}^n P_i^2}$$
, де N – символ індексу ефективної кількості

політичних партій; n – кількість політичних партій, що пройшли до парламенту; P_i – відсоток голосів, отриманих партією, що пройшла до парламенту на виборах.

Підставивши у формулу результати шістьох виборчих кампаній до Палати депутатів Парламенту ЧР, отримаємо такі результати:

- **1996 р.** : $N = 1 / 0,0877 + 0,0699 + 0,0106 + 0,0065 + 0,0064 + 0,0040 = 5,40$.
- **1998 р.** : $N = 1 / 0,1043 + 0,0769 + 0,0121 + 0,0081 + 0,0073 = 4,79$.
- **2002 р.** : $N = 1 / 0,0901 + 0,0901 + 0,0598 + 0,0342 + 0,0203 = 4,89$.
- **2006 р.** : $N = 1 / 0,1251 + 0,1044 + 0,0164 + 0,0052 + 0,0039 = 3,92$.
- **2010 р.** : $N = 1 / 0,0487 + 0,0408 + 0,0278 + 0,0127 + 0,0118 = 7,05$.
- **2013 р.** : $N = 1 / 0,0418 + 0,0347 + 0,0222 + 0,0059 + 0,0047 + 0,0045 = 8,79$.

Для порівняння слід зазначити, що середнє значення показника даного індексу в більшості країн Західної Європи складає 3,6. Найнижчі показники індексу характерні для Великобританії (2,2) та Греції (2,2), які відносяться до числа країн із двопартійною

системою. Як бачимо, орієнтовний показник ефективної кількості політичних партій Чеської Республіки до 2006 поступово зменшувався, що свідчило про досить високий рівень концентрації партійної системи. Проте після 2010 року намітилася абсолютно протилежна тенденція, яка фактично повернула ЧР до середини 1990-х років.

Однією з визначальних характеристик політичного представництва в парламенті є його фракційність. Для дослідження цього явища в політичній науці використовують низку показників. Пропонуємо розглянути декілька з них. Першим з них є показник кількості голосів, набраних найбільшою політичною партією. Найвищого результатів у ЧР у середині 1990 - на початку 2000-х років завжди поперемінно досягали дві політичні партії – ГДП та ЧСДП. Однак результати (коливаються в радіусі 30%), які вони отримували є надзвичайно мізерними аби говорити про абсолютне домінування певної політичної сили. Водночас даний показник завжди давав можливість партії-переможниці виступати базисом для формування коаліційного уряду.

Наступний показник – кількість голосів, отриманих двома найбільшими партіями (показник двопартійності), – дозволяє оцінити, якою мірою партійна система наближається до стану двопартійної конкуренції. На думку Д.Рає, система двопартійної конкуренції формується лише тоді, коли дві найбільші партії здобувають разом більш ніж 75%, але менше 90% [15]. Як бачимо, Чеська Республіка не в змозі досягти зазначених показників, оскільки сумарний результат двох найбільших політичних партій на початку 2000-х років складав 55-68%, а після парламентських виборів 2013 року взагалі впав до 30%.

Д. Рає вважають автором індексу фракційності, який математично записується так: $F = 1 - \sum S_i^2$, де F – символ індексу фракційності; S_i – відсоток голосів, отриманих партією, що пройшла до парламенту на виборах.

Таким чином отримуємо наступні результати:

- **1996 р.:** $F = 1 - 0,0877 - 0,0699 - 0,0106 - 0,0065 - 0,0064 - 0,0040 = 0,81$.
- **1998 р.:** $F = 1 - 0,1043 - 0,0769 - 0,0121 - 0,0081 - 0,0073 = 0,79$.
- **2002 р.:** $F = 1 - 0,0901 - 0,0901 - 0,0598 - 0,0342 - 0,0203 = 0,79$.
- **2006 р.:** $F = 1 - 0,1251 - 0,1044 - 0,0164 - 0,0052 - 0,0039 = 0,74$.
- **2010 р.:** $F = 1 - 0,0487 - 0,0408 - 0,0278 - 0,0127 - 0,0118 = 0,83$.
- **2013 р.:** $F = 1 - 0,0418 - 0,0347 - 0,0222 - 0,0059 - 0,0047 - 0,0045 = 0,89$.

Індекс фракційності дозволяє простежити тяглість партійних систем від «досконалої однопартійності», коли одна партія здобуває всі голоси виборців, до «абсолютної фракційності», коли кожен виборець голосує за власну партію або виборчий блок. Показник індексу, нижчий за 0,5, свідчить про існування однієї домінуючої політичної партії; показник індексу від 0,5 до 0,67 констатує наявність конкуренції між двома основними політичними партіями. Для порівняння слід відзначити, що Західній Європі лише в двох країнах (Великобританії та Греції) індекс фракційності складає 0,5. Власне, ці дві країни й розглядаються як класичні двопартійні держави. Якщо ж показник індексу перетинає межу в 0,70, це свідчитиме про наявність у країні багатопартійної системи. Як бачимо, показник Чехії свідчить про існування на даний час подібної системи.

Важливу роль у з'ясуванні перспектив стабільності коаліційних урядів відіграє індекс агрегації, запропонований Л.Майером. Даний індекс дозволяє виміряти рівень концентрації партійної системи на основі врахування двох змінних: кількості парламентських партій у визначений час та потужності найбільшої парламентської партії. Потужність конкретної політичної партії визначається процентом контрольованих нею місць у парламенті. Вища величина індексу означає вищий рівень

концентрації партійної системи, що, відповідно, сприяє стабілізації системи коаліційних домовленостей. Уряди, сформовані в країнах з високим показником індексу агрегації, характеризуються більшою стабільністю, ніж у країнах з низьким числовим значенням даного показника. Обумовлюється це тим, що в межах партійної системи існує потужне угруповання, здатне домінувати в системі конкурентних відносин між різними політичними партіями, що веде до утворення однопартійних урядів або урядів на основі однієї домінуючої партії [13].

Цей індекс обчислюється за такою математичною формулою: $A = S/N$, де A – символ індексу агрегації; S – відсоток місць у парламенті, контрольованих найбільшою партією; N – кількість представлених у парламенті партій.

Підставляємо у формулу результати виборів у Чеській Республіці і отримуємо наступні показники:

- 1996 р. : $A = 29,62 / 6 = 4,9$.
- 1998 р.: $A = 32,31 / 5 = 6,4$.
- 2002 р.: $A = 30,02 / 4 = 7,5$.
- 2006 р.: $A = 35,38 / 5 = 7,07$.
- 2010 р.: $A = 22,08 / 5 = 4,4$.
- 2013 р.: $A = 20,45 / 7 = 2,92$.

Для порівняння наводимо відповідні індекси класичних двопартійних систем: Великобританія – 14,33, Греція – 13,96. Натомість у багатопартійних країнах він залишався стабільно низьким: Швейцарія – 2,9, Фінляндія – 3,2. Як бачимо, індекс агрегації з 1996 року постійно збільшувався і станом на 2006 р. перебував на середньому рівні, і як вже зазначалося вище певну дестабілізацію в партійну систему Чехії внесли вибори 2010 року, які похитнули авторитет найбільших партій – Громадянської демократичної партії та Чеської соціал- демократичної партії, а в 2013 році ГДП вперше в історії незалежної ЧР посіла лише п'яте місце, набравши рекордно низький для себе відсоток голосів виборців (7%).

Підсумовуючи можемо сказати, що у Чеській Республіці утвердилися принципи політичного плюралізму, які посприяли успішному переходу від однопартійності до багатопартійності. Процес створення багатопартійної системи в країні практично завершено. Звичайно, це не виключає появи на політичній арені нових партійних угруповань, але щоб завоювати авторитет у суспільстві їм потрібен час. Найбільшими політичними партіями упродовж тривалого часу були – Громадянська демократична партія та Чеська соціал-демократична партія, які і виступали головними суперниками на виборах. Однак вони не були настільки потужними, щоб у Чехії сформувалася двопартійна система, адже без підтримки інших суб'єктів партійного життя вони не могли самостійно сформувати уряд. Цю тезу підтверджують також емпіричні дані, отримані на основі обчислення низки індексів. Показники цих індексів свідчать про те, що в Чехії утвердилася система поміркованого плюралізму, оскільки незважаючи на те, що в країні існує значна кількість політичних партій, лише частина з них репрезентована в парламенті та уряді. Позитивним фактором є також відсутність позасистемної опозиції та яскраво виражених популістських політичних партій.

Список використаної літератури

1. Вовканич І. Постсоціалістична трансформація в Чеській Республіці: специфіка і етапи / І. Вовканич // *Carpatika-Karpatyka*. —2003. – Вип. 21 : Політологічні студії: історія, теорія, практика. - С. 198-211 ; Vovkanych I. Postsotsialistychna transformatsiia v Cheskkii Respublitsi: spetsyfyka i etapy / I. Vovkanych // *Carpatika-Karpatyka*. —2003. – Vyp. 21 : Politolohichni studii: istoriia, teoriia, praktyka. - S. 198-211

2. Лемак В. Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації / В. Лемак. – Ужгород : Ліра, 2002. – 248 с. ; Lemak V. Derzhavno-pravova reforma v Chekhoslovachchyni v umovakh postsotsialistychnoi modernizatsii y podilu federatsii / V. Lemak. – Uzhhorod : Lira, 2002. – 248 s.

3. Марадик Н. Перехід до демократії в Чеській Республіці / Н. Марадик. – Ужгород : ЗІПО. – 2012. – 174 с. ; Maradyk N. Perekhid do demokratii v Cheskii Respublitsi / N. Maradyk. – Uzhhorod : ZIPPO. – 2012. – 174 s.

4. Brokl L. Úvodem k monotematickému číslu Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky 1996 / L. Brokl // Sociologický časopis. – 1996.– Roč. 32, Čís. 4. – S.389-406

5. Círnér M. Dôvody a príklady úspechov protestných politických strán v demokratickom politickom systéme / M. Círnér // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Політологія, Соціологія, Філософія. – 2014. – Вип. 17. - С. 78-86 ; Círnér M. Dôvody a príklady úspechov protestných politických strán v demokratickom politickom systéme / M. Círnér // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia : Politoloiiia, Sotsiolohiia, Filosofiia. – 2014. – Vyp. 17. - S. 78-86

6. Český statistický úřad [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.volby.cz>

7. Dudinská I. Crucial legislative reforms in public administration in Slovakia since 1990 / I. Dudinská, M. Círnér // Hungarian Journal of Legal Studies. – 2016.– Vol. 57, № 1. – P.25-41

8. Fiala P. Vývoj systému politických stran v České republice (1992-1996) / P. Fiala, M. Mareš // Politologický časopis. – 1997. – № 3. – S. 305-316

9. Kubát M. Volby, fragmentace a polarizace stranického systému a politická nestabilita v České republice / M. Kubát // Politologický časopis. – 1998. – № 3. – S. 231-243

10. Laakso M. Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe / M. Laakso, R. Taagepera // Comparative Political Studies. – 1979. - Vol.12, Issue 1. – P. 3-27

11. Lebeda T. Vládní stabilita v České republice a volební systém poměrného zastoupení. Modelování výsledků voleb do poslanecké sněmovny z roku 1996 / T. Lebeda // Politologický časopis. – 1998. – № 2. – S. 115-138

12. Lijphart A. Democratization and Constitutional Choices in Czechoslovakia, Hungary and Poland 1989-1991 / A. Lijphart // Journal of Theoretical Politics. – 1992. – Vol. 4, Issue 2. – P. 207-223

13. Mayer L. C. A Note on the Aggregation of Party System / L. Mayer // Western European party systems trends and prospects / ed. by P. Merkl. – New York : Free Press, 1980. – P. 55-67

14. Novák M. Volby do Poslanecké sněmovny, vládní nestabilita a perspektivy demokracie v ČR / M. Novák // Sociologický časopis. – 1996. – Roč. 32, Čís. 4., – S. 407-422

15. Rae D. The Political Consequences of Electoral Laws / D. Rae – New Hawen : Yale University Press, 1971. – 180 p.

Стаття надійшла до редакції 14.06.2017 р.

N. Maradyk, M. Círnér

DESTINCTIVE FEATURES OF THE PARTY SYSTEM TRANSFORMATION IN THE CHECK REPUBLIC (1993-2017)

The following article deals with the process of formation and development of the multiparty system of the Check Republic. The author investigates the main political tendencies of the Check society's political life. Political parties' participating in the election process and the results of the parliamentary elections have been analysed. It can be stated that political pluralism principals have been established in the Check Republic, promoting a transition from

the single-party system to the multiparty system. Choosing an effective model of legal regulation of the political parties has assisted in party system establishment. Check legislators have managed to set such rules which ensured clear mechanism of separating the activities of political parties from big business groups, contribute to preventing excessive political system fragmentation and strengthening the most influential political subjects. Concerning the type of the voting system, its effectiveness for the party system should be mentioned at present. Despite that initially, there have been such rules in the electoral law that complied with international election process standards of organising and conducting democratic elections, there are several drawbacks in it. It concerns, first of all, the formula of transferring electors' votes into deputy's seats. Such a situation stimulates the Check political elite to the discussion regarding the search for optimal election system model.

Based on material studied and personal research, the author has reached a conclusion that the functional party system of the western European type has been established in the Check Republic. The process of multiparty development in the country is nearly finished. It does not exclude the possibility of new parties' appearing in the political arena, but they need time in order to gain prestige in the society. The Civic Democratic Party and the Check Social Democratic party have been the biggest political parties for a long time which have been the key rivals at the elections. However, they were not powerful enough to form the two-party system in the Check Republic as they could not form the government without the support of other subjects of political life. This statement is proved with empirical data received by calculating several indices. Indicators of these indices show that the Czech Republic has established a system of moderate pluralism, because, despite the country has a large number of political parties only some of them are represented in parliament and the government. The absence of the non-system opposition and strongly marked populist political parties is a positive factor.

Key words: party system, transformation, political party, multiparty system, Czech Republic.

УДК 327.83(100)

О.В. Матвєєва

ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ СВІТОВОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ПОСТГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Досліджуються проблеми та перспективи діяльності і взаємодії відносно нових транснаціональних акторів в світовій політиці. Доведено вплив транснаціональних акторів на трансформацію сучасної міжнародної системи та формування нового світового порядку. Транснаціоналізм, що розвивається в межах неоліберальної парадигми науки про міжнародні відносини привертає увагу все більшої кількості дослідників і, тому, має перспективи подальшого розвитку як наукового напрямку. З точки зору транснаціоналізму, враховуючи послаблення позицій держави-нації та їх посилення недержавними акторами кількість яких постійно зростає, на сучасному етапі розвитку міжнародної системи формується транснаціональний порядок.

Ключові слова: транснаціональні актори, транснаціоналізм, транснаціоналізація, трансдержавність, постглобалізація, детериторізація, трансміграція, суверенітет, держава-нація, національні кордони.

Актуальність теми дослідження визначається тим, що недержавні учасники світового політичного процесу починають грати все зростаючу роль у трансформації міжнародної системи. Діяльність транснаціональних акторів виявилася одним з істотних чинників настання епохи так званої постглобалізації і формування світового порядку, заснованого на нових правилах міжнародно-політичної взаємодії. З концептуальної позиції постглобалізації роль держави знижується, навіть такої впливової, як, наприклад США, а роль недержавних акторів, які діють поза суверенітету національних кордонів зростає. Відтак, транснаціоналізація передбачає взаємодію, перш за все, недержавних акторів, а також державних поза межами суверенної держави-нації, як інституту з визначеною територією і кордонами. Транснаціональні актори, таким чином, отримують можливість реалізовувати свої інтереси за межами національних кордонів. Реалізації цих інтересів і зміцненню транснаціональних зв'язків між даними акторами сприяє спільність інтересів і необхідність узгодження певних принципів і норм.

Виходячи з актуальності теми мета даного дослідження полягає у визначенні як ступеня транснаціоналізації світового політичного процесу так і місця нових акторів, які діють поза межами кордонів національних держав, в міжнародно-політичних трансформаціях сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав все зростаючий інтерес наукової спільноти до недостатньо дослідженої, до недавнього часу, в сучасній політології міжнародних відносин темі транснаціоналізації сучасного міжнародно-політичного процесу.

Серед українських дослідників виділяються роботи О. Коппель [1], О. Пархомчук [2], М. Фесенка [3], Г. Гридасової [4]. Серед іноземних дослідників виокремлюється Т. Рісе [5], Д. Пелс, Р. Прайс [6], Р. Кеохейн [7], С. Лінтер, Б. Белл [8], А. Слотер. Серед російських дослідників на увагу заслуговує науковий доробок І. Кузнєцова [9], А. Акопянц, С. Афонцева [10], Н. Кондратьєва [11], В. Кочетков, В. Калінкін, Ю. Нікітіна, М. Шебанова, І. Зубарева [12], В. Тормошева, А. Шишаєва [13] тощо.

Перш за все зазначимо, що транснаціональними акторами можуть бути як державні так і недержавні учасники світового політичного процесу. В ході своєї взаємодії вони використовують специфічні мережеві форми політичної та соціально-економічної діяльності, що приводить до транснаціоналізації міжнародного політичного простору. До даної групи політичних акторів можна також віднести і так звану «транснаціональну еліту, трансмігрантів, транснаціональних інтелектуалів, соціальні рухи, транскордонні етнічні спільноти, міжнародні терористичні об'єднання, наднаціональні політичні інститути і в цілому транснаціональну громадськість» [14].

Найважливіше значення в контексті вивчення феномена транснаціоналізації набуває така наукова категорія, як детериторізація. Розвиток сучасних інформаційних технологій, інфраструктури, науки і техніки сприяють «розмиванню» національних кордонів, втрачається класичне значення території суверенної держави, що обмежена національними кордонами – тобто детериторізація.

У зв'язку з цим підкреслимо, що американський дослідник Д. Пелс ввів у науковий обіг категорію «номади». Під нею вчений розуміє мандрівників і мігрантів, які перебувають в постійному пошуку і русі, долаючи кордони національних держав. Посилення потоків людей через національні кордони значно сприяє детериторізації, яка в даному контексті означає культурну, науково-технічну, соціально-економічну та політичну гібридизацію національних держав [15, с. 64].

Інший, європейський дослідник транснаціональних акторів С. Лінтер вводить таке поняття, як «глобальні кочівники». Під ними вчений розуміє керівників провідних світових транснаціональних корпорацій і транснаціональних банків, які змушені переїжджати з однієї точки в іншу, як у своїй країні, так і по всьому світу. До «глобальних

кочівників» також можна додати і фахівців чий рід діяльності не вимагає конкретного матеріального становища. Серед них виділяються програмісти, журналісти, викладачі мов, представники ручної праці. Дослідження показують, що участь глобальних кочівників в політичних діях (кампаніях, виборах, акціях протесту, інтернет-активізм) малоймовірно. Можливість участі у виборах обмежена відсутністю права голосу, зважаючи на статус тимчасового проживання в країні і будь-яких значущих коренів, пов'язаних з країною перебування. Не маючи територіального або емоційного зв'язку з країною перебування, глобальні кочівники стурбовані отриманням багатокультурних знань, підтриманням стабільного способу життя і через невизначений час переїжджають в іншу країну [16, с. 35-36, 39].

Про аполітичність глобальних кочівників свідчать наступні дані: 61% опитаних не приймає участь в онлайн і оффлайн політичних акціях; 27% відзначили відсутність політичної мотивації для участі в подібних діях; 6% заявили про відсутність морального права діяти політичними методами в країні тимчасового перебування. Їх зв'язок з політичною системою обмежений питаннями отримання віз і паспортів, тобто тим, що стосується закордонних поїздок. Це показує відособленість глобальних кочівників від політичної системи і бажання уникнути «пасток» у вигляді виборчих прав, які могли б «укоренити» їх в країні перебування і перешкодити переїзду в іншу країну [16, с. 35-36, 39].

Транснаціональні актори, діючи поза суверенних кордонів національних держав, часто мають обмежені ресурси і, таким чином, змушені консолідувати свої зусилля, які спрямовані на вирішення конкретних проблем, що виникають в процесі їх міжнародно-політичної взаємодії. Для транснаціональних акторів міжнародне співробітництво і взаємозалежність стають однією з нечисленних способів реалізації власних міжнародно-політичних стратегій. Тому, в зв'язку з цим «культурологічний аспект глобалізації, економічна взаємозалежність, а також нові інформаційні методи взаємодії є ефективними механізмами реалізації цілей і завдань транснаціональних акторів міжнародних відносин» [17].

В процесі взаємодії транснаціональних акторів абсолютно логічним є наявність і збільшення транснаціональної бюрократії. Вона являє собою особливий тип політичної еліти, який представлений вищими чинами наднаціональних структур. Транснаціональна бюрократія наділена владними ресурсами і має повноваження приймати рішення в рамках діяльності міжнародних організацій і наднаціональних структур. Таким чином, транснаціональна бюрократія, виступає як окремий актор світової політики з широкими повноваженнями і фінансовими ресурсами, що забезпечує можливість ефективного управління політичними процесами в своїх інтересах [18, с. 140-141].

Отже, серед транснаціональних акторів виділяються не тільки колективні учасники міжнародно-політичної взаємодії, а й впливові індивіди, які відносяться до глобалістської еліти і займають найважливіші посади в міжнародних організаціях і наднаціональних структурах. Багато з акторів, які належать до світової еліти володіють значними фінансовими ресурсами, що дає їм додаткову можливість впливати на світові політичні та соціально-економічні процеси. Транснаціональна еліта, в цілому, надає незаперечний вплив на формування міжнародного порядку так як впливає на прийняття найважливіших зовнішньополітичних рішень як держав так і міжнародних організацій.

Інтенсифікація міграційних потоків значно впливає і на процеси транснаціоналізації. Тому, серед транснаціональних акторів можна виділити і таких, як «діаспорні мережі мігрантів і транснаціональні простори поселенців». Соціальні зв'язки, які виникають між мігрантами та їх спільнотами, а також біженцями в соціально-економічній, політичній і культурній сферах стають основою так званих

транснаціональних просторів. У них входять як малі родинні групи, так і транснаціональні спільноти. «Діаспора є найбільш стійкою спільнотою мігрантів, яка має набір особливих зв'язків, що дозволяють їй успішно функціонувати» [19].

Процес інституціоналізації міграції передбачає створення структурних громад і є відносно новим елементом транснаціональності. Транснаціональні громади представляють собою «групи тиску», які передбачають політичне визнання в міжнародно-політичних просторах їх дії. Інтенсифікація глобалізаційних процесів дозволила багатьом недержавним акторам міжнародних відносин зайняти більш активну позицію в світовому політичному процесі. Наприклад, міжнародні терористичні організації досить легко пристосовуються до умов сучасного світу, який стрімко трансформується, з «проникними» або «прозорими» кордонами і державним суверенітетом, що «розмивається» [20, с. 140].

Транснаціоналізація тероризму проявляється в наявності специфічної ідеології, а також використанні методів залякування в міжнародних масштабах. В цілому, тероризм є в меншій мірі провідником транснаціоналізації, але набагато більшою мірою елементом, який використовує в своїх інтересах досягнення в розвитку комунікаційних та інформаційних технологій. В цілому констатуємо, що тероризм є провідником нового мережевого принципу організації міжнародно-політичного простору. В сучасних умовах терористичні організації намагаються формувати інтегровані, цілісні, але поліцентричні ідеологічні мережі [17].

Транснаціональні мігранти здатні до поєднання фізичної відсутності з соціальною присутністю і участю. Вони не просто змінюють місце проживання, але трансформують життєвий простір, значно розширюючи межі своєї повсякденності. Завдяки цьому створюється нова реальність – «транснаціональний соціальний простір», в якому люди перебувають в роздвоєному стані «своїх» і «чужих», «законних» і «незаконних», «сімейних» і «несімейних», «бідних» і «багатих» тощо. Подібний дуалізм дозволяє трансмігрантам розвивати і підтримувати різноманітні транскордонні взаємовідносини: сімейні, економічні, соціальні, організаційні, релігійні, політичні тощо [14].

З огляду на все вищезазначене можемо поставити під сумнів слова відомого французького дослідника Ж. Бодена, який вважав, що: «Суверенітет – це абсолютна і постійна влада держави над громадянами і підданими». Однак сьогодні доводиться констатувати, що насправді суверенітет сучасної держави обмежений, як внутрішніми так і зовнішніми чинниками. Посилюється значення міжнародного права і прав людини над суверенітетом держав-націй. Міжнародне право істотно обмежує владу держави над його громадянами. До цього необхідно додати становлення наднаціональних інституцій, таких, як, наприклад, ЄС. Протиріччя можна знайти і в статуті ООН в якому вказується право націй на самовизначення. Однак сьогодні воно суперечить власне самої ідеї державного суверенітету і територіальної цілісності як двом основним принципам класичного і сучасного міжнародного права. Сьогодні одні держави намагаються зміцнити свій суверенітет, а інші, такі яких можна назвати державами, що не відбулися ні мають для цього жодної перспективи. Посилення міграційних потоків на тлі всіх перерахованих суперечливих тенденцій трансформує національну ідентичність держав, що склалися [21].

В контексті транснаціоналізації необхідно виділити ще одну наукову категорію «трансдержавність». Вона акцентує увагу на тому, що різні міністерства і відомства активізують взаємодію з закордонними партнерами. Як приклад можна назвати інституціоналізаційні процеси Європейського економічного співтовариства ще в 1970-ті рр. Європейські дослідники, представники неофункціональної школи Л. Ліндберг і С. Шайнголд показали, як міністерства сільського господарства шести країн Європейського економічного співтовариства шляхом переговорів створили асоціацію

захисту інтересів фермерів, що стало основою для модернізації сільського господарства. Дана асоціація виявилася свого роду клубом захисту інтересів фермерів [22, с. 87].

На початку XXI ст. трансдержавність значно посилюється і закономірно виходить за рамки ЄС. При цьому дуже важливо підкреслити, що державні структури у взаємодії з партнерськими закордонними міністерствами і відомствами втягують і все зростаючу кількість і недержавних акторів. У якості прикладу можна навести розповсюдження стандартів вищої освіти в Європі. Сьогодні в Болонському процесі беруть участь як державні, так і недержавні університети [23].

Урядові та неурядові актори в процесі своєї взаємодії створюють глобальні транснаціональні мережі в яких формується «глобальне громадянське суспільство», а також транснаціональна політична участь. Глобальний порядок денний в області культури, як правило, формують транснаціональні ЗМІ і розгалужені соціальні мережі. Подібна структура сучасної епохи постглобалізації ґрунтується на широкій теоретико-методологічній базі, яка стала основою концепцій глобального управління міжнародною системою.

При цьому агентами глобального управління виступають держави, міжнародні організації, неурядові об'єднання, ТНК, віртуальні спільноти та спільноти за інтересами, а також окремі впливові індивіди. З нашої точки зору, провідниками транснаціоналізму можна назвати соціальні рухи, транскордонні етнічні спільноти. Соціальні рухи, наприклад масові громадянські повстання за прикладом «арабської весни», стають суб'єктами транснаціоналізації світового політичного процесу, причому цей феномен динамічний характер. Транснаціональними соціальними рухами можуть бути і міжнародні заходи протесту. Транснаціональні акції протесту можна спостерігати на щорічних самітах «Групи семи» і «Групи двадцяти». Акції руху «Occupy Wall Street», що виступав проти глобальної нерівності, захопили безліч міст США, а також проводилися у Великобританії та інших європейських країнах [17].

Таким чином, важливим аспектом транснаціоналізації стає регіоналізація і послаблення національних держав. В умовах транснаціоналізації зростає роль інститутів та інструментів, які діють поза суверенітету національних держав. Наукова категорія «транснаціоналізація» на сьогодні залишається в достатній мірі суперечливою і недостатньо дослідженою. Вона прийшла в політологію міжнародних відносин зі світової економіки і покликана описати сукупність суперечливих тенденцій глобальних міжнародно-політичних трансформацій. На сьогоднішній день в політичних дослідженнях розглядаються транснаціональні відносини державних, міждержавних і «нетрадиційних» акторів світової політики, тобто акторів діяльність яких виходить за суверенні кордони національних держав.

Список використаної літератури

1. Коппель О. Концепції організації міжнародних систем / О. Коппель // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка : Міжнародні відносини. – 2009. - Вип. 37. – С. 4-8 – Режим доступу : <http://www.stationline.org.ua/filologiya/93/16456-konceptsi%D1%97-organizaci%D1%97-mizhnarodnix-sistem.html> ; Koppel O. Kontseptsii orhanizatsii mizhnarodnykh system / O. Koppel // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka : Mizhnarodni vidnosyny. – 2009. - Vyp. 37. – S. 4-8 – Rezhym dostupu : <http://www.stationline.org.ua/filologiya/93/16456-konceptsi%D1%97-organizaci%D1%97-mizhnarodnix-sistem.html>

2. Пархомчук О. С. ООН в структурі механізмів регулювання постбіполярної системи міжнародних відносин / О. С. Пархомчук, В. О. Романова // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2011. – Випуск 96(1). – С. 163-167 ; Parkhomchuk O. S. OON v strukturi mekhanizmv rehuliuvannia postbipoliarnoi systemy mizhnarodnykh vidnosyn /

O.S. Parkhomchuk, V. O. Romanova // Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. – 2011. – Vypusk 96(1). – С. 163-167

3. Фесенко М. В. Соціально-економічні наслідки діяльності ТНК в умовах фінансової глобалізації / М. В. Фесенко // Дослідження світової політики : зб. наук. праць. - 2007. – Вип. 55. – С. 56-70 ; Fesenko M. V. Sotsialno-ekonomichni naslidky diialnosti TNK v umovakh finansovoi hlobalizatsii / M. V. Fesenko // Doslidzhennia svitovoi polityky : zb. nauk. prats. - 2007. – Vyp. 55. – S. 56-70

4. Гридасова Г. Трансформація акторів міжнародних відносин: держава та транснаціональні медійні корпорації / Г. Гридасова // Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса]. – 2014. – Вип. 3. – С. 368-376 ; Hrydasova H. Transformatsiia aktoriv mizhnarodnykh vidnosyn: derzhava ta transnatsionalni mediini korporatsii / H. Hrydasova // Naukovi zapysky [Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa]. – 2014. – Vyp. 3. – S. 368-376

5. Risse T. Transnational Actors and World Politics / T. Risse // Handbook of International Relations / ed. by W. Carlsnaes, T. Risse, B.A. Simmons. - Thousand Oaks : Sage, 2013. – P. 426-452.

6. Price R. Transnational Civil Society and Advocacy in World Politics / R. Price // World Politics. 2003. – Vol. 55, № 4. – P. 579-606

7. Keohane R. O. Introduction / Transnational Relations and World Politics / eds.by R.O. Keohane, J. S. Nye. — Cambridge : Harvard University Press, 1972. – 428 p.

8. Bell V. J. Transnational Terror / V. J. Bell. – Washington : Hoover Institution on War, Revolution and Peace, – 1975. – P. 10-15

9. Кузнецов И. И. Транснациональные отношения в системе государств: партнерство или новый виток соперничества? / И. И. Кузнецов // Космополис: альманах. – Москва : Полис, 1999. – С. 122–126 ; Kuznetsov I. I. Transnatsionalnye otnosheniya v sisteme gosudarstv: partnerstvo ili novyy vitok sopernichestva? / I. I. Kuznetsov // Kosmopolis: almanakh. – Moskva : Polis, 1999. – S. 122–126

10. Афонцев С. А. Транснациональные компании в мировой политике / С.А. Афонцев // «Приватизация» мировой политики: локальные действия – глобальные результаты : кол. монография / под ред. М. М. Лебедевой. – Москва : Голден-Би, 2008. – С. 234–253 ; Afontsev S. A. Transnatsionalnye kompanii v mirovoy politike / S. A. Afontsev // «Privatizatsiya» mirovoy politiki: lokalnye deystviya – globalnye rezultaty : kol. monografiya / pod red. M. M. Lebedevoy. – Moskva : Golden-Bi, 2008. – С. 234–253

11. Кондратьев Н. И. Теоретико-методологические основания развития транснациональных корпораций в условиях системной трансформации экономики : автореф. дис. ... экон. наук : спец. 08.00.01 / Николай Иванович Кондратьев; Челябинский государственный университет. – Челябинск, 2012. – 44 с. ; Kondratev N. I. Teoretiko-metodologicheskie osnovaniya razvitiya transnatsionalnykh korporatsiy v usloviyakh sistemnoy transformatsii ekonomiki : avtoref. dis. ... ekon. nauk : spets. 08.00.01 / Nikolay Ivanovich Kondratev; Chelyabinskiy gosudarstvennyy universitet. – Chelyabinsk, 2012. – 44 s.

12. Зубарев И. В. Механизм экономического роста транснациональных корпораций : моногр. / И. В. Зубарев, И. К. Ключников. – Москва : Высшая школа, 1990. – 160 с. ; Zubarev I. V. Mekhanizm ekonomicheskogo rosta transnatsionalnykh korporatsiy : monogr. / I. V. Zubarev, I. K. Klyuchnikov. – Moskva : Vysshaya shkola, 1990. – 160 s.

13. Шишаева А. В. Транснациональные корпорации в экономике малых стран Западной Европы / А. В. Шишаева. – Москва : Междунар. отношения, 1983. – 176 с. ; Shishaeva A. V. Transnatsionalnye korporatsii v ekonomike malykh stran Zapadnoy Yevropy / A. V. Shishaeva. – Moskva : Mezhdunar. otnosheniya, 1983. – 176 s.

14. Тормошева В. С. Акторы современного политического пространства в контексте транснационализации [Электронный ресурс] / В. С. Тормашева // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. – 2017. – № 37. - Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/n/aktory-sovremennogo-politicheskogo-prostranstva-v-kontekste-transnatsionalizatsii> ; Tormosheva V. S. Aktory sovremennogo politicheskogo prostranstva v kontekste transnatsionalizatsii [Elektronnyy resurs] / V. S. Tormasheva // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofiya. Sotsiologiya. Politologiya. – 2017. – № 37. - Rezhim dostupa : <https://cyberleninka.ru/article/n/aktory-sovremennogo-politicheskogo-prostranstva-v-kontekste-transnatsionalizatsii>

15. Pels D. Privileged Nomads: On the Strangeness of Intellectuals and the Intellectuality of Strangers / D. Pels // Theory, Culture & Society. – 1999. – Vol. 16, № 1. – P. 63-86.

16. Linter S. The Multicultural Global Nomads' Fluid Identity & Apolitical Behaviour : Challenging the Concept of the System of State Politics / S. Linter. - Hogskolan Dalarna, 2016. – 53 p.

17. Акопянц А. К. Транснационализация современного мирового политического процесса и «акторы вне суверенитета» [Электронный ресурс] / А.К. Акопянц // Власть. – 2013. – № 1. – С. 174-177. – Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/n/transnatsionalizatsiya-sovremennogo-mirovogo-politicheskogo-protssessa-i-aktory-vne-suvereniteta> ; Akopyants A. K. Transnatsionalizatsiya sovremennogo mirovogo politicheskogo protssessa i «aktory vne suvereniteta» [Elektronnyy resurs] / A. K. Akopyants // Vlast. – 2013. – № 1. – S. 174-177. – Rezhim dostupa : <https://cyberleninka.ru/article/n/transnatsionalizatsiya-sovremennogo-mirovogo-politicheskogo-protssessa-i-aktory-vne-suvereniteta>

18. Шебанова М. А. Международная бюрократия как слой транснациональных политических плит / М. А. Шебанова // Полис. Политические исследования. – 2012. – № 1. – С. 136-148 ; Shebanova M. A. Mezhdunarodnaya byurokратиya kak sloj transnatsionalnykh politicheskikh plit / M. A. Shebanova // Polis. Politicheskie issledovaniya. – 2012. – № 1. – S. 136-148.

19. Кочетков В. В. Национальные диаспоры в транснациональном пространстве / В. В. Кочетков, В. Ю. Калинин // Вестник Московского университета. Сер. 18. Социология и политология. – 2009. – № 1. – С. 72-85 ; Kochetkov V. V. Natsionalnye diaspory v transnatsionalnom prostranstve / V. V. Kochetkov, V. Yu. Kalinkin // Vestnik Moskovskogo universiteta. Ser. 18. Sotsiologiya i politologiya. – 2009. – № 1. – S. 72-85.

20. Никитина Ю. А. Американское понимание негосударственных субъектов. Рец. на : Power, Interdependence, and Nonstate Actors in World Politics / Helen V. Milner and Andrew Moravcsik (eds.). Princeton: Princeton University Press, 2009. 320 с. / Ю.А. Никитина // Международные процессы. – 2010. – Т. 8, № 22. – С. 139-142 ; Nikitina Yu. A. Amerikanskoe ponimanie negosudarstvennykh subektov. Rets. na : Power, Interdependence, and Nonstate Actors in World Politics / Helen V. Milner and Andrew Moravcsik (eds.). Princeton: Princeton University Press, 2009. 320 s. / Yu. A. Nikitina // Mezhdunarodnye protsessy. – 2010. – Т. 8, № 22. – S. 139-142.

21. Кортунув С. В. Современная внешняя политика России : стратегия избирательной вовлеченности / С. В. Кортунув. – Москва : ГУ ВШЭ, 2009. – 603 с. ; Kortunov S.V. Sovremennaya vneshnyaya politika Rossii : strategiya izbiratelnoy вовлеченности / S.V. Kortunov. – Moskva : GU VShE, 2009. – 603 s.

22. Slaughter A. A New World Order / A. Slaughter. - Princeton; Oxford, Princeton University Press, 2004. – 368 p.

23. Лебедева М. Акторы в международных отношениях и мировой политике [Электронный ресурс] / М. Лебедева // Российский совет по международным делам. –

Режим доступу : <http://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/aktory-v-mezhdunarodnykh-otnosheniyakh-i-mirovoy-politike/>

Стаття надійшла до редакції 17.07.2017 р.

О. Matvieieva

TRANSNATIONALIZATION OF THE WORLD POLITICAL PROCESS UNDER CONDITIONS OF POSTGLOBALIZATION

The problems and prospects of activity and interaction of relatively new transnational actors in world politics are explored. The influence of transnational actors on the transformation of the modern international system and the formation of a new world order is proved. Transnationalism, being developed within the framework of the neoliberal paradigm of the science of international relations, attracts the attention of an increasing number of researchers and, therefore, has the prospects of further development as a scientific direction. From the point of view of transnationalism, taking into account the weakening of the position of the nation-state institution and its strengthening by the number of non-state actors whose number is constantly increasing, at the current stage of development of the international system, a transnational order is formed.

The transformation of the political model of the world lies in the fact that transnational interaction of other non-state actors is added to the intergovernmental interaction. Information and communication technologies help to increase the number of modern transnational actors, their effectiveness and influence on the institute of national states. The relationship between traditional and new members of the international system is far from unambiguous. However, the cooperation of states and new transnational actors is growing dynamically. As a result, not only multilateral diplomacy is developing, the purpose of which is to involve more than two states in solving any problem, but also multilevel diplomacy. Within it, issues are solved on the basis of interaction between different state and non-state actors. It should be noted that sometimes non-state actors become even more flexible and less bureaucratic structures than states.

Key words: *transnational actors, transnationalism, transnationalization, transgovernmentalism, post-globalization, multi-territorialization, transmigration, sovereignty, nation-state, national borders.*

УДК 351:324(477)

Н.О. Ніколаснко

ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНОГО РЕСУРСУ ЯК НЕДЕМОКРАТИЧНОГО ЯВИЩА СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

Проаналізовано зміст адміністративного ресурсу як недемократичного явища сучасного політичного процесу в Україні. Зазначається, що основним інструментом використання адмінресурсу є органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, які впливають як на склад виборчих комісій усіх рівнів, так і на рішення, що приймаються ними. Проаналізувавши суть адміністративних методів впливу, автор розробив власну класифікаційну базу даного явища. Виокремлено основні джерела виникнення та застосування адміністративного ресурсу в українській виборчій практиці. Витоками адміністративного ресурсу як недемократичного явища сучасного політичного процесу в Україні став низький рівень політико-правової культури суспільства, відсутність поваги до встановлених Конституцією норм і принципів, збереження старої команди партійно-номенклатурних працівників, створення політичних партій

адміністративними шляхами й усунення їх від політичного діалогу та вироблення концепції розвитку держави. Еволюційний розвиток країни на шляху демократичних перетворень, підвищення політичної культури суспільства мають поступово вивести це явище з політичного обігу. Встановлено, що адміністративний ресурс є серйозною загрозою побудови демократичної держави, оскільки він відкидає її основний принцип - чесні і прозорі вибори. Законодавством України передбачена система різних заходів правового реагування за правопорушення виборчих прав щодо певних категорій осіб. У зв'язку з цим відстоюється позиція, що проблема полягає в комплексності та адекватності такого реагування, які мають законодавчий і правозастосовний аспекти. Констатується, що існування адміністративного ресурсу є цілком об'єктивним і закономірним процесом у політичній історії України.

Ключові слова: адміністративний ресурс, політичний процес, політична технологія, виборча практика, номенклатура,

Вибори є одним з механізмів легітимації влади, здатним стати інструментом політичної стабілізації та демократизації суспільства. У зв'язку з цим підвищений інтерес представляє застосування адміністративного ресурсу, який, систематично проявляючись на виборах до органів державної влади та місцевого самоврядування та серйозно деформує виборчий процес.

Існуючі в пострадянському суспільстві соціально-економічні умови стали визначальними для застосування адміністративного ресурсу. В той же час, не потрібно забувати, що адміністративний ресурс завжди знаходиться в руках владних структур. Тобто, статусно ним володіє чиновницький апарат будь-якого рівня, статусу та напряму.

Теоретико-методологічний аналіз проблемного поля адміністративного ресурсу як недемократичного явища політичного процесу здійснений в дослідженнях М. Бучина, А. Бузіна, О. Радченка, В. Полукетова, А. Чуклінова та в роботах автора

Масштабне використання адміністративного ресурсу в політичному процесі викликає щораз більший інтерес науковців до аналізу цього політичного феномена. Тож теоретико-методологічне осмислення поняття «адміністративний ресурс» є одним з актуальних завдань політичної науки.

В сучасній науковій літературі виокремлюються загальні аспекти застосування адміністративного ресурсу під час виборів. Рівень висвітлення застосування некоректних політичних технологій в цілому та адміністративного ресурсу, зокрема, в українській політичній науці ще певною мірою відстає від рівня вивченості даного питання російською політичною школою. Проблематика дослідження показує, що такі аспекти проблеми, як узагальнююча класифікація ресурсів виборчої кампанії, з'ясування суті та особливостей застосування адміністративного ресурсу в країнах пострадянського простору, його правових аспектів вимагає більш глибокого дослідження.

Увага дослідників концентрується передусім на авторському баченні змісту терміна «адміністративний ресурс», при цьому іноді поза увагою залишається порівняльний аналіз різноманітних підходів до визначення його сутності. Тобто, наукова література переповнена надто суперечливими визначеннями даного явища.

Автор погоджується з думкою російського науковця А. Чуклінова, що в першу чергу потрібно аналізувати корупційну основу адміністративного впливу, а потім аналізувати механізми його дії, тобто, розглядати адміністративний ресурс тільки як політичну технологію не зовсім коректно [10].

Варто відмітити, що класифікувати адміністративний ресурс дуже складно, і це, насамперед, пов'язано з тим, що існує безліч різноманітних форм прояву цього явища, і влада розробляє і втілює в життя все нові види адміністративного тиску. Крім того, у вітчизняній та зарубіжній політологічній науці класифікація адміністративного ресурсу

не розроблена в належний спосіб, тобто не існує чіткої типології цього явища. Однак, є багато критеріїв, за якими можна його класифікувати. Кожна типологія характеризує певну грань та масштаб його прояву в конкретному вимірі.

Проаналізувавши різноманітні класифікації адміністративного ресурсу, автор пропонує власну, узагальнюючу, типологію даного явища. Автор класифікує адмінресурс в залежності від етапів застосування на початковий, агітаційний та міжвиборчий. Визначаючи за критерій спосіб його реалізації, автор виділяє наступні канали застосування: через державні засоби масової комунікації; через приватні засоби комунікації, що належать або активно підтримують провладного кандидата, партію; через державні установи та інші органи державної влади. По відношенню до учасників виборчого процесу, дисертант класифікує адміністративний ресурс на такі види, як підкуп електорату, погрози, обман, маніпуляція. В залежності від масштабу використання адміністративний ресурс поділяється на централізований та регіональний. Беручи за ознаку ступень прозорості, автор виділяє відкритий та закритий адміністративний ресурс. цінностей як незаконний, позазаконний та аморальний.

Аналізуючи виборче законодавство, автор констатує, що його стан в Україні не забезпечує незворотності демократичних процесів. Більш того, окремі норми суперечать між собою, що в свою чергу, є причиною масштабного застосування адміністративного ресурсу під час виборчих кампаній. Адмінресурс є серйозною загрозою побудови демократичної держави, оскільки він відкидає її основний принцип – чесні та прозорі вибори. Законодавством України передбачена система різних заходів правового реагування за правопорушення виборчого законодавства стосовно великої кількості категорій осіб. Проблема полягає в комплексності та адекватності такого реагування, які мають законодавчий та правозастосовчий аспекти.

Варто констатувати відсутність системного підходу до визначення в чинному вітчизняному законодавстві підстав та критеріїв установлення певного виду відповідальності за те чи інше правопорушення, визначення санкцій за посягання на виборчі права громадян, проблеми юридичної відповідальності за порушення законодавства про вибори та референдум належать до категорій, недостатньо досліджених у політичній та правовій науках.

Адміністративний ресурс включає в себе достатню кількість форм, які використовуються на всіх стадіях виборчої кампанії. Органи влади мають можливість організовувати або дезорганізувати матеріальні та людські ресурси таким чином, щоб опозиційні сили не мали змоги організувати власну виборчу кампанію, тобто, застосовуючи механізми адміністративного ресурсу, перешкоджати демократичному процесу виборів.

Найпоширенішим прикладом використання адмінресурсу є блокування інформаційних приводів інших кандидатів та поширення політичної агітації у засобах масової інформації передвиборчого матеріалу провладного кандидата чи політичної сили. Основним інструментом використання адмінресурсу є органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, які впливають як на склад виборчих комісій всіх рівнів, так і на рішення, що приймаються ними. Величезною перевагою для кандидатів, що використовують адміністративний ресурс є залучення силових та судових органів, які можуть ефективно впливати на кандидата і його політичний штаб та на команду, шляхом силового впливу, так і на результат судових рішень, які іноді мають вирішальне значення.

Після революційних подій 2004 та 2014 років в Україні роль та значення використання адміністративного ресурсу під час виборів поступово зменшився, але той же час, адміністративний ресурс змінює свої форми та механізми реалізації на більш латентні, а отже, виявляти його значно складніше.

Автор поділив виборчу практику використання адміністративних важелів впливу на чотири етапи. Перший етап (1990-1994 рр.) характеризується незначним впливом адмінресурсу на політичний процес. Другий етап (1994-1999 рр.) – це етап, в якому адміністративний ресурс починає активно застосовуватися органами влади. Третій етап (1999-2004 рр.) – широке використання адміністративного ресурсу як девіантної політичної технології, яка суттєво впливає на результативність волевиявлення громадян та фальсифікує результати виборів. Четвертий етап (2005-2010 рр.) – це період, який характеризується застосуванням адміністративного ресурсу, прихованим під зловживання службовим становищем та використанням владних повноважень всіма суб'єктами політичного процесу. Сучасний етап (розпочався виборчою кампанією 2010 р.) характеризується значним впливом адмінресурсу на сучасний політичний процес в Україні. Використовуючи адміністративні важелі впливу органи влади, провладні кандидати, політичні сили вибудовують власні виборчі кампанії та впливають на хід і результативність виборчого процесу.

Аналізуючи зміст застосування адміністративного ресурсу у виборчому процесі України, автор узагальнив тенденції цього недемократичного явища:

– кожна провладна політична сила завжди застосовує адмінресурс у політичному процесі;

– використання даної некоректної політичної технології акумулює виконавчі та силові структури держави, тим самим вони не виконують безпосередніх своїх професійних обов'язків, покладених на них законодавством України;

– адміністративний ресурс має різноманітні форми: починаючи від прихованих видів і закінчуючи зловживанням службовим становищем та фальсифікацією результатів виборів;

– залежно від типу і способу використання адміністративного ресурсу, це явище негативно впливає на політичні, громадянські свободи, недоторканність особистості, якість демократії, виконання державних функцій та розподіл ресурсів.

Тотальне використання адміністративного ресурсу, як девіантної політичної технології, підриває довіру населення до інституту виборів, не дозволяє громадянам зробити свідомий вибір свого представника в органах влади, що, підриває ефективність масової участі і стимули до електоральної конкуренції, зрештою, дуже негативно позначається на становленні демократії.

Виборчі кампанії 2014-2015 р.р. показали, що значна частина суспільства вимагає оновлення політичної еліти та політичної системи. Однак, частина виборців все ж таки не стала «ризикувати» і віддали голоси за «старі команди». Саме те, що громадяни (особливо Південного регіону) вчергове повелися на підкуп, адмінресурс, очевидно, свідчить про те, що суспільство поки що не готове до структурних і масштабних реформ у сфері адміністративного управління, виборчого законодавства та права, оптимізації органів державної влади та місцевого самоврядування тощо.

Базою для формування новітньої української еліти стала колишня радянська номенклатура. В Україні, як і в інших пострадянських державах, кардинальної зміни еліт не відбулося. Проникнення колишньої радянської номенклатури до владних структур стало фактором, що зумовив формування новітніх пострадянських авторитарних режимів в колишніх радянських республіках.

Колішня партійна номенклатура входить до складу нинішньої політичної еліти України (перші президенти незалежної України були вихідці саме з господарчо- партійної номенклатури; керівниками банків, інших бізнес структур стали колишні комсомольські вожаки, які поступово інтегрувалися в політичну боротьбу). Активно в розбудову української політичної системи включилася саме та частина української партійної

номенклатури, яка була найменше заангажованою ідеологічно, а отже, більшою мірою корумпованою та мобільною вже в ті часи.

Власне ця колишня комуністична номенклатура встигла напрочуд швидко перетворитися на владну олігархію і реально зосередити у своїх руках національні ресурси. Отже, від початку становлення Української держави колишня радянська номенклатура складає основну частину української владної еліти та її вплив на економічні та соціально-політичні процеси в період незалежності України залишився визначальним.

Сьогодні в політичній публіцистиці для окреслення суті тіньових суспільно-політичних та соціально-економічних процесів вживаються терміни «клановість» та «лобізм». Насправді ж вони завжди були притаманні радянській адміністративній системі. Перший із них тоді означав «мати руку у верхах», а під другим ховалося заочне змагання обласних партійних організацій за квоту представництва у вищих органах влади. Яскравим прикладом такому твердженню є політичний режим, який свого часу запровадила на Закарпатті група Медведчука-Суркіса через партію СДПУ(о). Там навіть призначення голів райдержадміністрації, їх заступників, голів колгоспів і агрофірм здійснювалося під контролем місцевих осередків СДПУ(о) [1, с. 44]. За підрахунками експертів Центру О. Разумкова, серед осіб, які протягом 1991-2003 рр. призначалися на найбільш впливові посади в системі влади (прем'єр, віце-прем'єр, секретар Ради національної безпеки і оборони, глава адміністрації Президента), вихідці з партійної, радянської, господарської, комсомольської номенклатури радянських часів становили 73 %. Серед осіб, які з 1995 р. займали посади голів обласних державних адміністрацій – майже 80 %. За даними Національного Інституту стратегічних досліджень, 52 та 46 % керівного складу місцевих і центральних органів влади України перебували на державній службі ще за радянських часів [4, с. 8].

Сьогодні вирішальний вплив на перебіг політичних процесів в Україні справляють тіньові фінансово-політичні угруповання. Отримавши широкомасштабний доступ до системи законодавчої та виконавчої влади, вони використовують ресурси державного впливу в цілому та адміністративний ресурс зокрема, для зміцнення свого становища в Україні. Маючи вирішальний вплив на політичні процеси, ці угруповання визначають і правила політичної боротьби. Домінуючими серед цих правил є не ті, що формально визначені в законодавстві, а ті, що реально впливають на результати боротьби. Найважливіший чинник такого впливу – використання адміністративного ресурсу.

В усталених демократіях високий рівень розвитку громадянського суспільства не дозволяє зловживанням перерости в спосіб суспільного співжиття. Основні розходження стосуються не технології передвиборчих кампаній, а організації всього партійно-політичного життя в двох країнах.

Нічого схожого в Україні ще немає. У багатьох регіонах діють і свої власні політичні партії і виборчі блоки, національно-культурні об'єднання тощо. На українських виборах завжди присутня велика кількість незалежних кандидатів, які найчастіше насправді є ставлениками олігархічних груп, або кримінальних структур.

До основних джерел виникнення та застосування адміністративного ресурсу в українській виборчій практиці можна віднести наступні:

1. Відсутність системної структурованості суспільства, знаходження при владі кланово-олігархічних угруповань обумовили високий рівень використання адміністративного ресурсу в політичних технологіях. Пік структурованості кланово-олігархічних угруповань відбився на масштабах використання адміністративного ресурсу.

2. Несформованість середнього класу як основи громадянського суспільства.

3. Збереження принципів та методів радянської командно-адміністративної системи. Влада, застосовуючи механізми та маніпуляції громадською думкою порушує виборче законодавство.

4. Оскільки основою української політичної еліти стала радянська партійно-господарська номенклатура та комсомольські лідери, в політичну боротьбу дані групи привнесли старі правила гри та поведінки.

5. Використання влади клієнтелістів (друзів, соратників, знайомих та ставлеників) стало практично нормою в суспільстві. Такій ситуації сприяє насамперед система влади в Україні.

6. Адміністративний ресурс став однією з найрезультативніших політичних технологій. Створюючи особливі умови для одного з кандидатів, дана деструктивна технологія, задіюючи медійний, організаційний арсенал засобів, здатна суттєво вплинути на результати виборів. Характерною рисою виборчої кампанії 2010 року стало те, що вперше в історії України три найвищі особи держави вирішили змагатися за посаду президента. При цьому, як виявилось, всі вони користувалися своїм службовим становищем і державними коштами.

7. Відсутність незаангажованих та неупереджених ЗМІ. Налагодження зв'язків з виборцями через ЗМІ, «донесення» до них новин виявляється проблематичним в Україні через відсутність незалежних засобів масової комунікації.

8. Політична свідомість громадян характеризується рисами етатизму, що в поєднанні з низьким рівнем політичної культури збільшує можливості адміністративного ресурсу.

Останнє десятиліття для України, так і для всіх держав, що виникли на пострадянському просторі, позначене глобальними трансформаційними процесами у політичній, економічній та соціальній сферах.

У зв'язку з цим набуває актуальності аналіз механізмів протидії адміністративному ресурсу та іншим деструктивним політичним технологіям, вироблення форм і методів взаємозв'язку між різними соціальними групами та інститутами. Без цього неможливий успіх демократичного державного будівництва.

Тому, наукове осмислення механізмів застосування адміністративного примусу дозволяє громадськості, всім учасникам виборчого процесу здійснювати контроль над організацією та проведенням виборів. Досвід проведення виборчих кампаній та референдумів, які відбувалися за роки незалежності України, показав наявність проблеми застосування адміністративного ресурсу під час організації та проведення виборів. Він є знаряддям влади, за допомогою якого забезпечується вплив на суспільну свідомість та здійснюються фальсифікації результатів виборів. Дослідження адміністративного ресурсу як недемократичного явища сучасного політичного процесу дає можливість знайти причини його застосування, визначити характер та можливості протидії даній політичній технології. Саме це визначає теоретичну актуальність та практичну значимість дослідження.

Список використаної літератури:

1. Биковець В. Лобізм у системі представництва інтересів / В. Биковець // Політичний менеджмент. – 2006. – № 5. – С. 44–52 ; Vykovets V. Lobizm u systemi predstavnytstva interesiv / V. Vykovets // Politychnyi menedzhment. – 2006. – № 5. – S. 44–52

2. Бузин А. Административные избирательные технологии и борьба с ними / А. Бузин – Москва : Центр «Панорама», 2007. – 271 с. ; Buzin A. Administrativnye izbiratelnye tekhnologii i borba s nimi / A. Buzin – Moskva : Tsentr «Panorama», 2007. – 271 s.

3. Бучин М. А. Ресурси виборчої кампанії та особливості їх використання в Україні : моногр. / М. А. Бучин. – Львів ЛІСВ, 2009. – 229 с. ; Buchyn M. A. Resursy vyborchoi kampanii ta osoblyvosti yikh vykorystannia v Ukraini : monohr. / M. A. Buchyn. – Lviv LISV, 2009. – 229 s.

4. Кармазіна М. С. Президентство: український варіант : моногр. / М. С. Кармазіна ; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. – Київ : ІПіЕНД, 2007. – 365 с. ; Karmazina M. S. Prezydentstvo: ukrainskyi variant : monohr. / M. S. Karmazina ; In-t polit. i etnonats. doslidzh. im. I. F. Kurasa. – Kyiv : ІПіЕНД, 2007. – 365 s.

5. Наумкіна С. М. Феномен української політичної еліти 90-х років / С. М. Наумкіна // Актуальні проблеми політики. - 1999. – Вип. 5. – С. 45–49 ; Naumkina S. M. Fenomen ukrainskoi politychnoi elity 90-kh rokiv / S. M. Naumkina // Aktualni problemy polityky. - 1999. – Вур. 5. – С. 45–49

6. Ніколаєнко Н. О. Адміністративний ресурс: політико-правові проблеми протидії в сучасній політичній практиці : моногр. / Н. О. Ніколаєнко. — Миколаїв : вид-во МНУ ім. В. О. Сухомлинського ; вид-во І. Гудим, 2011. — 391 с. ; Nikolaienko N. O. Administratyvnyi resurs: polityko-pravovi problemy protydii v suchasni politychnii praktytsi : monohr. / N. O. Nikolaienko. — Mykolaiv : vyd-vo MNU im. V. O. Sukhomlynskoho ; vyd-vo I. Hudym, 2011. — 391 s.

7. Дворецкая Л. Люстрация. Кто и как будет проводить ее в Украине [Электронный ресурс] / Л. Дворецкая. – Режим доступа : <http://nbnews.com.ua/ru/tema/116184/> ; Dvoretzskaya L. Lyustratsiya. Kto i kak budet provodit ee v Ukraine [Elektronnyy resurs] / L. Dvoretzskaya. – Rezhim dostupa : <http://nbnews.com.ua/ru/tema/116184/>

8. Радченко О. Влада і вибори: інституційна взаємодія в демократичному суспільстві : моногр. / О. Радченко. – Харків : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2006. – 243 с. ; Radchenko O. Vlada i vybory: instytutsiina vzaiemodiia v demokratychnomu suspilstvi : monohr. / O. Radchenko. – Kharkiv : Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr», 2006. – 243 s.

9. Полуэктов В. Чума Едроссии - административный ресурс в избирательных кампаниях [Электронный ресурс] / В.Полуэктов. – Режим доступа : <http://www.izbass.ru/tg-10-03-1a.htm> ; Poluektov V. Chuma Yedrossii - administrativnyy resurs v izbiratelnykh kampaniyakh [Elektronnyy resurs] / V. Poluektov. – Rezhim dostupa : <http://www.izbass.ru/tg-10-03-1a.htm>

10. Чуклинов А. Административный ресурс как специфическая форма политической коррупции [Электронный ресурс] : специализир. учеб. курс / А. Чуклинов; под ред. Е. Кобзевой. - Режим доступа : http://adhdportal.com/book_699.html ; Chuklinov A. Administrativnyy resurs kak spetsificheskaya forma politicheskoy korrupsii [Elektronnyy resurs] : spetsializir. учеб. курс / А. Chuklinov; pod red. Ye. Kobzevoy. - Rezhim dostupa : http://adhdportal.com/book_699.html

Стаття надійшла до друку 20.10.2017 р.

N. Nikolaienko

CONTENT OF ADMINISTRATIVE RESOURCE AS AN UNDEMOCRATIC PHENOMENON OF THE MODERN POLITICAL PROCESS IN UKRAINE

The content of administrative resource as an undemocratic phenomenon of the modern political process in Ukraine is analyzed. It is noted that the main mean of using administrative resource is the executive and local self-government bodies, which influence both the composition of election commissions of all levels and their decisions. After analyzing the essence of the administrative methods of influence, the author developed her own classification base of this phenomenon. The main sources of the emergence and application of administrative resource in the Ukrainian electoral practice are identified. A low level of the political and legal culture of the society, the lack of respect for the norms and principles established by the Constitution, the preservation of the old team of party-nomenclature workers, the creation of political parties by administrative means and their removal from political dialogue and elaboration concepts of state development were the sources of the administrative resource as a non-democratic phenomenon of the modern political process in Ukraine. The evolutionary development of the country on the path to democratic transformation & the improvement of

political culture of the society should gradually remove this phenomenon out of political scene. It has been established that administrative resource is a serious threat to the development of a democratic state because of rejecting its basic principle of fair and transparent elections. The legislation of Ukraine provides for various measures of legal regulation of the electoral rights abuse committed by certain categories of individuals. In this connection, it is uphold the stand of complexity and adequacy of such regulation that has legislative and legal characteristics. It is stated that the existence of administrative resource is a completely objective and logical process in the political history of Ukraine.

Key words: *administrative resource, political process, political technology, electoral practice, nomenclatura.*

УДК 314.15-026.48(477.6)"1861/1900"

Н.П. Пашина, М.В. Булик

ВПЛИВ ПРОМИСЛОВИХ МІГРАЦІЙ В ПОРЕФОРМЕНІЙ ДОНБАС НА ЕТНОСТРУКТУРУ РЕГІОНУ ТА РЕГІОНАЛЬНУ ІДЕНТИЧНОСТЬ (1861 – 1900 рр.)

У статті розглядається вплив промислових міграцій у післяреформений Донбас на формування поліетнічності регіону. Досліджено динаміка етноструктури регіону в процесі формування вугільнопромислового комплексу Донбасу. Визначено, що промисловіміграції у післяреформений Донбас значно урізноманітнили і ускладнили етноструктуру регіону, дуже вплинули на особливості регіональної ідентичності.

Ключові слова: *промислові міграції, післяреформений Донбас, етноструктура регіону.*

Формування політичної ідентичності в Україні показав, що існують особливості, а з деяких проблем і значні розбіжності між регіонами України щодо багатьох питань суспільного розвитку. Найбільш яскраво, особливо порівнюючи Захід і Схід України, вони проявляються в електоральних перевагах, геополітичних орієнтаціях, в оцінках історичного минулого, у проблемах мови і т. д. Етнокультурний регіоналізм створює додаткові труднощі у формуванні загальнодержавної ідентичності, консолідації українського суспільства щодо стратегічних суспільних цілей розвитку: його демократизації та модернізації.

Незважаючи на досить великий інтерес українських вчених до проблем регіональної ідентичності, тема себе не вичерпала. Обумовлено це тим, що регіональна ідентичність в кожному регіоні України детермінуються унікальним поєднанням історичної спадщини регіону і сучасного соціально-економічного становища, специфікою способу життя і етноконфесійними особливостями населення, традиціями, культурою, станом етнічних еліт і багатьох інших чинників, які представляють собою конкретну сукупність обставин.

Вивчення специфіки регіональних ідентичностей, заснованих на історичних, соціокультурних, етнокультурних і мовних особливостях, допоможе глибше зрозуміти взаємозв'язок етнічного та політичного в регіональних електоральних настроях, спрогнозувати перспективи і умови регіональної взаємодії та консолідації в Україні.

Метою статті є аналіз впливу промислових міграцій в пореформений Донбас на етноструктуру регіону (1861 - 1900 рр.), як важливого історичного фактора формування специфіки регіональної ідентичності.

Створення вугільно-металургійної бази на Півдні Російської імперії стало визначальним фактором у становленні сучасної етноструктури Донбасу, значно вплинуло на поліетнічність всього Південного Сходу України.

Кам'яне вугілля було відкрито в Донбасі в 1721 р. С. Чирковим і М. Вепрейским в Балці Скельовій, в 25 верстах від Бахмута, а з 1724 р. почався його видобуток з метою вживання в солеварінні та ковальській справі [1, с. 61].

Указ Катерини II від 14 листопада 1795 р. «Про влаштування ливарного заводу в Донецькому повіті при річці Лугані і про заснування ломки знайденого в тій країні кам'яного вугілля» означав початок комплексного розвитку гірського виробництва, на Півдні України створювалася вугільно-металургійна база [2]. У 1796 р. з побудовою казенного Луганського ливарного заводу починається систематичний видобуток донецького вугілля.

Вже з моменту початку освоєння природних багатств краю зародилася традиція залучення робочої сили до Донбасу з інших регіонів держави, через малу заселеність даної території і відсутність потрібних фахівців серед місцевого населення. Так, у згаданому вже вище Указі Катерини II про заснування Луганського ливарного заводу розробку кам'яного вугілля в Лисичій Балці йшлося необхідність переведення до Донецького повіту 300 чол. з сім'ями з липецьких заводів Тамбовської губернії і 100 чол. з сім'ями з Олександрівського заводу Олонецької губернії, «таких, що знають метод відливання чавуну та інших залізних речей» [3, с. 287]. А також, для того, щоб мати при заводі 200 пар волів з возами, переселити 200 чол. однодворців з Курської і Тульської губерній та приписати їх до заводу. У 1796 р. на Луганський завод прибули робітники з Уралу [4, с. 68]. Крім російських майстрових у Донецький край залучалися і представники інших національностей. За Указом Катерини II Катеринославському губернатору Зубову пропонувалося пересилати на Луганський завод колишніх польських військових людей для «вживання там у роботи і постійного поселення на Луганському заводі» [5].

Переважаюча частина робітників у 60 – 70-і рр. XIX ст. були сезонниками, які приходили на заробітки у зимовий час. Степовий Південь був як і раніше мало заселений, більшість місцевого населення займалася землеробством і роботу на шахтах вважала побічним заняттям, працюючи на них переважно у неврожайні роки. Багато робітників в сезон сільськогосподарських робіт кидали шахти і йшли на польові роботи. У літній період відтік з шахт був настільки великий, що деякі з них припиняли свою роботу [6, с. 119].

Наприкінці 60 – початку 70-х рр. XIX ст. «вугільні» залізниці об'єднали Донбас з Ростовом, Курськом, Харковом, Воронежем, Владикавказом [7]. Однак Донбасу була необхідна внутрішня магістраль. Донецька залізниця (1878 – 1879 рр.) Краматорівка – Дебальцеве – Зверевопорізка Донбас, підключивши його до центральних залізниць. Всередині басейну з'явився замкнутий еліпс. До цього еліпсу всі великі копальні прокладали під'їзні шляхи [8, с. 73-74]. В результаті цього склалися сприятливі умови для розширення географії формування міграційного контингенту, збільшення його чисельності, істотного підвищення мобільності міграційних потоків.

Після відкриття зазначених доріг видобуток вугілля різко зріс. У 1870 р. у Донбасі було видобуто 18647 тис. пудів вугілля, в 1875 р. – 51436 тис. пудів, в 1880 р. – 86347 тис. пудів [9, с. 136]. У цей період розробляються 7 великих родовищ: Грушевське, Каменське, Успенське, Голубовське, Лисичанське, Микитівське, Іловайське [10].

В середині 70-х рр. XIX ст. донецьке вугілля витіснило англійське з Таганрога і Ростова, з'явилося в Одесі, Миколаєві, Кременчуці, Києві, а в Центральному районі – в Москві та Тулі. У цей період починається систематичне використання донецького вугілля для виробництва металу і коксу. У 1861 р. був побудований Петровський завод,

а в 1869 р. почали будуватися відразу три заводи: Лисичанський (казенний), Юзівський (Д. Юза, Новоросійського товариства) і Сулинський (Д. Пастухова) [11, с. 80].

До 1880 р. Донецький басейн «начорно» склався. Зросла концентрація виробництва: у Катеринославській губернії тільки 3 родовища – Новоросійського товариства, Рудченківське, Голубовське – дали в 1885 р. 43,8 % усього видобутку вугілля [12, с. 135].

Промисловість Півдня Росії, що швидко розвивалася, зокрема, і в Донбасі, не могла забезпечити себе робочою силою за рахунок місцевого населення, що мало суто землеробський характер. Не вирішували питання і іноземні робітники, яких на поч. ХХ ст. налічувалося всього кілька сотень. Працювали вони, в основному, в адміністрації, майстрами або інженерами.

Непостійний склад робочих на шахтах ще пояснювався дуже важкими умовами праці. Техніка видобутку вугілля в 70-і рр. ХІХ ст. була вкрай низькою. «Технічні споруди майже на всіх кам'яновугільних розробках Новоросійського краю вельми погані і на багатьох належать до самої примітивної системи ручного діла», писав Л. Семечкін [13, с. 573].

У 70 – 80-і рр. ХІХ ст. коли відчувалася найбільша потреба в робочій силі, господарі шахт і заводів вдавалися до вилучення паспортів, існувала практика прийому на роботу безпаспортних, широко застосовувалося переманювання працівників з однієї шахти на іншу [14, с. 327].

У ці роки Відзначимо, що основна маса мігрантів у Донбас в 60-80-і рр. ХІХ ст. йшла в сільськогосподарську сферу, переважно це були українські селяни з Лівобережної України. Тому господарі шахт і заводів були змушені створити певні соціально-економічні умови для залучення робочої сили у гірничозаводську промисловість. Так як українці переважно вважали за краще займатися сільським господарством, підприємці намагалися залучити для роботи на шахтах і заводах безземельних російських селян, переважно з Центрально-чорноземного центру Росії. Промислові міграції післяреформеного періоду вносили суттєві зміни в етноструктуру населення Донбасу, перш за все збільшуючи частку росіян, особливо в містах і шахтних селищах.

Намагаючись вирішити робітниче питання, донецькі підприємці в особі З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії переважно в ранній період (1860 – 1880 рр.) форсують створення стійких кадрів гірників штучним шляхом, за допомоги уряду і місцевої адміністрації. Висуваються проекти, сенс яких полягав у тому, щоб закріпити гірників на шахтах законодавчим шляхом, надавши їм різні пільги.

У 1870 р. Ф. Фелькнер, начальник Луганського заводу, виступив з пропозицією: для забезпечення робочою силою в промисловості Донбасу «провести переселення не в малих, а в великих розмірах» [15, с. 4189-4190]. Протягом п'яти років передбачалося переселити на південь України з внутрішніх російських губерній, зокрема, з Уралу, а також з-за кордону (Бельгії, Сілезії, Польщі) до 3 тис. гірників з сім'ями. Пропозиції Ф. Фелькнера були розроблені в рішеннях Першого з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії в 1874 р.

З'їзд висунув великий конкретний план швидкого заселення казенних земель. За планом переселенням давалися різні пільги: відстрочка від військової служби, розстрочка на 30 років викупних платежів за видану на новому місці ділянку землі, звільнення на 5 років від сплати державних податків та ін. За це переселенці повинні були протягом п'яти років служити в місцях їх нового проживання, у господаря, який їх переселив. А якщо хтось хотів виїхати, то повинен був сплатити протягом 5 років викуп або замість себе знайти іншого. Правом господаря було також переселення робітника в інше гірничопромислове місце [16, с. 24].

Велике значення мало створення спеціального бюро у Москві, яке повинно було допомагати залізничній адміністрації організувати централізований найм та перевезення робітників на шахти і заводи Півдня [17, с. 181, 183]. Крім російських і українських селян до Донбасу прибували волзькі татари, білоруси, поляки та представники інших етнічних груп.

У 80 – 90-і рр. XIX ст. промисловість Донбасу вступила у смугу підйому всіх галузей промисловості, перетворивши регіон на рубежі століть у провідний центр індустрії. З 17 металургійних і машинобудівних заводів Півдня 12 знаходилися у Донбасі. У 80-90-і рр. XIX ст. були побудовані заводи: Краматорський, Петровський, Костянтинівський, Ольховський, Макіївський, Кадіївський, Гартмана. Як показали дослідження, на цих підприємствах працювали робітники різних національностей, однак більшість становили росіяни і українці, які прибули на Донбас з центральних регіонів Росії і з Лівобережної України. Металургійні заводи виникали як великі технічно оснащені капіталістичні підприємства. На частку найбільших заводів доводилося 2/3 всього виробництва [18, с. 30].

Всього на Донбасі у 1900 р. існувало до 300 різного роду підприємств, зокрема, хімічні, місцеві переробні та харчові. Лише у Луганську наприкінці XIX ст. діяло 85 підприємств, що мали понад 5 тис. робітників [19, с.28]. Більшість робочих прибула у післяреформений Донбас з інших регіонів і належала до різних етнічних груп.

За невеликий проміжок часу з 1880 до 1900 рр. видобуток вугілля в Донбасі зріс у 3,7 рази і становив в 1900 р. 677652 тис. пудів [20, с.320]. Питома вага Донбасу в загальноімперському видобутку вугілля стала складати 68,1 % і збільшилася більш, ніж у 2 рази. На початок 90-х рр. XIX ст. Донбас став Всеросійською «кочегарнею» [21, с. 34-35].

Швидкі темпи розвитку гірничозаводської промисловості Донбасу і постійний брак робочих рук змушували промисловців підвищувати зарплату, що ставало значною передумовою залучення робочої сили до регіону. Так, середня зарплата у металістів Донбасу в 80-і рр. XIX ст. становила від 20 до 40 руб. на місяць [22]. Іноземці-майстри отримували в середньому 60 руб. в місяць. Середня зарплата шахтаря в цей період була нижчою, ніж у металістів, але досить високою і становила від 16 до 20 руб. на місяць, зрісши під час економічного підйому в 90-і рр. XIX ст. до 25 руб [23]. Зарплата шахтарів значно випереджала зростання зарплати в інших галузях промисловості Росії.

На Півдні – Південному Сході України утворювалися великі робітничі ринки. Вони приурочувалися до промислових центрів, міст, ярмарок, торгових сел. У південних районах діяло понад 50 великих і малих ринків. Лише у Катеринославській губернії їх було 16. Великі ринки були у Бахмуті і на станції Гришине, у селищі Юзівка, збиралося 3,5 тис. осіб. У Слов'яносербському повіті робітничі ринки утворилися в м. Луганську на ст. Юр'ївка, у Дебальцевому, в Алмазній. Наймалися робітники на шахти і на сільськогосподарські роботи [24, с. 626].

Таким чином, соціально-економічні умови розвитку Донбасу в післяреформений період – формування вугільно-промислового комплексу на капіталістичній основі, протекціоністська політика уряду, залучення іноземного капіталу, високий рівень концентрації виробництва і його низька технологічна оснащеність створювали необхідні передумови для міграцій населення в цей регіон. Велику роль в промислових міграціях у Донбас відігравала розробка урядом і гірничопромисловцями Півдня Росії спеціальних проектів широкомасштабного отримання робочої сили, а також створення відносно кращих соціальних умов і гарантій для робітників, ніж в інших регіонах Росії.

В основній своїй масі прийшли люди, як називали переселенців в той час, мали селянську генеалогію. Масова пролетаризація селянства, особиста свобода, набута після реформи 1861 р., давала селянам можливість йти на заробітки в інші регіони.

Статистика свідчить про те, що основна маса селян-заробітчан в пореформений період була росіянами. Але, оскільки серед аграрних мігрантів до Донбасу більшість була українцями, можна зробити висновок, що українські селяни-мігранти, вважали за краще залишатися в сільськогосподарській сфері, будучи прив'язаними до землі порівняно з росіянами. Численні свідчення говорять про те, що основна маса селян, які прийшли на заробітки у промисловість Донбасу, належала до найбідніших безземельних російських селян.

Слідом за розореною селянською масою потягнулися на Донбас російські робітники зі старих промислових центрів. На підприємствах Донбасу працювали кваліфіковані робітники з Москви, Петербурга, Сормово, Брянська, Тули [25, с. 281].

Іноді російські робітники переселялися разом з заводом. Наприклад, Коломенський машинобудівний завод відправив кваліфікованих робітників на багато заводів Луганська, Катеринослава, Харкова.

Часто приїжджі російські робітники були зі звільнених за революційну діяльність. Особливо їх потік зріс після революції 1905 – 1907 рр. [26, с. 81].

Основу зростаючої промисловості Донбасу становила кам'яновугільна і металургійна промисловість. Розуміння того, ким був сформований кістяк робітників цих галузей та звідки вони прийшли, має вирішальне значення для аналізу впливу розвитку вугільно-промислового комплексу на етноструктуру Донбасу.

На початку ХХ ст. в кам'яновугільну промисловість регіону продовжували вливатися місцеві і прийшли робітники [27, с. 9]. За неповними даними, на початку ХХ ст. 73,3 % робітників кам'яновугільної галузі за місцем народження були вихідцями з центральних та інших місцевостей Росії. 26,7 % становили вихідці з українських губерній. Більшу частину вихідців з українських губерній становили уродженці Катеринославської – 11,5 % і Харківської – 10,2 % губерній.

З яких районів Росії прибували прийшли робітники в вугільну промисловість Донбасу, можна судити за матеріалами дослідження статистичного бюро Ради з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії в 1900 р.: «Основні райони виходу робітників кам'яновугільної промисловості на 1900 р.» [28, с. 363].

Необхідно зазначити, що опитуванням було охоплено тільки 84,4 % всіх робітників вугільної промисловості або 57 тис. осіб. Статистика свідчить, що 51,5 % всіх робітників прибули з центрально-землеробського району Росії, місцевих робітників було 16,3 %, уродженців інших губерній України – 15 %. Решта регіонів (Західний Нечорноземний район, Середнє Поволжя, Приуралля) склали близько 17 % всіх робітників. Таким чином, 68,5 % всіх робітників прибули працювати в кам'яновугільну промисловість з російських губерній, близько 31,5 % – з українських.

Співставлення даних за місцем народження та мовою дає наступні результати: росіян за мовою – 67,4 %, за місцем народження – 68,5 %; українців за місцем народження – 26,6 %, за мовою – 31,5 % [29]. Тобто можна припускати, або навіть стверджувати, що серед прийшлих з Росії основна маса була росіянами, а з губерній України – українцями. Місцеві робітники у більшості теж були українцями, тому що, незважаючи на етнічну мозаїчність населення до реформи, українці становили більше половини, а іноді і абсолютну більшість у повітах Донбасу. У той же час ці дані є приблизними, тому що серед прийшлих з Росії і тих, що розмовляли російською мовою не всі були росіянами за національністю, а місцеві робітники та робітники з інших губерній України не завжди були українцями. Ускладнення етноструктури Донбасу на початку ХХ ст. свідчить про те, що міграційні потоки післяреформеного періоду були набагато складнішими.

Виходячи з вищевикладеного, можна дійти висновку: переважна маса прибулих в робітниче середовище і адміністрацію Донбасу була немісцевого походження.

Основними районами виходу мігрантів, на відміну від аграрних переселень, де перше місце виходу займала Лівобережна Україна, були губернії центрального регіону Росії: Курська, Орловська, Тульська, Воронежська і інші. Вони і давали основний приплив російського населення до Донбасу. З українських губерній найбільше прибуло в регіон з Харківської, Чернігівської, Полтавської і Київської, однак вихідців з них було значно менше, ніж з російських губерній.

Стороннє неземлеробське населення, більшість якого прийшла з російських губерній, поступово починало осідати на землях Донбасу. Цей процес йшов поступово, разом з наростаючим розвитком донецької промисловості. Водночас промисловість Донбасу поповнювалася і за рахунок місцевого українського населення, в силу пролетаризації українського села.

Господарі шахт і заводів були дуже зацікавлені в створенні сімейного типу осілого робітника, який не переходив би з місця на місце кілька разів на рік. При шахтах і заводах будували сімейні казарми, давали землю під городи та випас худоби, організовували допоміжні каси [30].

З кожним десятиліттям кількість постійних робітників на Донбасі зростала. Голова Ради З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії Авдаков на XXIII з'їзді гірничих Півдня зазначав, що до кінця 90-х рр. XIX ст., на рудниках Донецького басейну постійні робітники становили 70 % від усієї кількості трудящих, і кількість їх поступово збільшувалася [31, с. 150].

За 40 післяреформених років кількість всіх робітників Донбасу зросла в 30 разів. В останнє десятиліття XIX ст. чисельність робітників у Донбасі становила 140 тис. чол., або 5 % всіх промислових робітників Російської імперії. До 1900 р разом із залізничниками кількість робітників Донбасу склала 170 – 175 тис. осіб [32, с. 37].

Поступове зростання кількості промислових підприємств на Донбасі перетворило його на територію, що за рівнем їх концентрації займала одне з провідних місць у світі. У 1913 р. щільність населення Катеринославської губернії досягла 62 особи на одну квадратну версту [33, с. 35].

Разом з формуванням етнічної структури Донбасу в пореформений період склалися і основні культурні характеристики і особливості міжетнічної взаємодії регіону. Особливо багатонаціональними стали міста і промислові регіони, що стало закономірним наслідком розвитку капіталістичних відносин, які ламали етнічні перегородки та створювали загальний ринок праці і капіталу.

Радянська індустріалізація, супроводжувана масштабною урбанізацією та русифікацією, переселення на Схід та Південь великої кількості неукраїнського, переважно – російського, населення поглиблювали їх етнополітичні особливості, закладені ще в імперські часи [34, с. 106].

Таким чином, генезис етноструктури Донбасу як специфічного регіону Південного Сходу України, показує, що поліетнічність та полікультурність цього краю має давні історичні корені. Основні соціокультурні характеристики, що склалися в пореформений період у зв'язку з освоєнням природних багатств краю і аграрними міграціями в регіон, зберегли своє значення і в подальшому розвитку, стали основою формування особливостей регіональної ідентичності Донбасу. Спільність історичної долі, особливості поселенської структури, матеріальної і духовної культури сформували специфічний регіональний пласт етнічного симбіозу, основою якого є українсько-російська біетнічність.

Список використаної літератури

1. Подов В. И. К тайнам истории : заметки краеведа / В. И. Подов. – Луганск, 1996. – 103 с. ; Podov V. I. K taunam istorii : zametki kraevedu / V. I. Podov. – Lugansk, 1996. – 103 s.

2. Російський державний історичний архів Санкт-Петербурга (далі РДІА С-Петербурга), Ф. 37. – Оп. 13. – Д. 147. – Л.Л. 152-157 ; *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Sankt-Peterburha (dali TsDIA S-Peterburha)*, F. 37. – Op. 13. – D. 147. – L.L. 152-157
3. Семистяга В. Ф. Луганський ливарний завод / В. Ф. Семистяга // *Енциклопедія історії України / редкол. : В. А. Смолій та ін.* – Київ : Наукова думка, 2003. – Т. 1 : А-В. – С. 287 ; *Semystiaha V. F. Luhanskyi lyvarnyi zavod / V. F. Semystiaha // Entsyklopediia istorii Ukrainy / redkol. : V. A. Smolii ta in.* – Kyiv : Naukova dumka, 2003. – Т. 1 : А-В. – С. 287
4. Подов В. И. История Лисичанска в документах (К 200-летию основания). 1795-1995 : в 2-х ч. / В. И. Подов. – Лисичанск, 1996. – Ч. 1. – 116 с. ; *Podov V. I. Istoriya Lisichanska v dokumentakh (K 200-letiyu osnovaniya). 1795-1995 : v 2-kh ch. / V. I. Podov.* – Lisichansk, 1996. – Ch. 1. – 116 s.
5. ДАЛО, ф.1. – Оп.1. – Д.97. – Л.Л. 5-8 ; *DALO, f.1. – Op.1. – D.97. – L.L. 5-8*
6. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. – Екатеринослав, 1886. – Т. II : Бахмутский уезд. – 163 с. ; *Sbornik statisticheskikh svedeniya po Yekaterinoslavskoy gubernii. – Yekaterinoslav, 1886. – T. II : Bakhmutskiy uezd. – 163 s.*
7. Могиленский Б. А. Полвека взаимодействия горнозаводской промышленности и железной дороги в горнозаводском районе Юга России / Б. А. Могиленский. – Санкт-Петербург, 1913. – 113 с. ; *Mogilenskiy B. A. Polveka vzaimodeystviya gornozavodskoy promyshlennosti i zheleznoy dorogi v gornozavodskom rayone Yuga Rossii / B.A. Mogilenskiy.* – Sankt-Peterburg, 1913. – 113 s.
8. Добролюбов В. А. О положении каменноугольной промышленности Донецкого бассейна и об отношении к ней ее руководителей и руководимых / В. А. Добролюбов. – Санкт-Петербург, 1888 – 160 с. ; *Dobrolyubov V. A. O polozhenii kamennougolnoy promyshlennosti Donetskogo basseyna i ob otnoshenii k ney ee rukovoditeley i rukovodimykh / V. A. Dobrolyubov.* – Sankt-Peterburg, 1888 – 160 s
9. Хлыстов И. А. Дон в эпоху капитализма, 60-е – сер. 90-х гг. XIX в. : очерки по истории Юга России. / И. А. Хлыстов. – Ростов-на-Дону, 1962. – 331 с. ; *Khlystov I. A. Don v epokhu kapitalizma, 60-e – ser. 90-kh gg. XIX v. : ocherki po istorii Yuga Rossii. / I.A. Khlystov.* – Rostov-na-Donu, 1962. – 331 s.
10. Фелькнер И. Каменный уголь и железо в России : С карт. Донец. кам.-угол. края / И. Фелькнер. – Санкт-Петербург, 1874. – 175 с. ; *Felkner I. Kamennyu ugol i zhelezo v Rossii : S kart. Donets. kam.-ugol. kryazha / I. Felkner.* – Sankt-Peterburg, 1874. – 175 s.
11. Историко-статистический обзор промышленности России. Группа IV. Горная и соляная промышленность / сост. А. П. Кеппен. – Санкт-Петербург, 1882. – 164 с. ; *Istoriko-statisticheskiy obzor promyshlennosti Rossii. Gruppya IV. Gornaya i solyanaya promyshlennost / sost. A. P. Keppen.* – Sankt-Peterburg, 1882. – 164 s.
12. Тихонов Б. В. Каменноугольная промышленность и черная металлургия России во второй половине XIX в. : (Ист.-геогр. очерки) / Б. В. Тихонов. – Москва : Наука, 1988. – 275 с. ; *Tikhonov B. V. Kamennougolnaya promyshlennost i chernaya metallurgiya Rossii vo vtoroy polovine XIX v. : (Ist.-geogr. ocherki) / B. V. Tikhonov.* – Moskva : Nauka, 1988. – 275 s.
13. Семечкин Л. П. О каменноугольной и железоделательной промышленности на Донском крае / Л. П. Семечкин // *Записки Русского технического общества. – 1872. – Вып. 5. – С. 533 ; Semechkin L. P. O kamennougolnoy i zhelezodelatelnoy promyshlennosti na Donetskoy kryazhe / L. P. Semechkin // Zapiski Russkogo tekhnicheskogo obshchestva. – 1872. – Vyp. 5. – S. 533*
14. Труды XIII съезда горнопромышленников Юга России, бывшего в г. Харькове с 20 ноября по 4 декабря 1888 года. – Харьков, 1889. – Ч. 1. – 327 с. ; *Trudy XIII sezda gornopromyshlennikov Yuga Rossii, byvshego v g. Kharkove s 20 noyabrya po 4 dekabrya 1888 goda. – Kharkov, 1889. – Ch. 1. – 327 s.*

15. Материалы для истории горного дела на Юге России // Горнозаводской листок. – 1900. – № 6. – С. 4189-4190 ; Materialy dlya istorii gornogo dela na Yuge Rossii // Gornozavodskoy listok. – 1900. – № 6. – S. 4189-4190

16. Отчет, представленный министру государственного имущества председателем I съезда горнопромышленников Юга России горным инженером Е. Иваницким. – Таганрог, 1879. – 49 с. ; Otchet, predstavlenyyu ministru gosudarstvennogo imushchestva predsedatelem I sezda gornopromyshlennikov Yuga Rossii gornym inzhenerom Ye. Ivanitskim. – Taganrog, 1879. – 49 s.

17. Труды XIV съезда горнопромышленников Юга России, бывшего в г. Харькове с 10 по 24 нояб. 1889 года. – Харьков, 1889. – Ч. I. – С. 181, 183 ; Trudy XIV sezda gornopromyshlennikov Yuga Rossii, byvshego v g. Kharkove s 10 po 24 noyab. 1889 goda. — Kharkov, 1889. – Ch. I. – S. 181, 183

18. Лось Ф. Е. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба в конце XIX – в начале XX ст. / Ф. Е. Лось. – Киев : Госполитиздат, 1955. – 332 с. ; Los F. Ye. Formirovanie rabocheho klassa na Ukraine i ego revolyutsionnaya borba v kontse XIX – v nachale XX st. / F. Ye. Los. – Kiev : Gospolitizdat, 1955. – 332 s.

19. История рабочих Донбасса в 2-х т. / гл. ред. Ю.Ю. Кондуфор. – Киев : Наукова думка, 1981. – Т. 1 : Рабочие Донбасса в эпоху капитализма и в переходный период от капитализма к социализму. – 326 с. ; Istoriya rabochikh Donbassa v 2-kh t. / gl. red. Yu.Yu. Kondufor. — Kiev : Naukova dumka, 1981. – T. 1 : Rabochie Donbassa v epokhu kapitalizma i v perekhodnyu period ot kapitalizma k sotsializmu. – 326 s.

20. Горнозаводская промышленность Юга России за 1900 – 1915 гг. // Статистическая Украина. – Харьков, 1922. – № 3. Серия III, вып. 3. – С. 320 ; Gornozavodskaya promyshlennost Yuga Rossii za 1900 – 1915 gg. // Statisticheskaya Ukraina. – Kharkov, 1922. – № 3. Seriya III, vyp. 3. - S. 320

21. Тихонов Б. В. Каменноугольная промышленность и черная металлургия России во второй половине XIX в. : (Ист.-геогр. очерки) / Б. В. Тихонов. – Москва : Наука, 1988. – 275 с. ; Tikhonov B. V. Kamennougolnaya promyshlennost i chernaya metallurgiya Rossii vo vtoroy polovine XIX v. : (Ist.-geogr. ocherki) / B. V. Tikhonov. – Moskva : Nauka, 1988. – 275 s..

22. Пажитнов К. А. Положение рабочего класса в России / К. А. Пажитнов. – Ленинград : Путь к знанию, 1924. – Т. 2 : Период свободного договора в условиях самодержавного режима (С 1861 по 1905 г.). – 295 с. ; Pazhitnov K. A. Polozhenie rabocheho klassa v Rossii / K. A. Pazhitnov. – Leningrad : Put k znaniyu, 1924. – T. 2 : Period svobodnogo dogovora v usloviyakh samoderzhavnogo rezhima (S 1861 po 1905 g.). – 295 s.

23. Харківський обласний державний архів (далі ХОДА), 46. Ф. 616. – Оп. 2. – Д. 28. – Л.Л. 15 – 25 ; Kharkivskiy oblasnyi derzhavnyi arkhiv (dali KhODA), 46.F. 616. — Op. 2. – D. 28. – L.L. 15 – 25

24. Труды VIII Съезда земских врачей и представителей земств Екатеринославской губернии (20-30 авг. 1900 г.) : Вып. 1. – Екатеринослав : Екатериносл. губ. зем. управа, 1901 – С. 626 ; Trudy VIII Sezda zemskikh vrachey i predstaviteley zemstv Yekaterinoslavskoy gubernii (20-30 avg. 1900 g.) : Vyp. 1. – Yekaterinoslav : Yekaterinosl. gub. zem. uprava, 1901 – S. 626

25. Магочій П. Р. Історія України : моногр. / П. Р. Магочій. – Київ : Критика, 2007. – 638 с. ; Mahochii P. R. Istoriia Ukrainy : monohr. / P. R. Mahochii. – Kyiv : Krytyka, 2007. – 638 s.

26. Рудницкий В. К истории профессионального общества при заводе Гартмана / В. Рудницкий // Праці наукового товариства на Донеччині в м. Луганськ. – Луганськ, 1928. – Зб. № 1. – С. 81-86 ; Rudnytskyi V. K ystoriyu professyonalnoho obshchestva pry

zavode Hartmana / V. Rudnytskyi // Pratsi naukovohto tovarystva na Donechchyni v m. Luhansk. – Luhansk, 1928. – Zb. № 1. – S. 81-86

27. Каменноугольная промышленность в России в 1901 г. – Харьков, 1902. – С. IX ; Kamennougolnaya promyshlennost v Rossii v 1901 g. – Kharkov, 1902. – S. IX.

28. Сборник статистических сведений о горнозаводской промышленности России в 1900 г. : Сост. по офиц. данным. – Санкт-Петербург, 1903. – 534 с. ; Sbornik statisticheskikh svedeniy o gornozavodskoy promyshlennosti Rossii v 1900 g. : Sost. po ofits. dannym. – Sankt-Peterburg, 1903. – 534 s.

29. Численность и состав рабочих в России на основании данных Первой всеобщей переписи населения российской Империи 1897 года. Т. 1-2. – [Санкт-Петербург] : паровая типо-лит. Н.Л. Ныркина, 1906. – 605 с. ; Chislennost i sostav rabochikh v Rossii na osnovanii dannykh Pervoy vseobshchey perepisi naseleniya rossiyskoy Imperii 1897 goda. T. 1-2. – [Sankt-Peterburg] : parovaya tipo-lit. N.L. Nyrkina, 1906. – 605 s.

30. ДОДА. – Ф. Р. – 2109. – Д. 9. – Л.Л. 16-17 ; DODA. – F. R. – 2109. – D. 9. – L.L. 16-17

31. Труды XXIII съезда горнопромышленников Юга России : Стенографический отчет. – Харьков, 1899. – 248 с. ; Trudy XXIII sezda gornopromyshlennikov Yuga Rossii : Stenograficheskiy otchet. – Kharkov, 1899. – 248 s.

32. История рабочих Донбасса в 2-х т. / гл. ред. Ю. Ю. Кондуфор. – Киев : Наукова думка, 1981. – Т. 1 : Рабочие Донбасса в эпоху капитализма и в переходный период от капитализма к социализму. – 326 с. ; Istoriya rabochikh Donbassa v 2-kh t. / gl. red. Yu.Yu. Kondufor. – Kiev : Naukova dumka, 1981. – Т. 1 : Rabochie Donbassa v epokhu kapitalizma i v perekhodnyu period ot kapitalizma k sotsializmu. – 326 s.

33. Реєнт О. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.) / О. Реєнт, О. Сердюк. – Київ, 2011. – 365 с. ; Reient O. Silske hospodarstvo Ukrainy i svitovyi prodovolchyi rynok (1861–1914 rr.) / O. Reient, O. Serdiuk. – Kyiv, 2011. – 365 s.

34. Донбас в етнополітичному вимірі. – Київ : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2014. – 584 с. ; Donbas v etnopolitychnomu vymiri. – Kyiv : ІПіЕНД імені І.Ф. Kurasa NAN Ukrainy, 2014. – 584 s.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2017 р.

N. Pashyna, M. Bulyk

**IMPACT OF THE INDUSTRIAL MIGRATIONS TO THE POST-REFORM
DONBAS ON THE ETHNIC STRUCTURE OF THE TERRITORY AND ITS
REGINIOL IDENTITY (1861 - 1900 pp.)**

The article shows that founding of the iron and metallurgical base in the South of the Russian Empire was the significant factor in the formation of the modern Donbas ethnic structure and had a great impact on the polyethnicity of the whole Southern-East of Ukraine.

The aim the article is to analyse the impact of the industrial migrations to the post-reform Donbas on the ethnic structure of the region (1861-1900) as of the substantial historical factor of regional identity specification formation.

The article demonstrates that social and economic conditions of Donbas development such as founding of the iron and metallurgical complex on the capitalist basis, the government protectionist policy, attraction of foreign capital, the high rate of industrial concentration and its poor technical equipment formed the necessary background for migration to this region. The development by the government and miners from the South of Russia of the special projects requiring much workforce as well as creating relatively better social conditions and securities for the workers as compared to other regions of the Russian Empire played the significant part in the process of the industrial migrations to Donbas.

During 40 post-reform years the total number of Donbas workers increased by a factor of 30. The main territories of the migrants' origin as opposed to agricultural migrations where Left-Bank Ukraine came first were the Central Russia provinces, in particular Kursk, Oryol, Tula, Voronezh and others. The most Ukrainian migrants came from Kharkiv, Chernihiv, Poltava and Kyiv provinces although their quantity was much less than the Russian provinces migrants' number.

Besides Russian and Ukrainian villagers the Tartars, the Byelorussians, the Poles and representatives of other nationalities came to Donbas. This fact caused ethnic inhomogeneity of Donbas workers and influenced the dynamics of the region ethnic structure increasing the number of Russians and representatives of other ethnic groups in the region.

The main social and cultural distinctive features formed in the post-reform period due to development of the territory's natural resources and agricultural migrations to the region kept their significance in their further development and became the basis for Donbas regional identity peculiarities formation.

Key words: *industrial migrations, post-reform Donbas, ethnic structure of the region.*

УДК 327-027.511-042.2

О.А. Сурніна-Далекорей

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК СУЧАСНИХ ПОРІВНЯЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті порушується проблема взаємозв'язку між глобалізацією та порівняльним політичним аналізом. Узагальнюючи, що в рамках традиційного компаративного аналізу, держава сприймається як ключовий внутріполітичний актор, авторка дослідження аналізує як глобалізація впливає на внутрішньодержавні політичні структури та процеси. В результаті авторка приходиться до висновку, що основні сучасні виклики, що стоять перед державою містяться в глобальному комплексі економічних, технологічних, екологічних та культурних структур, на тлі значної конкуренції із зростаючим впливом наднаціональних органів та транснаціональних корпорацій. Розуміння цього, на думку авторки, повинно вплинути на логіку порівняльного політичного аналізу, що фокусується на дослідженні політичних систем сучасних держав та їх окремих структурних компонентів. Природа сучасних глобальних суспільно-політичних процесів актуалізувала питання про розширення тематичної та предметної сфери порівняльної політології, про включення в неї нових класів об'єктів, що виходять за рамки традиційної "державоцентристської" парадигми. На користь чого свідчить те, що порівняльне вивчення глобальних трансформацій стало предметом масштабних міжнародних проектів останніх років. Отже, робить висновок авторка, є всі підстави вважати, що такі дослідження будуть продовжені.

Ключові слова: *порівняльний аналіз, глобалізація, політична система, держава, транснаціональні корпорації.*

Розчарування у застарілих підходах в рамках неінституціоналізму, структурного функціоналізму і теорій розвитку в політиці та формування нової картини політичного світу здійснили істотний вплив на предметне та методологічне поле порівняльної політології на межі 20-21 століть. Інверсія посткласичної картини світу, поява нетрадиційних суб'єктів політики – транснаціональних корпорацій, неурядових організацій, антиглобалістів та інших транснаціональних гравців – покликали

використання принципово нових методологічних засобів та інструментів компаративного дослідження. Однією з актуальних тем сучасної порівняльної політології стало дослідження впливу глобалізації на політичні системи, культурні традиції та процеси у різних країнах світу [1]. Однак попри широке розповсюдження терміну «глобалізація» в сучасній політичній науці, науковці продовжують дискутувати з приводу місця даного феномену в рамках політичної компаративістики. Однією з причин подібних наукових суперечок є те, що теорія глобалізації, попри тривалий період свого розвитку, перетворилась на одну з найважливіших тем сучасної науки тільки на межі ХХ-ХХІ століть.

Порівняльне вивчення глобальних трансформацій стало предметом масштабних міжнародних проектів останніх років – Д. Хелд [2], М. Албро [3], Д. Джуліус [7]. Серед загалу науковців з'явився інтерес до таких проблем як протяжність глобальних структур, інтенсивність глобальних взаємодій, їх вплив на політичні системи різних країн, вплив глобальних взаємозв'язків на направленість політичної кооперації. Процеси політичної дифузії, хвилі глобалізації, глобальна та національна демократії, політична економія в епоху глобальних трансформацій стали новим полем дослідження із використанням порівняльної методології [4, 5, 6, 12, 13, 15].

В центрі уваги наукового дослідження стоїть питання взаємозв'язку між глобалізацією і порівняльним політичним аналізом. Традиційно останній пов'язують із внутріполітичними акторами, зокрема державою. Глобалізація ж, натомість, наголошує на важливості недержавних політичних акторів, в тому числі і нетрадиційних суб'єктів міжнародних відносин.

На думку цілого ряду сучасних дослідників, одним з найпоширеніших дискрептивних означень сучасної світової політики є поняття «трансформації» [14, с. 15]. Тож питання природи політичних перетворень та наслідків цих процесів у глобальному вимірі не могло не вплинути на характер організації сучасних порівняльних досліджень та специфіку компаративного аналізу загалом. Мова йде про такі далекосяжні виміри світового політичного процесу, як : динамічне зростання кількості нових країн; поглиблення процесів глобальної демократизації; зміцнення світової капіталістичної економіки; зростання і поширення регіональної економічної інтеграції; розвиток міжнародного громадянського суспільства.

На окремих з наведених чинників доцільно зупинитись детальніше. Так, триумф капіталізму на межі століть, продемонстрував перехід від світу специфічних національних економік до глобальної економіки, в якій виробництво набуло міжнародного характеру, а сама світова економіка перетворилась на самостійного суб'єкта. Все це безумовно поставило під питання можливості економічного контролю багатьох держав світу, а також актуалізувало проблему концентрації економічної і, відповідно, політичної влади в руках таких міжнародних акторів, як, наприклад, багатонаціональні корпорації (General Motors, Esso, Shell, BP, McDonald's, Nestle). Вирішальною перевагою подібних корпорацій перед національними урядами стала можливість вільного переміщення капіталу та виробництва з країни в країну, а відтак і повсякчасного імперативу глобальної економіки.

Підрив основ економічного суверенітету держав, а також значний вплив міжнародного капіталу на світову економіку, актуалізували спроби економічної кооперації на регіональному рівні (Європейський Союз, НАФТА, МЕРКОСУР, АСЕАН, Євразійський економічний союз). При тім серед загалу спеціалістів знайшло підтримки твердження, що зростання регіональної економічної взаємодії може мати істотні політичні наслідки. Найуспішнішим експериментом в сфері регіональної інтеграції являється Європейський Союз – взірць як політичного, так і економічного союзу, в

якому наднаціональні органи безумовно здатні диктувати певні рішення національним державам.

На цьому фоні очевидно, що темпи економічної глобалізації сьогодні набагато випереджають темпи глобалізації політичної, яка об'єктивується, перш за все, у зростаючому значенні міжнародних організацій. Означені транснаціональні корпорації, а також неурядові організації та міжнародні групи тиску (як, наприклад, антиглобалісти) в сукупності дали можливість говорити про зростання ролі глобального громадянського суспільства, а відтак і про зміну відносин між державою та суспільством. Діяльність нових груп змінила природу управління у багатьох країнах, оскільки змусила включити ці нові суспільні рухи у внутріполітичний процес, модифікувавши таким чином існуючі процедури політичної участі. Рушійною силою зростання та розширення глобального громадянського суспільства безумовно стала інформаційна революція, поширення супутникового зв'язку, телекомунікаційних мереж, інтернету, інших видів інформаційних технологій, глобальних інформаційних агентств.

Таким чином, окреслені тенденції сучасного світового розвитку, безумовно, дають підстави говорити про глобальну структуру політичних, економічних, культурних відносин, що зв'язують сьогодні окремі суспільства в єдину систему. Все це трансформує саме розуміння політики і суті політичних відносин, і наголошує на важливості концепту глобальності в рамках порівняльного політичного аналізу. Традиційне уявлення про можливість чіткого розділення між внутрішньою і зовнішньою політикою, тобто того, що відбувається в середині національної держави, і того що має місце за її межами – нівелюється. Натомість глобалізація перетворюється на своєрідний імператив політичної компаративістики.

Як зазначає М. Содеро, порівняльна політологія традиційно зосереджується на вивченні політичних реалій пов'язаних з державою та аналізі внутріполітичного середовища в якому вона діє. При цьому держава та її структури виступають основною аналітичною «одиноцею аналізу» з огляду на три визначальні аспекти. По-перше, вона сприймається як «природня» одиниця аналізу. По-друге, це визначена політична територія, що адмініструється національними та суверенними утвореннями. По-третє, вона характеризується наявністю чіткої національної господарської системи та охоплює значну кількість елементів нації-держави (останнє однак є скоріше теоретичним, аніж практичним твердженням) [10, с. 5].

При тім, на думку науковця, основні сучасні виклики, що стоять перед державою містяться в глобальному комплексі економічних, технологічних, екологічних та культурних структур, на тлі значної конкуренції із зростаючим впливом наднаціональних органів та транснаціональних корпорацій. Ці чинники, на переконання автора, в сукупності можуть призвести до ігнорування або ж взагалі знецінення фактору території будь-якої держави. Розуміння цього, на його думку, повинно вплинути на логіку порівняльного політичного аналізу, що фокусується на дослідженні політичних систем сучасних держав та їх окремих структурних компонентів.

Отже, в рамках традиційного компаративного політичного аналізу, держава сприймається як ключовий внутріполітичний актор. Основою такого підходу стала запропонована М. Вебером класична формула держави, як інституту, що володіє примусовою кінцевою владою на визначеній кордоном території і легітимізованій через апарат уряду, армію та поліцію. При тім модерна теорія держави стверджує, що контролююча влада держави в сучасних умовах істотно скоротилась. Причини цього, на думку окремих дослідників, містяться в тому, що «більшість людей сьогодні живуть в країнах чий суверенітет визначається та регулюється нормами світової міжнародної системи та організаціями глобальної капіталістичної економіки» [9, с. 25]. Як наслідок,

державний суверенітет часто здається обмеженим : військова, економічна, соціальна сили ставлять під сумнів питання територіального імперативу держави.

З огляду на це, питання того як глобалізація впливає на компетенцію і повноваження держави залишається відкритим. Уявлення науковців щодо впливу глобалізації на внутрішньодержавні політичні структури та процеси часто носять амбівалентний характер. З одного боку, вважають, що поняття «національна держава» – безнадійно застаріла конструкція. Оскільки сучасний світовий розвиток кидає виклик не тільки поточним формам держави, але також можливості територіальної об'єктивації суверенної влади. З іншого боку, зауважують, – держави насправді проводять свою власну політику і міжнародні сили мають тільки обмежений та мінливий вплив на внутрідержавний процес.

В той час як більшість сучасних урядів та провідних політичних партій цілком поділяють філософію глобалізму, полеміка щодо впливу основних факторів цього складного явища продовжує зводитись до загального питання : глобалізація – позитивне чи негативне явище? Ентузіасти глобалізації, – т.з. глобалісти, – загалом характеризують це явище як благо, особливо, коли мова йде про її значення для демократії і утвердження «нового світового порядку». Підтвердженням чого, на думку оптимістів, є зростання міжнародної співпраці та прогресу в царині забезпечення миру та спільних цілей розвитку під егідою не тільки ООН, але і регіональних інституцій. Метою такої кооперації, як правило, є звернення до цілого ряду фундаментальних політичних, економічних, соціальних, девелопменталістських, ментальних, гендерних та інших аспектів людських прав. При тім ентузіасти глобалізації припускають, що звернення до цих тем безумовно потребує широкої участі дієздатних, соціально відповідальних та ефективних держав та недержавних установ і організацій. Інтенсифікації прогресу, на їх переконання, також сприяло б залучення місцевих груп та масових організацій з усього світу, як елементів глобального громадянського суспільства.

З огляду на це, ключовим завданням сучасної порівняльної політології, науковці вважають ефективне врахування всієї мозаїки особливостей внутріполітичних акторів, структур та процесів. При цьому порівняння політичних систем може проводитися або за принципом виявлення загальних характеристик і тенденцій розвитку, або – навпаки, за принципом виявлення унікальності між ними.

Таким чином, політичні системи різних національних держав продовжують розглядаються як винятковий об'єкт порівняльного політологічного аналізу. При цьому, коли йдеться про "міжнародний" аналіз в рамках компаративної політології, фактично мається на увазі "крос-національний" порівняльний аналіз, що передбачає систематичне вивчення схожих феноменів (таких, як інститути, групи, індивіди, атітюд, цілі, поведінка, соціальні процеси) в різних соціо-економічних, політичних та культурних процесах. Однак критики вказують на вагомий недолік такої компаративної настанови порівняльної політології : приділення недостатньої уваги ролі зовнішніх нетрадиційних політичних акторів, що безпосередньо впливають на внутріполітичне, включно економічне життя.

Так, Г. Сміт зазначає, що порівняльний політичний аналіз, як правило, спирається на таку концептуальну основу, яка «применшує значення насущних та логічних транснаціональних зв'язків, що існують між внутріполітичними і економічними структурами та міжнародною політикою» [11, с. 5]. Як зазначають Д. Лейн і С. Ерсон «у політичній компаративістиці існування і вплив міжнародних акторів складно навіть включити в існуючі конструкти» [8, с. 165]. Отже, складна проблема, – як пов'язати державне членство у міжнародних організаціях із моделями державної стабільності та продуктивності, залишається невирішеною, а в окремих випадках навіть невизнаною.

Ігнорування проблеми впливу зовнішніх нетрадиційних акторів міжнародних відносин на внутріполітичні процеси в рамках порівняльної політології носить загальносистемний характер, за винятком актуалізації проблеми «втручання, залежності, підривної діяльності та зовнішньої допомоги». Однак і ці факти, як правило, сприймаються як відносно незначні, автономні епіфеномени, інтерес до яких обмежений, і, як правило, пов'язаний з політичними проблемами країн, що розвиваються.

Важливо при тім відзначити, що вплив зовнішніх акторів на внутрішню політику в багатьох випадках є набагато глибшим і ширшим, аніж традиційний компаративний політичний аналіз може навіть припустити. Слід зазначити, що є чимало міжнародних та транснаціональних суб'єктів, які можна в сукупності концептуалізувати як «глобалізація» - і, які є важливі для комплексного порівняльного політичного аналізу. Оскільки глобалізація – це багатогранне технологічне, політичне, економічне та культурне явище, що зосереджує основну увагу на національних політичних системах і їх оточенні, а також політиці, що їх зв'язує.

Країни Європейського Союзу демонструють хороший приклад важливості включення транскордонних акторів у компаративний політичний аналіз. Всі країни-члени ЄС представляють демократичні політичні системи. При тім об'єктивне розуміння того, що відбувається в політичному житті кожної з них, неможливе без врахування ролі зовнішніх чинників. Так, взаємовідносини між країнами ЄС характеризують «динамічні зв'язки між транснаціональними, міжнародними та внутрішніми процесами та практиками», а сам регіон Західної Європи є прикладом найбільш інтегрованого політичного та економічного простору. Тобто процеси управління в країнах ЄС не тільки чутливі до імпульсів, що надходять від ключового наднаціонального інституту – Європейської Комісії, але також і від різних політичних, соціальних, релігійних та бізнесових міжнародних акторів. Вплив подібних організацій на процес управління дозволяє включити їх в рамки порівняльного політичного аналізу в якості важливих недержавних акторів і, таким чином, розширити предметні рамки порівняльної політології.

Отже, узагальнюють науковці, в той час як компаративісти в царині дослідження специфіки внутрішньодержавних політичних процесів наголошують переважно на формальних інституціоналізованих структурах, вони майже не помічають впливу на ці процеси інших соціальних сфер, що знаходяться за межами урядових організацій. Мова зокрема йде про вже згадані транскордонні агенти, а також такі внутрішні актори як релігійні та етнічні організації, групи захисту жінок та прав людини, бізнес-асоціації тощо. При тім такі групи, як правило, взаємодіють із релевантними міжнародними партнерами, що безумовно свідчить про зростання «надтериторіальних» відносин, а відтак і нову конфігурацію простору із наголосом на «транссвітовому» та «транскордонному» характері. Як наслідок, розуміння того що означені недержавні актори є сьогодні частиною процесу управління (*використовуємо це поняття в широкому сенсі, що передбачає різні способи, посередництвом яких відбувається координація соціального життя*), потребує від компаративістів врахування їх ролі та впливу в рамках порівняльного політичного аналізу.

Специфіка сучасного світового процесу, посилення глобальної взаємозалежності, а також стирання традиційних меж між внутрішньою та міжнародною політикою, поглибили інтерес до компаративного політичного аналізу, а сама порівняльна політологія зіштовхнулася з проблемою глобалізації. Природа реальних суспільно-політичних процесів поставили на порядок денний питання про розширення тематичної та предметної сфери порівняльної політології, про включення в неї нових класів об'єктів, що виходять за рамки традиційної "державоцентристської" парадигми. Глобалізація активно породжує нове поле досліджень із використанням порівняльної методології, а

сама політична компаративістика, відповідаючи на вимоги глобалізації, вимушена перебудувати свою тематику та методологію.

Список використаної літератури

1. Многоликая глобализация : культурное разнообразие в современном мире / под ред. П. Л. Бергера, С. П. Хантингтона ; пер. с англ. В. В. Сапова под ред. М. М. Лебедевой. - Москва : Аспект Пресс, 2004. - 379 с. ; *Mnogolikaya globalizatsiya : kulturnoe raznoobrazie v sovremennom mire / pod red. P. L. Bergera, S. P. Khantingtona ; per. s angl. V. V. Sapova pod red. M. M. Lebedevoy.* - Moskva : Aspekt Press, 2004. - 379 s.
 2. Глобальные трансформации / Д. Хелд, Д. Гольдблатт, Э. Макгрю, Д. Перратон; пер. с англ. В. В. Сапова и др. – Москва, 2004. – 536 с. ; *Globalnye transformatsii / D. Kheld, D. Goldblatt, E. Makgryu, D. Perraton; per. s angl. V. V. Sapova i dr.* – Moskva, 2004. – 536 s.
 3. Albrow M. *The Global Age* / M. Albrow. – Cambridge : Polity Press, 1996. – 246 p.
 4. Clark I. *Globalisation and Fragmentation* / I. Clark. – Oxford : Oxford University Press, 1997. – 220 p.
 5. Haynes J. *Politics in the Developing World. A Concise Introduction* / J. Haynes. – Oxford : Blackwell, 2005. – 299 p.
 6. Hay C. *Globalization, European Integration and the Discursive Construction of Economic Imperatives* / C. Hay, B Rosamond // *Journal of European Public Policy*. – 2002. – Vol. 9, Issue 2. – P. 147–167
 7. Julius D. *Global Companies and Public Policy* / D. Julius. – Pinter, 1990. – 208 p.
 8. Lane J.-E. *Comparative Politics. An Introduction and New Approach* / J.-E. Lane, S. Ersson. – Cambridge : Polity Press, 1994. – 260 p.
 9. Opello W.C., Jr. *The Nation-State and Global Order. A Historical Introduction to Contemporary Politics* / W. C. Opello, Jr., S. Rosow. – 2-nd ed. - Boulder, Colo : Lynne Rienner, 1999. – 195 p.
 10. Sodaro M. *Comparative Politics: A Global Introduction* / M. Sodaro. – New York : McGraw Hill, 2001. – 170 p.
 11. Smith H. *Why is there no international democratic theory?* / H. Smith // *Democracy and International Relations*. – Basingstoke : Macmillan, 2000. – P. 1–30
 12. *The Globalization of World Politics : An Introduction to International Relations* / J. Baylis, S. Smith, P. Owens. – 5th ed. – Oxford : Oxford University Press, 2011. – 636 p.
 13. Tilly C. *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons* / C. Tilly. – New York : Russel Sage Publications, 1984. – 192 p.
 14. Webber M. *Problems and issues in foreign policy analysis* / M. Webber, M. Smith // *Foreign Policy in a Transformed World*. – Harlow : Pearson Education, 2002. – P. 9–28
 15. Willetts P. *Transnational Actors and International Organizations in Global Politics* / P. Willetts // *The globalization of World Politics: an Introduction to International Relations* / J. Baylis, S. Smith, P. Owens. – Oxford: Oxford University Press, 2011. – P. 320 – 336
- Стаття надійшла до редакції 06.10.2017 р.

O. Surnina-Dalekorey

THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON THE DEVELOPMENT OF MODERN COMPARATIVE STUDIES

In the article the problem of relationship between globalization and comparative political analysis is examined. The author emphasizes that inversion of post-classical picture of the world, appearance of unconventional subjects of politics - transnational corporations, non-governmental organizations, counter-globalisation movement and other transnational players - called for the use of fundamentally new methodological facilities and instruments of comparative research. One of the actual topics of modern comparative political science became research of the impact of globalization on the political systems, cultural traditions and processes in the different countries of the world.

Summarizing, that within the framework of traditional comparative analysis, the state is perceived as a key intra-political actor, the author, in detail examines how globalization affects domestic political structures and processes. As a result, the author concludes that the main current challenges, which stand before the state, are contained in a global set of economic, technological, environmental and cultural structures, on a background of significant competition with the growing influence of supranational authorities and transnational corporations.

Understanding this, according to the author, should affect the logic of comparative political analysis, which focuses mainly on research of political systems of modern states and their structural components. The specificity of the modern world process, the strengthening of global interdependence, and also elimination of the traditional limits between domestic and international politics, has deepened the interest in comparative political analysis, and the comparative political science itself faced the problem of globalization.

The nature of contemporary global socio-political processes actualized the issue of expanding the thematic and substantive scope of comparative political science, including new classes of objects that go beyond the traditional "state-centered" paradigm. In favor of what is evidenced by the fact that the comparative study of global transformations has become the subject of large-scale international projects of recent years. Consequently, the author concludes, there are every reason to believe that such studies will be continued.

Key words : *comparative analysis, globalization, political system, state, transnational corporations.*

УДК 316.648:316.35

Ю.М. Твердохліб

АНАЛІЗ ЦІЛЬОВОЇ АУДИТОРІЇ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ІНФОРМАЦІНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

У статті подано дефініцію поняттям «цільова аудиторія», «аналіз цільової аудиторії». Висвітлено основні критерії відбору цільової аудиторії для ефективного проведення інформаційно-психологічних операцій держави. Вказано основні етапи процесу проведення аналізу цільової аудиторії.

Ключові слова: *цільова аудиторія (ЦА), інформаційно-психологічний вплив, інформаційно-психологічні операції (ІПСО), об'єкт інформаційно-психологічного впливу, аналіз цільової аудиторії (АЦА), первинна цільова аудиторія, вторинна цільова аудиторія, основні цілі ІПСО, підтримуючі цілі ІПСО, потенційна цільова аудиторія, поточна поведінка аудиторії, бажана поведінка аудиторії.*

Питання аналізу цільової аудиторії при проведенні інформаційно-психологічних операцій є актуальним, оскільки таке явище як «інформаційно-психологічна операція» для України є відносно новим та малодослідженим.

Метою роботи є вивчення процесу аналізу цільової аудиторії при проведенні інформаційно-психологічної операції.

У процесі планування інформаційно-психологічної операції найважливішу роль відіграє фаза визначення цільової аудиторії, на яку буде спрямована дана інформаційно-психологічна операція. Для того, щоб влучно визначити стратегію інформаційно-психологічного впливу під час проведення інформаційно-психологічної операції, спеціаліст ІПСО повинен чітко визначити об'єкт інформаційно-психологічного впливу.

Інакше кажучи, потрібно визначити цільову аудиторію та провести її детальний аналіз. Цільова аудиторія, або цільова група (з англ. target audience, target group) – це група осіб, на яку буде здійснюватися інформаційно-психологічний вплив. Це – сукупність реальних та потенційних реципієнтів інформаційно-психологічного впливу, об'єднаних певними критеріями (ознаками сегментування) [3]. У процесі реалізації інформаційно-психологічної операції цільовими аудиторіями може бути як одна особа (лідер держави, лідер громадської організації, лідер політичної партії, керівник установи), так і група осіб (працівники заводу, населення міста, студенти ВУЗу).

Аналіз (портрет) цільової аудиторії – це процес вивчення особливостей цільової аудиторії та відбору (формування) методів впливу на неї. Необхідність проведення аналізу цільової аудиторії пояснюється різноманітністю населення держави – об'єкту інформаційно-психологічного впливу. Невірне визначення цільової аудиторії може спричинити провал усієї інформаційно-психологічної операції. І абсолютно навпаки – влучне попадання в цільову аудиторію забезпечить швидку і успішну реалізацію інформаційно-психологічної операції. Коли спеціаліст ІПСО знає свого «клієнта» в обличчя, знає його потреби, бажання, проблеми, звички, то визначення стратегії впливу не викличе ніяких труднощів [4]. Тому, плануючи інформаційно-психологічну операцію, військовослужбовець підрозділу ІПСО повинен враховувати, що інформаційно-психологічний продукт, який може ефективно вплинути на одну аудиторію, може бути абсолютно неефективним по відношенню до іншої. Таким чином, необхідно ретельно проводити аналіз цільової аудиторії, перш ніж створити та застосувати інформаційно-психологічний продукт.

Формально аналіз цільової аудиторії розпочинається по отриманню основних та підтримуючих цілей інформаційно-психологічних операцій, а також списку потенційних цільових аудиторій. Аналіз цільової аудиторії дозволяє визначити мотивацію, можливу поведінку людей та її подальші наслідки. Кінцевим результатом аналізу цільової аудиторії є вироблення аргументів та підходів, які застосовуватимуться для досягнення бажаної поведінки цільової аудиторії. Аналіз цільової аудиторії – наріжний камінь ефективної інформаційно-психологічної операції. Для того, щоб змінити поведінку цільової аудиторії на бажану, військовослужбовці підрозділу ІПСО повинні розуміти, що визначає її поточну поведінку. Спроможність проводити ефективний аналіз цільової аудиторії є одним з найбільш важливих навичок спеціалістів підрозділу ІПСО. Інформаційно-психологічна операція може бути неефективною або навіть деструктивною для усієї інформаційно-психологічної кампанії, якщо АЦА не проведений належним чином [1, с. 43].

Процесу проведення аналізу цільової аудиторії передують обов'язкове вивчення історії, культурних та релігійних, політичних та соціальних особливостей цільової аудиторії. Спеціалісти ІПСО задля здійснення ефективного впливу на цільову аудиторію повинні бути в курсі всіх подій, пов'язаних з нею. Кожний військовослужбовець підрозділу ІПСО повинен постійно розширяти рівень своїх знань щодо країн, установ, населення та культури ЦА, виходячи за межі загальних відомостей.

Аналіз цільової аудиторії розпочинається шляхом проведення первинного дослідження на основі наявної інформації про район проведення операції та його населення. Ключовим завданням такого дослідження є визначення окремих осіб, організацій чи демографічних категорій, які можуть виступати в якості об'єктів ІПСО. Точний та ефективний аналіз цільової аудиторії включає в себе збір та глибокий аналіз великої кількості даних.

Джерелами інформації для попереднього аналізу цільової аудиторії є:

- результати розвідувальної інформації щодо району проведення операції відповідно до потреб ІПСО, включаючи опис району, аналіз загроз;

- інформація з відкритих джерел, включаючи інтернет-ресурси, агенції новин, наукові видання, а також нетаємна урядова та неурядова інформація;

- документи ШСО чи допоміжна документація підрозділу, включаючи звіти про обстановку, звіти з підведення підсумків по проведеним операціям, оперативні плани та іншого роду архівна інформація;

- наукові дослідження, пов'язані з потребами ШСО, а також опубліковані наукові праці аналітиків [1, с. 44].

Після отримання інформації спеціалістам ШСО потрібно проаналізувати та оцінити джерела такої інформації з метою визначення ступеню довіри до неї, її точність та відповідність поточним потребам. Достовірність (чистота) інформації – це ступінь наближеності джерела інформації до місця її зародження. Окрім достовірності інформації, потрібно визначити порядок інформації (надана першоджерелом чи другим, третім і т.д.) та ступінь її повноти, тобто вичерпності та відповідності цілям інформаційно-психологічної операції [2; 3]. Інформацію слід вважати достовірною, якщо одна й та ж сама інформація надана як мінімум трьома незалежними один від одного джерелами інформування. Отримавши достатню кількість достовірної і повної інформації, спеціаліст ШСО може приступити безпосередньо до процесу аналізу цільової аудиторії.

Аналіз цільової аудиторії полягає у детальному та комплексному дослідженні обраних груп та/або осіб з метою визначення оптимального впливу на їх поведінку. Кінцевою метою аналізу цільової аудиторії є визначення оптимального способу впливу на окремих осіб в межах певної групи визначеної аудиторії для досягнення бажаних моделей поведінки. Вчасно та якісно проведений аналіз цільової аудиторії дозволяє:

- визначити групи та окремих осіб, які можуть виконати цілі інформаційно-психологічної операції;
- зрозуміти мотиви поведінки цільової аудиторії;
- визначити потенційні вразливі точки, які можна використати для впливу на поведінку цільової аудиторії;
- розробити основні аргументи та рекомендації щодо вибору правильних дій для впливу на поведінку цільової аудиторії.

Аналіз цільової аудиторії здійснюється відповідно до наявної цілі інформаційно-психологічної операції, яка полягає у досягненні конкретно визначеної поведінкової мети цієї групи чи особи. Кожна цільова аудиторія унікальна, їхня мотивація визначається різними подіями, стимулами та досвідом. Ступінь та спосіб допустимого впливу на них може варіюватись в більшій або меншій ступені. Таким чином, військовослужбовці підрозділів ШСО повинні визначити умови існування цільової аудиторії та її вразливі точки відповідно до конкретної цілі ШСО [1.44].

З метою забезпечення найвищої ефективності у досягненні бажаних сценаріїв поведінки відповідно до визначеної цілі інформаційно-психологічної операції для кожної цільової аудиторії спеціалісти ШСО розробляють окремі аргументи та плани дій. Для того, щоб здійснити точний та ретельний аналіз цільової аудиторії спеціалісту ШСО необхідно відповісти на п'ять ключових питань:

- Яка цільова аудиторія буде найбільш ефективною для виконання даної цілі інформаційно-психологічної операції?
- Які чинники визначають поточну поведінку цільової аудиторії?
- Які засоби найбільш ефективні для комунікації з цільовою аудиторією?
- Яким чином необхідно здійснювати вплив на цільову аудиторію для досягнення бажаної моделі поведінки?

- Як повинна змінитися поведінка цільової аудиторії в результаті інформаційно-психологічного впливу? [1, с. 45].

При аналізі цільової аудиторії слід орієнтуватися на цілі інформаційно-психологічної операції, так як для досягнення основної цілі ПСО ефективним буде вплив на одну цільову аудиторію, а для досягнення підтримуючих цілей – на ряд інших. Відштовхуючись від цілі спеціаліст ПСО визначає спочатку потенційну цільову аудиторію, а в процесі проведення аналізу визначає основну цільову аудиторію та вторинну.

Первинна або основна цільова аудиторія (primary target audience) – є пріоритетним об'єктом інформаційно-психологічного впливу. Первинна цільова аудиторія може включати осіб, які мають повноваження на прийняття (важливих політичних, економічних, військових, дипломатичних) рішень та/або осіб, які можуть виступати ініціаторами певних дій (організація мітингів, збір підписів та інше). *Вторинна або дотична цільова аудиторія* (secondary target audience) – цільова аудиторія, яка не може забезпечити виконання цілі ПСО, але може вплинути на ту частину цільової аудиторії, яка зможе виконати дане завдання. [3] Наприклад, первинною цільовою аудиторією можуть бути робітники заводу, які вийдуть на мітинг, тоді як вторинною аудиторією будуть жінки робітників, які не можуть самі піти на мітинг, але можуть наштовхнути своїх чоловіків на бажану для агента ПСО дію.

Повертаючись до класифікації цільових аудиторій, необхідно зазначити, що цільова аудиторія може бути широкою (студенти ВУЗу) та вузькою (студенти факультету журналістики даного ВУЗу). Чим ширша цільова аудиторія, тим її визначення буде розмитішим, так як важко буде чітко визначити характеристики осіб. На практиці спеціалісти ПСО орієнтуються на широку групу. Потім широку цільову аудиторію поділяють на кілька груп, описуючи кожен групу вже більш детально. Надалі для кожної групи в рамках широкої цільової аудиторії розробляються окремі продукти, окремі інформаційно-психологічні повідомлення та стратегії впливу на них [4].

В процесі аналізу цільової аудиторії проводиться сегментація (кластеризація) цільової аудиторії. Сегментація цільової аудиторії – це розділення об'єктів впливу на групи зі схожими характеристиками, виявлення групових потреб з подальшим формуванням стратегії інформаційно-психологічного впливу та розробкою інформаційно-психологічних продуктів [5]. Цільова аудиторія виділяється із загальної аудиторії на основі різноманітних характеристик, які умовно можна розділити на 5 груп:

Параметри цільової аудиторії	Короткий опис		
Географічні	Регіон, населений пункт, чисельність населення, кліматичні умови, геополітична та економічна цінність території		
Соціально-демографічні	Вік, стать, освіта, спеціальність, рівень доходу, джерело доходу, найближче оточення, соціальний та сімейний статус аудиторії, наявність дітей, професія, хобі, місце роботи, рід діяльності, національність або расова приналежність		
Історично-культурні	Історія народу, культура, мова, релігія, менталітет та традиції		
Психологічні	Дозволяють скласти детальний портрет і описати його з точки зору людських рис характеру, системи цінностей людини, її основних мотивацій вчинків, образу життя, проблем, страхів, мрій і т.п. [6].		
	<table border="1"> <tr> <td>Загальна життєва позиція</td> <td>Активна, позитивна, нейтральна</td> </tr> </table>	Загальна життєва позиція	Активна, позитивна, нейтральна
Загальна життєва позиція	Активна, позитивна, нейтральна		

	Цінності	Друзі, кохана людина, сім'я, свобода, самореалізація, кар'єра
	Інтереси	Друзі, інтернет, література, мода, кіно, театр, приналежність до певної спільноти
	Мрії	Матеріального та нематеріального характеру
	Страхи (антимрії)	Не мати друзів, здаватися гіршим від інших, самотність, бідність та інші
	Спосіб життя	Активний, помірний
	Риси характеру	Консервативний, комунікабельний, агресивний, дружелюбний, веселий, душа компанії і т.д.
	Залежності	Алко-, наркозалежність та інше.
	Психологічні параметри необхідні для визначення точок вразливості цільової аудиторії та при використанні емоційного позиціонування інформаційно-психологічного продукту.	
Поведінкові	Поведінкові параметри цільової аудиторії дозволяють детально описати повсякденну поведінку ЦА	

Наведені у таблиці характеристики дозволяють виділити саме ту, яка потрібна під конкретну ціль ПСО цільову аудиторію. Але для успішної реалізації інформаційно-психологічної операції замало відфільтрувати за всіма вищевказаними критеріями цільову аудиторію, необхідно поставити себе на її місце, зрозуміти, що вона відчуває, як вона мислить.

Процес аналізу цільової аудиторії включає в себе вісім послідовних та взаємопов'язаних етапів:

- I. Ідентифікація ЦА
- II. Визначення ефективності ЦА
- III. Ідентифікація умов, в яких живе ЦА
- IV. Визначення вразливостей
- V. Визначення сприйнятливості ЦА
- VI. Визначення доступності
- VII. Аргументація
- VIII. Уточнення критеріїв оцінки [1.с.46].

Етап ідентифікації цільової аудиторії включає в себе визначення основної та за наявності вторинної аудиторії, збір та перевірку інформації про цільову аудиторію та її сегментацію за критеріями, наведеними в таблиці.

Другий етап – етап визначення ефективності. Щоб визначити ефективність цільової аудиторії, необхідно зрозуміти чи вибрана цільова аудиторія зможе виконати поставлену задачу чи змінить вона свою поточну поведінку на бажану. На цьому етапі спеціаліст ПСО має сформулювати бажану поведінку цільової аудиторії. Бажана поведінка вимірюється трьома показниками:

- специфічність – поведінка має відрізнятися від поточної;
- підтвердження – можливість спостерігати та виявляти зміни поточної поведінки на бажану;
- вимірність – можливість виміряти, вивчити зміну поведінки.

Для визначення ефективності ЦА щодо виконання поставленої цілі ПСО використовуються такі питання:

1. Наскільки високим є авторитет та спроможності ЦА, необхідні для досягнення бажаної поведінки?
2. Які існують обмеження ЦА для досягнення бажаної моделі поведінки?

Не існує такої ЦА, можливості якої були б необмеженими. Будь яка ЦА матиме певні обмеження в розрізі її ефективності. Існують такі обмеження ЦА (список не є вичерпним):

- Фізичні обмеження ЦА;
- Політичні обмеження (ЦА не має влади);
- Економічні обмеження (ЦА не має грошей);
- Соціальні обмеження (ЦА не має авторитету);
- Психологічні обмеження [1.с.49].

Яким буде загальний ефект ІІСО, якщо вибрана цільова аудиторія досягне бажаної поведінки? Який ефект справить саме ця ЦА на загальну результативність операції?

По проведенні аналізу потенційної ефективності ЦА, здійснюється їх градація відповідно ступеню ефективності від 0 до 5, де 0 – невизначена ефективність, і 5 – висока ефективність.

- 5 - висока ефективність;
- 4 - добра ефективність;
- 3 - задовільна ефективність;
- 2 - мінімальна ефективність;
- 1 - ефективність відсутня;
- 0 - ефективність невизначена.

У разі, якщо ефективність цільової аудиторії невизначена або низька («1» або «2»), аналітик повинен зупинити аналіз та обрати іншу цільову аудиторію [1, с. 50].

На етапі ідентифікації умов здійснюється аналіз причин і наслідків поточної поведінки. Головне завдання спеціаліста ІІСО на даному етапі визначити причини чому цільова аудиторія не здійснює бажану поведінку, яка для неї в цьому вигода. Будь-яка модель поведінки відповідає певній меті. Таким чином, будь-яка модель поведінки, що визначається для слідування, базується на безперервному аналізі переваг та недоліків. Допоки цільова аудиторія переконана, що певна модель поведінки має значно більше переваг, ніж недоліків, вона слідуватиме саме їй. Вивчення переваг і недоліків дає змогу військовослужбовцям підрозділів ІІСО отримати уявлення про те, як здійснювати вплив на обрану цільову аудиторію. Обираючи свою модель поведінки цільова аудиторія враховує умови, в яких вона існує. Умови - це об'єктивно існуючі фактори, що впливають на поведінку ЦА. Умови можуть бути як зовнішні, так і внутрішні. До зовнішніх умов відносяться:

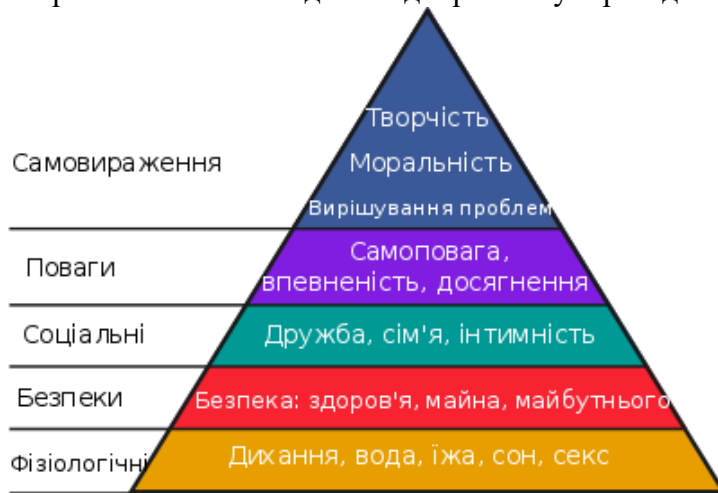
- Обставини - об'єктивно існуючі фактори чи сукупність факторів у середовищі ЦА, які впливають на її поведінку.
- Події - будь які явища, що через факт своєї появи впливають на поведінку ЦА.
- До внутрішніх умов відносяться:
- Відношення - послідовне, завчене внутрішнє налаштування щодо реакції у визначений спосіб на певний об'єкт, особу чи ситуацію.
- Цінності - остаточне розуміння правильного і неправильного.
- Переконання - розуміння того, що є правильним, а що ні, на основі досвіду, особливостей сприйняття, громадської думки, доказів, авторитетів або віри [1, с. 51].

Четвертий етап – визначення вразливості. Визначення точок вразливості цільової аудиторії є ключовим аспектом для здійснення впливу на поведінку. Точки вразливості

використовуються для зміни причин та наслідків поточної поведінки ЦА. Управління причинами та наслідками є одним із способів впливу та контролю поведінкою людей.

Під час АЦА визначаються такі категорії точок вразливості:

Мотиви (причини поведінки) – це бажання задовольнити потреби і бажання. Усі потреби і бажання людини відображені у піраміді Маслоу [7, с. 38]:

Усі потреби людини можна поділити на первинні (фізіологічні та потреба безпеки) та вторинні (соціальні, поваги та самовираження). Основне завдання спеціаліста ПсО при визначенні мотивів поведінки об'єкту впливу – визначити яка категорія потреб цільової аудиторії є незадоволеною. Якщо у ЦА по піраміді Маслоу незадоволеними є первинні потреби, то потреба у реалізації

вторинних відпадає. Таким чином легко вичислити точки вразливості та вплинути на них.

- *Психологічні вразливості* – це сукупність того, що представники цільової аудиторії люблять, чого бояться і в яких ситуаціях себе почувають не комфортно.

- *Демографічні фактори*. Основне і чи не найважче завдання спеціаліста ПсО – визначити, які з демографічних факторів будуть мати вплив на емоційні та поведінкові реакції ЦА та за яких обставин.

- *Символи* – будь-які візуальні, слухові чи змішані знаки, які мають культурне та контекстуальне значення для цільової аудиторії. Для того, щоб успішно використовувати символи, як вразливість, вони повинні бути впізнаваними, значимими, повинні передавати та підсилювати певні аргументи [8, с. 6].

Наступним кроком аналізу цільової аудиторії – є визначення сприйнятливості (довіри). Сприйнятливість – це ймовірність того, що цільова аудиторія буде відкритою для інформаційно-психологічного впливу.

Основним завданням при визначенні рівня довіри є вимірювання ризику, користі, а також відповідності переконань та цінностей. Для цього військовослужбовцям підрозділів ПсО необхідно відповісти на такі питання:

- 1) Наскільки високий ризик неприйняття цільовою аудиторією інформаційно-психологічного впливу?
- 2) Яку користь отримає цільова аудиторія, якщо прийме інформаційно-психологічний вплив?
- 3) Наскільки нова бажана для спеціалістів ПсО модель поведінки цільової аудиторії відповідає її цінностям та переконанням [1, с. 62]?

На етапі визначення доступності спеціалісти ПсО визначають чи інформація дійде до цільової аудиторії, чи виникнуть у цьому якісь труднощі. Щоб визначити доступність, потрібно відповісти на наступні запитання:

- 1) Яким способом цільова аудиторія отримує інформацію?
- 2) Які засоби інформування користуються в цільової аудиторії найбільшою довірою?
- 3) Які засоби інформування найбільш зручні для спеціалістів ПсО з практичної точки зору?

- 4) Як цільова аудиторія використовує засіб інформування (наприклад: новини читає з газет, а телебачення використовує для розваг)?
- 5) Який засіб інформування буде найефективнішим для обраної цільової аудиторії [1, с. 64]?

Сьомий етап аналізу цільової аудиторії – розробка аргументів, які вплинуть на обрану аудиторію. Розробити аргументи означає представити і пояснити цільовій аудиторії чому їй потрібно змінити свою поведінку. Аргументи (основні та підтримуючі) потрібно пов'язати з вразливостями цільової аудиторії. Основні аргументи представляються за допомогою звернення (апелювання). Виділяють 5 типів апелювання:

- 1) Апелювання на легітимність – закони, визнаний порядок, мораль, правила поведінки.
- 2) Неминучість – тиск робиться на фізичну небезпеку.
- 3) «З групою проти групи» – апелювання на приналежність особи до певної групи (якщо не роби́тимеш так, то випадеш із соціальної групи і станеш «білою вороною»).
- 4) Апелювання на моду, бренди, стереотипи.
- 5) Ностальгія (ті часи, коли цільова аудиторія була молодого – наприклад, СРСР);
- 6) Користь – щось може цільова аудиторія отримати, а чогось може лишитися (зробиш – отримаєш, не зробиш – не отримаєш) [1, с. 68].

Підтримуючі аргументи збільшують мотивацію та реалізуються за допомогою наступних технік:

- 1) «Менше із зол» – цільовій аудиторії пропонується вибрати найбільш оптимальний варіант поведінки із кількох небажаних для неї;
- 2) Розвішування ярликів [9].
- 3) Ідентифікація з чимось – цільова аудиторія змінить свою поведінку лише під впливом людини, яку вони ідентифікують як «свою» (за професійним чи іншим критерієм).
- 4) Порівняння різниці – необхідно підкреслити перевагу однієї з бажаних поведінок.
- 5) Універсальні. Асоціативне мислення – коли у свідомості гарні слова викликають приємні спогади.
- 6) Перенесення – тролінг, дискредитація.
- 7) Слухи, плітки.
- 8) Демонстрація іншої сторони .
- 9) Ілюстрація, або історія (анекдот).
- 10) Статистика.
- 11) Пояснення [1, с. 69].

Уточнення критеріїв оцінки – останній крок аналізу цільової аудиторії. На даному етапі спеціаліст ПСО підбиває підсумки своєї роботи і визначає наскільки ефективною є обрана цільова аудиторія.

На даному етапі визначаються такі критерії оцінки ефективності:

- 1) Інтенсивність – скільки представників цільової аудиторії змінили поведінку на бажану?
- 2) Періодичність – періодичність акцій і кількість людей в акціях.
- 3) Час – скільки часу потрібно цільовій аудиторії, щоб зробити вибір і змінити свою поведінку [1.с.73].

Останній етап аналізу показує чи правильно обрана цільова аудиторія, чи піддається вона інформаційно-психологічному впливу, показує результат застосування інформаційно-психологічного впливу на вибрану цільову аудиторію.

Таким чином, проведення аналізу цільової аудиторії є найважливішим етапом планування інформаційно-психологічної операції. Від правильності та швидкості аналізу цільової аудиторії залежить успіх усієї інформаційно-психологічної операції.

Список використаної літератури

1. Psychological Operations Process Tactics, Techniques, and Procedures [Electronic resource] / by order of the secretary of the army Joyce E. Morrow, Gegrge W. Casey, JR. – Mode of access : <https://info.publicintelligence.net/USArmy-PsyOpsTactics.pdf>

2. Доронин А. Бизнес разведка / А.И. Доронин. – Москва : Ось, 2003. – 42 с. ; Doronin A. Biznes razvedka / A.I. Doronin. – Moskva : Os, 2003. – 42 s.

3. Что важно знать о целевой аудитории? [Электронный ресурс] // Онлайн — энциклопедия по маркетингу и рекламе. — Режим доступа : <http://powerbranding.ru/potrebitel/celevaya-auditoriya/> ; Chto vazhno znat o tselevooy auditorii? [Elektronnyy resurs] // Onlayn — entsiklopediya po marketingu i reklame. — Rezhim dostupa : <http://powerbranding.ru/potrebitel/celevaya-auditoriya/>

4. Методика описания целевой аудитории [Электронный ресурс] // Онлайн — энциклопедия по маркетингу и рекламе. — Режим доступа : <http://powerbranding.ru/potrebitel/ta-description/> ; Metodika opisaniya tselevooy auditorii [Elektronnyy resurs] // Onlayn — entsiklopediya po marketingu i reklame. — Rezhim dostupa : <http://powerbranding.ru/potrebitel/ta-description/> Как увеличить прибыль и узнать все о Целевой Аудитории своего сайта [Электронный ресурс]. – 2015. – Режим доступа до ресурсу: <http://convertmonster.ru/blog/marketing-blog/celevaja-auditorija-sajta/>.

5. Моя целевая аудитория - кто они? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://sferamlm.ru/wp-content/uploads/2016/03/%D0%9E%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D1%86%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B9-%D0%B0%D1%83%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B8.pdf> ; Moya tselevaya auditoriya - kto oni? [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : <http://sferamlm.ru/wp-content/uploads/2016/03/%D0%9E%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D1%86%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B9-%D0%B0%D1%83%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B8.pdf>

6. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – Санкт-Петербург : Питер, 2006. – 352 с. ; Maslou A. Motivatsiya i lichnost / A. Maslou. – Sankt-Peterburg : Piter, 2006. – 352 s.

7. Журавлёва А. Семиотика. Типы знаков и их использование в рекламе [Электронный ресурс] / А. Журавлёва, А. Чистякова. – Режим доступа : <https://www.scienceforum.ru/2016/1465/19729> ; Zhuravleva A. Semiotika. Tipy znakov i ikh ispolzovanie v reklame [Elektronnyy resurs] / A. Zhuravleva, A. Chistyakova. – Rezhim dos: <https://www.scienceforum.ru/2016/1465/19729>

8. Классические технологии информационно-психологической войны [Электронный ресурс] // Персональный сайт Николая Баранова. – Режим доступа : http://nicbar.ru/inf_voina_02.htm ; Klassicheskie tekhnologii informatsionno-psikhologicheskoy voyny [Elektronnyy resurs] // Personalnyy sayt Nikolaya Baranova. – Rezhim dostupa : http://nicbar.ru/inf_voina_02.htm

Стаття надійшла до редакції 09.05.2017

J. Tverdokhlib

TARGET AUDIENCE ANALYSIS IN THE PSYCHOLOGICAL OPERATIONS PROCESS

The phase of the target audience identifying is the most important step in the psychological information planning process. The efficiency of psychological operation depends on well-aimed and timely determination of the target audience. The article contains a definition of the terms «target audience», «analysis of the target audience». The basic criteria for the selection of the target audience in the psychological operations process are described in this article. How to identify and refine target audience? How to determine effectiveness? How to identify conditions and vulnerabilities of the target audience? How to develop PsyOp arguments? The answers to these questions can be found in the article.

Key words: target audience (TA), psychological impact, psychological operations (PsyOps), analysis of the target audience (TAA), the primary target audience, the secondary target audience, PsyOps objectives, supporting PsyOps objectives, potential target audience, the current behavior of the audience, desired behavior of the audience.

УДК 327.82(4)(045)

М.В. Трофименко

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

У роботі автор проаналізував особливості розвитку публічної дипломатії в регіоні Центральної та Східної Європи, який довгий час перебував під впливом Радянського Союзу. Після падіння берлінської стіни 29 країн регіону, які утворились з 8 комуністичних країн обійнялись питанням позиціювання себе як демократичні, політично стабільні країни з багатообіцяючими ринковими економіками, що дуже активно розвиваються. Встановлено, що країни Центральної та Східної Європи, після краху берлінської стіни та Радянського Союзу, основною метою своєї публічної дипломатії поставили позбавлення асоціацій з комуністичним минулим та активну інтеграцію до Європейського Союзу та НАТО; для узгодження своїх позицій в рамках ЄС, НАТО й інших міжнародних організацій вони створюють дуже ефективні регіональні платформи та об'єднання, такі як Вишеградська група тощо; в країнах регіону відбулись процеси інституціоналізації публічної дипломатії, були створені відділи, департаменти в рамках міністерств, відомств тощо; країни регіону активно розвивають національні бренди, залучаючи туристів до своїх країн, іноземні інвестиції, популяризуючи свою культуру, історію, мову тощо; країни регіону використовуючи досвід західних країн створюють свої національні інститути, центри з метою популяризації мови, історії, культури своїх країн. Однак через фінансування зазначених організацій виключно з державного бюджету та зважаючи на його незначну кількість країни регіону приймають рішення про відкриття своїх центрів, інститутів виключно у найважливіших для себе країнах.

Ключові слова: публічна дипломатія, Центральна та Східна Європа, Вишеградська група, берлінська стіна, холодна війна, ідентичність, позиціювання, брендинг.

Протягом холодної війни, країни Центральної та Східної Європи були об'єктами публічної дипломатії західних країн. Радіопередачі ВВС, Голосу Америки, Радіо Вільної Європи та Радіо Свободи; культурні та освітні програми обмінів й інші засоби публічної дипломатії, безперечно, сприяли краху комунізму в регіоні. Після падіння берлінської стіни традиційні засоби публічної дипломатії були замінені на економічну допомогу, трансфер знань та технологій з метою спрощення політичних та економічних трансформацій в країнах регіону. В результаті, у 1989 році 29 країн регіону, які утворились з 8 комуністичних країн обійнялись питанням позиціонування себе як демократичні, політично стабільні країни з багатообіцяючими ринковими економіками, що дуже активно розвиваються.

Більшість країн Центральної та Східної Європи є відносно невеликими за розмірами тому змагання за увагу та вплив, створення враження є дуже важливими процесами для них. Обмежені фінансові та людські ресурси, які направляються на формування національної ідентичності, політики та інтересів за кордоном, серйозно обмежують реалізацію публічної дипломатії, особливо й через те, що вона фінансується з центрального бюджету. Як наслідок, зусилля публічної дипломатії країн Центральної та Східної Європи зосереджуються на чітко визначених країнах, геополітичних та географічних позиціях. Країни регіону повинні бути дуже креативними, щоб їх голос був почутий та спробувати визначити ніші в зарубіжних напрямках політики, які вони могли б зайняти.

Публічна і культурна дипломатія країн Заходу формувалася з урахуванням імперського та колоніального минулого більшості з них. Країни Центральної та Східної Європи не мали колоній, але виступали предметом багатьох європейських договорів і пактів в ході їх історії.

Кордони багатьох країн Центральної та Східної Європи не мають етнічних та лінгвістичних кордонів, тому дуже важливо розрізняти поняття нація і держава в контексті Центральної та Східної Європи. Ця різниця часто ігнорується, або ці терміни використовуються як взаємозамінні багатьма західними європейськими вченими. Близько трьох мільйонів угорців розкидані в семи країнах довкола Угорщини, в той час, як півмільйона поляків живуть в Білорусі, 150 тисяч в Україні та 240 тисяч в Литві [9, с. 293]. Ці люди жили на цих територіях протягом багатьох століть і не є мігрантами (на відміну від, наприклад, росіян, які живуть в країнах Балтії через примусову радянізацію під час перебування Литви, Латвії та Естонії у складі Радянського Союзу).

Невеликі країни дуже часто об'єднують зусилля для досягнення спільних зовнішньополітичних та економічних цілей. Прикладом такої практики є діяльність Вишеградської групи, яка була створена у 1991 році Угорщиною, Польщею, Чеською Республікою та Словаччиною для спрощення проведення трансформацій, досягнення членства у ЄС та НАТО та спільного захисту інтересів країн [2].

Після падіння комунізму, країни Центральної та Східної Європи пройшли через радикальні економічні та політичні зміни. Перехід від централізованого планування до ринкової економіки, від авторитарної однопартійної системи до плюралістичного та демократичного суспільства був справжнім викликом для країн регіону. Ці трансформації також торкнулися зміни національної ідентичності та образів країн. В цих процесах визначну роль відіграла саме публічна дипломатія.

Основними завданнями публічної дипломатії в країнах з перехідною економікою є наступні:

- Віддалити країну від старої економічної або політичної системи, яка існувала до переходу. Під час холодної війни Східна Європа та комунізм стали синонімами і використовувалися як взаємозамінні. Тому, багато країн з перехідною економікою позиціонували себе як центральноєвропейські країни. Естонія, Латвія та Литва

мали докласти більших зусиль, щоб позбутися асоціацій з Радянським Союзом, а Словенія, Хорватія та Чорногорія свідомо дистанціювалися від Югославії та навіть Балкан. Естонія позиціонувала себе в міжнародних відносинах як єдина посткомуністична країна Північної Європи [10, с. 294].

- Позиціонувати країну як надійного і прийнятого кандидата для нової системи, що прагне змін. Мета полягає в тому, щоб показати країну як надійного і передбачуваного партнера в міжнародних відносинах.
- Змінити негативні або помилкові стереотипи чи посилити позитивні стереотипи, пов'язані з країною та її людьми.
- Країни з перехідною економікою покладаються на моральну, фінансову та політичну підтримку більш розвинених країн, якими є країни Західної Європи. Завдання публічної дипломатії показати, що країни з перехідною економікою гідні допомоги розвинених країн світу.
- Позиціонувати країну як центр регіону або в якості регіонального лідера.
- Публічна дипломатія може також сприяти (пере)визначенню та (пере)будові національної ідентичності, адже особистість також змінюється в перехідний період.

Процеси інституціоналізації публічної дипломатії у країнах Центральної та Східної Європи протікали по-різному, однак створення спеціальних урядових організацій, відділів та посад передбачало проведення досліджень та оцінки існуючого бачення в різних цільових країнах; розроблення політики зв'язку, стратегії та тактики для просування політичних і економічних інтересів за кордоном; координацію зусиль різних організацій тощо.

В Польщі, наприклад, міністерство економіки, міністерство закордонних справ, міністерство культури, торгово-промислова палата, польські інститути, Інститут Міцкевича – всі залучені в той чи іншій мірі до реалізації польської публічної дипломатії, до просування інтересів Польщі, однак, така кількість інституцій, яка обіймається цим питанням створює складнощі у загальнодержавній координації, що зменшує ефективність публічної дипломатії [3].

У 1998 році угорський уряд створив Центр іміджу країни, щоб координувати представлення про Угорщину, її репутацію за кордоном. Метою Центру було розробити концепцію для нового образу країни і побудувати цей новий образ і всередині, і за межами країни [9, с. 295].

У 1998 році урядом Латвії був заснований Латвійський інститут, щоб допомогти світовій спільноті краще розуміти сьогоденну Латвію, надавати істотну та корисну інформацію з усіх аспектів її історії, культури та суспільства [7].

Основною місією чеських Центрів є розвиток позитивного іміджу та гарного уявлення про Чехію за кордоном, а також активне просування інтересів Чеської Республіки та здійснення публічної дипломатії відповідно до зовнішньополітичних пріоритетів держави [4].

Польща була першою країною в регіоні, яка створила відділ публічної дипломатії в структурі Міністерства закордонних справ, який ініціював кілька програм публічної дипломатії та кампаній на початку 2000-х років [5]. Сам термін публічна дипломатія спеціально використовується в Польщі, де Міністерство закордонних справ має Департамент публічної та культурної дипломатії. Департамент відповідає за просування інтересів Польщі за кордоном і розробляє відповідні стратегії, які служать цій меті; заохочує контакти з різними соціальними групами в зарубіжних країнах, з акцентом на формування громадської думки; несе відповідальність за створення позитивного іміджу Польщі за кордоном.

У багатьох країнах Центральної та Східної Європи спостерігалася тенденція, коли нові уряди відміняли ініціативи, пов'язані з просуванням публічної дипломатії, країн попередніх урядів. Після цього, проте, нові уряди також усвідомлювали, що існують іміджеві проблеми за кордоном і намагалися створювати (нові) установи та розробляти стратегії для подолання цих проблем. У результаті так зване управління репутацією було розподілено між різними міністерствами та урядовими відомствами. Угорський Центр іміджу країни піддавався сильній критиці з боку опозиції і розглядався в якості пропагандистської машини уряду як всередині країни, так і за її межами. Незважаючи на актуальність і необхідність центру для країни, він був закритий після формування нового уряду у 2002 році.

Концептуальною основою для опису та аналізу управління репутацією для країн є міжнародні зв'язки з громадськістю. Зв'язки з громадськістю (PR) часто неправильно тлумачаться вченими у галузі міжнародних відносин, міжнародних комунікацій, маркетингу та брендингу, а також практиками, які часто використовують цей термін як синонім обману, брехні або пропаганди. Британський Інститут зв'язків з громадськістю визначає PR як планові і послідовні зусилля для встановлення і підтримання доброї волі та взаєморозуміння між організацією та її громадськістю [9, с. 296]. Його метою є встановлення та підтримка взаємовигідних відносин між організацією (уряд або країна) і громадськістю, від якої залежить її успіх або невдача. Зв'язки з громадськістю – це будівництво та підтримка довгострокових відносин з основними зацікавленими сторонами та громадськістю з метою налагодження взаєморозуміння.

Відомий вчений у цій галузі, професор Карл Несманн, узагальнив наступні цілі та функції зв'язків з громадськістю:

- створення довіри, розуміння і симпатії;
- привернення уваги та інтересу;
- створення і розвиток спілкування і відносин;
- створення взаєморозуміння і згоди;
- формулювання, представлення та регулювання інтересів;
- вплив на громадську думку;
- вирішення конфліктів;
- створення консенсусу [10, с. 297].

Міжнародні консалтингові компанії, які займаються зв'язками країн з громадськістю, часто залучаються до кампаній публічної дипломатії від імені урядів для сприяння їх економічним та політичним інтересам за кордоном. Уряди країн Центральної та Східної Європи часто користуються послугами PR консультантів та агентств, які пропонують стратегічні рекомендації, займаються відносинами зі ЗМІ, моніторингом ЗМІ, рекомендаціями у громадських справах, а також лобіюванням, івент менеджментом, он-лайн PRом, врегулюванням проблем і кризових ситуацій в рамках кампаній публічної дипломатії.

Політики часто використовують зарубіжні ЗМІ, щоб мобілізувати зовнішню громадську підтримку політики своєї країни. Так, колишній президент Польщі Олександр Квасневський опублікував низку статей в британських газетах про Польщу та її прагнення до членства в ЄС, щоб створити велику підтримку розширення ЄС, серед громадян Великої Британії.

Що стосується країн Центральної та Східної Європи, то в країнах регіону багато медіа активів належать іноземним компаніям, медіа дуже часто політизовані, відкрито підтримують політичні партії та їх інтереси.

Країни Центральної та Східної Європи дуже активно використовують брендинг у своїй діяльності.

Метою брендингу туристичних напрямів є залучення відвідувачів і зростання туризму в той час як національний брендинг сприяє торгово-економічним інтересам в країні та за кордоном. Національні бренди можуть мати як нематеріальні, так і матеріальні елементи, такі як продукти або послуги конкретної країни. Багато країн Центральної Європи стали успішними туристичними напрямками, приваблюючи туристів із Західної Європи і зі всього світу.

Польща та Естонія були першими країнами, які почали розвивати узгоджені бренди країн. Польща зробила кілька неузгоджених зусиль по просуванню країни за кордоном у період з 1998 по 2004 роки, поки відомий британський спеціаліст з брендингу Уоллі Олінс і його компанія Сафрон не зайнялись розробкою і координацією бренду Польщі у 2004 році. За дорученням Міністерства закордонних справ, Сафрон розробила спеціальний бренд для Польщі [9, с. 300]. Участь уряду також була значною в розробці естонського бренду країни «позитивно перетворюється», який був запущений в 2001 році.

Більшість країн Центральної та Східної Європи мають власні бренди країн, які просуваються з різним ступенем успіху.

У Польщі було запропоновано в 2005 році використовувати інший національний бренд «Солідарність» – відомий польський політичний бренд. Приклад Польщі свідчить про те, що бренд країни може складатися з різних брендів, таких як бренд туристичних призначень, експортний бренд, інвестиційний бренд, політичний бренд тощо.

Існують різні та іноді суперечливі погляди на відносини між національним брендингом та публічною дипломатією. Однією з причин такої невідповідності є те, що обидва поняття є широко поширеними термінами. Так, в 2004 році був запущений британський журнал «Плейс брендинг» як щоквартальний огляд брендингу, маркетингу та публічної дипломатії з метою національного, регіонального і громадянського розвитку. Відповідальний редактор Саймон Анхольт спочатку розглядав дипломатію як складову національного брендингу. Щоб включити зростаючу сферу публічної дипломатії, в 2007 році журнал змінив назву на «Плейс брендинг і публічну дипломатію» [8]. Цей журнал став основним джерелом захисту та розвитку брендингового підходу до публічної дипломатії.

Надання занадто великого значення торговим маркам (назвам країн) та (брендам) образам призвело до того, що Литва розглядає можливість зміни своєї назви англійською мовою, щоб спростити вимову англомовного варіанту назви країни, це розглядається як спроба підняти рейтинг країни [10, с. 302]. Польський уряд доклав значних зусиль для того, щоб позбутися асоціації Польщі з концтаборами, які міжнародні ЗМІ часто називають «польськими концтаборами», коли мова йде про колишні нацистські концтабори на півдні Польщі. У 2006 році зусилля польського уряду стали успішними, коли ЮНЕСКО погодилася перейменувати табір на «колишній нацистсько-німецький концентраційний табір смерті Аушвіц Біркенау». Румунія також бореться з неправильним розумінням своєї самоназви, тому що вона містить корінь «Рома», який у більшості асоціюється з ромами (циганами), а ні з вічним містом [9, с. 302].

Культурна дипломатія завжди була однією з найважливіших складових зовнішньої політики в багатьох країнах Центральної та Східної Європи. Культурна дипломатія тісно пов'язана з урядом країни і досягненням його зовнішньополітичних цілей. Культура в цьому сенсі виступає як інструмент досягнення зовнішньополітичних цілей і, таким чином, є політизованою. Культурні відносини стосуються розвитку культурних продуктів, таких як література, кінематограф, телебачення, радіопроекти, мистецтво, наука, музика, а також вивчення мов країн за кордоном. Кінцева мета – познайомити іноземну громадськість з державою, її людьми, культурою та мовою, а також створити сприятливу думку про країну через її культуру.

Угорські культурні центри, Польський Інститут, Естонський Інститут, Латвійський інститут, Болгарський культурний інститут, Чеські центри є провідними установами, що просувають культуру відповідно Угорщини, Польщі, Естонії, Латвії, Болгарії, Чехії. Головна мета, наприклад, Естонського інституту – поширення інформації про естонське суспільство, культуру і навчання як в Естонії, так і за кордоном; представлення естонської культури іншим країнам та сприяння культурному спілкуванню між Естонією та іншими країнами; підтримка викладання предметів з естонської мови та культури в університетах за кордоном тощо [6]. Інститути та центри країн Центральної та Східної Європи тісно пов'язані і залежать від фінансування своїх урядів та міністерств, на відміну від своїх західноєвропейських колег, таких як Британська Рада чи Гете Інститут, які мають більшу незалежність і не пов'язані зі своїми урядами напряму. Інститути культури та центри країн Центральної та Східної Європи знаходяться лише в найбільш стратегічно важливих країнах через брак фінансування, що перешкоджає цим країнам створювати культурні центри в багатьох країнах.

Навчальні програми обміну є надзвичайно важливими факторами в побудові культурних відносин між країнами та для розвитку публічної дипломатії в цілому. західноєвропейські студенти рідко обирають країни Центральної та Східної Європи для навчання або отримання ступеня, і ці країни ніколи не можуть конкурувати з університетами в англomовних країнах. Однак, особливо останнім часом, університеті Центральної та Східної Європи стають більш привабливими для студентів, пропонуючи велику кількість стипендіальних програм. Так, наприклад, у 2016 році до вишів Польщі вступило більше 30 тисяч українців, що складає більше 50% від усіх іноземних студентів Польщі.

В контексті публічної дипломатії, надзвичайно популярним в регіоні є музичний конкурс Євробачення. Не зважаючи на те, що країни Центральної та Східної Європи беруть участь у Євробаченні тільки з 1991 року, вони досить часто стають переможцями цього змагання (2002 рік – Естонія, 2003 рік – Латвія, 2005 рік – Україна, 2008 рік – Сербія, 2017 рік – Україна) та здобувають право організувати проведення наступного конкурсу у своїх країнах, використовуючи цю подію для просування свого національного бренду, популяризації своїх туристичних напрямів, історії, культури, мови тощо. Варто зазначити, що проведення заходів такого роду є надзвичайно ефективним засобом публічної дипломатії.

Ще одним важливим інструментом управління репутацією для країн регіону є проведення міжнародних спортивних заходів. Так, Польща і Україна приймали європейський футбольний чемпіонат в 2012 році, що позитивно позначилось на іміджі обох країн.

Для країн Центральної та Східної Європи найважливішим завданням зовнішньої політики відразу після краху комунізму було приєднання до Європейського Союзу і вступ до НАТО. Публічна дипломатія активно використовувалась для формування більшої підтримки членства серед громадян ЄС, а також для боротьби з негативними стереотипами та забобонами, з якими країни регіону були пов'язані. У 1990-х точна дата вступу не була встановлена, дата визначалася ЄС. Спочатку розширення було предметом публічних референдумів в деяких старих державах-членах. Зрештою, договір про приєднання було ратифіковано національними парламентами кожної держави-члена та референдумами в державах-кандидатах.

Країни Центральної та Східної Європи часто зосереджувалися на своєму минулому, а не на майбутньому, що стосується зусиль в сфері публічної дипломатії. Політики часто зображували ці країни в якості жертв радянської епохи, через що їм необхідна допомога та підтримка.

Так, Міністерство закордонних справ Естонії запускає опитування щороку на своєму сайті з метою ознайомлення громадян інших країн з Естонією. Пакистанська дівчинка, яка народилася в медичному наметі естонського рятувального загону в результаті землетрусу, який стався в Пакистані в 2005 році, була названа Естонією. Це було широко висвітлено в місцевих та міжнародних ЗМІ та було показано, що навіть малі країни можуть досягти серйозних результатів на ділі, а не на словах [9, с. 307].

Більшість країн Центральної та Східної Європи підтримують сучасні веб-сайти країн, які часто служать єдиним центром загальної інформації про конкретну країну і важливим інструментом публічної дипломатії. Веб-адреси містять назви англійських назв країн (наприклад: <http://www.poland.pl>, <http://www.czech.cz>; <http://www.slovenia.si>) і підтримуються міністерством закордонних справ (веб-сайт Чехії), урядом (словенський, словацький, угорський), інститутом, відповідальним за просування країни (веб-сайт Латвії), національною туристичною радою (хорватський веб-сайт) тощо.

Невід'ємною частиною, безперечно, публічної дипломатії є міжнародна радіотрансляція. Міжнародне мовлення є інструментом зовнішньої політики [10, с. 307]. Більшість центральних європейських країн фінансують міжнародну радіотрансляцію, хоча ці станції рідко транслюються 24/7 на всіх основних мовах та часто покладаються на інші недержавні фонди. Веб-сайти деяких станцій також виступають в якості інформаційних порталів, що транслюють новини про конкретну країну на декількох мовах.

Надзвичайно важливим для публічної дипломатії є управління сприйняттям країн за кордоном. Країни Центральної та Східної Європи дуже переймаються через це. Так, у 2000 році Румунія найняла німецьке PR агентство щоб зменшити негативні наслідки від другої за величиною катастрофи в регіоні після Чорнобиля. Ціанід просочився з золотого рудника в Румунії в річку Тиса в Угорщині, через що загинула велика кількість риби і інших форм дикої природи, флора і фауна була повністю зруйнована, а поставки питної води припинена через отруєння. Кампанія Румунії була спрямована на зменшення наслідків катастрофи та дискредитацію угорського уряду, якому закидалося, що він перебільшив шкоду заподіяну вилівом отруйних речовин. Румунський уряд також заборонив зйомку фільму про румунських циган, тому що це могло призвести до представлення країни у поганому світлі, до її приєднання до ЄС. Негативна реакція на заборону призвела до ще більшої шкоди країні та її уряду.

Росія має дуже негативний (в деяких випадках навіть ворожий) імідж серед багатьох країн Центральної та Східної Європи. Москва кілька разів намагалася дискредитувати країни Прибалтики та показати їх в негативному світлі, стосовно ролі, яку вони відіграють у відносинах Росії з ЄС. Росія не поспішала визнавати незалежність цих держав та різко критикувала їх вступ в НАТО та ЄС. Вона також відмовилася вибачитися перед країнами Прибалтики за насильне приєднання їх до СРСР і комуністичні репресії [9, с. 309].

Рішення естонського уряду прибрати радянський військовий пам'ятник із центра Талліна та перенести його на військовий цвинтар у 2007 році спровокувало заворушення в Талліні серед місцевих росіян. Задля помсти урядом Росії була запущена масова кампанія проти Естонії та її уряду. Віце-прем'єр Росії закликав росіян бойкотувати естонські товари і послуги в якості покарання, і закликав росіян не їздити в Естонію на відпочинок. Таких прикладів можна навести безліч, особливо після анексії Криму та початку військової агресії Росії на Сході України. В цій ситуації Україна отримала найбільш палких своїх захисників та друзів в особі країн Прибалтики, які відчуваючи небезпеку з боку Росії для своїх територій, намагаються хоч якось допомогти Україні у її боротьбі із східним сусідом.

З огляду на все вищевикладене, можна зробити наступні висновки.

По-перше, країни Центральної та Східної Європи після краху берлінської стіни та Радянського Союзу основною метою своєї публічної дипломатії поставили позбавлення асоціацій з комуністичним минулим та активну інтеграцію до Європейського Союзу та НАТО.

По-друге, країни регіону для узгодження своїх позицій в рамках ЄС, НАТО й інших міжнародних організацій створюють дуже ефективні регіональні платформи та об'єднання, такі як Вишеградська група тощо.

По-третє, в країнах регіону відбулись процеси інституціоналізації публічної дипломатії, були створені відділи, департаменти в рамках міністерств, відомств тощо.

По-четверте, країни регіону активно розвивають національні бренди, залучаючи туристів до своїх країн, іноземні інвестиції, популяризуючи свою культуру, історію, мову тощо.

По-п'яте, країни Центральної та Східної Європи використовують участь своїх представників у міжнародних конкурсах, проводять міжнародні спортивні змагання для привернення уваги до своїх країн, активно використовуючи ці події для розвитку своєї публічної дипломатії.

По-шосте, країни регіону використовуючи досвід західних країн створюють свої національні інститути, центри з метою популяризації своєї мови, історії, культури. Однак через фінансування зазначених організацій виключно з державного бюджету та зважаючи на його обмежену кількість країни регіону приймають рішення про відкриття своїх центрів, інститутів виключно у найважливіших для себе країнах.

Список використаної літератури

1. Вишеградська група. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.visegradgroup.eu>. ; Vyshehradaska hrupa. — [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.visegradgroup.eu>.

2. Трофименко М. В. Дипломатична та консульська служба : підручник для студентів ВНЗ / М. В. Трофименко, К. В. Балабанов. — Донецьк : Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2013. — 432 с. ; Trofymenko M. V. Diplomatychna ta konsulska sluzhba : pidruchnyk dlia studentiv VNZ / M. V. Trofymenko, K. V. Balabanov. — Donetsk : Vyd-vo «Noulidzh» (donetske viddilennia), 2013. — 432 s.

3. Adam Mickiewicz Institute. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://iam.pl/en>.

4. Czech Centres. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.czechcentres.cz/en/>.

5. Department of Public and Cultural Diplomacy of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.msz.gov.pl/en/ministry/organisation/organisational_units_/department_of_public_and_cultural_diplomacy.

6. Estonian Institute. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://estinst.ee/en/>.

7. Latvian Institute. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.latvia.eu/latvian-institute>.

8. Place Branding and Public Diplomacy. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.palgrave.com/gp/journal/41254>.

9. Routledge Handbook of Public Diplomacy / [Nancy Snow, Philip M. Taylor, Nicholas J. Cull, Michael Vlahos and others]; edited by Philip M. Taylor. — New York: Routledge, 2009. — 382 p.

10. Szondi G. Central and Eastern European Public Diplomacy / György Szondi // Routledge Handbook of Public Diplomacy. — New York: Routledge, 2009. — P. 292—313.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2017 р.

M. Trofymenko

PUBLIC DIPLOMACY OF CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES

The author analyzes the peculiarities of public diplomacy development in Central and Eastern Europe region, which has been under the influence of the Soviet Union. After the fall of the Berlin Wall, 29 countries of the region, the offspring of 8 communist countries were concerned with the issues of positioning themselves as democratic countries with sound policy and promising, dynamically developing market economies. Main challenges of public diplomacy in the countries with economies in transition are as follows:

- To distance the country from old economic or political system which had existed before the transition. Eastern Europe and communism became synonymic and interchangeable notions during the Cold War. That is why many economies in transition positioned themselves as countries of Central Europe. Estonia, Latvia and Lithuania had to make much efforts to shake off the burden of association with the Soviet Union and Slovenia, Croatia and Montenegro voluntarily distanced themselves from Yugoslavia and even from the Balkans. Estonia positioned itself at international stage as the only post-communist country of Eastern Europe.*

- To position the country as a reliable and suitable candidate for a new system eager for changes. The aim is to demonstrate that the country is a reliable and predictable partner in international relations.*

- To change negative or wrong stereotypes or to reinforce positive stereotypes related to the country and its people.*

- Countries with economies in transition rely on moral, financial and political support from more developed countries such as Western Europe countries. The challenge for public diplomacy is to demonstrate that the countries with economies in transition are worth the assistance from the developed countries.*

- To position the country as a center of the region or as a leader of the region.*

- Public diplomacy may also contribute to national identity (re)defining and (re)building, as identity is being changed too during the process of transition.*

The article states that the countries of Central and Eastern Europe after the fall of the Berlin Wall aimed their efforts at liberating themselves from the communist past and dynamic integration into the European Union and NATO; to align their positions within the framework of the European Union, NATO and other international organizations, these countries establish very effective regional platforms and associations such as Visegrád Group etc.; the countries of the region have experienced the process of institutionalization of public diplomacy, there were established offices and departments within the frame of ministries and administrations etc.; the countries of the region dynamically develop national brands by attracting tourists to their countries, raising foreign investments, promoting their culture, history, etc.; based on the experience of foreign countries, the countries of the region establish their national institutions, centers for the spread of language, history and culture. However, as the above mentioned organizations are financed solely from the state budget and taking into account the lack of the sources in it, the countries of the region had to establish their centers and institutes only in the countries which are of a great importance for them. The author also notes that the countries of the region dynamically develop their national brands attracting tourists, raising foreign investments, promoting their culture, history etc.; Central and Eastern Europe countries use the participation of their representatives in international competitions, hold international sporting events to attract the attention to the countries and use these events to develop their public diplomacy.

Key words: *public diplomacy, Central and Eastern Europe, Visegrád Group, Berlin Wall, Cold War, identity, positioning, branding.*

M. Fesenko

PHENOMENON OF POSTGLOBALIZATION IN THE CONTEXT OF A NEW INTERNATIONAL ORDER FORMATION

The problems and prospects of a new international order formation in terms of the transformation of the international system are viewed. It is necessary to begin the process of developing a new model of a world governing that would take into consideration the conditions of the global world of the XXI century. Postglobalization phenomenon is associated with long-term trends of world political and economic development crises. Crisis development was accelerated because of the collapse of the bipolar international system and intensification of globalization. Obviously, handling crisis development is possible to be achieved, provided the acquisition of the new international system a balance that would correspond properly to the character of global transformations. The problems and prospects of preserving US leadership in the post-bipolar international system are viewed. Post-bipolar international system is characterized by complexity, dynamism and unpredictability. This indicates that it will be increasingly difficult for the United States to control contemporary multi-level processes and rely on the support of the allies.

Key words: *postglobalization, postglobalizm, globalization, neoliberal model, international order, world order, transformation, international system, crisis, economy.*

Topicality of the research theme is stipulated for constant expansion of the crisis of globalization trends, one of which reflects its objective, and the other is a product of globalism as a policy and ideology of “Anglo-Saxon global center”. In this regard, it should be noted that under the term “globalism” we understand the interconnected system of ideological, political, economic, military and other measures aimed at strengthening global economic activity in a particular social and economic, political, ideological and religious doctrine. The last decade of the XXth century was marked as a triumph of the USA, which after the collapse of the USSR were not just the only superpower, but also a determining factor in a new world order formation.

First of all it should be stated, that global dominance of the United States was relied on the willingness of the ruling circles of the biggest part of the country to carry out neoliberal economic policies, which included the privatization of the public sector, the elimination of the welfare state, lower wages in the name of “competitiveness”, opening borders to foreign goods and capital, cancelation of any limits on financial speculation. The world economic order *a priori* anticipated US hegemony in the military, political, technological, socio-cultural and informational dimension. Almost all the countries of the Euro-Atlantic community had to focus on their modernization and development on the USA and especially for that to adapt their government agencies and public institutions, which had been formed in the course of their own history, under American standards of domestic and foreign policy. However the process had its temporal and spatial (geopolitical) restrictions.

The scale of change that embraced the world in the late XXth century. set before the Western and non-Western civilization priority questions of public and state development associated with the phenomenon of globalization. Introducing a set of unification processes, the establishment of universal structures, connections and relations, globalization manifested itself in the transition of dominance in politics and economics to supranational institutions (UN, NATO, the G-7 group, “Washington consensus” structure) and transnational corporations, and in the cultural sphere to the global expansion of uniform standards of popular culture and individualized lifestyles replacing traditional culture [1, c. 62].

Being the driving force of globalization, the United States initially tried to control the scope and the results of its actions based on civilizational and geopolitical specifics of individual regions. Prior to the tragic events of September 11, 2001 the United States almost single-handedly acted as a bearer of globalization that gave them possibility to control the formation of a new international order based on *Pax Americana*. Creation of an interstate coalition to fight terrorism was intended to rally around the US the countries of Euro-Atlantic community, for more active promotion of common values and interests in the global periphery. However, the devastating effects of the use of “hard power” in Iraq, Afghanistan and Libya had the opposite effect that inhibited the effect of globalization as a process of transforming the world into a single structural and functional system. Accordingly, under the influence of regional leaders – China, India, Brazil the process of restructuring the global space with the emergence of regional “centers of growth”, which also had antiglobalization effect, has been accelerated.

Finally, the eternal enemy of American globalization – Russian Federation has assumed the role of a global space reformer. The current policy in the Middle East and in the respect of Ukraine revealed its inherent expansionary potential, which activated the action of conflict processes and became a one more challenge to international security. In addition, Russia’s attempts to build a Eurasian economic space could not but contradict to the geostrategic plans of the US and the European Union as competitors in the fight for resource allocation of the planet. On the other hand, access to the arena of global competition industrialized and export orientated China with its geopolitical strategies significantly influenced the configuration value of global and regional centers of power. Under the influence of these circumstances, the process of global transformation also changed its content and direction. As a result westernization faced with East Asian vector of globalization – Chinese one on format and scope. Thus, the collision of these vectors of global development has become a catalyst of postglobalization transformations in which the United States would not perform the primary role.

For a more complete understanding phenomenon of the US globalism formation and the causes of its crisis, leading to the American globalism and globalization crisis, based on Western norms and principles, it is necessary to consider briefly the background and conditions of international political leadership of the USA, Euro-Atlantic civilization and spread of the neoliberal model of globalization. The above mentioned is grounded by the fact that the transition in the XVI century of global leadership to the UK and spreading of its influence in North America, which determined the creation of the United States, as pointed out by the British historian A. Toynbee “prepared crystallization of two-pronged Anglo-Saxon global center” [2, c. 56].

The first period, according to the Russian scientist V. Pavlenko, a phenomenon of postglobalization is limited within XVI^h - the beginning of XIX^h centuries and determined by transition of dominance in Europe from continental countries to the island nation state – Great Britain, that was manifested in shaping management practices of European balance of forces and creation of the world’s largest colonial empire.

The second period, which lasted until the early 1920-s is associated with the evolution and destruction of the Vienna international system, as well as crystallization of political ideologies, especially liberalism and Marxism. A special place in this system is given to the formation of “global center”, which appearance helped to integrate legal-institutional framework within the Versailles-Washington system and the crystallization of latent structures that contributed to the expansion of its influence on a significant part of the continental European West. The basic latent Institute became association of leading British and American financial and industrial groups, which was formed on the basis of the Boer War (1899-1902). Prior to this period belongs the creation of the League of Nations – the first international

supranational body which aimed to institutionalize governance of global political processes [3, с. 5].

The third period (1917-1991) is associated with competition of three, and after 1945 the two centers of global influence, as well as with the functioning of the League of Nations and the United Nations, which replaced the latter. The legal British-American dominance in Western civilization, which provided during the First and Second World Wars and during the “cold war” its step-by-step integration, contributed to the creation of new centers of latent impact on the formation of the post-war international order. The beginning of this process was laid in the late 1920-s. with the formation of the system of the institutes of international relations, led by the Royal Institute of International Affairs in London. Created on this basis in the US the Council on Foreign Relations in the process of integration of the West was supplemented by Bilderberg club and the Trilateral Commission, which brings together political and business elite in North America, Western Europe and Japan. Between the two world wars some attempts failed to restructure the “global center” as a purely European, having compensated by this the non-participation of the United States in the League of Nations [3, с. 6; 4]

The current stage of evolution of the theory and practice of global governance is related to the further expansion of latent network of global governance structures, apparently intended to answer the questions about the content of the world order that is getting formed. In this respect J. Attali, Zb. Brzezinski, G. Soros and other ideologists of globalization has repeatedly pointed to the need to replace democracy by elite domination, formation of supranational power by rallying and education of elite club of the leading states. Developing this line, managerial influence on political processes is often considered in the context of contrasting concepts of effective governance and democracy. Namely this stipulates for establishment of “G-5” (with its subsequent expansion to the G-7 and G-8), and it also promotes attempts to reorganize the United Nations or its replacement by brand new international organization [3].

In the context of our study it should be noted that the term “postglobalization” was introduced into scientific circulation in 1993, when a Canadian scientist R. Cox used his position of neomarksizm ideas for the development of international political economy, analyzing the complex effects of globalization [5, p. 259-289]. In 1996 his compatriot E. Heleiner dedicated his article to the financial aspects of postglobalization [6]. In 1995 an Australian sociologist M. Waters showed differences in the epochs of globalization and postglobalization, understanding by the latest release of material social relations from material reference, which is possible, for example, in virtual cyberspace, that is with communication through computer networks [7].

This position was criticized by Russian researcher D. Ivanov, who said that the idea of M. Waters to adapt with the help of new term the theory of globalization to the new conditions is uncertain, because “the transition from interactions in real space to interaction in virtual space can equally be interpreted as hyperglobalization – expansion of social processes in new forms of space and as deglobalization – reduction of space of real social processes [8]. Taking into consideration the fact that during this period in the role of theoretically related term to globalization was glocalization (language neoplasm derived from the phrase «global» and «localization»), interesting is remark of the Western scientist W. Marling concerning the loss of meaning of some categories. The scientist noted in particular that “modernization and globalization continue, but on the cultural horizon appears postglobalizm” [9].

Taking it all into account it should be added that globalization is a term the use of which was initiated by the World Bank in the 1990’s is still a little known to the science of international relations. It was analyzed, especially in the socio-cultural aspect and, according to R. Robertson, represented both a global and local trends in their unity, which complement each

other, although in specific situations capable of collision [10, с. 164]. However, postglobalism in the late 1990's begins to be studied as the principle of the future world order [11].

Next splash of attention of researchers to the problem of postglobalism and postglobalization problems is associated with the development of the global crisis. In 2008 the use of the term "postglobalism" to refer to changing geo-economic realities of the world was offered by the members of the Public Forum "Dialogue of Civilizations". This approach, reflects the shift from a unipolar to a multipolar world order model was crystallized in studies of U. Khan, E. Jones, D. Held and E. McGrew and other scientists.

In this context it should be noted that the current methodology of postglobalization as the process, that is based on the model of "postglobalism" has not yet been formed, only several theoretical and conceptual frameworks can be identified within it. As its base they call ideology that is alternative to the neoliberal paradigm and traditions of transnational democracy. In general, the beginning of postglobalization era is associated with the events of 2001 – the "dotcom" crisis (Internet companies, Eng. Dot com) or terrorist attacks of September 11, 2001. Three key trends can be distinguished within postglobalization that has been intensified under the influence of the global crisis:

- 1) increasing poverty in developed countries as a consequence of latent deindustrialization (the "new poverty");
- 2) psychological and technological, but not political willingness of third world countries to promote separate economic development;
- 3) exaggerated financial markets over increased social obligations and huge global corporations that are obstacles to overcome poverty at the expense of a new wave of industrialization [12; 13].

So, the most important characteristic of postglobalization – the consequences of transferring production from developed countries to the countries of the global periphery. The analysis shows that the global crisis has hit hardest in employment in the countries with the highest share of services in the economy, where the financial sector has evolved from a sector that serves the sphere of circulation, the sector that provides the main vector of development of the national economy.

During the crisis spreading negative trends transmission occurred in two main channels: by reducing the inflow or outflow of investment from developed countries to developing countries, and a reduction in aggregate demand in developed countries. Thus, the effect of the second channel in turn led to a reduction in exports of developing countries, into the developed ones and the reduction of income of migrant workers involved in production in developed countries. The economic downturn, bankruptcy, compression of financial markets and restrictive access to credit were to increase unemployment and, consequently, in falling of the living standards in developed countries of Europe and America. Many countries have resorted large-scale spending of their financial reserves to stimulate demand and economic activity, directing funds to invest in infrastructure, energy and environmental projects. At the same time the states began to introduce austerity budget measures, which led to cuts in social spending. As a result, for rapid and complete withdrawal from the global crisis were unable neither G-8 no G-20 or G-2 (US-China) [14].

However, the effects of the crisis, of its second "wave" and the impact of recession in developed countries were different. Despite pessimistic forecasts, the US economy managed to recover to pre-crisis levels in the middle of 2010, and from the second half of 2011 economy growth accelerated rapidly [15]. Economic growth accelerated in the United States against the backdrop of increasing consumer spending and expenditure of the federal government, as well as improvements in the housing market. Unlike the US, Eurozone was characterized as the economy that gradually slipped into a protracted recession, which continued until the II quarter of 2013. However, against the background of a prolonged recession in developed countries and

“serious slowdown” of growth in developing countries, the IMF forecasts economic growth of BRICS countries in 2017 were: Brazil – 4.0% and 4.1%; Russia – by 3.8%; India – 6.0% and 6.9%; China – 8.2% and 8.5%; South Africa – 3.0% and 4.1% [13, p. 93, 94].

Obviously, the most important factor of the emergence of the postglobalization phenomenon is the crisis of neoliberal globalization under the direction of Euro-Atlantic civilization, led by the United States. So we can state the growth of tension and conflict among actors of the international system against the background of increasing importance of international organizations in resolving geopolitical and economic disputes. Postglobalization favors local conflicts come out on the international level, which is why they become the object of attention and regulation by different actors. Among them one can single out peacekeeping and monitoring missions of international organizations, international advisory forums, authorized representatives of foreign countries, NGOs and others.

In the above context, it is worth mentioning that the internationalization of the Ukrainian political crisis has demonstrated which mechanisms international organizations and leading states (EU, US, Japan) use to change the vector of Russian foreign policy. However, the current economic sanctions against Russia show low efficiency in the issue of changing strategies by Russia’s governmental structures. Russia’s policy towards Ukraine is not changing, despite the restrictions imposed by international organizations and foreign states on the Russian financial institutions and commercial enterprises. The inability of international institutions and the leading countries to influence on the situation is one of the signs of the crisis of neoliberal model of globalization and the emergence of postglobalization and postglobalizm phenomenon of the USA against the background of growth of alternative centers of power.

Therefore, the totality of these factors allowed to describe the state of the current socio-economic structure of the world as postglobalization, in other words a long period of economic stagnation generated by the global financial crisis of 2008-2010., which later grew into a socio-political phase that escalated military-political conflicts in Ukraine, Syria and Iraq. This fact affects the policies of each nation state to varying degrees. For example, tensions between the US and Russia is growing with the expansion of the NATO alliance to the eastern borders of Europe, placing military bases of NATO in Central Asia and the Middle East. When in November 2010 after talks at NATO session in Lisbon then-President Dmitry Medvedev announced the ten years “trial period” in relations with the West before the “decisive rapprochement”, the Ukrainian crisis of 2014 and subsequent events on the South East of Ukraine ruled out any possibility of movement of the West and Russia in the same direction [16; 17].

We have to admit that the war for influence continues and goes on latent level, which uses the hidden mechanisms and tactics of warfare, including information war. Growing threat of new military clashes and practice of foreign intervention in the internal affairs of the nation state, along with the socio-political and economic crisis, gives grounds to speak of a global systemic crisis, to resolve which is impossible without mutual concessions of sides and finding common vision of problems of international importance and looking for constructive solutions that can be implemented practically [17].

In the frameworks of postglobalization problem study, the important source for the authors of this paper became the collective monograph, presented by the international initiative “Postglobalization” – “Sundown of the US empire, crisis and conflict”. The scientific work makes it possible to analyze the assessment of the situation in the world by famous scientists, publicists and public figures from various countries – USA, UK, France and Germany. The authors reveal the causes of the global crisis. In their view, the events of recent years are the evidence of the United States hegemony crisis which is unsuccessfully trying to maintain its dominance due to the escalation of military conflicts. A number of prominent scientists worked over the monograph, including Immanuel Wallerstein and Samir Amin, Susan George Walden

Bello and John Rees and William Robinson, Jeffrey Sommers and George Derluhyan, Paul George and William Enhdal.

I. Wallerstein, one of the greatest contemporary American thinkers convinced that the US lost its credibility not only as an economic and political leader of the international system, but also as the dominant military power. Professor J. Sommers believes that the “age” of the United States ended because of internal contradictions in the US economy. “At the same time, the US still remains the largest economy in the world: they are armed and dangerous”. The leader of the antiwar movement of Great Britain J. Reese warns: “We are dealing not only with a superpower that is getting old. We found ourselves out face to face with the wounded beast” [18].

It should be also noted that the weakening of the US hegemony and economic crisis release the energy of contradictions and conflicts, which break out, often get destructive and catastrophic form. Unsuccessful attempts of the superpower that is declining to intervene in the process only reinforce its further decline. Bet on the principles of free market economic policies aimed at protecting the interests of multinational corporations and, above all, financial capital, trying to solve all the problems at the level of conspiracy of elites, excluding the real needs of society reinforce global crisis of the neoliberal model of globalization. In turn, this leads to new outbreaks of conflict, violence, wars and revolutions. Resolving contradictions requires constructive and meaningful actions based on a sober and rational understanding of the nature of the interests that oppose each other, logic of the process and dynamics of development. In practice, the crisis often creates a “catastrophic consciousness” irrational emotional reaction to events. Moreover not only among ordinary citizens, but also among intellectuals [19, p.11].

As an attempt to analyze the crisis of neoliberal model of globalization in March 2013 in Tunis at the World Social Forum was created the initiative “Postglobalization”, with a discussion of pressing issues on the international level. The idea was immediately supported by experts and organizations from different countries such as Amsterdam Transnational Institute and the Moscow Institute of Globalization and Social Movements. The project joined researchers and activists from the United States, Britain, Canada, France, Poland, Brazil, South Africa, Italy, India, China and many other countries.

Thus, we can talk about actually implementation of global initiatives. Of course, opinions of “Postglobalization” experts differ considerably. But it is therefore necessary to conduct debates, discussions, during which it is needed not only to diagnose a sick system and discuss key ideas of anti-crisis policy, but also to formulate some ideas about the contours of the future of after-the-crisis-world. Globalization in the form in which it was implemented as part of the neoliberal project and under the auspices of Washington, has collapsed, bringing the world to the crisis in which it is now, but that does not mean that it is just possible to go back. The term “postglobalization” attained approval by the participants of the discussion precisely because it reflects the duality of perspective, which is historically opening itself before the mankind [19, c. 12-13].

On the one hand, it is necessary to overcome structural and systemic contradictions generated by the course “Washington consensus”, but on the other –to base on a higher level of global integration achieved during the post-bipolar era. Less than in a year as part of the initiative “Postglobalization” several conferences and seminars in Moscow, Kiev, Tbilisi, Berlin were held. A series of public lectures, discussions, prepared and published articles and reports of the leading experts from around the world were organized.

The culmination of the first phase of the initiative was “countersummit” in St. Petersburg 3-4 September 2013, which became an alternative meeting of the leaders of the “G-20”. If the official “G-20”, which represents the ruling circles of the most important economically countries of the world, discussed the questions how to get out of the crisis, when it is possible without changing anything, the alternative discussion was focused on the search for realistic

scenarios of socio-economic change. Critics of the contemporary social system often limit themselves by attractive declarations, common words and moral condemnation. Utopian dreams of universal happiness could become the necessary stage of awakening the collective imagination and creative thinking. These dreams help to overcome the narrow horizon of pragmatism and believe that the world is in principle possible to change for the better. But practical changes begin only when to the change of dreams comes the concrete rational thinking. In this sense, the task of "Postglobalization" initiative was not only to criticize and analyze the situation of the hegemony crisis, but also to help overcome declarative-utopian thinking in the environment of critical scholars and politicians [19, с. 12-13].

In the end, it should be stated that the crisis of the neoliberal model of globalization contributed to the emergence of the phenomenon of so-called postglobalization and attracted the attention of scientists and politicians to the questions of study and use of successful social modernization in the countries of the global periphery. The crisis has revealed the shortcomings of the current economic system built on technological and monetarist principles of the Western civilization. All this demonstrates the need for alternative ways of socio-economic development and new world order models.

References

1. Stiglitz E. J. Globalization and its Discontents / J. E. Stiglitz. – New York-London : W.W. Norton, 2003. – 258 p.
2. Тойнби А.Дж. Цивилизация перед судом истории : сб. / А. Дж. Тойнби. – Москва : Прогресс ; Санкт-Петербург : Культура, 1996. – 342 с. ; Toynbi A.Dzh. Tsivilizatsiya pered sudom istorii : sb. / A. Dzh. Toynbi. – Moskva : Progress ; Sankt-Peterburg : Kultura, 1996. – 342 s.
3. Павленко В. Б. Институциональные аспекты глобального управления политическими процессами : автореф. дис. ... докт. политич. наук : спец. 23.00.02 / Владимир Борисович Павленко; Российский государственный социальный университете. – Москва, 2007. — 46 с. ; Pavlenko V. B. Institutsionalnye aspekty globalnogo upravleniya politicheskimi protsessami : avtoref. dis. ... dokt. politich. nauk : spets. 23.00.02 / Vladimir Borisovich Pavlenko; Rossiyskiy gosudarstvennyu sotsialnyu universitete. – Moskva, 2007. – 46 s.
4. Из архива МИД Германии. Документы и материалы кануна Второй мировой войны (ноябрь 1937-1938 гг.) в 2-х т. – Москва, 1948.-Т. I. - С. 15, 55, 349 ; Iz arkhiva MID Germanii. Dokumenty i materialy kanuna Vtoroy mirovoy voyny (noyabr 1937-1938 gg.) v 2-kh t. – Moskva, 1948.-Т. I. - S. 15, 55, 349
5. Cox R.W. Structural issues of global governance: implications for Europe / R. W. Cox // Gramsci, Historical Materialism and International Relations / ed. by St. Gill. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – 320 с.
6. Helleiner E. Post-globalization. Is the financial liberalization trend likely to be reversed? / E. Helleiner // States Against Markets: The Limits of Globalization / ed. by R. Boyer, D. D. Routledge. – London ; New York. : Routledge, 1996. – P. 193-210
7. Waters M. Globalization (Key Ideas) / M. Waters. - London : Routledge, 2001. – P. 20-40
8. Иванов Д. Эволюция концепции глобализации [Электронный ресурс] / Д. Иванов // Телескоп : наблюдения за повседневной жизнью петербуржцев. 2002. – № 4. – Режим доступа : http://www.teleskop-journal.spb.ru/files/dir_1/article_content1261130754388117file.pdf ; Ivanov D. Evolyutsiya kontseptsii globalizatsii [Elektronnyy resurs] / D. Ivanov // Teleskop : nablyudeniya za povsednevnoy zhiznyu peterburzhtsev. 2002. – № 4. – Rezhim dostupa : http://www.teleskop-journal.spb.ru/files/dir_1/article_content1261130754388117file.pdf

9. Marling W. Globalisms: Imaginary and Real. Review Essay [Electronic resource] / W. Marling // American Studies. — 2000. — Vol. 41, № 2/3. — Mode of access : www.jstor.org/stable/40643242?seq=1#page_scan_tab_contents

10. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture / R. Robertson. — London : Sage, 1992. — 224 p.

11. Неклесса А. Глобальные сдвиги и их воздействие на российское общество : выступление на круглом столе «Российское общество в контексте глобальных изменений» 17, 29 апреля 1998 г. [Электронный ресурс] / А. Неклесса. — Режим доступа: <https://www.litmir.me/br/?b=278043> ; Neklessa A. Globalnye sdvigi i ikh vozdeystvie na rossiyskoe obshchestvo : vystuplenie na kruglom stole «Rossiyskoe obshchestvo v kontekste globalnykh izmeneniy» 17, 29 aprelya 1998 g. [Elektronnyy resurs] / A. Neklessa. — Rezhim dostupu: <https://www.litmir.me/br/?b=278043>

12. Рожков Ю. В. Инновационный вектор развития геофинансов эпохи постглобализации [Электронный ресурс] / Ю. В. Рожков, И. П. Черная // Безопасность Евразии. — 2012. — № 2. — С. 263-272. — Режим доступа : http://fin-econ.ru/works/ryv_chip_geofinance.pdf ; Rozhkov Yu. V. Innovatsionnyy vektor razvitiya geofinansov epokhi postglobalizatsii [Elektronnyy resurs] / Yu. V. Rozhkov, I. P. Chernaya // Bezopasnost Yevrazii. — 2012. — № 2. — С. 263-272. — Rezhim dostupa : http://fin-econ.ru/works/ryv_chip_geofinance.pdf

13. Чёрная И. П. Постглобализм versus глокализация: новые вызовы региональному развитию / И. П. Черная // Тихоокеанская Россия: проблемы и возможности модернизации : сб. науч. ст. / науч. ред. В. В. Горчаков; под общ. ред. А.Б. Волынчука. — Владивосток : Изд-во ВГУЭС, 2012. — С. 93–103 ; Chernaya I. P. Postglobalizm versus globalizatsiya: novye vyzovy regionalnomu razvitiyu / I. P. Chernaya // Tikhookeanskaya Rossiya: problemy i vozmozhnosti modernizatsii : sb. nauch. st. / nauch. red. V. V. Gorchakov; pod obshch. red. A.B. Volynchuka. — Vladivostok : Izd-vo VGUES, 2012. — S. 93–103

14. Bullon-Cassis L. Towards «Post-Globalization»? Neoliberalism and Global Governance after the Global Financial Crisis [Electronic resource] / L. Bullon-Cassis. — Mode of access : <http://cris.unu.edu/towards-%E2%80%98post-globalization%E2%80%99-neoliberalism-and-global-governance-after-global-financial-crisis>

15. Сигал Е. Капитал Америка: возвращение легенды [Электронный ресурс] / Е. Сигал // Коммерсантъ. Деньги, 2012. — № 34. — Режим доступа : <http://www.kommersant.ru/doc-y/2001631> ; Sigal Ye. Kapital Amerika: vozvrashchenie legendy [Elektronnyy resurs] / Ye. Sigal // Kommersant. Dengi, 2012. — № 34. — Rezhim dostupa : <http://www.kommersant.ru/doc-y/2001631>

16. Богатуров А. Д. Политический спазм в глобальном масштабе / А. Д. Богатуров [Электронный ресурс] // Международные процессы. — 2010. — Т. 8, № 3. — Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/twenty-four/002.htm> ; Bogaturov A. D. Politicheskiy spazm v globalnom masshtabe / A. D. Bogaturov [Elektronnyy resurs] // Mezhdunarodnye protsessy. — 2010. — Т. 8, № 3. — Rezhim dostupa: <http://www.intertrends.ru/twenty-four/002.htm>

17. Федорченко В. С. Международные факторы формирования государственной политики национальных правительств [Электронный ресурс] / В. С. Федорченко // Государственное управление. Электронный вестник. — 2015. — Вып. № 48. — Режим доступа : http://e-journal.spa.msu.ru/vestnik/item/48_2015fedorchenko.htm ; Fedorchenko V.S. Mezhdunarodnye faktory formirovaniya gosudarstvennoy politiki natsionalnykh pravitelstv [Elektronnyy resurs] / V. S. Fedorchenko // Gosudarstvennoe upravlenie. Elektronnyy vestnik. — 2015. — Vyp. № 48. — Rezhim dostupa : http://e-journal.spa.msu.ru/vestnik/item/48_2015fedorchenko.htm

18. Закат империи США: кризисы и конфликты / предисл. Б. Кагарлицкого. – Москва : МАКС Пресс, 2013. – 248 с. ; *Zakat imperii SShA: krizisy i konflikty / predisl. B. Kagarlitskogo. – Moskva : MAKS Press, 2013. – 248 s.*

19. Кагарлицкий Б. Кризис и конфликт / Б. Кагарлицкий // *Закат империи США : кризисы и конфликты / предисл. Б. Кагарлицкого. — Москва : МАКС Пресс, 2013. — С. 5-19 ; Kagarlitskiy B. Krizis i konflikt / B. Kagarlitskiy // Zakat imperii SShA : krizisy i konflikty / predisl. B. Kagarlitskogo. — Moskva : MAKS Press, 2013. — С. 5-19*

Стаття надійшла до редакції 26.06.2017 р.

М.В. Фесенко

ФЕНОМЕН ПОСТГЛОБАЛІЗАЦІЇ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ НОВОГО МІЖНАРОДНОГО ПОРЯДКУ

Розглядаються проблеми та перспективи формування нового міжнародного порядку в умовах трансформації міжнародної системи. Досліджено концептуальні підходи до інтерпретації сутності глобально-політичних трансформацій. В цілому констатується наявність кризи неоліберальної моделі глобалізації та закінчення ери, в межах постбіполярної міжнародної системи, глобального домінування США, що актуалізує новітню парадигму постглобалізму, як феномену глобального розвитку. Однополярний світовий порядок і глобалізм США наприкінці ХХ століття і початку ХХІ ст. зумовив глобальне домінування Америки. Сучасний глобалізм виявив той факт, що жодна країна не могла увійти в постіндустріальне суспільство без згоди і підтримки США. Однополярність США перешикоджала національним суверенним державам самотійно визначати свою долю.

В контексті дослідження феномену постглобалізації актуальними постають американські концепції постбіполярного міжнародного порядку, які, перш за все акцентують увагу на лідерстві США в міжнародній системі. В цілому виокремлюємо два напрямки. Перший апелює до не типовості моделей американського лідерства порівняно з будь-якими історичними аналогами, відсутності глобального світового лідера, рівного за комплексом потужності США, та можливості у майбутньому знайти шляхи відновлення параметрів впливу на світову спільноту. Другий напрям акцентує увагу на кризі неоліберальної моделі демократії та початку ери постглобалізації, що означає послаблення позицій США в сучасній міжнародній системі. Перед науковою та політичною елітою США актуальним залишається питання не тільки ідейно обґрунтувати зовнішньополітичну стратегію, що спрямована на збереження лідерства США в світі в умовах постглобалізації, але і пристосовувати її до умов міжнародного порядку, що формується, а також представити глобальну стратегію на довгострокову перспективу.

Альтернативою процесу неоліберальної моделі глобалізації є стратегія постглобалізма на основі універсальних цінностей та плюралізму. Стратегія постглобалізації має на меті врахувати інтереси усіх світових цивілізацій та спрямовуватись на формування багатоплюсного міжнародного порядку, в якому буде забезпечено рівноправну участь країн Центру та Периферії. Основним завданням консолідації міжнародного порядку є допомога країнам «периферії» у подоланні соціально-економічної та політичної відсталості, що дозволить їм реалізуватися в якості повноправних суверенних держав. Неоліберальна модель глобалізації суперечливо впливає на розвиток політичного процесу в країнах «нової демократії», що виникли в ході «третьої хвилі» демократизації. Створивши сприятливі умови для переходу значної кількості країн світу від авторитарних і тоталітарних диктатур до демократії, глобалізація в подальшому стала, в більшості з них, перешикодою на шляху консолідації демократичних режимів. Неоліберальна модель глобалізації обмежує можливості

«нових демократій» виходу за межі напівпериферійного і периферійного соціально-економічного і політичного стану.

Ключові слова: *постглобалізація, постглобалізм, глобалізація, неоліберальна модель, міжнародний порядок, світовий порядок, трансформація, міжнародна система, криза, економіка.*

УДК 321.02:316.77

Т.В. Шлемкевич

ЧИННИКИ ІНФОРМАЦІЙНИХ КОМУНІКАЦІЙ В ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

У статті аналізується роль комунікативних технологій крізь призму взаємодії влади та суспільства. Також розглядається вплив інформаційних мереж та мас медіа на світовий політичний ринок, виокремлюються основні чинники інформаційно-комунікаційної взаємодії в політичному просторі України в умовах формування сучасної інформаційно-комунікаційної інфраструктури та протидії зовнішній інформаційній агресії.

Ключові слова: *політичний простір, політичні комунікації, інформація, комунікація.*

На даний момент світовий політичний устрій переживає період трансформації індустріального суспільства в інформаційно-комунікаційне, що зумовлює і зміну соціальної та політичної взаємодії окремих осіб, груп, спільнот, суспільств, держав та регіонів. Комунікативна взаємодія стає основою політичного процесу, а терміни «інформаційне перенасичення», «інформаційний голод», «інформаційний вибух», «комунікаційна революція» стають буденністю, з'являються поняття «інформаційна війна» та «кібертероризм». Медіа не просто мають владу, а будь яка влада воліє бути «медіа-владою», здатною контролювати глобальні інформаційні потоки, коригуючи тим самим політичну, економічну ситуацію на свою користь.

Сьогоднішня визначається панівним становищем інформаційних комунікацій в процесі взаємодії влади та суспільства, відстоюванні геополітичних інтересів, позиціонуванні держав на світовій політичній шахівниці. Політичні інституції та громадяни існують в межах глобального інформаційного простору формуючи в ході взаємодії специфічний інформаційний ринок, надчутливий до будь яких політичних, економічних чи соціальних коливань.

Таким чином, внутрішні та зовнішні фактори, які впливають на формування інформаційно-комунікаційних інтеракцій в політичному просторі є вагомим питанням яке потребує детального дослідження.

Різною мірою комунікаційні процеси в політичному просторі розглядали американські та європейські вчені ХХ–ХХІ ст. Г. Блумер, К. Дойч, Д. Істон, М. Маклюен, Г. Лассвел, В. Ліпман, Д. Рісмен, російські М. Вершинін, М. Грачов, А. Соловйов, Ф. Шаркова. Дослідженням політичних комунікацій займаються українські вчені В. Андрущенко, В. Бебик, В. Горбатенко, О. Дубас, А. Москаленко, Г. Почепцова, В. Різун, ін.

З огляду на вищезазначене, **метою** статті виступає аналіз чинників, що спонукають до інформаційно-комунікаційної взаємодії в українському політичному просторі.

Відповідно до поставленої мети слід виокремити ряд завдань: проаналізувати роль комунікативних технологій в сучасному суспільстві; дослідити вплив інформаційних мереж та мас медіа світовий політичний ринок; згрупувати визначальні фактори процесу побудови інформаційно комунікаційної співпраці в політичному просторі; окреслити стан та перспективи розвитку українського інформаційного простору крізь призму політичного комунікування.

Політична комунікація є найважливішим чинником демократизації владних відносин, оскільки останні базуються передусім на засадах публічної політики, забезпечують постійний взаємозв'язок між політичними суб'єктами на всіх рівнях. Завдяки політичній комунікації можливе подолання протиріч, які ускладнюють демократизацію суспільства (бюрократизм влади, маніпулювання громадською думкою, недовіра органів влади до громадських організацій, низький професійний рівень чиновників тощо). Оскільки інформація відіграє суттєву роль у політичному процесі як фактор порозуміння, зближення, консолідації суб'єктів політики, узгодження інтересів різних суспільних груп всередині кожної конкретної країни і суверенних держав на міжнародній арені. Це зумовлено тими об'єктивними властивостями, які їй притаманні: по-перше, оперативністю; по-друге, здатністю охоплювати впливом велику кількість споживачів; по-третє, доступністю отримання та психологічними властивостями, а саме — можливостями за допомогою сучасних технологій впливати на громадську думку, настрої тощо [5].

В свою чергу запорукою ефективного інформаційно-комунікаційного процесу є побудова розвиненого інформаційного середовища, що веде до формування інформаційного суспільства – фундаментальної складової устрою європейської демократичної держави XXI століття.

Саме інформаційне суспільство займатиме панівне становище в процесі прийняття, осмислення та відображення рішень, глобальних чи локальних питань на всіх рівнях і у всіх сферах, формуючи таким чином новий етап техногенної цивілізації.

Інформаційна революція, яку ми спостерігаємо сьогодні охоплює всі рівні, всі сфери життя, відкриває людину як фундаментальний інформаційний ресурс сьогодення, продукує нові рівні та можливості для комунікаційних технологій в сфері публічної влади та політичному просторі загалом.

При виділенні акторів, які продукують комунікативні процеси, потрібно більш диференційовано та менш узагальнено підходити як до політичних (у першу чергу державних) інститутів, так і до структур суспільства:

- інформаційні структури держави (відділи і служби зв'язку із громадськістю різних відомств, прес-секретаріати і т. ео.);
- різноманітні корпоративні структури (інформаційні відділи партій, суспільно-політичних рухів, оформлених груп інтересів);
- спеціалізовані інформаційні структури (консалтингові і рекламні агентства);
- ЗМІ у їх політичному призначенні (незалежно від того, чи є вони самостійними учасниками ринку інформації, чи виражають інтереси інших акторів);
- терористичні та інші організації, які займають у інформаційному просторі не визнані легально позиції;
- спонсори і рекламодавці, що мають специфічні установки і відповідні виходи на інформаційний ринок;
- різні (з точки зору участі у політичному дискурсі) сегменти соціуму: «публіка», чи корпус політично активних громадян, які постійно знаходяться у інформаційному контакті із владою, «громадськість», яка виступає у контакті з останньою лише в періоди гострого розвитку політичного процесу, і «суспільство», тобто сукупність громадян, які практично не вступають у політичні контакти із владою» [15, с. 168-169].

Політична комунікація в інформаційному суспільстві має свої особливості: вона передбачає обмін політичною інформацією між учасниками політичної системи за допомогою технічних засобів зв'язку та у віртуальній мережі. Саме технічна революція стимулює розвиток нового формату суспільних зв'язків – «мережевого суспільства». Вирішальну роль у цьому процесі відіграє Інтернет. Він не тільки поширює інформацію і формує транскордонні потоки, але й виступає ядром створення нових технічних засобів зв'язку [2, с. 56].

Глобальна мережа Інтернет буквально за кілька десятиліть заповонила світ та стала основним фактором становлення нових форм політичної взаємодії.

Технологічний розвиток засобів зв'язку та інформації призводить до трансформації комунікативного простору, підвищення якості спілкування та контактів. У технологічному вимірі слід відзначити наступні чинники розвитку мережі Інтернет, які суттєво впливають на зміни у політичній взаємодії. По-перше, відбувається злиття аудіовізуальної та текстової інформації в єдину комунікативну систему. З'являються мультимедіа, які інтегрують усі можливості комунікації: усної мови, тексту, відео, аудіо, телекомунікації, розважальної електроніки та комп'ютерної техніки. По-друге, у мережі Інтернет зникають відмінності та кордони між масовою та індивідуальною комунікацією. По-третє, Інтернет відкриває можливості комунікації on-line: електронна пошта, обмін інформацією з багатьма користувачами, конференції, вебінари, форуми, дискусії, чати, опитування в Інтернеті та ін. По-четверте, мережа характеризується постійним оновленням, зникає принцип періодичності, характерний для традиційних медіа [12, с. 225].

Інтернет для звичайних медіа виконує подвійну функцію: з одного боку, він є самостійним, додатковим інструментом пошуку і збору інформації; з іншого боку, це технічний засіб для поширення змістів (контенту). Практично усі мас-медіа у сучасному світі представлені в мережі та надають інформаційні пропозиції та послуги on-line [12, с. 225-226].

Властивості інтернету приховувати реальні особистості та їх емоції, спрощення онлайн дій для підтримки процесу комунікації підвищує політичну активність, суспільство більше немає застережень перед висловленням власних думок. Процес критики чи підтримки влади, проєктів, рішень чи персоналій значно полегшується та фактично дозволяє суспільству бути реально почутим. Як і медіа інтернет-свобода є важливим фактором не тільки в особистісному, а й політичному спілкуванні. Прерогативою сучасного політикуму виступає оперативне розповсюдження так званих твітів, постів задля привернення уваги до своєї персони, глобальної пропаганди власно трактованої інформації. Поширена в такий спосіб інформація цілком імовірно може відбиватись на соціальній та політичній поведінці, психологічному настрої та способі мислення своєї аудиторії. Саме такі напівофіційні заяви стають основою для новинних сюжетів, а відповіді в тих же соціальних мережах офіційних представників інших країн переводять звичну дипломатію на новий рівень.

Відтак розвиток світового інформаційного простору має вплив на закріплення ролі Інтернет-технологій у процесі політичної соціалізації молоді, адже мережа Інтернет слугує актуальним джерелом інформації про соціальні та політичні зміни, які відбуваються у всьому світі [9, с. 384].

Можливість глобального інформаційного комунікування підкріплюється наявністю всіх провідних органів влади, омбудсменів, фінансових та юридичних структур в соціальних мережах.

Соціальні мережі типу Facebook дозволяють миттєво поширювати інформацію створюючи ефект присутності (як і телебачення) та даючи тим самим колосальну можливість маніпулювання отриманою реляцією. Невипадково, з початком

інформаційної війни України та Росії було прийнято рішення про заборону соціальної мережі «ВКонтакте» у зв'язку з можливістю здійснення маніпулятивного впливу на українське населення з метою популяризації та підтримки дій країни агресора.

Справді, політико-ідеологічне підкріплення, яке, звісно відбувається в міжособистісних відносинах на роботі і в побуті, а також через традиційні мас-медіа, посилюється легкістю з якою люди можуть вибирати підкріплювану інформацію в Інтернеті, а також самим обсягом наявної інформації. Ряд досліджень засвідчив, що вплив новин, які висловлюють ті самі переконання, що у користувачів, або надають неупереджену інформацію, відповідають більш високим рівням політичної участі, ніж коли люди зазнають впливів контрастної інформації.

Зарубіжними науковцями всебічно досліджується «соціальні медіа», вплив політичної інформації, отриманої онлайн, на політичну активність та детермінанти онлайн-політичної участі, налаштування в соціальних медіа, які формують обмін інформацією. Між політичною інформацією та політичною участю існує прямий зв'язок; чим більше ми знаємо про політику тим більше й ефективніше ми беремо участь в політичній діяльності [10, с. 495].

В Україні, що стоїть шляху демократизації, політична комунікація має перманентний та системний характер. Старі методи організації системи політичного інформування владою населення про головні події в державі, відійшли в минуле. На сучасному етапі розвитку України вже не можливо нівелювати думку громадськості.

Проте, період криз різного рівня та масштабу є особливим етапом функціонування політичних інституцій, адже у цей час з'являється ряд загроз, що здатні привести до руйнування існуючої системи. Відповідно, увага до інформаційного потоку під час розгортання кризи значно зростає, основні повідомлення критично і детально аналізуються громадянами та фахівцями-експертами. До владних органів висуваються вимоги системних повідомлень щодо стану справ з кризового питання. Якщо влада не здатна задовольнити інформаційні потреби населення, або ж просто не здійснює комунікацію з громадянами, то оцінка ефективності її діяльності буде низькою, що викличе в суспільстві формулювання власних версій того, що відбувається [16].

Україна як держава з комуністичним минулим відрізняється доволі сильним впливом політичних еліт на процес передачі інформації, слабким громадянським суспільством, недостатньо налагодженим механізмом комунікації держави та населення, тому ризикує позбавити суспільство інформаційного впливу на дії влади. Але, у зв'язку із військовою та інформаційною агресією в державі поступово витворюється механізм взаємодії владних інституцій та населення в процесі отримання та передачі інформації, не інакше як повноцінне комунікування. Задля забезпечення успішного процесу комунікації на арену виводять вищезгадані соціальні мережі в Internet, традиційні мас медіа, себто, радіо телебачення та друковані ЗМІ.

Формування сучасної інформаційно-комунікаційної інфраструктури має принципове значення для забезпечення й ефективної реалізації пріоритетних національних проєктів, спрямованих на перехід країни до інноваційної стратегії розвитку [3, с. 230].

У порівнянні із радянською системою пропаганди нова українська система мас медіа відрізняється різноманітністю точок зору, в основі якої - конфлікт інтересів власників чи співзасновників засобів масової інформації. Проте «публічної сфери», сфери громадянського діалогу, в якій суспільство могло б визначити своє майбутнє через відкрите і раціональне обговорення різних проблем, як не було, так і немає [15].

Діяльність мас медіа у політичній взаємодії можна розглядати в рамках «чотирьох теорій мас медіа», згідно з якою система медіа може бути авторитарною, патерналістською, комерційною і демократичною. Авторитарною є така система мас-

медіа, в якій основним завданням комунікації є передача інструкцій, ідей та підходів правлячої групи. Патерналістська система - це авторитарна модель, в якій, проте, у правлячої групи зберігається відповідальність перед суспільством. Третя система мас медіа - комерційна. Хоча комерційна система відрізняється від авторитарної чи патерналістської більшим ступенем внутрішньої свободи, можна говорити все, що завгодно, за умови, що ви можете дозволити собі говорити, і говорити з прибутком. Демократична теорія наголошує, що завдання мас медіа - описувати картину реальності, завдяки якій у людей з'являється можливість приймати свідомі рішення. І чим краще мас медіа справлялися з цією роллю, тим більшим був їх власний вплив[15].

На нашу думку, політична комунікація являє собою своєрідний плацдарм для боротьби суб'єктів політики і визначається ефективною взаємодією інформації на націлених на неї способів інтерпретації. Завдяки вдосконаленню інформаційних технологій суспільство отримало засіб додаткового впливу на владу фактично створюючи новий тип політичних відносин – онлайн-комунікування.

Отже, політична комунікація в інформаційному суспільстві має свої особливості: вона передбачає обмін політичною інформацією між учасниками політичної системи за допомогою технічних засобів зв'язку та у віртуальній мережі. Саме технічна революція стимулює розвиток нового формату суспільних зв'язків – «мережевого суспільства». Вирішальну роль у цьому процесі відіграє Інтернет. Він не тільки поширює інформацію і формує транскордонні потоки, але й виступає ядром створення нових технічних засобів зв'язку [2, с. 56].

Таким чином, основними факторами в процесі інформаційно-комунікаційної взаємодії виступають комунікатори в обличчі держави та громадян, технології комунікування, комунікативні канали та засоби комунікації.

Список використаної літератури

1. Васильєва Л. А. Публічність як цінність інформаційної демократії суспільства комунікації / Л. Васильєва // Політикус. — 2017. — Вип. 3. — С. 133-136 ; Vasylieva L. A. Publichnist yak tsinnist informatsiinoi demokratii suspilstva komunikatsii / L. Vasylieva // Politykus. — 2017. — Vyp. 3. — S. 133-136

2. Громадська Н. А. Сучасні особливості політичної комунікації та її прояви в інформаційному суспільстві [Електронний ресурс] / Н. А. Громадська, О. В. Акетіна // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Серія : Політологія. - 2014. - Т. 248, Вип. 236. - С. 53-58. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2014_248_236_10 ; Hromadska N. A. Suchasni osoblyvosti politychnoi komunikatsii ta yii proiavy v informatsiinomu suspilstvi [Elektronnyi resurs] / N. A. Hromadska, O. V. Aketina // Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylianska akademiia"]. Serii : Politolohiia. - 2014. - T. 248, Vyp. 236. - S. 53-58. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2014_248_236_10

3. Дубас О. П. Інформаційно-комунікаційний простір: Поняття, сутність, структура / О. П. Дубас // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — 2010. — Вип. 19. — С. 223-232 ; Dubas O. P. Informatsiino-komunikatsiinyi prostir: Poniattia, sutnist, struktura / O. P. Dubas // Suchasna ukrainska polityka. Polityky i politolohy pro nei. — 2010. — Vyp. 19. — S. 223-232

4. Про інформацію [Електронний ресурс] : Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-ХІІ // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> ; Pro informatsiiu [Elektronnyi resurs] : Zakon Ukrainy vid 2 zhovt. 1992 r. № 2657-ХІІ // Verkhovna Rada Ukrainy. – Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>

5. Карчевська О. Роль політичної комунікації в електоральному процесі : теоретико-методологічний аналіз [Електронний ресурс] / О. Карчевська, Г. Агафонова // Політологічні записки. – 2012. – № 6. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_19 ; Karchevska O. Rol politychnoi komunikatsii v elektoralnomu protsesi : teoretyko-metodolohichniy analiz [Elektronnyi resurs] / O. Karchevska, H. Ahafonova // Politolohichni zapysky. – 2012. – № 6. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_19

6. Кюблер Х. -Д. Міфи про суспільство знань / Х. -Д. Кюблер. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2010. – 264 с. ; Kiubler Kh. -D. Mify pro suspilstvo znan / Kh. D. Kiubler. – Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buroho, 2010. – 264 s.

7. Лиллекер Д. Политическая коммуникация. Ключевые концепты / Д. Лиллекер ; пер. с англ. С. И. Остнек. — Харьков : Гуманитарный центр, 2010. — 300 с. ; Lilleker D. Politicheskaya kommunikatsiya. Klyuchevye kontsepty / D. Lilleker ; per. s angl. S. I. Ostnek. — Kharkov : Gumanitarnyy tsentr, 2010. — 300 s.

8. Логунова М. Значення політичних комунікацій у здійсненні державного управління [Електронний ресурс] / М. Логунова // Персонал. — 2007. — № 11. — Режим доступу : <http://personal.in.ua/article.php?ida=619> ; Lohunova M. Znachennia politychnykh komunikatsii u zdiisnenni derzhavnoho upravlinnia [Elektronnyi resurs] / M. Lohunova // Personal. — 2007. — № 11. — Rezhym dostupu : <http://personal.in.ua/article.php?ida=619>

9. Матчук Я. Використання соціальних мереж як платформи для політичних комунікацій (на прикладі європейських інституцій) / Я. Матчук // Гілея : науковий вісник. – 2017. – Вип. 122. – С. 383-387 ; Matchuk Ya. Vykorystannia sotsialnykh merezh yak platformy dlia politychnykh komunikatsii (na prykladi yevropeiskykh instytutsii) / Ya. Matchuk // Hileia : naukovyi visnyk. – 2017. – Vyp. 122. – S. 383-387

10. Польська Т. Д. Зміна комунікаційної парадигми в інформаційному суспільстві та її вплив на політичну активність / Т. Д. Польська // Політикус. — 2017. — Вип. 2. — С. 106-109 ; Polska T. D. Zmina komunikatsiinoi paradyhmy v informatsiinomu suspilstvi ta yii vplyv na politychnu aktyvnist / T. D. Polska // Politykus. — 2017. — Vyp. 2. — S. 106-109

11. Радченко О. В. Роль Інтернет-комунікацій у політичній взаємодії в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / Олег Віталійович Радченко; Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". – Одеса, 2012. – 18 с. ; Radchenko O. V. Rol Internet-komunikatsii u politychnii vzaiemodii v Ukraini : avtoref. dys. ... kand. polit. nauk : spets. 23.00.02 / Oleh Vitaliiovich Radchenko; Nats. un.-t "Odeska yurydychna akademiia". – Odesa, 2012. – 18 s.

12. Радченко О. В. Чинники впливу інтернет-комунікацій на політичну взаємодію / О. В. Радченко // Актуальні проблеми політики. – 2012. – Вип. 45. – С. 221-228 ; Radchenko O. V. Chynnyky vplyvu internet-komunikatsii na politychnu vzaiemodiiu / O.V. Radchenko // Aktualni problemy polityky. – 2012. – Vyp. 45. – S. 221-228

13. Соловьев А. И. Политическая коммуникация: к проблеме теоретической идентификации / А. И. Соловьев // Политические исследования. - 2002. - № 3. - С. 5-19 ; Solovev A. I. Politicheskaya kommunikatsiya: k probleme teoreticheskoy identifikatsii / A.I. Solovev // Politicheskie issledovaniya. - 2002. - № 3. - S. 5-19

14. Яковлев Д. В. Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація : моногр. / Д. В. Яковлев. - Одеса : Астропринт, 2009. - 288 с. ; Yakovlev D. V. Politychna vzaiemodiia yak komunikatyvnyi protses: mediatyzatsiia, demokratyzatsiia, ratsionalizatsiia : monohr. / D. V. Yakovlev. - Odesa : Astroprynt, 2009. - 288 s.

15. Яковлев Д. Медіатизація політичної взаємодії в Україні : мас-медіа, аудиторія, влада [Електронний ресурс] / Д. Яковлев // Дослідження політичної взаємодії в умовах трансформації суспільства : зб. наук. пр. / наук. ред.: Л. О. Ануфрієв. – Одеса : Одеський

нац. ун-т, 2013. — С. 165-188. - Режим доступу : <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/4830/1/165-188.pdf> ; Yakovlev D. Mediatyzatsiia politychnoi vzaiemodii v Ukraini : mas-media, audytoriiia, vlada [Elektronnyi resurs] / D. Yakovlev // Doslidzhennia politychnoi vzaiemodii v umovakh transformatsii suspilstva : zb. nauk. pr. / nauk. red.: L. O. Anufriiev. – Odesa : Odeskyi nats. un-t, 2013. — S. 165-188. - Rezhym dostupu : <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/4830/1/165-188.pdf>

16. Яковлева Н. Особливості політичної комунікації в умовах українських внутрішньодержавних криз [Електронний ресурс] / Н. Яковлева //Українська політконсалтингова група . – 2016. – Режим доступу : <http://upgroup.org.ua/osoblivosti-politichnoyi-komunikatsiyi-v-umovah-ukrayinskih-vnutrishnoderzhavnih-kriz/> ; Yakovlieva N. Osoblyvosti politychnoi komunikatsii v umovakh ukrainskykh vnutrishnoderzhavnykh kryz [Elektronnyi resurs] / N. Yakovlieva //Ukrainska politkonsaltynhova hrupa . – 2016. – Rezhym dostupu : <http://upgroup.org.ua/osoblivosti-politichnoyi-komunikatsiyi-v-umovah-ukrayinskih-vnutrishnoderzhavnih-kriz/>

Стаття надійшла до редакції 10.10.2017р.

T. Shlemkevich

FACTORS OF INFORMATION COMMUNICATIONS IN POLITICAL SPACE OF UKRAINE

The article analyzes the role of communicative technology through the prism of the interaction of power and society. The influence of information networks and mass media on the world political market is also considered, the main factors of information and communication interaction in the political space of Ukraine are distinguished in the conditions of formation of modern information and communication infrastructure and counteraction to external information aggression. The author outlines the main factors influencing the process of information communications of the present, in particular: Internet, existing social networks, mass media and society itself. Also, it turns out that the present is determined by the prevailing position of information communications in the process of interaction between government and society, defending geopolitical interests, positioning states on the world political chessboard. Political institutions and citizens exist within the global information space, forming in the course of interaction a specific information market, sensitive to any political, economic or social fluctuations.

Key words: *political communications, political space, information, communication.*

УДК 001.891.3+321.02 (476+477)

В.С. Попазогло

РОЛЬ НЕФОРМАЛЬНИХ ДЕСТРУКТИВНИХ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТУВ У БІЛОРУСІ ТА РОСІЇ: ПОШУК СПІЛЬНОСТЕЙ І ВІДМІННОСТЕЙ

Порівнюються неформальні політичні інститути деструктивного різновиду в Білорусі та Росії. З'ясовуються спільні та відмінні характеристики неформальної інституціоналізації у цих державах. Підкреслюється взаємодоповненість формальних і неформальних деструктивних політичних інститутів, чому сприяють неоавторитарні режими в обох державах. Акцентовано на клановості управлінських систем, розвиненості патрон-клієнтських мереж, домінуванні неформальних клієнтельних зв'язків над елементами громадянського суспільства

Ключові слова: неформальні політичні інститути, Білорусь, Росія, неоавторитаризм, непатримоніалізм, непотизм, корупція.

Для характеристики політичного процесу сучасних держав необхідний аналіз не лише формальних інститутів, але й урахування увиразнених різноманітних неформальних інститутів, найперше – підривного (деструктивного) різновиду. Неформальні інститути стають певними неписаними правилами, які можуть насаджуватися поза офіційно санкціонованими каналами. Сюди відносяться непотизм, фаворитизм, кумівство, кронізм, клієнтизм, корупція, патрон-клієнтські відносини, мережі солідарності, торгівля впливом, протекціонізм у державному апараті тощо.

Названі підривні неформальні інститути увиразнені на більшій частині пострадянського простору. Їх можна розглядати як перешкоду подальшому демократичному поступу цієї групи держав. Розуміння їх природи, еволюції, можливих наслідків є важливим кроком до подальшої мінімізації неформальної інституціоналізації. Цим зумовлюється актуальність тематики нашого дослідження, важливого ще й у контексті загрозливого масштабу неформальних деструктивних політичних інститутів у нашій державі.

Підривні неформальні політичні інститути Білорусі та Росії були об'єктом вивчення низки західних авторів (М. Крамер, А. Круасан, С. Левітські, В. Меркель, Г. Хейл, Г. Хелмке та ін.), білоруських (В. Ковалкін, П. Лемещенко, В. Можейко, В. Ровдо та ін.) і російських (М. Афанасьєв, А. Березуцький, В. Гельман, Д. Кокорхоєва, О. Макарін, К. Рогожина, Я. Старцев та ін.) дослідників. Окремі аспекти привертали увагу українських учених (Л. Баликіна, А. Бульвінський, І. Кушнар'єв, І. Недокс, І. Осадчук, О. Фісун, Г. Шипунов та ін.). Проте порівняльної оцінки впливу цього типу політичних інститутів на обрані для аналізу держави не проводилося.

Підривні неформальні інститути у Білорусі часто є визначальними в політичному процесі, а їх вплив на формальні інститути може бути істотним. Спадок радянського періоду сформував стійку перевагу такого виду неформальних інститутів на рівні як політичного управління, так і масової поведінки. Так, Л. Баликіна вважає, що прояви в Білорусі непотизму, корупції є рудиментами пострадянської дійсності [1, с. 12]. За такої ситуації формальні інститути можуть перетворитися лише своєрідний фасад неформальних. Видається, що формальні та неформальні деструктивні політичні інститути Білорусі не лише перебувають у взаємній опозиції, але й доповнюють одні одних. Розглянемо цей взаємовплив.

Неформальним деструктивним інститутам Білорусі присвячена низка досліджень західних авторів. Зокрема:

– В. Меркель та А. Круасан [10] аналізують неформальні інститути у дефектних демократіях, прикладом який є й Білорусь. Неформальні практики у цій державі підривають демократично легітимовані інститути; вони переміщують процес прийняття рішень із бюрократичних інстанцій до неформальних переговорів. Причини цих практик дослідники вбачають у спадку авторитаризму, економічній і політичній невизначеності;

– Г. Хелмке та С. Левітські звертають увагу, що на більшій частині посткомуністичного простору, зокрема, й у Білорусі, «механізми клієнтизму, корупції та патримоніалізму співіснують поруч із новими демократичними, ринковим і державними інститутами (нерідко підриваючи їх) [23, с. 189];

– Г. Хейл розглядає пострадянські політичні процеси як результат патронажної політики, яка структурується довкола матеріальних винагород і покарань для учасників ієрархічно організованих «пірамід влади» [25]. Механізм винагород і покарань визначається особистісними зв'язками усередині «пірамід». Політики, які знаходяться на верхів'ї цих «пірамід» (патрони), забезпечують лояльність підконтрольних їм клієнтів не

тільки з огляду на наявність у них достатньої кількості ресурсів і здатність здійснювати вибіркоче правосуддя клієнтів за нелояльність, але й завдяки можливості моніторити, контролювати поведінку учасників нижчих пірамідальних рівнів. Щодо Білорусі важливою є постановка питання Г. Хейлом про те, що ж має значення в усіх пострадянських країнах. Дослідник вважає, що це – патрональні відносини. «У суспільствах, де все побудовано на особистих стосунках, політичний капітал належить патронам, які мають можливість винагороджувати своїх клієнтів і використовувати їх, у свою чергу, для примусу всіх інших. Устрій таких патрональних угруповань і їх взаємодія між собою визначає політичне життя» [21].

П. Лемещенко та О. Сидорова підкреслюють, що неформальні інститути у Білорусі «перешкоджають ефективному впровадженню ринкових інститутів і проведенню ринкових реформ» [8, с. 4]. Причина такого впливу неформальних деструктивних інститутів на політику Білорусі вбачається у передумовах, створюваних існуючим політичним режимом. Дослідники солідаризуються щодо авторитарної природи білоруського режиму. Так, Ю. Нісевич визначає політичний режим Білорусі як неоавторитарний персоналістський [12, с. 116].

Поправки, які були внесені до білоруського Основного Закону за наслідками двох республіканських референдумів (1996, 2004) створили інституційні передумови для утвердження в Білорусі панівного становища інституту президентства в політичній системі країни, встановлення режиму особистої влади президента О. Лукашенка [24, с. 93]. У 2004 р. була скасована конституційна норма про неможливість переобрання на посаду глави білоруської держави більш, ніж два терміни поспіль. Як результат О. Лукашенко уже п'ятий термін поспіль очолює державу, сформовано нічим необмежену суперпрезидентську форму правління. Не можна не помітити, що часто поруч із О. Лукашенко у межах офіційних візитів перебуває його неповнолітній син М. Лукашенко. Складається враження, що у республіканській Білорусі поступово готується процедура успадкування президентської посади всупереч виборній традиції.

Фактично режим О. Лукашенка є демонстрацією наростальної концентрації влади в руках глави держави, що сприяє розвитку неформальних інститутів у політиці. Система, вибудована президентом Білорусі, отримала назву «державного клану», у якій основна роль відводиться О. Лукашенку. «Від чиновників потрібна готовність, не замислюючись, виконати будь-який наказ глави держави» [11, с. 176]. Зауважимо, що під контролем глави держави перебувають особисті доходи номенклатури, тому прошарок олігархату не сформований. Білоруський олігарх – це радше менеджер, зацікавлений певними бонусами та дивідентами, якому довірили управління, монетизацію державних активів. Особливість білоруських власників великих капіталів – їх цілковита узалежненість від офіційної влади, зокрема персонально від О. Лукашенка. В Білорусі дуже мало тих, хто розвинув бізнес незалежно від влади. Приватного капіталу у цій державі практично нема, а той нечисельний, який є, сформований, як правило, коштом преференцій від влади. Тих підприємців, які не грають за неформальними правилами притягують до кримінальної та ін. відповідальності за звинуваченнями у спричиненні збитків Білорусі. Видається, що піраміда влади О. Лукашенка, базована на особистих контактах і зв'язках, стійка лише доти, доки він сам знаходиться при владі.

Білорусь дещо вирізняється на пострадянському просторі за інтенсивністю корупційних практик. Деструктивний політичний інститут корупції тут увиразнений менше. У 2016 р. Білорусь була на 79-му місці у світі в Індексі сприйняття корупції, продемонструвавши певну прогресивну динаміку. Якщо у 2013 р. країна набрала лише 29 пунктів зі 100-а, то у 2016 – уже 40. Більшість пострадянських держав займають значно нижчі сходинки світового рейтингу в оцінках Transparency International. Втім, це не свідчить про невисокий рівень корумпованості суспільства, адже, якщо держава

отримує менш як 50 балів, то це підтвердження високого рівня у ній корупційних практик. Видається, що найвиразніше корупція у Білорусі проявляється на бюрократичному рівні, в той час, як менш вираженою є політична корупція. Наприклад, щодо білоруського парламенту (Національних зборів) не було зафіксовано кричущих фактів політичної корупції на взірць «продажу» місць у рейтинговій частині партійного списку на виборах, перехід із фракції в фракцію тощо. Водночас відзначимо: державного фінансування політичних партій в Білорусі нема, а це збільшує ризики політичної корупції в частині джерел партійного фінансування.

Непрозора та млява ротация управлінських кадрів спричинила клановість незмінних управлінців. Як констатують В. Ковалкін та А. Юдицький, у Білорусі існує закритість і непрозорість системи найму на державну службу, збережені традиції радянської авторитарної бюрократичної системи, тобто клановий, оснований на особистих і родинних зв'язках, підхід при наймі на державну службу [4]. Така система є невідконтрольною громадськості, а законодавство містить багато прогалин, що й уможлиблює ігнорування процедури конкурсного відбору для кандидатів, опублікування інформації про вакантні посади; натомість здійснюється спеціальна підготовка «потрібних людей» для успішного проходження відбору на державну службу тощо. Громадянське суспільство Білорусі не залучене до жодного етапу прийняття на державну службу; у результаті – на посади призначаються особи, лояльні до керівника, а не за професійними критеріями. На переконання І. Недокуса, підбір керівних кадрів в Республіці Білорусь здійснюється за принципами, притаманними авторитарним режимам; професійні якості не мають великого значення: головним критерієм є особиста відданість главі державі [11, с. 174].

Порівняння з іншими пострадянськими державами засвідчує низку тенденцій щодо впливу на політику Білорусі неформальних інститутів. Менший руйнівний вплив має інститут корупції. Відсутні олігархічні клани, які можуть фактично формувати порядок денний політики; відсутній олігархічний парламентаризм [1, с. 12]. У Білорусі відсутні мережі зв'язків родинно-кланового і феодално-клієнтського характеру (на взірць тих, які представлені у пострадянських державах Центральної Азії). Водночас закріплене панівне становище інституту президента, фактично встановлено режим особистої влади президента О. Лукашенка, виражена патронажна політика. Можна припустити, що готується процедура успадкування президентського крісла всупереч виборній традиції інституту глави білоруської держави.

Росія також є прикладом держав із неналежною роботою формальних інститутів, що створює умови для неформальної інституціоналізації. Російські політичні інститути сьогодні також активно заміщаються неформальними механізмами, «притаманними тіньовим формам влади у вигляді політико-адміністративних відносин» [9, с. 36]. Найперше увиразнені такі неформальні інститути політики, як призначення спадкоємця глави держави, патрон-клієнтські мережі, корупція, непотизм та ін. Для сучасного російського суспільства відповідними є метафори «неофеодалізм» і «неопатримоніалізм» [17, с. 344]. Як слушно відзначає В. Гельман, Росія є своєрідною «лабораторією» для вивчення неформальних інститутів [3, с. 7].

Умови для розвитку неформальних підривних інститутів у російській політиці зумовлені політичним режимом, що існує. Ю. Нісневич визначає тип політичного режиму Росії як «неоавторитарний» різновиду «корпоративний персоналізований» [12, с. 116]. О. Фісун вважає, що за президентства Ю. Єльцина був «олігархічний неопатримоніалізм», а при Д. Медведеву та В. Путіну – «бюрократичний неопатримоніалізм» [19, с. 173].

Сучасну Росію характеризує домінування бюрократії; держава виступає головним агентом змін. За концепцією О. Фісуна [20, с. 20], відбулося олігархічне «захоплення

влади» рентозорієнтованими економічними гравцями у спілці з неопатримоніальною бюрократією, у результаті чого сформувалися олігархічно-патримоніальний режим.

Характеристикою політичного процесу Росії є «посилення президентських рис при послабленні парламентських складових» [14, с. 294]. Фактично у сфері ротації інституту глави держави Росії існує неформальний інститут призначення спадкоємця. З одного боку, збережена формальна процедура виборів, але очевидно, що реальний вибір очільника Росії здійснюється у вузьких колах, а не на виборчих дільницях. Г. Хелмке та С. Левітські віднесли інститут спадкоємця до різновиду акомодацийних [23, с. 196–197], який існує, коли зберігається формальний інститут (вибори), але паралельно з ним діє й неформальний (визначення спадкоємця), що істотно корегує наслідки дотримання формальних правил.

Російська політична система від давна мала моноцентричний характер (персоніфіковану державу), а методами підтримки рівноваги були й є політичні практики, спрямовані на сакралізацію правителя, використання різних форм клієнтізму тощо [18, с. 16]. На імперській історичній традиції Росії акцентує й А. Бульвінський: вона визначена дослідником ключовим фактором, який спрямовує розвиток сучасної російської державно-політичної системи. Це передбачає, сакральний характер одноосібної влади, пірамідальну управлінську структуру, цілковите панування вертикальних суспільних зв'язків над горизонтальними, легітимізовану практику виведення з-під дії законодавчих норм певних груп еліти, відсутність у росіян досвіду та історичної традиції реальних виборів глави держави, несформовану традицію парламентаризму тощо [15, с. 162–164].

У російському законодавстві є багато прогалін, завдяки яким формальні інститути самі ж, усупереч законності, уможливають впровадження підривних неформальних інститутів. В електоральному законодавстві створюються певні бар'єри, які унеможливають або ж утруднюють участь у виборах небажаним владі партіям і кандидатам (В. Гельман означає цю ситуацію, як «електоральний авторитаризм» [3, с. 9]).

Одним із результатів неефективності формальних правил у Росії є клієнтізм. Д. Кокорхоєва доводить, що неформальні клієнтельні зв'язки домінують над елементами громадянського суспільства; це увиразнюється починаючи від 1993–1994 років [5]. Російські клієнтельні мережі є механізмом утримання влади та перерозподілу ресурсів на користь «своїх». Клієнтельні зв'язки (тобто, відносини особистої відданості та покровительства) пронизують весь російський державний апарат; вони є вирішальними для кар'єри чиновника та сприймаються більшістю управлінців, як нормальні, природні умови апаратної діяльності. Американський дослідник Г. Хейл вважає, що саме вертикаль влади, побудована на основі патрон-клієнтських відносин, вибудована В. Путіним, є базою стабільного функціонування у Росії гібридного політичного режиму [22].

Ще одним виразно представленим у Росії неформальним політичним інститутом є корупція. Вона уже набула системного характеру, що перешкоджає укоріненню легальних правових норм. Корупція стала основним механізмом функціонування російської влади; це автоматично відкидає другий варіант владного механізму – конкуренцію [7, с. 59]. М. Крамер аргументує, що корупція російського істеблшменту при В. Путіні посилилася, зокрема, з причини відсутності політичної конкуренції. Для дослідника очевидна тенденція збереження системної корупції у Росії упродовж тривалого часу [6].

До неформальних політичних інститутів, увиразнених у Росії, відноситься й непотизм. Ю. Нісевич показав дію політичного непотизму на прикладі формування верхньої палати російського парламенту. Дослідник довів: політичний непотизм [13,

с. 62] призвів до того, що 90 % персонального складу Ради Федерації є членами чи вираженими прихильниками «партії влади» «Єдина Росія». Фактично російській номенклатурі вдалося приватизувати цей вищий орган державної влади, вбудувати його у президентську «вертикаль влади» та забезпечити над ним контроль керівного політичного режиму [13, с. 60–61]. Як результат, верхня палата російського парламенту цілковито підпорядкована адміністрації глави держави.

Наявність неформальної інституціалізації представлена й у механізмах відновлення еліт. Формальні та неформальні аспекти відбору кандидатів на відповідальні посади у Росії, на переконання А. Березуцького, сусідять між собою [2, с. 175]. Уважаємо, що однією з причин того, що Росія опинилася в інституційній пастці, є низька якість політичних еліт (як федеральних, так і регіональних), які рекрутуються на засадах клієнтізму. Російська дослідниця К. Рогожина доводить, що клієнтізм став домінуючим механізмом рекрутування політичної еліти за формального збереження сучасного інституційного дизайну, а підґрунтям внутрішньоелітного структурування політичної та бюрократичної еліти став клан, лояльний патрону [16, с. 10–13]. Фактично в Росії відбулася «приватизація» інститутів держави політико-економічними кланами, представники котрих отримують політичну ренту, завдяки якій зміцнюють свої політичні позиції. Звичайно, кланова модель Росії є відмінною від центральноазійських моделей, проте і тут відбувалася часткова ретрадиціоналізація, реархаїзація процесів формування еліти.

Отже, значна роль неформальних інститутів у російській політиці свідчить про слабкість формальних інститутів в умовах неоавторитаризму. Заміщення формальних інститутів неформальними практиками зумовлює ослаблення перших: відбувається ерозія державних інститутів, послаблюється їх стійкість до різних ризиків для політичної системи. Розширення неформальних практик максимально знижує рівень прозорості та підконтрольності держави суспільству, сприяє поширенню корупційних практик, зумовлює соціальну аномію, знижує інклюзивність у політиці, зупиняє демократичні соціальні ліфти. За президентства В. Путіна патримоніалізм став особливо укоріненим.

Видається, що в Росії вже утруднене чітке розмежування формальних і неформальних політичних інститутів через їх взаємозв'язок: «фасад» цих інститутів є демократично оформленим, а «серцевина» – уражена неформальними практиками. Тобто, є хворобливий симбіоз, що увиразнюється в неформальній інституціалізації.

Підсумовуючи, визначимо спільні та відмінні характеристики Білорусі та Росії щодо прояву у їх політиці підривних неформальних політичних інститутів. Спільні характеристики вбачаємо у наступному: 1) загалом роль підривних неформальних інститутів у політиці обох держав є визначальною; формальні та неформальні деструктивні політичні інститути не лише перебувають у взаємній опозиції, але й доповнюють одні одних; 2) розвитку неформальних практик в обох країнах сприяє неоавторитаризм; 3) наявна клановість управлінської системи, розвинені патрон-клієнтські мережі; 4) неформальні клієнтельні зв'язки домінують над елементами громадянського суспільства; 5) неформальна інституціалізація увиразнюється у неформальному відборі кандидатів на посади; еліти рекрутуються на засадах клієнтізму; 6) заміщення формальних інститутів неформальними практиками зумовлює ерозію державних інститутів, послаблює їх стійкість до різних ризиків для політичної системи.

Водночас є певні відмінності щодо прояву неформальної інституціалізації у політиці Білорусі та Росії, зокрема: 1) у Білорусі конституційно закріплено можливість однієї і тієї ж особи необмежено переобиратися главою держави. Натомість у Росії формується неформальний інститут спадкоємця президентської влади. Не можна виключати сценарію, що інститут спадкоємця за деякий час проявить себе й у Білорусі, причому з передачею влади прямому спадкоємцеві О. Лукашенка; 2) у Білорусі не

сформований прошарок олігархату через жорсткий контроль глави держави (власники великих капіталів узалеженні від офіційної влади, зокрема, від О. Лукашенка). Натомість російський олігархат має вплив на прийняття важливих політичних рішень: фактично відбулося олігархічне «захоплення влади» рентозорієнтованими економічними гравцями у спілці з неопатримоніальною російською бюрократією; 3) у Білорусі деструктивний політичний інститут корупції проявляється у порівнянні з Росією менш виражено, проте обидві держави знаходяться в групі висококорумпованих держав.

Список використаної літератури

1. Баликіна Л. І. Становлення та розвиток парламентаризму в Україні та Республіці Білорусь: порівняльні аспекти : автореф. дис. ... канд. юр. н.: 12.00.01 / Людмила Ігорівна Баликіна. – К. : Університет економіки та права «КРОК», 2015. – 22 с. ; Balykina L. I. Stanovlennia ta rozvytok parlamentaryzmu v Ukraini ta Respublitsi Bilorus: porivnialni aspekty : avtoref. dys. ... kand. yur. n.: 12.00.01 / Liudmyla Ihorivna Balykina. – K. : Universytet ekonomiky ta prava «KROK», 2015. – 22 s.

2. Березуцкий А. А. Неформальные аспекты институционализации российской политической элиты / А. А. Березуцкий // Управленческое консультирование. – 2017. – № 5. – С. 171–177 ; Berezutskiy A. A. Neformalnye aspekty institutsionalizatsii rossiyskoy politicheskoy elity / A. A. Berezutskiy // Upravlencheskoe konsultirovanie. – 2017. – № 5. – S. 171–177.

3. Гельман В. Я. «Подрывные» институты и неформальное управление / В.Я. Гельман // Политика. – 2010. – № 2 (57). – С. 6–24 ; Gelman V. Ya. «Podryvnye» instituty i neformalnoe upravlenie / V. Ya. Gelman // Politiya. – 2010. – № 2 (57). – S. 6–24.

4. Ковалкин В. Система найма на государственную службу в Республике Беларусь: аналитический документ / В. Ковалкин, А. Юдицкий. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://businessforecast.by/files/booklet_kovalkin.pdf ; Kovalkin V. Sistema nayma na gosudarstvennuyu sluzhbu v Respublike Belarus: analiticheskiy dokument / V. Kovalkin, A. Yuditskiy. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: http://businessforecast.by/files/booklet_kovalkin.pdf

5. Кокорхоева Д. С. Неформальные политические институты взаимодействия органов власти в субъектах Российской Федерации. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2011/7/politika/kokorhoeva.pdf ; Kokorkhoeva D. S. Neformalnye politicheskie instituty vzaimodeystviya organov vlasti v subektakh Rossiyskoy Federatsii. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2011/7/politika/kokorhoeva.pdf

6. Крамер М. Коррупция в высших эшелонах власти в России. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ponarseurasia.org/ru/memo/201511_Kramer ; Kramer M. Korruptsiya v vysshikh eshelonakh vlasti v Rossii. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: http://www.ponarseurasia.org/ru/memo/201511_Kramer

7. Кушнарьов І. В. Інституціоналізація політичної корупції як характеристика політичного ландшафту Російської Федерації / І. В. Кушнарьов // Політичне життя. – 2017. – № 3. – С. 59–64 ; Kushnarov I. V. Instytutsionalizatsiia politychnoi koruptsii yak kharakterystyka politychnoho landshaftu Rosiiskoi Federatsii / I. V. Kushnarov // Politychne zhyttia. – 2017. – № 3. – S. 59–64.

8. Лемещенко П. С. Неформальные институты и рыночная реформа в Беларуси: эволюция, противоречия, стратегия / П. С. Лемещенко, А. М. Сидорова. – Минск : Мисанта, 2013. – 99 с. ; Lemeshchenko P. S. Neformalnye instituty i rynochnaya reforma v Belarusi: evolyutsiya, protivorechiya, strategiya / P. S. Lemeshchenko, A. M. Sidorova. – Minsk : Misanta, 2013. – 99 s.

9. Макарин А. В. Формальные и неформальные отношения в политико-управленческих структурах современной России / А. В. Макарин // Вестник Санкт-

Петербургского университета. – Сер. 6. – 2008. – № 4. – С. 33–42 ; Makarin A. V. Formalnye i neformalnye otnosheniya v politiko-upravlencheskikh strukturakh sovremennoy Rossii / A. V. Makarin // Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. – Ser. 6. – 2008. – № 4. – S. 33–42.

10. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / В. Меркель, А. Круасан // Полис. – 2002. – № 2. – С. 20–30 ; Merkel W. Formalnye i neformalnye instituty v defektnykh demokratiyakh / W. Merkel, A Croissant // Polis. – 2002. – № 2. – S. 20–30.

11. Недокус І. Державна кадрова політика: білоруський варіант / І. Недокус // Влада та управління. – 2012. – № 2. – С. 173–184 ; Nedokus I. Derzhavna kadrova polityka: biloruskyi variant / I. Nedokus // Vlada ta upravlinnia. – 2012. – № 2. – S. 173–184.

12. Нисневич Ю. А. Современный авторитаризм и коррупция / Ю. А. Нисневич // Мировая экономика и международные отношения. – 2017. – № 1. – Том. 61. – С. 108–120 ; Nisnevich Yu. A. Sovremennyy avtoritarizm i korrupsiya / Yu. A. Nisnevich // Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya. – 2017. – № 1. – Tom. 61. – S. 108–120.

13. Нисневич Ю. Политический nepotizm как механизм формирования и контроля Совета Федерации / Ю. Нисневич // Проблемы постсоветского пространства. – 2016. – № 1. – С. 60–76 ; Nisnevich Yu. Politicheskiy nepotizm kak mekhanizm formirovaniya i kontrolya Soveta Federatsii / Yu. Nisnevich // Problemy postsovetskogo prostranstva. – 2016. – № 1. – S. 60–76.

14. Осадчук І. Президентіалізація/прем'єризація системи інститутів виконавчої влади в Росії / І. Осадчук // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. – Сер. : Філософія. Соціологія. Політологія. – 2012. – Вип. 22 (3). – С. 294–299 ; Osadchuk I. Prezydentsializatsiia/premieryzatsiia systemy instytutiv vykonavchoi vlady v Rosii / I. Osadchuk // Visn. Dnipropetr. un-tu. – Ser. : Filosofii. Sotsiologii. Politologii. – 2012. – Vyp. 22 (3). – S. 294–299.

15. Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору / за ред. А. Г. Бульвінського. – К. : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. – 288 с. ; Osoblyvosti suspilno-politychnoi modernizatsii krain postradianskoho prostoru / za red. A. H. Bulvinskoho. – K. : DU «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy», 2017. – 288 s.

16. Рогожина К. А. Клиентелизм в рекрутировании политических элит в Российской Федерации и постсоветских государствах Центральной Азии / Ксения Андреевна Рогожина : автореф. дисс. ... канд. полит. н.: 23.00.02; Рос. акад. гос. службы. – М., 2010. – 29 с. Rogozhina K. A. Klientelizm v rekrutirovanii politicheskikh elit v Rossiyskoy Federatsii i postsovetskikh gosudarstvakh Tsentralnoy Azii / Kseniya Andreevna Rogozhina : avtoref. diss. ... kand. polit. n.: 23.00.02; Ros. akad. gos. sluzhby. – M., 2010. – 29 s.

17. Старцев Я. Ю. Неофеодализм и неопатримониализм: эвристический потенциал архаизирующих метафор в изучении российской политики // Гуманитаритарная академическая наука Урала: приоритеты и перспективы исследовательского поиска. – Екатеринбург : АМБ, 2013. – С. 342–351 ; Startsev Ya. Yu. Neofeodalizm i neopatrimonializm: evristicheskiy potentsial arkhaziruyushchikh metafor v izuchenii rossiyskoy politiki // Gumanitarnitarnaya akademicheskaya nauka Urala: priorityety i perspektivy issledovatel'skogo poiska. – Yekaterinburg : AMB, 2013. – S. 342–351.

18. Трофимов Е. А. Механизмы консервации российского моноцентризма: историко-политологический очерк / Е. А. Трофимов // Грані. – 2017. – Т. 20. – № 2 (142). – С. 10–19 ; Trofimov Ye. A. Mekhanizmy konservatsii rossiyskogo monotsentrizma: istoriko-politologicheskii ocherk / Ye. A. Trofimov // Grani. – 2017. – T. 20. – № 2 (142). – S. 10–19.

19. Фисун А. К переосмыслению постсоветской политики: неопатримониальная интерпретация / А. Фисун // Политическая концептология. – 2010. – № 4. – С. 158–187 ; Fisun A. K pereosmysleniyu postsovetskoy politiki: neopatrimonialnaya interpretatsiya / A. Fisun // Politicheskaya kontseptologiya. – 2010. – № 4. – S. 158–187.

20. Фисун А. Постсоветские неопатримониальные режимы: генезис, особенности, типология / А. Фисун // Отечественные записки. – 2007. – № 6. – Том. 39. – С. 8–28 ; Fisun A. Postsovetskie neopatrimonialnye rezhimy: genezis, osobennosti, tipologiya / A. Fisun // Otechestvennye zapiski. – 2007. – № 6. – Tom. 39. – S. 8–28.

21. Хейл Г. Чому політика Росії та України відрізняється від політики США. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ji-magazine.lviv.ua/2016/Hejl_Chomu_polityka_Rosii_ta_Ukrainy_vidrizn_vid_US.htm ; Hejl H. Chomu polityka Rosii ta Ukrainy vidrizniaietsia vid polityky SShA. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.ji-magazine.lviv.ua/2016/Hejl_Chomu_polityka_Rosii_ta_Ukrainy_vidrizn_vid_US.htm

22. Хейл Г. Эволюция гибридного режима // Россия «двухтысячных»: стереоскопический взгляд. – М. : Планета, 2011. – 512 с. ; Hale H. E. Evolyutsiya gibridnogo rezhima // Rossiya «dvukhtysyachnykh»: stereoskopicheskiy vzglyad. – М. : Planeta, 2011. – 512 s.

23. Хелмке Г. Неформальные институты и сравнительная политика: основные направления исследований / Г. Хелмке, С. Левитски // Прогнозис. – 2007. – № 2. – 188–211 ; Helmke G. Neformalnye instituty i sravnitel'naya politika: osnovnye napravleniya issledovaniy / G. Helmke, S. Levitsky // Prognosis. – 2007. – № 2. – 188–211.

24. Шипунов Г. В. (2014). Авторитарный режим Білорусі: історія становлення / Г.В. Шипунов // Грані. – 2014. – № 9 (13). – С. 92–99 ; Shypunov H. V. (2014). Avtorytarnyi rezhym Bilorusi: istoriia stanovlennia / H. V. Shypunov // Hrani. – 2014. – № 9 (13). – S. 92–99.

25. Hale H. E. Patronal Politics. Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective. Cambridge University Press. – Cambridge, 2015. – 542 p.

Стаття надійшла до редакції: 05.10.2017 р.

V. Popazohlo

THE ROLE OF INFORMAL DESTRUCTIVE POLITICAL INSTITUTIONS IN BELARUS AND RUSSIA: SEARCH FOR SIMILARITIES AND DIFFERENCES

The article compares the informal political institutions of destructive kind in Belarus and Russia. It examines the common and distinctive characteristics of informal institutionalization in these countries.

The subversive informal political institutions in Belarus and Russia demonstrate the following common characteristics: 1) generally, the role of subversive informal political institutions is crucial in the politics of both countries; the destructive formal and informal political institutions not only are not in opposition to one other, but complement each other; 2) neo-authoritarianism contributes to the development of informal practices in both countries; 3) clanism exists in the management system, there are developed patron-client networks; 4) informal client relationships dominate over the elements of civil society; 5) the informal institutionalization manifests itself in the informal selection of candidates for offices; the elites are recruited on the basis of clientelism; 6) the replacement of formal institutions with informal practices leads to the erosion of state institutes in both countries, weakens their resilience to various risks for the political system.

At the same time there are some differences in the manifestation of informal institutionalization in the politics of Belarus and Russia, in particular: 1) in Belarus the right of one person to be re-elected as the head of state for unlimited number of times is enshrined in the Constitution. In contrast, in Russia the informal institution of the heir presidential power

is formed. We cannot rule out the scenario that the institution of the heir would demonstrate itself in Belarus at some point and the power would be transferred to a direct successor of A. Lukashenko; 2) the oligarchy has not been formed in Belarus to the strict control of the head of state (the large capital owners are dependent on the official government, especially on A. Lukashenko). In contrast, the Russian oligarchy has an influence on making important political decisions: in fact, there has been an oligarchic “seizure of power” by the rent-oriented economic players associated with the neo-patrimonial Russian bureaucracy; 3) in Belarus the destructive political institution of corruption is less pronounced in comparison to Russia, but both countries belong to the group of highly corrupt states.

Keywords: *informal political institutions, Belarus, Russia, neo-authoritarianism, neo-patrimonialism, nepotism, corruption.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АНТОНОВА СВІТЛАНА ЄВГЕНІЇВНА – кандидат економічних наук, доцент кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування.

АРАБАДЖИ СВІТЛАНА СЕРГІЇВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету.

БОКОЧ ЮЛІЯ МИКОЛАЇВНА – аспірант кафедри міжнародної політики Ужгородського національного університету.

БУЛИК МАКСИМ ВОЛОДИМИРОВИЧ – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.

БУЧИН МИКОЛА АНТОНОВИЧ – доктор політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка», заступник директора Інституту гуманітарних та соціальних наук – декан базової вищої освіти.

ВЕРЮТІНА ДАР'Я МИКОЛАЇВНА – студентка ОС «Магістр» спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Маріупольського державного університету.

ГАВРИЛОВА НІНА ВАСИЛІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.

ГІЛЬЧЕНКО ОЛЕНА ЛЕОНІДІВНА – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.

ДОРОШ ЛЕСЯ ОЛЕКСІЇВНА – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

ЕДЕЛЄВА МАРИНА АРКАДІЇВНА – аспірантка кафедри політології Запорізького національного університету.

ЗДОРОВЕГА МАР'ЯНА ВОЛОДИМИРІВНА – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

ІВАСЕЧКО ОЛЬГА ЯРОСЛАВІВНА – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

КЛЮЧКОВИЧ АНАТОЛІЙ ЮРІЙОВИЧ – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

КОЗАЧУК ОЛЕГ ОЛЕКСАНДРОВИЧ – докторант, кандидат політичних наук, асистент кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

КОНСТАНТИНОВА ЮЛІЯ ВАСИЛІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.

КОПЕЛЬ ОЛЕНА АРНОЛЬДІВНА – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

КУШНАРЬОВ ІГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ – кандидат юридичних наук, докторант відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

ЛЕВЕНЕЦЬ ЄВГЕНІЯ ЮРІЇВНА – кандидат політичних наук, докторант Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України.

ЛЕПСЬКА НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА – докторант, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Запорізького національного університету.

ЛЕСНЯК ВІТАЛІЙ ЮРІЙОВИЧ – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та соціології Рівненського державного гуманітарного університету.

ЛИЛЬО ІГОР МИКОЛАЙОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії середніх віків та візантиністики ЛНУ ім. Івана Франка.

ЛИСАК ВІКТОРІЯ ФЕОФАНІВНА – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету, декан історичного факультету Маріупольського державного університету.

МАРАДИК НАТАЛІЯ ВАСИЛІВНА – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління Ужгородського національного університету.

МАТВЄЄВА ОЛЕНА ВІКТОРІВНА – аспірант Дипломатичної академії України при МЗС України.

МОСКАЛЬОВ ТИМОФІЙ КОСТЯНТИНОВИЧ – студент ОС «Магістр» спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Маріупольського державного університету.

НЕФЬОДОВ ДМИТРО ВАЛЕРІЙОВИЧ – кандидат історичних наук, докторант кафедри історії навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського.

НІКОЛАСНКО НАТАЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА – доктор політичних наук, професор кафедри політології Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського.

ПАРХОМЧУК ОЛЕНА СТАНІСЛАВІВНА – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ПАШИНА НАТАЛІЯ ПОЛІКАРПІВНА – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.

ПОДОБЄД ОЛЕНА АНДРІЇВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та етнополітики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

ПОПАЗОГЛО ВЛАДА СЕРГІЇВНА – аспірант кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

РОМАНЦОВ ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету.

СТОРОЖЕНКО ІВАН СЕРГІЙОВИЧ – доктор історичних наук, старший науковий співробітник ДНУ ім. Олеся Гончара.

СУРНІНА-ДАЛЕКОРЕЙ ОЛЬГА АНАТОЛІЇВНА – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління Ужгородського національного університету.

ТВЕРДОХЛІБ ЮЛІЯ МИХАЙЛІВНА – аспірантка кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби Львівського національного університету імені Івана Франка.

ТРОФИМЕНКО МИКОЛА ВАЛЕРІЙОВИЧ – кандидат політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету, проректор з науково-педагогічної роботи (міжнародні зв'язки) МДУ.

ФЕСЕНКО МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ – кандидат політичних наук, старший науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

ЦЕЦИК ЯРОСЛАВ ПЕТРОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування.

ЦРНЕР МИХАЛ – кандидат політичних наук, асистент Інституту політології Прешовського університету в Прешові.

ЧНЯКОВА МАРИНА ВАЛЕРІЇВНА – студентка ОС «Магістр» спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Маріупольського державного університету.

ШЕВЧУК ВАЛЕНТИН АВДІЙОВИЧ – аспірант кафедри Давньої історії України та архівознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

ЩУКІНА РОКСАНА БОРИСІВНА – студентка ОС «Магістр» I року навчання спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Національного університету «Львівська політехніка».

ЮДІНА АЛІНА АНДРІЇВНА – студентка ОС «Магістр» спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Маріупольського державного університету.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;

- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;

- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);

- основний текст статті;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;

- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;

- розширена анотація англійською мовою (до 35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbu.gov.ua/node/931>).

- перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком Key words: (курсив);

3. Вимоги до оформлення тексту:

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft Word 97-2003. Обсяг – від 12 до 18 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

- перелік літературних джерел розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком Список використаної літератури і

виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

У зв'язку з розміщенням публікацій в міжнародних наукометричних базах даних слід дотримуватися наступних вимог до оформлення списку використаної літератури. Кожна позиція у списку використаної літератури має бути надана мовою оригіналу та у транслітерації. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliterationsia>. Для транслітерації російського тексту – систему Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html) (див. відповідний Зразок);

- щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231 зв.];

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

- стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти. Вся інформація надається українською, російською та англійською мовами.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому та друкованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

УДК 321.02:321.8

Н.А. Вінникова

ГЛОБАЛЬНІ РІШЕННЯ: «JUS MANUARIUM»?

У статті розглядаються нормативно-регуляторний та політикопрактичний аспекти ухвалення рішень на глобальному рівні управління. За допомогою корелятивного аналізу процедурних моделей вироблення рішень та фактичного позиціонування держав у міжнародних організаціях і глобальних клубах з'ясовано, що політичні процеси на транснаціональному рівні урядування обумовлені консенсусними формами взаємодії найбільш потужних акторів світової політики.

Ключові слова: *політичні рішення, міжнародні організації, глобальні клуби, консенсус.*

Текст статті

.....
.....
.....

Список використаної літератури

1. Рябека О. Світова держава як продукт глобалізованого організаційного розвитку / О. Рябека // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2014. – Вип. 3. – С.114–126 ; Riabeka O. Svitova derzhava yak produkt hlobalizovanoho orhanizatsiinoho rozvytku / O. Riabeka // Naukovi zapysky Instytutu

politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa. – 2014. – Vyp. 3.
– S.114–126.

2.

Стаття надійшла до редакції __.__.20__ р.

N. Vinnykova

GLOBAL DECISIONS: «JUS MANUARIUM»?

The article examines the procedural and political aspects of the global decision-making. A central issue in this paper is the power balance in procedural frame of the transnational decision-making. We assume that global actors by using procedural tools in international organisations maintain domestic purposes. Analysing the models of decision-making in international structures i.e. unanimity, the veto procedure, weighted voting, majority principle, consensus and actual state-positioning we found that global policy-making is determined by consensus of the most powerful actors in world politics.

The procedural and practical functioning of the international organizations tends towards consolidation club format in which the narrow circle of the countries dominates over decision-making. Consensus approach allows to negotiate without regulatory restrictions thus reaching agreement on common issues. The international global decision-making core includes the USA, Britain, France, Italy and Germany. Through procedure of veto in the UN Security Council, the largest contributions in the IMF and the World Bank, prerogative position in NATO, participating in G7 and G20, these countries, mainly USA, hold centripetal position in decision-making from the scope of strategic issues in global politics and domestic affairs of individual states. Even though Germany is not a permanent member of the UN Security Council, it has a dominant position in

.....

Keywords: *political decisions, international organizations, global clubs, consensus.*

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія» статтю _____ у розділі _____
назва статті історичні чи політичні науки

Відомості про Автора (зразок заповнення):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові – науковий ступінь, вчене звання, посада, назва установи / навчального закладу.
Українською мовою	Патлачук Віталій Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету
Російською мовою	Патлачук Виталий Владимирович – кандидат исторических наук, доцент кафедры исторических дисциплин Мариупольского государственного университета
Англійською мовою	(Вказати відомості англійською мовою)
Контактні телефони автора, E-mail, поштова адреса	(Вказати контактні телефони, адресу електронної пошти, поштову адресу, за якою здійснюватиметься розсилка)

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

_____ / _____ / _____
дата підпис П.І.Б.

Зразок

ЗГОДА
на обробку персональних даних

Я, _____
(П. І. Б.)

(далі – Автор) шляхом підписання цього тексту, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI, надаю згоду Маріупольському державному університету (далі – Університет) на обробку моїх персональних даних (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) з метою забезпечення захисту авторських прав при здійсненні публікацій творів Автора у наукових фахових виданнях Університету. Наведений вище склад персональних даних може надаватися працівникам Університету, безпосередньо задіяним в обробленні цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством України.

Також мої персональні дані (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) можуть надаватися третім особам при включенні наукових фахових видань Університету до міжнародних наукометричних баз.

Ця згода надається на безстроковий термін. Передача моїх персональних даних третім особам у випадках, не передбачених цією Згодою та законодавством України, здійснюється тільки за погодженням зі мною.

« ____ » _____ 20__ року, _____ / _____
(підпис) (ініціали, прізвище Автора)

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРИУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ, ПОЛІТОЛОГІЯ
ВИПУСК 19

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Редакційна колегія серії:

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Заступник головного редактора – д.і.н., проф. В. М. Романцов

Відповідальний секретар – к.політ.н., проф. М. В. Трофименко

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а
тел.: (0629)53-22-60; e-mail: visnyk.mdu.istoria.politologia@gmail.com

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ №17802-6652Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників. Замовлення № 039/18

Видавець «Видавничий відділ МДУ»
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015 р.

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей